

INNEHÅLL

Förord	7
Nordiskt ljus Sören Holmberg och Lennart Weibull	9
LJUS PÅ SAMHÄLLSTRENDER	
Monarkins ställning och frågan om införande av republik Lennart Nilsson	37
Ljusare bild av samhällets institutioner Sören Holmberg och Lennart Weibull	55
Mellanmänsklig tillit och statsfinansiella kriser Bo Rothstein	77
Nu har en majoritet svenskar mentalt gått med i EU Sören Holmberg	83
Utrikespolitiken och den svenska valrörelsen Ulf Bjereld	99
Svenskarna långsiktigt alltmer positiva till invandrare Marie Demker	107
LJUS PÅ POLITIKEN	
Reinfeldt mer populär, Sahlin mindre populär Sören Holmberg	115
Välfärdspolitik och opinion Lennart Nilsson	121
Spelar medieägandet roll? Jonas Ohlsson	141

Försvagad biståndsvilja Hans Abrahamsson och Ann-Marie Ekengren	155
Gärna varg, men inte på min bakgård Maria Solevid och Linda Berg	169
Stiltje på kärnkraftsfronten Sören Holmberg	181
Svenska folkets val av energikällor Per Hedberg	193
Alkoholskattens två sidor Sören Holmberg och Lennart Weibull	203
LJUS PÅ SAMHÄLLET	
Oro och medieförtroende i svininfluensans tid Marina Ghersetti och Tomas A. Odén	217
Sänkt förtroende för Försäkringskassan Gunnel Hensing, Kristina Holmgren och Helena Rohdén	229
Förtroendet för 112 i det (o)trygga mobiltelefonsamhället Mats Eriksson	245
Mutor och korruption Henrik Oscarsson	255
Integritetsrisker och nya medier André Jansson	261
Hemligt? Förtroendet för Säpo 2002–2009 Gabriella Sandstig	277
Forskningsförtroendet fortsatt fallande Sören Holmberg och Lennart Weibull	287

LJUS PÅ INDIVIDEN OCH KULTUREN

Vad gör oss nöjda med våra liv?

Bengt Brülde och Åsa Nilsson 307

Människans fem personlighetsegenskaper

Sören Holmberg och Lennart Weibull 323

Konsumera mera?

Ulrika Holmberg och John Magnus Roos 329

Bibliotek och demokratiska möten

Lars Höglund 341

Boken – var står den idag?

Lennart Weibull och Åsa Nilsson 357

LJUS PÅ MEDIERNA

Ungas nyhetskonsumtion – i en föränderlig nyhetsvärld

Josefine Sternvik 369

Nya tidningsformer – konkurrenter eller komplement?

Annika Bergström och Ingela Wadbring 381

Kvällspress två punkt noll?

Mathias A. Färdigh och Oscar Westlund 393

Mediers värde för olika generationer

Ingela Wadbring och Annika Bergström 407

Radiolyssnande – både stabilitet och förändring

Jan Strid 417

Ljusning för den individuella TV-tittaren

Jakob Bjur 427

LJUS PÅ DET DIGITALA SAMHÄLLET

Personligt och privat i sociala medier

Annika Bergström

435

Ökande mobilkommunikation

Göran Bolin

443

De mobilt uppkopplade svenskarna

Oscar Westlund

453

LJUS PÅ METODEN

Den nationella SOM-undersökningen 2009

Åsa Nilsson

469

Författarna

503

Adresser

507

BILAGOR

Informationsbroschyr, Frågeformulär (I, II och III)

511

SOM-institutets böcker

587

FÖRORD

Nordiskt ljus är den 50:e publikationen från SOM-Institutet vid Göteborgs universitet sedan den första blygsamma redovisningen från SOM-undersökningen hösten 1986. Boken tar sin utgångspunkt i den nationella SOM-undersökningen från hösten 2009 som omfattar tre riksrepresentativa urval på vardera 3 000 slumpmässigt utvalda personer i åldern 16-85 år. Undersökningarna har genomförts parallellt och innehåller delvis gemensamma frågor. Fältarbetet genomfördes huvudsakligen under september och oktober 2009. Ansvarig för datainsamlingen har varit PFM i Halmstad med Anders Jönsson som fältledare. Närmare uppgifter om uppläggning och genomförande samt analyser av likheter och skillnader mellan de tre enkäterna finns i metoddokumentationen i bokens slut.

Nordiskt ljus innehåller i första hand analyser som uppdaterar trender i fråga om *Sambhälle*, *Opinion* och *Massmedia*, de tre huvudområden som står i centrum för SOM-institutets undersöknings- och analysverksamhet. Uppläggningsen är i huvudsak densamma som i tidigare års redovisningar. Svenska folkets samhällsförtroende, synen på den offentliga sektorn, åsikter om energi, läsningen av dagstidningar, tilliten till andra människor, synen på monarki, användning av ny mediateknologi, besök på bibliotek är exempel på analyserade långtidstrender. Andra kapitel ger fördjupningar av enskilda ämnesområden, bl a åsikter om alkoholpolitik, uppfattningar om säkerhet och trygghet, föreställningar om välbefinnande, bedömningar av hur samhället hanterade svininfluensan och åsikter om medieäggande. I och med den stora förändring som för närvarande sker inom medieområdet finns även i årets bok flera kapitel som på olika sätt belyser medievärldens digitalisering, bland annat om mobiltelefonens utveckling.

I *Nordiskt ljus* medverkar samhälls- och opinionsforskare från många olika ämnesområden och lärosäten. Varje författare svarar själv för slutsatserna i respektive kapitel. Som redaktörer har vi huvudsakligen begränsat oss till en teknisk samordning. Samtidigt med att boken utkommer utger SOM-institutet en uppdaterad utgåva av den engelskspråkiga *Swedish Trends*, där ett antal av de centrala tidsserierna finns samlade. Dessutom publiceras ett antal specialanalyser om bl a förtroende för Riksbanken, Riksrevisionen, Säpo och Arbetsförmedlingen samt fördjupade analyser av svenska folkets kulturvanor och energiattityder.

Nordiskt ljus är också titeln på bokens inledande översiktskapitel. Titeln anspelar på den ljusning som antyds efter den djupa ekonomiska krisen hösen 2008 och våren. I kapitlet finns även en specialanalys av svenska folkets syn på framtiden inom några olika samhällsområden, bland annat ekonomisk standard, jämlikhet och förhållandet mellan invandrare och svenskar.

SOM-undersökningarna genomförs av SOM-institutet, en forsknings- och utbildningsorganisation vid Göteborgs universitet. Institutet drivs gemensamt av Centrum för forskning om offentlig sektor (Cefos), Institutionen för journalistik, medier och kommunikation samt Statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. Undersökningsledare för den nationella SOM-undersökningen 2009 har varit fil kand Åsa Nilsson, som även svarar för metoddokumentationen. Bokproduktionen har Kerstin Gidsäter samordnat medan Henny Östlund har ansvarat för redigering. Undertecknade har varit projektansvariga för de nationella SOM-undersökningarna sedan starten 1986.

Dataunderlaget från tidigare SOM-undersökningar finns tillgängligt via Svensk Nationell Datatjänst (SND) vid Göteborgs universitet. De publikationer som hittills utgivits av SOM-institutet finns förtecknade längst bak i föreliggande volym. Mer information om SOM-institutet finns på institutets hemsida (www.som.gu.se).

Göteborg i juni 2010

Sören Holmberg
Statsvetenskapliga
institutionen
Göteborgs universitet

Lennart Weibull
Institutionen för journalistik,
medier och kommunikation
Göteborgs universitet

NORDISKT LJUS

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Nordiskt ljus är något särskilt. Det har en lyster som inte finns någon annanstans. Uttrycket kommer från konsten och myntades ursprungligen av den amerikanske forskaren och konstkritikern Kirk Varnedoe som sökte finna den gemensamma nämnaren mellan de nordiska målare som verkade under slutet av 1800-talet i övergången mellan realism och symbolism. Varnedoe menade sig finna det som var gemensamt i ”en viss inåtvänd och allvarlig stämning som ofta närmade sig melan-kolin” och att det var ”ljuset som strålade ut från alla de nordiska landskapen” som skapade den speciella karaktären, både den blå skymningen och midsommarnatten.¹ Men det nordiska ljuset är inte detsamma överallt. Skagenmålarnas sandvita stränder skiljer sig påtagligt från Ernst Josefssons skymningar, Anders Zorns sommarskim-mer, Eugène Janssons blåa nätter eller Edwards Munchs kyligt nakna ljus.² Att det nordiska ljuset hade en stark dragningskraft framgår av att en fransk impressionist som Claude Monet under en period bosatte sig i Norge för att måla.³

I Sverige är nordiskt ljus ofta förknippat med skymning eller kväll. Svenska målare var i motsats till de franska impressionisterna ofta intresserade av kvällens nyanser. De målade den långa svenska skymningen då ljuset sakta och gradvis försvagas och som står i kontrast till den sydeuropeiska kvällen där mörkret kommer hastigt.⁴ Det finns nästan alltid ett inslag av svärmod i de målningar som i impressionismens tradition gjordes av Ernst Josefsson, Eugène Jansson och Anders Zorn. Samtidigt har de kommit att bli en del av den svenska identiteten och den nationalromantiska strömning som präglade stämningen vid det förförre sekelskiftet.

När vi som titel på boken som bygger på 2009 års SOM-undersökning har valt *Nordiskt ljus* har vi inspirerats av de skiftningar mellan ljus och mörker som är typiska för nationalromantiken och som är en resonansbotten för vår tolkning av den svenska opinionsutvecklingen under den globala ekonomiska krisen 2009. Det vi såg i våra mätningar från hösten 2008 var en ganska mörk bild med minskad framtidstro och en stor osäkerhet. Krisen hade slagit till och hade nått Sverige, inom stora regioner var varslen många och kraven på politiska åtgärder stora.⁵ Det gav oss anledning att kalla boken från 2008 års SOM-mätning *Svensk höst* och i inledningskapitlet fråga oss om vi var på väg mot en riktigt kall vinter.

När vi överblickar det svenska stämningläget ett år senare är situationen delvis en annan än den vi förväntade oss. Trots att krisen på inget sätt är över och att arbetslösheten fortfarande är stor framträder en bild av spirande optimism och framtidförhoppningar. Även om opinionen som alltid är betydligt mer komplex

innehåller den ljusa stråk, vilket inte hindrar att den också har sina mörka sidor. Alla är inte lika övertygade om den ljusnande framtiden. Precis som när det gäller konstnärernas nordiska ljus är det förhållandet mellan ljus och mörker som skapar helhetens spänning.

De frågor vi ställer oss är vad som var utmärkande för den svenska opinionen krishösten 2009 – och hur vi ska förstå framtidstron mot bakgrund av den ännu inte överstånna krisen. Vilka bedömningar gjorde svenska folket? Vilka var de viktigaste frågorna – och vilken syn hade man på framtiden? Ett särskilt tema 2009 gäller människors bedömningar av framtiden på ett antal olika områden: Hur tror man att Sverige kommer att utvecklas under det närmaste decenniet? Svaren på en sådan fråga säger inte bara något om framtidstron utan minst lika mycket om stämningläget när den besvaras.

Sysselsättningen toppar väljarnas dagordning

Svenska folket tycker hösten 2009 att sysselsättningen är det viktigaste samhällsproblemet. SOM-institutet frågar helt öppet utan förtryckta svarsalternativ: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem". I mätningen 2009 svarar 37 procent sysselsättningen/arbetslösheten, en markant uppgång från 22 procent 2008. Frågorna därefter på listan över viktigaste frågor nämns av klart färre personer – sjukvården kommer tvåa med 25 procent och miljön trea med 21 procent. Resultatet 37 procent för sysselsättningen 2009 är dock långt ifrån någon rekordsiffra. Så sent som 2006 nämndes sysselsättningen som en viktig fråga av 44 procent. Under de ekonomiska krisåren på 1990-talet uppvisade sysselsättningen ofta resultat över 50 procent.

En annan indikator på att den ekonomiska krisen 2009 inte uppfattas som lika allvarlig som krisen på 1990-talet är omnämningarna av Sveriges ekonomi som ett viktigt samhällsproblem. I SOM-mätningen 2009 utpekas ekonomin som en viktig fråga av 14 procent, ned från 18 procent 2008. Motsvarande resultat var mycket högre åren 1992-1994. Då angav mellan 29-39 procent Sveriges ekonomi som ett viktigt samhällsproblem. Den ekonomiska kriskänslan var klart mer utbredd i början av 1990-talet än vad den är hösten 2009.

Samma slutsats kan man dra när man ser på vad svenska folket oroar sig för. SOM-institutet har sedan starten 1986 frågat om hur mycket människor oroar sig för olika specifikt angivna saker. I mätningen 2009 toppar oron för "miljöförstöring"; 51 procent svarar att de är "mycket oroade". Motsvarande resultat var detsamma 2008 men något högre 2007 (61 procent). "Stor arbetslöshet" upplever 45 procent som mycket oroande 2009, upp från 39 procent 2008 och 25 procent 2007. Ökande oro för arbetslöshet med andra ord. Men jämfört med åren 1991-1996 är oron för stor arbetslöshet klart mindre vanlig idag än den var då. Under början-mitten på 1990-talet höll sig andelen som oroade sig för stor arbetslöshet mellan 48 till 68 procent.

Tabell 1 Medborgarnas dagordning när det gäller viktiga samhällsproblem (procent)

Fråga: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem".

Samhällsfråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	58	50	51	28	14	14	14	14	20	33	44	22	22	37	
Sjukvård	24	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30	41	39	41	38	43	33	29	29	25	25	25	
Miljö	53	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9	11	9	9	10	6	7	10	13	21	21	21	
Utbildning/skola	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34	38	35	37	32	23	18	19	24	21	21	20	
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9	7	6	9	10	11	9	9	8	9	18	14	
Invandring/flyktingar	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13	12	13	19	11	11	14	14	14	12	14	
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15	21	23	22	24	21	19	20	16	14	15	12	
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16	15	12	12	18	18	16	14	14	14	9	
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17	6	7	6	6	9	8	6	9	11	8	9	
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7	5	8	7	7	6	7	9	7	5	4	5	
Familjepolitik	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7	5	7	6	7	6	7	6	5	6	5	4	
Jämställdhet	1	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	1	1	1	1	2	2	2	3	3	3	2	2	
Kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	2	3	1
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2	3	4	4	4	5	4	4	2	3	1	1	
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2	0	1	1	1	1	1	1	2	2	1	2	
Offentlig sektor/privatisering	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2	2	2	2	1	4	1	1	1	1	1	1	
Jordbruk/decentralisering	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1	
EU/EMU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4	3	4	3	3	7	3	3	1	1	0	1	
Antal svarande	1672	1643	1578	1582	1573	1889	1857	1777	1707	1779	1754	3561	3503	3546	3638	3609	3675	3612	3499	3336	3435	3259	3269	

Kommentar: Samtliga svarspersoner i SOM ingår i procentbasen.

Tabell 2 Vad oroar svenskarna? (procent)

Fråga: "Om Du ser till läget idag, vad upplever själv som mest oroande inför framtiden?"

	1986	1988	1991	1993	1994	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Miljöförstöring	72	-	58	51	50	56	38	38	43	50	47	48	48	61	51	51
Stor arbetslöshet	-	-	56	60	48	68	17	25	38	40	-	44	25	25	39	45
Terrorism	64	51	39	31	28	38	27	59	41	52	51	48	44	42	34	34
Förändr i jordens klimat	-	-	-	-	-	-	-	37	39	40	36	51	36	58	52	47
Ny nazism	-	-	-	-	-	-	56	54	54	57	-	-	-	-	-	-
Organiserad brottslighet	-	-	-	-	-	-	-	45	47	56	49	-	38	-	-	-
De militära rustningarna	52	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Försämrad havsmiljö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	44
Fattigdomen i tredje världen	-	-	-	-	-	37	37	35	33	-	-	41	-	40	41	-
Ekonomisk kris	-	-	39	37	30	29	9	17	24	23	17	16	11	13	25	20
Ökat antal flyktingar	-	-	-	38	30	29	17	20	27	28	20	24	24	27	26	22
Naturkatastrofer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38	17	37	-	-
Ett nytt världskrig	-	-	-	-	-	-	-	34	26	-	-	-	-	-	-	-
Situationen i Ryssland	-	-	-	31	22	18	12	-	-	-	-	-	-	-	14	-
Religiösa motsättningar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-	-	-	26	-
Befolkningsökningen	18	28	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	15	-	-
Motsättningarna mellan rika och fattiga länder	27	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spridn av kriget på Balkan	-	-	-	25	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ökade sociala klyftor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	30
Militära konflikter	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	20	11	18	-	16
Utbredd korruption	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
Stigande matpriser	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-
Risken för ett stormaktskrig	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ökad alkoholkonsumtion	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	18	-	24
Globala epidemier	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-	-	22
Militanta veganer	-	-	-	-	-	-	19	-	-	-	-	18	-	-	-	-
Sinande oljekällor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
U-båtskränkningarna	17	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Företagens globalisering	-	-	-	-	-	-	-	-	16	-	-	-	-	-	-	-
Motorcykelgång	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Försvagad demokrati	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-

Kommentar: SOM-resultaten visar andelen svars personer som svarat "mycket oroande", av de som besvarat åtminstone någon delfråga i frågebatteriet. Övriga svarsalternativ är "ganska oroande", "inte särskilt oroande", "inte alls oroande". 1986-1993 ställdes frågan specifikt om "läget i världen i dag". Ett streck (-) innebär att alternativet inte förekom detta år.

Samma mönster med något mindre oro idag än under 1990-talet finner man när det gäller oron för en ”ekonomisk kris”. Resultatet 2009 blir 20 procent som anger att en ekonomisk kris är något som är ”mycket oroande” inför framtiden, en minskning från 25 procent 2008. Motsvarande andel var klart högre under åren 1991-1994 då mellan 30-39 procent uttryckte oro för en ekonomisk kris. Slutsatsen står sig – känslan av ekonomisk kris med arbetslöshetsproblem var påtagligt mindre utbredd 2009 än i början av 1990-talet.

Resultaten från SOM:s orosmätningar och mätningar av väljarnas dagordning återfinns i tabellerna 1 och 2. I båda fallen redovisas resultat ända tillbaka till sent 1980-tal. Resultaten för ett tjugotal olika frågor respektive för cirka tio orosområden kan följas över längre tidsperioder.

Om arbetslöshetsfrågan – som toppar väljarnas agenda hösten 2009 – också kommer att vara i topp i valet 2010, precis som frågan var i valet 2006, kommer partiernas kamp om vem som ”äger” frågan att bli central. Sakfrågeägarskapet i sysselsättningsfrågan – vilket parti väljarna uppfattar har bäst politik på området – var en av de avgörande faktorerna bakom Socialdemokraternas valförlust 2006 (Martinsson 2009, Oscarsson och Holmberg 2008). Partiet hade fram till valet 2006 alltid haft sakfrågeägarskapet när det gäller arbetslöshetsbekämpning. Men 2006 togs det ägarskapet över av Moderaterna.

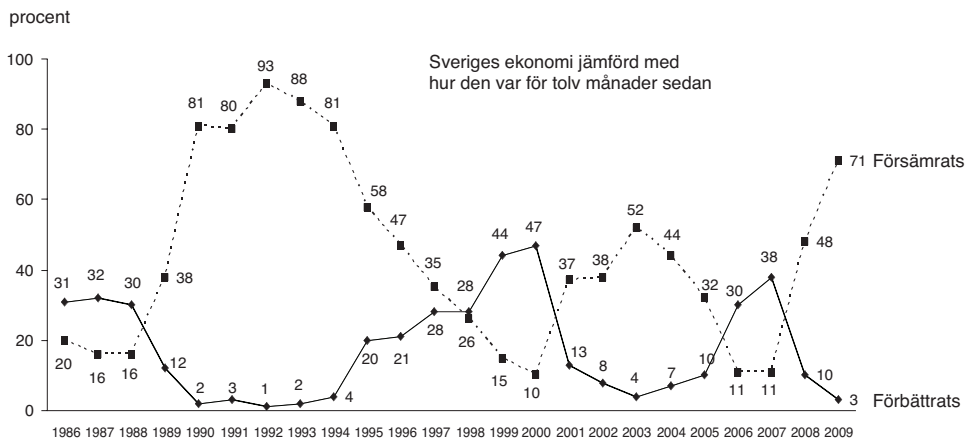
Frågan är vilket parti som kommer att äga sysselsättningsfrågan 2010. I SOM-undersökningen 2009 genomförde vi en mätning med relevans för den frågeställningen. Vi frågade: ”Vilket eller vilka partier har enligt din uppfattning bäst politik när det gäller att bekämpa den nuvarande arbetslösheten i Sverige?” Resultaten visar på ett jämnt läge mellan S och M hösten 2009, men något fler utpekar Moderaterna som bäst (26 procent) än som anger Socialdemokraterna (24 procent). Och M-sympatisörer tror något mer på sitt partis sysselsättningspolitik än S-sympatisörer tror på sitt partis. Andelen moderater som säger att M har bäst politik för att bekämpa arbetslöshet är 68 procent mot 57 procent bland S-sympatisörer som tycker att S är bäst på arbetslöshetsbekämpning (Holmberg 2010). Kampen om sakfrågeägarskapet när det gäller sysselsättning kan var med och avgöra valet 2010, precis som var fallet 2006.

Redan nu ljus i den ekonomiska tunneln

Den bild som växer fram att svenska folket uppfattar en ekonomisk kris 2009 – speciellt en arbetslöshetskris – men att kriskänslan inte är lika omfattande som under det tidiga 1990-talet, får ytterligare stöd när vi ser på SOM-institutets mätningar av hur den ekonomiska utvecklingen bedöms. Resultaten visar på mycket stora förändringar 2008 och 2009 när det gäller hur man ser på den svenska ekonomins utveckling, men på klart mindre förändringar i bedömningarna av hur den egna ekonomin påverkats (se figur 1 och 2). Andelen svars personer som uppfattar en

Figur 1 Bedömning av Sveriges ekonomi (procent)

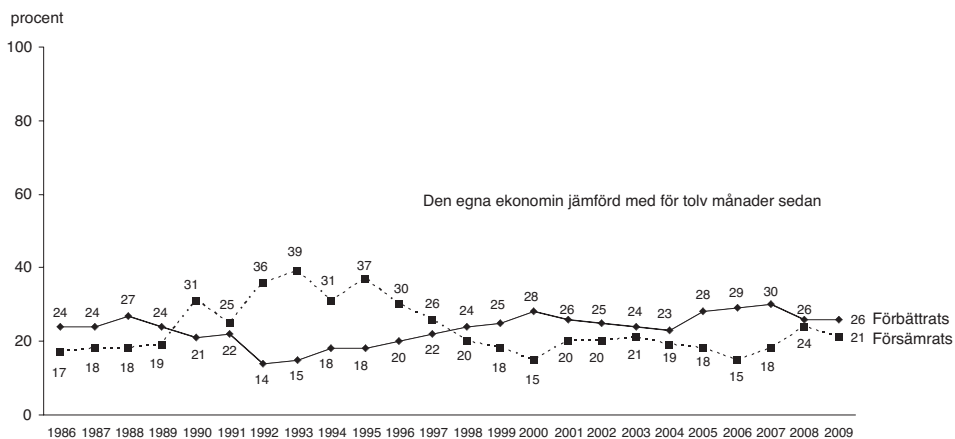
Fråga: "Enligt din uppfattning, har den svenska ekonomin under de senaste 12 månaderna förbättrats, förblivit densamma, eller försämrats?"

Kommentar: Alla svarande i SOM-studierna ingår i procentbasen.

Figur 2 Bedömning av den egna ekonomin (procent)

Fråga: "Enligt din uppfattning, har din egen ekonomi under de senaste 12 månaderna förbättrats, förblivit densamma, eller försämrats?"

Kommentar: Alla svarande i SOM-studierna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2009.

försämrad svensk ekonomi har ökat från 11 procent 2007 över 48 procent 2008 till 71 procent 2009. När det gäller hur den egna ekonomin utvecklats är det klart färre som upplever försämringar och andelen har hållit sig relativt stabil kring 20 procent. Och fortfarande under krisen 2008-2009 är det fler som uppfattar att den egna ekonomin förbättrats än försämrats. Den ekonomiska kriskänslan 2009 är alltså ett fenomen som för de allra flesta i huvudsak gäller Sveriges ekonomi, inte den egna ekonomin.

När vi sedan jämför med läget under tidigt 1990-tal visar det sig ånyo att krisbedömningarna var starkare då jämfört med 2009. Andelen personer som bedömde att den svenska ekonomin försämrades var mellan 81 till 93 procent under åren 1990-1994, klart högre än de 71 procenten för 2009. Detsamma gäller för bedömningarna av den egna ekonomin fast på en lägre nivå. Åren 1992-1995 uppfattade mellan 31-39 procent av svensk folket att den egna ekonomin försämrades. Motsvarande resultat är 21 procent 2009. Fler människor under tidigt 1990-tal kände av en ekonomisk kris i den egna plånboken än under åren 2008-2009.

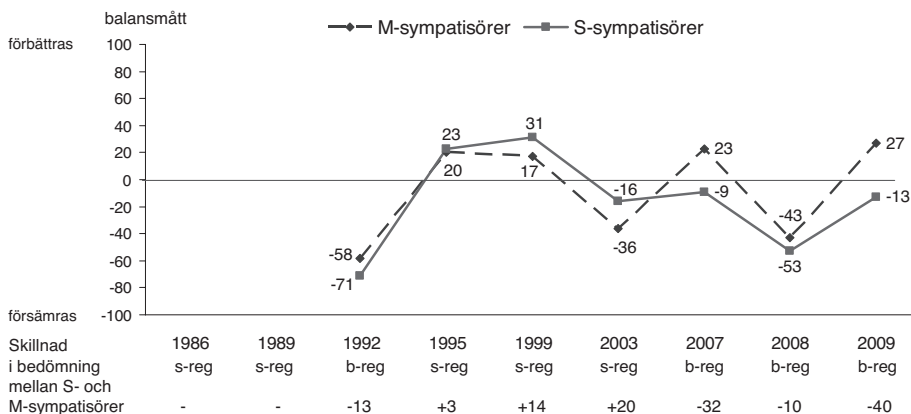
Vänder vi blicken framåt och ser på hur svenska folket bedömer den ekonomiska framtiden – Sveriges så väl som den egna – visar resultaten att pessimismen från 2008 redan börjat ersättas av en förnyad optimism 2009. Andelen personer som ser en förbättrad svensk ekonomi under de närmaste tolv månaderna är 30 procent 2009, upp från låga 6 procent 2008. På ett motsvarande sätt, ehuru inte lika dramatiskt, har andelen som är optimistiska och tror att den egna ekonomin skall förbättras gått upp från 17 procent 2008 till 23 procent 2009.

Men framtidsbedömningarna har en tydlig klasskomponent (Oskarson m fl 2010). Mest optimistiska om både Sveriges och den egna ekonomins utveckling är högre tjänstemän och företagare – 43 respektive 38 procent tror på en förbättring av Sveriges ekonomi. När det gäller den egna ekonomin tror 28 respektive 31 procent på mer pengar i den egna plånboken. Minst optimistiska om den svenska eller den egna ekonomins utveckling är arbetare – 22 procent är förhoppningsfull när det gäller Sveriges ekonomi och 19 procent när det gäller de egna pengarna.

Moderaternas kärnväljare – företagare och högre tjänstemän – är alltså mer optimistiska om hur ekonomin kommer att utvecklas under Alliansregeringens styre än arbetare – Socialdemokraternas kärnväljare. Man kan misstänka att ekonomibedömningarna rymmer en partipolitisk komponent. Anhängare till regeringen gör mer positiva framtidsbedömningar än anhängare till oppositionen. Resultaten i figur 3 visar att vår misstanke är riktig. Vi har undersökt bedömningarna av hur Sveriges ekonomi kommer att utvecklas. Sympatisörer med Moderaterna gör mer optimistiska ekonomibedömningar när vi har borgerliga regeringar medan S-sympatisörer är mer optimistiska när Socialdemokraterna har makten.

Figur 3 Socialdemokratiska och moderata sympatisörer bedömer den framtida svenska ekonomins utveckling efter valet 1991-2006

Fråga: "Hur tror Du att Din egen ekonomiska situation kommer att förändras under de kommande 12 månaderna?" Svartalternativ: "förbättras; förbli ungefär densamma, försämras"

Kommentar: Resultaten bygger på SOM-data. En plusskillnad (+) visar att S-sympatisörer bedömer den framtida svenska ekonomins utveckling under de närmaste 12 månaderna mer positivt än M-sympatisörer. En minusskillnad (-) visar tvärtom att M-sympatisörer gör en mer positiv bedömning av den framtida svenska ekonomin än S-sympatisörer. Skalan går mellan -100 (försämras) och 100 (förbättras). Alla svarande i SOM ingår i procentbasen.

Vi har testat sambanden vid fyra tillfällen med borgerlig regering (1992, 2007, 2008 och 2009) och vid tre tidpunkter med S-regering (1995, 1999 och 2003). Mönstret med mer ekonomisk optimism bland regeringsanhängare än bland anhängare av oppositionen gäller för alla sju mätillfällen. Skillnaden kan ses som en slags indikator på hur politiserade bedömningarna av ekonomin är. Ju mer olika moderata och socialdemokratiska sympatisörer tror om den svenska ekonomins framtid desto mer är ekonomibedömningarna utsatta för partipolitiskt önsketänkande. Regeringsanhängare skönmålar framtiden en aning medan oppositionens anhängare lite grand målar fan på väggen. Detta slags politisering av ekonomibedömningarna är som störst i SOM-undersökningen 2010. Skillnaden mellan hur M- respektive S-sympatisörer bedömer den svenska ekonomins framtid har inte tidigare varit så stor som nu inför valet 2010. Resultatet antyder att riksdagsvalet 2010 kan bli ett val där bilden av den svenska ekonomins utveckling kommer att spela en viktig roll.

Fem viktiga politiska barometrar

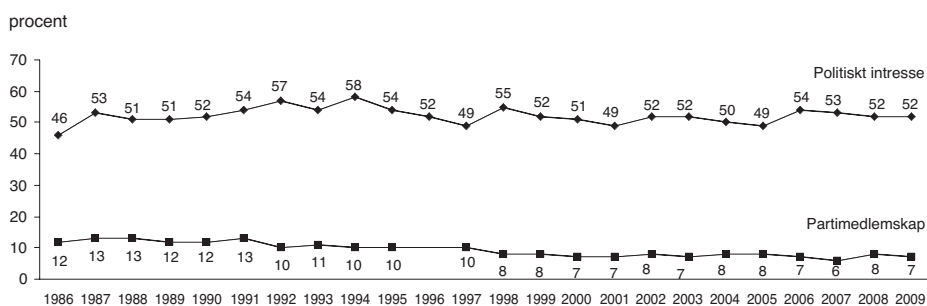
Flera av SOM:s systematiska mätningar är användbara om man vill avläsa långsiktiga förändringar när det gäller tillståndet för svensk demokrati. Men samma mätningar

är också intressanta om man mer kortsiktigt vill bedöma det politiska läget så här ett år före riksdagsvalet 2010. Vi skall i detta sammanhang se närmare på fem sådana mätningar. De kan ses som ett slags barometrar som säger någonting väsentligt om väljaropinionen i Sverige. Vi börjar med politiskt intresse.

Resultaten i figur 4 visar att graden av politiskt intresse i allt väsentligt varit stabil bland svenska folket sedan SOM började mäta i mitten av 1980-talet.

Figur 4 Politiskt intresse och partimedlemskap (procent)

Fråga: "Hur intresserad är du i allmänhet av politik?" Fyra svarsalternativ: "mycket intresserad; ganska intresserad; inte särskilt intresserad; inte alls intresserad".

Kommentar: Resultaten avser dem som angett mycket och ganska intresserade av politik respektive andel partimedlemmar bland samtliga svarande i SOM. Frågan om partimedlemskap ingick inte 1996. Medlemskap i ungdoms- respektive kvinnoförbund är inkluderade i partimedlemskap.

Omkring hälften av svarspersonerna uppger ett mycket eller ganska stort politiskt intresse. Valår tenderar andelen intresserade vara något högre vilket indikerar en svag men positiv valårseffekt. SOM:s siffror ger inte stöd för några allmänna resonemang om demokratins eller politikens kris. Åtminstone sett utifrån människors självrapporterade intresse är läget i huvudsak detsamma som för tjugofem år sedan.

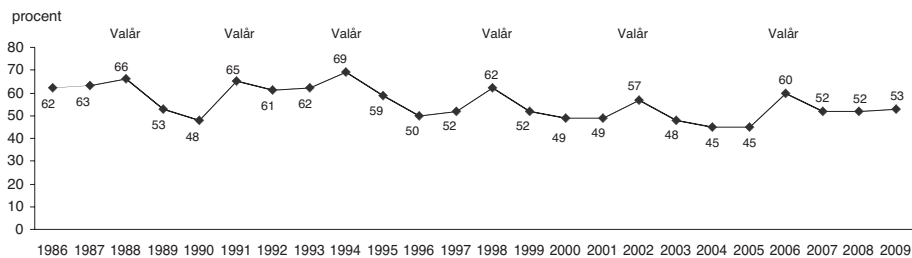
Det ser sämre ut för de politiska partierna. Långsiktigt sjunker medlemstalen liksom andelen övertygade sympatisörer (se figur 5). Men nedgången har bromsats upp under de senaste tio åren. I SOM-undersökningen 2000 uppgav 7 procent att de var medlem av något politiskt parti. Resultatet är detsamma år 2009. Och på ett motsvarande sätt är andelen övertygade partisympatisörer 49 procent 2000 mot 53 procent 2009; ingen nedgång alltså, snarare en svag uppgång. I den mån vi kan tala om en kris för de politiska partierna har den inte förvärrats under senare år.

Väljarnas grad av partiövertygelse uppvisar en mycket påtaglig positiv elektoral cykel. Övertygelsen går upp valår när partierna exponerar sig mer för väljarna och det politiska intresset ökar för att sedan sjunka tillbaka något under mellanårsperioderna. Vår hypotes är att andelen mycket eller något övertygade par-

tianhängare skall gå upp från de 53 procent som uppmättes 2009 till omkring 60 procent 2010.

Figur 5 Partiövertygelse (procent)

Fråga: (till personer som uppgivit sig sympatisera med något politiskt parti) "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" *Svarsalternativ:* "ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej".

Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat mycket eller något övertygad. Samtliga svarspersoner i SOM ingår i procentbasen.

Få saker är så viktiga att följa som opinionsvindarna när det gäller svenska folkets placering på den ideologiska vänster-högerskalan. Svensk opinion är internationellt sett ovanligt starkt strukturerad av den traditionella vänster-högerdimensionen. Resultaten i figur 6 visar hur SOM-institutets svarspersoner har placerat sig själva på en vänster-högerskala sedan 1986. Det jämna läge som rått sedan valet 2006 består, men en svag vänsterövertikt 2008 har ersatts med en svag högerövertikt 2009. Andelen personer som placerar sig i "mitten", varken till vänster eller till höger, är 30 procent 2009. Det är den lägsta andel för mitten som någonsin uppmätts av SOM under ett icke-valår. Opinionen är med andra ord redan ovanligt polariserad inför valet 2010.

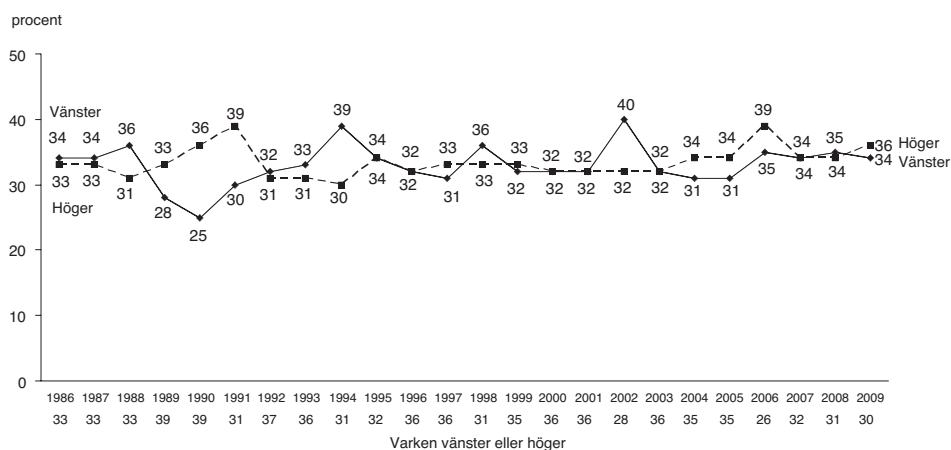
Valår brukar sedan innebära ytterligare polarisering. Andelen väljare som identifierar sig som antingen vänster eller höger ökar. Historiskt sett har andelen som identifierar sig vänster ökat mer valår än andelen som identifierar sig höger. Vänstersidan har varit bättre på den ideologiska mobiliseringen. Andelen som identifierar sig vänster har gått upp alla valår sedan 1988, även förluståren 1991 och 2006; uppgången har i genomsnitt varit hela 5 procentenheter. Även andelen höger har gått upp några valår (1991 och 2006) men i genomsnitt har ökningen enbart varit 1 procentenhet. Högern har hittills varit sämre på ideologisk mobilisering. Frågan är hur det blir 2010. Hur vänster-högervindarna blåser kommer att vara en av de viktigaste faktorerna bakom valutgången.

En annan mycket viktig faktor att följa när det gäller väljaropinionens utveckling är hur regeringens insatser bedöms. I USA följer medier och experter noga hur

president Obamas *Job Performance*-siffror förändras. De har varit sjunkande sedan Obama blev president. I skrivande stund våren 2010 ligger andelen amerikaner som gör en positiv bedömning av presidentens arbete strax under 50 procent, vilket tyder på att mellanårsvalet 2010 i USA kan leda till förluster för det demokratiska partiet (Realclearpolitics.com).

Figur 6 Ideologisk vänster-högerplacering (procent)

Fråga: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" Fem svarsalternativ: "klart till vänster; något till vänster; varken till vänster eller till höger; något till höger; klart till höger".

Kommentar: Personer som ej besvarat frågan är inte medtagna i analysen. De utgör omkring 3–5 procent av svarpersonerna genom åren.

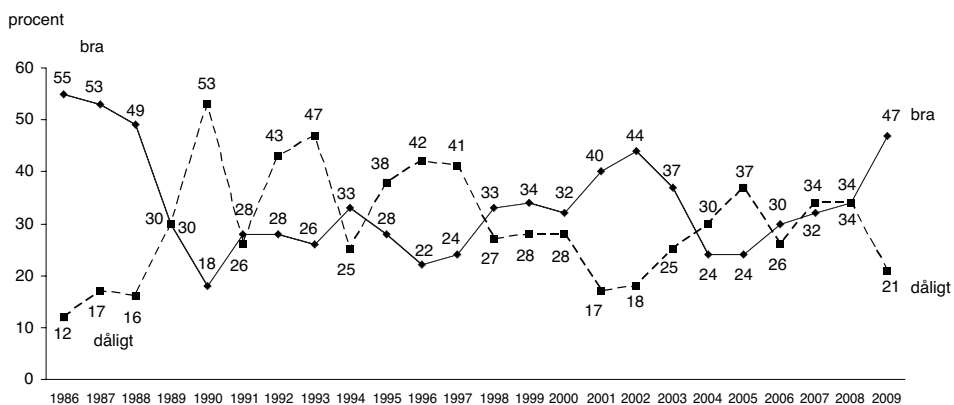
Resultaten i figur 7 visar hur SOM:s svarpersoner bedömt den svenska regeringens arbete år för år sedan mitten på 1980-talet. Om vi ser på dem som betygsatt regeringens arbete som mycket eller ganska bra ökar den andelen klart 2009 till 47 procent, upp från 34 procent 2008. Samtidigt minskar andelen som tycker regeringen gör ett dåligt arbete från 34 till 21 procent. En andel på 47 procent som tycker regeringen gör ett bra arbete är den högsta som uppmäts i någon SOM-undersökning sedan regeringen Carlsson (S) under åren 1986-87.

God *regeringsförmåga* kan alltså bli ett styrkeområde för alliansregeringen valåret 2010. En ytterligare indikator på den "prognosen" är att svenska folket ger regeringen Reinfeldt ett övervägande gott betyg när det gäller hur den ekonomiska krisen har hanterats. När vi i en speciell SOM-fråga ber svarpersonerna bedöma "hur regeringen har hanterat den ekonomiska krisen" svarar 46 procent mycket eller

ganska bra mot 24 procent som svarar mycket eller ganska dåligt; en klar övervikt för ett positivt betyg med andra ord. Den positiva övervikten är mest tydlig bland M-anshängare, men återfinns också tydligt bland övrig allianspartiers sympatisörer. Bland oppositionens sympatisörer finns en inte lika tydlig övervikt för ett negativt betyg bland V- och S-anshängare men en svag övervikt för ett positivt betyg bland sympatisörer till Miljöpartiet (Holmberg 2010).

Figur 7 Bedömning av regeringens arbete (procent)

Fråga: "Hur tycker du att regeringen sköter sin uppgift?" Fem svarsalternativ: "mycket bra; ganska bra; varken bra eller dåligt; ganska dåligt; mycket dåligt".

Kommentar: Resultaten visar andel svarande som angett mycket eller ganska bra/dåligt. Procentbasen utgörs av samtliga svarande i SOM. Åren 1991, 1994 och 2006 var det regeringsskifte mitt i undersökningsperioden.

Den utifrån inrullande finansiella och ekonomiska krisen har inte missgynnat alliansregeringen opinionsmässigt. Det har vi sett i partisympatimätningarna sedan hösten 2008. Regeringspartierna har knappt in på oppositionens försprång. Nu visar SOM-undersökningen att krishantering kan vara en av de faktorer som kan ha gynnat regeringen och stärkt den opinionsmässigt. Klart fler svenskar tycker att vad regeringen gjort är bra jämfört med andelen som anser att regeringen skött sig dåligt.

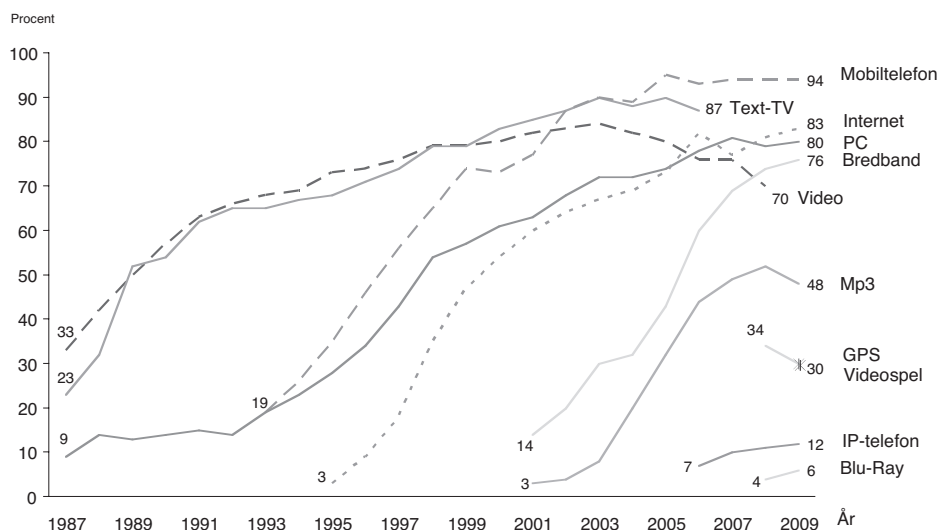
Allt snabbare medieförändringar

Det svenska medielandskapet som fram till slutet av 1980-talet föreföll var ett av de mest stabila i världen har sedan början av 1990-talet utmärks av en gradvis omvandling. I första steget handlade det om en avreglering av televisionen och radion, vilket öppnade mediemarknaden för privata aktörer. Steg två var framväxten av internet

som både skapade en ny plattform för de traditionella medierna och öppnade för en ny typ av kommunikation genom vad som kommit att kallas sociala medier. Den traditionella datorn var länge ingången till den digitala medievärlden, men efter hand har också mobiltelefonen gått från att vara främst ett kommunikationsmedium till att även bli en plattform för digitala nyheter.⁶

De årliga SOM-mätningarna har följt den successiva förändringen av det svenska medielandskapet från ett användarperspektiv. Vi har kunnat iaktta den snabba tillväxten av mobiltelefoni i början av 1990-talet, av internet i slutet av samma decennium och av bredband i början av 2000-talet (figur 8). Mellan 75 och 95 procent av svenska folket bor idag i hushåll med sådan tekniktillgång.

Figur 8 Tekniktillgång i hushållen (procent)

Kommentar: Samtliga svarspersoner i SOM-undersökningarna ingår i procentbasen. Videospel med resultatet 30 procent mättes första gången 2009.

Att de nya teknikerna – utom möjligen mobiltelefonen – ännu inte nått full mättnad har att göra med att de äldsta inte tagit dem till sig. Men sedan några år tillbaka sker en ökad tillväxt för internet även bland äldre. År 2007 hade 42 procent av dem nåttillgång i sitt hushåll, 2009 hade andelen ökat till 53 procent. Samtidigt finns det fortfarande en betydande skillnad mellan yngre och äldre pensionärer. År 2009 hade 66 procent bland dem mellan 65 och 75 år tillgång till nätet, medan andelen bland dem mellan 75 och 85 år endast var 32 procent. Mycket talar därför för att ökningen i användningen bland äldre snarast är en följd av att många nätanvändare har blivit pensionärer än att de som är pensionärer i ökande utsträckning tagit till sig

nätet. Det är samma tendens som framkommer i analysen av hur olika åldersgrupper använder nätet (se Annika Bergströms kapitel).

I SOM-mätningarna följer vi också andra tekniker som inte har en omedelbar koppling till traditionella massmedier. Där framgår att GPS är den enda teknik som uppvisar någon större ökning. IP-telefoni och Blu-ray ligger relativt stabilt och Mp3 snarast minskar, sannolikt som en följd av att moderna mobiltelefoner även fungerar som musikplattformar.

”Gammelmedierna” utmanas allt mer

Expansionen, framför allt för nätet, har för traditionella massmedier fungerat både som ett hot och en möjlighet. Hotet gäller att de tappar publik för sin traditionella publiceringsform som är den ekonomiska basen i verksamheten, möjligheten är att utveckla sin profil i den digitala världen i kraft av sina starka varumärken. Det är främst tryckta medier som uppfattas som förlorarna i den digitala konkurrensen. Nedsättande har de kallats ”gammelmedier” som ett uttryck för att de är på väg ut.

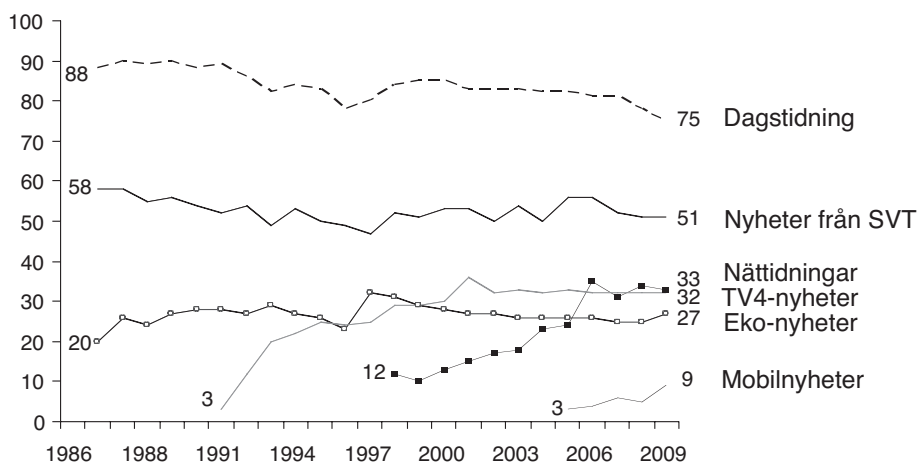
Att tala om gammelmedier är både rätt och fel. Det är rätt, eftersom det faktiskt rör sig om gamla medieformer där särskilt tryckta medier har tappat terräng i förhållande till den digitala plattformen. Det är däremot fel om det tolkas så att traditionella nyhetskällor skulle ha förlorat i betydelse. De ledande nyhetskällorna i Sverige är fortsatt morgonpressen på papper, nyheterna i Sveriges Television och TV4 samt nyheterna i Sveriges Radio (figur 9).

Andelen regelbundna medieanvändare låg 2009 stabilt eller minskade endast något. Den samlade dagspressen – morgon-, kvälls- och gratistidningar – hade flest regelbundna användare följd av tv-nyheterna, där Sveriges Televisions Rapport/Aktuellt ligger klart högre (50 procent) än TV4-Nyheterna (32 procent). Inom radion är det framför allt Sveriges Radios P4 som är den stora nyhetskanalen (32 procent), följd av Ekoredaktionen (27 procent) och – betydligt lägre – nyheterna i privat lokalradio (10 procent). Det är så gott som exakt samma mönster som tidigare år. Det är fortfarande den traditionella medieplattformen – papper eller tv- och radioapparatur – som dominerar bland nyhetskonsumenterna (se Josefine Sternviks kapitel).

Även om det finns en allmän stabilitet i nyhetssverige är det ändå tydligt hur dagspressen trots sin totalt sett starka ställning tappar läsare. De senaste decennierna har det främst gällt kvällstidningar på papper. Men de senaste åren är nedgången också mycket tydlig för den betalade morgonpressen. Minskningen är förväntad (Wadbring & Weibull, 2005) men är kraftigt accentuerad de två senaste åren. På tio år är nedgången över tio procentenheter, men hälften av det fallet registreras för åren 2007 till 2009. Andelen som läser en betalad morgontidning på papper minst fem dagar i veckan låg hösten 2009 på knappt två tredjedelar i SOM-befolkningen. Nedgången är särskilt drastisk bland personer mellan 15 och 29 år där andelen regelbundna läsare år 2009 fallit till 35 procent, men även bland personer över 50 år finns en markerad minskning (figur 10).⁷ Tidigare år har tendensen varit att nedgången framför allt kan förklaras av en mindre regelbunden läsning, med sedan

Figur 9 Regelbunden nyhetsanvändning i olika medier 1986-2009 (procent)

Fråga: (1): Hur ofta brukar du titta på eller lyssna till följande nyhetsprogram i radio och TV? (2): Läser eller tittar du i någon eller några morgontidningar/gratistidningar regelbundet? (3): Läser eller tittar du regelbundet i någon eller några morgontidningar på internet? (4) Läser eller tittar du i följande tidningar [Aftonbladet, Expressen, GT eller Kvällsposten] på papper ... på internet? (5) Hur ofta brukar du använda mobiltelefonen till följande: använda nyhetstjänster? *2007 har frågan om nätnyheter mätts på annat sätt än i de tidigare undersökningarna. **

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar för *dagstidningsläsning* de som läser en morgontidning minst 5 dagar i veckan och/eller en gratistidning minst 3 dagar i veckan och/eller en kvällstidning minst 3 dagar i veckan; för de som ser på en specifik nyhetskanal i tv/radio (*nyheter från SVT, TV4-nyheter samt Eko-nyheter*) minst 5 dagar i veckan; för de som tar del av *nätnyheter* minst 3 dagar veckan samt för de som tar del av *mobilnyheter* minst 1 dag i veckan. Procentbasen utgörs av samtliga svarspersoner.

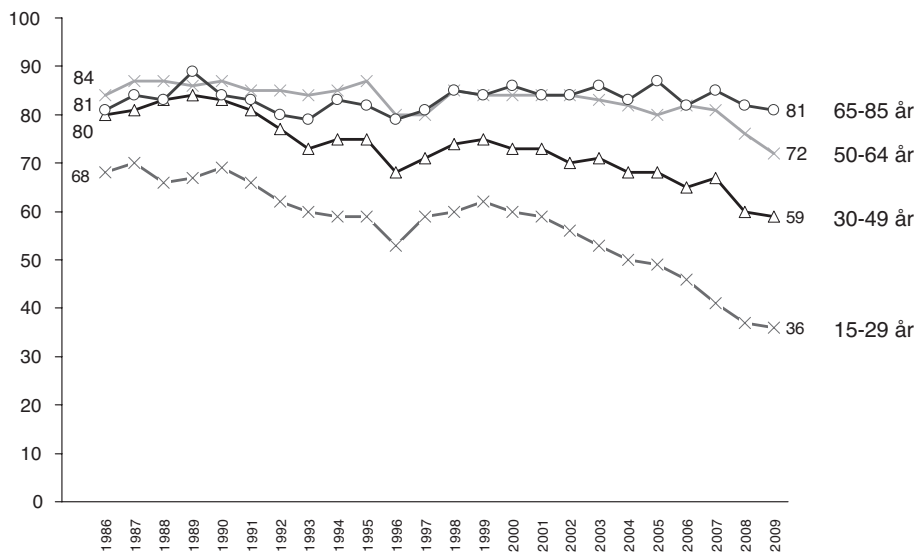
Källa: Den nationella SOM-undersökningen för respektive år.

några år tillbaka är det också tydligt att andelen som uppger sig inte alls läsa en morgontidning ökar (Jfr Hedman, 2009).

Bakom nedgången finns flera olika omständigheter. En viktig faktor är priset. Hushållsprenumeration som normalt är en förutsättning för att kunna läsa en morgontidning regelbundet uppfattas av många som alltför dyr och inte värd vad den kostar (jfr Ingela Wadbrings kapitel). En annan faktor är den ekonomiska krisen. Också lågkonjunkturen i början av 1990-talet medförde en klar minskning av morgontidningsläsningen men den var begränsad till ett år (Lithner, 2000). En tredje faktor, vars betydelse troligen kommer att få större betydelse på sikt är att en ökande andel unga har vuxit upp utan morgontidning i hushållet och därför inte etablerat någon läsvana för morgonpress. En överstående ekonomisk kris är

därför inte någon garanti för att morgontidningsläsningen på papper ska återgå till tidigare nivåer.

Figur 10 Regelbunden morgontidningsläsning på papper 1986-2009 fördelat efter ålder (procent)

Kommentar: Regelbunden läsning avser morgontidningsläsning minst 5 dagar i veckan. Procentbasen för respektive åldersgrupp är samtliga svarpersoner i SOM-undersökningarna.

Digitala plattformar fortsätter att öka

En viktig förklaring till pappersläsningens försvagning är den digitala plattformens ökade betydelse. Den tydligaste tendensen gäller kvällspressen. Särskilt Aftonbladet, men senare även Expressen, har medvetet satsat på nätet. Redan i början av 2000-talet hade kvällspressen fler som regelbundet läste nätversionerna än som läste versionerna på papper (jfr Mathias Fährdigs och Oscar Westlunds kapitel). Sedan dess har andelen nätanvändare ytterligare ökat. Hösten 2009 är det endast ibland äldre som läsning på papper ligger högre än andelen digitala läsare. Den sammantagna bilden är nu att kombinationen av pappers- och digitalläsare har medfört en ökning av den samlade läsningen främst av Aftonbladet men också av Expressen.

För morgonpressen går utvecklingen i samma riktning men betydligt långsammare. I alla åldersgrupper ligger fortfarande läsningen på papper högre än nätläsningen. Bland de yngsta är regelbundna morgontidningsläsare på nätet bara hälften av andelen av dem som läser på papper; dessutom är det en relativt stor andel av den förra gruppen som också läser morgontidning på papper. Storstadsområdena skiljer

emellertid ut sig genom att andelen digitala morgontidningsläsare bland de unga ligger högre – men ändå lägre än papperstidningsläsningen. Att morgonpressen i digital form inte på samma sätt som kvällspressen vinner insteg på nätet har sannolikt att göra med dels att läsvanorna på ett annat sätt är för kvällspressen är en del av dagens, särskilt morgonens, rutiner, dels att tidningarnas innehåll utmärks av bred bevakning som är effektivare att ta till sig i pappersform (jfr Weibull, 2010).

Den samlade bilden av i mediepublikens förändring pekar på att ungas mindre intresse för gammalmedier inte självklart hänger samman med att de väljer nyheter i andra medier. Tvärtom visar sig att yngre generellt är mindre intresserade av allmänna nyheter. Deras engagemang ligger snarast i sociala medier som Facebook och Youtube. I dessa medier är yngre kraftigt överrepresenterade, medan expansionen av nyhetsanvändning via mobiltelefonen är lika stor bland medelålders (jfr Annika Bergströms respektive Oscar Westlunds kapitel).

Den allmänna bilden är att svenska folkets medievanor fortsätter att vara klart åldersbestämda. Det är yngre som i ökande utsträckning överger äldre distributionsformer och söker sig till nya. Nedgången för morgonpressen är särskilt framträdande bland personer under 30 år, där samtidigt ökningen av nätläsningen är störst. Sveriges Televisions och Sveriges Radios kanaler förlorar tittare i yngre generationer till de nya tv-kanaler som expanderat sedan början av 1990-talet. TV4 var länge en vinnare i generationskampen, men resultaten från 2009 visar att kanalen fortsatt tappar i de yngsta generationerna, där särskilt Kanal 5 har expanderat (Nilsson, 2008). Gapet mellan de yngstas och äldstas nätanvändning har emellertid börjat minska något, men det är fortfarande mycket stort.

De senare årens förändringstendenser stärker i huvudsak tidigare antaganden om vad som ligger bakom generationsskillnaderna. I det snabbt förändrade medielandskapet är det främst unga som prövat på nya kanaler. Iakttagelsen att det allmänna nyhetsintresset ligger lägre bland yngre än bland äldre är inte något nytt fenomen. Unga har i den nya mediavärlden snabbt tagit till sig de digitala medierna, särskilt de sociala. Men vi har också kunnat se att de fördenskull inte helt har övergivit den lokala papperstidningen, som fortsatt står stark i Norden (Hallin & Mancini, 2004). Vi kan därför upprepa slutsatsen från 2008 års analys att den försvagade morgontidningen ännu paradoxalt nog är det medium som i störst utsträckning förenar människor.

Vad tror vi om framtiden?

Så långt har vi redovisat trender. Vi har studerat sociala, ekonomiska och politiska attityder och medievanor i ett historiskt perspektiv. Våra framtidsbedömningar har framför allt varit fråga om att skriva fram förändringsmönster. Men 2009 har vi – på samma sätt som vi gjorde 2006 – även låtit den nationella SOM-undersökningens svarspersoner göra sina egna framtidsbedömningar. Bedömningarna av vad man tror om framtiden – ”10-15 år framåt i tiden” – har gällt sju olika områden: Miljön, Den genomsnittliga ekonomiska levnadsstandarden, Jämställdheten mellan kvinnor och

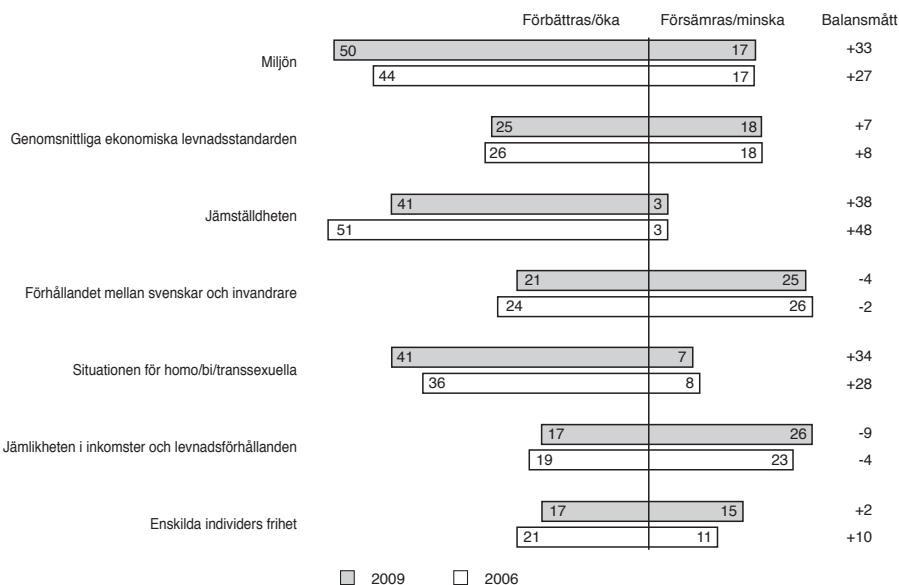
män, Förhållandet mellan svenskar och invandrare, Situationen för homo-, bi- och transsexuella, Jämlikheten när det gäller människors inkomster och levnadsförhållanden samt De enskilda individernas frihet.

När vi 2009 ser till framtidsbedömningarnas karaktär finns tre huvudgrupper. På några områden finns en påtaglig optimism om framtiden. Det gäller jämställdhet, situationen för hbt-personer och miljön, där mellan 40 och 50 procent tror att det kommer att bli bättre och bara mellan fem och tio procent att det kommer att bli sämre (figur 11). Det ger balansmätt – andelen optimister minus andelen pessimister – på mellan +38 (jämställdhet) och +33 (miljö).

Den andra gruppen framtidsbedömningar utmärks av att optimisterna bara är i knapp majoritet och relativt många tror att det blir en försämring. Här återfinns den genomsnittliga levnadsstandarden och enskilda individers frihet. I det förra fallet är 25 procent positiva om framtiden och 18 procent negativa (balansmätt +7) och i det senare 17 respektive 15 procent (+2). Majoriteten av de svarande placerar sig i mitten: de tror inte att det kommer att ske några större förändringar på dessa två områden under de närmaste 10 till 15 åren.

Figur 11 Bedömning av förhållandet i Sverige 10-15 år framåt i tiden på olika områden 2006 och 2009 (procent)

Frågan: Om du ser 10-15 år framåt i tiden, hur tror du då att förhållandena i Sverige kommer att förändras på följande områden?

Kommentar: Resultaten kommer från de nationella SOM-undersökningarna 2006 och 2009. Procentbasen har definierats som de personer som besvarat respektive fråga.

Slutligen har vi två framtidsbedömningar som hamnar på den negativa sidan – förhållandet mellan svenskar och invandrare och jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden. Visserligen är det även på dessa två områden en majoritet av svarspersonerna som anser att situationen inte kommer att förändras, men det är fler som tror på försämring än på förbättring. När det gäller förhållandet mellan svenskar och invandrare är relationen 21 (förbättring) och 25 procent (försämring), för jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden 17 procent förbättring mot 26 procent försämring, vilket ger det negativa balansmättet (-9).

När man reflekterar kring svenska folkets framtidsbedömningar hösten 2009 är det rimligt att ha åtminstone tre referensramar. En är att det kan röra sig om en ökad optimism mot bakgrund av att den ekonomiska krisen tycks vara på väg att lösas, att man ser ljuset i tunneln. En andra referensram kan vara synen på den förda politiken under den senaste perioden och de konsekvenser man upplever att den har fått. En tredje tolkning kan utgå ifrån att människors framtida bedömningar oftast rymmer ett element av önsketänkande. Man ser den framtid man vill se.

Ett sätt att få perspektiv på 2009 års bedömningar är att jämföra dem med vilka bedömningar som gjordes 2006. Dessa bedömningar, vars resultat också redovisas i figur 11, gjordes ett par år före krisen och när den nya alliansregeringen just kommit igång med sitt politiska arbete.

Mot bakgrund av de skilda förutsättningarna 2006 och 2009 är kanske det mest anmärkningsvärda att bedömningar är så relativt likartade. Den största optimismen om framtiden gäller samma tre områden 2006 som 2009 – jämställdhet, situationen för hbt-personer och miljön – liksom de två där det råder störst tveksamhet om framtiden – förhållandet mellan svenskar och invandrare och jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden.

Nu är bilden ändå inte så enkel. När vi tar hänsyn också till nivåerna kan vi iakttä en del intressanta förskjutningar. Mellan 2006 och 2009 har det skett en relativt stor minskning i andelen personer som förutser en ökad jämställdhet mellan kvinnor och män, men också i andelen svarande som tror på förbättringar när det gäller enskilda individers frihet. Omvänt gäller att miljöoptimismen har ökat liksom även tron på en förbättrad situation för hbt-personer. En förklaring till de trots allt relativt små skillnaderna mellan 2006 och 2009 är den höga andelen svarspersoner som menar att förhållandena inte kommer att ändra sig.

Olika grupper om framtiden

För att förstå vad som kan ligga bakom de förändrade framtidsbedömningarna måste vi se närmare på vilka skillnader som kan finnas mellan olika grupper. Det visar sig att män 2009 är mer förhoppningsfulla om framtiden än kvinnor i fråga om den genomsnittliga levnadsstandarden och miljön, medan kvinnor mer än män tror på en förbättring av situationen för hbt-personer (tabell 3).

Tabell 3 Bedömningar av hur Sverige kommer att utvecklas under de kommande 10-15 åren på några olika områden efter kön, ålder, boendeort, utbildning, politiskt intresse, vänster-högerplacering, partisympati, facklig tillhörighet och subjektiv familjeklass 2006 och 2009 (balansmåt)

Fråga: Om du ser 10-15 år framåt i tiden, hur tror du då att förhållandena i Sverige kommer att förändras på följande områden?

	Miljön		Genomsnittliga levnadsstandard		Jämställdhet mellan män/kvinnor		Förhållandet svenskar- invandrare		Situationen för hbt-personer		Jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden		Individernas frihet	
	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009
Kön														
Kvinna	27	29	2	1	44	35	1	-1	37	44	-5	-8	12	7
Man	31	37	15	12	51	40	-5	-7	19	23	-2	-8	7	-2
Ålder														
16-29 år	11	17	11	19	55	49	7	13	42	54	1	5	14	10
30-49 år	26	31	13	8	48	40	1	-3	36	41	-6	-13	11	6
50-64 år	32	40	2	4	44	32	-6	-8	25	28	-8	-11	7	-1
65-85 år	38	36	7	-2	47	33	-8	-15	7	17	1	-18	7	-4
Boendeplats														
Ren landsbygd	28	31	6	1	45	28	-1	-16	26	29	0	-12	10	0
Mindre tätort	24	35	1	4	42	38	-9	-5	13	33	-2	-8	5	2
Stad/större tätort	29	30	12	9	50	39	-1	-3	32	35	-3	-8	11	3
Sthlm, Gbg, Malmö	29	38	13	10	54	43	9	8	44	37	-12	-9	14	3
Utbildning														
Låg	27	31	3	-6	36	27	-17	-25	5	11	0	-6	2	-6
Medellåg	24	27	6	9	47	38	-8	-4	23	33	-2	-6	12	1
Medelhög	35	38	17	12	53	40	5	1	35	37	3	-4	15	4
Hög	28	37	16	8	56	43	15	6	51	50	-15	-18	12	8

Forts.

<i>Politiskt intresse</i>														
Mycket	30	42	20	9	56	40	3	9	35	40	-6	-11	11	2
Ganska	33	41	12	10	51	42	1	-4	32	32	-8	-7	13	4
Inte särskilt	21	26	2	4	42	33	-6	-6	22	35	-1	-9	7	1
Inte alls	23	12	0	-1	35	32	-12	-16	18	32	8	-8	4	1
<i>Vänster-högerideologi</i>														
Klart vänster	19	25	-9	-4	46	38	-4	4	29	37	-8	-18	-2	-10
Något vänster	28	29	-3	-5	44	36	-5	2	33	37	-16	-17	0	-2
Varken eller	25	24	-1	-1	37	31	-7	-14	19	26	-3	-11	3	-5
Något höger	34	43	25	24	59	41	7	-3	33	36	9	1	19	15
Klart höger	32	49	37	22	56	47	0	-4	33	34	1	1	37	15
<i>Partisympati</i>														
V	11	42	-18	-4	41	37	-9	1	21	40	-16	-14	-7	-5
S	31	26	-5	-1	43	35	-6	-6	25	29	-9	-8	0	1
MP	20	33	7	-6	54	44	12	13	55	58	-15	-19	6	1
C	31	44	14	6	55	38	10	2	35	30	8	-2	23	13
FP	22	46	23	22	48	45	9	9	45	53	-15	-4	15	10
KD	18	20	5	5	48	41	-10	-8	10	12	-1	-19	0	1
M	34	44	31	22	56	42	6	-4	32	35	9	-1	28	17
SD	*	12	*	-5	*	17	*	-67	*	2	*	-18	*	-23
FI	*	23	*	-14	*	14	*	-9	*	32	*	-23	*	-27
PP	*	6	*	16	*	32	*	-6	*	28	*	6	*	-14

Kommentar: Balansmålet anger andelen som tror att det ska bli bättre respektive öka minus andelen som tror att det ska bli sämre/minska. Måttet kan gå från +100 (samtliga tror på en förbättring/ökning och -100 (samtliga tror på en försämring/minskning).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2006 och 2009

Unga människor är i de flesta fall mer optimistiska om framtiden än äldre. Det gäller särskilt situationen för hbt-personer och förhållandet mellan svenskar och invandrare. Men äldre har större förhoppningar om miljöns förbättring. Ett annat klart mönster är högutbildades större framtidsoptimism, främst i fråga om situationen för hbt-personer och förhållandet mellan svenskar och invandrare. Politiskt intresse har ett tydligt samband med framtidstro; bland politiskt intresserade är det framför allt miljön som ligger relativt högt, men det finns också en stor optimism om det framtida förhållandet mellan svenskar och invandrare; i det senare faller uppvisar politiskt ointresserade ett mycket lågt värde.

Partisympati har inte oväntat en klar betydelse för framtidsbedömningarna. I fråga om miljön, den genomsnittliga levnadsstandarden och jämställdheten är framtidstron starkare hos borgerliga sympatisörer än bland dem som sympatiserar med oppositionen. I synen på den framtida situationen för hbt-personer och på förhållandet mellan svenskar och invandrare skiljer MP- och FP-sympatisörerna ut sig med en optimism klart över genomsnittet. I synen på förhållandet mellan svenskar och invandrare i framtiden finns det mest negativa balansmättet bland personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna (-67, att jämföra med +13 bland MP-sympatisörer). När vi granskar hur de enskilda partiernas sympatisörer värderar framtiden tyder mycket på att bedömningarna påverkas av såväl partiideologi som önsketänkande.

Det är också tydligt att vänster-högerideologi spelar en viktig roll. Synen på den framtida levnadsstandarden och enskilda individers frihet är klart mer optimistisk bland personer som placerar sig politiskt till höger, liksom den är i fråga om tron på ökad jämlikhet i inkomster och levnadsförhållanden. Personer som beskriver sig stå till vänster uppvisar i dessa tre bedömningar en klart mer tvekan framtidstro. De tror mindre på att levnadsstandarden kommer att öka, att den individuella friheten blir större eller att den ekonomiska jämlikheten kommer att bli större.

Endast i fråga om förhållandet mellan svenskar och invandrare går tendensen i omvänd riktning; där är personer till vänster mer optimistiska om framtiden än personer som står till höger. När det gäller situationen för hbt-personer är den ideologiska skillnaden marginell.

Det vi kan se är att vänster-högerdimensionen har betydelse för framtidsbedömningarna. Minst roll spelar den i fråga om synen på framtiden för hbt-personer, i fråga om förhållandet mellan svenskar och invandrare och i fråga om och jämställdhet. I dessa fall är kön och ålder klart viktigare förklaringsfaktorer. Kön är också en viktig faktor bakom synen på individens frihet och ålder för synen på den framtida miljön.

De redovisade resultaten gäller situationen hösten 2009. När vi jämför med hösten 2006 är det allmänna mönstret detsamma. Visserligen har optimismen ökat på vissa områden medan den minskat på andra, men några större omkastningar i olika gruppers bedömningar har inte skett. Exempelvis har framtidstron i fråga om jämställdhet minskat bland både män och kvinnor och både låg- och högutbildade har blivit mera optimistiska i fråga om miljön.

Men det finns ett intressant mönster i resultatet. I de bedömningar där vänster-högerdimension har störst betydelse har stärkts mellan 2006 och 2009. Det betyder att polariseringen ökat något: personer som står till höger 2009 skiljer sig bedömningsmässigt något mer från personer till vänster än vad de gjorde 2006. Mönstret är entydigt även om skillnaden på inget sätt är dramatisk. Personer som placerar sig till höger har alltså blivit relativt sett något mer optimistiska om framtiden än personer till vänster, särskilt i fråga om individens frihet, jämlikheten i inkomster och miljön. Om vi tolkar resultatet i politiska termer kan vi konstatera att personer till höger om mitten som redan såg positivt på framtiden efter Alliansens valseger 2006 efter tre år av borgerligt regeringsinnehav fått en ännu något mer positiv framtidsbild. Under samma tid har personer till vänster blivit mer pessimistiska.

Mer ljus i norr

När detta skrivs i maj 2010 håller kanske en nya ekonomisk kris på att rulla in över Sverige. Denna gång med upptakt i Grekland. Stora budgetunderskott i flera sydeuropeiska länder utmanar eurozonens ekonomiska stabilitet. Men Sverige har hopp om att inte bli bland de hårdast drabbade. Speciellt som Sverige inte är med i valutasamarbetet inom EU. Euroländerna tycks få stå för större delen av lånegarantierna till de hotade ekonomierna.

SOM-institutets mätningar av hur svenska folket uppfattade de tidigare ekonomiska kriserna 2008-2009 och i början på 1990-talet visar tydligt att 1990-talskrisen upplevdes som klart värst – både när det gäller den egna ekonomin och Sveriges ekonomi. När det gäller den senaste krisen kan man redan hösten 2009 spåra vissa optimistiska framtidsbedömningar. Men de något mer positiva framtidsförhoppningarna har en klar klasskoppling. Det är i första hand företagare och högre tjänstemän som tror på en bättre ekonomi för Sverige och för dem själva. Arbetare är mindre optimistiska.

Den utifrån inrullande finansekonomiska tsunamin hösten 2008 gynnade alliansregeringen i opinionsmätningarna. Opinionsstödet ökade. Oppositionens ledning minskade. SOM-undersökningen 2009 visar att regeringens krishantering kan vara en faktor som gynnar regeringen i väljaropinionen. En klar opinionsövertikt tycker att det som regeringen gjort är bra. Alliansregeringens betonande av att de tar ansvar för ekonomin i kristider tycks ha vunnit resonans. En fast hand vid rodret när det blåser uppskattas alltid.

Noter

- ¹ Bakgrunden till Kirk Varnedoes intresse var hans uppdrag att för en amerikansk publik ordna en utställning av nordiska 1800-talsmålare. Utställningen som hade vernissage i New York 1982 fick namnet *Northern Light* och blev en mycket stor framgång för nordiskt måleri (Varnedoe, 1983); Bjurström & Fredlund, 1983). När utställningen senare visades i Sverige kallades den Nordiskt ljus.

- ² Jfr Rasmusson (2009)
- ³ En svensk målare som tvärtom bosatt sig i Paris för att måla ljuset är Bengt Olson. I årsskiftet 2001/2002 hade han en separatutställning på Musée Maillol i Paris under rubriken *Olson dans la lumière du Nord* (Olson i det nordiska ljuset). Se Jan Torsten Ahlstrand *Bengt Olson. Nordisk konstnär i Paris* (2008).
- ⁴ Rasmusson (2009)
- ⁵ Holmberg & Weibull (2009)
- ⁶ Hadenius, Weibull och Wadbring (2008)
- ⁷ Allt talar för att detta ändå är en viss överskattning, eftersom de mindre regelbundna morgontidningsläsarna tycks överrepresenterade bland dem som inte svarar på SOM-enkäten (jfr metodkapitlet).

Referenser

- Ahlstrand, Jan Torsten (2008) *Bengt Olson. Nordisk konstnär i Paris*. Stockholm: Carlssons
- Bjurström, Per & Fredlund, Björn (1983) Nordiskt sekelskifte i amerikansk belysning. I *Nordiskt ljus: realism och symbolism i skandinaviskt måleri 1880-1910* (1983). Göteborg: Göteborgs konstmuseum.
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart och Wadbring, Ingela (2008) *Massmedier*. Stockholm: Ekerlids.
- Hallin, Daniel & Moncini, Paolo (2004) *Comparing Media Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedman, Ulrika (2009) ”Morgontidningen kostar för mycket”. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2009) Svensk höst. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2010) *Vems ekonomiska kris?* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lithner, Anders (2000) ’Alla läser tidningen. Nästan’. I Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Nilsson, Åsa (2008) Skilda tv-världar. I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nordiskt ljus: realism och symbolism i skandinaviskt måleri 1880-1910* (1983). Göteborg: Göteborgs konstmuseum.
- Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören, (2008) *Regeringsskifte: väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.

- Oskarson, Maria, Bengtsson, Mattias och Berglund, Tomas (red 2010) *En känsla av klass*. Stockholm: Liber.
- Rasmusson, Ludwig (2009-04-08) Den blå timmen. *Seniornet* (<http://www.seniornet.se/contents/printwindow.jsp?cikkid=4599>)
- Wadbring, Ingela och Lennart Weibull (2005) 'Dagstidningen i ett femtioårs-perspektiv'. I Annika Bergström, Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red) *Nypressat. Ett kvartssekel med svenska dagstidningsläsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Varnedoe, Kirk (1983) Northern Light – historien om en utställning. I *Nordiskt ljus: realism och symbolism i skandinaviskt måleri 1880-1910* (1983). Göteborg: Göteborgs konstmuseum.
- Weibull, Lennart (2010) Gamla och nya medier i Skåne. I Johansson, S (red) *Regional demokrati*. Om politik och medier i Skåne. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

NORDISKT LJUS

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Nordiskt ljus är något särskilt. Det har en lyster som inte finns någon annanstans. Uttrycket kommer från konsten och myntades ursprungligen av den amerikanske forskaren och konstkritikern Kirk Varnedoe som sökte finna den gemensamma nämnaren mellan de nordiska målare som verkade under slutet av 1800-talet i övergången mellan realism och symbolism. Varnedoe menade sig finna det som var gemensamt i ”en viss inåtvänd och allvarlig stämning som ofta närmade sig melan-kolin” och att det var ”ljuset som strålade ut från alla de nordiska landskapen” som skapade den speciella karaktären, både den blå skymningen och midsommarnatten.¹ Men det nordiska ljuset är inte detsamma överallt. Skagenmålarnas sandvita stränder skiljer sig påtagligt från Ernst Josefssons skymningar, Anders Zorns sommarskim-mer, Eugène Janssons blåa nätter eller Edwards Munchs kyligt nakna ljus.² Att det nordiska ljuset hade en stark dragningskraft framgår av att en fransk impressionist som Claude Monet under en period bosatte sig i Norge för att måla.³

I Sverige är nordiskt ljus ofta förknippat med skymning eller kväll. Svenska målare var i motsats till de franska impressionisterna ofta intresserade av kvällens nyanser. De målade den långa svenska skymningen då ljuset sakta och gradvis försvagas och som står i kontrast till den sydeuropeiska kvällen där mörkret kommer hastigt.⁴ Det finns nästan alltid ett inslag av svärmod i de målningar som i impressionismens tradition gjordes av Ernst Josefsson, Eugène Jansson och Anders Zorn. Samtidigt har de kommit att bli en del av den svenska identiteten och den nationalromantiska strömning som präglade stämningen vid det förförre sekelskiftet.

När vi som titel på boken som bygger på 2009 års SOM-undersökning har valt *Nordiskt ljus* har vi inspirerats av de skiftningar mellan ljus och mörker som är typiska för nationalromantiken och som är en resonansbotten för vår tolkning av den svenska opinionsutvecklingen under den globala ekonomiska krisen 2009. Det vi såg i våra mätningar från hösten 2008 var en ganska mörk bild med minskad framtidstro och en stor osäkerhet. Krisen hade slagit till och hade nått Sverige, inom stora regioner var varslen många och kraven på politiska åtgärder stora.⁵ Det gav oss anledning att kalla boken från 2008 års SOM-mätning *Svensk höst* och i inledningskapitlet fråga oss om vi var på väg mot en riktigt kall vinter.

När vi överblickar det svenska stämningläget ett år senare är situationen delvis en annan än den vi förväntade oss. Trots att krisen på inget sätt är över och att arbetslösheten fortfarande är stor framträder en bild av spirande optimism och framtidförhoppningar. Även om opinionen som alltid är betydligt mer komplex

innehåller den ljusa stråk, vilket inte hindrar att den också har sina mörka sidor. Alla är inte lika övertygade om den ljusnande framtiden. Precis som när det gäller konstnärernas nordiska ljus är det förhållandet mellan ljus och mörker som skapar helhetens spänning.

De frågor vi ställer oss är vad som var utmärkande för den svenska opinionen krishösten 2009 – och hur vi ska förstå framtidstron mot bakgrund av den ännu inte överstånna krisen. Vilka bedömningar gjorde svenska folket? Vilka var de viktigaste frågorna – och vilken syn hade man på framtiden? Ett särskilt tema 2009 gäller människors bedömningar av framtiden på ett antal olika områden: Hur tror man att Sverige kommer att utvecklas under det närmaste decenniet? Svaren på en sådan fråga säger inte bara något om framtidstron utan minst lika mycket om stämningläget när den besvaras.

Sysselsättningen toppar väljarnas dagordning

Svenska folket tycker hösten 2009 att sysselsättningen är det viktigaste samhällsproblemet. SOM-institutet frågar helt öppet utan förtryckta svarsalternativ: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem". I mätningen 2009 svarar 37 procent sysselsättningen/arbetslösheten, en markant uppgång från 22 procent 2008. Frågorna därefter på listan över viktigaste frågor nämns av klart färre personer – sjukvården kommer tvåa med 25 procent och miljön trea med 21 procent. Resultatet 37 procent för sysselsättningen 2009 är dock långt ifrån någon rekordsiffra. Så sent som 2006 nämndes sysselsättningen som en viktig fråga av 44 procent. Under de ekonomiska krisåren på 1990-talet uppvisade sysselsättningen ofta resultat över 50 procent.

En annan indikator på att den ekonomiska krisen 2009 inte uppfattas som lika allvarlig som krisen på 1990-talet är omnämningarna av Sveriges ekonomi som ett viktigt samhällsproblem. I SOM-mätningen 2009 utpekas ekonomin som en viktig fråga av 14 procent, ned från 18 procent 2008. Motsvarande resultat var mycket högre åren 1992-1994. Då angav mellan 29-39 procent Sveriges ekonomi som ett viktigt samhällsproblem. Den ekonomiska kriskänslan var klart mer utbredd i början av 1990-talet än vad den är hösten 2009.

Samma slutsats kan man dra när man ser på vad svenska folket oroar sig för. SOM-institutet har sedan starten 1986 frågat om hur mycket människor oroar sig för olika specifikt angivna saker. I mätningen 2009 toppar oron för "miljöförstöring"; 51 procent svarar att de är "mycket oroade". Motsvarande resultat var detsamma 2008 men något högre 2007 (61 procent). "Stor arbetslöshet" upplever 45 procent som mycket oroande 2009, upp från 39 procent 2008 och 25 procent 2007. Ökande oro för arbetslöshet med andra ord. Men jämfört med åren 1991-1996 är oron för stor arbetslöshet klart mindre vanlig idag än den var då. Under början-mitten på 1990-talet höll sig andelen som oroade sig för stor arbetslöshet mellan 48 till 68 procent.

Tabell 1 Medborgarnas dagordning när det gäller viktiga samhällsproblem (procent)

Fråga: "Vilken eller vilka frågor eller samhällsproblem tycker du är viktigast i Sverige idag? Ange högst tre frågor/samhällsproblem".

Samhällsfråga	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Sysselsättning	15	6	2	7	39	49	59	58	51	58	50	51	28	14	14	14	14	20	33	44	22	22	37
Sjukvård	24	21	22	24	20	19	22	18	15	25	35	30	41	39	41	38	43	33	29	29	25	25	25
Miljö	53	62	46	32	38	19	17	20	27	10	10	9	11	9	9	10	6	7	10	13	21	21	21
Utbildning/skola	12	9	12	10	11	9	4	8	7	10	22	34	38	35	37	32	23	18	19	24	21	21	20
Sveriges ekonomi	8	10	9	32	24	39	29	32	24	10	7	9	7	6	9	10	11	9	9	8	9	18	14
Invandring/flyktingar	7	8	11	14	13	19	25	12	14	13	10	8	13	12	13	19	11	11	14	14	14	12	14
Pensioner/äldreomsorg	10	10	16	13	16	14	16	12	10	17	19	15	21	23	22	24	21	19	20	16	14	15	12
Lag och ordning	20	13	38	11	15	8	9	11	25	14	13	15	16	15	12	12	18	18	16	14	14	14	9
Socialpolitik	3	5	3	6	9	7	5	6	6	7	4	17	6	7	6	6	9	8	6	9	11	8	9
Skatter	7	9	14	13	6	3	2	3	2	4	6	7	5	8	7	7	6	7	9	7	5	4	5
Familjepolitik	6	9	8	8	7	8	9	6	4	6	7	7	5	7	6	7	6	7	6	5	6	5	4
Jämställdhet	1	0	0	0	1	1	0	1	1	0	0	1	1	1	1	2	2	2	3	3	3	2	2
Kommunikationer	1	1	1	2	1	0	0	1	0	0	1	1	1	2	2	2	1	1	1	1	2	2	3
Religion/moral	1	4	3	2	2	2	1	2	3	5	2	2	3	4	4	4	5	4	4	2	3	1	1
Energi/kärnkraft	7	6	8	11	1	2	2	1	2	2	2	2	0	1	1	1	1	1	1	2	2	1	2
Offentlig sektor/privatisering	3	2	2	4	2	3	2	2	3	7	2	2	2	2	2	1	4	1	1	1	1	1	1
Jordbruk/decentralisering	2	2	2	1	3	1	1	0	0	0	1	1	1	1	2	2	1	1	1	1	1	1	1
EU/EMU	1	3	3	7	6	11	9	15	7	3	3	4	3	4	3	3	7	3	3	1	1	1	0
Antal svarande	1672	1643	1578	1582	1573	1889	1857	1777	1707	1779	1754	3561	3503	3546	3638	3609	3675	3612	3499	3336	3435	3259	3269

Kommentar: Samtliga svarspersoner i SOM ingår i procentbasen.

Tabell 2 Vad oroar svenskarna? (procent)

Fråga: "Om Du ser till läget idag, vad upplever själv som mest oroande inför framtiden?"

	1986	1988	1991	1993	1994	1996	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Miljöförstöring	72	-	58	51	50	56	38	38	43	50	47	48	48	61	51	51
Stor arbetslöshet	-	-	56	60	48	68	17	25	38	40	-	44	25	25	39	45
Terrorism	64	51	39	31	28	38	27	59	41	52	51	48	44	42	34	34
Förändr i jordens klimat	-	-	-	-	-	-	-	37	39	40	36	51	36	58	52	47
Ny nazism	-	-	-	-	-	-	56	54	54	57	-	-	-	-	-	-
Organiserad brottslighet	-	-	-	-	-	-	-	45	47	56	49	-	38	-	-	-
De militära rustningarna	52	45	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Försämrad havsmiljö	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	45	44	41
Fattigdomen i tredje världen	-	-	-	-	-	37	37	35	33	-	-	41	-	40	41	-
Ekonomisk kris	-	-	39	37	30	29	9	17	24	23	17	16	11	13	25	20
Ökat antal flyktingar	-	-	-	38	30	29	17	20	27	28	20	24	24	27	26	22
Naturkatastrofer	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	38	17	37	-	-
Ett nytt världskrig	-	-	-	-	-	-	-	34	26	-	-	-	-	-	-	-
Situationen i Ryssland	-	-	-	31	22	18	12	-	-	-	-	-	-	-	14	-
Religiösa motsättningar	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	28	-	-	-	26	-
Befolkningsökningen	18	28	-	-	-	-	-	-	-	-	9	-	-	15	-	-
Motsättningarna mellan rika och fattiga länder	27	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Spridn av kriget på Balkan	-	-	-	25	19	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ökade sociala klyftor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25	-	-	30
Militära konflikter	-	-	25	-	-	-	-	-	-	-	-	20	11	18	-	16
Utbredd korruption	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	25
Stigande matpriser	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	24	-
Risken för ett stormaktskrig	24	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Ökad alkoholkonsumtion	-	-	-	-	-	-	-	-	-	23	-	-	-	18	-	24
Globala epidemier	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	14	-	-	22
Militanta veganer	-	-	-	-	-	-	19	-	-	-	-	18	-	-	-	-
Sinande oljekällor	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
U-båtskränkningarna	-	17	-	-	-	-	-	-	-	16	-	-	-	-	-	-
Företagens globalisering	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Motorcykelgång	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Försvagad demokrati	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	15	-	-	-

Kommentar: SOM-resultaten visar andelen svars personer som svarat "mycket oroande", av de som besvarat åtminstone någon delfråga i frågebatteriet. Övriga svarsalternativ är "ganska oroande", "inte särskilt oroande", "inte alls oroande". 1986-1993 ställdes frågan specifikt om "läget i världen i dag". Ett streck (-) innebär att alternativet inte förekom detta år.

Samma mönster med något mindre oro idag än under 1990-talet finner man när det gäller oron för en ”ekonomisk kris”. Resultatet 2009 blir 20 procent som anger att en ekonomisk kris är något som är ”mycket oroande” inför framtiden, en minskning från 25 procent 2008. Motsvarande andel var klart högre under åren 1991-1994 då mellan 30-39 procent uttryckte oro för en ekonomisk kris. Slutsatsen står sig – känslan av ekonomisk kris med arbetslöshetsproblem var påtagligt mindre utbredd 2009 än i början av 1990-talet.

Resultaten från SOM:s orosmätningar och mätningar av väljarnas dagordning återfinns i tabellerna 1 och 2. I båda fallen redovisas resultat ända tillbaka till sent 1980-tal. Resultaten för ett tjugotal olika frågor respektive för cirka tio orosområden kan följas över längre tidsperioder.

Om arbetslöshetsfrågan – som toppar väljarnas agenda hösten 2009 – också kommer att vara i topp i valet 2010, precis som frågan var i valet 2006, kommer partiernas kamp om vem som ”äger” frågan att bli central. Sakfrågeägarskapet i sysselsättningsfrågan – vilket parti väljarna uppfattar har bäst politik på området – var en av de avgörande faktorerna bakom Socialdemokraternas valförlust 2006 (Martinsson 2009, Oscarsson och Holmberg 2008). Partiet hade fram till valet 2006 alltid haft sakfrågeägarskapet när det gäller arbetslöshetsbekämpning. Men 2006 togs det ägarskapet över av Moderaterna.

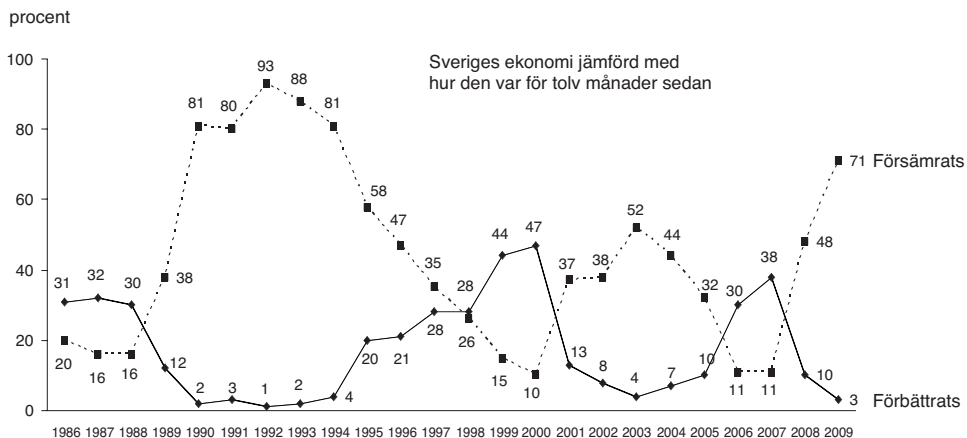
Frågan är vilket parti som kommer att äga sysselsättningsfrågan 2010. I SOM-undersökningen 2009 genomförde vi en mätning med relevans för den frågeställningen. Vi frågade: ”Vilket eller vilka partier har enligt din uppfattning bäst politik när det gäller att bekämpa den nuvarande arbetslösheten i Sverige?” Resultaten visar på ett jämnt läge mellan S och M hösten 2009, men något fler utpekar Moderaterna som bäst (26 procent) än som anger Socialdemokraterna (24 procent). Och M-sympatisörer tror något mer på sitt partis sysselsättningspolitik än S-sympatisörer tror på sitt partis. Andelen moderater som säger att M har bäst politik för att bekämpa arbetslöshet är 68 procent mot 57 procent bland S-sympatisörer som tycker att S är bäst på arbetslöshetsbekämpning (Holmberg 2010). Kampen om sakfrågeägarskapet när det gäller sysselsättning kan var med och avgöra valet 2010, precis som var fallet 2006.

Redan nu ljus i den ekonomiska tunneln

Den bild som växer fram att svenska folket uppfattar en ekonomisk kris 2009 – speciellt en arbetslöshetskris – men att kriskänslan inte är lika omfattande som under det tidiga 1990-talet, får ytterligare stöd när vi ser på SOM-institutets mätningar av hur den ekonomiska utvecklingen bedöms. Resultaten visar på mycket stora förändringar 2008 och 2009 när det gäller hur man ser på den svenska ekonomins utveckling, men på klart mindre förändringar i bedömningarna av hur den egna ekonomin påverkats (se figur 1 och 2). Andelen svars personer som uppfattar en

Figur 1 Bedömning av Sveriges ekonomi (procent)

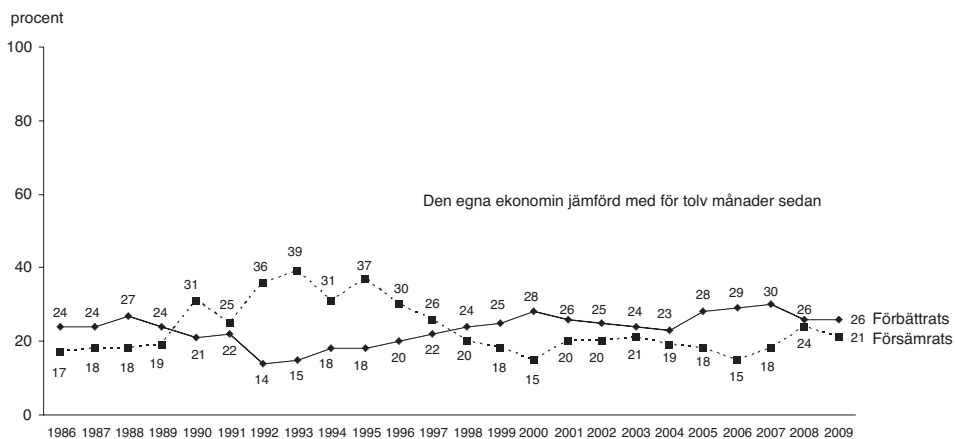
Fråga: "Enligt din uppfattning, har den svenska ekonomin under de senaste 12 månaderna förbättrats, förblivit densamma, eller försämrats?"

Kommentar: Alla svarande i SOM-studierna ingår i procentbasen.

Figur 2 Bedömning av den egna ekonomin (procent)

Fråga: "Enligt din uppfattning, har din egen ekonomi under de senaste 12 månaderna förbättrats, förblivit densamma, eller försämrats?"

Kommentar: Alla svarande i SOM-studierna ingår i procentbasen.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2009.

försämrad svensk ekonomi har ökat från 11 procent 2007 över 48 procent 2008 till 71 procent 2009. När det gäller hur den egna ekonomin utvecklats är det klart färre som upplever försämringar och andelen har hållit sig relativt stabil kring 20 procent. Och fortfarande under krisen 2008-2009 är det fler som uppfattar att den egna ekonomin förbättrats än försämrats. Den ekonomiska kriskänslan 2009 är alltså ett fenomen som för de allra flesta i huvudsak gäller Sveriges ekonomi, inte den egna ekonomin.

När vi sedan jämför med läget under tidigt 1990-tal visar det sig ånyo att krisbedömningarna var starkare då jämfört med 2009. Andelen personer som bedömde att den svenska ekonomin försämrades var mellan 81 till 93 procent under åren 1990-1994, klart högre än de 71 procenten för 2009. Detsamma gäller för bedömningarna av den egna ekonomin fast på en lägre nivå. Åren 1992-1995 uppfattade mellan 31-39 procent av svensk folket att den egna ekonomin försämrades. Motsvarande resultat är 21 procent 2009. Fler människor under tidigt 1990-tal kände av en ekonomisk kris i den egna plånboken än under åren 2008-2009.

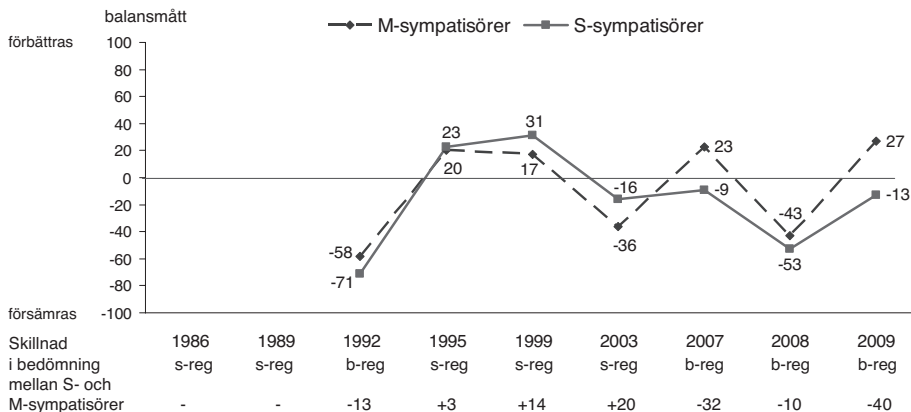
Vänder vi blicken framåt och ser på hur svenska folket bedömer den ekonomiska framtiden – Sveriges så väl som den egna – visar resultaten att pessimismen från 2008 redan börjat ersättas av en förnyad optimism 2009. Andelen personer som ser en förbättrad svensk ekonomi under de närmaste tolv månaderna är 30 procent 2009, upp från låga 6 procent 2008. På ett motsvarande sätt, ehuru inte lika dramatiskt, har andelen som är optimistiska och tror att den egna ekonomin skall förbättras gått upp från 17 procent 2008 till 23 procent 2009.

Men framtidsbedömningarna har en tydlig klasskomponent (Oskarson m fl 2010). Mest optimistiska om både Sveriges och den egna ekonomins utveckling är högre tjänstemän och företagare – 43 respektive 38 procent tror på en förbättring av Sveriges ekonomi. När det gäller den egna ekonomin tror 28 respektive 31 procent på mer pengar i den egna plånboken. Minst optimistiska om den svenska eller den egna ekonomins utveckling är arbetare – 22 procent är förhoppningsfull när det gäller Sveriges ekonomi och 19 procent när det gäller de egna pengarna.

Moderaternas kärnväljare – företagare och högre tjänstemän – är alltså mer optimistiska om hur ekonomin kommer att utvecklas under Alliansregeringens styre än arbetare – Socialdemokraternas kärnväljare. Man kan misstänka att ekonomibedömningarna rymmer en partipolitisk komponent. Anhängare till regeringen gör mer positiva framtidsbedömningar än anhängare till oppositionen. Resultaten i figur 3 visar att vår misstanke är riktig. Vi har undersökt bedömningarna av hur Sveriges ekonomi kommer att utvecklas. Sympatisörer med Moderaterna gör mer optimistiska ekonomibedömningar när vi har borgerliga regeringar medan S-sympatisörer är mer optimistiska när Socialdemokraterna har makten.

Figur 3 Socialdemokratiska och moderata sympatisörer bedömer den framtida svenska ekonomins utveckling efter valet 1991-2006

Fråga: "Hur tror Du att Din egen ekonomiska situation kommer att förändras under de kommande 12 månaderna?" Svartalternativ: "förbättras; förbli ungefär densamma, försämras"

Kommentar: Resultaten bygger på SOM-data. En plusskillnad (+) visar att S-sympatisörer bedömer den framtida svenska ekonomins utveckling under de närmaste 12 månaderna mer positivt än M-sympatisörer. En minusskillnad (-) visar tvärtom att M-sympatisörer gör en mer positiv bedömning av den framtida svenska ekonomin än S-sympatisörer. Skalan går mellan -100 (försämras) och 100 (förbättras). Alla svarande i SOM ingår i procentbasen.

Vi har testat sambanden vid fyra tillfällen med borgerlig regering (1992, 2007, 2008 och 2009) och vid tre tidpunkter med S-regering (1995, 1999 och 2003). Mönstret med mer ekonomisk optimism bland regeringsanhängare än bland anhängare av oppositionen gäller för alla sju mätillfällen. Skillnaden kan ses som en slags indikator på hur politiserade bedömningarna av ekonomin är. Ju mer olika moderata och socialdemokratiska sympatisörer tror om den svenska ekonomins framtid desto mer är ekonomibedömningarna utsatta för partipolitiskt önsketänkande. Regeringsanhängare skönmålar framtiden en aning medan oppositionens anhängare lite grand målar fan på väggen. Detta slags politisering av ekonomibedömningarna är som störst i SOM-undersökningen 2010. Skillnaden mellan hur M- respektive S-sympatisörer bedömer den svenska ekonomins framtid har inte tidigare varit så stor som nu inför valet 2010. Resultatet antyder att riksdagsvalet 2010 kan bli ett val där bilden av den svenska ekonomins utveckling kommer att spela en viktig roll.

Fem viktiga politiska barometrar

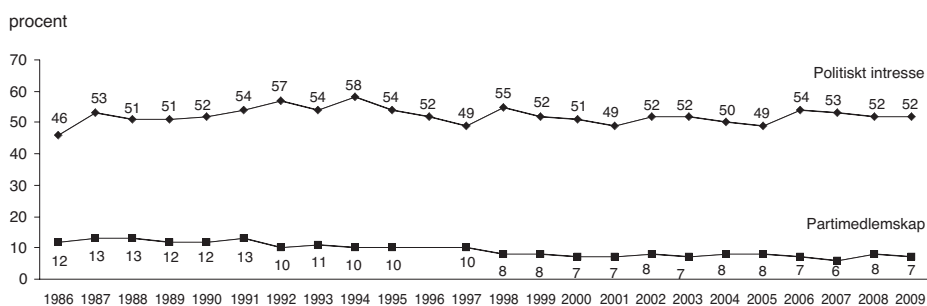
Flera av SOM:s systematiska mätningar är användbara om man vill avläsa långsiktiga förändringar när det gäller tillståndet för svensk demokrati. Men samma mätningar

är också intressanta om man mer kortsiktigt vill bedöma det politiska läget så här ett år före riksdagsvalet 2010. Vi skall i detta sammanhang se närmare på fem sådana mätningar. De kan ses som ett slags barometrar som säger någonting väsentligt om väljaropinionen i Sverige. Vi börjar med politiskt intresse.

Resultaten i figur 4 visar att graden av politiskt intresse i allt väsentligt varit stabil bland svenska folket sedan SOM började mäta i mitten av 1980-talet.

Figur 4 Politiskt intresse och partimedlemskap (procent)

Fråga: "Hur intresserad är du i allmänhet av politik?" Fyra svarsalternativ: "mycket intresserad; ganska intresserad; inte särskilt intresserad; inte alls intresserad".

Kommentar: Resultaten avser dem som angett mycket och ganska intresserade av politik respektive andel partimedlemmar bland samtliga svarande i SOM. Frågan om partimedlemskap ingick inte 1996. Medlemskap i ungdoms- respektive kvinnoförbund är inkluderade i partimedlemskap.

Omkring hälften av svarspersonerna uppger ett mycket eller ganska stort politiskt intresse. Valår tenderar andelen intresserade vara något högre vilket indikerar en svag men positiv valårseffekt. SOM:s siffror ger inte stöd för några allmänna resonemang om demokratins eller politikens kris. Åtminstone sett utifrån människors självrapporterade intresse är läget i huvudsak detsamma som för tjugofem år sedan.

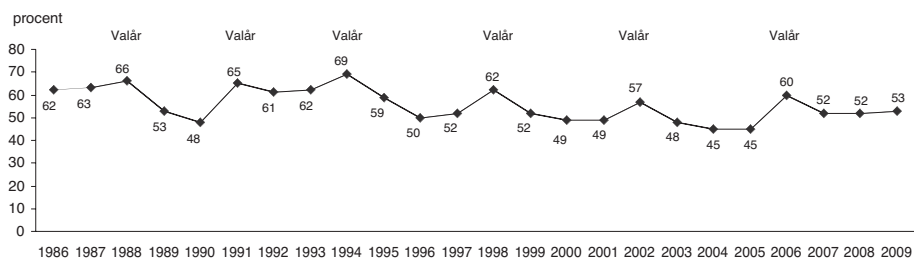
Det ser sämre ut för de politiska partierna. Långsiktigt sjunker medlemstalen liksom andelen övertygade sympatisörer (se figur 5). Men nedgången har bromsats upp under de senaste tio åren. I SOM-undersökningen 2000 uppgav 7 procent att de var medlem av något politiskt parti. Resultatet är detsamma år 2009. Och på ett motsvarande sätt är andelen övertygade partisympatisörer 49 procent 2000 mot 53 procent 2009; ingen nedgång alltså, snarare en svag uppgång. I den mån vi kan tala om en kris för de politiska partierna har den inte förvärrats under senare år.

Väljarnas grad av partiövertygelse uppvisar en mycket påtaglig positiv elektoral cykel. Övertygelsen går upp valår när partierna exponerar sig mer för väljarna och det politiska intresset ökar för att sedan sjunka tillbaka något under mellanårsperioderna. Vår hypotes är att andelen mycket eller något övertygade par-

tianhängare skall gå upp från de 53 procent som uppmättes 2009 till omkring 60 procent 2010.

Figur 5 Partiövertygelse (procent)

Fråga: (till personer som uppgivit sig sympatisera med något politiskt parti) "Anser du dig vara en övertygad anhängare av detta parti?" *Svarsalternativ:* "ja, mycket övertygad; ja, något övertygad; nej".

Kommentar: Resultaten visar andelen personer som svarat mycket eller något övertygad. Samtliga svarspersoner i SOM ingår i procentbasen.

Få saker är så viktiga att följa som opinionsvindarna när det gäller svenska folkets placering på den ideologiska vänster-högerskalan. Svensk opinion är internationellt sett ovanligt starkt strukturerad av den traditionella vänster-högerdimensionen. Resultaten i figur 6 visar hur SOM-institutets svarspersoner har placerat sig själva på en vänster-högerskala sedan 1986. Det jämna läge som rått sedan valet 2006 består, men en svag vänsterövertikt 2008 har ersatts med en svag högerövertikt 2009. Andelen personer som placerar sig i "mitten", varken till vänster eller till höger, är 30 procent 2009. Det är den lägsta andel för mitten som någonsin uppmätts av SOM under ett icke-valår. Opinionsen är med andra ord redan ovanligt polariserad inför valet 2010.

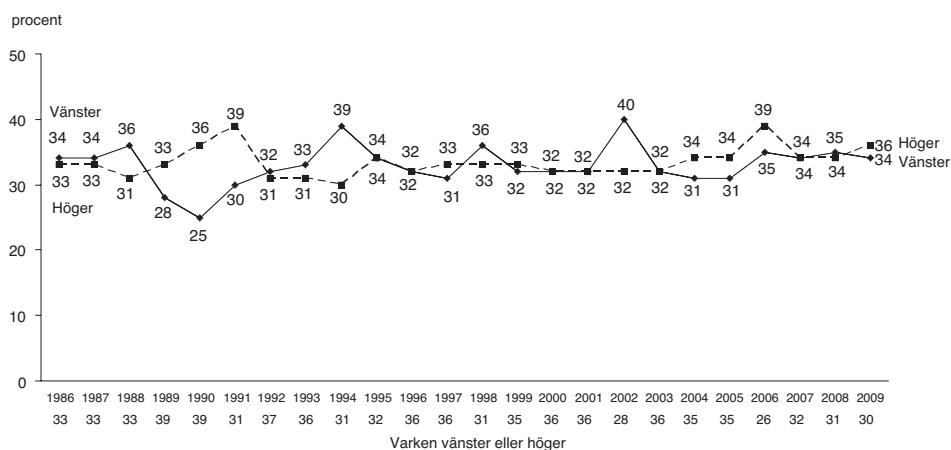
Valår brukar sedan innebära ytterligare polarisering. Andelen väljare som identifierar sig som antingen vänster eller höger ökar. Historiskt sett har andelen som identifierar sig vänster ökat mer valår än andelen som identifierar sig höger. Vänstersidan har varit bättre på den ideologiska mobiliseringen. Andelen som identifierar sig vänster har gått upp alla valår sedan 1988, även förluståren 1991 och 2006; uppgången har i genomsnitt varit hela 5 procentenheter. Även andelen höger har gått upp några valår (1991 och 2006) men i genomsnitt har ökningen enbart varit 1 procentenhet. Högern har hittills varit sämre på ideologisk mobilisering. Frågan är hur det blir 2010. Hur vänster-högervindarna blåser kommer att vara en av de viktigaste faktorerna bakom valutgången.

En annan mycket viktig faktor att följa när det gäller väljaropinionens utveckling är hur regeringens insatser bedöms. I USA följer medier och experter noga hur

president Obamas *Job Performance*-siffror förändras. De har varit sjunkande sedan Obama blev president. I skrivande stund våren 2010 ligger andelen amerikaner som gör en positiv bedömning av presidentens arbete strax under 50 procent, vilket tyder på att mellanårsvalet 2010 i USA kan leda till förluster för det demokratiska partiet (Realclearpolitics.com).

Figur 6 Ideologisk vänster-högerplacering (procent)

Fråga: "Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan skala?" Fem svarsalternativ: "klart till vänster; något till vänster; varken till vänster eller till höger; något till höger; klart till höger".

Kommentar: Personer som ej besvarat frågan är inte medtagna i analysen. De utgör omkring 3–5 procent av svarspersonerna genom åren.

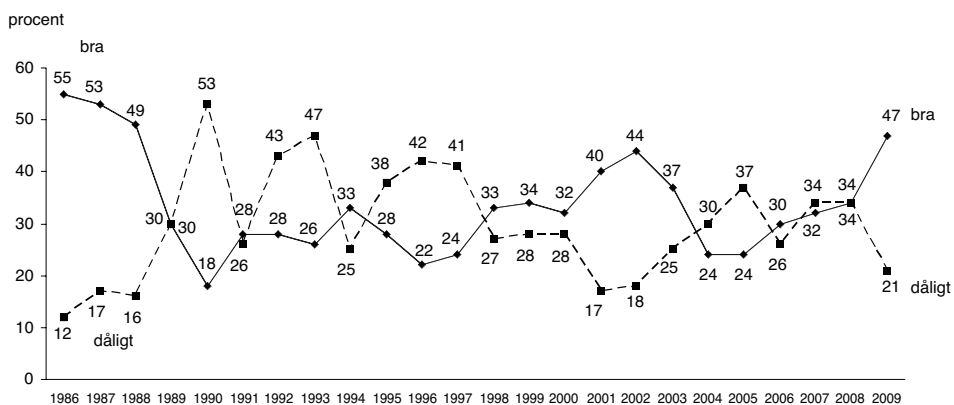
Resultaten i figur 7 visar hur SOM:s svarspersoner bedömt den svenska regeringens arbete år för år sedan mitten på 1980-talet. Om vi ser på dem som betygsatt regeringens arbete som mycket eller ganska bra ökar den andelen klart 2009 till 47 procent, upp från 34 procent 2008. Samtidigt minskar andelen som tycker regeringen gör ett dåligt arbete från 34 till 21 procent. En andel på 47 procent som tycker regeringen gör ett bra arbete är den högsta som uppmätts i någon SOM-undersökning sedan regeringen Carlsson (S) under åren 1986-87.

God *regeringsförmåga* kan alltså bli ett styrkeområde för alliansregeringen valåret 2010. En ytterligare indikator på den "prognosen" är att svenska folket ger regeringen Reinfeldt ett övervägande gott betyg när det gäller hur den ekonomiska krisen har hanterats. När vi i en speciell SOM-fråga ber svarspersonerna bedöma "hur regeringen har hanterat den ekonomiska krisen" svarar 46 procent mycket eller

ganska bra mot 24 procent som svarar mycket eller ganska dåligt; en klar övervikt för ett positivt betyg med andra ord. Den positiva övervikten är mest tydlig bland M-anshängare, men återfinns också tydligt bland övrig allianspartiers sympatisörer. Bland oppositionens sympatisörer finns en inte lika tydlig övervikt för ett negativt betyg bland V- och S-anshängare men en svag övervikt för ett positivt betyg bland sympatisörer till Miljöpartiet (Holmberg 2010).

Figur 7 Bedömning av regeringens arbete (procent)

Fråga: "Hur tycker du att regeringen sköter sin uppgift?" Fem svarsalternativ: "mycket bra; ganska bra; varken bra eller dåligt; ganska dåligt; mycket dåligt".

Kommentar: Resultaten visar andel svarande som angett mycket eller ganska bra/dåligt. Procentbasen utgörs av samtliga svarande i SOM. Åren 1991, 1994 och 2006 var det regeringsskifte mitt i undersökningsperioden.

Den utifrån inrullande finansiella och ekonomiska krisen har inte missgynnat alliansregeringen opinionsmässigt. Det har vi sett i partisympatimätningarna sedan hösten 2008. Regeringspartierna har knappat in på oppositionens försprång. Nu visar SOM-undersökningen att krishantering kan vara en av de faktorer som kan ha gynnat regeringen och stärkt den opinionsmässigt. Klart fler svenskar tycker att vad regeringen gjort är bra jämfört med andelen som anser att regeringen skött sig dåligt.

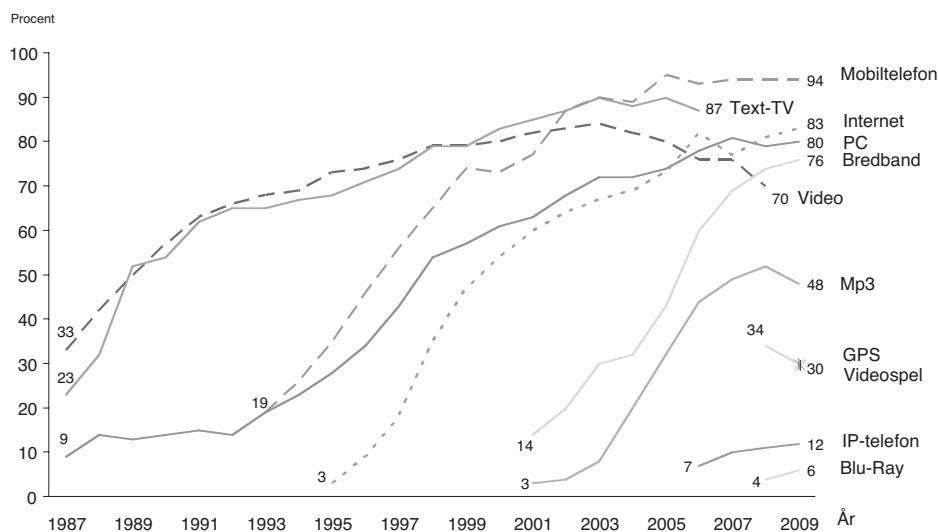
Allt snabbare medieförändringar

Det svenska medielandskapet som fram till slutet av 1980-talet föreföll var ett av de mest stabila i världen har sedan början av 1990-talet utmärks av en gradvis omvandling. I första steget handlade det om en avreglering av televisionen och radion, vilket öppnade mediemarknaden för privata aktörer. Steg två var framväxten av internet

som både skapade en ny plattform för de traditionella medierna och öppnade för en ny typ av kommunikation genom vad som kommit att kallas sociala medier. Den traditionella datorn var länge ingången till den digitala medievärlden, men efter hand har också mobiltelefonen gått från att vara främst ett kommunikationsmedium till att även bli en plattform för digitala nyheter.⁶

De årliga SOM-mätningarna har följt den successiva förändringen av det svenska medielandskapet från ett användarperspektiv. Vi har kunnat iaktta den snabba tillväxten av mobiltelefoni i början av 1990-talet, av internet i slutet av samma decennium och av bredband i början av 2000-talet (figur 8). Mellan 75 och 95 procent av svenska folket bor idag i hushåll med sådan tekniktillgång.

Figur 8 Tekniktillgång i hushållen (procent)

Kommentar: Samtliga svarspersoner i SOM-undersökningarna ingår i procentbasen. Videospel med resultatet 30 procent mättes första gången 2009.

Att de nya teknikerna – utom möjligen mobiltelefonen – ännu inte nått full mättnad har att göra med att de äldsta inte tagit dem till sig. Men sedan några år tillbaka sker en ökad tillväxt för internet även bland äldre. År 2007 hade 42 procent av dem nått tillgång i sitt hushåll, 2009 hade andelen ökat till 53 procent. Samtidigt finns det fortfarande en betydande skillnad mellan yngre och äldre pensionärer. År 2009 hade 66 procent bland dem mellan 65 och 75 år tillgång till nätet, medan andelen bland dem mellan 75 och 85 år endast var 32 procent. Mycket talar därför för att ökningen i användningen bland äldre snarast är en följd av att många nätanvändare har blivit pensionärer än att de som är pensionärer i ökande utsträckning tagit till sig

nätet. Det är samma tendens som framkommer i analysen av hur olika åldersgrupper använder nätet (se Annika Bergströms kapitel).

I SOM-mätningarna följer vi också andra tekniker som inte har en omedelbar koppling till traditionella massmedier. Där framgår att GPS är den enda teknik som uppvisar någon större ökning. IP-telefoni och Blu-ray ligger relativt stabilt och Mp3 snarast minskar, sannolikt som en följd av att moderna mobiltelefoner även fungerar som musikplattformar.

”Gammelmedierna” utmanas allt mer

Expansionen, framför allt för nätet, har för traditionella massmedier fungerat både som ett hot och en möjlighet. Hotet gäller att de tappar publik för sin traditionella publiceringsform som är den ekonomiska basen i verksamheten, möjligheten är att utveckla sin profil i den digitala världen i kraft av sina starka varumärken. Det är främst tryckta medier som uppfattas som förlorarna i den digitala konkurrensen. Nedsättande har de kallats ”gammelmedier” som ett uttryck för att de är på väg ut.

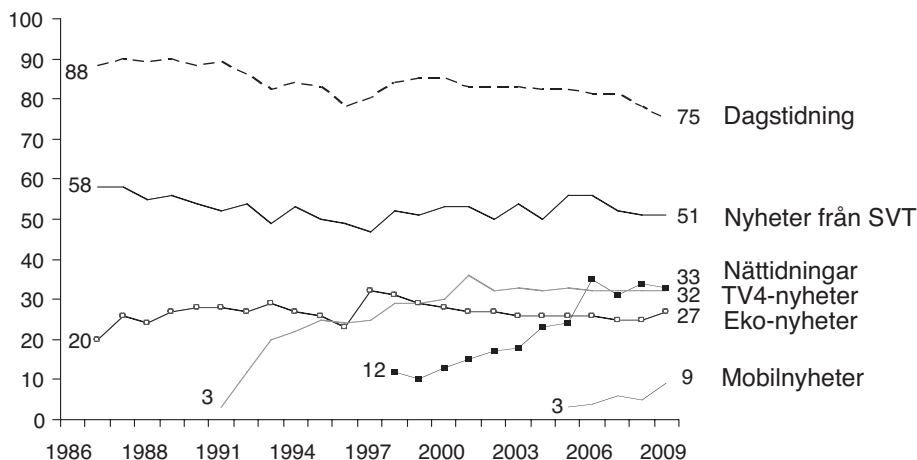
Att tala om gammelmedier är både rätt och fel. Det är rätt, eftersom det faktiskt rör sig om gamla medieformer där särskilt tryckta medier har tappat terräng i förhållande till den digitala plattformen. Det är däremot fel om det tolkas så att traditionella nyhetskällor skulle ha förlorat i betydelse. De ledande nyhetskällorna i Sverige är fortsatt morgonpressen på papper, nyheterna i Sveriges Television och TV4 samt nyheterna i Sveriges Radio (figur 9).

Andelen regelbundna medieanvändare låg 2009 stabilt eller minskade endast något. Den samlade dagspressen – morgon-, kvälls- och gratistidningar – hade flest regelbundna användare följd av tv-nyheterna, där Sveriges Televisions Rapport/Aktuellt ligger klart högre (50 procent) än TV4-Nyheterna (32 procent). Inom radion är det framför allt Sveriges Radios P4 som är den stora nyhetskanalen (32 procent), följd av Ekoredaktionen (27 procent) och – betydligt lägre – nyheterna i privat lokalradio (10 procent). Det är så gott som exakt samma mönster som tidigare år. Det är fortfarande den traditionella medieplattformen – papper eller tv- och radioapparatur – som dominerar bland nyhetskonsumenterna (se Josefine Sternviks kapitel).

Även om det finns en allmän stabilitet i nyhetssverige är det ändå tydligt hur dagspressen trots sin totalt sett starka ställning tappar läsare. De senaste decennierna har det främst gällt kvällstidningar på papper. Men de senaste åren är nedgången också mycket tydlig för den betalade morgonpressen. Minskningen är förväntad (Wadbring & Weibull, 2005) men är kraftigt accentuerad de två senaste åren. På tio år är nedgången över tio procentenheter, men hälften av det fallet registreras för åren 2007 till 2009. Andelen som läser en betalad morgontidning på papper minst fem dagar i veckan låg hösten 2009 på knappt två tredjedelar i SOM-befolkningen. Nedgången är särskilt drastisk bland personer mellan 15 och 29 år där andelen regelbundna läsare år 2009 fallit till 35 procent, men även bland personer över 50 år finns en markerad minskning (figur 10).⁷ Tidigare år har tendensen varit att nedgången framför allt kan förklaras av en mindre regelbunden läsning, med sedan

Figur 9 Regelbunden nyhetsanvändning i olika medier 1986-2009 (procent)

Fråga: (1): Hur ofta brukar du titta på eller lyssna till följande nyhetsprogram i radio och TV? (2): Läser eller tittar du i någon eller några morgontidningar/gratistidningar regelbundet? (3): Läser eller tittar du regelbundet i någon eller några morgontidningar på internet? (4) Läser eller tittar du i följande tidningar [Aftonbladet, Expressen, GT eller Kvällsposten] på papper ... på internet? (5) Hur ofta brukar du använda mobiltelefonen till följande: använda nyhetstjänster? *2007 har frågan om nätnyheter mätts på annat sätt än i de tidigare undersökningarna. **

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar för *dagstidningsläsning* de som läser en morgontidning minst 5 dagar i veckan och/eller en gratistidning minst 3 dagar i veckan och/eller en kvällstidning minst 3 dagar i veckan; för de som ser på en specifik nyhetskanal i tv/radio (*nyheter från SVT, TV4-nyheter samt Eko-nyheter*) minst 5 dagar i veckan; för de som tar del av *nätnyheter* minst 3 dagar veckan samt för de som tar del av *mobilnyheter* minst 1 dag i veckan. Procentbasen utgörs av samtliga svarspersoner.

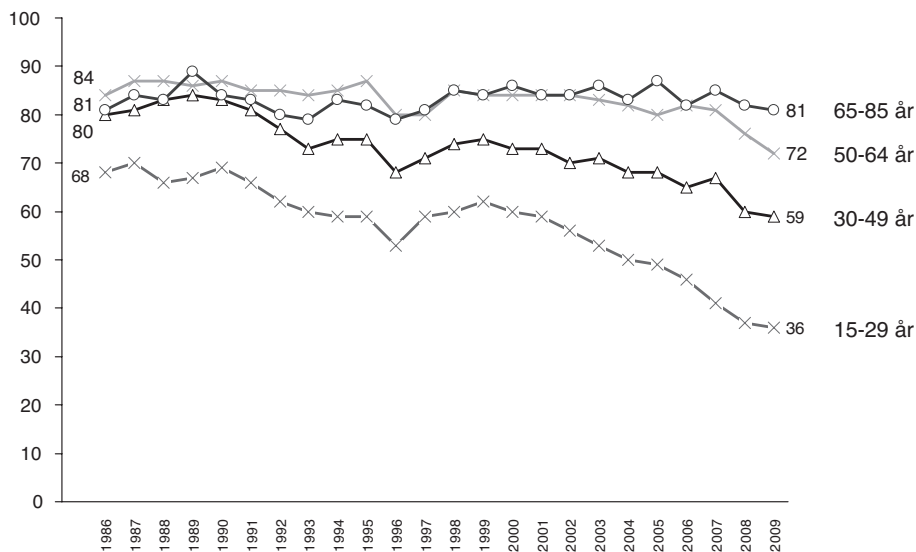
Källa: Den nationella SOM-undersökningen för respektive år.

några år tillbaka är det också tydligt att andelen som uppger sig inte alls läsa en morgontidning ökar (Jfr Hedman, 2009).

Bakom nedgången finns flera olika omständigheter. En viktig faktor är priset. Hushållsprenumeration som normalt är en förutsättning för att kunna läsa en morgontidning regelbundet uppfattas av många som alltför dyr och inte värd vad den kostar (jfr Ingela Wadbrings kapitel). En annan faktor är den ekonomiska krisen. Också lågkonjunkturen i början av 1990-talet medförde en klar minskning av morgontidningsläsningen men den var begränsad till ett år (Lithner, 2000). En tredje faktor, vars betydelse troligen kommer att få större betydelse på sikt är att en ökande andel unga har vuxit upp utan morgontidning i hushållet och därför inte etablerat någon läsvana för morgonpress. En överstående ekonomisk kris är

därför inte någon garanti för att morgontidningsläsningen på papper ska återgå till tidigare nivåer.

Figur 10 Regelbunden morgontidningsläsning på papper 1986-2009 fördelat efter ålder (procent)

Kommentar: Regelbunden läsning avser morgontidningsläsning minst 5 dagar i veckan. Procentbasen för respektive åldersgrupp är samtliga svarpersoner i SOM-undersökningarna.

Digitala plattformar fortsätter att öka

En viktig förklaring till pappersläsningens försvagning är den digitala plattformens ökade betydelse. Den tydligaste tendensen gäller kvällspressen. Särskilt Aftonbladet, men senare även Expressen, har medvetet satsat på nätet. Redan i början av 2000-talet hade kvällspressen fler som regelbundet läste nätversionerna än som läste versionerna på papper (jfr Mathias Fährdigs och Oscar Westlunds kapitel). Sedan dess har andelen nätanvändare ytterligare ökat. Hösten 2009 är det endast ibland äldre som läsning på papper ligger högre än andelen digitala läsare. Den sammantagna bilden är nu att kombinationen av pappers- och digitalläsare har medfört en ökning av den samlade läsningen främst av Aftonbladet men också av Expressen.

För morgonpressen går utvecklingen i samma riktning men betydligt långsammare. I alla åldersgrupper ligger fortfarande läsningen på papper högre än nätläsningen. Bland de yngsta är regelbundna morgontidningsläsare på nätet bara hälften av andelen av dem som läser på papper; dessutom är det en relativt stor andel av den förra gruppen som också läser morgontidning på papper. Storstadsområdena skiljer

emellertid ut sig genom att andelen digitala morgontidningsläsare bland de unga ligger högre – men ändå lägre än papperstidningsläsningen. Att morgonpressen i digital form inte på samma sätt som kvällspressen vinner insteg på nätet har sannolikt att göra med dels att läsvanorna på ett annat sätt är för kvällspressen är en del av dagens, särskilt morgonens, rutiner, dels att tidningarnas innehåll utmärks av bred bevakning som är effektivare att ta till sig i pappersform (jfr Weibull, 2010).

Den samlade bilden av i mediepublikens förändring pekar på att ungas mindre intresse för gammalmedier inte självklart hänger samman med att de väljer nyheter i andra medier. Tvärtom visar sig att yngre generellt är mindre intresserade av allmänna nyheter. Deras engagemang ligger snarast i sociala medier som Facebook och Youtube. I dessa medier är yngre kraftigt överrepresenterade, medan expansionen av nyhetsanvändning via mobiltelefonen är lika stor bland medelålders (jfr Annika Bergströms respektive Oscar Westlunds kapitel).

Den allmänna bilden är att svenska folkets medievanor fortsätter att vara klart åldersbestämda. Det är yngre som i ökande utsträckning överger äldre distributionsformer och söker sig till nya. Nedgången för morgonpressen är särskilt framträdande bland personer under 30 år, där samtidigt ökningen av nätläsningen är störst. Sveriges Televisions och Sveriges Radios kanaler förlorar tittare i yngre generationer till de nya tv-kanaler som expanderat sedan början av 1990-talet. TV4 var länge en vinnare i generationskampen, men resultaten från 2009 visar att kanalen fortsatt tappar i de yngsta generationerna, där särskilt Kanal 5 har expanderat (Nilsson, 2008). Gapet mellan de yngstas och äldstas nätanvändning har emellertid börjat minska något, men det är fortfarande mycket stort.

De senare årens förändringstendenser stärker i huvudsak tidigare antaganden om vad som ligger bakom generationsskillnaderna. I det snabbt förändrade medielandskapet är det främst unga som prövat på nya kanaler. Iakttagelsen att det allmänna nyhetsintresset ligger lägre bland yngre än bland äldre är inte något nytt fenomen. Unga har i den nya mediavärlden snabbt tagit till sig de digitala medierna, särskilt de sociala. Men vi har också kunnat se att de fördenskull inte helt har övergivit den lokala papperstidningen, som fortsatt står stark i Norden (Hallin & Mancini, 2004). Vi kan därför upprepa slutsatsen från 2008 års analys att den försvagade morgontidningen ännu paradoxalt nog är det medium som i störst utsträckning förenar människor.

Vad tror vi om framtiden?

Så långt har vi redovisat trender. Vi har studerat sociala, ekonomiska och politiska attityder och medievanor i ett historiskt perspektiv. Våra framtidsbedömningar har framför allt varit fråga om att skriva fram förändringsmönster. Men 2009 har vi – på samma sätt som vi gjorde 2006 – även låtit den nationella SOM-undersökningens svarspersoner göra sina egna framtidsbedömningar. Bedömningarna av vad man tror om framtiden – ”10-15 år framåt i tiden” – har gällt sju olika områden: Miljön, Den genomsnittliga ekonomiska levnadsstandarden, Jämställdheten mellan kvinnor och

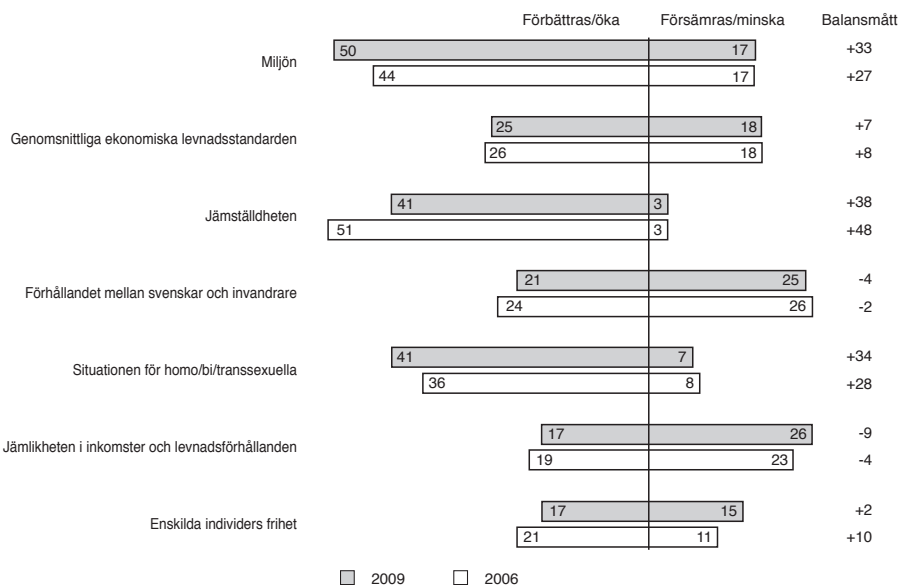
män, Förhållandet mellan svenskar och invandrare, Situationen för homo-, bi- och transsexuella, Jämlikheten när det gäller människors inkomster och levnadsförhållanden samt De enskilda individernas frihet.

När vi 2009 ser till framtidsbedömningarnas karaktär finns tre huvudgrupper. På några områden finns en påtaglig optimism om framtiden. Det gäller jämställdhet, situationen för hbt-personer och miljön, där mellan 40 och 50 procent tror att det kommer att bli bättre och bara mellan fem och tio procent att det kommer att bli sämre (figur 11). Det ger balansmätt – andelen optimister minus andelen pessimister – på mellan +38 (jämställdhet) och +33 (miljö).

Den andra gruppen framtidsbedömningar utmärks av att optimisterna bara är i knapp majoritet och relativt många tror att det blir en försämring. Här återfinns den genomsnittliga levnadsstandarden och enskilda individers frihet. I det förra fallet är 25 procent positiva om framtiden och 18 procent negativa (balansmätt +7) och i det senare 17 respektive 15 procent (+2). Majoriteten av de svarande placerar sig i mitten: de tror inte att det kommer att ske några större förändringar på dessa två områden under de närmaste 10 till 15 åren.

Figur 11 Bedömning av förhållandet i Sverige 10-15 år framåt i tiden på olika områden 2006 och 2009 (procent)

Frågan: Om du ser 10-15 år framåt i tiden, hur tror du då att förhållandena i Sverige kommer att förändras på följande områden?

Kommentar: Resultaten kommer från de nationella SOM-undersökningarna 2006 och 2009. Procentbasen har definierats som de personer som besvarat respektive fråga.

Slutligen har vi två framtidsbedömningar som hamnar på den negativa sidan – förhållandet mellan svenskar och invandrare och jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden. Visserligen är det även på dessa två områden en majoritet av svarspersonerna som anser att situationen inte kommer att förändras, men det är fler som tror på försämring än på förbättring. När det gäller förhållandet mellan svenskar och invandrare är relationen 21 (förbättring) och 25 procent (försämring), för jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden 17 procent förbättring mot 26 procent försämring, vilket ger det negativa balansmättet (-9).

När man reflekterar kring svenska folkets framtidsbedömningar hösten 2009 är det rimligt att ha åtminstone tre referensramar. En är att det kan röra sig om en ökad optimism mot bakgrund av att den ekonomiska krisen tycks vara på väg att lösas, att man ser ljuset i tunneln. En andra referensram kan vara synen på den förda politiken under den senaste perioden och de konsekvenser man upplever att den har fått. En tredje tolkning kan utgå ifrån att människors framtida bedömningar oftast rymmer ett element av önsketänkande. Man ser den framtid man vill se.

Ett sätt att få perspektiv på 2009 års bedömningar är att jämföra dem med vilka bedömningar som gjordes 2006. Dessa bedömningar, vars resultat också redovisas i figur 11, gjordes ett par år före krisen och när den nya alliansregeringen just kommit igång med sitt politiska arbete.

Mot bakgrund av de skilda förutsättningarna 2006 och 2009 är kanske det mest anmärkningsvärda att bedömningar är så relativt likartade. Den största optimismen om framtiden gäller samma tre områden 2006 som 2009 – jämställdhet, situationen för hbt-personer och miljön – liksom de två där det råder störst tveksamhet om framtiden – förhållandet mellan svenskar och invandrare och jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden.

Nu är bilden ändå inte så enkel. När vi tar hänsyn också till nivåerna kan vi iakttä en del intressanta förskjutningar. Mellan 2006 och 2009 har det skett en relativt stor minskning i andelen personer som förutser en ökad jämställdhet mellan kvinnor och män, men också i andelen svarande som tror på förbättringar när det gäller enskilda individers frihet. Omvänt gäller att miljöoptimismen har ökat liksom även tron på en förbättrad situation för hbt-personer. En förklaring till de trots allt relativt små skillnaderna mellan 2006 och 2009 är den höga andelen svarspersoner som menar att förhållandena inte kommer att ändra sig.

Olika grupper om framtiden

För att förstå vad som kan ligga bakom de förändrade framtidsbedömningarna måste vi se närmare på vilka skillnader som kan finnas mellan olika grupper. Det visar sig att män 2009 är mer förhoppningsfulla om framtiden än kvinnor i fråga om den genomsnittliga levnadsstandarden och miljön, medan kvinnor mer än män tror på en förbättring av situationen för hbt-personer (tabell 3).

Tabell 3 *Bedömningar av hur Sverige kommer att utvecklas under de kommande 10-15 åren på några olika områden efter kön, ålder, boendeort, utbildning, politiskt intresse, vänster-högerplacering, partisympati, facklig tillhörighet och subjektiv familjeklass 2006 och 2009 (balansmåt)*

Fråga: Om du ser 10-15 år framåt i tiden, hur tror du då att förhållandena i Sverige kommer att förändras på följande områden?

	Miljön		Genomsnittliga levnadsstandard		Jämställdhet mellan män/kvinnor		Förhållandet svenskar- invandrare		Situationen för hbt-personer		Jämlikheten i inkomster och levnadsförhållanden		Individernas frihet	
	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009	2006	2009
Kön														
Kvinna	27	29	2	1	44	35	1	-1	37	44	-5	-8	12	7
Man	31	37	15	12	51	40	-5	-7	19	23	-2	-8	7	-2
Ålder														
16-29 år	11	17	11	19	55	49	7	13	42	54	1	5	14	10
30-49 år	26	31	13	8	48	40	1	-3	36	41	-6	-13	11	6
50-64 år	32	40	2	4	44	32	-6	-8	25	28	-8	-11	7	-1
65-85 år	38	36	7	-2	47	33	-8	-15	7	17	1	-18	7	-4
Boendeplats														
Ren landsbygd	28	31	6	1	45	28	-1	-16	26	29	0	-12	10	0
Mindre tätort	24	35	1	4	42	38	-9	-5	13	33	-2	-8	5	2
Stad/större tätort	29	30	12	9	50	39	-1	-3	32	35	-3	-8	11	3
Sthlm, Gbg, Malmö	29	38	13	10	54	43	9	8	44	37	-12	-9	14	3
Utbildning														
Låg	27	31	3	-6	36	27	-17	-25	5	11	0	-6	2	-6
Medellåg	24	27	6	9	47	38	-8	-4	23	33	-2	-6	12	1
Medelhög	35	38	17	12	53	40	5	1	35	37	3	-4	15	4
Hög	28	37	16	8	56	43	15	6	51	50	-15	-18	12	8

Forts.

<i>Politiskt intresse</i>														
Mycket	30	42	20	9	56	40	3	9	35	40	-6	-11	11	2
Ganska	33	41	12	10	51	42	1	-4	32	32	-8	-7	13	4
Inte särskilt	21	26	2	4	42	33	-6	-6	22	35	-1	-9	7	1
Inte alls	23	12	0	-1	35	32	-12	-16	18	32	8	-8	4	1
<i>Vänster-högerideologi</i>														
Klart vänster	19	25	-9	-4	46	38	-4	4	29	37	-8	-18	-2	-10
Något vänster	28	29	-3	-5	44	36	-5	2	33	37	-16	-17	0	-2
Varken eller	25	24	-1	-1	37	31	-7	-14	19	26	-3	-11	3	-5
Något höger	34	43	25	24	59	41	7	-3	33	36	9	1	19	15
Klart höger	32	49	37	22	56	47	0	-4	33	34	1	1	37	15
<i>Partisympati</i>														
V	11	42	-18	-4	41	37	-9	1	21	40	-16	-14	-7	-5
S	31	26	-5	-1	43	35	-6	-6	25	29	-9	-8	0	1
MP	20	33	7	-6	54	44	12	13	55	58	-15	-19	6	1
C	31	44	14	6	55	38	10	2	35	30	8	-2	23	13
FP	22	46	23	22	48	45	9	9	45	53	-15	-4	15	10
KD	18	20	5	5	48	41	-10	-8	10	12	-1	-19	0	1
M	34	44	31	22	56	42	6	-4	32	35	9	-1	28	17
SD	*	12	*	-5	*	17	*	-67	*	2	*	-18	*	-23
FI	*	23	*	-14	*	14	*	-9	*	32	*	-23	*	-27
PP	*	6	*	16	*	32	*	-6	*	28	*	6	*	-14

Kommentar: Balansmålet anger andelen som tror att det ska bli bättre respektive öka minus andelen som tror att det ska bli sämre/minska. Måttet kan gå från +100 (samtliga tror på en förbättring/ökning och -100 (samtliga tror på en försämring/minskning).

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2006 och 2009

Unga människor är i de flesta fall mer optimistiska om framtiden än äldre. Det gäller särskilt situationen för hbt-personer och förhållandet mellan svenskar och invandrare. Men äldre har större förhoppningar om miljöns förbättring. Ett annat klart mönster är högutbildades större framtidsoptimism, främst i fråga om situationen för hbt-personer och förhållandet mellan svenskar och invandrare. Politiskt intresse har ett tydligt samband med framtidstro; bland politiskt intresserade är det framför allt miljön som ligger relativt högt, men det finns också en stor optimism om det framtida förhållandet mellan svenskar och invandrare; i det senare faller uppvisar politiskt ointresserade ett mycket lågt värde.

Partisympati har inte oväntat en klar betydelse för framtidsbedömningarna. I fråga om miljön, den genomsnittliga levnadsstandarden och jämställdheten är framtidstron starkare hos borgerliga sympatisörer än bland dem som sympatiserar med oppositionen. I synen på den framtida situationen för hbt-personer och på förhållandet mellan svenskar och invandrare skiljer MP- och FP-sympatisörerna ut sig med en optimism klart över genomsnittet. I synen på förhållandet mellan svenskar och invandrare i framtiden finns det mest negativa balansmättet bland personer som sympatiserar med Sverigedemokraterna (-67, att jämföra med +13 bland MP-sympatisörer). När vi granskar hur de enskilda partiernas sympatisörer värderar framtiden tyder mycket på att bedömningarna påverkas av såväl partiideologi som önsketänkande.

Det är också tydligt att vänster-högerideologi spelar en viktig roll. Synen på den framtida levnadsstandarden och enskilda individers frihet är klart mer optimistisk bland personer som placerar sig politiskt till höger, liksom den är i fråga om tron på ökad jämlikhet i inkomster och levnadsförhållanden. Personer som beskriver sig stå till vänster uppvisar i dessa tre bedömningar en klart mer tvekan framtidstro. De tror mindre på att levnadsstandarden kommer att öka, att den individuella friheten blir större eller att den ekonomiska jämlikheten kommer att bli större.

Endast i fråga om förhållandet mellan svenskar och invandrare går tendensen i omvänd riktning; där är personer till vänster mer optimistiska om framtiden än personer som står till höger. När det gäller situationen för hbt-personer är den ideologiska skillnaden marginell.

Det vi kan se är att vänster-högerdimensionen har betydelse för framtidsbedömningarna. Minst roll spelar den i fråga om synen på framtiden för hbt-personer, i fråga om förhållandet mellan svenskar och invandrare och i fråga om och jämställdhet. I dessa fall är kön och ålder klart viktigare förklaringsfaktorer. Kön är också en viktig faktor bakom synen på individens frihet och ålder för synen på den framtida miljön.

De redovisade resultaten gäller situationen hösten 2009. När vi jämför med hösten 2006 är det allmänna mönstret detsamma. Visserligen har optimismen ökat på vissa områden medan den minskat på andra, men några större omkastningar i olika gruppers bedömningar har inte skett. Exempelvis har framtidstron i fråga om jämställdhet minskat bland både män och kvinnor och både låg- och högutbildade har blivit mera optimistiska i fråga om miljön.

Men det finns ett intressant mönster i resultatet. I de bedömningar där vänster-högerdimension har störst betydelse har stärkts mellan 2006 och 2009. Det betyder att polariseringen ökat något: personer som står till höger 2009 skiljer sig bedömningsmässigt något mer från personer till vänster än vad de gjorde 2006. Mönstret är entydigt även om skillnaden på inget sätt är dramatisk. Personer som placerar sig till höger har alltså blivit relativt sett något mer optimistiska om framtiden än personer till vänster, särskilt i fråga om individens frihet, jämlikheten i inkomster och miljön. Om vi tolkar resultatet i politiska termer kan vi konstatera att personer till höger om mitten som redan såg positivt på framtiden efter Alliansens valseger 2006 efter tre år av borgerligt regeringsinnehav fått en ännu något mer positiv framtidsbild. Under samma tid har personer till vänster blivit mer pessimistiska.

Mer ljus i norr

När detta skrivs i maj 2010 håller kanske en nya ekonomisk kris på att rulla in över Sverige. Denna gång med upptakt i Grekland. Stora budgetunderskott i flera sydeuropeiska länder utmanar eurozonens ekonomiska stabilitet. Men Sverige har hopp om att inte bli bland de hårdast drabbade. Speciellt som Sverige inte är med i valutasamarbetet inom EU. Euroländerna tycks få stå för större delen av lånegarantierna till de hotade ekonomierna.

SOM-institutets mätningar av hur svenska folket uppfattade de tidigare ekonomiska kriserna 2008-2009 och i början på 1990-talet visar tydligt att 1990-talskrisen upplevdes som klart värst – både när det gäller den egna ekonomin och Sveriges ekonomi. När det gäller den senaste krisen kan man redan hösten 2009 spåra vissa optimistiska framtidsbedömningar. Men de något mer positiva framtidsförhoppningarna har en klar klasskoppling. Det är i första hand företagare och högre tjänstemän som tror på en bättre ekonomi för Sverige och för dem själva. Arbetare är mindre optimistiska.

Den utifrån inrullande finansekonomiska tsunamin hösten 2008 gynnade alliansregeringen i opinionsmätningarna. Opinionsstödet ökade. Oppositionens ledning minskade. SOM-undersökningen 2009 visar att regeringens krishantering kan vara en faktor som gynnar regeringen i väljaropinionen. En klar opinionsövertikt tycker att det som regeringen gjort är bra. Alliansregeringens betonande av att de tar ansvar för ekonomin i kristider tycks ha vunnit resonans. En fast hand vid rodret när det blåser uppskattas alltid.

Noter

- ¹ Bakgrunden till Kirk Varnedoes intresse var hans uppdrag att för en amerikansk publik ordna en utställning av nordiska 1800-talsmålare. Utställningen som hade vernissage i New York 1982 fick namnet *Northern Light* och blev en mycket stor framgång för nordiskt måleri (Varnedoe, 1983); Bjurström & Fredlund, 1983). När utställningen senare visades i Sverige kallades den Nordiskt ljus.

- ² Jfr Rasmusson (2009)
- ³ En svensk målare som tvärtom bosatt sig i Paris för att måla ljuset är Bengt Olson. I årsskiftet 2001/2002 hade han en separatutställning på Musée Maillol i Paris under rubriken *Olson dans la lumière du Nord* (Olson i det nordiska ljuset). Se Jan Torsten Ahlstrand *Bengt Olson. Nordisk konstnär i Paris* (2008).
- ⁴ Rasmusson (2009)
- ⁵ Holmberg & Weibull (2009)
- ⁶ Hadenius, Weibull och Wadbring (2008)
- ⁷ Allt talar för att detta ändå är en viss överskattning, eftersom de mindre regelbundna morgontidningsläsarna tycks överrepresenterade bland dem som inte svarar på SOM-enkäten (jfr metodkapitlet).

Referenser

- Ahlstrand, Jan Torsten (2008) *Bengt Olson. Nordisk konstnär i Paris*. Stockholm: Carlssons
- Bjurström, Per & Fredlund, Björn (1983) Nordiskt sekelskifte i amerikansk belysning. I *Nordiskt ljus: realism och symbolism i skandinaviskt måleri 1880-1910* (1983). Göteborg: Göteborgs konstmuseum.
- Hadenius, Stig, Weibull, Lennart och Wadbring, Ingela (2008) *Massmedier*. Stockholm: Ekerlids.
- Hallin, Daniel & Moncini, Paolo (2004) *Comparing Media Systems*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Hedman, Ulrika (2009) ”Morgontidningen kostar för mycket”. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2009) Svensk höst. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören (2010) *Vems ekonomiska kris?* Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lithner, Anders (2000) ’Alla läser tidningen. Nästan’. I Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red) *Tryckt. 20 kapitel om dagstidningar i början av 2000-talet*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Nilsson, Åsa (2008) Skilda tv-världar. I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nordiskt ljus: realism och symbolism i skandinaviskt måleri 1880-1910* (1983). Göteborg: Göteborgs konstmuseum.
- Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören, (2008) *Regeringsskifte: väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.

- Oskarson, Maria, Bengtsson, Mattias och Berglund, Tomas (red 2010) *En känsla av klass*. Stockholm: Liber.
- Rasmusson, Ludwig (2009-04-08) Den blå timmen. *Seniornet* (<http://www.seniornet.se/contents/printwindow.jsp?cikkid=4599>)
- Wadbring, Ingela och Lennart Weibull (2005) 'Dagstidningen i ett femtioårs-perspektiv'. I Annika Bergström, Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red) *Nypressat. Ett kvartssekel med svenska dagstidningsläsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Varnedoe, Kirk (1983) Northern Light – historien om en utställning. I *Nordiskt ljus: realism och symbolism i skandinaviskt måleri 1880-1910* (1983). Göteborg: Göteborgs konstmuseum.
- Weibull, Lennart (2010) Gamla och nya medier i Skåne. I Johansson, S (red) *Regional demokrati*. Om politik och medier i Skåne. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

MONARKINS STÄLLNING OCH FRÅGAN OM INFÖRANDE AV REPUBLIK

LENNART NILSSON

Kungen och den kungliga familjen är ständigt föremål för mediernas uppmärksamhet och vid jubileer och speciella händelser ökar intresset. Vid Carl XVI Gustaf trontillträde, kungabröllopet den 19 juni 1976, högtidsdagar och speciella tilldragelser har medierna fyllts av reportage. Kronprinsessan Viktorias förlovnings med Daniel Westling och det förestående bröllopet den 19 juni i år har inneburit att rapporteringen nått nya höjder. I den stora mängden artiklar har det också genom åren funnits en och annan ledare och kulturartikel som på principiella grunder förespråkade införandet av republik men frågan om monarki eller republik har länge varit en icke-fråga i det offentliga Sverige.

Under de senaste åren har emellertid på nytt dykt upp debattskrifter i detta ämne som *Ja. Monarkins bästa tid är nu* av PJ Anders Linder, *Nej. Monarkin har aldrig varit farligare än nu* av Per Svensson (2010)¹ och Göran Häggs *utveckla monarkin* (2010). *Republikanska föreningen* är mer aktiv än tidigare i debatten och har låtit genomföra opinionsundersökningar som ett led i opinionsbildningen, www.rep.f.se. Däremot för *Royalistiska Föreningen* en anonym tillvaro, www.rojf.se. Vetenskapliga arbeten har också publicerats bland vilka skall nämnas statsvetaren Cecilia Åses *Monarkins makt. Nationell gemenskap i svensk demokrati* (2009) samt en antologi med medieforskarna Mats Jönsson och Patrik Lundell som redaktörer *Media and Monarchy in Sweden*, (2009) Vad som utmärker dagens forskning är att den är ämnesmässigt bredare med bidrag från forskare inom flera discipliner. Tidigare var frågan om monarkins ställning i hög grad en statsrättslig fråga som var förbehållen professorer i statskunskap och juridik. (Statsvetenskaplig Tidskrift 1976:1)

När författningsutredningen 1963 lade fram sitt förslag till ny regeringsform som skulle kodifiera parlamentarismen utbröt en intensiv debatt om kungens ställning i Sverige. Enligt 1809 års regeringsform § 4 ägde konungen "allena styra riket". Den politiska omdaningen 1905-1917 innebar emellertid att parlamentarismens princip skulle tillämpas och denna praxis betraktades som gällande rätt. Kungen var i sitt val av statsråd tvungen att ta hänsyn till partiställningen i riksdagen och det var regeringen som i realiteten avgjorde regeringsärendena (Holmberg och Stjernquist 1980). Statsvetaren Herbert Tingsten kritiserade i skriften *Skall kungamakten stärkas?* (1964) den bristande överensstämmelsen mellan författningsutredningens mål, att skriva in parlamentarismens princip i grundlagen, och de konkreta förslagen som förstärkte kungens makt i förhållande till vad som under årtionden varit gällande rätt. Tingsten avsåg främst kungens rättigheter enligt förslaget vid regeringsbild-

ningen, särskilt hans rätt att avskeda ministären och enskilda ministrar, hans rätt att motsätta sig regeringens förslag samt hans rätt att vägra en regering att upplösa riksdagen och utlysa nyval.

Det hade inte ingått i författningsutredningens uppgifter att pröva frågan om monarki eller republik, men utredningens förslag ansågs ge möjligheter till en smidig övergång till republik, genom att de befogenheter som kungen tilldelats direkt skulle kunna överföras på en vald president. I boken *Republiken Sverige* presenterade statsvetaren Pär-Erik Back ett förslag till "Grundlag för Republiken Sverige" (Back och Fredriksson 1966). Redan 1955 gav Vilhelm Moberg ut stridsskriften *Därför är jag republikan*. Boken fick på 1960-talet förnyad aktualitet och har kommit ut i flera upplagor.

Från konservativa utgångspunkter kritiserades författningsutredningens förslag just för att det kunde tänkas underlätta övergången till republik och för att det reducerade kungen till en högsta PR-man (Heckscher 1963; Herlitz 1963). I en understreckare i Svenska Dagbladet gav professorn i statsrätt Nils Herlitz uttryck för oro över att författningsutredningens förslag gått för långt:

Men den som allvarligt, osentimentalt och med blick för realiteterna bakom orden tror på en monarkisk ordning, måste säga sig att det inte är någon mening med en kung som inte genom sin ställning får ett djupt – om än maktlöst – engagemang i statslivet, dess bekymmer och problem (Herlitz 1966).

Med Torekovkompromissen 1971 avfördes frågan om republik eller monarki från den politiska dagordningen för lång tid. När statschefen berövats sina maktbefogenheter återstod bara de representativa och ceremoniella uppgifterna. Kompromissen mellan de fyra stora riksdagspartierna under grundlagberedningens arbete gjorde att beslutet om statschefen kunde fattas under bred politisk enighet (Stjernquist 1971). Inte heller införandet av kvinnlig tronföljd 1979 kunde väcka liv i republikfrågan. Ett tidigt beslut om kvinnlig tronföljd torde enligt Stjernquist snarast ha stärkt monarkins ställning.

När det svenska folkstyret blev föremål för en grundlig genomlysning inför det nya millenniet behandlades inte monarkin och i Demokratiutredningens slutbetänkande *En uthållig demokrati. Politik och folkstyrelse på 2000-talet* (SOU 2000:1) och dess många forskarrapporter lyste statschefen med sin frånvaro. I direktiven till Grundlagsutredningen, som skulle göra en samlad översyn av regeringsformen heter det att:

Kommittén bör ges vida ramar för sitt arbete. Den bör i princip vara oförhindrad att ta upp alla frågor som kan anses falla inom ramen för de frågeställningar som de frågeställningar som kommittén har i uppdrag att se över. Det är dock inte fråga om att genomföra någon total författningsreform. Uppdraget omfattar alltså inte de grundläggande principer för statskicket som slås fast i regeringsformens inledande bestämmelser och inte heller det förhållandet att Sverige är en monarki. (SOU 2008:125)

Vilket folkligt stöd har monarkin? Eftersom regelbundna val inte anordnas för utseende av statschefen i en monarki har vi inga officiella uppgifter om stödet för monarkin. I Norge hölls emellertid en folkomröstning om monarkin vid unionsupplösningen 1905. Kung Oscar II hade officiellt å sina egna och sin släkts vägnar av sagt sig den norska kronan samma dag som Karlstadsöverenskommelsen undertecknades den 26 oktober 1905. Den 18 november samma år anordnades en folkomröstning där det norska folket fick ta ställning till att tillfråga prins Carl av Danmark att låta sig väljas till Norges kung. Resultatet gav ett mycket klart utslag med 79 procent som röstade ja och 21 procent som röstade nej. Valdeltagande uppgick till 75 procent. Det var den danske utrikesministern som hade krävt att en folkomröstning skulle genomföras med hänsyn till ”Prindsen og hans Dynastis Framtid”, till Sverige och till Danmarks och den danska kungafamilijs värdighet. Folkomröstningen anses ha bidragit till att ge monarkin en stark legitimitet i Norge (Jonsrud 1996, Listhaug 1993).²

I avsaknad av val av statschef och folkomröstningar är vi i Sverige hänvisade till vetenskapliga medborgarundersökningar och allmänna opinionsundersökningar för att bilda oss en uppfattning om uppslutningen bakom monarkin. I Sverige aktualiserades i undersökningen 1976 i anslutning till det första valet sedan den nya regeringsformen trätt i kraft frågan om införandet av republik i Sverige (Petersson 1978). Därefter har frågor om monarkin i Sverige och införandet av republik ingått i SOM-undersökningarna sedan 1995.

Frågor om införandet av republik och monarkins ställning i Sverige

I det följande skall svenska folkets inställning till monarkin belysas i tre olika avseenden.

- * Vilken inställning har svenska folket till att införa republik?
Har inställningen förändrats över tid?
Hur är inställningen till republik inom olika grupper?
- * Vill svenska folket behålla eller avskaffa monarkin?
- * Hur stort är förtroendet för kungahuset och hur stort är det i förhållande till förtroendet för andra samhällsinstitutioner?
Vilken betydelse har förtroende för kungahuset för inställningen till monarkin?
Vilket förtroende har andra aktörer som journalister och riksdagsledamöter för kungahuset?

Underlaget för analyserna utgörs av valundersökningen 1976 och de nationella SOM-undersökningarna 1995-2009. Möjligheterna till jämförelser med resultat från allmänna opinionsundersökningar kommer att diskuteras.

I den undersökning som genomfördes 1976, i anslutning till det första valet sedan den nya regeringsformen trätt i kraft, ställdes för första gången en fråga om att *införa*

republik i Sverige. I de nationella SOM-undersökningarna 2003 och 2005 fick de svarande ta ställning till samma förslag som i valundersökningen 1976 *införa republik i Sverige*. De exakta frågeformuleringarna och svarsalternativen presenteras i anslutning till redovisningen av resultaten nedan. I SOM undersökningarna infördes 1995 två nya frågor om monarkins ställning, dels en fråga om *hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper (kungahuset) sköter sitt arbete?*, som därefter ingått varje år, dels en fråga om att *införa republik med en vald president*, som ingått i de nationella SOM-undersökningarna 1995, 1999 – 2001, 2003 samt 2005 – 2009. I 2003 och 2009 års undersökningar ingick också en fråga om att *behålla eller avskaffa monarkin*.

Att vilja avskaffa monarkin säger inget om vad alternativet skall vara. Det har framhållits att frågan om valet mellan monarki eller republik är i det närmaste meningslös, eftersom republikanska statskick kan variera från system med en stark presidentmakt som i Frankrike och USA till system med en statschef med renodlat representativa funktioner som i Schweiz och Tyskland, som utses av parlamentet. Så länge inte alternativet till det nuvarande preciserats, är det inte möjligt att ta ställning (Herlitz 1966). Frågan i valundersökningen respektive SOM-undersökningarna har utgått från att valet gäller sättet att utse statschef med de uppgifter som den nuvarande regeringsformen tilldelar statschefen. Det kan emellertid inte uteslutas att mycket uppmärksammade val av president i andra länder främst i USA påverkat ställningstagandet till fråga om införandet av republik som alternativ till monarkin. Frågorna i 2009 års SOM-undersökningar innebär att frågan om statsformen aktualiseras i tre avseenden: för eller emot monarkin utan att alternativ aktualiseras, för eller emot införande av republik med en vald president samt förtroendet för kungahuset.

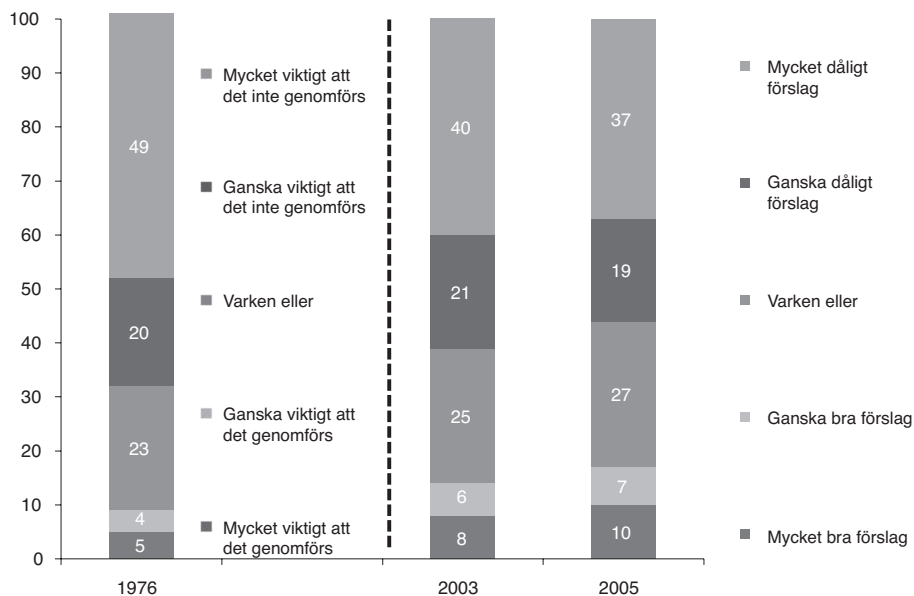
Svagt men något ökande stöd för att införa republik i Sverige

Den undersökning, som genomfördes 1976, i anslutning till det första valet sedan den nya regeringsformen trätt i kraft, visade att förslaget att *införa republik i Sverige* hade ett mycket begränsat stöd och att monarkin hade en mycket stark förankring bland svenska folket; endast nio procent stödde förslaget och närmare 70 procent motsatte sig det (Pettersson 1978). Svarsalternativen var emellertid förknippade med hur viktigt det var att förslaget genomfördes, dvs. betonade frågans angelägenhetsgrad och inte bara principfrågan, se figur 1. Det kan antas ha reducerat stödet för påståendet till den hårda kärnan av republikaner som både ansåg att det var principiellt riktigt och politiskt angeläget att införa republik.

Vid två senare tillfällen har frågan om att *införa republik i Sverige* använts i SOM-undersökningarna men med något annorlunda svarsalternativ. När frågan i 2003 och 2005 års medieinriktade SOM-undersökning avsåg förslaget att *införa republik i Sverige* men utan att frågans angelägenhetsgrad aktualiseras som i 1976 års valundersökning ökade stödet för republik med några procentenheter till 14 procent. Omvänt minskade motståndet till drygt 60 procent. Två år senare hade stödet för

att införa republik ökat ytterligare till 17 procent medan motståndarna minskat till 56 procent och de osäkra ökat något.

Figur 1 Svenska folkets inställning till att införa republik i Sverige 1976 (VU) samt 2003 och 2005 (SOM), procent

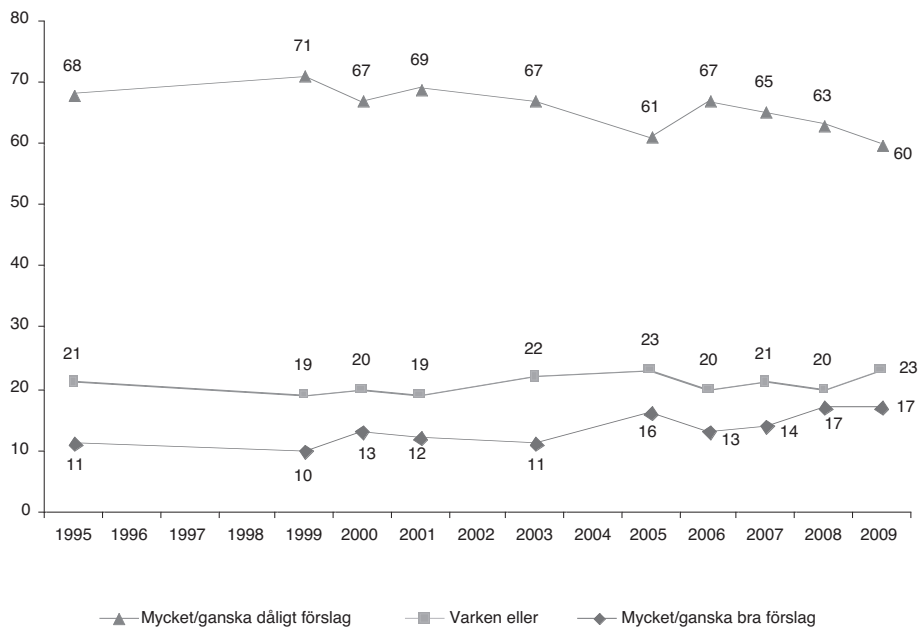

Kommentar: Frågans formulering: "Införa republik i Sverige". Svartalternativen respektive år framgår av figuren.

Källa: Valundersökningen (VU) 1976 samt de nationella SOM-undersökningarna 2003 och 2005.

I SOM-undersökningarna 1995, 1999-2001, 2003 och 2005-2009, har frågan avsett att *införa av republik med en vald president* med samma svartalternativ som i 2003 och 2005 års undersökning om att införa republik i Sverige, dvs. bra – dåligt förslag. Vid periodens början var det cirka 10 procent som stödde förslaget och närmare 70 procent som var emot och drygt 20 procent osäkra. Fjorton år senare hade andelen som ansåg att det var ett dåligt förslag att införa republik med en vald president minskat till 60 procent och andelen som var positiv ökat till 17 procent.

Figur 2 Svenska folkets inställning till att införa republik med en vald president 1995-2009 (procent)

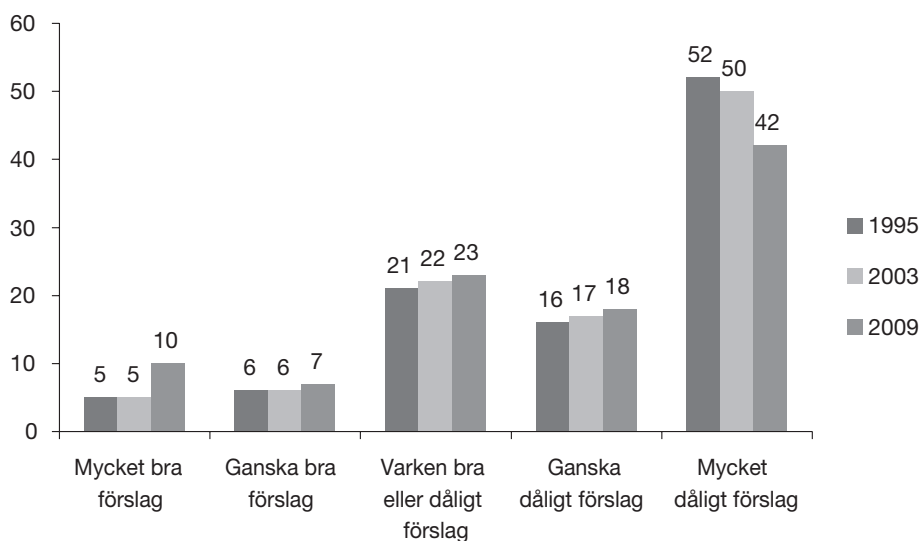

Kommentar: Frågan lyder "Nedan finns ett antal förslag som förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Införa republik med vald president." Svarsalternativen lyder "mycket bra förslag", "ganska bra förslag", "varken bra eller dåligt förslag", "ganska dåligt förslag" och "mycket dåligt förslag". I figuren redovisas kategorierna mycket och ganska bra respektive mycket och ganska dåligt förslag sammantaget. Procentbasen avser dem som besvarat frågan. Källa: Riks-SOM-undersökningen 1995-2009.

Vid en närmare granskning av svarsfördelningarna vid tre tidpunkter 1995, 2003 och 2009 kan vi vidare konstatera att det sker en förskjutning på respektive sida genom att de som anser att det mycket bra förslag att införa republik med en vald president fördubblas medan andelen som tycker att det är ett mycket dåligt förslag minskar med tio procentenheter mellan 1995 och 2009.

Vid en jämförelse mellan svaren på de två frågorna om att införa republik med eller utan tillägget med en vald president 2003 och 2005 finner vi att något fler ställer sig bakom förslaget att införa republik om preciseringen ej finns med. Omvänt minskade motståndet till att införa republik om vald president ej aktualiserades. Det handlar emellertid om olika urval och det är inte samma personer som tagit ställning till de två olika frågorna. Huvudresultatet var emellertid detsamma: begränsat stöd för förslaget om republik och klar majoritet för att inte införa republik.

Figur 3 Svenska folkets inställning till att införa republik med en vald president 1995, 2003 samt 2009 (procent)

Kommentar: För frågans formulering se kommentar till figur 2.

Vilka är för och emot införandet av republik?

En klar majoritet av svenska folket vill inte ändra statsskicket och avvisar förslaget att införa republik. Inom alla grupper är det klart fler som är emot förslaget att *införa republik med en vald president*. Det gäller unga och gamla, kvinnor och män, företagare, tjänstemän och arbetare, moderater och vänsterpartister. Se tabell 1. Detsamma gäller oavsett typ av utbildning och boende på landsbygd och i städerna. (Nilsson 2004)

Kvinnor är något mer negativa till att införa republik med en vald president än män. Uppslutningen bakom monarkin är störst bland äldre. Inom olika yrkesgrupper är rojalisterna starkast företrädde bland tjänstemän och svagare bland arbetare men också här är differenserna små. Icke-svenska medborgare är i mindre utsträckning för monarkins bibehållande men är också mer tveksamma till val av statschef än svenska medborgare. Det finns med andra ord inget stöd i SOM-undersökningarna för Nalin Pegguls tes att monarkin är av speciell betydelse för invandrarna. Stödet för republik har genomgående varit högre bland icke svenska medborgare och differensen mellan de som motsätter sig införandet av republik och de som är för minst inom denna grupp. (Peggul 2006)

Tabell 1 Svenska folkets inställning till förslaget att införa republik med en vald president 1995, 1999 – 2001, 2003 samt 2005 – 2009 inom olika grupper (procent)

Grupp	1995	1999	2000	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	Antal 2009
Kön											
Kvinna	9	7	9	9	10	13	11	13	13	15	770
Man	13	12	16	15	13	20	15	16	23	20	741
Ålder											
70-85	12	9	10	15	7	17	10	14	18	16	236
60-69	8	10	11	7	11	13	13	17	17	18	280
50-59	12	12	18	14	13	19	14	12	19	17	258
40-49	15	8	11	14	16	15	12	14	15	19	281
30-39	9	7	8	8	9	14	16	16	18	13	219
20-29	8	8	11	12	11	19	13	18	19	22	156
15-19	14	16	25	18	13	17	9	13	15	19	81
Yrkesgrupp											
Företagare	12	10	8	10	10	10	12	17	18	17	115
Högre tjm/akad.	11	10	12	13	12	18	13	18	20	22	124
Tjänstemän	9	7	11	12	12	21	12	13	16	16	492
Arbetare	12	11	14	12	10	14	13	14	19	19	640
Parti											
V	20	15	22	26	22	32	18	26	43	32	75
S	12	10	12	11	13	17	15	15	17	17	387
MP	10	12	9	10	17	26	18	17	24	25	154
C	6	5	8	7	5	12	5	10	11	8	63
FP	6	7	13	23	10	14	14	18	16	17	113
KD	2	3	8	8	5	11	5	4	4	12	57
M	8	8	10	7	5	11	11	11	12	11	382
SD									16	25	59
Medborgarskap											
Svenskt	10	9	12	12	10	15	12	14	17	17	1433
Utländskt	25	12	24	27	25	29	27	27	28	22	69
Samtliga	11	10	13	12	11	16	13	14	17	17	1394

Kommentar: I tabellen redovisas andelen som svarat att det är mycket eller ganska bra förslag. Personer som inte besvarat frågan (4-5 procent) ingår inte i procentbasen. Uppgifter redovisar bara för grupper med minst 50 svarande.

Frågan om att införa republik med en vald president är en klar vänster-högerfråga med sympatisörer till V och MP mest positiva till införandet av republik; år 2008 var det fler vänsterpartister som ville införa republik än som motsatte sig förslaget

men året därefter var på nytt motståndarna fler. Därefter kommer S-sympatisörer och av allianspartiernas sympatisörer är C, KD och M sympatisörerna mest rojalistiska. År 2009 vill en fjärdedel av SD:s sympatisörer införa republik.

Trots att det i samtliga grupper 2009 är fler som inte vill införa republik med en vald president än som stöder förslaget har stödet ökat inom samtliga grupper utom bland utländska medborgare. Kännedomen om att det finns en folklig uppslutning bakom kungadömet i kombination med att kungen idag har renodlat representativa och ceremoniella uppgifter kan innebära också att flera som i princip är för ett annat sätt att utse statschefen inte vill att frågan aktualiseras, då det skulle kunna innebära att det parti man sympatiserar med skulle förlora röster på att driva förslaget. Resultaten från SOM-undersökningen talar för att en sådan bedömning har varit riktig. Att aktualisera kravet på republik skulle knappast ge några nya röster men man skulle riskera att förlora många, och därmed minska sitt inflytande över politiken i andra frågor som man bedömer som viktigare.

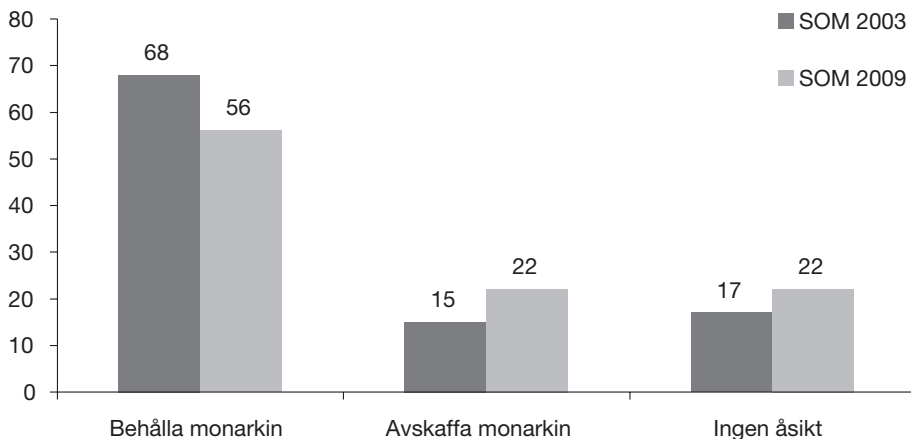
Behålla eller avskaffa monarkin

När det gäller frågan om att behålla eller avskaffa monarkin var resultatet år 2003 entydigt. Svenska folket ville inte ändra statskicket. Två tredjedelar ville behålla monarkin medan 15 procent var för att avskaffa den och 17 procent hade ingen åsikt. Unga och gamla, kvinnor och män, personer med enbart folk- eller grundskola såväl som akademiker, boende på landsbygden och i städerna, företagare, tjänstemän och arbetare, moderater och vänsterpartister ville behålla monarkin. (Nilsson 2004)

Även om stödet för monarkin var starkt inom alla grupper fanns det skillnader mellan de olika grupperna. Kvinnor var något mer rojalistiska än män. Uppslutningen bakom monarkin var störst bland äldre och minst bland de under 20 år men de yngsta saknade i större utsträckning åsikt i frågan. De högutbildade ville i något större utsträckning avskaffa monarkin men här var differenserna små.

Inom olika yrkesgrupper var rojalisterna starkast företrädde bland jordbrukare och svagast bland arbetare. Storstadsbor ville i något större utsträckning avskaffa monarkin än boende på landsbygden. Icke svenska medborgare ville i klart lägre utsträckning behålla monarkin men samtidigt var det fler än bland svenska medborgare som saknade åsikt.

När det gäller frågan om att behålla monarkin fanns det tydliga skillnader mellan de politiska partiernas sympatisörer. Mest rojalistiska var personer som sympatiserar med C, M och KD följt FP. Det kulturradikala inslaget inom FP tycktes vara begränsat med endast 15 procent som ville avskaffa monarkin vilket var samma andel som bland S-sympatisörerna, vilket också var genomsnittet bland hela svenska folket. Av MP- och V-sympatisörer var det dryg 30-procent som ville avskaffa monarkin men även bland både V och MP var andelen som vill behålla monarkin större. Huvudmönstret var detsamma som i frågan om införande av republik med en vald president.

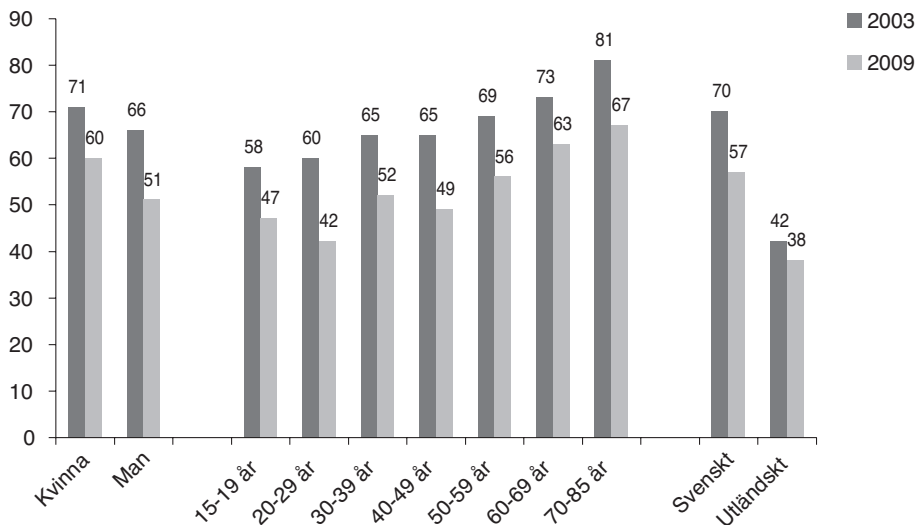
Figur 4 Behålla eller avskaffa monarkin 2003 och 2009 (procent)

Kommentar: Frågans formulering: "Tycker Du att Sverige skall behålla eller avskaffa monarkin?" och svarsalternativen framgår av figuren. **Källa:** Riks-SOM-undersökningen 2003 och 2009

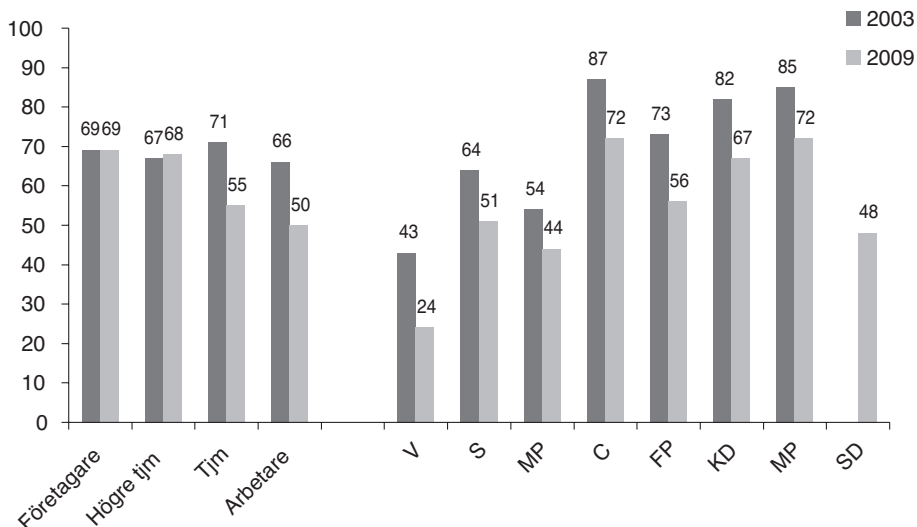
När samma fråga ställdes sex år senare hade betydande förskjutningar skett. Andelen som ville behålla monarkin hade minskat med tolv procentenheter medan både de som ville avskaffa monarkin och de som inte hade någon åsikt ökade. Skillnaderna mellan grupperna består i huvudsak oförändrade men inom nästan alla grupper minskar andelen som vill behålla monarkin. Det gäller kvinnor och män, unga och gamla, svenska och utländska medborgare samt inom alla partier. Bland SD-sympatisörer är det 2009 mindre än hälften som vill behålla monarkin; endast bland V- och MP-sympatisörer är uppslutningen för monarkin lägre. Bland företagare och högre tjänstemän är andelen som vill behålla monarkin dock lika stor 2009 som 2003.

Olika opinionsinstitut har vid olika tidpunkter ställt samma fråga efter 2003; t.ex. redovisar Sifo oförändrat hög andel som vill behålla monarkin 2009 och 2010 men med väsentligt lägre andel utan åsikt. (Sifo februari 2009 och 2010; jfr också Synovate februari–mars 2009). I en annan undersökning våren 2010 där det finns med ett vet inte alternativ redovisas andra resultat med en klart lägre andel som vill behålla monarkin. (Novus 2010-04-21) Andra metoder för undersökningarnas genomförande och framför allt för redovisning av dem som saknar åsikt gör att det inte är möjligt att direkt jämföra med resultaten från SOM-undersökningarna, som genomförts med samma svarsalternativ och samma undersökningsmetoder över tid.

Figur 5a Svenska folkets inställning till att behålla monarkin och kön, ålder samt medborgarskap (procent)

Figur 5b Svenska folkets inställning till att behålla monarkin och yrkesgrupp samt partipre (procent)

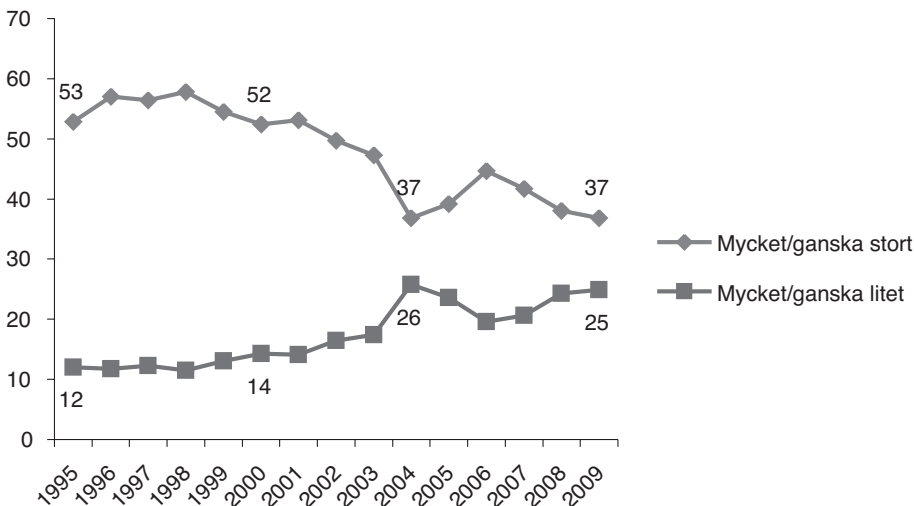

Kommentar: För frågans formulering se kommentar till figur 4.

Förtroendet för kungahuset och monarkins ställning

Förtroendet för kungahuset var under perioden 1995-1998, högt och stabilt. År 1998 var det endast universitet/högskolor som hade högre förtroende. Därefter sjönk förtroende för kungahuset fem år i rad och 2003 låg kungahuset på sjunde plats. I samband med ett statsbesök i sultanatet Brunei i februari år 2004 gjorde kungen vid en presskonferens uttalanden om förhållanden i Brunei, som vållade en mycket intensiv debatt i medierna. Kungens svarade på en journalist fråga om det varit svårigheter att umgås och träffas och förhandla med en ledare som anklagats för att vara ickedemokrat och som styr sitt land med järnhand och kungen framhöll den stora öppenheten i landet och den nära kontakten mellan sultanen och folket. Det föranledde kritik från samtliga partiledare, flera riksdagsledamöter och ledarskribenter. (dn.se/kungen) Från hovet framfördes att underlaget för uttalandet utarbetats av UD. Dessutom riktades kritik mot regeringen för sättet på vilket statsbesöket planerats och genomförts. Statsvetaren Olof Petersson talade om en konstitutionell kris (Petersson 2004).

Figur 6 Andel med mycket eller ganska stort förtroende respektive mycket eller ganska litet förtroende för kungahuset 1995-2009 (procent)

Kommentar: Frågans formulering: "Hur stort förtroende har Du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper (kungahuset) sköter sitt arbete?" med svarsalternativen "mycket stort", "ganska stort", "varken stort eller litet", "ganska litet" och "mycket litet".

I 2004 års mätning noterades ett ras i förtroendet för kungahuset då balansmättet, som visar andel stort minus andelen litet förtroende, noterade en bottennotering

+11. Det är svårt att se någon annan förklaring till raset i förtroende under 2004 än kungens uttalande i Brunei och den efterföljande debatten i medierna. Efter kungens mycket uppmärksammade tal efter tsunamikatastrofen i januari 2005 ökade emellertid förtroendet för kungahuset två år i rad. Därefter fortsätter emellertid minskningen i förtroendet och 2009 är förtroendet på samma låga nivå som 2004 efter Bruneiuttalandet. Från att ha legat i topp i mitten av 1990-talet bland alla undersökta samhällsinstitutioner ligger kungahuset nu i mitten bland 21 undersökta institutioner. Av de tre maktsymbolerna i det gamla samhället, tronen, altaret och svärdet, har emellertid tronen genomgående haft det största förtroendet. De demokratiskt valda institutionerna – riksdagen, regeringen, kommunstyrelserna samt EU-parlamentet – har hela tiden varit mera omstridda med lägre förtroende än kungahuset. Svenska kyrkan och försvaret har också lägre förtroendesiffror än kungahuset. (Holmberg och Weibull 2010)

Vilken betydelse har då förtroendet för kungahuset för synen på monarkin? Bland svenskar som har mycket stort förtroende för kungahuset är det över 90 procent, som vill behålla monarkin. Med sjunkande förtroende minskar andelen som vill behålla monarkin och uppgår till under 10 procent bland dem med mycket litet förtroende. Omvänt ökar andelen som vill avskaffa monarkin från tre procent bland dem med mycket stort förtroende till närmare 80 procent bland svenskar med mycket litet förtroende. Även bland dem med ganska litet förtroende är det fler som vill avskaffa än behålla monarkin. I denna grupp saknar emellertid en tredjedel åsikt. Inställningen till monarkin och förtroendet för kungahuset är två sidor av samma mynt. Sambandet mellan förtroende för kungahuset och införande av republik är emellertid svagare. En uppluckring av förtroende innebär ökad benägenhet att vilja avskaffa monarkin men med fortsatt tveksamhet till införande av republik.

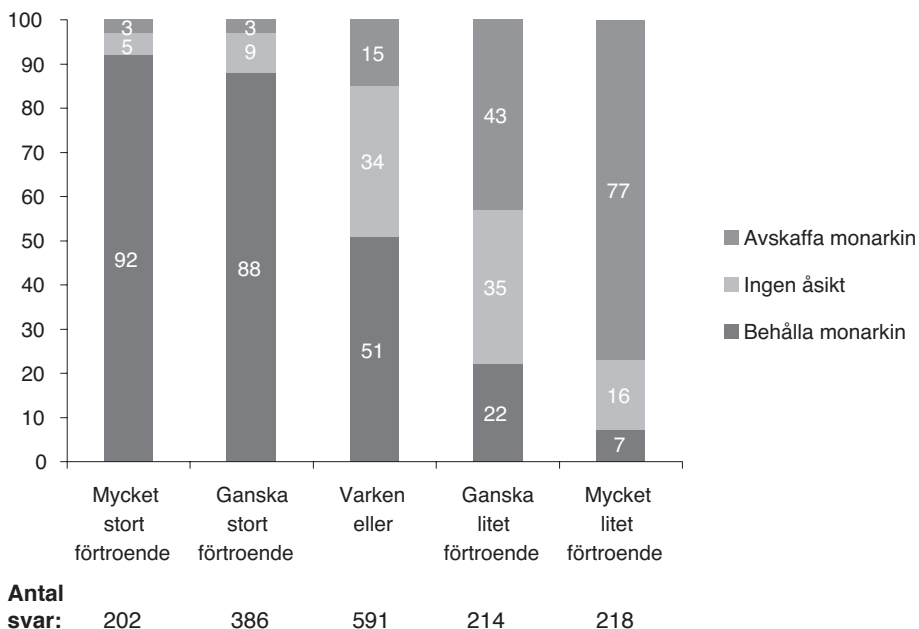
Andra undersökningar visar att journalistkåren har klart lägre förtroende för kungahuset än svenska folket. Vid journalisters bedömning av förtroendet för olika samhällsinstitutioner år 2000 var balansmättet för kungahuset +4 och fem år senare hade det sjunkit till -33, vilket var det lägsta värdet för alla undersökta institutioner och grupper. Vid en jämförelse med svenska folkets och journalisternas förtroende för olika samhällsinstitutioner var det den mest negativa avvikelser i bedömningen av de två grupperna. (Weibull 2001; Holmberg och Weibull 2006)

Även när det gäller inställningen till införandet av republik är inställningen radikalt annorlunda bland journalister jämfört med svenska folket. Av journalistundersökningen 2005 (Asp 2006) framgår att bland journalisterna är närmare hälften, 48 procent, för förslaget att *inför republik i Sverige*, en fjärdedel tycker att det är ett dåligt förslag medan drygt en fjärdedel, 27 procent inte har någon åsikt.³

Även riksdagsledamöterna hyser lägre förtroende för kungahuset än medborgarna. Inom ramen för forskningsprojektet *Bilder av riksdagen – medborgare och riksdagsledamöter i den representativa demokratin* har statsvetaren Martin Brothén analyserat riksdagsledamöternas förtroende för olika samhällsinstitutioner år 2002. Av alla riksdagsledamöter var det 30 procent som hade mycket eller ganska stort förtroende

för kungahuset. Endast bland M- och KD-ledamöterna var det över 50 procent som hade stort förtroende, 71 respektive 62 procent. Ledamöterna från C och FP hamnade i en mellangrupp med 37 och 30 procent, medan MP-, S- och V-ledamöterna hade lägst förtroende med 18, 12 respektive 0 procent med mycket eller ganska stort förtroende. Vid en jämförelse mellan rangordningen av medborgarnas och riksdagsledamöternas förtroende för 20 samhällsinstitutioner framgår att svenska folket år 2002 placerade kungahuset på fjärde plats medan riksdagsledamöterna placerade det på artonde plats, trea från slutet. (Brothén 2004)⁴

Figur 7 *Inställning till att behålla/avskaffa monarkin efter förtroende för kungahuset 2009 (procent)*

Kommentar: För frågornas formulering se kommentarer till figurerna 4 och 6.

Det begränsade förtroendet för kungahuset bland journalister och riksdagsledamöter utgör ett potentiellt hot mot monarkin men så länge stödet för monarkin är utbrett bland svenska folket är det inte ett problem. Professor Dick Harrison hävdar att ingen kung i historien haft lika mycket makt och att mediasamhället och den kommunikationsteknologiska offentligheten bidragit till kungens starka ställning. (Harrison 2006)

Monarkins ställning i nationen Sverige – en modern demokrati

Monarkin är en avvikelse från den i övrigt gällande demokratiska principen i Sverige. Juristprofessorn Stig Strömholm finner att de viktigaste argumenten för att bibehålla monarkin är vikten av att det finns ”företrädare för nationen i dess helhet som är neutrala i förhållande till dagspolitiken” och att ”monarkin förkroppsligar kontinuiteten i det svenska samhällsarbetet” (Strömholm 2006).

Monarkin förknippas med historia, tradition och kulturarv. Statschefen och den kungliga familjen skall utgöra en symbol för Sverige som stärker den nationella gemenskapen och identiteten. Enligt 1974 års regeringsform har statschefen i dagens parlamentariska demokrati berövats sina maktbefogenheter och det återstår bara representativa och ceremoniella uppgifter. Trots det finns det ett spänningsförhållande mellan demokratins princip som bygger på jämlikhet och oenighet och nationens som betonar hierarki och enighet. Enligt statsvetare Cecilia Åse skapar dagens situation ett antal paradoxer: att ämbetet som statschef ärvs, att en formellt maktlös monark ändå innehar det högsta ämbetet och motsättningen mellan kunglig vanlighet och upphöjdhet. (Åse 2009) Den senare motsättningen aktualiseras inför kronprinsessans förestående bröllop.

I Göran Häggs förslag att utveckla monarkin genom att återinföra val inte bara av en kung utan också av en drottning på livstid, dock längst 15 år, framträder paradoxerna med all tydlighet inte minst som det konkretiseras i ett förslag till ny grundlag. Förslaget är tänkt att utgöra ett alternativ till ”dagens parodiska ’Hänt i veckan’-monarki och den trista formlösa talmansrepubliken”. (Hägg 2010:13) Jämför statsvetaren Pär-Erik Back förslag till ”Grundlag för Republiken Sverige” (Back och Fredriksson 1966). De två förslagen till ny grundlag illustrerar också hur utgångspunkten för debatten förskjutits under snart ett halvt sekel. Då var det valet mellan monarki och republik som stod i centrum, idag bildar dagens monarki utgångspunkten för debatten men med fler avvikande röster under senare år.

När det svenska folkstyret blev föremål för en grundlig genomlysning av demokratiutredningen inför det nya årtusendet behandlades inte monarkin. (SOU 2000:1) Vid en granskning av demokratiutredningens arbete våren 1999 ansåg den norske idéhistorikern Trond Berg Eriksen att det var en brist:

Till och med de mest utvecklade demokratier har monarkiska och aristokratiska element i sig vid sidan av den allmänna rösträtten. Mönsterdemokratierna Sverige, Danmark och Norge är alla demokratier? Betyder kungadömet något positivt eller negativt för demokratin? (DN 99-05-27)

Det ärftliga kungadömet princip är en anakronism i en demokrati som vilar på alla människors lika värde och styrelse av folket, för folket och genom folket. Statskicket är emellertid fast förankrad enligt demokratins praktik genom att beslut om regeringsformen och förändringar av successionsordningen i modern tid efter

grundliga utredningar har fattats av riksdagen. Flera av världens äldsta och mest stabila demokratier är monarkier och statsskicket har i de nordiska monarkierna under lång tid haft utbrett stöd bland befolkningen.

Ett sätt att befästa monarkins ställning som diskuterats är att anordna en folkomröstning dvs. med en demokratisk teknik direkt förankra kungadömet hos folket. Det innehåller emellertid det principiella dilemmat att den demokratiska tekniken skulle användas för att legitimera en avvikelse från demokratins princip. Under ständsriksdagens tid var kungen med stora maktbefogenheter hänvisad till att vinna de ofrälse ståndens stöd för sitt handlande vid flera avgörande skeden i svensk historia. I dagens opinionssamhälle är statschefen utan reella maktbefogenheter beroende av stöd bland svenska folket för monarkins fortlevnad.

Enligt SOM-undersökningarna har andelen som vill införa republik med en vald president sedan 1995 stegvis ökat men år 2009 är det bara 17 procent som tycker att det är ett bra förslag. Under senare år har andelen som vill behålla monarkin klart minskat till drygt 50 procent men fortfarande är det bara drygt 20 procent som vill avskaffa monarkin. Däremot sjunker förtroende för kungahuset långsiktigt trots svängningar till följd av speciella händelser. Om denna tendens fortsätter kommer den i sin tur att få återverkningar på viljan att behålla monarkin och villigheten att införa republik.

Det finns förhållanden som skulle kunna rubba monarkins ställning i Sverige och leda till införandet av republik. Det första är att det sker en fortsatt opinionsförskjutning mot partier och grupper som vill avskaffa monarkin och stöder införandet av republik. Varje mandatperiod väcks motioner i riksdagen om införandet av republik och bland riksdagsledamöterna är förtroendet för kungahuset klart lägre än bland allmänheten liksom bland journalisterna.

Det nuvarande stödet för monarkin bygger på att statschefen enbart har ceremoniella funktioner men om statschefen skulle göra uttalanden i partipolitiskt kontroversiella frågor skulle kungen komma att betraktas och bedömas som andra politiska aktörer. Kungen skulle möjligen kortsiktigt kunna stärka en åsiktsriktning med sitt förtroendekapital men det skulle snabbt leda till ett ifrågasättande av monarkins ställning. Raset i förtroende under 2004 efter uttalandena i Brunei måste ses mot denna bakgrund. En andra faktor som skulle kunna påverka stödet är om kungen och/eller andra medlemmar av den kungliga familjen ägnar sig åt en livsstil som betraktas som främmande av svenska folket.

En faktor men av helt annan karaktär som skulle direkt påverka monarkins ställning är om de arvsberättigade medlemmarna av den kungliga familjen inte vill ställa upp på de krav som ställs på statschefen; att inte själv få välja religion och att inte kunna leva utan att ständigt vara påpassad av medierna. Detta tycks dock helt sakna aktualitet i dagens Sverige då kronprinsessans bröllop står för dörren.

Noter

- ¹ Linder och Svensson publicerade sina skrifter i en volym utgiven av Albert Bonniers Förlag.
- ² I Danmark anordnades i juni 2009 i samband med Europaparlamentsvalet en folkomröstning om införandet av kvinnlig tronföljd. Med närmare 60 procents valdeltagande röstade en klar majoritet, 85 procent, för införandet av kvinnlig tronföljd. (Linder 2010)
- ³ Av journalisterna svarade 30 procent att det var ett mycket bra förslag att införa republik i Sverige, 18 procent valde alternativet ganska bra förslag medan 14 procent ansåg att det var ett ganska dåligt förslag och 11 procent ett mycket dåligt förslag. Drygt en fjärdedel 27 procent var tveksamma. Professor Kent Asp har välvilligt ställt materialet till förfogande.
- ⁴ Fil dr Martin Brothén har välvilligt ställt materialet till förfogande.

Referenser

- Asp, K (2006), *Journalistkårens partisympatier*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Back, P-E och Fredriksson, G (1966), *Republiken Sverige*. Prisma. Verdandi debatt.
- Berg Eriksen, T (1999) Kan Sverige bli mer demokratiskt? *Dagens Nyheter* 1999-05-27.
- Brothén, M (2004), *Förtroendet för riksdagen 2003, Resultat från forskningsprojektet Bilder av riksdagen – medborgare och riksdagsledamöter i den representativa demokratin*, presenterade vid SOM-institutets seminarium tisdagen den 30 mars 2004 samt kompletterande material. *Dagens Nyheter*, 2004-02-14. dn.se/kungen
- Harrison, D (2006), "Den kungliga paradoxen – Carl XVI Gustaf i ett historiskt perspektiv" i Ögren, M red. *För Sverige – Nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*. Bokförlaget DN.
- Heckscher, G (1963), *Trygga folkstyret*. Bokförlaget medborgarskolan.
- Herlitz, N (1963), *1969 års regeringsform? Kommentarer till författningsutredningens förslag*. Norstedts.
- Herlitz, N (1966), "Statschefens ställning". *Svenska Dagbladet* 1966-04-07.
- Holmberg, E och Stjernquist, N (1980), *Grundlagarna med tillhörande författningar*. P A Norstedt & Söner förlag.
- Holmberg, S och Weibull, L (2010), Förtroendekapitlet i denna volym.
- Jonsrud, K O (1996) *Monarki og egalitaere verdier – et paradox? En studie av monarkins legitimitet i det norske samfunn*. Hovedoppgave i statsvitenskap. Institutt for sociologi og statsvitenskap. Norsk teknisk-naturvitenskapelige universitet.

- Jönsson, M och Lundell, P red. (2009) *Media and Monarchy in Sweden*. NORDICOM.
- Larsson, H (2006) "Kungen för Sverige – ur tiden!" Ögren, M red. *För Sverige – Nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*. Bokförlaget DN.
- Linder, PJA (2010) *Ja. Monarkins bästa tid är nu*. Albert Bonniers Förlag.
- Listhaug, O (1993) Politik og samfunn. I Alstad, B (red) *Norske meninger 1946-93*. Bind 1. Soreidgrend: Sigma forlag.
- Moberg, V (1955) Därför är jag republikan. Stockholm 1995, 1966, 1998 och 2004.
- Nilsson, L (1996) "Svenska folket och monarkin." I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Mitt i nittioalet*, SOM-rapport nr 16. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2000) "Fortsatt starkt stöd för monarkin." I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Det nya Samhället*. SOM-rapport nr 24. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2004) "Monarki eller republik?" I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Ju mer vi är tillsammans*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2006) "Mot republik" I Holmberg, S och Weibull, L (red), *Du stora nya världen*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Pekgul, N (2006) "En kung för alla svenskar" i Ögren, M red. *För Sverige – Nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*. Bokförlaget DN.
- Petersson, O (1978), *Valundersökningar. Rapport 3*. Valundersökning 1976. Teknisk rapport. SCB.
- Petersson, O (2004), "Kungens kompetens måste ifrågasättas", *Dagens Nyheter* 2004-02-17.
- SOU 2000:1, *En uthållig demokrati. Politik och folkstyrelse på 2000-talet*. Demokratitutredningens slutbetänkande.
- SOU 2008:125, *En reformerad grundlag*. Grundlagsutredningens slutbetänkande. Sifo, *Dagens Nyheter*, 2004-02-14.
- Statsvetenskaplig Tidskrift 1976:1.
- Stjernquist, N (1971), Grundlagberedningskompromiss i statschefsfrågan. *Statsvetenskaplig tidskrift* 1971.
- Strömholm, S (2006) "Argument för monarkin" i Ögren, M red. *För Sverige – Nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*. Bokförlaget DN.
- Svensson, P (2010), *Nej. Monarkin har aldrig varit farligare än nu*. Albert Bonniers Förlag.
- Tingsten, H (1964), *Skall kungamakten stärkas? Kritik av författningsförslaget*. Aldus aktuellt.
- Weibull, L (2001) "Förtroende för samhället – både högt och lågt." I *JMG granskaren. Journalist 2000*. Göteborg: Centrum för granskning av journalistik och medier vid Göteborgs universitet.
- Åse, Cecilia (2009), *Monarkins makt. Nationell gemenskap i svensk demokrati*. Ordfront.
- Ögren, M red. (2006) *För Sverige – Nuförtiden. En antologi om Carl XVI Gustaf*. Bokförlaget DN.

LJUSARE BILD AV SAMHÄLLETS INSTITUTIONER

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Krishösten 2008 påverkade svenskarnas samhällsförtroende. De under flera år Kuppåtgående förtroendekurvorna för banker och storföretag bröts och vände neråt medan de politiska institutionerna i stort sett behöll sin ställning. Genom analyser av hur förtroende utvecklades under hösten blev det tydligt att förtroendet för regeringen började öka när krisen ytterligare skärptes (Holmberg och Weibull, 2009). Den fråga som vi ställt oss inför hösten 2009 är i vad mån de tendenser vi kunde se ett år tidigare har fortsatt. Vilken betydelse kom krisen långsiktigt att få för svenska folkets förtroende för sina samhällsinstitutioner?

Men det finns ytterligare en viktig aspekt på det förändrade samhällsförtroendet 2008. Den positiva bedömningen av regeringen fanns inte oväntat främst bland sympatisörer till allianspartierna, medan särskilt S- och V-sympatisörer var mycket kritiska. Regeringen var utan jämförelse den ideologiskt mest omstridda samhällsinstitutionen. Samtidigt vet vi från våra tidigare analyser att förtroendet för de politiska institutionerna stiger i kristid som exempelvis efter terrorattackerna mot New York och Washington i september 2001 (Holmberg och Weibull, 2002). Den ekonomiska krisen är också den rimliga förklaringen till förtroendeuppgången för regeringen senhösten 2008. Men frågan är då vad en ökad uppslutning betyder för den ideologiska polariseringen kring regeringen. Vilken roll har den ideologiska faktorn vid förtroendebedömningen i en krissituation?

För att sätta in ideologifaktorn i ett vidare perspektiv kommer vi dessutom att försöka belysa i vilken utsträckning institutionsbedömningarna rymmer en generell förtroendekomponent. Innan vi går in på de fördjupade analyserna redovisar vi svenskarnas samhällsförtroende hösten 2009 och ser närmare på trender i förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner.¹

Samhällsförtroende 2009

Den första SOM-mätningen 1986 omfattade endast elva samhällsinstitutioner. De var valda för att täcka ett spektrum av politiska, mediala, ekonomiska och sociala institutioner. Efter hand har fler institutioner lagts till – senast 2005 då Riksbanken tillkom. Sedan dess har svarspersonerna i den nationella SOM-undersökningen fått ta ställning till tjugo olika samhällsinstitutioner.² År 2009 ställdes dessutom frågor om ytterligare institutioner i en särskild tilläggsfråga; resultatet för dessa redovisas separat (se kapitel av Gunnel Hensing m fl och av Mats Eriksson). Resultatet från 2009 års mätning av de grundläggande tjugo institutionerna redovisas i tabell 1.

Om vi först ser på rangordningen mellan institutionerna efter andelen som har *mycket stort* förtroende är det, i likhet med de senaste åren, sjukvården och Kungahuset som kommer högst. med mellan 15 respektive 11 procent – exakt samma andelar som 2008 – men 2009 ligger även Riksbanken på samma nivå (11 procent). Riksbankens resultat representerar en kraftig ökning i förhållande till 2008 års siffror. Riksbanken går förtroendestärkt ur den ekonomiska krisen. Andra institutioner med relativt stor andel förtroende är polisen och domstolarna.

När vi väljer den vidare och oftare använda definitionen på förtroende och utgår från andelen som har mycket eller ganska stort förtroende kommer sjukvården klart högst (69 procent) med mer än tio procentenheter högre förtroende än polisen (58 procent) som ligger näst högst och med universitet/högskolor (55 procent) på tredje plats. I botten ligger de politiska partierna och EU-kommissionen (båda 17 procent) samt Europaparlamentet (16 procent). I jämförelse med 2008 har förtroendet för polisen ökat sex procentenheter och därmed återgått till den nivå man hade 2007. Sjukvården och universitet/högskolor ligger stabilt. Institutionerna i rangordningens botten har samtliga ökat något i förtroende i förhållande till år 2008.

Den andra sidan av en förtroendemätning är andelen som har ett lågt förtroende. Det måste understrykas att frågan handlar om grader i förtroende och att lågt förtroende inte nödvändigtvis är detsamma som misstro. Samtidigt är givetvis höga andelar litet förtroende ett uttryck för ett avståndstagande. För de institutioner som ligger i listans botten – EU-kommissionen, de fackliga organisationerna och Europaparlamentet – har omkring 40 procent av svarspersonerna ett lågt förtroende. Studerar vi ytterligheten mycket litet förtroende ligger den på omkring 15 procent. Intressant är att det finns institutioner som ligger i mitten av listan i fråga om stort förtroende men som även har en relativt hög andel mycket litet förtroende. Det gäller främst Svenska kyrkan och Kungahuset, där förtroendet således är polariserat. År 2008 kännetecknades även bedömningen av regeringen av en sådan stark polarisering, men även om förtroendet för regeringen fortsatt är polariserat har andelen med mycket litet förtroende minskat kraftigt mellan 2008 och 2009.

Det som vi använder oss av för att väga samman stort och litet förtroende är vad vi kallar förtroendebalansen. Utgångspunkten är att det förtroende en institution åtnjuter – dess förtroendebas – inte bara avgörs av andelen som har stort förtroende, utan även av hur stor andel det är som har ett litet förtroende. Tanken är att en samlad uppslutning kring en institution ger större tyngd i samhället om det *inte* finns en relativt stor andel som inte hyser något större förtroende för den. De institutioner vars förtroende i det föregående beskrevs som polariserade står svagare i opinionen än de som har huvuddelen av sitt förtroende på den positiva sidan eller i mitten. Universitet/högskolor har visserligen något lägre andel stort förtroende än polisen men utmärks av att de har en klart lägre andel lågt förtroende än polisen; universitet/högskolor har därmed en starkare förtroendebas än polisen.

Enkelt uttryckt är förtroendebalansen ett mått där både andelen stort och andelen litet förtroende vägs in för varje institution genom att andelen stort förtroende minskas med andelen litet förtroende. En rangordning efter balansmättet kommer att skilja sig från en rangordning efter enbart andelen högt förtroende, särskilt i de fall där det finns en hög andel med lågt förtroende.³

Tabell 1 Förtroendet för samhällsinstitutioner 2009 (procent och balansmätt)

Fråga: Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande institutioner och grupper sköter sitt arbete?

Samhällsinstitution	Mycket stort	Ganska stort	Varken/ eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Förtroende-balans
Sjukvården	15	54	21	8	2	100	+59
Universitet/högskolor	8	47	38	5	2	100	+48
Polisen	9	49	28	11	3	100	+44
Riksbanken	11	42	38	6	3	100	+44
Radio/TV	7	45	38	8	2	100	+42
Domstolarna	9	41	34	12	4	100	+34
Grundskolan	6	41	36	14	3	100	+30
FN	8	35	39	13	5	100	+25
Regeringen	8	34	33	16	9	100	+17
Riksdagen	4	30	45	15	6	100	+13
Kungahuset	11	26	38	12	13	100	+12
Dagspressen	2	25	45	22	6	100	-1
Svenska kyrkan	5	22	43	16	14	100	-3
Bankerna	4	26	36	24	10	100	-4
Storföretagen	2	20	48	22	8	100	-8
Kommunstyrelserna	2	18	50	22	8	100	-10
Försvaret	4	18	46	21	11	100	-10
De politiska partierna	1	16	50	24	9	100	-16
EU-kommissionen	2	15	47	23	13	100	-19
De fackliga organisationerna	2	17	40	27	14	100	-22
Europaparlamentet	2	14	45	24	15	100	-23

Kommentar: Tabellen redovisar en sammanläggning av resultaten från de tre nationella SOM-mätningarna 2009 (antal svar=4 926; utom för bankerna, grundskolan, Svenska kyrkan, Riksbanken, kommunstyrelserna, universitet/högskolor och EU-kommissionen, som ingick enbart i två mätningar med 3162). Personer som ej besvarat förtroendefrågan för någon institution är inte medtagna i procentalen. Dylika svar var mycket sällsynta och lämnades av endast mellan två och tre procent för de olika institutionerna. Högsta andelen vet ej-svar finns där även andelen som svarar varken stort eller litet förtroende är hög, t ex beträffande dagspressen och storföretagen. Balansmättet kan gå mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende).

När vi utgår från det samlade balansmättet visar det sig att sjukvården ligger klart högst med ett balansmätt på +59, i stort samma siffror som de senaste åren. På andra

plats finns universitet/högskolor med +48 och på tredje polisen och Riksbanken, båda med +44. Radio-tv hamnar på femte plats med +42.

Av de fem institutioner som har störst förtroendebas är det tre som uppvisar en särskilt hög andel varken stort eller litet förtroende: universitet/högskolor, Riksbanken och radio/tv. Innebörden av en hög andel för mittalternativet kan diskuteras. Å ena sidan kan det uttrycka att man varken har stort eller litet förtroende, å andra sidan kan det bero på att man saknar uppfattning eller att man inte känner till institutionen tillräckligt väl. Mycket talar för att det förra till stor del gäller radio/TV, medan det senare förklarar den höga andelen ”varken-eller” för Riksbanken. Intressant är att andelen svarspersoner som placerar sig i mitten har minskat för alla tre mellan 2008 och 2009. Minskningen är något större för Riksbanken än för övriga, vilket kan tolkas som att fler har en uppfattning om Riksbanken än tidigare, sannolikt till följd av den uppmärksamhets under den ekonomiska krisen.

Lägst förtroende åtnjuter de fackliga organisationerna (-22) och de båda EU-institutionerna (-19 respektive -23). Det är i stort sett samma negativa förtroendebalans som de hade 2008. Bland de institutioner som ligger lägst i fråga om förtroendebalans är det överlag en stor andel som anger att de varken har stort eller litet förtroende, ofta omkring hälften av svarspersonerna.

Drygt hälften av de undersökta institutionerna har 2009 positiva balansmått, övriga negativa. Det är i stort sett samma utfall som 2008. Ser vi närmare på listan visar det sig att det finns fyra grupper:

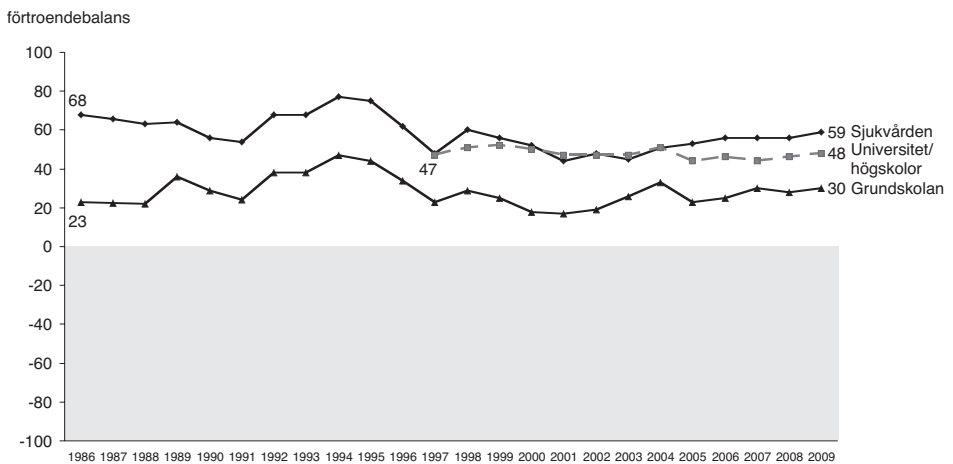
- En liten toppgrupp som åtnjuter mycket stort förtroende (sjukvården, universitet/högskolor, polisen, Riksbanken och radio-tv) som alla har som lägst ett balansmått på över +40
- En ganska stor grupp som åtnjuter ganska stort förtroende (domstolarna, grundskolan och FN samt möjligen regeringen, riksdagen och Kungahuset) som dock uppvisar en stor spridning (mellan +34 och +12)
- En grupp som har i stort sett samma andel positiva som negativa men en viss tonvikt på de senare (dagspressen, Svenska kyrkan och bankerna samt möjligen storföretagen) mellan -1 och -8.
- En bottengrupp som åtnjuter ganska eller mycket lågt förtroende (kommunstyrelserna, försvaret, de politiska partierna, EU-kommissionen, de fackliga organisationerna, och Europaparlamentet) med förtroendebalanser mellan -10 och -23.

Det som hänt mellan 2008 och 2009 är att flera politiska institutionerna flyttat upp från det tredje till den andra gruppen, medan banker och storföretag flyttat sig åt andra hållet.

Långsiktiga förändringsmönster

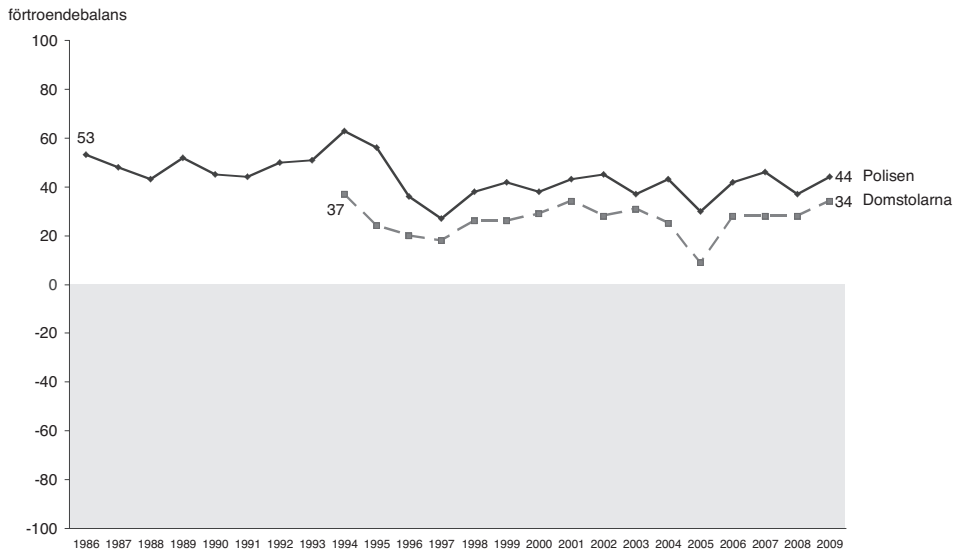
Vårt inledande antagande att hösten 2009 skulle medföra ett ökat samhällsförtroende kan nu prövas i ett längre perspektiv. Vi har i det föregående sett att det i jämförelse med 2008 har skett förändringar. Förtroendebalansen ökar för 15 av 21 institutioner, fyra tappar i förtroende medan två ligger på ungefär samma nivå i båda mätningarna. Innan vi går in på de mer dramatiska förändringarna mellan 2008 och 2009 finns det anledning att se dem som en del av längre trender. Den allmänna tendensen är att det trots allt sker förhållandevis små omkastningar i den samlade institutionsbedömningen mellan enskilda år samtidigt som det går att iaktta både kortsiktiga och långsiktiga förändringsmönster (figur 1). De senaste tre-fyra åren har vi – efter en tid av försvagning – sett uppgångar i förtroendet för sjukvården, universitet/högskolor och grundskolan, men även för det två EU-institutionerna. Det pekar på en långsiktig trend, även om den inte nått till den nivå den hade i början av 1990-talet. Den nedgång i förtroende som vi 2008 noterade särskilt för försvaret och polisen visade sig vara tillfällig och förtroendebalansen är återställd på samma nivå som 2007 och tidigare. De två medieinstitutionerna ligger stabilt. Visserligen finns det långsiktigt en svag nedgång i förtroendet för dagspressen, men det har varit på i stort sett samma nivå den senaste femårsperioden, låt vara att det gått lite upp och ner mellan enskilda år.

Figur 1 Bedömningar av förtroendet för tjugoen samhällsinstitutioner 1986-2009 (balansmått)

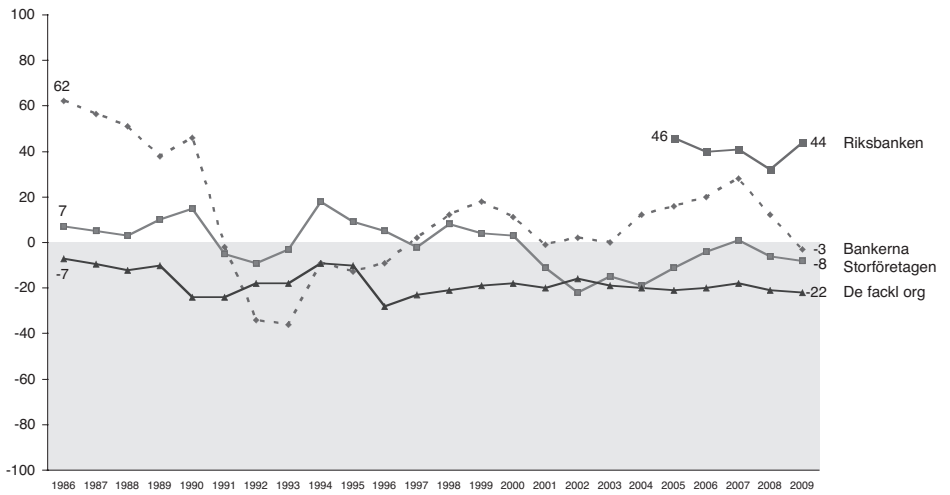

Figur 1 forts.

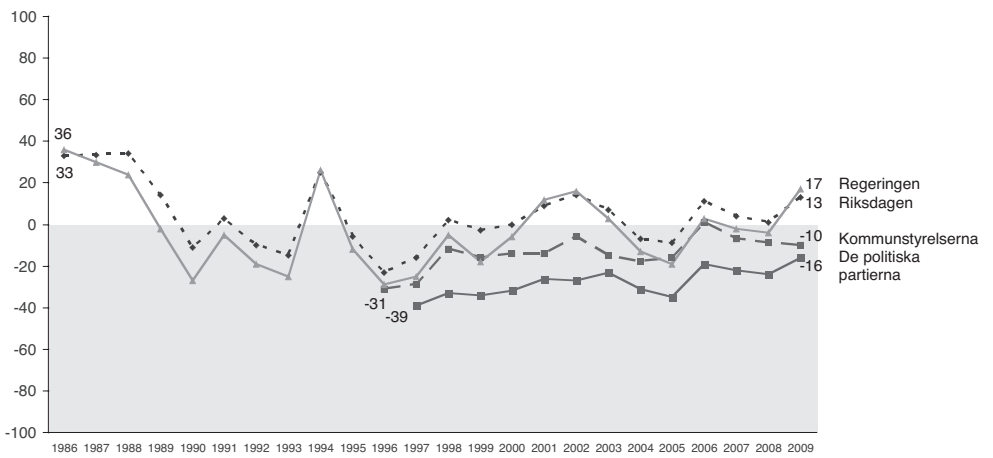
Figur 1 forts.

förtroendebalans

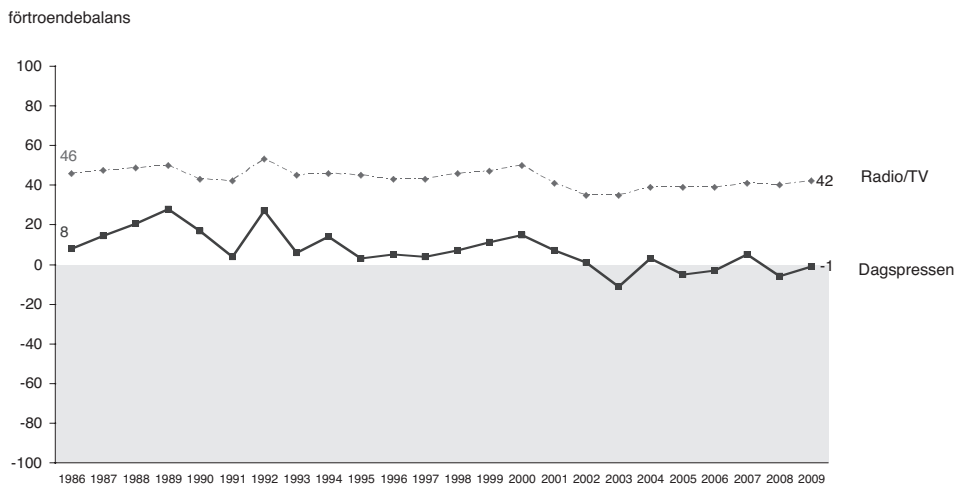
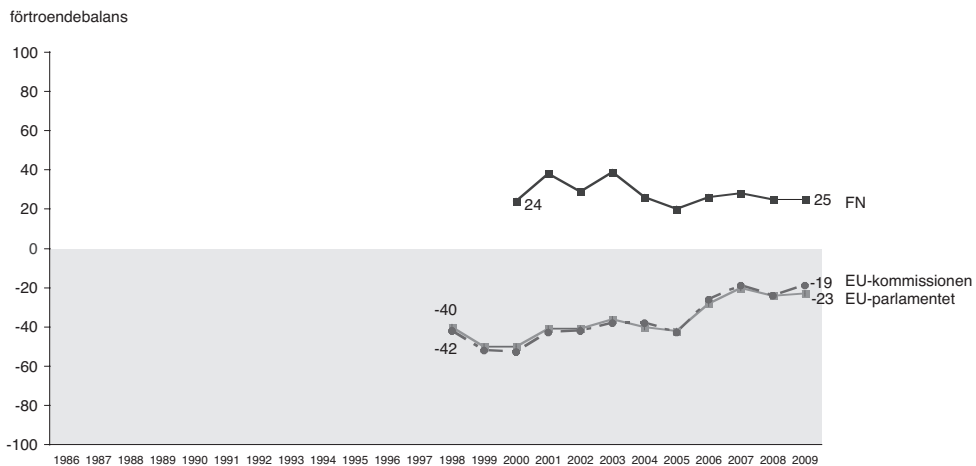

förtroendebalans

Figur 1 forts.

Figur 1 forts.

Kommentar: Om balansmättet se tabell 1. År 1987 saknas i figurerna eftersom ett annat, med övriga år inte jämförbart mått, användes just detta år. För de två medieinstitutionerna saknas av samma skäl siffror även för 1988.

I ljuset av vårt inledande antagande om den ekonomiska krisens effekter på samhällsförtroendet är det intressanta att mera i detalj studera de politiska och ekonomiska institutionerna. Utfallet ger stöd åt vårt antagande att en kris stärker förtroende för nationella politiska institutioner. Det vi först kan se är att de tendenser som vi redovisade för hösten 2008 har fortsatt (jfr Holmberg och Weibull, 2009:143). Det är regeringen som uppvisar den största uppgången av alla – från en förtroendebalans på -5 till +17 – medan förtroendet för banker minskar från +12 till -4. De två institutionerna har således bytt plats. Effekten på förtroendet för riksdagen är inte riktigt lika stort – från +1 till +13 – men går i samma riktning som förtroendet för regeringen. Däremot ligger förtroendet för storföretagen på i stort sett samma nivå 2008 och 2009.

Den institution som skiljer sig något från den trend vi iakttog hösten 2008 är Riksbanken. Under krishösten sjönk snarast förtroendet för banken, men när vi ser 2009 års siffror kan vi notera en relativt kraftig uppgång från 2008 – från +33 till +44; ännu större om vi skulle utgå från senhösten 2008 då vi noterade endast +25. Mycket tyder på att Riksbanken blivit en allt tydligare aktör under krisens 2009 och att allmänheten haft stor tilltro till dess förmåga att hantera samhällsekonomin.

Om vi jämför kurvorna bakåt i tiden kan vi konstatera att förtroende för bankerna 2009 ligger något lägre än de gjorde vid IT-krisåren 2001/2002, men klart högre än fallet var vid den så kallade bankkrisen 1992/93. Den uppgång som verkade vara på väg 2006 bröts krishösten 2008 och nedgången har alltså fortsatt.

För regering och riksdag gäller det långsiktiga mönstret att förtroendet ökar under valår i förhållande till åren närmast före. Den så kallade valårseffekten har vi kunnat iaktta alla valår sedan den nationella SOM-mätningen inleddes 1986. Men vi har också tidigare iakttagit en ”kriseffekt”: mellan 2000 och 2001 (terrorattacken i USA) ökade förtroendet för regeringen med cirka 20 balansmåttsenheter, alltså i stort sett samma uppgång som mellan 2008 och 2009. Året därpå – 2002 – var det riksdagsval och då ökade förtroendet ytterligare något, vilket gjorde att valårseffekten kvarstod. Inför valåret 2010 är det intressant att se om mönstret kommer att upprepas. Det som talar emot är att förtroendet för regeringen år 2009 ligger på en nivå som är något högre än 2002 – och klart högre än vid valet 2006. Det kan bli tufft att öka från en redan hög nivå.

Vid sidan av bankerna finns det en annan institution där det kan noteras ett förtroendefall som dessutom är långsiktigt. Det gäller Kungahuset. Man skulle möjligen kunna anta att en kris skulle bidra till ett ökande förtroende även för statschefen, men så är inte fallet. Sedan 2006 kan vi notera en fallande tendens som inte bröts vare sig 2008 eller 2009. Visserligen är förtroendet ännu relativt stort (+12 i förtroendebalans) och större än bottenåret 2004 men tendensen sedan den första mätningen 1995 är klart vikande. Resultatet ligger även i linje med en uppgång i stödet för att införa republik (se Lennart Nilssons kapitel om monarkin).

Dimensioner i bedömningarna

Det finns ett betydande samband mellan hur olika institutioner bedöms. Mellan 2008 och 2009 finns till exempel ett klart mönster i det ökande förtroendet för politiska institutioner och från tidigare års analyser vet vi att politiska institutioner ofta bedöms på ett likartat sätt: personer som har högt förtroende för regeringen har det ofta även för riksdagen liksom för de politiska partierna. Men samtidigt finns det överlag en stark positiv samvariation i förtroendebedömningarna: personer som har stort förtroende för en institution har stor sannolikhet för att ha det också för andra institutioner och de som har lägre förtroende för en institution har det som regel även för andra. Vi ska senare återkomma till detta generella institutionsförtroende, men här bara nöja oss med att konstatera att det bara finns ett negativt samband i 2009 års mätning, nämligen mellan förtroendet för regeringen och förtroendet för de fackliga organisationerna, men även det är svagt ($r = -.05$)⁴. I övrigt är sambanden positiva och relativt starka, genomsnittligt något starkare än 2008. De starkaste finner vi mellan EU-kommissionen och Europaparlamentet (.93), regering och riksdag (.63) och mellan de politiska partierna och de två EU-institutionerna (.62 och .60). I övrigt ligger många korrelationerna på mellan $r=0.30$ och $r=0.40$.

Där korrelationerna mellan enskilda institutioner är stora kan vi utgå från att bedömningen görs efter likartade kriterier. Det är bakgrunden till att vi på grundval av varje års förtroendemätning studerar de interna sambandsmönstren genom en explorativ faktoranalys baserad på förtroenderesultaten för de tjugo institutionerna. Det resultat som framkommer 2009 är i grunden detsamma som de senaste åren, men det visar även på en intressant avvikelse (tabell 2).

Den explorativa lösningen ger fem dimensioner i 2009 års förtroendebedömningar. Vi benämner dimensionerna: *Representation*, *Samhällsservice*, *Etablissemang*, *Media* och *Statsmakten*. Utfallet överensstämmer huvudsakligen med vad vi sett i analyserna både 2006, 2007 och 2008. EU-institutionerna utgör kärnan i den dimension vi kallar *Representation*, men de politiska partierna och riksdagen laddar också högt här. *Samhällsservice*, tidigare även kallat *Socialt* inkluderar främst sjukvården, domstolarna, universitet/högskolor, grundskolan och polisen. Kommunstyrelserna och FN finns både med, men laddar klart lägre. Det som vi valt att kalla *Etablissemang* är en dimension där Kungahuset, Svenska kyrkan, försvaret, bankerna och storföretagen laddar högst, medan dimensionen *Medier* omfattas av radio-TV och dagspress. Det som skiljer sig från tidigare analyser är den femte dimensionen som vi valt att kalla *Statsmakten*, eftersom det framför allt är regeringen och i någon mån Riksbanken som laddar i den faktorn; de fackliga organisationerna har också en, en stark, men negativ laddning på maktdimensionen.

När det gäller de fyra första dimensionerna finns det också vissa skillnader mellan 2009 och 2008. Riksbanken har förflyttat sig från en relativt stark laddning i etablissemangsfaktorn 2008 till att betraktas mer i ett maktperspektiv. Försvaret har gått från den sociala till etablissemangsdimensionen, medan universitet/högskolor ligger mera tydligt i samhällsservice än tidigare år.

Tabell 2 Faktoranalys av förtroendemätning 2009 (faktorladdningar)

	Represen- tation	Samhälls- service	Etablisse- mang	Media	Stats- makten
Europaparlamentet	.88	.11	.22	.07	.02
EU-kommissionen	.88	.11	.22	.08	.05
De politiska partierna	.71	.22	.13	.16	.07
Riksdagen	.55	.30	.13	.17	.40
Kommunstyrelserna	.47	.41	.20	.14	-.01
FN	.47	.39	.11	.07	-.07
Sjukvården	-.07	.68	.12	.01	-.01
Domstolarna	.21	.63	.18	.16	.25
Universitet/högskolor	.29	.59	.02	.16	.07
Grundskolan	.11	.59	.19	.17	-.16
Polisen	.10	.56	.42	.05	.10
Kungahuset	.08	.09	.70	.03	.29
Svenska kyrkan	.10	.20	.65	.08	-.00
Försvaret	.24	.35	.56	.00	-.06
Bankerna	.28	.09	.52	.24	-.11
Storföretagen	.32	.11	.50	.29	.17
Dagspressen	.17	.08	.15	.81	.00
Radio-tv	.08	.25	.10	.79	.02
Regeringen	.44	.11	.23	.07	.68
De fackliga org.	.29	.30	.12	.29	-.57
Riksbanken	.22	.45	.21	.26	.47
Förklarad varians	17%	14%	11%	8%	7%

Kommentar: Principalkomponentanalys med lösning enligt Kaisers kriterium och varimaxrotering. Bygger endast på de två mätningar där samtliga 21 institutioner ingår (antal svar=3162).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Det är alltid vanskligt att på grundval av en dimensionsanalys dra några slutsatser om förändring och än svårare att tolka utfallet. Det som är klart är emellertid att bedömningen av förtroendet för regeringen är något centralt i svenska folkets syn på samhällets institutioner hösten 2009. Det ger stöd åt tanken att det finns en förväntan på regeringen under den pågående ekonomiska krisen. Intressant är att även Riksbanken finns med i den dimensionen vilket är i linje med den tidigare tolkningen att bankens roll för att lösa krisen blivit tydligare för allmänheten mellan 2008 och 2009. Samtidigt finns skäl att betona att maktdimensionen är förhållandevis svag i analysen med en förklarad varians på sju procent. Om vi väljer att utgå från endast fyra dimensioner kommer regeringen och Riksbanken att placera sig högt i den dimension som vi beskrivit som etablissemang, alldeles efter Kungahuset.⁵

Bortsett från regeringens inplacering finns det alltså en grundläggande likhet med de senaste årens bedömningsmönster. I och med att många av samhällsinstitutionerna har en viss partipolitisk eller ideologisk laddning är det inte oväntat att det skedde vissa omkastningar i och med regeringsskiftet 2006 genom att sympatisörer till den borgerliga alliansen fick ett större förtroende för de politiska institutionerna. Mönstret har således hållit i sig under hela regeringsperioden.

Eftersom flertalet samhällsinstitutioner är av mer eller mindre politisk karaktär är det knappast överraskande att svarspersonernas partipolitiska eller ideologiska syn har betydelse för bedömningarna. Innan vi fördjupar oss i de politiska faktorerna skall vi ge en kort överblick av de demografiska bakgrundsfaktorernas roll.

Kön, ålder, utbildning...

Det finns klara skillnader mellan förtroendebedömningarna efter svarspersonernas kön, ålder och utbildning.⁶ Det gäller flertalet samhällsinstitutioner utom möjligen sjukvården och kommunstyrelserna (tabell 3). Mönstret i bedömningarna är förhållandevis stabilt över tid och de upp- och nedgångar som observerats mellan 2008 och 2009 kan vi se också inom olika grupper.

De största variationerna i svarspersonernas bedömningar finns efter ålder och utbildning.⁷ I fråga om ålder är det främst yngre som skiljer ut sig genom ett högre samhällsförtroende. För 12 av de 21 institutionerna har de yngsta ett större förtroende än de äldsta, för åtta är skillnaden relativt stor. Det senare gäller bland annat universitet/högskolor, försvaret, bankerna och FN. Omvänt gäller att äldre har ett klart större förtroende än yngre för Kungahuset, Svenska kyrkan och regeringen. Mönstret har i stort sett varit detsamma varje år och har inte påverkats av förtroendeförskjutningarna mellan 2008 och 2009. Sålunda har förtroende för regeringen ökat med omkring tio procentenheter i alla åldersgrupper och bankerna har på motsvarande sätt tappat drygt fem procentenheter.

Unga människor har överlag ett större samhällsförtroende. Mycket tyder på att svaren påverkas av att personer under 30 år i jämförelse med övriga har mindre erfarenhet av respektive institution och att de i den situationen väljer att betrakta institutionen mer positivt än negativt. Ett annat återkommande resultat är att personer i övre medelåldern tenderar att ligga lägre än övriga åldersgrupper i sina förtroendebedömningar. År 2009 ligger åldersgruppen 50 och 64 år relativt lägst på hälften av de undersökta institutionerna. Fyrtioåringarna fortsätter att vara kritiska precis som i ungdomen under 1960-talet.

När det gäller utbildningsfaktorn visar det sig att högutbildade oftast ha ett större förtroende än lågutbildade. Det gäller särskilt för universitet/högskolor, regeringen och domstolarna, där man ligger över 25 procentenheter högre. Endast radio/tv ligger klart högre bland lågutbildade, medan det är små utbildningsskillnader i fråga om förtroendet för Kungahuset, försvaret, polisen och Svenska kyrkan. När det gäller förändringen mellan 2008 och 2009 för regeringen respektive bankerna

visar sig även här att förtroendet för regeringen ökat och förtroendet för bankerna minskat i alla utbildningsgrupper. Lågutbildade ligger förtroendemässigt inte klart högre för någon institution, men det är exakt jämnt mellan låg- och högutbildade när det gäller förtroende för radio/tv och Kungahuset.

Tabell 3 Andelen stort förtroende för tjugoan samhällsinstitutioner efter kön, ålder och utbildning 2009 (procent)

	Kvinna	Man	15-29	30-49	50-64	65-85	Låg utb	Medel-lågutb	Medel-högutb	Hög utb
Regeringen	38	46	35	45	38	47	28	37	48	56
Polisen	63	52	57	62	55	56	55	58	59	60
Sjukvården	67	70	68	69	67	70	68	67	67	71
Försvaret	23	22	33	25	17	18	20	25	24	19
Riksdagen	33	34	33	36	31	34	24	29	37	44
Bankerna	34	25	44	29	23	28	31	32	30	25
Dagspressen	29	25	24	29	25	29	24	23	27	34
De fackliga org.	21	19	24	22	18	16	19	18	22	20
Radio/TV	52	52	48	47	53	59	55	52	51	48
Grundskolan	48	46	53	54	42	39	42	50	47	48
Storföretagen	19	25	27	25	15	21	18	24	22	22
Svenska kyrkan	30	24	22	27	23	35	29	24	26	29
Domstolarna	51	50	47	56	51	45	39	48	52	63
Riksbanken	48	57	43	53	54	59	48	50	53	63
Kungahuset	40	33	30	35	34	48	39	36	38	35
Kommunstyrelserna	20	22	20	19	19	25	20	20	21	22
Universitet/Högskolor	55	56	66	58	53	49	37	53	63	66
De politiska partierna	18	17	23	20	14	16	12	16	18	23
EU-kommisionen	17	17	23	17	14	17	12	16	17	21
Europaparlamentet	17	15	24	16	13	15	10	15	18	19
Förenade nationerna	44	42	52	45	39	38	34	44	45	46
Minsta antal svarande	1 621	1 541	521	987	894	760	643	1 020	671	782

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

I de senaste årens mätningar har vi iakttagit ökade skillnader mellan kvinnors och mäns förtroendebedömningar. Det gäller även 2009, även om skillnaderna är mindre än ålders- och utbildningsskillnaderna. Kvinnor har klart större förtroende för fem institutioner – främst polisen och bankerna – och män för tre – regeringen, Riksbanken och storföretagen. Med ett undantag är det samma mönster som 2008 och därmed kvarstår den möjligen märkliga könsskillnaden att kvinnor har större förtroende för banker än män medan förhållandet är det omvända för Riksbanken.

I fråga om regeringen och Riksbanken är skillnaderna mellan mäns och kvinnors bedömningar något större 2009, eftersom uppgången är större bland männen än bland kvinnorna. I övrigt är könsskillnader i förtroende i stort sett desamma mellan 2008 och 2009.

...och partisympati

Vi har redan konstaterat att förtroendet för flertalet samhällsinstitutioner har en partipolitisk eller ideologisk resonansbotten. Det förändrade förtroendet för regeringen, Riksbanken och bankerna kan bara förstås utifrån den ekonomiska krisen. Det gör det särskilt viktigt att relatera de iakttagna förändringarna till svarspersonernas partipolitiska och ideologiska orientering (tabell 4).

Tabell 4 Andel stort förtroende för tjugoen samhällsinstitutioner efter partisympati 2009 (procent)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD
Regeringen	13	19	30	63	64	60	78	18
Polisen	48	60	56	67	62	62	63	44
Sjukvården	70	71	69	75	73	71	69	52
Försvaret	10	24	19	29	24	20	24	20
Riksdagen	21	27	32	48	44	41	46	12
Bankerna	18	34	26	34	28	31	31	20
Dagspressen	21	28	29	28	30	21	30	20
De fackliga org.	32	34	23	14	13	10	9	10
Radio/TV	48	58	53	52	57	42	51	49
Grundskolan	45	54	50	50	48	60	43	32
Storföretagen	6	17	14	27	27	23	34	15
Svenska kyrkan	17	28	30	38	28	49	28	13
Domstolarna	50	52	52	56	61	48	58	27
Riksbanken	40	51	50	53	60	60	69	26
Kungahuset	15	33	27	54	40	54	48	26
Kommunstyrelserna	17	23	20	26	24	27	20	8
Universitet/Högskolor	57	55	60	53	61	57	58	26
De politiska partierna	12	15	17	27	22	18	24	5
EU-kommisionen	11	14	15	18	24	19	23	7
Europaparlamentet	8	13	12	21	23	14	22	6
Förenta nationerna	34	44	50	46	47	44	43	31
Minsta antal svarande	185	1 143	229	159	205	122	705	138

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Om vi först ser till det samlade förtroendet bland personer med olika partisympati – alltså genomsnittet för bedömningarna av de 21 institutionerna – finner vi de genomsnittligt högsta värdena bland de borgerliga partiernas sympatisörer med drygt 40 procent och de lägsta bland Sverigedemokraternas med drygt 20 procent. Sympatisörer med Socialdemokraterna och Miljöpartiet ligger på omkring 35 procent och sympatisörer med Vänsterpartiet på något under 30 procent. Om vi jämför med motsvarande genomsnittssiffror för 2008 utmärks bilden av stabilitet. Det visar sig dock att S-, C- och M-sympatisörer har ökat i genomsnittligt förtroende med tre till fyra procentenheter, medan övriga partisympatisörer i stort sett ligger på samma nivå.

Det allmänna mönstret när det gäller förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner går i förväntad riktning. Förtroendet för regeringen är högst bland M-sympatisörer (78 procent har mycket eller ganska stort förtroende) och lägst bland sympatisörer till Vänsterpartiet (13 procent). Bland övriga allianspartiers sympatisörer är andelen med stort förtroende drygt 60 procent, bland S-sympatisörer knappt 20 procent, vilket är samma nivå som bland SD-sympatisörer. Förtroendet för riksdagen har samma mönster med skillnaderna är betydligt mindre och här är det Sverigedemokraternas sympatisörer som har lägst förtroende.

Vi kan av översikten utläsa att även Kungahuset och de fackliga organisationerna är institutioner, där förtroendet påverkas av partipolitisk orientering. Däremot är sambanden mindre än vad som möjligen kunde väntas både för bankerna och för Riksbanken. Visserligen åtnjuter Riksbanken störst förtroende hos M-sympatisörer (69 procent) och lägst bland V-sympatisörer (40 procent) men det är bara tio procentenheters skillnad mellan exempelvis S- och FP-sympatisörer. Förtroendet för bankerna ligger i stort sett på samma nivå i alla grupper. Sympatisörer till SD och V har dock överlag ett lägre samhällsförtroende, vilket måste vägas in vid jämförelser mellan enskilda institutioners förtroendesiffror.

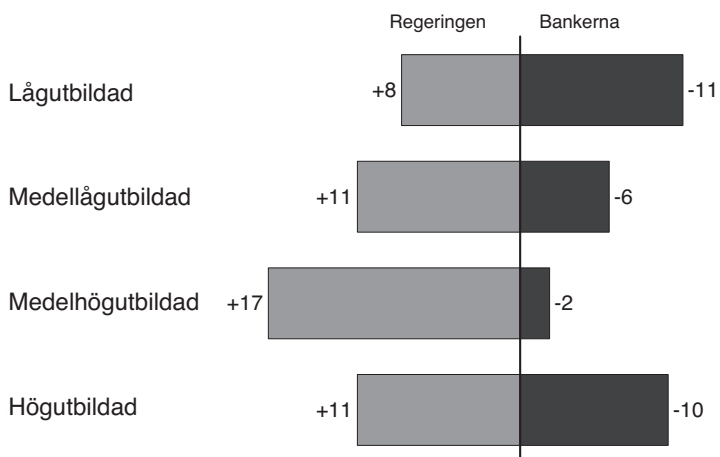
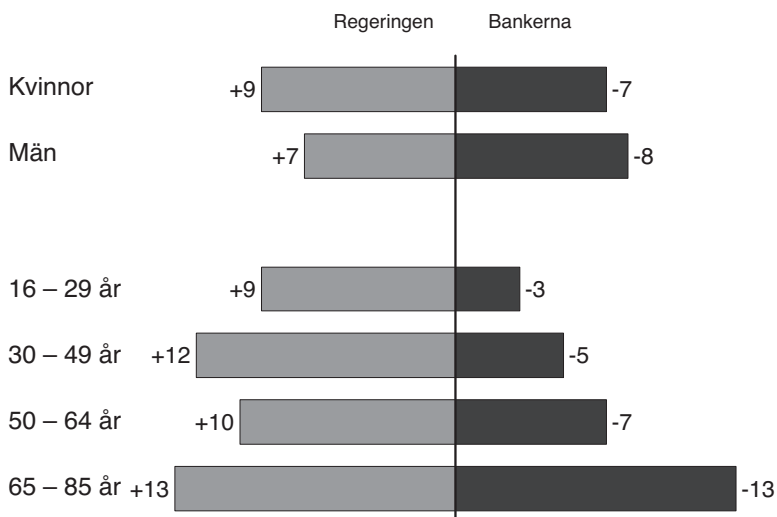
Om vi återvänder till frågan om svarspersonernas syn på krisens aktörer kan vi konstatera att uppgången i förtroendet för regeringen och nedgången i förtroendet för bankerna återfinns bland sympatisörer till alla partier – från Vänsterpartiet till Sverigedemokraterna. Visserligen har stödet för regeringen ökat mer bland alliansens sympatisörer än bland oppositionens, men även bland de senare finns en ökning. Mönstret i förtroendet för Riksbanken är detsamma, men där är skillnaderna något lägre mellan allians och opposition. När det gäller minskningen i förtroendet för bankerna är också den generell och i stort lika stor bland alliansens som oppositionens sympatisörer.

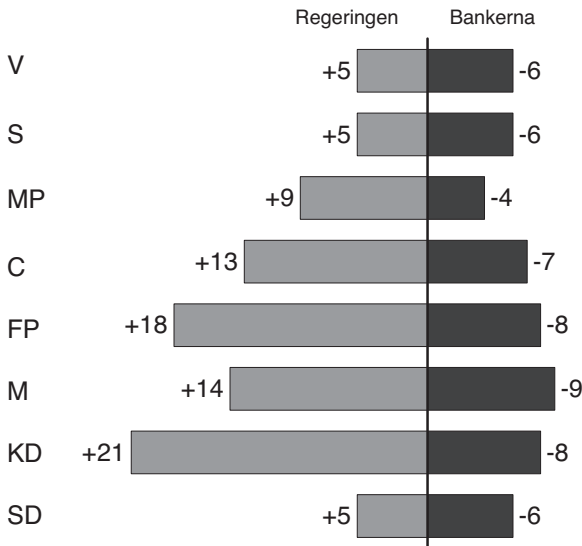
Figur 2 ger också en sammanfattande bild av förändringar i kvinnors och mäns bedömningar samt för ålders- och utbildningsgrupper. Det möjligen mest överraskande är den starka polariseringen bland de äldsta, där förtroendet för regeringen ökar mest och förtroendet för bankerna minskar mest.

När det gäller förtroendet för enskilda samhällsinstitutioner i övrigt är mönstret ungefär detsamma 2009 som det var 2008. Som vi sett finns det bland socialdemokratiska sympatisörer en allmän ökning i samhällsförtroende, där framför allt polisen

och universitet/högskolor får en relativt sett mer positiv värdering. Utöver den kraftiga ökningen i förtroendet för de politiska institutionerna bland M-sympatisörerna är det främst domstolarna som värderas något mer positivt. Sverigedemokraternas sympatisörer har generellt sett ett något större samhällsförtroende än 2008, möjligen beroende på en ökad bredd bland partiets anhängare.

Figur 2 Olika sociala gruppers förändrade förtroende för regeringen och bankerna mellan 2008 och 2009 (förändring i procentenheter stort förtroende)

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2008 och 2009.

Ett generellt samhällsförtroende?

De tjugoen samhällsinstitutioner som bildar grunden för SOM-institutets årliga förtroendemätning är valda för att ge en bred bild av politik och samhälle. Som vi har kunnat se finns det för många av institutionerna en tydlig ideologisk resonansbotten, medan andra mer har att göra med ett generellt förtroende för samhällets sätt att fungera. Det intressanta är att även om det finns klara ideologiska skiljelinjer i bedömningarna finns det ändå en positiv korrelation mellan bedömningarna av de olika institutionerna. Korrelationerna kan vara högre eller lägre, men det slående är att de är positiva och att vi under de senaste åren bara identifierat ett negativt samband – mellan förtroendet för Kungahuset och de fackliga organisationerna. Även där man inte väntar sig det finns det ofta signifikant positiva samband som exempelvis mellan förtroendet för de fackliga organisationerna och förtroendet för storföretagen ($r=0.16$). Tidigare analyser har pekat på att det i botten av den grundläggande positiva bedömningen finns ett slags allmänt samhällsförtroende, vilket i sin tur uppvisar ett klart samband med vilken tillit man hyser för andra människor – det mellanmännsliga förtroendet (Holmberg och Weibull, 2006; se även Bo Rothsteins kapitel). I det följande ska vi se lite närmare betydelsen av det oftast positiva sambandet mellan olika förtroendebedömningar.

För analysen har vi skapat ett index benämnt *Generaliserat institutionsförtroende* (Gif) eller enklare allmänförtroende. Det utgår från bedömningarna av våra tjugoen institutioner.⁸ För varje svareperson har vi räknat ut ett samlat förtroendevärde.

Värdet går från 21 (mycket stort förtroende på samtliga institutioner till 105 (mycket litet förtroende på samtliga. Varje svarsperson fick på detta sätt ett värde på sitt generaliserade institutionsförtroende för de tjugo institutionerna. För de svarande i 2009 års SOM-mätning blev medelvärdet 61, vilket innebär en svagt positivt skev fördelning.⁹ Det bör samtidigt understrykas att det vi kallar Gif givets påverkas av att det bara bygger på de 21 institutioner som ingår i SOM-mätningen.

Innan vi går vidare kan det vara av intresse att se på förtroendebedömningarna hos personer med mycket stort respektive mycket litet Gif. Tabell 5 redovisar de samhällsinstitutioner som åtnjuter störst förtroende hos den femtedel av de svarande som har högst Gif respektive hos den femtedel som har lägst. De förra uppvisar som väntat höga värden på förtroende, de senare låga. Det intressanta är emellertid att det i båda fallen är samma institutioner som kommer bland de sex högsta. Också i övrigt är rangordningen tämligen likartad. Som vi har sett i tidigare analyser (t ex Holmberg och Weibull, 2004) finns de största avvikelserna mellan dem med stort och dem med litet förtroende för domstolarna, polisen, riksdagen och Riksbanken, fyra institutioner som är ett slags grundbultar i samhället (jfr Rothstein, 2003).

När det gäller Gif i olika grupper återkommer det vi kunna utläsa i översikten av förtroende för enskilda institutioner. Kvinnor har högre allmänförtroende än män, unga högre än medelålders, högutbildade högre än lågutbildade och sympatisörer till borgerliga partier högre än sympatisörer till oppositionen. Lägst generaliserat samhällsförtroende har utan jämförelse Sverigedemokraternas sympatisörer.

Två frågor är intressanta att ställa om det generaliserade samhällsförtroendet: Vad är det som förklarar en persons grad av förtroende? Och vad betyder Gif för förtroendet för enskilda institutioner?

När det gäller vad som ligger bakom det generaliserade institutionsförtroendet har vi testat en regressionsmodell där vi vid sidan av kön, ålder och utbildning även tagit med politisk ideologi – definierat som självklassificering på vänster-högerskalan – graden av tillit till andra människor och politiskt intresse som förklaringsvariabler. Valet av förklaringsfaktorer avser att fånga upp betydelsen av tilltron både till andra människor och till samhället.

Utfallet av analysen visar att den viktigaste faktorn för att förklara det generaliserade institutionsförtroendet är mellanmännisklig tillit (standardiserat beta = .30). Det ger stöd åt föreställningen om den mellanmänniskliga tillitens betydelse som ett kitt i samhället (Rothstein, 2003). Näst störst förklaringskraft har politisk ideologi (.18), där personer som placerar sig till höger har större förtroende. Också ålder (.11), kön (.08) och politiskt intresse (.06) ger signifikanta bidrag – yngre, kvinnor och politiskt intresserade har högre förtroende – medan utbildning i vår modell inte har en statistiskt säkerställd påverkan. Givetvis beror utfallet till en del – inte minst ideologins relativt stora roll – på att det bland Gif-institutionerna finns många med partipolitisk laddning.

Tabell 5 Andel stort förtroende för tjugo institutioner bland personer med ett allmänt högt eller allmänt lågt institutionsförtroende 2009

Förtroende för 21 institutioner bland den femtedel som har lägst genomsnittligt institutionsförtroende	Förtroende för 21 institutioner bland den femtedel som har högst genomsnittligt institutionsförtroende
1. Sjukvården 41 procent	1. Sjukvården 92 procent
2. Radio-tv 27 procent	2. Polisen 91 procent
3. Universitet/högskolor 27 procent	3. Universitet/högskolor 91 procent
4. Riksbanken 20 procent	4. Domstolarna 90 procent
5. Polisen 20 procent	5. Riksbanken 90 procent
6. Grundskolan 19 procent	6. Radio-tv 81 procent
7. FN 17 procent	7. Grundskolan 79 procent
8. Kungahuset 14 procent	8. FN 79 procent
9. Domstolarna 13 procent	9. Riksdagen 77 procent
10. Regeringen 12 procent	10. Regeringen 76 procent
11. Bankerna 10 procent	11. Kungahuset 71 procent
12. Fackliga organisationer 8 procent	12. Bankerna 66 procent
13. Dagspressen 7 procent	13. Svenska kyrkan 61 procent
14. Riksdagen 6 procent	14. Kommunstyrelsen 59 procent
15. Svenska kyrkan 6 procent	15. EU-kommissionen 58 procent
16. Storföretagen 5 procent	16. Europaparlamentet 58 procent
17. Försvaret 4 procent	17. Storföretagen 57 procent
18. Kommunstyrelserna 4 procent	18. Dagspressen 56 procent
19. De politiska partierna 2 procent	19. Försvaret 55 procent
20. EU-kommissionen 1 procent	20. De politiska partierna 53 procent
21. Europaparlamentet 1 procent	21. Fackliga organisationer 39 procent

Kommentar: Analysen bygger på den femtedel som har genomsnittligt störst respektive den femtedel som har genomsnittligt lägst förtroende för de 21 institutionerna. Antalet svarande är 532 respektive 586.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Den andra frågan är vad det generaliserade samhällsförtroendet betyder för bedömningen av enskilda institutioner. Det första svaret är att det har stor betydelse av det enkla skälet att måttet bygger just på ett medelvärde för de tjugo institutioner som bedömts. Samtidigt visar sig att sambanden är klart olika stora. De högsta finns i fråga om de två EU-institutionerna, de politiska partierna och riksdagen, de lägsta – men fortfarande höga sambanden – återfinns för de fackliga organisationerna, dagspressen och sjukvården. Det är svårt att bedöma hur utfallet ska tolkas. En möjlighet är att det generaliserade samhällsförtroendet kan substituera bristen på personlig erfarenhet, en kompletterande tolkning kan vara att det är uttryck för ett starkt samhällsintresse, givet att det just är samhällsinstitutioner som värderas.

Människors olika grad av generaliserat institutionsförtroende är en central förklaringsfaktor bakom hur mycket förtroende de hyser för alla olika slags institutioner. För att låna ett uttryck från Bo Rothstein, institutionella ”höglitare” tenderar att ha ett högre förtroende för de flesta institutioner jämfört med institutionella ”lågglitare” (se Bo Rothsteins kapitel).

Men övriga orsaksfaktorer bakom graden av förtroende för de olika institutionerna överskuggas inte alla och inte helt av Gif-faktorn. Vissa andra effekter kvarstår även efter det att det generaliserade institutionsförtroendet kontrollerats. Det visar resultaten av en serie regressionsanalyser med var och en av de tjugo institutionernas förtroende som beroende variabel och Gif plus kön, ålder, utbildningsnivå, mellanmänsklig tillit, politiskt intresse och vänster-högerideologi som oberoende variabel.

Huvudresultatet är att det generella förtroendet har störst förklaringskraft för förtroendet för samtliga institutioner utom för regeringen och de fackliga organisationerna; för båda dessa är det i stället vänster-högerideologi som betyder mer för förtroendet.

Analysen gör att vi också kan få en tydligare bild av de övriga faktorernas förklaringskraft under kontroll för det generaliserade samhällsförtroendet. Det visar sig att den mellanmänsklig tillit har en mycket begränsad självständig betydelse, vilket ger stöd åt antagandet att den generaliserade samhällsförtroendet fångar upp de tillitsfulla individerna. Mellanmänsklig tillit påverkar graden av institutionsförtroende indirekt via Gif-faktorn; endast i förtroendet för sjukvården och grundskolan har tilliten en självständig och direkt roll. Åldersfaktorns självständiga förklaringskraft är också begränsad men framträder i fråga om Kungahuset och försvaret. Utbildningsfaktorn har en viss oberoende betydelse särskilt i fråga om förtroende för regeringen, bankerna och universitet/högskolor. Även kön har en viss oberoende effekt, särskilt när det gäller förtroendet för Kungahuset, Svenska kyrkan och sjukvården – i samtliga fall större förtroende bland kvinnor. Politiskt intresse har störst oberoende effekt på bedömningen av bankerna, de politiska partierna och riksdagen. Vid sidan av förtroendet för regeringen och de fackliga organisationerna har vänster-högerideologi störst självständig effekt på förtroendet för Kungahuset och storföretagen.

Den allmänna bilden är att demografi – med undantag av kön – betyder förhållandevis lite i förhållande till de politiska faktorerna när vi kontrollerar för det generaliserade samhällsförtroendet. Det är knappast överraskande med tanke på de institutioner som bedöms. Samtidigt är det viktigt att understryka att finns ytterligare en typ av påverkansfaktorer som vi inte prövat systematiskt här, nämligen graden av berördhet. Om vi lägger in den egna erfarenheten har den vanligen ett självständigt bidrag, t ex gudstjänstbesök för bedömningen av Svenska kyrkan eller fackligt medlemskap för bedömningen av de fackliga organisationerna. I de båda exemplen är dock de självständiga bidragen av berördhet lägre än det från det generaliserade samhällsförtroendet.

På väg mot ett valår

Att institutionsförtroendet minskar i Sverige är den långsiktiga trenden sedan SOM började sina årliga mätningar 1986. Men kurvorna är inte linjärt fallande utan ger utrymme för årsvariationer. Under valår ökar förtroendet för flertalet institutioner. 2009 var inte ett valår, men ändå skedde en förtroendeökning –framför allt för regering och riksdag, samtidigt som främst bankerna – men *inte* Riksbanken – tappade i förtroende. Den utifrån kommande ekonomiska krisen stärkte regeringens förtroende. Det kan visa sig värdefullt för alliansregeringen i valet 2010.

Noter

- ¹ Beskrivningen följer i huvudsak föregående års redovisning.
- ² Fr o m 1999 ingår bedömningen av samtliga samhällsinstitutionerna i båda de nationella SOM-undersökningarna. Detta ger 2008 ett totalt antal svarande på 3 259.
- ³ Balansmättet kan variera mellan +100 (alla svars personer anger högt förtroende) och -100 (alla svars personer anger lågt förtroende). I beräkningen av balansmätt ingår således inte alternativet ”varken högt eller lågt förtroende”. Metodanalys tyder på att detta alternativ rymmer både personer som placerar institutionsförtroendet i mitten och personer som inte kan ta ställning.
- ⁴ Pearson's r. Också i 2007 och 2008 års mätningar var detta det enda negativa sambandet.
- ⁵ I en fyrfaktorslösning med varimaxrotering får regeringen .65 och Riksbanken .62 i etablissemangsdimensionen, där Kungahuset laddar högst med .68.
- ⁶ I det följande redovisas inte förtroendebalans utan andelen med stort förtroende (mycket + ganska stort förtroende).
- ⁷ En linjär regressionsanalys med kön, ålder och utbildning som oberoende variabler visar att åldersfaktorn ger signifikanta bidrag till förtroendet för nio institutioner, utbildningsfaktorn för åtta och kön för fyra.
- ⁸ Även i en tidigare analys har vi utgått från ett sådant mått som då benämndes samlat institutionsförtroende och byggde på 20 institutioner (Holmberg och Weibull, 2004).
- ⁹ Fördelningen är följande: värdena 21-30: 1%, 31-40: 2%, 41-50: 13%, 51-60: 35%, 61-70% 34%, 71-80: 11%, 81-90: 3% och 91-105: 1%.

Referenser

- Holmberg, Sören (1994) Partiernas tycker vi bäst om i valtider. I Holmberg, S, Weibull, L (1994) *Vägval* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (1992) *Perspektiv på krisen*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2004) Samlande institutionsförtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2006) Flagnande förtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Du stora nya värld*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2007) Ökat förtroende – bara en valårseffekt? I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2009) Höstligt institutionsförtroende. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Sandstig, Gabriella och Holmberg, Sören (2010) Förtroende för SÄPO. Arbetsrapport. SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

MELLANMÄNSKLIG TILLIT OCH STATSFINANSIELLA KRISER

BO ROTHSTEIN

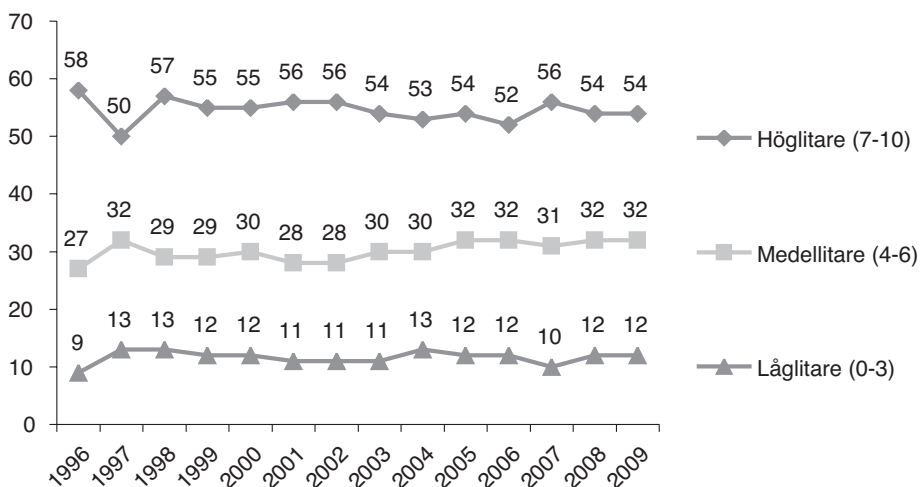
Sedan 1996 har SOM-institutet mätt den sociala (eller mellanmännsliga) tilliten i Sverige. Bakgrunden till detta är att social tillit kommit att visa sig vara en viktig tillgång både för individer och för samhällen. Forskningen om denna problematik har sedan slutet av 1990-talet blivit synnerligen intensiv och nyligen har två omfattande ”handböcker” publicerats där stora delar av forskningsresultaten samlats (Castiglione, van Deth and Wolleb 2008; Svendsen and Svendsen 2009). Allmänt kan man säga att finner man ett land, en region eller en stad med hög social tillit är sannolikheten hög för att man också finner en någorlunda väl fungerande och stabil demokrati, en hög ekonomisk utvecklingsnivå, en jämförelsevis låg grad av social och ekonomisk ojämlikhet och en låg grad av korruption. Även på individnivå finner man ett antal säkerställda statistiska samband mellan social tillit och förhållanden som anses eftersträvansvärda. Sålunda uppfattar sig människor som har en hög grad av social tillit i allmänhet som friskare, mera nöjda med livet och mera positiva vad gäller framtiden (Uslaner 2002). Länder med hög social tillit har i allmänhet också högre kvalitet i sina offentliga institutioner och en mindre omfattande korruption (Holmberg, Rothstein and Nasiritousi 2009; Rothstein and Eek 2009; Rothstein & Stolle 2008).

Hur orsakssambanden ser ut mellan dessa förhållanden är komplicerat, men det är relativt lätt att intuitivt förstå varför socialt tillit är en tillgång. Om andra personer anser att du är en pålitlig person kan du få information, hjälp och stöd från dem som du inte skulle få om de ansåg att de inte kunde lita på dig. Om du i din tur litar på dem kommer du att ge dem stöd och information vilket ökar sannolikheten för att de i framtiden är beredda att återgälda detta när du så kan behöva. I många analyser har social tillit kommit att innefattas i det vidare begreppet *socialt kapital* med vilket förstår dels graden av tillit mellan människor i en grupp eller ett samhälle och dels omfattningen av deras sociala kontakter. Att ett omfattande socialt kontaktnät är av stort värde är också det intuitivt lätt att inse eftersom det ökar sannolikheten att du skall känna personer som kan vara dig behjälpliga i olika situationer. Ett typexempel är att det är synnerligen vanligt att personer som söker nytt arbete finner sådant genom sina sociala nätverk.

Med start 1996 har SOM-institutet mätt i vilken grad personer som bor i Sverige anser att de i allmänhet kan lita på andra människor. Det är som framgår av figur 1 en av de mest stabila företeelser man kan mäta i den svenska opinionen. Från de studier som gjordes innan SOM institutet började mäta 1996 kan vi se att upp-

fattningen om andra människors pålitlighet har varit stabilt hög sedan den första mätningen 1981, dvs för mer än 25 år sedan. I SOM-institutets undersökning av graden av mellanmänsklig tillit i det svenska samhället ställs frågan: "Enligt din mening, i vilken utsträckning går det att lita på människor i allmänhet?". Svartalternativet har utformats som en 0-10 skala där 0 markerats med "Det går inte att lita på människor i allmänhet" och 10 med "Det går att lita på människor i allmänhet". I tolkningen av svaren har de som fyllt i 0-3 på skalan klassificerats som "låglitare", de som fyllt i 4-6 som "mellanlitare" och de som kryssat i någon av rutorna 7-10 som "höglitare". Resultatet redovisas i figur 1.

Figur 1 Mellanmänsklig tillit 1996–2009

Kommentar: De som inte svarat (2-5 procent) ingår i procentbasen.

Det finns anledning att framhålla att personer som bor i Sverige i likhet med innevånarna i de övriga nordiska länderna är de som regelbundet visar sig ha högst nivå på det sociala förtroendet. I en undersökning som utförts av det omfattande internationella forskningsprogrammet World Value Survey har representativa urval av befolkningen i mer än femtio länder fått svara på en större enkät där en fråga om mellanmänsklig tillit ingått. Frågan som ställts är på forskarspråk dikotom vilket innebär att svarspersonerna enbart getts två alternativ: Antingen att de instämmer i påståendet att man "i allmänhet kan lita de flesta människor" eller att de instämmer i påståendet att "man kan inte vara nog försiktig i sina kontakter med andra människor". I den senaste mätningen som utfördes under perioden 2004-2005 blir resultatet följande. Av de sammanlagt 79801 personer som intervjuades i de

57 länder som ingick i undersökningen svarade enbart 26 procent att de anser *att man kan lita på de flesta andra människor* medan hela 74 procent uppgav att de ansåg att *man kan inte vara nog försiktig i sina kontakter* med andra människor. I ett globalt perspektiv är således hög mellanmänsklig tillit något tämligen sällsynt. Lägst social tillit enligt denna undersökning återfinns i länder som Turkiet och Rwanda (5 %), Peru (6 %) och Ghana (9, %). Högst social tillit enligt World Value Survey återfinns i länder som Finland (59 %), Sverige (68 %) och Norge (74 %). Tilläggas kan att Danmark som inte var med i just denna undersökning i andra liknande undersökningar också brukar ligga exceptionellt högt.

Forskaren Jaime Díez Medrano som är ansvarig för World Value Surveys dataarkiv har nyligen ställt samman de senaste resultaten från ett antal olika jämförbara undersökningar som haft med frågan. Resultaten har han sammanställt i form av ett index och genom detta har vi nu data om mellanmänsklig tillit för hela 118 länder i världen (Medrano 2009). Medranos index är konstruerat enligt följande

100 + andelen som uppger att "man kan lita på andra människor" – andelen som anser att man "kan inte vara nog försiktig" i sina kontakter med andra människor.

Ett indextal på 100 innebär alltså att vi har ett land där lika många uppger att de kan lita på andra människor som andelen som anser att man inte kan vara nog försiktig i sina kontakter med andra människor. Resultaten visar att det enbart är en handfull länder i världen som når över 100 (däribland de fyra nordiska länderna) medan för den stora majoriteten länder är det klart färre som litar på andra människor än andelen som uppger att man inte kan vara "nog försiktig" med sina medmänniskor. Det genomsnittliga indexet för dessa 118 länder är 56 som då skulle nås av ett land där t ex 20 procent av befolkningen uppger att de kan lita på andra människor men där 64 procent uppger att man inte kan vara nog försiktig i sina kontakter med andra människor. Motsvarande indextal för Sverige är 135, som då uppnåts genom att 67 procent uppgett att man kan lita på andra människor medan 32 procent uppgett att de anser att de inte kan vara nog försiktiga i sina kontakter med andra människor.

Det finns ett mycket stort intresse i forskarvärlden för social tillit eftersom detta empiriskt visat sig ha ett positivt samband med en mängd andra faktorer som många människor anser eftersträvasvärda. Bland dessa återfinns som sagt sådant som ekonomisk standard, människors subjektiva välbefinnande, befolkningshälsa, hur väl landets demokratiska system fungerar och hur väl de lyckas hålla korruptionen låg.

När detta skrivs är frågan om hur väl länder sköter sina offentliga finanser en av de mest omdiskuterade frågorna. Greklands ekonomiska kris har skapat stor finansiell och politisk oro i världen och i grunden skakat om den europeiska valutaunionen och satt hela EU:s penning- och finanspolitik på prov. Hur detta kommer att sluta är i skrivande stund (början av maj 2010) oklart men det finns anledning att stanna upp vid två frågor. Det första jag vill peka på att det i den allmänna debatten och i rapporteringen i massmedia finns en märklig snedvridning i diskussionen om

vad som kan ha orsakat krisen i de offentliga finanserna i länder som Grekland, Spanien, USA, Irland, Portugal och Storbritannien. Genomgående pekas det på att de offentliga utgifterna varit för höga och att man nu måste vidta stora nedskärningar, inte minst i socialförsäkringssystemen och i den offentliga servicen. Men om man granskar tillgängliga data framkommer en helt annan bild, nämligen att de länder som har stora problem med sina offentliga finanser inte alls har särskilt höga offentliga utgifter. Tvärtom är länder med stora budgetunderskott oftast länder som ligger i nederkanten vad gäller offentliga (OECD 2009; Padoan 2010; Scruggs 2007). Till detta kommer att bland de länder som har jämförelsevis höga skatter, höga offentliga utgifter och relativt sett generösa sociala välfärdsprogram återfinns många av de som har god ordning på sina offentliga finanser (Danmark, Finland, Nederländerna, Sverige och Österrike t ex).

Problemet för de länder som nu har svåra ekonomiska problem och stora underskott i sina offentliga finanser är således inte främst att de har för höga utgifter utan att de inte lyckats ta in tillräckligt med skatt, dvs man har inte fått befolkningen att betala för de förmåner man beviljat sig. Tilläggas kan att i rapportering om Greklands ekonomiska problem återfinns många reportage om hur omfattande och allmänt utbredd skattefusket är (se t ex *The Economist* 2010-02-04, "In search of credibility" och 2010-05-06 "The sad end of the party").

Jag har därför sammanställt resultat från de senast tillgängliga mätningarna av den mellanmänniskliga tilliten i de länder som har vad som av finansexpertisen anses vara ett svårhanterligt underskott i de offentliga finanserna, definierat som ett budgetunderskott som är större än tio procent av landets bruttonationalprodukt (Grekland, Portugal, Irland, Storbritannien, Spanien och USA) med motsvarande siffra för de OECD länder som har sina offentliga finanser i god ordning nämligen Danmark, Sverige, Finland, Norge, Korea och Tjeckien (OECD 2009; Padoan 2010). Om man först tar andelen som uppger att man "kan lita på de flesta andra människor" är genomsnittet enligt de senast tillgängliga undersökningarna för länderna med svårartade budgetunderskott 29 procent medan genomsnittet för länderna med ordning i statsfinanserna är 56 procent. Använder vi istället Medranos index blir resultatet för länderna med stora budgetunderskott 54 medan genomsnittet för de statsfinansiellt ordningsamma länderna är 101. Resultatet kan således sammanfattas som att i de länder som har god ordning på statsfinanserna är den mellanmänniskliga tilliten i runda tal *dubbelt så hög* som i de länder där staten inte förmår hålla ordning på relationen mellan sina utgifter och sina inkomster.

Låt oss lägga samman detta resultat med den ovan nämnda insikten att stora budgetunderskott bland OECD länderna generellt inte kan sägas bero på för höga offentliga utgifter utan på för låga skatteintäkter. Förklaringen till den uppkomna ekonomiska krisen skulle då kunna se ut som följer. I länder med låg social tillit är också skattemoralen låg. Skälet måste inte vara att människorna rent allmänt har låg moral utan de försöker undkomma att betala skatt därför att de inte litar på att de flesta andra människor betalar sina skatter. Denna misstro mot andra människors

vilja att göra rätt för sig leder till att man själv inte anser det vara meningsfullt att vara hederlig skattebetalare när man tror att "alla andra" fuskar med skatten eller genom olika legala kryphål undgår att betala skatt. Denna tes, att "skatteundrandragande" främst kan förklaras av hur medborgarna uppfattar graden av hederlighet hos majoriteten av "de andra" skattebetalarna har i själva verket ett omfattande stöd i forskningen om människors beredvillighet att betala skatt (Brautigam, Fjeldstad & Moore 2008; Laurin 1986; Scholz & Lubell 1998).

Således kan vi dra slutsatsen att det inte är för höga offentliga utgifter eller en för omfattande social välfärdspolitik som är orsaken till att ett land hamnar i statsfinansiella svårigheter. Istället är orsaken att en alltför låg social tillit skapar en bristande tillit till andra människors vilja att göra rätt för sig vad gäller skatterna. Man kan också förklara detta med att och brister i den administrativa kvalitén hos ett lands skattemyndigheter (t ex i form av korruption) skapar en allmän föreställning att många lyckas smita undan att betala den skatt de borde betala och att en majoritet på grund av sådant "fifflande" inte är att lita på. De mätningar som sammanställts av t ex *The Quality of Government Institute* vid Statvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet pekar tydligt på att graden av kvalitet i ett lands statsförvaltning har ett klart positivt samband den sociala tilliten (se www.qog.pol.gu.se). En hög kvalitet i den offentliga förvaltningen skulle i så fall vara nyckeln både till en hög mellanmänsklig tillit och till att ett land kan undvika att hamna i den slags ett statsfinansiella moras som vi nu ser i ett antal lågskatteländer (Holmberg, Rothstein & Nasiritousi 2009; Rothstein & Uslaner 2005).

Referenser

- Brautigam, Deborah, Odd-Helge Fjeldstad och Mick Moore. 2008. *Taxation and state-building in developing countries : capacity and consent*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Castiglione, Dario, Jan van Deth och Guglielmo Wolleb (red.). 2008. *Handbook of Social Capital*. Oxford: Oxford University Press.
- Holmberg, Sören, Bo Rothstein och Naghme Nasiritousi. 2009. "Quality of Government: What You Get." *Annual Review of Political Science* 13.
- Laurin, Urban. 1986. *På heder och samvete: Skattefusketts orsaker och utbredning*. Stockholm: Norstedts.
- Medrano, Jaime Díez. 2009. "Interpersonal trust." JDS Data bank. http://www.jdsurvey.net/jds/jdsurveyActualidad.jsp?Idioma=I&SeccionTexto=0404&N_OID=104
- OECD. 2009. "OECD Economic Outlook 86 - database." Paris: OECD.
- Padoan, Pier Carlo. 2010. "What is the economic outlook for the OECD countries." Paris: OECD Chief Economist.
- Rothstein, Bo och Daniel Eek. 2009. "Political Corruption and Social Trust – An Experimental Approach." *Rationality and Society* 21:81-112..

- Rothstein, Bo och Dietlind Stolle. 2008. "The State and Social Capital: An Institutional Theory of Generalized Trust." *Comparative Politics* 40.
- Rothstein, Bo och Eric M. Uslaner. 2005. "All for All. Equality, Corruption and Social Trust." *World Politics* 58:41-73.
- Scholz, John T. och Mark Lubell. 1998. "Trust and Taxpaying: Testing the Heuristic Approach to Collective Action." *American Journal of Political Science* 42:398-417.
- Scruggs, Lyle. 2007. "Welfare State Generosity Across Space and Time." i *Investigating Welfare State Change*, av Jochen Clasen och Nico A Seigel. Cheltenham: Edward Elgar.
- Svendsen, Gert T och Gunnar L. H. Svendsen (red.). 2009. *Handbook of social capital: the troika of sociology, political science and economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- Uslaner, Eric M. 2002. *The Moral Foundation of Trust*. New York: Cambridge University Press.

NU HAR EN MAJORITET SVENSKAR MENTALT GÅTT MED I EU

SÖREN HOLMBERG

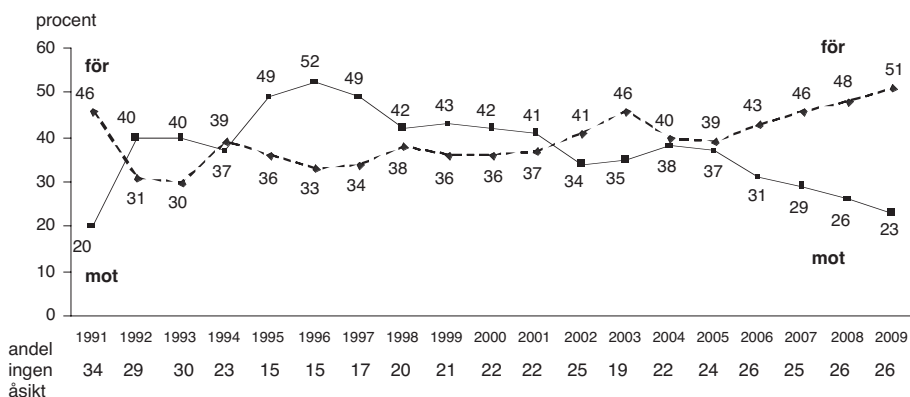
SOM-institutet har mätt svenska folkets inställning till Sveriges medlemskap i EU sedan 1991. Opinionsen har varit mycket svängig genom åren. Det började med en klart positiv övervikt 1991 när Sverige lämnade in ansökan om medlemskap. Den nye unionspartnern var populär. Smekmånaden med EU gick dock snabbt över. En positiv opinionsövervikt förvandlades snabbt till en starkt negativ opinionsövervikt efter Maastrichtöverenskommelsen och under intryck av den ekonomiska krisen åren 1992 och 1993. Kampanjen inför folkomröstningen 1994 lyckades tillfälligt svänga över opinionen i positiv riktning och till en nätt ja-seger. Men så snart Sverige formellt hade gått med i unionen 1995 svängde folkopinionen tillbaka till en klar negativ övervikt igen. Riket gick med i EU, men folkmajoriteten stannade mentalt utanför. Och där utanför förblev opinionsövervikten fram till 2002. Först då blev andelen svenskar som var *för* EU-medlemskapet ånyo något fler än andelen som var *emot*. Sedan dess har opinionsstödet för EU-medlemskapet långsamt vuxit från strax över 40 procent upp emot genombrottet 2009 då för första gången en majoritet uppger att de är för det svenska medlemskapet i EU. Resultatet i SOM-undersökningen blev 51 procent för medlemskapet mot 23 procent emot och 26 procent utan åsikt; inget större flertal med andra ord, men dock för första gången ett flertal. En majoritet svenskar har nu femton år efter unionsinträdet följt riket in i EU (se figur 1).

Det ökande opinionsstödet för EU återfinns också i en annan nyare SOM-fråga som inte gäller medlemsproblematiken utan inställningen till EU mer allmänt. Frågan lyder: "Allmänt sett vilken är Din inställning till EU?" med svarsalternativ från mycket eller ganska positiv över varken eller till ganska eller mycket negativ, inklusive det explicita svarsalternativet "ingen uppfattning". I första mätningen 2007 svarar 37 procent mycket eller ganska positiv. I mätningarna 2008 och 2009 stiger den andelen till 40 respektive 41 procent. Andelen som indikerar en negativ inställning till EU är klart lägre, 28 procent både 2007/ 2008 och 27 procent 2009. De obestämda med varken eller-svar är ungefär lika många men har minskat något från 29 procent 2007 till 26 respektive 25 procent 2008 och 2009. Få svarande anger att de inte har någon åsikt – endast 6-7 procent.

Den mer positiva EU-opinionen återfinns inte bara i SOMs undersökningar. Den märks också tydligt i Eurobarometerens och SCB/PSUs studier. I Eurobarometern har inte Sverige längre en av de mest EU-negativa befolkningarna. År 2008 hamnade Sverige för första gången på den övre halvan när det gäller andelen av folket som

tycker EU-medlemskapet är ”en god sak” (plats 12 bland 27 länder). I mätningen hösten 2009 förblir Sverige på övre halvan med placering 13. Och andelen som tycker EU-medlemskapet är en god sak är något högre i Sverige än EU-genomsnittet (57 procent mot 53).

Figur 1 För eller emot det svenska medlemskapet i EU (procent)

Kommentar: Resultaten bygger på SOM-data. Enkätfrågan lyder: "Vilken är Din åsikt om det svenska medlemskapet i EU?" med svarsalternativen: "I huvudsak för det svenska medlemskapet i EU; I huvudsak emot det svenska medlemskapet i EU; Har ingen bestämd åsikt i frågan." Procenten har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågan.

Sverige har dock fortfarande en lång väg kvar till de mest EU-entusiastiska länderna som Holland, Luxemburg och Irland där 74-72 procent av befolkningen anser att EU-medlemskapet är en god sak. Vi ligger också efter Danmark som har resultatet 65 procent hösten 2009. Men jämfört med opinionen i Finland och Österrike – två länder som gick in i EU samtidigt som Sverige – är den svenska EU-opinionen klart mer positiv idag. Andelen finnar och österrikkare som tycker att EU-medlemskapet är en god sak är endast 51 respektive 42 procent hösten 2009. Minst positiva åsikter om EU finns i Lettland krisåret 2009. Där bedömer endast 23 procent EU-medlemskapet som en god sak. I botten på listan med ett svagt stöd för EU återfinns också Storbritannien på plats 26 med enbart 30 procent som uppfattar medlemskapet i unionen som positivt.

De opinionsmått vi hittills diskuterat är grovt utformade och gjorde för att mäta mer allmänna inställningar. För sina syften fungerar de mycket bra. De ger upphov till analytiskt användbara tidsserier och de ger en uppfattning om svarspersonernas placering på en generell EU-dimension. Men vad de inte mäter är åsikter om olika mer konkreta politiska förslag. Inte heller sätter de saken på sin spets – som

om Sverige skall lämna EU eller inte. Om vi ställer frågor av det skarpa slaget är det färre som avger EU-negativa svar. Det är lättare att säga att man i huvudsak är emot Sveriges medlemskap i EU än att kräva att Sverige bör utträda ur EU. Men skillnaden är inte himlastormande stor.

Andelen svarande i SOM-undersökningen 2009 som tycker det är ett bra förslag att Sverige lämnar EU är 20 procent. Andelen som uppger att de är emot medlemskapet är 23 procent, något fler men inte många fler. Om vi istället ser på andelen svarande som tycker utträdesförslaget är *dåligt* (=positiva till att Sverige stannar i EU) blir resultatet 55 procent att jämföra med 51 procent som i huvudsak är för medlemskapet på den mindre förpliktigande frågan. Båda mätningar ger alltså i allt väsentligt samma resultat. Andelen EU-motståndare är cirka 20-23 procent 2009. EU-anhängarna är på motsvarande sätt cirka 51-55 procent.

Mätt utifrån den tuffare utträdesfrågan har opinionsstödet för EU ökat från 49 procent 2007 över 53 procent 2008 till 55 procent 2009 samtidigt som andelen som vill att Sverige går ut ur EU minskat från 25 procent 2007 och 22 procent 2008 till 20 procent 2009. Opinionsvinden är densamma som vi kunnat konstatera tidigare. EU vinner ökat stöd. En majoritet svenskar är numera inte bara mentalt med i EU. De vill också stanna kvar.

Minskad social och partipolitisk polarisering

Det ökade stödet för EU märks i alla sociala och politiska grupper. Om vi jämför med läget vid tiden för folkomröstningen 1994 har den positiva EU-vinden plus-sat på opinionsstödet för EU i alla viktigare demografiska och socioekonomiska grupper. Det samma gäller för samtliga partiernas sympatisörer och för personer med ideologisk placering långt till vänster eller långt till höger. Resultaten i tabell 1 visar opinionsläget hösten 2009 när det gäller om Sverige skall lämna EU eller inte i ett antal sociala och politiska grupper.

Även om den positiva EU-vinden har förskjutit alla resultat i en mer EU-vänlig riktning kan vi fortfarande i de flesta fall känna igen de mönster som gällde på 1990-talet. De grupper som relativt sett var mest EU-negativa respektive mest EU-positiva då tenderar fortfarande att vara relativt sett mest EU-negativa respektive EU-positiva idag. Men i många fall har åsiktsskillnaderna mellan olika grupper minskat. Gamla klyftor finns kvar, men de har blivit mindre.

Idag precis som i folkomröstningen är det män, de äldsta, högutbildade, högre tjänstemän och storstadsbor som är mest för att Sverige förblir medlem i EU. I folkomröstningen 1994 var det samma sociala grupper som uppvisade högst andel ja-röstande (Gilljam och Holmberg 1996).

Partipolitiskt är det FP- och M-sympatisörer som är mest positiva till att Sverige stannar kvar i EU. På den ideologiska vänster-högerskalan är stödet för medlemskapet starkast bland personer som uppfattar sig som klart till höger. Samma partipolitiska och ideologiska grupper röstade också mest ja 1994.

Tabell 1 Svenska folkets åsikter om att lämna eller inte lämna EU (procent)*påstående:* ”Sverige bör utträda ur EU”

	bra förslag	varken eller	dåligt förslag	summa procent	antal personer	Andel bra minus andel dålig
samtliga	20	25	55	100	1 513	-35
kvinnor	21	29	50	100	766	-29
män	19	21	60	100	747	-41
16 – 29	18	33	49	100	241	-31
30 – 49	19	26	55	100	503	-36
50 – 64	24	24	52	100	407	-28
65 – 85	19	21	60	100	362	-41
lågutbildad	25	32	43	100	298	-18
medellåg	24	28	48	100	476	-24
medelhög	19	23	58	100	330	-39
högutbildad	13	18	69	100	393	-56
arbetarhem	28	34	38	100	637	-10
tjänstemannahem	13	19	68	100	490	-55
högre tj-mannahem	7	11	82	100	123	-75
företagarhem	16	15	69	100	118	-53
jordbrukarhem	16	33	51	100	45	-35
landsbygd	27	28	45	100	274	-18
tätort	24	30	46	100	338	-22
stad	17	23	60	100	687	-43
storstad	14	21	65	100	201	-51
klart vänster	37	24	39	100	140	-2
något vänster	23	25	52	100	374	-29
varken eller	22	36	42	100	419	-20
något höger	13	19	68	100	394	-55
klart höger	10	12	78	100	153	-68
V	40	26	34	100	74	+6
S	23	26	51	100	390	-28
MP	23	30	47	100	155	-24
C	16	33	51	100	64	-35
FP	4	20	76	100	113	-72
KD	24	26	50	100	58	-26
M	9	17	74	100	380	-65
SD	48	26	26	100	58	+22

Kommentar: Resultaten kommer från SOM-studien 2009. Observera att svaret ”bra förslag” innebär utträde ur EU medan svaret ”dåligt förslag” innebär motstånd mot ett utträde ur EU. Procent har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågan.

Svagast opinionsstöd för att Sverige bör förbli en EU-medlem återfinns i dag bland kvinnor, bland de yngsta, bland lågutbildade, bland arbetare och på landsbygden. Vid tiden för folkomröstningen 1994 var det samma sociala grupper som röstade minst ja och mest nej till Sveriges inträde i EU.

På vänster-högerskalan är det i dag precis som 1994 människor längst till vänster som är minst positiva till det svenska EU-medlemskapet. Men i mätningen 2009 är det för första gången en svag övervikt för att Sverige bör förbli EU-medlem även bland personer med ideologisk placering längst ut till vänster. Partipolitiskt är det sympatisörer till Vänsterpartiet men också till Sverigedemokraterna som är minst positiva till att Sverige stannar kvar som unionsmedlem. I båda fallen återfinns fortfarande en opinionsövervikt för att Sverige bör lämna EU.

När det gäller Miljöpartiets anhängare hade opinionen redan 2008 förändrats till en övervikt för att Sverige *inte* bör lämna EU. Resultatet är detsamma 2009. Miljöpartiets ledning och sympatisörer har tillsammans bytt åsikt om det svenska EU-medlemskapet. I SOM-studien 2009 är det 47 procent av MPs sympatisörer som vill att Sverige förblir en EU-medlem mot 23 procent som fortfarande skulle föredra ett utträde. En relativt stor andel om 30 procent tar inte ställning.

En förändringsanalys av hur olika sociala och politiska grupper mer precist har förändrat sina åsikter sedan folkomröstningen 1994 när det gäller om Sverige skall lämna EU eller inte visar att alla undersökta grupper blivit mer positivt inställda till att Sverige förblir en EU-medlem. Analytiskt har vi jämfört andelen ja-röster i olika grupper 1994 med andelen som 2009 tycker det är ett dåligt förslag att Sverige bör utträda ur EU. Mättekniskt har vi i analysen endast tagit med ja- respektive nej-röstare 1994 och personer som svarar antingen bra förslag eller dåligt förslag på frågan om ett eventuellt EU-utträde 2009. Svaret 2009 att utträde är ett bra förslag motsvarar en nej-röst 1994 medan svaret att ett utträde är ett dåligt förslag motsvarar en ja-röst 1994.

Studerat på detta sätt har ”ja-sidan/utträde är ett dåligt förslag” förstärkts med +20 procentenheter sedan folkomröstningen – från 53 procent 1994 till 73 procent 2009. Sociala grupper som uppvisar en starkare positiv EU-vind än genomsnittet är främst landsbygdsbor (+22), kvinnor (+23) och ungdom (+28). Bland storstadsbor (+17), män (+16) och 50-plussare (+14) har förändringen i EU-positiv riktning varit mindre. Men eftersom storstadsbor, män och äldre personer sedan gammalt är mer positiva till EU än landsbygdsbor, kvinnor och yngre innebär den starkare EU-positiva vinden på landsbygden och bland kvinnor och unga att stad/lands-, köns- och ålderskillnaderna minskat något när det gäller åsikterna om Sveriges EU-medlemskap.

En motsvarande utjämning av åsiktsskillnader mellan olika grupper kan inte iakttas lika tydligt när det gäller utbildning eller yrke. Den EU-positiva vinden har blåst ungefär lika starkt i de flesta yrkes- eller utbildningsgrupper. Gamla åsiktsklyftor har därmed bevarats om än på en mer EU-positiv nivå. Skillnaden i åsikt om Sveriges EU-medlemskap mellan låg- och högutbildade liksom mellan arbetare och högre

tjänstemän är idag på ungefär samma nivå som 1994. Alla har blivit mer positiva till EU men i likartad takt. Klyftorna har minskat mycket lite.

När det däremot gäller de olika partiernas sympatisörer har gamla åsiktsklyftor minskat mycket drastiskt. Den partipolitiska polariseringen i EU-frågan har blivit påtagligt mindre bland väljarna. Mest har partianhängare som tenderade att rösta nej 1994 förändrat sina åsikter. Tydligast har MP-sympatisörer förskjutit sin inställning i EU-positiv riktning. I folkomröstningen 1994 röstade endast 12 procent av Miljöpartiets sympatisörer ja. År 2009 – bland miljöpartister med en åsikt – tar 67 procent ställning för att Sverige skall vara kvar i EU, en opinionsförskjutning på hela +55 enheter. Motsvarande EU-positiva förändring är också stor bland sympatisörer till Vänsterpartiet (+37) och Centerpartiet (+32).

Åsiktsförändring i EU-vänlig riktning är inte lika dramatisk bland partianhängare som redan 1994 tenderade att vara övervägande för EU-medlemskapet. Bland sympatisörer till Socialdemokraterna (+16), Folkpartiet (+14) och Moderaterna (+2) har EU-stödet ökat, men i mer begränsad omfattning.

Medborgarna betygsätter EU-medlemskapets konsekvenser

Svenska folket har alltså blivit mer positivt till EU. Frågan är varför. Ett sätt att studera vad som kan ligga bakom är att studera hur människor bedömer vad EU betytt på olika samhällsområden. Analysen blir fotad i människors subjektiva medvetande och rationalistiskt kopplad i den meningen att svarspersonernas betyg på EUs *performance* på olika områden kan relateras till den allmänna inställningen till EU. Frågan blir vilka konsekvensbedömningar som förändrats mest över tid och vilka som har starkast samband med åsikterna om EU. I SOM-studierna har vi tillgång till data som möjliggör analyser av detta slag. Sedan slutet av 1990-talet har vi i SOM-undersökningen frågat om EU-medlemskapet inneburit förbättringar eller försämringar för Sverige inom ett femtontal olika samhällsområden. Resultaten av mätningen 2009 och tidsserierna tillbaka till första undersökningen 1997 återfinns i tabellerna 2 och 3.

EU-medlemskapets konsekvenser på elva samhällsområden bedöms 2009. Betyget är övervägande positivt för fyra områden och övervägande negativt för resterande sju. Ett positivt betyg betyder att fler personer uppfattar förbättringar på grund av EU-medlemskapet än försämringar. Om fler ser försämringar snarare än förbättringar har vi ett övervägande negativt betyg. De positiva bedömningarna toppas av möjligheterna att påverka utvecklingen inom EU (38 procent ser förbättringar mot 11 procent som uppfattar försämringar vilket ger en konsekvensbalans på +27), följd av brottsbekämpningen och den militära säkerheten (båda +16) och miljön (+14).

Några av de områden som får ett övervägande negativt betyg har resultat nära balanspunkten där förbättrings- och försämringsbedömningar väger jämt, men med en liten lutning åt det negativa hållet. Det gäller för jämställdheten (-1), selsättningen (-3) och ekonomin (-4). Andra områden har ett tydligare negativt

Tabell 2 Åsikt om EU-medlemskapets konsekvenser inom olika samhällsområden 2009 (procent och konsekvensbalans)

fråga: "Vad anser du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?"

	Varken				Summa procent	Konsekvensbalans	Antal svar
	Stor förbättring	Viss förbättring	Viss försämring	Ingen förbättring			
Möjligheten att påverka utvecklingen i EU	7	31	31	20	100	+27	1 502
Brottsbekämpningen	3	26	36	22	100	+16	1 503
Den militära säkerheten	4	23	39	23	100	+16	1 507
Miljön	2	23	44	20	100	+14	1 510
Jämställdheten	1	8	57	24	100	-1	1 503
Sysselsättningen	1	15	44	21	100	-3	1 500
Ekonomi	2	18	37	19	100	-4	1 506
Jordbruket	2	18	28	24	100	-8	1 504
Den sociala tryggheten	1	8	51	23	100	-8	1 505
Invandrare och flyktingar	1	9	44	23	100	-13	1 501
Den personliga integriteten på internet	1	5	40	35	100	-13	1 501

Kommentar: Resultaten kommer från den nationella SOM-undersökningen 2009. Samtliga personer som har besvarat intervjufrågorna ingår i procentbasen. Konsekvensbalansen anger andelen som anser att EU-medlemskapet har inneburit stor eller viss förbättring minus andelen som anser att EU-medlemskapet har inneburit stor eller viss försämring inom respektive område.

betyg som jordbruket (-8), den sociala tryggheten (-8), den personliga integriteten på Internet (-13) och invandrare/flyktingar (-13).

Men det mest intressant är inte de olika betygens nivå utan hur betygen har förändrats. På vilka samhällsområden bedöms EUs inverkan mer positivt idag jämfört med tidigare? Vi jämför konsekvensbedömningarna 2005 med motsvarande bedömningar 2009. För fem år sedan var 39 procent av svenska folket i huvudsak för Sveriges medlemskap i EU. År 2009 är motsvarande andel 51 procent, en uppgång på 12 procentenheter. Frågan är vilka konsekvensbedömningar som har ökat på ett motsvarande positivt sätt under de senaste fem åren. De områdesbedömningar som ökat mest i positiv riktning är våra huvudmisstänkta när det gäller vad som kan ligga bakom den påtagligt positiva EU-vinden i Sverige.

I de flesta fall har bedömningarna blivit mer positiva. Det gäller för nio av de tio områden för vilka vi har tillgång till jämförbara mätresultat. Det enda område där konsekvensbedömningarna är mer negativa idag än 2005 är prisnivån på livsmedel.¹ För övriga nio områden får EU idag ett mer positivt betyg än 2005. Bland dessa har betyget förbättrats mest när det gäller brottbekämpningen (från -8 2005 till +16 2009, en ökning på +24 enheter) och sysselsättningen (från -21 till -3, en ökning på +18 enheter). Andra konsekvensbedömningar som också blivit mer positiva gäller miljön (+13), men också företagets villkor (+13). Något svagare ökning i positiv riktning uppvisar ekonomin (+10), jordbruket och invandrare/flyktingar (båda +9), alkoholpolitiken (+6) och högre utbildning/forskning (+5).

Störst betydelse för den tilltagande EU-positivismen tror vi de konsekvensbedömningar har som förändrats mest i positiv riktning. Det betyder att sökluften främst riktas mot områden som brottbekämpningen, sysselsättningen, miljön och företagets villkor. Huvudslutsatsen av analysen skulle då kunna vara att EU-inställningen i Sverige blivit klart mer positiv under de senaste fem åren därför att farhågorna minskat för att brottbekämpningen skulle bli sämre i ett EU-anslutet Sverige, därför att oron minskat för att sysselsättning och ekonomi skulle skadas av medlemskapet och därför att insikten att miljöhoten är globala och bäst hanteras internationellt inom EU vunnit ökad acceptans.

Ett bedömningsområde som inte finns med på listan är det område som fick bäst betyg av alla 2009. Det gäller möjligheterna att påverka utvecklingen inom EU. Det finns inte med på listan därför att området inte ingick i mätningen 2005. Men om vi istället jämför med 2007 då området fanns med kan vi notera en tydlig positiv ökning i konsekvensbalansen från +19 till +27. Möjligheten att påverka EU är alltså också ett område där svenska folket ger ett mer positivt betyg idag än för några år sedan. Ett föga överraskande resultat kan det hävdas med tanke på att Sverige var EU:s ordförandeland hösten 2009, men dock en mer positiv bedömning som i sin tur kan ha påverkat den allmänna attityden till EU. Logiken skulle vara att om Sverige har mer att säga till om i EU (som under hösten 2009) tycker människor det är bra och blir mer positiva till EU.

Tabell 3 Åsikt om EU-medlemskapets konsekvenser inom olika områden 1997–2009 (konsekvensbalans)

fråga: "Vad anser du att medlemskapet i EU hittills inneburit för Sverige inom följande områden?"

	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Möjligheten att påverka i EU	11	6	9	4	4	9	-	-	-	-	19	-	27
Högre utbildning/forskning	-	23	21	22	19	16	-	-	17	18	16	22	-
Företagens villkor*	32	20	17	26	9	13	13	-	6	12	-	19	-
Den militära säkerheten	10	7	0	6	6	11	6	-	-	-	14	-	16
Brottsbekämpningen	-35	-22	-23	-20	-14	-5	-13	-	-8	-2	-	2	16
Miljön	-14	-11	-10	-8	-6	-5	2	-	1	3	14	15	14
Jämställdheten	-9	-8	-3	-5	-7	-6	-	-	-	-	5	1	-1
Sysselsättningen	-19	-15	-2	7	-3	-4	-6	-	-21	-8	14	5	-3
Ekonomi	-20	-19	-8	-4	-15	-16	-9	-	-14	-3	4	-4	-4
Jordbruket	-9	-26	-32	-29	-19	-8	-4	-	-17	-10	-	2	-8
Sociala tryggheten	-28	-19	-16	-19	-15	-15	-	-	-	-	-	-9	-13
Alkoholpolitiken	-	-	-	-	-	-	-	-	-16	-10	-11	-10	-
Invandrare och flyktingar	-	-	-9	-12	-18	-22	-	-	-22	-18	-16	-18	-13
Personliga integriteten på Internet	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-13
Prisnivån på livsmedel	10	16	15	12	1	-8	-2	-	25	21	6	-16	-
Den nationella självständigheten	-49	-48	-46	-49	-44	-41	-	-	-	-	-	-37	-

Kommentar: Resultaten kommer från de nationella SOM-undersökningarna. Samtliga personer som har besvarat intervjufrågorna (c:a 1 520–1 700 genom åren) ingår i procentbasen. Konsekvensbalansen anger andelen som anser att EU-medlemskapet har inneburit stor eller viss förbättring minus andelen som anser att EU-medlemskapet har inneburit stor eller viss försämring inom respektive område. Året 1997 innehöll enkätfrågan inget explicit inget uppfattning-alternativ. * Företagens konkurrensmöjligheter 1997–2002

Att det kan ligga någonting i resonemang av detta slag förstärks av det faktum att regeringens insatser under Sveriges ordförandeskap bedöms övervägande positivt i SOM-undersökningen hösten 2009. Vi frågade ”Sverige är ordförandeland för EU under andra halvåret 2009. Hur tycker Du att regeringen hittills har skött det uppdraget?” En majoritet av de tillfrågade har ingen uppfattning (29 procent) eller inget klart betyg (28 procent svarar varken bra eller dåligt). Men bland dem som är villiga att avge ett omdöme är det klart fler som tycker att regeringen skött sig mycket eller ganska bra (37 procent) jämfört med endast 6 procent som svarar ganska eller mycket dåligt.

Den uttalat negativa kritiken mot regeringens ordförandeinsats är alltså mycket begränsad. Beröm är klart vanligare. En betygsättning av detta slag kan knappast ha skadat regeringen eller EU opinionsmässigt. Om något har både regeringen och EU-opinionen snarare tvärtom gynnats. Även om orsak och verkan är svår att särskilja är det ett faktum att bedömningen av regeringens ordförandeinsats har ett positivt samband med inställningen till EU-medlemskapet. Ju bättre man tycker regeringen skött sig desto mer positiv är (blir) man till Sveriges medlemskap i unionen (korrelationen som kan variera mellan -1,00 till +1,00 är +.37). Och som sagt regeringens ordförandeinsats fick klart mer beröm än kritik hösten 2009.²

Ytterligare stöd för att den mer positiva bedömningen av möjligheterna att påverka utvecklingen inom EU kan ha medverkat till det ökade opinionsstödet för unionen är att den bedömningen är en av dem som är starkast kopplade till människors EU-åsikter. Sambandet mellan inställningen till EU-medlemskapet och de olika konsekvensbetygen är allra starkast för ekonomibedömningen ($r=.53$). Men därefter på plats två kommer bedömningen av möjligheterna att påverka EU ($r=.52$); något högre än motsvarande samband 2007 ($r=.48$) när Sverige inte var ordförandeland, vilket skulle kunna tyda på att ordförandeskapet 2009 spelat en viss roll.³

I förra årets analys spekulerade vi i att EU-stödet skulle kunna råka ut för en eventuell negativ opinionseffekt på grund av den ekonomiska krisen, men att en sådan effekt skulle kunna motverkas av det svenska ordförandeskapet. Nu finner vi att konsekvensbedömningen när det gäller ekonomin förblir på samma svagt negativa nivå som 2008 samtidigt som bedömningen av sysselsättningen blivit något mer negativ 2009 jämfört med 2008. Och trots det förstärks det positiva stödet för EU i den svenska opinionen (+ 3 procentenheter jämfört med 2008). En tolkning av denna utveckling skulle kunna vara att ordförandeskapet och den övervägande positiva bedömningen av regeringens insats till en del kompenserade för effekterna av den ekonomiska krisen. Och därmed förstärktes opinionsstödet för EU istället för att falla.

Bill Clintons kampanjledare James Carville brukade säga *It's the economy, stupid* när han ville betona ekonomins betydelse för opinionsutvecklingen. Och när det gäller svenska EU-attityder ligger det mycket i vad Carville sa. Men vad vi lärt oss nu gör att hans utsaga kan utvidgas: *It's also ordförandeskapet, stupid.*

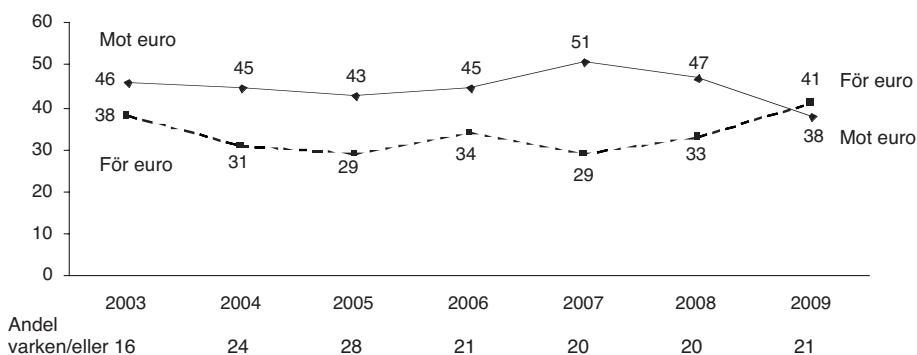
Närmare EU – euro, försvar och utrikespolitik

EU som politisk konfliktdimension omspannar numera inte bara den gamla frågan om medlemskapets vara eller inte vara. Dimensionen omfattar idag många fler frågor, som dock alla mer eller mindre tydligt har att göra med graden av integration och överstatlighet inom unionen. Ytterpunkterna på dimensionen skulle kunna avgränsas som å ena sidan EUs upplösning och på den andra en fullt utvecklad förbundsstat – ett Europas förenta stater.

I SOM-studien 2009 har vi - förutom de tre frågor som redan berörts och som handlar om medlemskapet och om en mer allmän EU-inställning – tagit med ytterligare tre mer konkreta EU-frågor. De gäller euron, Sveriges deltagande i försvarssamarbetet i EU och om Sverige i ökad utsträckning bör samordna sin utrikespolitik med övriga EU-stater. Alla tre frågorna hänger åsiktssamman med EU-dimensionen och med varandra. Åsiktssambanden är relativt höga med interkorrelationer på mellan +.38 till +.51. Var och en av frågorna uppvisar också ett klart åsiktssamband med frågan om den allmänna inställningen till EU. Korrelationerna varierar mellan +.45 till +.54. Motsvarande korrelationer med frågan om medlemskapet ligger på samma nivå.

Sambanden betyder att personer som tenderar att vara allmänt positiva till EU och till det svenska medlemskapet i unionen också tenderar att vara för att införa euro som valuta i Sverige, och hyser åsikterna att Sverige bör delta i EUs försvarssamarbete och i ökad utsträckning samordna sin utrikespolitik med övriga EU-stater.

Figur 2 Euro-opinionen i Sverige efter folkomröstningen (procent)

Kommentar: Resultaten kommer från SOM-undersökningarna. Procent har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågorna. Åren 2003 – 2005 var frågan "Sverige bör bli medlem i EMU?" och 2006 – 2009 "Sverige bör införa euro som valuta?". Svarsalternativen har genomgående varit: "mycket bra förslag, ganska bra förslag, varken bra eller åligt förslag, ganska dåligt förslag, mycket dåligt förslag". I figuren har mycket/ganska bra förslag definierats som för euro medan mycket/ganska dåligt förslag klassificerats som mot euro.

Den positiva EU-opinionen hösten 2009 märks också tydligt när det gäller euron. Andelen svenskar som tycker det är ett bra förslag att införa euron som valuta i Sverige ökar från 33 procent 2008 till 41 procent 2009. Samtidigt minskar andelen som *inte* vill ha euron från 47 procent till 38. Resultaten pekar på en svag opinionsövertikt för euron för första gången sedan folkomröstningen 2003 (se figur 2).

Den svaga kronan och den ekonomiska krisen hösten 2009 är de hetaste orsaks-kandidaterna bakom den tydliga opinionsförskjutningen. En dylik tolkning stärks av att en senare Sifo-mätning under vårvintern 2010 - när kronan stärkts och euroområdet fått sin greklandskris - visar på en återgång igen till en klar övertikt för att Sverige *inte* skall gå över till euron som valuta.⁴ Ekonomin spelade en stor roll för röstningen i folkomröstningen 2003 (Oscarsson och Holmberg 2004). Uppenbarligen spelar ekonomins utveckling fortfarande en stor roll för svenska folkets inställning till euron. *It's the economy, stupid*, frestas man utbrista.

Partipolitiskt är det bara två partiers sympatisörer som hösten 2009 uppvisar en opinionsövertikt för att införa euron i Sverige. Det är M- respektive FP-sympatisörer. Övriga partiers anhängare lutar mer åt den motsatta åsikten att *inte* införa euron. Mest negativa till euron är sympatisörer till Vänsterpartiet och Feministiskt Initiativ.⁵

När det gäller Sveriges deltagande i försvarssamarbetet inom EU har den EU-positiva vinden inte satt några avtryck. En sedan flera år klar övertikt för att Sverige skall delta i EUs försvarssamarbete förblir orubbad 2009, men den förstärks inte. Andelen svenskar som tycker att det är ett bra förslag att Sverige bör delta i försvarssamarbetet inom EU har varierat mellan 37 till 45 procent sedan 2005 när frågan ställdes för första gången i en SOM-undersökning. År 2008 var resultatet 45 procent och 2009 42 procent. I första mätningen 2005 var utfallet 43 procent. På den negativa sidan har andelen som tycker försvarssamarbetet är något dåligt pendlat mellan 20 till 24 procent. I mätningen 2009 är resultatet 20 procent. Opinionsövertikten för att Sverige bör delta i försvarssamarbetet har genom åren rört sig mellan +13 till +23 procentenheter, en tydlig övertikt med andra ord.⁶

Om vi ser på vad de olika partiernas väljare tycker visar det sig att det bara är tre partiers sympatisörer som har en opinionsövertikt *mot* att Sverige deltar i EUs försvarssamarbete. De partierna är Vänsterpartiet, Miljöpartiet och Feministiskt Initiativ. Mest positiva till Sveriges deltagande i EUs försvarsansträngningar är sympatisörer till Folkpartiet och Moderaterna.⁷

Ett försvarssamarbete som formellt inte har att göra med EU är Sveriges deltagande i FN:s militär insats i Afghanistan. Det är ett deltagande som har blivit mindre populärt 2009 jämfört med 2007 då SOM mätte opinionen första gången. År 2007, i början av det svenska deltagandet, var det enbart en minoritet om 24 procent som tyckte det var ett bra förslag att avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan. Något fler tyckte tvärtom att ett avbrytande av deltagandet var ett dåligt förslag (26 procent). De flesta hade ingen uppfattning (27 procent) eller svarade varken bra eller dåligt (23 procent).

I undersökningen 2009 har den tidigare svaga opinionsövervikten för det svenska deltagandet i FN-operationen i Afghanistan förbytt i en opinionsövervikt mot deltagandet. Hösten 2009 är det fortfarande en minoritet – men en större minoritet – som vill avbryta deltagandet (35 procent).⁸ Andelen som vill ha en fortsatt svensk militär närvaro i Afghanistan är 27 procent ungefär samma andel som 2007. Det som minskat är andelen utan åsikt som har gått ned till 17 procent samtidigt som andelen varken eller-svar minskat till 21 procent. Afghanistanfrågan har politiserats, fler tar ställning även om det fortfarande är många som är obestämda.

Partipolitiskt är Alliansens väljare mer splittrade än de rödgrönas. Bland V-, S- och MP-sympatisörer är opinionsövervikten i samtliga fall för att Sverige avbryter deltagandet i FN:s insats i Afghanistan. Bland de borgerliga är sympatisörer till Centerpartiet och Kristdemokraterna på samma sätt övervägande för att deltagandet avbryts medan FP- och M-sympatisörer tvärtom till övervägande delen är emot att deltagandet avbryts.

Bland de nya utmanarpartierna återfinns en opinionsövervikt för ett avbrytande bland såväl SD- och PP-anhängare som bland sympatisörer till FI. Men det är viktigt att tillägga att alla väljargrupper, bortsett från vänsterpartisterna, är mycket splittrade i frågan.⁹ Och många väljare i alla partier har inte tagit någon klar ställning.

En annan utrikesfråga som också likt Sveriges deltagande i Afghanistankriget splittrar de flesta partiers väljargrupper och där många människor inte tagit ställning är frågan om Sverige i ökad utsträckning bör samordna sin utrikespolitik med övriga EU-staters. En potentiellt känslig fråga för många med tanke på Sveriges långa historia som ett neutralt och alliansfritt land.

I SOM-mätningen 2009 tycker 31 procent att en ökad samordning av utrikespolitiken med övriga EU-stater är ett bra förslag. Andelen som tycker att det är ett dåligt förslag är 21 procent. Det finns alltså en viss opinionsövervikt för en ökad utrikespolitisk samordning. Andelen personer utan åsikt (18 procent) eller utan en bestämd uppfattning är dock betydande (30 procent svarar varken bra eller dåligt). Resultatet med cirka halva befolkningen som har en åsikt och andra halvan som inte har någon visar att frågan är föga politiserad och inte står högt på väljarnas dagordning. Men så brukar det å andra sidan oftast vara med utrikesfrågor i svensk politik (Bjereld och Demker 1995).

Frågans svagt utvecklade partipolitiska opinionsmönster känns dock igen. Det är de mest EU-positiva partiernas väljare som är mest för att Sverige ökar den utrikespolitiska samordningen med EU. Bland FP- och M-sympatisörer tycker 43 respektive 49 procent att en ökad samordning är bra. Endast 18 respektive 13 procent tycker det är dåligt. Mest kritiska till en utrikespolitisk samordning är anhängare till Vänsterpartiet och Miljöpartiet. Bland V- och MP-sympatisörer är endast 13 respektive 18 procent positiva till att Sverige i ökad utsträckning samordnar sin utrikespolitik med EU. Klart fler är negativa, 45 procent bland vänsterpartisterna och 33 procent bland miljöpartisterna.¹⁰

Sammanfattningen blir att i tre stridsfrågor som har att göra med graden av samordning och integration inom EU har opinionen 2009 blivit mer EU-positiv i en (euron) och oförändrad i en annan (försvarssamarbete). I den tredje frågan har vi inte tillgång till några tidigare mätningar. Vi vet alltså inte om svenska folket blivit mer eller mindre positiva till en utökad samordning av utrikespolitiken med övriga EU-länder.

I samtliga tre frågor finns en viss opinionsövertikt för den EU-förstärkande sidan. Svenska folket 2009 är mer för euron än emot, mer för ett försvarssamarbete med EU än emot och mer för en ökad utrikespolitiskt samordning än emot. I inget fall talar vi om några majoritetsopinioner. Men i samtliga fall lutar det alltså snarare åt mer EU än åt mindre EU. Det faktum att en majoritet svenskar mentalt gått med i EU börjar märkas även i mer konkreta frågor. I de tre frågor vi studerar är det fler svenskar som önskar ett fördjupat samarbete med EU än som *inte* vill fördjupa samarbetet med EU.

Svenska folket har helt klart förflyttat sig i mer EU-positiv riktning på EU-dimensionen. Färdriktningen nu är snarare mer EU än mindre EU.

Det våras för EU i Sverige

Kungariket Sverige gick med i Europeiska unionen vid årsskiftet 1995. Nu först femton år senare har en majoritet av svenska folket mentalt följt riket in i EU. I SOM-undersökningen är 51 procent av de svarande i huvudsak för medlemskapet. Det är första gången en majoritet är positiva till EU-medlemskapet sedan SOM började mäta i början av 1990-talet. Att majoriteten har varit senkommen betyder dock inte att EU-motståndarna haft en opinionsövertikt på senare år. Det har de inte haft. Sedan 2002 har tvärtom fler svenskar i huvudsak varit för EU-medlemskapet än som i huvudsak varit emot. Men majoritetsstatus uppnår inte EU-anhängarna förrän hösten 2009.

Analysen har visat att människors bedömningar av hur EU-medlemskapet påverkar bland annat brottsbekämpningen, miljöarbetet, sysselsättningen och den högre utbildningen/forskningen är viktiga faktorer bakom hur EU-åsikterna förändras. På dessa områden gör svenska folket klart mer positiva bedömningar av EU:s inverkan än för fem år sedan. Och just 2009 kan också det svenska ordförandeskapet för EU ha spelat in och stärkt den positiva opinionen. Regeringen insatser som EU-ordförande för ett övervägande positivt betyg av svenska folket.

En specialanalys av tre mer konkreta EU-frågor – euron som valuta, försvarssamarbetet inom EU och en utökad utrikespolitiskt samordning med övriga EU-länder – visar att i alla tre fall finns det en opinionsövertikt för ett fördjupat samarbete med unionen. Hösten 2009 är fler svenskar för att införa euron än emot, fler är för ett försvarssamarbete med EU än emot och fler är för en ökad samordning av utrikespolitiken med övriga länder i unionen.

Opinionsvintern är över för EU i Sverige. Den framtida kampen i EU-frågor kommer att utkämpas på mer EU-vänlig mark nu när unionen är accepterad. Kommande strider kommer inte att gälla medlemskapet utan EU:s politik och hur mycket EU vi vill ha. Kampen kommer att stå mellan dem som vill ha ett EU med ett fördjupat men i huvudsak enbart mellanstatligt samarbete och dem som vill gå vidare och bilda ett Europas förenta stater. Fortsatt debatt med andra ord men på nya områden. *La lutte continue*, som man säger på det mindre av de två stora EU-språken.

Noter

- ¹ Frågan om prisnivån på livsmedel ingick inte i SOM-studien 2009, men väl i studien 2008.
- ² Resultaten för frågan om hur regeringens ordförandeinsats bedöms är i huvudsak stabila under hela hösten 2009. Antalet svarande i SOM-undersökningen är få mot slutet av hösten och svarsurvalen är inte statistiskt slumpmässiga men så här ser utfallet ut: Andel bra/dåligt-svar är 39 procent mot 7 i september (531 svarande), 37/5 i oktober (767), 31/4 i november (126), 36/8 i december (64) och 45/8 i januari (64).
- ³ En annan "ekonomisk" bedömning, den om sysselsättningen, kom på plats tre med en korrelation på .47. Svagast samband med EU-åsikten har bedömningarna av konsekvenserna när det gäller jämställdheten (.26) och den personliga integriteten på Internet (.28).
- ⁴ Sifo frågade 22-25 februari hur man skulle rösta i en folkomröstning om euron. Nej svarade 50 procent, ja 39 procent medan 11 procent var tveksamma. En klar nej-övervikt med andra ord. En Demoskopmätning i början av april visade på ett ännu tydligare utslag med 55 procent för nej till euron och 37 procent för ja.
- ⁵ Påståendefrågan löd: "Sverige bör införa euro som valuta". Andelen som tyckte det förslaget var bra respektive dåligt är följande för de olika partiernas sympatisörer 2009: V (17 procent bra mot 59 procent dåligt), S (34 bra mot 47 dåligt), MP (31 bra mot 41 dåligt), C (33 bra mot 42 dåligt), FP (63 bra mot 20 dåligt), KD (28 bra mot 52 dåligt), M (60 bra mot 23 dåligt), SD (36 bra mot 46 dåligt), FI (18 bra mot 59 dåligt) och PP (27 bra mot 52 dåligt).
- ⁶ Resultaten sedan 2005 har varit: 2005 bra 43 procent, varken eller 35 procent, dåligt 22 procent; 2006 bra 40, varken eller 36, dåligt 24; 2007 bra 37, varken eller 39, dåligt 24; 2008 bra 45, varken eller 33, dåligt 22; 2009 bra 42 procent, varken eller 33, dåligt 20.
- ⁷ Resultaten 2009 för de olika partiernas sympatisörer ser ut på följande sätt: V (bra att Sverige deltar i försvarssamarbetet inom EU 18 procent, dåligt 42 pro-

cent), S (bra 37, dåligt 19), MP (bra 27, dåligt 33), C (bra 41, dåligt 20), FP (bra 65, dåligt 10), KD (bra 42, dåligt 35), M (bra 59, dåligt 10), SD (bra 38, dåligt 21), FI (bra 32, dåligt 45) och PP (bra 35, dåligt 25).

- ⁸ I februari 2010 efter det att två svenska soldater dödats i Afghanistan visar en mätning av Synovate att opinionen svängde kraftigt över till att stödja den svenska militära insatsen i Afghanistan.
- ⁹ Resultaten för de olika partiernas sympatisörer är som följer i SOM-studien 2009: V (bra förslag att "Avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan" 59 procent, dåligt förslag 11 procent), S (bra 37, dåligt 21), MP (bra 42, dåligt 22), C (bra 29, dåligt 23), FP (bra 23, dåligt 48), KD (bra 36, dåligt 22), M (bra 28, dåligt 38), SD (bra 42, dåligt 28), FI (bra 52, dåligt 24) och PP (bra 36, dåligt 23).
- ¹⁰ Resultaten för samtliga partiers väljargrupper är som följer: V (bra med ökad utrikespolitisk samordning med övriga EU-länder 13 procent, dåligt 45 procent), S (bra 29, dåligt 19), MP (bra 18, dåligt 33), C (bra 27, dåligt 16), FP (bra 43, dåligt 18), KD (bra 29, dåligt 26), M (bra 49, dåligt 13), SD (bra 22, dåligt 22), Fi (bra 38, dåligt 29) och PP (bra 17, dåligt 23).

Referenser

- Bjereld, Ulf och Demker, Marie (1995), *Utrikespolitiken som slagfält*, Stockholm: Nerenius & Santerus Förlag.
- Gilljam, Mikael och Holmberg, Sören (1996), *Ett knappt ja till EU. Väljarna och folkomröstningen 1994*. Stockholm: Norstedts Juridik.

UTRIKESPOLITIKEN OCH DEN SVENSKA VALRÖRELSEN

ULF BJERELD

Utrikes- och säkerhetspolitiska frågor spelar sällan eller aldrig en avgörande roll i svenska valrörelser. Ett ofta återopat undantag är Tjeckoslovakienfrågan efter den sovjetiska inmarschen i augusti 1968, bara några veckor före det svenska valet. Inmarschen väckte starka känslor och Folkpartiet anklagade den socialdemokratiska regeringen för att ha svikit tjeckerna genom att bagatellisera risken för en sovjetisk invasion. Socialdemokraterna hävdade å sin sida att tjeckerna själva hade värdjat till Sverige och andra västmakter om återhållsamhet, för att inte i onödan provocera fram ett sovjetiskt angrepp. Den gången blev valet en stor framgång för Socialdemokraterna, som med 50.1 procent av rösterna gjorde sitt bästa val under efterkrigstiden.¹

Två skäl brukar framföras till att de utrikespolitiska frågorna sällan lyfts fram i svenska valrörelser. För det första betraktas det som ett nationellt intresse att uppvisa en hög grad av inrikespolitisk enighet kring utrikesfrågor. Enighet över partigränserna gör en stats utrikespolitik trovärdig genom att den inte blir beroende av tillfälliga majoritetskonstellationer i riksdagen. Så skulle t.ex. den svenska neutralitetspolitikens trovärdighet under kalla kriget ha försvagats om de politiska partierna inte var överens om den militära alliansfriheten. Att undvika interna strider om utrikes- och säkerhetspolitiken kan ur det perspektivet betraktas som en *nationell säkerhetsstrategi*, av särskild vikt i tider av internationell kris och oro. Enigheten om utrikespolitiken blir ett uttryck för nationellt ansvarstagande – i nationens intresse låter de politiska partierna bli att försöka vinna partipolitiska poänger på utrikespolitiska frågor.

Det andra skälet till att partierna undviker att söka strid kring utrikespolitiken har sin grund i *partistrategiska överväganden*. Det finns flera strategiska skäl till att partierna vill undvika strid om utrikespolitiken. Inget enskilt parti vill t.ex. framstå som splittrare av den nationella enigheten inför väljarna, eftersom en sådan framtoning skulle kunna leda till röstförluster för partiet. Valundersökningarna har också visat att utrikesfrågor är av mindre betydelse än inrikesfrågor som t.ex. sysselsättning, miljö, skattefrågor och välfärd när väljarna bestämmer sig för vilket parti de skall rösta på.² Därför finns det endast få röster att vinna för partierna på att profilera sig i utrikesfrågor.

Men inför valet 2010 är förutsättningarna något förändrade. För första gången går Socialdemokraterna, Miljöpartiet och Vänsterpartiet till val som ett gemensamt regeringsalternativ. De rödgröna partierna har i rapporten *En rödgrön politik för*

Sveriges relationer med världens länder lyft fram vilka signifikanta skillnader som de menar att ett regeringsskifte skulle innebära för svensk utrikes- och säkerhetspolitik.

Men utrikes- och säkerhetspolitiken är inte bara ett frågeområde som skiljer de båda blocken åt, utan också ett frågeområde där det finns tydliga skillnader inom respektive block. Bland allianspartierna tycker t.ex. Folkpartiet att Sverige bör avsäga sig den militära alliansfriheten och i stället söka medlemskap i Nato. Bland de rödgröna partierna har Socialdemokraterna och Miljöpartiet enats om att Sveriges fortsatta militära deltagande i Afghanistan skall utredas, medan Vänsterpartiet vill att de svenska soldaterna skall tas hem snarast. Åsiktsskillnaderna mellan de rödgröna i synen på svensk vapenexport har dock tillfälligt bilagts genom att partierna enats om att tillsätta en utredning i frågan. Även i synen på den israelisk-palestinska konflikten finns åsiktsskillnader mellan de rödgröna partierna. Inom den borgerliga alliansregeringen har också utrikesminister Carl Bildt (M) profilerat sig som en skarp kritiker av den israeliska politiken.

I detta kapitel vill jag studera väljaropinionen i de ovan nämnda utrikes- och säkerhetspolitiska frågorna och diskutera deras potential som valfrågor. Återfinns t ex skillnaderna på partinivå även bland partiernas sympatisörer?

Svenskt Nato-medlemskap

Låt oss först redovisa hur svenska folkets inställning till Nato-medlemskap utvecklats. I tidigare mätningar har Nato-motståndarna alltid haft ett stabilt övertag och varit ungefär dubbelt så många som Nato-anhängarna. Tabell 1 visar svenska folkets inställning till Nato-medlemskap under åren 1994-2009.

Resultaten visar att det svenska Nato-motståndet är stabilt. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige söker medlemskap i Nato har 2009 minskat till 22 procent, mot 24 procent 2008. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige söker medlemskap i Nato uppgår 2009 till 42 procent, mot 41 procent 2008. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag har ökat till 36 procent, mot 35 procent 2008.

Vilka åsiktsskillnader i Nato-frågan återfinns då inom olika befolkningsgrupper? Tabell 2 visar svenska folkets Nato-åsikter 1994-2009 efter kön, ålder och partisympati.

Kvinnor är mer negativt inställda än män till ett svenskt Nato-medlemskap. Åsiktsskillnaderna mellan olika åldersgrupper varierar över tid. I 2009 års mätning är det den äldsta åldersgruppen som är *minst* negativ till Nato-medlemskap. Bland olika partisympatisörer är Nato-motståndet störst bland Vänsterpartister och Miljöpartister, följt av Socialdemokrater och Centerpartister. För första gången sedan 1997 finns det nu en övervikt för Nato-anhängare bland Folkpartister. Nato-opinionen på väljarnivå följer ganska väl vänster-högerdimensionen. Bland Sverigedemokrater förespråkar 37 procent av sympatisörerna att Sverige går med i Nato, medan 30 procent är emot (+7).

Tabell 1 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap 1994-2009 (procent)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i Nato

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
1994	15	37	48	100	-33
1995	17	37	46	100	-29
1996	21	34	45	100	-24
1997	24	38	38	100	-14
1998	22	35	43	100	-21
1999	19	34	47	100	-28
2000	24	31	45	100	-21
2001	22	29	49	100	-27
2002	23	36	41	100	-18
2003	22	34	44	100	-22
2004	20	33	47	100	-27
2005	22	32	46	100	-24
2006	22	32	46	100	-24
2007	19	37	44	100	-25
2008	24	35	41	100	-17
2009	22	36	42	100	-20

Kommentar. Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett bra förslag minus andelen som tycker att det är ett dåligt förslag. Värdena kan därmed variera mellan +100 (alla tycker att det är ett bra förslag) och -100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag). Positiva värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett bra förslag, medan negativa värden anger en övervikt för andelen som anser att det är ett dåligt förslag. Personer som ej besvarat frågan ingår inte i procentbasen.

Tabell 2 Svenska folkets inställning till Nato-medlemskap, efter kön, ålder och partisympati 1994-2009 (opinionsbalans)

Förslag: Sverige bör söka medlemskap i Nato

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
Samtliga	-33	-29	-24	-14	-21	-28	-21	-27	-18	-22	-27	-24	-24	-25	-17	-20
Kön																
Man	-30	-22	-20	-13	-18	-25	-18	-18	-12	-16	-21	-18	-17	-22	-14	-14
Kvinna	-35	-33	-28	-16	-24	-36	-24	-35	-26	-29	-32	-28	-30	-29	-21	-25
Ålder																
15-30	-45	-29	-30	-16	-12	-26	-28	-24	-10	-16	-19	-13	-22	-16	-14	-15
31-60	-32	-32	-26	-15	-27	-30	-26	-35	-26	-27	-33	-29	-31	-28	-26	-26
61-75	-20	-17	-16	-14	-12	-28	-7	-11	-9	-19	-21	-19	-13	-28	-2	-11
Partisympati																
V	-58	-53	-46	-57	-39	-55	-51	-61	-50	-51	-64	-58	-71	-56	-57	-65
S	-36	-39	-38	-30	-33	-40	-41	-36	-32	-35	-40	-38	-37	-37	-35	-34
MP	-61	-42	-50	-43	-52	-50	-36	-52	-54	-36	-55	-58	-57	-54	-50	-52
C	-35	-26	-28	-32	-29	-40	-23	-37	-35	-39	-19	-41	-19	-29	-35	-27
FP	-27	-4	-24	+11	-7	-31	-27	-21	-4	-8	-10	-13	-11	-2	-1	+10
KD	-32	-9	-24	+2	-12	-14	+1	-17	+5	-14	-13	-8	-16	-9	+7	-12
M	-17	+2	+7	+21	+9	+4	+16	+8	+34	+19	+8	+7	+2	0	+16	+4

Kommentar. Se tabell 1. Ju mer negativ opinionsbalans, desto svagare stöd för att Sverige bör söka medlemskap i Nato.

Sveriges militära deltagande i Afghanistan

Sveriges militära deltagande i den FN-stödda – men Nato-ledda – Isaf-styrkan (*International Security Assistance Force*) i Afghanistan ifrågasätts från flera håll. Kritikerna menar att det svenska uppdraget utökats över tid och att verksamheten alltmer påminner om krigförande i stället för fredsbevarande. De som försvarar Sveriges deltagande menar i stället att den militära närvaron i Afghanistan är nödvändig för att värna stabilitet och demokrati i landet. I tabell 3 redovisas svenska folkets åsikt om Sveriges deltagande i Isaf-styrkan i Afghanistan.

Tabell 3 Åsikt om Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan, 2007 och 2009 (procent)

Förslag: Avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan

År	Bra förslag	Varken eller	Dåligt förslag	Summa procent	Opinionsbalans
2007	32	32	35	99	-3
2009	42	26	32	100	+10

Kommentar. Se tabell 1. Ju mer positiv opinionsbalans, desto starkare stöd för att Sverige bör avbryta sitt deltagande i Afghanistan. Bland svarsalternativen ingick också "ingen uppfattning". Dessa svar ingår inte i procentberäkningarna.

Opinionen har sedan 2007 blivit något mer negativ till Sveriges militära närvaro i Afghanistan. Andelen som anser att det är ett bra förslag att Sverige avbryter sitt deltagande har 2009 ökat till 42 procent, mot 32 procent 2007. Andelen som anser att det är ett dåligt förslag att Sverige avbryter sitt deltagande uppgår 2009 till 35 procent, mot 32 procent 2007. Andelen som anser att det är ett varken bra eller dåligt förslag har minskat till 26 procent, mot 32 procent 2007.

Bland partiernas sympatisörer återfinns det starkaste stödet för ett svenskt militärt tillbakadragande bland Vänsterpartister (67 procent) och Miljöpartister (51 procent). Därefter följer Socialdemokrater (45 procent) och Kristdemokrater (43 procent). Det svagaste stödet för ett svenskt militärt tillbakadragande återfinns bland Centerpartister (33 procent), Moderater (32 procent) och Folkpartister (26 procent). Bland Sverigedemokraterna förespråkar 52 procent av sympatisörerna att Sverige lämnar Afghanistan. Frågan om ett svenskt militärt tillbakadragande från Afghanistan följer nu vänster-högerdimensionen på ett helt annat sätt än vad som var fallet i 2007 års undersökning. Då var det framförallt Miljöpartister och Vänsterpartister som var mer positiva till Sveriges militära deltagande än vad de är i 2009 års undersökning.

Undersökningen genomfördes före dödsskjutningarna av två svenska soldater i februari 2010. En Sifo-mätning har visat att den svenska opinionen efter döds-

skjutningarna blev klart mer positivt inställd till en fortsatt svensk militär närvaro. Men det återstår att se om den effekten är varaktig.

Totalförbud mot svensk vapenexport

Frågan om svensk vapenexport har alltid varit kontroversiell. Svensk vapenexport är egentligen förbjuden enligt lag, men lagen erbjuder undantagsregler i en sådan utsträckning att Sverige relativt sett är en av världens största vapenexportörer. Under det kalla kriget motiverades den svenska vapenexporten med att den var nödvändig för att möjliggöra en inhemsk svensk vapenindustri, vilken i sin tur ansågs nödvändig för att värna den svenska neutralitetspolitikens trovärdighet. I dag legitimeras den svenska vapenexporten i princip enbart genom jobbtillfällena och teknologiutveckling.

I 2009 års SOM-undersökning fick de svarande ta ställning till förslaget ”Sverige bör införa totalförbud mot vapenexport”.³ Resultaten visar att det var fler som var för än emot ett totalförbud för vapenexporten. Av de tillfrågade ansåg 37 procent att det var ett bra förslag att införa ett totalförbud för svensk vapenexport medan 32 procent ansåg att det var ett dåligt förslag och 31 procent ansåg att det var ett varken bra eller dåligt förslag. Det är första gången sedan 1999 som frågan om totalförbud mot svensk vapenexport ställs i SOM-undersökningarna. År 1999 var det i stället fler som var negativa än som var positiva till ett totalförbud för vapenexporten. Av de tillfrågade 1999 ansåg 33 procent att det var ett bra förslag att införa ett totalförbud för svensk vapenexport medan 41 procent ansåg att det var ett dåligt förslag och 26 procent ansåg att det var ett varken bra eller dåligt förslag.

En intressant iakttagelse är att frågan om svensk vapenexport är en av de politiska sakfrågor alla kategorier som uppvisar störst åsiktsskillnad mellan män och kvinnor. Bland män är 24 procent för ett svenskt förbud, medan 48 procent är emot. Bland kvinnor är i stället 49 procent för ett förbud, medan endast 15 procent är emot.

Bland partiernas sympatisörer återfinns det starkaste stödet för ett svenskt totalförbud för vapenexport bland Miljöpartister (73 procent) och Vänsterpartister (66 procent). Därefter följer Centerpartister (39 procent), Socialdemokrater (37 procent), Folkpartister (34 procent) och Kristdemokrater (34 procent). Det svagaste stödet för ett svenskt totalförbud för vapenexport återfinns bland Moderater (19 procent). Bland Sverigedemokraterna förespråkar 28 procent av sympatisörerna ett totalförbud.⁴

Konflikterna i Mellanöstern

Synen på Israel och dess agerande i Mellanösternkonflikten har under flera decennier varit ett konfliktämne i svensk debatt. Israel hade från sitt bildande 1948 fram till mitten av 1970-talet en stark ställning i svensk opinion, en ställning som sedan klart försvagats. I en opinionsundersökning av Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar från 1973 sade sig 49 procent gilla Israels agerande i Mellanösternkonflikten. I 1986 års SOM-undersökning hade andelen sjunkit till 20 procent, i 2004

års SOM-undersökning till 8 procent och i 2006 års undersökning till 6 procent. Men de olika palestinska eller arabiska aktörerna i konflikten har inte lyckats vinna det opinionsstöd som Israel förlorat, utan har även de ett mycket svagt stöd i den svenska opinionen.⁵

Tabell 4 visar svenska folkets uppfattning om Israels, Hamas, Hizbollahs, USA:s och Irans uppträdande i Mellanösternkonflikten 2006 och 2009 (procent och opinionsbalans).

Tabell 4 Svenska folkets uppfattning om Israels, Hamas, Hizbollahs, USA:s och Irans uppträdande i Mellanösternkonflikten 2006 och 2009 (procent och opinionsbalans)

Fråga: I vilken utsträckning är du positiv eller negativ till följande staters/gruppers uppträdande i Mellanösternkonflikten?

	Positiv		Varken eller		Negativ	
	2006	2009	2006	2009	2006	2009
Israel	6	6	18	17	76	77
Hamas	2	3	16	14	83	82
Hizbollah	2	2	13	14	85	84
USA	7	17	20	26	73	57
Iran	1	1	15	15	84	85

Kommentar: Svartalternativen var "mycket positiv", "ganska positiv", "varken positiv eller negativ", "ganska negativ", "mycket negativ" och "ingen uppfattning". I tabellen är "mycket positiv" och "ganska positiv" hopslagna till "positiv" medan "ganska negativ" och "mycket negativ" är hopslagna till "negativ". Andelen som svarade "ingen uppfattning" varierade mellan 26 och 33 procent och ingår ej i procentredovisningarna i tabellen.

Resultaten visar att det fortfarande finns en övervägande negativ bild i svensk opinion av de olika aktörerna i Mellanösternkonflikten. Inställningen till Israel är något mindre negativ än inställningen till Hamas, Hizbollah och Iran. Men skillnaderna är små. Endast 6 procent sade sig 2009 vara positiva till Israels agerande, mot 3 procent för Hamas, 2 procent för Hizbollah och 1 procent för Iran. Den enda signifikanta skillnaden mellan 2006 och 2009 är att bilden av USA:s uppträdande i konflikten blivit mer positiv. År 2006 var det 7 procent som hade en positiv bild av USA:s agerande. 2009 har den andelen ökat till 17 procent. På samma sätt har andelen som har en negativ bild av USA:s agerande minskat från 73 procent 2006 till 57 procent 2009. Sannolikt är det Barack Obamas tillträde som USA:s president som gjort den svenska opinionen något mer positiv till USA:s agerande.

Bland partiernas sympatisörer återfinns det starkaste stödet för Israels agerande bland Kristdemokrater (31 procent) och Sverigedemokrater (13 procent). I övrigt

är skillnaderna väldigt små: Socialdemokrater och Moderater 6 procent, Folkpartister 5 procent, Vänsterpartister och Miljöpartister 3 procent samt Centerpartister 2 procent. Jämfört med 2006 års undersökning har Israel främst tappat stöd hos Moderater. Stödet för Hamas, Hizbollah och Iran är så svagt att det inte går att identifiera några relevanta partiskillnader. I synen på USA:s agerande i konflikten är det Vänsterpartister som är mest negativa, medan främst Kristdemokrater och Moderater är positiva.

Utrikes- och säkerhetspolitiken i den svenska valrörelsen 2010

De rödgröna partierna har markerat att de vill gå på offensiven i de utrikes- och säkerhetspolitiska frågorna under 2010 års valrörelse. Sveriges relationer till Nato är sannolikt en av de frågor där de rödgröna tänker profilera sig starkast. Den borgerliga alliansregeringen är splittrad i synen på svenskt Nato-medlemskap, samtidigt som motståndarna till ett svenskt Nato-medlemskap har ett stabilt övertag i den svenska opinionen. Debatten kommer troligen inte bara att kretsa kring ett svenskt medlemskap i Nato, utan också om vilken typ av samövningar med Nato som Sverige givet sin militära alliansfrihet skall kunna medverka i.

Även frågan om Sveriges militära deltagande i Afghanistan kommer att debatteras. Men här är de strategiska förutsättningarna mer svårbedömbara. Den borgerliga alliansregeringen kan lyfta fram de rödgrönas öppna splittring i en för landet oerhört viktig fråga. Å andra sidan har den svenska opinionen blivit alltmer negativt inställd till Sveriges militära insats i Afghanistan och de rödgröna är det enda blocket som inrymmer partier som är skeptiska eller direkt kritiska till den svenska insatsen.⁶

I fråga om vapenexporten finns det ett knappt övertag i den svenska opinionen för dem som vill införa ett totalförbud. De rödgröna är splittrade i sak, men har enats om att hantera frågan genom att tillsätta en ny utredning ifall de vinner valet 2010. De borgerliga allianspartierna har knappast några skäl att lyfta frågan. Mycket talar därför att frågan om svensk vapenexport inte kommer att debatteras i någon särskild utsträckning under valrörelsen.

Frågan om den israelisk-palestinska konflikten är ständigt aktuell och väcker alltid starka känslor. De rödgröna partierna står här närmare varandra i sak än vad de kanske har gjort tidigare. Den svenska opinionen är starkt kritisk till samtliga aktörers agerande, även till Israels. Men frågan är känslig – inte minst mot bakgrund av de anklagelser om antisemitism som då och då lyfts fram i debatten. Bland de rödgröna partierna är Vänsterpartiet och Miljöpartiet också mer öppna för olika former av sanktioner mot Israel än vad Socialdemokraterna är. Frågan kommer säkert att debatteras en hel del under valrörelsen – men vilken riktning debatten tar kommer att påverkas av den då aktuella händelseutvecklingen i området.

Sammantaget är det mycket som talar för att de utrikes- och säkerhetspolitiska frågorna kommer att spela en något större roll i årets valrörelse än vad de brukar göra. Däremot kommer de sannolikt inte att ha någon avgörande inverkan på valutgången, såvida inte något oväntat och dramatiskt plötsligt skulle inträffa, t ex i Afghanistan.

Noter

- ¹ Bjereld (2007a), Bjereld & Demker (1995).
- ² Petersson (1982), Oscarsson & Holmberg (2008).
- ³ Svartalternativen var ”mycket bra förslag”, ”ganska bra förslag”, ”varken bra eller dåligt förslag”, ”ganska dåligt förslag” samt ”mycket dåligt förslag”.
- ⁴ I en undersökning från Demoskop i november 2009 ställdes frågan ”Skall Sverige tillåta vapenexport till andra länder”; 37 procent svarade ja och 55 procent nej.
- ⁵ Bjereld (2007b).
- ⁶ Notera dock att i den Sifo-mätning som genomfördes efter dödsskjutningarna av två svenska soldater blev den svenska opinionen mer positivt inställd till en fortsatt svensk militär närvaro. Det är osäkert hur länge den effekten håller i sig.

Referenser

- Bjereld, Ulf (2007a) ”Utrikespolitisk opinion i Sverige” i Brommesson, Douglas & Ann-Marie Ekengren (red) *Sverige i världen*. Malmö: Gleerups.
- Bjereld, Ulf (2007b) ”Libanonkriget i svensk opinion” Holmberg, Sören & Lenart Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Bjereld, Ulf & Marie Demker (1995) *Utrikespolitiken som slagfält. De svenska partierna och utrikesfrågorna*. Stockholm: Nerenius & Santérus.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008) *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik AB.
- Petersson, Olof (1982) *Väljarna och världspolitiken*. Stockholm: Norstedts.

SVENSKARNA LÅNGSIKTIGT ALLTMER POSITIVA TILL INVANDRARE

MARIE DEMKER

Svensk opinion blir allt mindre negativ till invandrade svenskar och till närvaron av människor från andra länder.¹ Under mer än femton år har svenska folkets attityder till människor från andra länder undersökts via SOM-institutet. Konstruktionen av frågorna avser att påvisa attityderna till människor som kommer från andra delar av vår värld, oavsett hur de kommit hit eller av vilka skäl de vistas här. Undersökningen visar entydigt att svenskarnas inställning till ”utlänningar” har blivit alltmera tillåtande, både på den mer allmänna samhällsnivån och på den mer privata familjenivån.

Vi kan dessutom notera att stödet för anti-rasistiska organisationer och stödet för invandrades religionsfrihet ligger på ungefär samma nivå som tidigare.

Tabell 1 Svenska folkets attityder till invandrare, utlandsfödda och rasism 1993-2009 (procent)

Instämmer helt eller i stort sett i påståendet:	1993	1997	1999	2004	2007	2009
”Det finns för många utlänningar i Sverige”	52	48	40	42	39	36
”Invandrarna i Sverige skall fritt få utöva sin religion här”	41	39	41	40	37	38
”Jag kan tänka mig att gå med i en organisation som arbetar mot rasism och främlingsfientlighet”	40	44	49	47	39	41
”Jag skulle inte tycka om att få en invandrare från en annan del av världen ingift i familjen”	25	18	17	15	14	12

Kommentar: Svarsalternativen var instämmer helt, i stort sett, delvis, inte alls samt vet ej. Den redovisade siffran är andelen som svarat instämmer helt eller instämmer i stort sett. Endast personer som besvarat frågan är medräknade i procentbasen. Personer som svarat ”vet ej” är inte medräknade i procentbasen.

Allt färre instämmer i påståendet att ”Det finns för många utlänningar i Sverige”.² Variationerna är små mellan varje enskild mätning, men trenden är klar: År 2009 instämde endast 36 procent i påståendet helt eller i stort sett, mot 52 procent 1993. Resultaten visar också att attityden till att en ny familjemedlem som kommer från en annan del av världen har blivit alltmera generös. År 2009 är det endast 12 procent som säger sig *inte* tycka om att få en invandrare från en annan del av världen ingift i familjen. Det är den lägsta andelen hittills och mindre än hälften av andelen år 1993 när undersökningen påbörjades.

Bland partisympatisörerna ser vi också att nästan alla partiers sympatisörer antingen inte förändrat sin attityd eller blivit mindre benägna att instämna i påståendet att det finns för många utlänningar i vårt land. Endast bland Centerpartiets sympatisörer finns en signifikant ökning av instämmande i påståendet. Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer ut sig från övriga genom att i stort sett mangrant instämna i påståendet.

Tabell 2 Partisympatisörer som instämmer helt eller i stort sett i påståendet ”Det finns för många utlänningar i Sverige” 2007 och 2009 (procent)

	2007	2009
Vänsterpartiet	22	(26)
Socialdemokraterna	42	34
Miljöpartiet	18	20
Centerpartiet	25	34
Folkpartiet	30	27
Kristdemokraterna	42	(38)
Moderaterna	47	38
Sverigedemokraterna	92	88

Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till löd: ”Det finns för många utlänningar i Sverige” och svarsalternativen var instämmer helt, i stort sett, delvis och inte alls samt vet ej. Den redovisade andelen är de som svarat instämmer helt och i stort sett. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen och inte de som svarat vet ej. Andelar inom parantes har alltför få svarande för att vara helt säkra och skall därför bedömas med stor försiktighet.

Attitydmönstret bland svarspersonerna följer tidigare forskning och visar att personer i storstäder är mindre benägna att instämna i påståendena att det finns för många utlänningar i Sverige och att de inte skulle tycka om att få en person från en annan del av världen ingift i familjen. Stödet för invandrares religionsfrihet är också större i storstäderna.

På samma sätt följer resultaten tidigare forskning i och med att äldre (19 procent bland dem över 65 år) är mer negativa än yngre till att få en person från en annan del av världen ingift i familjen. Bland partisympatisörerna utmärker sig Sverigedemokraternas sympatisörer genom att mer än hälften (55 procent) inte skulle tycka

om att få en person från en annan del av världen ingift i familjen. Övriga partisympatisörers andel pendlar som en jämförelse mellan 7 och 13 procent.

Attityden till invandrades religionsfrihet har inte förändrats under undersökningsperioden utan pendlat runt ett instämmande helt eller i stort sett på 40 procent. Det är heller inte så att grupperna som stödjer invandrades religionsfrihet har förändrats. Stödet är konstant högst bland de yngre, men skillnaden har ökat över tid. Stödet är också större bland män än bland kvinnor, men skillnaden är liten. Bland partisympatisörerna är det Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer som idag i högst utsträckning stödjer invandrades religionsfrihet. Fram till 2004 var stödet stort också bland Folkpartiets sympatisörer.

Tabell 3 Partisympatisörer som instämmer helt eller i stort sett i påståendet "Invandrarna i Sverige skall fritt få utöva sin religion här" 1993-2009 (procent)

	1993	1997	2004	2007	2009
Vänsterpartiet	53	34	40	46	53
Socialdemokraterna	38	39	38	33	35
Miljöpartiet	62	42	56	40	56
Centerpartiet	39	35	31	49	30
Folkpartiet	63	52	52	48	41
Kristdemokraterna	45	43	40	33	38
Moderaterna	44	38	39	37	36
Sverigedemokraterna	-	-	-	-	11
Ny Demokrati	16	-	-	-	-

Kommentar: Påståendet som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Invandrare i Sverige skall fritt få utöva sin religion här" och svarsalternativen var instämmer helt, i stort sett, delvis och inte alls samt vet ej. Den redovisade andelen är de som svarat instämmer helt och i stort sett. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen och inte de som svarat vet ej.

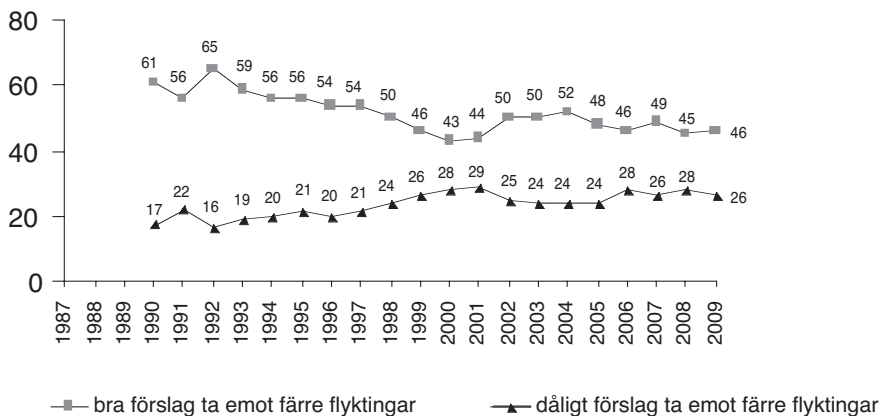
Att svenska folket skulle ha blivit alltmera främlingsfientligt eller allt mera negativa till invandrare är således påståenden som helt saknar stöd. Att Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer sig väsentligt från andra partisympatisörer i frågor som rör främlingsfientlighet är däremot sant. Sverigedemokraternas sympatisörer är dramatiskt mycket mer negativa till utländska inslag i samhället, invandrades religionsfrihet och till familjemedlemmar med ursprung utanför Sverige än alla de parlamentariska partiers sympatisörer.

Flyktningmottagning i Sverige

Svenska folkets inställning till att ta emot flyktingar har inte förändrats 2009. I SOM-undersökningen 2009 menar 46 procent att det är ett mycket eller ganska

bra förslag att ta emot färre flyktingar jämfört med 45 procent 2008. Förändringen är inom felmarginalen och inte signifikant.

Figur 1 Den svenska opinionens syn på flyktingmottagning i Sverige 1990-2009 (procent)

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: ”Ta emot färre flyktingar i Sverige” och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade andelen är de som svarat mycket eller ganska bra respektive mycket eller ganska dåligt förslag. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Andelen personer som anser att det är ett dåligt förslag att ta emot färre flyktingar – alltså i någon mening vill fortsätta som idag eller vara mer generösa – har sjunkit med två procentenheter till 26 procent. Som framgår av figur 1 följer de två kurvorna varandra som spegelbilder.

Mönstret i tabell 4 bland olika partisympatisörer är det förväntade sedan tidigare forskning. Vänsterpartiets och Miljöpartiets sympatisörer är minst negativa till att ta emot flyktingar medan Moderaternas sympatisörer är de som är mest negativa, tillsammans med Sverigedemokraternas sympatisörer. Den enda förändring att notera är att Kristdemokraternas sympatisörer har blivit mer negativa till att ta emot flyktingar sedan 2008. Sverigedemokraternas sympatisörer ställer sig i princip mangrant bakom förslaget att ta emot färre flyktingar.

Vid en jämförelse mellan attityden till ”för många utlänningar” i samhället och attityden till att ta emot färre flyktingar i Sverige visar sig rangordningen mellan partiernas sympatisörer i stort sett vara densamma. Rangordningen, från den mest generösa sympatisörgruppen till den mest restriktiva, avseende attityden till att ta emot flyktingar är följande: MP-V-C-S-FP/Kd-M. Om vi tittar på motsvarande

rangordning när opinionen ställs inför påståendet att det ”finns för många utlänningar i Sverige” är rangordningen, från den mest generösa till den mest restriktiva, följande: MP-V-Fp-C/S-Kd/M. Folkpartiets, Socialdemokraternas och Centerpartiets sympatisörer byter helt enkelt plats med varandra i mitten.

Tabell 4 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter partisympati. Andel som angivit att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar 2008-2009 (procent)

Partisympati	2008	2009
Vänsterpartiet	28	30
Miljöpartiet	25	23
Socialdemokraterna	43	43
Centerpartiet	44	45
Folkpartiet	42	42
Kristdemokraterna	36	42
Moderata samlingspartiet	53	55
Sverigedemokraterna	93	95

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: ”Ta emot färre flyktingar i Sverige” och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade andelen är de som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat frågan är medtagna i procentbasen.

Avseende kön och ålder återfinns de numera stabila mönstren i synen på flyktingmottagning. Tabell 5 visar att kvinnor är mer positiva än män, och att äldre är något mer negativa än yngre. Generellt sett har dock ålder en förhållandevis liten betydelse för attityd till flyktingmottagning. Liksom tidigare är också boende i storstadsområden mindre negativa till flyktingmottagning. På samma sätt är det väntat att personer som besöker gudstjänst eller religiöst möte då och då är mindre negativa till flyktingmottagning än de som aldrig besöker gudstjänst.

Sammanfattningsvis ser vi således en långsiktig trend sedan 1990-talets början där svenska folkets hållning till alla grupper av invandrare i Sverige blivit allt mindre restriktiv. En påtaglig trend är att hållningen till utländska inslag i såväl samhälle som i den egna familjen har blivit mer positiv. Under det senaste decenniet har inställningen till flyktingmottagning förändrats mycket litet, andelen som vill minska flyktinginvandringen är 2009 densamma som för tio år sedan. Vi kan också konstatera att Sverigedemokraternas sympatisörer skiljer sig kraftigt från de parlamentariska partiernas sympatisörer, inte bara i sin restriktiva hållning till flyktingmottagning utan också i sin motvilja mot internationellt inflyde i svenskt samhälle, i egen familj och i svenskt religiöst liv.

Tabell 5 Svenska folkets inställning till flyktingmottagning efter kön, ålder, bostadsort och gudstjänstbesök. Andel som anger att det är ett bra förslag att ta emot färre flyktingar 2009 (procent)

Samtliga	46
Kön	
Män	49
Kvinnor	43
Ålder	
16-29 år	46
30-49 år	42
50-64 år	44
65-85 år	53
Bostadsort	
Landsbygd	49
Mindre tätort	49
Stad/större tätort	51
Storstadsområde	46
Gudstjänstbesök/år	
Aldrig	47
Minst en gång	42

Kommentar: Förslaget som svarspersonerna fick ta ställning till löd: "Ta emot färre flyktingar i Sverige" och svarsalternativen var mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt förslag, ganska dåligt samt mycket dåligt förslag. Den redovisade andelen är de som svarat mycket eller ganska bra. Endast personer som besvarat hela frågan är medtagna i procentbasen.

Noter

- ¹ Texten är en uppföljning på motsvarande SOM-undersökning som genomfördes 2007 varför analyserna i stora delar utgör en fortsättning av den undersökningen. (Demker 2008)
- ² Påståendet är vanligt förekommande i surveyundersökningar för att utröna befolkningens tolerans gentemot främlingar. Se t ex Amin 2004 som jämfört med Sverige visar på betydligt högre nivåer av motvilja i flera EU-länder, liksom i EU (före utvidgningen) som helhet.

Referenser

- Amin, Ash (2004) "Multi-ethnicity and the idea of Europe" *Theory, Culture & Society*, no 2 vol 21 s 1-24.
- Demker, Marie (2008) "Flyktingopinionen: Långsamma förskjutningar inom stabila ramar" ur Holmberg, S & L Weibull (red) *Skilda världar*, SOM-rapport nr 44, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet, Göteborg.

REINFELDT MER POPULÄR, SAHLIN MINDRE POPULÄR

SÖREN HOLMBERG

Många förtroendemätningar under 2009 och 2010 visar att Fredrik Reinfeldt (M) har klart högre förtroende bland svenska folket än Mona Sahlin (S). I Aftonbladet/Sifo:s undersökning i december 2009 anger till exempel 63 procent att de har ett mycket eller ganska stort förtroende för Reinfeldt. Motsvarande siffra är endast 34 procent för Sahlin (Aftonbladet dec 2009).

SOM-institutet mäter inte partiledarnas förtroende. Vi mäter istället partiledarnas popularitet. På en skala mellan -5 (ogillar) till +5 (gillar) får svarspersonerna markera sin uppskattning för de olika partiledarna. Medeltalen multipliceras sedan med tio för att undvika decimaler i resultatredovisningarna. Vår mätskala kan alltså variera mellan -50 som lägst till +50 som högst. Historiskt sett innehas popularitetsrekordet av Ingvar Carlsson (S) som åren 1986 och 1987 uppnådde medeluppskattningen +20 bland samtliga svarande. Bottenrekordet har Ny Demokratis partiledare Vivianne Franzén (NYD) med -26 år 1994. Dessa historiska yttervärden kan vara bra att ha i minnet när man studerar resultaten för dagens partiledare.

Man kan varken bli populär eller impopulär om man inte först är känd. Kännedom – *name recognition* på amerikanska – är en första förutsättning för att personlig popularitet eller impopularitet skall vara riktigt intressant. En politiker som endast är känd bland mycket få väljare kan varken vinna eller förlora särskilt många röster på sin popularitet. För de allra flesta svenska partiledare är detta dock inte något problem. På gott eller för vissa ont – partiledarna är i allt väsentligt mycket välkända.

SOM:s kännedomssiffror för 2009 visar att mellan 88 till 99 procent av de svarande uppger att de känner till riksdagspartiernas ledare. Fredrik Reinfeldt toppar med 99 procent. Mona Sahlin har 98 procent. Sämst kännedom bland riksdagspartiernas ledare uppvisar Peter Eriksson med 88 procent. Men Peter Eriksson hamnar inte längst ned i vår kännedomsmätning 2009. Det gör partiledarna för två utmanarpartier. Sverigedemokraternas ledare Jimmie Åkesson (SD) och Piratpartiets ledare Rick Falkvinge (PP) är kända av enbart 63 respektive 45 procent. Feministiskt Initiativ, ett tredje utmanarparti, har dock en mycket välkänd partiledare. Gudrun Schyman drar nytta av ett gammalt kändisskap och kanske också av deltagandet i TV4:s *Let's Dance* och når en kännedomssiffra på hela 98 procent.¹

Partiledarnas popularitetssiffror för hösten 2009 visar att om krisen haft någon effekt har den varit positiv för de flesta partiledares uppskattning. Den genomsnittliga populariteten bland samtliga svarande har ökat något lite (+1 till +3 enheter) för Lars Ohly (V), Maud Olofsson (C), Jan Björklund (FP), Göran Hägglund (KD), Peter

Eriksson (MP) och Maria Wetterstrand (MP). För en partiledare har populariteten dock ökat mycket kraftigt. Det gäller statsminister Reinfeldt som har gått från ± 0 på skalan 2008 till +10 2009. Han är nästa lika populär igen som han var 2006 då han nådde +11 på uppskattningskalan.²

Det är endast en partiledare bland riksdagspartierna som tappat i uppskattning sedan krisen började 2008. Och det är Socialdemokraternas Mona Sahlin. Hon gör en djupdykning från +1 i popularitet bland samtliga svarande 2008 ned till -9 år 2009. Det är en tangering av Göran Perssons socialdemokratiska bottenrekord på -9 från 1999, och det är ett sämre resultat än Mona Sahlin hade 1995 efter konto-kortsaffären. Då fick Sahlin resultatet -6 (Esaiasson 1995, 1996).³

Mona Sahlin har också förlorat i popularitet på hemmaplan, bland S-sympatisörer. Uppskattningen bland partiets anhängare har minskat från +20 till +15 mellan 2008 och 2009. Här är dock inte Sahlin ensam. Även Lars Ohly och Maud Olofsson har tappat i uppskattning bland det egna partiets sympatisörer sedan 2008; minus 6 enheter för Olofsson och minus 1 enhet för Ohly.

Men för övriga partiledare har populariteten gått upp bland de egna. Populariteten på hemmaplan har ökat med +8 enheter för Göran Hägglund, med +5 enheter för Fredrik Reinfeldt, med +4 enheter för Maria Wetterstrand, med +3 enheter för Peter Eriksson och med +2 enheter för Jan Björklund.⁴

Topplistan

Vi kan sammanfatta popularitetsläget för partiledarna genom att presentera en topplista baserad på den senaste SOM-mätningen hösten 2009. I tabell 1 redovisas medeltalen på ogillar-gillarskalan för varje partiledare – dels bland samtliga, dels bland det egna partiets sympatisörer. Dessutom anges respektive partiledares rang-plats på popularitetslistan från nummer 1 till nummer 11.

Fredrik Reinfeldt (M) är klar 1:a i popularitet bland samtliga svars personer. Han har uppskattningsmedeltalet +10. Den näst mest populära partiledaren har resultatet +2. Det är Maria Wetterstrand (MP). Övriga partiledare har medeltal med negativ övervikt vilket betyder att tyngdpunkten i människors bedömningar av dessa partiledare har varit mer negativ än positiv på ogillar-gillarskalan. Bäst ut bland dess partiledare kommer Jan Björklund (FP) på plats 3 med resultatet -0.

Mona Sahlin (S) hamnar först på plats 9 bland samtliga svarande med medeltalet -9. Hon har endast Rick Falkvinge (PP, plats 10) och Jimmie Åkesson (SD, plats 11) efter sig. Sahlin är den minst populära av de rödgrönas partiledare. Lars Ohly (V) placerar sig strax före Sahlin på plats 8 och Miljöpartiets Peter Eriksson (MP) intar plats 4.

Om vi ser på hur populära ledarna är bland de egna sympatisörerna ändras rangordningen på ett antal punkter. Fredrik Reinfeldts position förändras dock inte. Han är nummer 1 även här. Men nu är inte Maria Wetterstrand längre 2:a. Hon flyttas ned till plats 4:a. Andraplatsen när det gäller uppskattning på hemmaplan bland

de egna anhängarna intas istället av Gudrun Schyman (FI). På plats tre kommer Göran Hågglund (KD).

Tabell 1 Partiledarnas popularitet – topplistan 2009 (medeltal och rangplats)

partiledare	samtliga svarande		egna partiets sympatisörer	
	medeltal	rangplats	medeltal	rangplats
Fredrik Reinfeldt (M)	+10	1	+37	1
Maria Wetterstrand (MP)	+2	2	+29	4
Jan Björklund (FP)	-0	3	+19	7
Peter Eriksson (MP)	-3	4	+18	9
Maud Olofsson (C)	-3	5	+22	5
Göran Hågglund (KD)	-4	6	+30	3
Gudrun Schyman (FI)	-8	7	+36	2
Lars Ohly (V)	-8	8	+21	6
Mona Sahlin (S)	-9	9	+15	10
Rick Falkvinge (PP)	-14	10	+11	11
Jimmie Åkesson (SD)	-25	11	+18	8

Kommentar: Mätningen gäller partiledarnas popularitet i SOM-undersökningen hösten 2009 och bygger på en ogillar-gillarskala med värden mellan -50 (ogillar) och +50 (gillar). Antalet svars personer är i flera fall begränsat när det gäller mätningen av partiledarnas uppskattning bland det egna partiets sympatisörer. Det gäller främst för Åkesson, Falkvinge och Schyman där underlaget endast är 45, 30 respektive 20 svars personer.

I botten när det gäller popularitet bland det egna partiets sympatisörer återfinns Rick Falkvinge (PP) på plats 11 och Mona Sahlin på plats 10. Sahlin hamnar alltså mycket långt ned på popularitetslistan bland samtliga svarande såväl som bland socialdemokratiska sympatisörer. Ett tufft läge för ledaren för Sveriges största parti, speciellt som det snart är val.

Dragplåster eller sänke

Personlig popularitet innebär dock inte nödvändigtvis att en partiledare blir ett röstvinnande vallokotiv. Och omvänt, en impopulär partiledare behöver inte bli ett sänke för sitt parti. Valforskningen har visat på relativt begränsade rösteffekter av partiledarnas personliga uppskattning. Exempel på dragplåster finns, liksom på sänken, men de är inte vanliga. I majoriteten av fall kan vi inte spåra några oberoende effekter på partivalet av partiledarnas personliga popularitet (Oscarsson och Holmberg 2008, Karvonen 2010).

Det mått vi använder i SOM-studierna för att kunna analysera eventuella partiledareffekter bygger på en systematisk jämförelse av partiledarnas uppskattning i

förhållande till det egna partiets popularitet. Analysen möjliggörs tack vare att vi mäter partiernas popularitet på samma elvgradiga skala som partiledarnas. Ledare som är mer uppskattade än sina partier har potential att vara dragplåster och vinna röster med hjälp av sin personliga popularitet. Ledare som tvärtom är mindre populära än sina partier riskerar att bli sänken som kan kosta det egna partiet röster.

I tabellen 2 jämför vi partiernas och partiledarnas popularitet ända tillbaka till första mätningen 1986. Om vi ser närmare på resultaten bland partiernas egna anhängare framgår det tydligt att partiledarna i de flesta fall är mindre populära än partierna. Det gäller för cirka 70 procent av de 152 redovisade jämförelserna i tabell 2. Andelen fall där partiledaren tvärtom är mer uppskattad än sitt parti bland partiets egna anhängare är mer ovanliga. De förekommer i omkring 20 procent av fallen. Övriga 10 procent uppvisar ett oavgjort resultat.

Carl Bildt (M), Af Svensson (KD) och Bengt Westerberg (FP) är tre exempel på partiledare som i flera mätningar var mer populära än sina partier. De var potentiella dragplåster. Exempel på potentiella sänken kan vi hitta genom att se på resultaten bland samtliga svarande. Partiledare som bland samtliga är klart mindre uppskattade än sina partier riskerar att bli sänken. Två sådana exempel är Göran Persson (S) och Lars Leijonborg (FP), speciellt åren 1998, 1999 och 2006 för Persson och 2001 för Leijonborg.

Ser vi på resultaten för 2009 hittar vi ett potentiellt dragplåster och ett potentiellt sänke. Dragplåstret är Fredrik Reinfeldt som är mer populär än Moderata partiet bland samtliga svarande *och* bland moderata sympatisörer. Han har inte lika starka siffror som Carl Bildt hade 1997, men det är inte långt ifrån.

Det potentiella sänket är Mona Sahlén. Hon är klart mindre uppskattad än Socialdemokratiska partiet bland samtliga svarande såväl som bland S-sympatisörer. Bland samtliga svars personer slår Sahlén Göran Perssons tidigare bottenrekord på -10 enheters lägre genomsnittlig popularitet än partiet. Mona Sahléns nya bottenrekord är -12 enheter mindre uppskattning än det Socialdemokratiska partiet. Bland socialdemokratiska sympatisörer är Sahlén -15 enheter mindre uppskattad än partiet. Det är inget nytt bottenapp. Göran Persson 2006 hade ett ännu sämre resultat med -16.

Personifieringens tidsålder

Om vi ser tillbaka på de tjugofem år som vi mätt svenska partiledares popularitet i jämförelse med sina partiers framträder en mycket tydlig bild. I personifieringens och individualiseringens tidsålder har svenska partiledare visavi sina partier tenderat att bli mindre populära, inte mer populära. Partiledarna som grupp var under 1980-talet relativt sina partier mer uppskattade än dagens partiledare i genomsnitt är visavi sina partier. De individuella ledarna har över tid tappat i popularitet i jämförelse med det partikollektiv de leder. Relativt sett mer populära partier alltså och mindre populära partiledare. Sådan har tendensen varit i Sverige under de senaste tjugofem åren. En tankeväckande och kanske också något förvånande utveckling.

Tabell 2 Partiledarna som dragplåster eller sänken i kampen om opinionen 1986 – 2009 (medeltalsskillnader)

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland samtliga väljare

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09
V	+13	+14	+15	+15	+15	+13	+11	+4	+10	+9	+5	+3	+10	+11	+8	+4	+4	-4	-1	-3	+2	+1	±0	+2
S	+10	+9	+4	+2	±0	+1	±0	-2	-2	+3	-4	-8	-10	-10	-7	-2	+1	-1	-3	-4	-10	-5	-5	-12
MP	-	-	-	-	-	-	-	-7	-2	-5	-5	-6	-4	-2	-4	+1	+1	+4	+1	+1	+1	+1	-3	-2
C	±0	-2	+3	+1	-1	-5	-4	-1	-4	-1	-4	-2	-5	-6	-6	-1	+1	±0	-1	+2	+1	+2	±0	-2
FP	+6	+5	+1	+3	+2	+2	±0	±0	+1	-6	-1	±0	-5	-6	-6	-8	-3	-2	-3	-5	-4	+4	±0	-1
KD	-	-	+5	+3	+4	+4	+3	+4	+5	+5	+8	+8	+8	+8	+8	+8	+7	+7	+2	+2	+6	+5	+4	+5
M	±0	-4	-11	±0	-2	+4	+3	+3	+6	+3	+8	+11	+9	-1	-3	-1	-4	-5	+5	+6	+8	+6	+4	+8
Snitt fem partiledare	+6	+4	+2	+4	+3	+3	+2	±0	+2	+2	+1	±0	±0	-2	-3	±0	-0	-2	-0	-1	-0	+1	-1	-1
Snitt sju partiledare								-1	+2	+1	+1	+1	+1	-1	-1	+1	+1	±0	+0	-1	+1	+1	-1	-0

Partiledarnas popularitet jämfört med det egna partiets bland egna sympatisörer

Partiledare	86	87	88	89	90	91	92	93	94	95	96	97	98	99	00	01	02	03	04	05	06	07	08	09
V	-1	±0	±0	+4	+3	-3	-2	-12	-6	-6	-3	-9	±0	+2	±0	-2	-2	-26	-10	-16	-5	-12	-9	-11
S	±0	+1	-1	-1	-4	-4	-5	-5	-4	-2	-8	-9	-10	-13	-11	-4	-2	-3	-5	-10	-16	-8	-8	-15
MP	-	-	-	-	-	-	-	-14	-7	-7	-8	-14	-21	-20	-23	-17	-10	-10	-7	-6	-13	-7	-10	-9
C	-3	-6	-3	-4	-5	-13	-14	-12	-12	-12	-7	-10	-10	-15	-13	-11	-2	-1	-1	±0	-1	±0	-2	-7
FP	+3	+4	-2	+1	-2	±0	+1	+1	-2	-19	-15	-6	-14	-17	-20	-25	-8	-5	-7	-10	-14	-7	-9	-12
KD	-	-	+1	+1	+2	-3	±0	-4	+1	+2	±0	+3	+4	+3	+3	+2	+2	+2	-8	-9	±0	-6	-8	±0
M	-6	-11	-6	-3	-3	+1	+2	±0	+3	+2	+3	+5	+2	-15	-16	-12	-17	-18	-2	±0	+2	±0	+2	+3
Snitt fem partiledare	-1	-3	-2	-1	-2	-4	-4	-6	-5	-6	-6	-6	-6	-12	-12	-8	-6	-11	-5	-7	-7	-5	-6	-8
Snitt sju partiledare								-7	-5	-5	-5	-6	-7	-11	-11	-8	-6	-9	-6	-7	-7	-6	-7	-7

Kommentar: Resultaten visar hur populära partiledarna är i jämförelse med sina egna partier. Differensmättet kan variera mellan +100 (partiledaren mer populär än partiet) och -100 (partiet mer populärt än partiledaren). Plusvärden indikerar m o att partiledaren är mer populär än partiet, medan minusvärden visar att partiledaren är mindre populär än sitt parti. Partiernas och partiledarnas popularitet har mätts på en glilar-ogilar skala med värden mellan +5 (glilar) och -5 (ogilar). Medeltalen har sedan multiplicerats med tio för att undvika decimaler. Resultaten för mp:s språkrör är sammanvägda fr o m 1998. Dessförinnan gäller resultaten för mp:s manliga språkrör. Snittsiffrorna inkluderar inte resultaten för SD och Jimmie Åkesson. SD:s popularitet bland samtliga svarande 2009 var -30 och Åkessons uppskattning -25, en skillnad på +5 enheter i partiledarens favör. Bland enbart SD-sympatisörer fick SD uppskattningen +31 mot +18 för Åkesson, en skillnad på -13 enheter till partiledarens nackdel.

Noter

- ¹ Kännedomssiffrorna är följande 2009: Ohly 96 procent, Sahlén 98, Wetterstrand 92, Eriksson 88, Olofsson 97, Björklund 90, Reinfeldt 99, Åkesson 63, Schyman 98 och Falkvinge 45 procent. Kännedom är definierad som att svarspersonen satt ett kryss på ogillar-gillarskalan och *inte* kryssat för att personen är okänd. Procentbasen utgörs alltså av de svarspersoner som besvarat respektive partiledarfråga med antingen ett uppskattningskryss eller kryssat för ”personen är okänd för mig”.
- ² Partiledarnas popularitetsmedeltal var följande 2008/2009 bland samtliga svarande: Ohly -10/-8, Sahlén +1/-9, Wetterstrand -0/+2, Eriksson -5/-3, Olofsson -5/-3, Björklund -3/-0, Hägglund -5/-4, Reinfeldt 0/+10, Åkesson -21/-25, Schyman ingen mätning/-8 och Falkvinge ingen mätning/-14. En fullständig redovisning av partiledarnas popularitetsresultat tillbaka till 1986 finns i Holmberg och Weibull *Svenska trender 1986-2009*.
- ³ Sverigedemokraternas partiledare Jimmie Åkesson har också förlorat i popularitet mellan 2008 till 2009 – från -21 till -25 bland samtliga svarande. Bland SD-sympatisörer har dock Åkesson stärkt sin popularitet något – från +13 2008 till +18 2009.
- ⁴ För Jimmie Åkesson har populariteten bland SD-sympatisörer ökat med +5 enheter mellan 2008 och 2009 (från +13 till +18). Genomsnittresultaten för partiledarnas popularitet bland det egna partiets sympatisörer var följande 2008/2009: Ohly +22/+21, Sahlén +20/+15, Wetterstrand +25/+29, Eriksson +15/+18, Olofsson +28/+22, Björklund +17/+19, Hägglund +22/+30, Reinfeldt +32/+37, Åkesson +13/+18, Schyman ingen mätning/+36 och Falkvinge ingen mätning /+11.

Referenser

Aftonbladet December 2009.

Esaiasson, Peter (1994). Mosiga Mona och andra historier. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Det gamla riket*. Göteborg: SOM-institutet.

Esaiasson, Peter (1995). Mona Sahlins förlorade popularitet. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Mitt i 90-talet*. Göteborg: SOM-institutet.

Karvonen, Lauri (2010). *The Personalization of Politics*. Colchester: ECPR Press.

Oscarsson, Henrik och Holmberg, Sören (2008). *Regeringskifte. Väljarna och valet 2006*. Stockholm: Norstedts Juridik.

Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) (2010). *Svenska trender 1986-2009*. Göteborg: SOM-institutet.

VÄLFÄRDSPOLITIK OCH OPINION

LENNART NILSSON

G runden för det svenska folkhemmet lades tidigt och begreppet välfärdsstat kom i bruk under senare delen av 1930-talet (Björck 2008; Kuhnle och Solheim 1985). I stor utsträckning har emellertid fokus i diskussionen om välfärdsstaten inriktats på efterkrigstiden. Statsvetaren Daniel Tarschys har benämnt den period som tog sin början i mitten av 1960-talet och som innebar en mycket snabb expansion av den offentliga sektorn *den offentliga revolutionen*, (Tarschys 1978). Med denna utbyggnad genomgick det svenska samhället en genomgripande förändring.

Sedan slutet av 1980-talet har emellertid den svenska välfärdspolitiken präglats av förskjutningar av gränserna mellan de offentliga och privata sfärerna i samhället. Det har gällt den offentliga sektorns storlek, privatiseringar och skatter. Även i de nordiska välfärdsstaterna har regeringar oavsett partifärg genomfört avregleringar och privatiseringar delvis till följd av ökat internationellt beroende eller globalisering men sammansättningen av politiken har varierat. För den socialdemokratiska regeringen var det ett dilemma att under hanteringen av 1990-talskrisen kunna motivera långtgående nedskärningar som ansågs nödvändiga av ekonomiska skäl. För borgerliga politiker, särskilt de moderata har skattesänkningar och en mer begränsad offentlig sektor framstått som önskvärda inslag i politiken. Givet ett starkt stöd för den svenska välfärdsstaten har på väljararenan välfärdsretoriken utgjort ett viktigt inslag i den politiska debatten.

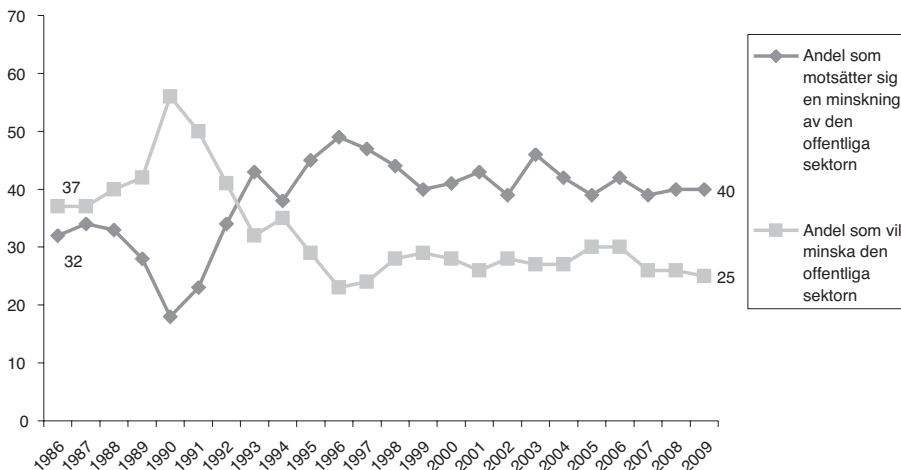
Den ekonomiska krisen som blev tydlig i Sverige under hösten 2008 har fört in ett nytt element som påverkar välfärdspolitiken. Det statsfinansiella läget och förmåga att hantera krisen har i sig blivit en fråga. Avvägningen mellan det ideologiskt önskvärda och det ekonomiskt nödvändiga utgör ett dilemma vid allt politiskt beslutsfattande men det sätts på sin spets i ekonomiska kristider. Inför valet 2010 kommer välfärdspolitiken och konsekvenserna av de under mandatperioden genomförda förändringarna av den svenska välfärdsstaten att vara ett viktigt inslag i valkampen inte minst de två perspektiven på skattefrågan, sänkta skatter som något i sig önskvärt och skatterna i relation till de välfärdspolitiska programmen.

I detta kapitel skall svenska folkets inställning till välfärdspolitiken med tyngdpunkt på de senaste åren belysas i tre avseenden: åsikter om den offentliga sektorns storlek, attityder till privatisering samt syn på skatterna. Underlaget för analyserna utgörs av data från de nationella SOM-undersökningarna 1986-2009 men på vissa punkter kommer också referenser att göras till de regionala och lokala SOM-undersökningarna.

Svenska folket och den offentliga sektorns storlek

Sedan mitten av 1980-talet har stora opinionsförskjutningar ägt rum i synen på den offentliga sektorns gränser. Fram till 1988 var svenska folkets inställning till den offentliga sektorns storlek förhållandevis stabil och tudelad med ungefär lika många som ville bibehålla som ville minska den. I slutet av 1980-talet, då det förelåg ett ekonomiskt överskott för den konsoliderade offentliga sektorn, rasade opinionsstödet. År 1990 var det tre gånger så många som ville skära ner som motsatte sig en minskning. Av stor betydelse för den dramatiska opinionsförändringen var utvecklingen i Östeuropa med Berlinmurens fall samt högervågen i de anglosaxiska länderna som kom sent till Sverige. (Hadenius och Nilsson 1991) Därefter vände trenden, och 1993 då underskottet i den offentliga sektorns finanser var som störst, var det för första gången i SOM-undersökningarna övervikt för andelen personer som motsatte sig en minskning. Under de följande åren ökade åter uppslutningen bakom den offentliga sektorn och 1996 var gapet mellan de som vill bevara en stor offentlig sektor och de som vill minska rekordstort. Med en förbättrad samhällsekonomisk situation minskade gapet stegvis fram till 1999. Därefter har opinionsläget i huvudsak varit stabilt med små svängningar mellan åren. Stödet för den offentliga sektorn har varit klart större än motståndet. År 2007 minskade både andelen som ville minska och andelen som motsatte sig en minskning något medan en tredjedel inte tog ställning.

Figur 1 Svenska folkets åsikter om den offentliga sektorns storlek i SOM-undersökningarna 1986 – 2009 (procent)

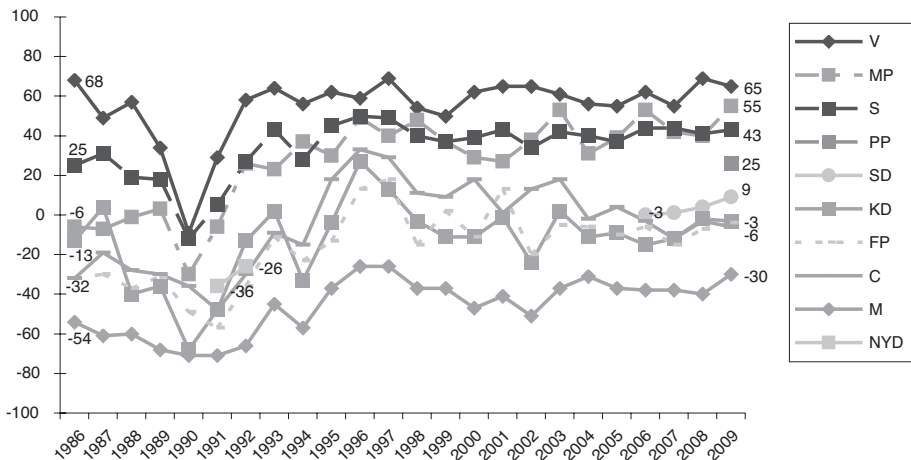

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget 'Minska den offentliga sektorn' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag.

Under den ekonomiska krisen i början av 1990-talet sjönk andelen som ville minska den offentliga sektorn markant från den rekordhöga nivån 1990. Under den senaste ekonomiska krisen med start 2008 registreras endast mycket små förändringar i inställningen till den offentliga sektorns storlek men 2009 är det en klar övervikt för dem som inte vill minska den offentliga sektorn.

I denna centrala vänster-högerfråga har också spännvidden mellan de positioner som partiernas sympatisörer intagit varit betydande, men varierat över tid. Genomgående har Vänsterpartiets sympatisörer varit mest positiva och Moderata Samlingspartiets mest negativa till den offentliga sektorn. Under perioden 1986-1988 var opinionen i huvudsak stabil också inom de olika partierna. Därefter försköts positionerna inom alla partier markant mot en mer negativ inställning till den offentliga sektorn. Endast bland M-sympatisörer var förskjutningen mer begränsad. År 1990 var opinionsbalansen negativ inom samtliga partier. Det var främst sympatisörer till partier på vänsterkanten som varit mest positiva till den offentliga sektorn som hade närmast sig de traditionellt borgerliga väljarnas negativa positioner.

Figur 2 Svenska folkets inställning till den offentliga sektorn och partisympati 1986 – 2009 (balansmätt)

Kommentar: De svarande fick ta ställning till förslaget 'Minska den offentliga sektorn' med svarsalternativen 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen dåligt förslag minus andelen bra förslag. Partisympati avser bästa parti generellt.

Efter 1990 vände trenden ånyo och opinionen blev mer positiv till den offentliga sektorn, först bland sympatisörer till V och S. Fram till 1996/97 blev samtliga partiers

sympatisörer mer negativa till förslaget om minskning av den offentliga sektorn. Bland borgerliga sympatisörer var förändringarna mycket stora. Åren 1996-1997 var det bara bland Moderata Samlingspartiets sympatisörer som det fanns en opinionsövervikt för att minska den offentliga sektorn. Därefter försvagades motståndet mot en minskning något. Efter 1999 ökade dock spännvidden på nytt genom att Vänsterpartiets och Moderaternas sympatisörer gick åt vänster respektive åt höger, vilket medförde en ökad polarisering.

Under senare år utkristalliserar ett mönster där Vänsterpartiets sympatisörer fortsatt starkt motsätter sig en minskning av den offentliga sektorn. Även bland MP- och S-sympatisörer finns en markant övervikt för att bibehålla den offentliga sektorns storlek och de två partiernas sympatisörer ligger nära varandra. Sedan 1994 har emellertid under valåren MP-sympatisörer legat till vänster om S-sympatisörer. C-, FP- och KD-sympatisörer bildar en grupp, där andelen som vill skära ner är något större än andelen som vill behålla nuvarande storlek men Centerpartiets sympatisörer har sedan 2003 blivit mer positiva till att minska den offentliga sektorn. Moderata Samlingspartiets sympatisörer förespråkar hela tiden en minskning av den offentliga sektorn. Sverigedemokraterna placerar sig 2006-2009 i denna vänster-högerfråga i mitten med något fler som *inte* vill minska den offentliga sektorn under senare år. Antalet svarande är emellertid få och resultatet skall tolkas med försiktighet. Detsamma gäller för Piratpartiets sympatisörer i den senaste undersökningen med en övervikt emot en minskning av den offentliga sektorn. År 2009 sker små förändringar; MP-sympatisörer blir mer kritiska till en minskning och M-sympatisörerna blir också något mindre positiva.

Opinionen och privatisering sedan 1987

Fram till början av 1980-talet gällde det inte om, utan i vilken takt och på vilka områden nya och utökade offentliga insatser skulle göras. Därefter stagnerade ekonomin och nedskärningar i den offentliga sektorn med avreglering och privatiseringar genomfördes under 1990 talet på en rad områden. Efter valet 1998 med vänstermajoritet på rikspanet och borgerlig majoritet i de tre storstadsregionerna och i flera kommuner bl.a. Stockholm växte en förnyad ideologisk debatt om välfärdspolitikens inriktning fram. Denna situation har också inneburit skilda ställningstaganden i principiellt viktiga sakfrågor på olika nivåer som aktualiserat gränserna för de offentliga och privata sfärerna i samhället och den kommunala självstyrelsens räckvidd. Under den senaste mandatperioden har alliansregeringen med andra ideologiska utgångspunkter än tidigare S-regeringar på en rad områden genomfört beslut som innebär djupgående förändringar av välfärdsstaten.

Avgörande för en indelning i offentligt eller privat är i vilken utsträckning det offentliga reglerar, finansierar och är ansvarig för produktionen (Lundqvist 2001). Offentlig finansiering och produktion förutsätter reglering men reglering kan också ske av verksamhet som drivs i privat regi med privat finansiering. Privatisering i vid

mening innebär att det offentliga inflytande i något eller några av dessa avseenden minskas, men används vanligen som benämning på en minskning av den offentliga finansieringen och/eller produktionen. Det är i denna betydelse som det kommer att användas här, och olika former av privatisering kan illustreras med utgångspunkt från figur 3.

I figuren anges för finansiering och produktion två alternativ, antingen en helt offentlig eller en helt privat lösning, vilket resulterar i fyra möjliga kombinationer. Vid sidan av de två extremfallen helt offentlig verksamhet med både offentlig finansiering och offentlig produktion (I) och helt privat verksamhet med både privat finansiering och privat produktion (IV) finns det två mellanlägen dvs. offentlig produktion och privat finansiering (II) samt privat produktion med offentlig finansiering (III). Utöver de fyra typfallen kan olika blandformer med både offentlig och privat finansiering förekomma, där både offentliga anslag och privata avgifter bidrar till att täcka kostnaderna. På motsvarande sätt kan privata intressen tillsammans med stat/kommun svara för produktionen.

Figur 3 Offentlig – privat verksamhet

		Finansiering	
		Offentlig	Privat
Produktion	Offentlig	I	II
	Privat	III	IV

En rad förändringar i riktning mot privatisering av den organiserade verksamhet som bedrivits av stat, landsting och kommuner har genomförts under senare år. Privatisering används här som ett analytiskt begrepp för att klargöra innebörden av förskjutningar mellan offentligt och privat. Med utgångspunkt från matrisen ovan kan följande huvudtendenser urskiljas:

1. Ökad avgiftsfinansiering, (från fält I till II).
2. Övergång från offentlig till privat produktion med bibehållen offentlig finansiering, (från fält I till III).

Privat produktion kan bedrivas av:

A. Ideella organisationer

- B. Klienter
- C. Personal
- D. Kommersiella företag
- E. Peng som följer nyttjaren av offentligt eller privat producerade tjänster
- F. Check/voucher som disponeras av mottagaren

3. Utförsäljning av offentlig affärsverksamhet, (från fält II till IV).

Utmärkande för utvecklingen har varit att det inte gällt förskjutningar mellan de två extremlägena helt offentligt till helt privat (från I till IV) utan det har varit frågan om förskjutningar mellan andra fält. Vidare förtjänar uppmärksammas att de privatiseringar som hittills genomförts i huvudsak inte medfört en minskad offentlig finansiering. Den tidigare offentliga produktionen har främst överförs till kommersiella företag efter upphandling. Eftersom den offentligt finansierade verksamheten i mycket stor omfattning innebär ansvar för verksamhet inom ett avgränsat geografiskt område har företaget gått in på verksamhetsområden och inom geografiska områden som bedömts vara ekonomiskt lönsamma medan det offentliga får ta ansvar för övriga delar. Det innebär att stat, landsting/regionkommun och kommun tilldelas ett restansvar. För att likvärdig service skall kunna upprätthållas med flera, både offentliga och privata utförare, krävs en tydlig reglering och kontroll men i flera fall tycks ambitionen under senare år ha varit att genomföra både privatisering av produktion och avreglering.

När det kommunala skattestoppet upphävdes byggdes incitament in för kommunerna att inte höja skatten. Mot denna bakgrund var den enda praktiska möjligheten till inkomstförstärkningar under lång tid avgiftshöjningar, och denna form av privatisering av tidigare skattefinansierad verksamhet har också utnyttjats i betydande utsträckning i kommuner och landsting. I vissa fall har den kombinerats med ändrad verksamhetsform, framför allt en ombildning av förvaltningsmyndigheter till aktiebolag. Motsvarande utveckling har också funnits inom staten bl.a. med avvecklingen av affärsdrivande verk. På detta område har under den senaste mandatperioden försäljningar av statliga bolag genomförts. På infrastrukturområdet har den nuvarande regeringen valt en modell som innebär funktionsprivatisering dvs. ansvaret för olika funktioner har lagts ut på olika huvudmän. Det skapar andra samordningsproblem än den som gäller vid geografiskt baserad privatisering.

Under tidigare socialdemokratiska regeringar hade strikta gränser dragits upp för i vilken utsträckning privat produktion skulle kunna ske med offentlig finansiering. Inom t.ex. barnomsorg kunde ideella organisationer, och föräldrakooperativ bedriva verksamhet med offentliga medel men inga andra. Sedermera omprövades möjligheten för personal att i kooperativ form bedriva barnomsorg, men "lex Pysslingen" förhindrade att vinstdrivande företag skulle kunna på entreprenad driva barnomsorg med offentlig finansiering. De borgerliga partierna var redan från början kritiska mot gränsdragningen och avskaffade i regeringsställning tidigt restriktionerna för denna typ av privatisering. Idag har möjligheten öppnats för att kommersiella företag

också skall kunna driva akutsjukhus med offentlig finansiering. Bland de rödgröna partierna råder oenighet om i vilken utsträckning vinst skall accepteras när det gäller offentligt finansierade tjänster vilket gör att det saknas ett tydligt alternativ på detta område till alliansregeringens politik.

Inom skolan införades under den förra ekonomiska krisen på 1990-talets början en skolpeng, som följer eleven vid val av skola som inneburit att ett väsentligt led i resursfördelningen överförts till föräldrarna, även om pengarna ej utbetalas till dem. "Kundvalsmodellen" med en peng som följer den som nyttjar tjänsten har också genomförts inom andra områden t.ex. barnomsorg och hemtjänst. En ännu mer långgående form av privatisering är att medborgarna får en "check" eller "voucher" som berättigar till en viss mängd tjänster, t ex hemtjänst. Den modellen har hittills mest diskuterats i den teoretiska litteraturen.

Privatisering har förespråkats som en politisk strategi inom välfärdspolitiken av huvudsakligen två skäl – för att minska kostnaderna och för att erbjuda individuell anpassning och större valfrihet (Esping-Andersen 1996 och 2002). Statsvetarna Blomqvist och Rothstein konstaterar efter en genomgång av forskningen inom området att själva utformningen av systemen uppvisar stora skillnader och att problemen och möjligheterna påverkas av olika institutionella lösningar. En jämförelse mellan skolan och sjukvården visar att det finns betydande skillnader i detta avseende mellan de två verksamhetsområdena. En bedömning av effekterna kräver därför att förhållandena studeras i de enskilda fallen (Blomqvist och Rothstein 2000) Studier av privatiseringar inom vården visar att balansen mellan kontroll över resursfördelningen och ökad konkurrens och produktivitet med ökat utbud av tjänster är svår att upprätthålla (Blomqvist 2005).

I SOM-undersökningarna har ingått frågor om förslag till privatisering sedan 1987 (Nilsson och Strömberg 1988). Över en längre tid är det möjligt att följa opinionsutvecklingen inom tre områden: sjukvård, skola och äldreomsorg. Skola och äldreomsorg är centrala primärkommunala uppgifter medan sjukvården är den viktigaste landstingskommunala/regionala uppgiften. De svarande har på dessa områden haft att ta ställning till följande förslag:

A. Privatisering i betydelsen övergång till en ökad andel privat produktion (från fält I till III i matrisen ovan):

- Bedriva mer av sjukvården i privat regi,
- Förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus 2000-2002/sjukhus fr.o.m. 2004,
- Öka antalet privata skolor t.o.m. 1996/satsa mer på friskolor fr.o.m. 1997,
- Låta privata företag svara för äldreomsorg,

B. Försäljning av statlig affärsverksamhet (från fält II till IV):

- Överföra statlig affärsverksamhet, t ex Telia/Televerket i privata händer, 1987-2000,

- Försäljning av statliga bolag som bedriver affärsverksamhet, 2007-2009,
- Fortsätta driva vattenverk i offentlig regi, 2003 och 2008 samt
- Stoppa utförsäljningen av apotek 2009.

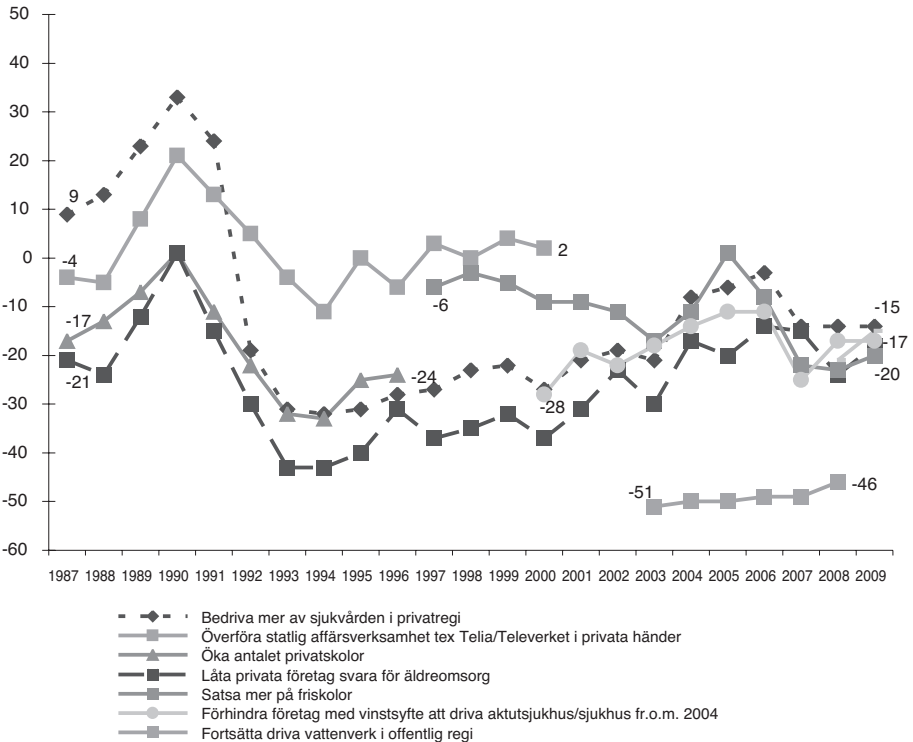
Tre av förslagen i grupp A avser en förändring mot ökade privata inslag i produktionen av offentligt finansierade tjänster men inte nödvändigtvis en övergång till en huvudsakligen icke-offentlig modell; ett förslag avser att förhindra denna typ av privatisering för akutsjukhus/sjukhus. Utmärkande för förslagen i grupp B är att de avser verksamheter som finansieras av att kunderna men att produktionen skall överföras från offentlig till privata företag.

Förändringen av attityden till privatisering följer samma huvudmönster som inställningen till den offentliga sektorn som helhet. Motståndet mot privatiseringar minskade 1988-1990. År 1990 fanns ett klart stöd för privatiseringar inom sjukvården, och av statlig affärsverksamhet, medan det var lika många för som emot privatiseringar inom skola och äldreomsorg. Under den ekonomiska krisen i början av 1990-talet minskade opinionsstödet för privata alternativ mycket kraftigt. År 1993/94 var motståndet mot privata lösningar inom sjukvård, skola och äldreomsorg väsentligt större än 1987. På dessa tre områden tog en majoritet avstånd från ytterligare privatiseringar. För sjukvården var förändringen särskilt markant.

Under perioden 1993-1996 minskade motståndet mot privatiseringar inom sjukvård, skola och äldreomsorg något. Därefter har förskjutningarna gått i delvis olika riktning. För sjukvården har trenden i riktning mot minskat privatiseringsmotstånd fortsatt fram till 2006 för att därefter vända med något ökat motstånd 2007-2008. Däremot fanns det en klar övervikt för att förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus, då denna fråga ingick i undersökningarna 2000-2002. När ”stopplagen” år 2004 fick en annan konstruktion ändrades frågan till att avse ”sjukhus”. (Prop. 2000/01:36 och Socialdepartementet, Promemoria 2004-06-23).¹ Stegvis minskade stödet för stopplagen. Våren 2007 fattade riksdagen beslut om att upphäva ”stopplagen”.² (Prop. 2006/07:52). Samtidigt ökade svenska folkets stöd för en stopplag och under senare år har det varit en klar övervikt för en sådan lagstiftning.

Attityden till privat äldreomsorg blev stegvis mindre negativ. År 1997 uppvisar emellertid ett ”hack” i kurvan som påverkades av mediernas kritiska behandling av fallet Polhemsgården (Nilsson 2000). Även på detta område där svenska folket varit mest kritiskt har motståndet mot privata lösningar långsiktigt blivit mindre men med en fortsatt klar negativ övervikt under senare år.

Från och med 1997 har inställning till offentligt finansierade insatser inom skolan registrerats genom frågan *satsa mer på friskolor* och stödet för friskolorna minskade stegvis till år 2003 men därefter ökade stödet två år i rad för att på nytt bli mera negativt de senaste åren. Inställningen till friskolorna har dock varierat starkt mellan olika delar av landet, främst mellan storstäder och glesbygdskommuner (Carlsson 2006).

Figur 4 Svenska folkets inställning till förslag om privatisering av offentlig verksamhet 1987 – 2009 (balansmätt)

Kommentar: Svarspersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Andelen som inte tagit ställning till respektive förslag utgöra andelen vet ej. I procentbasen ingår samtliga svarande utom de som avstått från att besvara hela frågesviten om aktuella förslag. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag, men för "stopplagen" och vattenförsörjning är positiv övervikt lika med negativ till privatisering. Resultaten kommer huvudsakligen från den politikinriktade SOM-undersökningen men några av åren har vissa sakområden ingått i den medieinriktade SOM-undersökningen.

I ett globalt perspektiv har debatten om privatisering varit mycket intensiv när det gäller vattenförsörjning (se t.ex. Shiva 2003 och Segerfeldt 2003). I sydeuropeiska länder med små lokala självstyrelsenheter har kommunerna saknat kapacitet att själva svara för den tekniska försörjningen och istället har privata företag haft ansvaret för dessa funktioner – företag som är stora aktörer på den internationella marknaden. I 2003 års undersökning ingick en fråga om att *fortsätta driva vattenverk i offentlig regi*. Ingen fråga inom området har gett ett så starkt utslag, och i ingen fråga har partiernas sympatisörer varit så samstämmiga. Svenska folket var klart motståndare

till en privatisering av vattenförsörjningen och det gällde också 2008 när frågan på nytt ställdes.

De samlade effekterna av de stora svängningarna i privatiseringsopinionen är också mycket tydliga om vi ser till partiernas sympatisörer. Under tioårsperioden 1987-1999 i det närmaste halverades åsiktsavståndet mellan Vänsterpartiets och Moderata Samlingspartiets sympatisörer inom de undersökta områdena inom vård, skola och omsorg och det minskade avståndet var resultatet av att både partierna till vänster och till höger förflyttade sig mot mitten. När det gällde sjukvård och äldreomsorg var det främst de borgerliga partiernas sympatisörer som rörde sig mot mitten medan det var V- och S-sympatisörer som förflyttade sig mest när det gällde skolan.

Vid millennieskiftet polariserades opinionen och moderata sympatisörer gick åt höger i samtliga frågor. Omvänt gick V-sympatisörer till vänster. För övriga partier har förändringarna varit mindre enhetliga. När det gäller vård och omsorg är samstämmigheten stor mellan S-, MP- och V-sympatisörer som är motståndare till privatiseringar inom äldreomsorg och sjukvård och stöder stopplagen – förslaget att förhindra företag med vinstsyfte att driva akutsjukhus/sjukhus.

Moderata Samlingspartiets sympatisörer är genomgående mest positiva till förslag om privatiseringar inom vård och omsorg och är motståndare till stopplagen. Samtliga borgerliga partiers sympatisörer rörde sig efter millennieskiftet fram till 2006 klart till höger och tydligast var förändring bland C-sympatisörer. (Nilsson 2007) År 2009 är det övervikt bland de borgerliga partierna för att bedriva mer av sjukvården i privat regi och starkast bland M-sympatisörer. Motståndet mot stopplagen är tydligt bland M- och KD-sympatisörer medan lika många är för som emot bland övriga allianspartiers sympatisörer. När det gäller privat äldreomsorg är uppslutningen bland de borgerliga tydlig bland M- och FP-sympatisörer medan det bland C-sympatisörerna också i denna fråga är lika många för som emot.

När det gäller friskolor ser mönstret delvis annorlunda ut. V-sympatisörer har hela tiden varit starkt emot att satsa mer på friskolor och även inom S har det genomgående funnits en klar övervikt emot. Mp-sympatisörers position har när det gäller inställningen till friskolorna skiftat över tid men sedan 2006 är inställningen till att satsa mer på friskolor klart negativ. Även bland C- och FP-sympatisörer är det en negativ övervikt sedan 2006. Mest positiva till att satsa mer på friskolor är KD sympatisörer medan det bland M-sympatisörer är lika många för som emot under de två senaste åren. Opinionsstödet för friskolor är förhållandevis svagt vilket också framgår av att *friskola* genomgående är det utan jämförelse oftast nämnda besparingsobjektet om nedskärningar skall göras oavsett typ av kommun och politiskt block.³ Medan stödet för friskolorna är svagt hade förslaget att införa vårdnadsbidrag för barn mellan 1 och 3 år utbrett stöd år 2007, då denna fråga ingick i undersökningen. Balansmättet var för svenska folket +25 och det fanns fler som är för än emot bland samtliga partiers sympatisörer även om det positiva stödet är störst bland de borgerliga. Kristdemokraterna hade drivit frågan och inom partiet fanns en mycket stor uppslutning. I tidigare studier hade också rapporterats en positiv inställning till

vårdnadsbidrag men frågan hade inte stått högt på den politiska agendan på grund av bristande uppslutning bland andra borgerliga partier. Riksdagen har därefter fattat beslut om införande av vårdnadsbidrag. (Nilsson 2008a)

Bland Sverigedemokraternas sympatisörer föreligger år 2006-2009 en övervikt emot privatiseringar inom vård, skola och omsorg och Sverigedemokraterna har varit emot avskaffandet av stopplagen. I dessa avseenden står partiets sympatisörer till vänster.

Sammanfattningsvis kan vi konstatera att opinionen i fråga om den offentliga sektorns storlek och förslag till privatiseringar inom vård, skola och omsorg genomgått stora svängningar över tid. Ställningstagandet till förslagen präglas av ideologi och partisympati. Huvudmönstret är att frågorna om offentligt-privat är blockskiljande. I tabell 1 redovisas inställningen år 2009 till sex förslag om privatisering bland partiernas sympatisörer samt inställningen till två skatteförslag.

Tabell 1 Partisympati och förslag om förändring av den offentliga sektorns gränser samt förslag om skatter 2009 (balansmätt)

	V	S	MP	C	FP	KD	M	SD	PP	Totalt
Bedriva mer av sjukvården i privat regi	-68	-47	-43	6	16	11	30	-12	-13	-14
Förhindra företag med vinstsyfte att driva sjukhus	59	40	37	-5	3	-14	-16	30	20	17
Låta privata företag svara för äldreomsorg	-65	-54	-45	1	17	*	22	-17	*	-17
Satsa mer på friskolor	-60	-36	-43	-8	-8	21	-1	-4	-19	-21
Sälja statliga bolag som bedriver affärsverksamhet	-67	-55	-38	6	7	17	24	-43	-20	-20
Stoppa utförsäljningen av apotek	48	29	26	32	-5	0	-5	26	*	15
Sänka skatterna	-35	-6	-26	48	33	45	59	28	31	19
Höja kommunal- /landstings-skatten hellre än att minska servicen	64	58	66	23	19	25	15	15	*	37
<i>Minsta antal svarande</i>	72	397	155	60	110	49	383	52	52	1410

Kommentar: Svarepersonerna har fått ta ställning till förslagen som redovisas i figuren och svarsalternativen var: 'Mycket bra förslag', 'Ganska bra förslag', 'Varken bra eller dåligt förslag', 'Ganska dåligt förslag' och 'Mycket dåligt förslag'. Balansmättet anger andelen bra förslag minus andelen dåligt förslag. *) Antalet svarande understiger 50 personer och särredovisas ej.

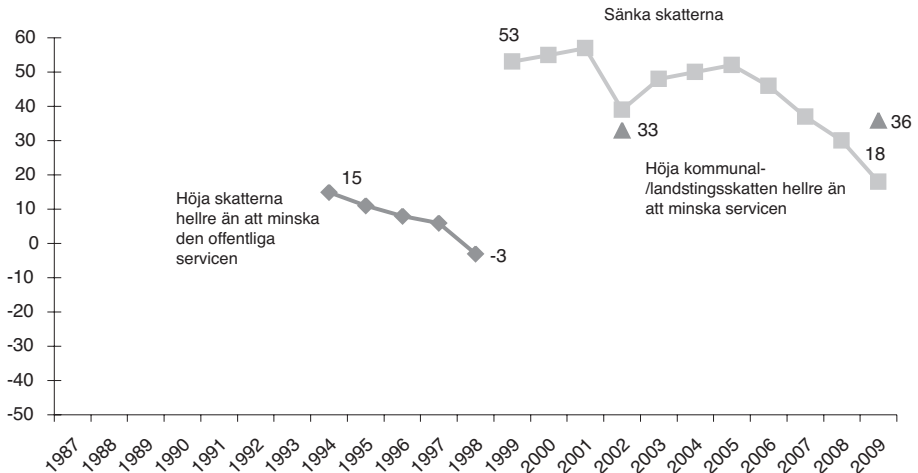
Förutom de fem frågeområden som är möjliga att följa över tid och som kommenterats ovan ingår ytterligare två nämligen: *Sälja statliga bolag som bedriver affärsverksamhet*, 2007-2009 samt *Stoppa utförsäljningen av apotek*. I den nationella

SOM-undersökningen ställdes frågan *Överföra statlig affärsverksamhet t.ex. Telial/Televerket i privata händer* 1986-2000. Bortsett från privatiseringsvägens höjdpunkt 2000 var det lika många som ville privatisera som inte ville göra det men frågan var klart blockskiljande med MP sympatisörer till vänster. Under senare år har *Försäljning av statliga bolag som bedriver affärsverksamhet* ingått i undersökningarna. År 2009 finns det bara klart stöd för detta förslag bland M- och KD-sympatisörer medan balansmättet är svagt positivt för C- och FP-sympatisörer. Bland V-, S- och MP-sympatisörer finns en klart kritisk inställning till att sälja affärsdrivande statliga bolag och SD-sympatisörer står klart till vänster också i denna fråga. När det gäller inställningen till utförsäljningen av apoteken som genomfördes under undersökningsperioden finns en tydlig övervikt för att stoppa utförsäljningen bland de rödgröna sympatisörer liksom bland C- och SD-sympatisörer. Bland M- och FP-sympatisörer finns en svag övervikt för regeringens förslag medan opinionen är splittrad med lika många för som emot bland KD:s sympatisörer.

Skatter och service

I alla tider och i alla länder har människor klagat över skatter och andra pålagor. Skatterevolter har brutit ut och protestpartier har bildats. Det finns emellertid inget entydigt samband mellan skattenivå och skatteprotest. I välfärdsstater med en utbyggd service och omfattande transfereringar till hushållen är medborgarnas syn på avvägningen mellan betalningen i form av skatter och vad staten ger central (Peters 1991). Svenska folkets inställning till skatterna har kartlagts i ett flertal undersökningar under efterkrigstiden. Svenskarna har visserligen allmänt sett ansett att skatterna är för höga; framför allt gällde det marginalskatteerna före den stora skattereformen. Mot slutet av 1960-talet ansåg en majoritet av svenska folket också att skatterna var för höga också i förhållande till förmånerna, medan majoriteten under 1980- och 1990-talen gjorde bedömningen att skatterna var rimliga i relation till förmånerna (Åberg 1993).

Valåret 1994, som präglades av budgetunderskott och ökande statsskuld, fanns en övervikt för att *höja skatterna hellre än att minska den offentliga servicen*. Med en förbättrad ekonomisk situation förbyttes emellertid stödet för skattehöjningar hösten 1998 i en svag övervikt för att *inte* höja skatten i relation till offentlig service. Partierna och deras sympatisörer intog i frågan sina traditionella positioner på vänster-högerskalan men under perioden 1994-1997 minskade spännvidden mellan partierna genom att såväl V- och S- som M-sympatisörer förflyttade sig mot mitten. Valåret 1998 fortsatte denna tendens på vänsterkanten medan motståndet mot skattehöjningar skärptes bland de borgerliga partiernas sympatisörer. Vid två senare tillfällen 2002 och 2009 har frågan om en höjning av skatten i förhållande till service ställts men då kopplad till en höjning av kommunal-/landstingsskatten som för det stora flertalet idag är den helt dominerande inkomstskatten. Då har balansmättet varit klart positivt.

Figur 5 Svenska folkets inställning till skatter 1994 – 2009 (balansmått)

Kommentar: Balansmålet avser andelen som anser att det är ett mycket eller ganska bra förslag minus andelen som anser att det är ett ganska eller mycket dåligt förslag. Andelen som inte tagit ställning till förslagen utgör andelen 'vet ej'.

Sedan 1999 ställs en fråga om att *sänka skatterna*. Om skatterna inte kopplas till service fanns bland svenska folket en klar övervikt för att sänka skatterna år 1999-2001. Det gällde också inom samtliga partier men spännvidden har också i skattesänkingsfrågan varit stor mellan de olika partiernas sympatisörer. Valåret 2002 med en försämrad ekonomisk situation minskade emellertid viljan att sänka skatterna markant, även om det fortsatt fanns en övervikt för att minska skatterna. Med en förbättrad ekonomi ökade stödet för skattesänkningar under några år. Sedan 2005 har övervikten för en sänkning stegvis minskat. År 2009 är det färre som vill *sänka skatterna* än som vill *höja kommunal-/landstingsskatten hellre än att minska servicen*. År 2009 är det en övervikt mot en skattesänkning bland de rödgröna partiernas sympatisörer även om den är svagare bland S-sympatisörerna medan övriga partiernas sympatisörer vill se sänkta skatter. Däremot är det en övervikt för en skatthöjning hellre än en minskad service inom alla partier men starkast bland de rödgröna sympatisörerna. SD- och PP-sympatisörer delar de rödgrönas syn på den offentliga sektorns gränser och motsätter sig privatiseringar men står de borgerliga närmast i skattefrågorna.

I Västra Götaland, där det är möjligt att följa inställningen till skatterna regelbundet sedan 1998/99 i båda avseendena är andelen som vill sänka skatterna nere på den lägsta nivån sedan undersökningarna inleddes och omvänt är andelen som vill höja skatten hellre än minska servicen högre än tidigare med stora förändringar sedan 2006 (Johansson och Nilsson 2010).

Det finns ett starkt samband mellan synen på den offentliga sektorn och inställningen till skatterna. Personer som vill minska den offentliga sektorn är också mer benägna att vilja sänka skatterna och personer som inte vill minska den offentliga sektorn är i mindre utsträckning beredda att höja skatterna. I kommuner och landsting/regioner är skatten på ett påtagligt sätt relaterade relaterad till servicenivån. Hösten 2002 var en majoritet av svenska folket benäget att höja kommunal-/landstingsskatten för att undvika nedskärningar av offentlig service. Drygt hälften av de svarande med en bestämd uppfattning ansåg att man inte skulle minska den offentliga sektorn och höja kommunal/landstingsskatten hellre än att minska servicen. Omvänt motsatte sig närmare 20 procent en skatthöjning men ville minska den offentliga sektorn, cirka 20 procent ville både höja skatten och minska den offentliga sektorn medan knappt 10 procent varken ville göra det ena eller det andra. Huvudmönstret är detsamma sju år senare.

Figur 6 *Inställning till att höja kommunal-/landstingsskatten hellre än att minska den offentliga servicen och till att minska den offentliga sektorn 2002 och 2009 (procent)*

	Bra förslag: <i>Höja kommunal/ landstingsskatten hellre än att minska servicen</i>		Dåligt förslag <i>Höja kommunal/ landstingsskatten hellre än att minska servicen</i>	
Bra förslag: <i>Minska den offentliga sektorn</i>	2002	2009	2002	2009
	19	20	18	15
Dåligt förslag: <i>Minska den offentliga sektorn</i>	2002	2009	2002	2009
	55	58	8	7

Kommentar: Förslagets formulering framgår av figuren. Underlaget för procentberäkningen utgörs av dem som haft en bestämd åsikt om både förslaget att *minska den offentliga sektorn* och förslaget att *hellre höja kommunal-/landstingsskatten än att minska servicen*, dvs. svaret att förslagen varit mycket eller ganska bra/dåliga. Sammanlagt är det närmare 50 procent av samtliga som haft en bestämd uppfattning. Partisympati avser bästa parti generellt.

Partiernas sympatisörer intar också i detta avseende sina positioner på vänsterhögerskalan och avstånden dem emellan är mycket stora. År 2009 är det åtta av tio bland dem som sympatiserar med de rödgröna partierna som är emot en minskning

av den offentliga sektorn och för en skattehöjning för att undvika en minskning av den offentliga servicen medan mycket få väljer det motsatta alternativet minska den offentliga sektorn och inte höja skatten. Omvänt väljer drygt en tredjedel av M-sympatisörer detta alternativ medan en fjärdedel föredrar oförändrad offentlig sektor och höjd skatt. Sju år tidigare var det över 60 procent av moderaterna som valde kombinationen i det övre högra fältet. C-, FP- och KD-sympatisörer med en bestämd uppfattning i dessa frågor är för få för att särredovisas men intar en position med fler i nedre vänstra fältet än i övre högra men klart närmare M än de rödgröna.

Figur 7 Partisympati och inställning till att höja kommunal-/landstingsskatten hellre än att minska den offentliga servicen och till att minska den offentliga sektorn 2009 (procent)

	Bra förslag: <i>Höja kommunal/ landstingsskatten hellre än att minska servicen</i>		Dåligt förslag <i>Höja kommunal/ landstingsskatten hellre än att minska servicen</i>	
Bra förslag: <i>Minska den offentliga sektorn</i>	V	13	V	0
	S	13	S	3
	MP	8	MP	3
	C, FP, KD	25	C, FP, KD	27
	M	34	M	35
Dåligt förslag: <i>Minska den offentliga sektorn</i>	V	77	V	10
	S	79	S	5
	MP	86	MP	3
	C, FP, KD	41	C, FP, KD	7
	M	24	M	7

Kommentar: Förslagets formulering framgår av figuren. Underlaget för procentberäkningen utgörs av dem som haft en bestämd åsikt om både förslaget att minska den offentliga sektorn och förslaget att höja kommunal-/landstingsskatten hellre än att minska servicen, dvs. svaret att förslagen varit mycket eller ganska bra/dåliga. Sammanlagt är det närmare 50 procent av samtliga som haft en bestämd uppfattning. Partisympati avser bästa parti generellt. Svaren från c-, fp- och kd-sympatisörer med en bestämd uppfattning är för få för att särredovisas.

Den offentliga sektorn, skatterna och privatisering utgör centrala frågor i den politiska debatten och medborgarnas åsikter struktureras i hög grad av ideologi och partisympati. För de politiska partierna har de också varit viktiga frågor på den politiska agendan i beslutande församlingar och i den interna diskussionen inom partierna både nationellt samt i landsting/regioner och kommuner.

Välfärdspolitik opinion och välfärdsretorik

Välfärden vilar på tre grundpelare: familjen, marknaden och staten. I olika länder kombineras ansvaret mellan de tre sfärerna för att skapa trygghet för medborgarna och tillhandahålla service. (Esping-Andersen 2002) Utmärkande för välfärdsstaten är att det offentliga spelar en central roll för att garantera befolkningens sociala trygghet. I Esping-Andersens klassiska arbete *The Three Worlds of Welfare Capitalism* framhåller han de sociala rättigheternas kapacitet till "de-commodification", det vill säga deras förmåga att göra medborgare oberoende av de rena marknadskrafterna (Esping-Andersen 1990). Ökad kvinnlig förvärvsfrekvens, nya samlevnadsformer, demografiska förändringar med minskat barnafödande och en ökande andel äldre innebär nya utmaningar och störst har förändringarna varit i de skandinaviska länderna. Dessa förändringar ställer krav på anpassning av välfärdsprogrammen (Esping-Andersen 2009).

Välfärdsstaten som vi känner den från den industrialiserade världen uppvisar många nationella särdrag. Välfärdsstatens uppbyggnad har skett mot bakgrund av varje lands historia. Klassificeringar av välfärdsstater är legio och har antingen gjorts som idealtyper, karaktäristik av system i länder av principiellt intresse eller grupperingar av länder/regimer baserade på komparativa statistiska analyser. Problemen vid klassificering av länder eller regimer är stora, och främst skall nämnas att bedömningen av system i olika länder omfattar både transfereringar och service/tjänsteproduktion, där de två huvudtyperna innefattar många skilda komponenter. Trots dessa svårigheter är slutresultaten och grupperingen av länder påfallande överensstämmande. Som en ländergrupp/ett typfall urskiljs i alla indelningar de nordiska länderna med starka inslag av generell välfärdspolitik (Johansson, Nilsson och Strömberg 2001).

Siv Sandberg, seniorforskare vid Åbo Akademi, konstaterar att i de nordiska länderna har på den regionala nivån placerats nästan identiska uppgifter i de nordiska länderna men den politiska styrningen och finansieringen har blivit mer olika när det gäller både sjukvård och regional utveckling. Komparativa empiriska undersökningar saknas dock när det gäller betydelsen av de olika lösningarna för vårdinnehåll och den regionala utvecklingen. (Sandberg 2009) Även när det gäller den primärkommunala verksamheten är de nordiska länderna tillräckligt lika för att jämförelser skall vara meningsfulla och tillräckligt olika när det gäller politikens inriktning för att det skall vara fruktbart med komparativa analyser t.ex. när det gäller skolan där tydliga skillnader föreligger mellan länderna.

I en jämförande studie av nedskärningarna i trygghetssystemen under perioden 1975-1995, som publicerades i den ansedda tidskriften *American Political Science Review*, placerade välfärdsforskarna Korpi och Palme Danmark i gruppen med grundtrygghet med hänsyn till de viktigaste socialförsäkringssystemens institutionella karaktäristiska. Finland, Norge och Sverige tillhörde fortsatt gruppen an nordiska välfärdsstater (Korpi och Palme 2003).

Välfärdsstatens utbyggnad innebar en utbyggnad både av transfereringssystemen, som i Sverige huvudsakligen är en uppgift för staten, och offentligt finansierad tjänsteproduktion/service, som huvudsakligen bedrivs av kommuner och landsting/regioner. Nedskärningarna under 1990-talet avsåg samma huvudområden och påverkade de olika nivåerna inom den offentliga sektorn på skilda sätt. Kommittén *Välfärdsbokslut*, som analyserade välfärdens och socialpolitikens förändringar under 1990-talet, fann att det inte gick att belägga ett systemskifte vare sig när det gäller välfärdstjänsternas eller transfereringarnas område (SOU 2001:79) Tre grupper pekades emellertid ut som välfärdens förlorare under 1990-talet: ungdomar, invandrare och ensamstående mödrar och den ökade arbetslösheten skapade problem som präglade det följande årtiondet (Bergmark och Fritzell 2007). Det ankommer på forskare att mot bakgrund av den ekonomiska krisen och de genomförda förändringarna av välfärdssystemen på nytt göra ett välfärdsbokslut och pröva vilken grupp av välfärdsstater som Sverige idag tillhör.

Erfarenheterna från krisen under början av 1990-talet, när det gäller välfärdsopinionen – inställning till offentlig sektor och privatisering samt bedömningen av service – har det varit möjligt att följa genom SOM-undersökningarna. Under krisåren ökade stödet för den offentliga sektorn markant liksom motståndet mot privatiseringar inom samtliga undersökta områden. Detta skedde visserligen från en privatiseringens höjdpunkt efter Berlinmurens fall och nedmonteringen av planekonomierna i Östeuropa men tendensen var tydlig. Under krisåren skedde det en uppslutning bakom välfärdsstaten i dessa avseenden. Det har inte här varit möjligt att här redovisa bedömningar av service men även på detta område skedde förändringar under krisåren. Vid bedömning av offentligt finansierad service sänktes anspråksnivån under krisåren och fler var nöjda med den offentliga servicen trots sänkta servicenivåer inom flera områden. (Johansson, Nilsson och Strömberg 2001)

Svängningarna har varit mycket mindre dramatiska under den senaste ekonomiska krisen men det finns en tendens i samma riktning som under början av 1990-talet. Under 2008 och 2009 minskar andelen som vill minska den offentliga sektorn jämfört med 2005/2006 och motståndet mot privatiseringar har ökat inom flertalet undersökta områden. Under 1990-talet första hälft fanns en övervikt för att höja skatten hellre än att minska den offentliga servicen och denna syn på skatterna ökar på nytt medan stödet för att sänka skatterna har minskat under senare år.

Under den senaste mandatperioden har en enig alliansregering genomfört förändringar av den offentliga sektorns gränser medan oppositionspartierna i flera fall uppvisat oenighet vid behandlingen av förslagen i riksdagen. På väljarplanet är

emellertid enigheten bland V-, S- och MP -sympatisörer stor medan det i flera fall funnits en betydande spännvidd bland allianspartiernas sympatisörer. Kristdemokraterna har i alliansregeringen genom att inneha posterna som socialminister och finansmarknadsminister fått företräda regeringen politik när det gäller förändringar på dessa områden, som i flera fall haft svagt opinionsstöd bland svenska folket och i vissa avseenden även bland borgerliga sympatisörer. Frågor om ändrad organisation tilldrar sig i sig ett begränsat intresse bland väljarna men välfärdsfrågor och skatter finns alltid med på medborgarnas agenda.

I sin studie av svensk skattepolitik framhåller statsvetaren Axel Hadenius att viktiga faktorer när det gäller att analysera beslutsfattandet i skattefrågor vid sidan av aktörernas mål är det kognitiva systemet dvs. den verklighetssyn som bildar utgångspunkten för agerandet liksom den avgränsning av problemet som görs (Hadenius 1981). I dagens medialiserade samhälle är i kampen om väljarna frågornas inramning av mycket stor betydelse. Detta förhållande är högst påtagligt när det gäller välfärdsretoriken. Skattesänkningar och jobbskatteavdrag ger två skilda perspektiv på skattefrågan liksom sänkt skatt och skatt i relation till välfärdsservice. Arbetslinjen representerar en annan syn på sysselsättningsfrågan och ersättningsnivåerna i socialförsäkrings-systemen än traditionella problemformuleringar. Långsiktigt är det emellertid en fråga om trovärdighet, då väljarnas erfarenheter möter de politiska budskapen.

Noter

- ¹ Inskränkningen i rätten att överlämna driften akutsjukhus till annan upphörde att gälla med utgången av 2002, då de i riksdagen då samverkande partierna inte kunde enas om en förlängning av lagen. Baserat på en överenskommelse mellan regeringen och Vänsterpartiet och Miljöpartiet om vilka villkor som skulle gälla för alternativa driftsformer inom vården ändrades Hälso- och sjukvårdslagen (1982:763), vilket innebar att ”Om landsting överlämnar ansvaret för driften av hälso-och sjukvård som ges vid ett sjukhus till annan skall avtalet innehålla villkor om att verksamheten inte får drivas med syfte att skapa vinst åt ägare eller motsvarande intressent.” (Socialdepartementet, Promemoria 2004-06-23; Lagrådsremiss – Driftsformer för offentligt finansierade sjukhus, 2005-03-10)
- ² Därmed upphävs bestämmelserna om att landsting inte kan sluta avtal om verksamheten skall drivas med vinstsyfte, vården skall finansieras uteslutande med vårdavgifter, att landstingen inte får överlämna driften av regionsjukhus/kliniker till annan och kravet på att landstinget skall bedriva hälso- och sjukvård vid minst ett sjukhus i offentlig regi.
- ³ Att friskolan är det oftast nämnda området som man i första hand kan minska på går igen i flera undersökningar. Samma resultat redovisas från undersökningar i Skåne och Västsverige (Persson 1999, Nilsson 2008b samt Johansson och Nilsson 2010).

Referenser

- Björck, H (2008) *Folkhemsbyggare*. Atlantis.
- Blomqvist, P (2005) "Privatisering av sjukvård; lösning eller komplikation" i *Soci-
alvetenskaplig tidskrift* 2005:2-3.
- Blomqvist, P och Rothstein, B (2000) *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och
marknadsreformer inom den offentliga sektorn*. Agora.
- Carlson, B R (2006) "Friskolor mellan ideologi och erfarenhet" i Nilsson, L (red)
Nya gränser – Västsverige. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Esping-Andersen, G (1996) "After the Golden Age? Welfare State Dilemmas in a
Global Economy." I Esping-Andersen, G, ed. *Welfare States in Transition*. Sage
Publications.
- Esping-Andersen, G (2002) "Towards the Good Society, Once Again?" In Esping-
Andersen, G m.fl. (2002) *Why we need a New Welfare State*. Oxford University
Press.
- Esping-Andersen, G (2009) *The Incomplete Revolution. Adapting to women's new
roles*. Polity.
- Hadenius, A (1981) *Spelet om skatten*. Norstedts.
- Hadenius, S och Nilsson, L (1991) *Ifrågasatt. Den offentliga sektorn i debatt och
opinion*. Svensk Informations medicenter.
- Johansson, F, Nilsson, L och Strömberg, L (2001) *Kommunal demokrati under fyra
decennier*. Liber.
- Johansson, S och Nilsson, L (2010) *Sambälle, Opinion, Sambälle. Västra Götaland
2009*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Korpi, W och Palme, J (2003) "New Politics and Class Politics in the Context of
Austerity and
Globalization: Welfare state Regress in 18 Countries, 1975-95. In *American Political
Science Review*, vol. 97, No. 3.
- Kuhnle, S och Solheim, L (1985) *Velferdsstaten – vekst og omstilling*. Tano Aschenhoug.
- Lundqvist, Lennart J (2001) "Privatisering – varför och varför inte." I Rothstein,
Bo (red) *Politik som organisering. förvaltningspolitikens grundproblem*. Stockholm:
SNS Förlag.
- Nilsson, L (2000) "Opinionstrender och medieeffekter." I Fridolf, M (red), *Vem
formar politiken i kommunerna?*. SNS Förlag.
- Nilsson, L (2007) "Trovärdig välfärdsolitik?." I Holmberg, S och Weibull, L (red),
Det nya Sverige. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2008a) "Välfärdsolitik i vågskålen." I Holmberg, S och Weibull, L
(red), *Skilda världar*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, L (2008b) "Välfärd, demokrati och service – Skåne 2006". I Nilsson, L och
Antoni, R (red), *Medborgarna, regionen och flernivådemokratien*. SOM-institutet,
Göteborgs universitet.

- Nilsson, L och Strömberg, L (1988) "Offentligt – privat, Svenska Folkets åsikter om privatisering och avreglering." I Holmberg, S och Weibull, L (red), *SOM-undersökningen 1987*, SOM-rapport nr 3. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Persson, J (1999) *Storstadsregionens kontraster. Kommunundersökningarna i Göteborgsregionen 1996-1998*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Peters, G (1991) *The Politics of Taxation. A Comparative Perspective*. Blackwell.
- Proposition 2000/01:36, *Sjukhus med vinstsyfte*.
- Proposition 2006/07:52, *Driftsformer för sjukhus*.
- Proposition 2006/07:57, *Försäljning av vissa statligt ägda företag*.
- Sandberg, S (2009) "Västra Götalandsregionen och det svenska regionidealet i nordisk belysning". I Nilsson, L och Johansson, S (red), *Att bygga, Att bo, Att leva. En bok om Västra Götaland*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Segerfeldt, F (2003) *Vatten till salu. Hur företag och marknad kan lösa världens vattenkris*. Pejling nr 44, Timbro.
- Shiva, V (2003) *Krig om vatten: plundring och profit*. Ordfront.
- SCB Pressmeddelande, Nr 2009:109.
- Socialdepartementet, Promemoria 2004-06-23.
- Socialdepartementet, Lagrådsremiss – Driftsformer för offentligt finansierade sjukhus, 2005-03-10.
- Tarschys, D (1978) *Den offentliga revolutionen*. Kontenta.
- Vogel, J (1970) *Aspirationer, möjligheter och skattemoral*. Stockholm: SOU 1970:25.
- Åberg, R (1993) *Århundradets skattereform? Politik och opinion kring 1991 års skattereform*. Fritzes.

SPELAR MEDIEÄGANDET ROLL?

JONAS OHLSSON

Ägandet på den svenska mediemarknaden har under det senaste decenniet gått igenom en omfattande koncentrationsprocess. Allt fler medieföretag har kommit att ingå i stora koncerner, där ägarskapet samlats hos ett fåtal aktörer.

Kanske allra tydligast har strukturförändringen varit inom dagspressen – en mediegren där utvecklingen mot färre ägare förvisso har pågått sedan mitten av förra seklet. Under 2000-talets inledande år kom ett antal stora fusioner och förvärv att på ett påtagligt sätt förändra maktstrukturen inom tidningsmarknaden (Sundin 2009). Affärerna motiverades av att de utmaningar som dagspressen står inför (minskande upplagor och annonsintäkter) förutsätter en ökad samordning. Till följd av utvecklingen har antalet enskilda tidningsägare minskat, samtidigt som de som är kvar lagt under sig allt fler tidningstitlar. De fyra största ägarna kontrollerar idag två tredjedelar av den svenska dagspressen.¹

Strukturaffärerna har ritat om både den geografiska och den politiska tidningskartan. På flera orter har konkurrerande tidningar av olika politiska färg genom samgåenden och uppköp kommit att utges av samma ägare. Som exempel är den största utgivaren av socialdemokratiska morgontidningar i Sverige idag det högst liberala mediekonglomeratet MittMedia i Gävle. Tidningarnas politiska hemvist är inte längre det hinder mot samägande det en gång varit (Gustafsson 2006).

Staten och medierna: ett omtvistat förhållande

Frågan om de eventuella konsekvenserna av ägarkoncentration på medieområdet knyter an till ett grundläggande demokratiskt problem: vilken roll staten bör spela gentemot medierna i ett demokratiskt samhälle (McQuail 2003). De olika förhållningssätten till relationen stat medier fångas upp av de s.k. normativa pressteorierna. Enligt den auktoritära pressteorin bör medierna helt underordna sig statsmakterna och tjäna statens intressen. Den frihetliga pressteorin menar istället att medierna bör stå helt fria från staten, och att den kontroll som eventuellt kan behövas ska skötas av marknaden själv, utan statlig inblandning. Den sociala ansvarsteorin, slutligen, kan sägas ligga någonstans mitt emellan de två ursprungliga, ”extrema”, teorierna (Siebert m.fl. 1956; Hadenius m.fl. 2008).

Sverige hör till de länder som tydligast anammat den sociala ansvarsteorin (Hallin och Mancini 2004). Staten har av tradition intagit en aktiv roll på medieområdet; det

mest påtagliga exemplet är public servicesystemet för radio och tv. Också sändningsrätterna för privata aktörer på etermediemarknaden är jämförelsevis noga reglerade.

Men inom dagspressen råder helt andra villkor. Den grundlagsskyddade rätten att uttrycka sig i skrift har ända sedan den första Tryckfrihetsförordningen från 1766 varit nära förknippad med den fria etableringsrätten. Pressfriheten, har det därför något tillspetsat hävdats, är rätten för den enskilde medborgaren att ”nyttja yttrandefriheten som näringsfång” (Gabrielsson 2003: 82). I jämförelse med t.ex. Norge saknas också lagar som begränsar en enskild ägare att genom uppköp skaffa sig större kontroll över dagstidningsmarknaden. De gånger ägarkoncentrationen varit föremål för statliga utredningar har åtgärder uteblivit (se SOU 1980:28; SOU 1997:92).

Ägarkoncentrationen hör i flera länder till de mest heta mediepolitiska ämnena. I svensk offentlig debatt har dock medieägandets betydelse kommit i skymundan för andra mediefrågor, som utformningen av dels public servicesystemet, dels presstödet, samt på senare tid fildelningens vara eller ej. Men med det inte sagt att svenskar nödvändigtvis saknar en åsikt i frågan. Tidigare studier (t.ex. Asp och Weibull 1996) har visat att det inte finns någon omedelbar samsyn angående huruvida staten ska spela en aktiv roll för att säkerställa mångfalden på mediemarknaden.

Syftet med det här kapitlet är att mot ljuset av de senaste årens koncentrationsprocess undersöka opinionen kring frågan idag. På vad sätt skiljer sig åsikterna åt i olika grupper av befolkningen? Vilken roll spelar människors politiska positionering? Och vilken betydelse har den egna mediekonsumtionen?

Vem bryr sig?

Kapitlet bygger på data från 2009 års nationella SOM-undersökning. Underlaget kommer från ett frågebatteri om nio delfrågor som rör inställningen till olika förslag från den politiska debatten. Svarspersonerna har fått ta ställning till om de tycker att förslagen är bra, dåliga eller varken eller. Det förslag som här analyseras handlar om att lagstifta mot ägarkoncentration på massmedieområdet.²

Resultatet fördelat på en rad olika grupper presenteras i tabell 1. Från den femgradiga svarsskalan har alternativen ”mycket bra förslag” och ”ganska bra förslag” slagits samman i tabellen. Detsamma gäller för ”ganska dåligt förslag” och ”mycket dåligt förslag”.

Vi ska dock inledningsvis uppehålla oss vid tabellens första resultatcolumn. Här visas andelen som istället har angett mittalternativet, att lagstiftning är ”varken [ett] bra eller dåligt förslag”.³ Med andra ord handlar det här om de svenskar som inte har någon uttalad inställning, eller åsikt, i frågan (jfr begreppet *åsiktsförekomst* i t.ex. Gilljam 1988). Detta mått ger en enkel indikation på hur explicit den allmänna opinionen kan anses vara (oavsett åsiktsriktning). Eller för att uttrycka det mer direkt: hur viktig frågan upplevs bland svenskar i allmänhet.

Tabell 1 *Inställningen till förslaget att lagstifta mot ägarkoncentration på massmedieområdet (procent)*

		Ingen åsikt	Bra förslag	Dåligt förslag	Balans mått	Antal
	Samtliga	54	31	15	+16	1 653
<i>Kön</i>	Kvinna	61	26	13	+13	771
	Man	42	40	18	+22	858
<i>Ålder</i>	16–29	66	27	7	+20	278
	30–49	57	32	11	+21	481
	50–64	49	35	16	+19	482
	65–85	49	27	24	+3	412
<i>Utbildning</i>	Låg	56	25	19	+6	359
	Medellåg	62	24	14	+10	538
	Medelhög	52	36	12	+24	341
	Hög	43	41	16	+25	386
<i>Familjeklass</i>	Arbetarhem	62	25	13	+12	650
	Jordbrukarhem	53	21	26	-5	43
	Tjänstemannahem	47	39	14	+25	538
	Högre tjänstem.hem	38	40	22	+18	143
	Företagarhem	52	29	19	+10	138
<i>Politiskt intresse</i>	Intresserad	42	40	18	+22	858
	Inte intresserad	68	21	11	+10	771
<i>Partisympati</i>	V	37	55	8	+47	73
	S	58	28	14	+14	432
	MP	50	40	10	+30	171
	C	47	31	22	+9	74
	FP	54	28	18	+10	116
	KD	49	35	16	+19	49
	M	52	29	19	+10	453
SD	58	27	15	+12	52	
<i>Politisk orientering</i>	Klart vänster	45	44	11	+33	151
	Något vänster	50	39	11	+28	370
	Varken eller	61	24	15	+9	504
	Något höger	56	29	15	+14	433
	Klart höger	44	26	30	-4	169
<i>Ekot (P1)</i>	3–7 ggr/v	46	36	18	+18	607
	Mer sällan/aldrig	59	28	13	+15	1 022
<i>Aktuellt/Rapport</i>	5–7 ggr/v	49	32	19	+13	785
	Mer sällan/aldrig	60	29	11	+18	838
<i>TV4Nyheterna</i>	1–7 ggr/v	56	29	15	+14	439
	Mer sällan/aldrig	49	35	16	+19	1 183
<i>Morgontidningsprenumeration</i>	Ja	51	32	17	+15	1 073
	Nej	60	28	12	+16	579

Kommentar: Data från den nationella SOM-undersökningen 2009. Frågan lyder: "Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem? Lagstifta mot ägarkoncentration på massmedieområdet." Svartalternativen är "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Varken bra eller dåligt förslag", "Ganska dåligt förslag" samt "Mycket dåligt förslag". Till svaren i mittenkategorin har förts de respondenter som hoppat över delfrågan, men som valt att svara på en eller flera andra frågor i frågebatteriet. Balansmättet anger andelen "bra förslag" minus andelen "dåligt förslag".

Av tabellen framgår att gruppen utan en bestämd uppfattning omfattar mer än hälften, eller mer exakt 55 procent, av den svenska befolkningen. Resultatet är intressant i flera avseenden. Först och främst skvallrar det om att vare sig ägarförhållandena inom svenska medier eller hur staten ska förhålla sig till mediasystemets aktörer, är frågor som de flesta svenskar har någon åsikt om. Slutsatsen förstärks ytterligare vid en jämförelse med andra inrikespolitiska spørsmål. Av de totalt 28 förslag rörande olika politiska sakfrågor som svarspersonerna i 2009 års SOM-undersökning haft att ta ställning till, är det här den fråga där minst andel av befolkningen har en uttalad åsikt.

Resultatet kan sättas i relation till den internationella medieforskningen, där medieägandet rört upp betydligt hetare känslor – låt vara att temat varit jämförelsevis mindre framträdande i svensk forskning (jfr Allern 1999). Flera forskare har påpekat betydelsen av ägarförhållanden för mediers agerande (se t.ex. McQuail 1992; Roppen 1998; Baker 2007). Mediekritikern Robert Altschull har rent av gått så långt som att stadga som en av journalistikens ”sju lagar” att nyhetsmediers innehåll ”alltid reflekterar intressena hos de som finansierar dem” (1984: 298). Ur ett sådant perspektiv får en situation där mediemarknaden koncentreras till ett allt mindre antal ägare en stor betydelse. Här ska samtidigt tillfogas att få ämnen inom medieforskningen är så normativt och ideologiskt laddade som det som rör just ägande och ägarskap.

Så – på vad beror då svenskarnas relativa oengagemang för den, åtminstone inom forskarvärlden, så omdebatterade frågan?

Först och främst ska tilläggas att ointresset är långt ifrån jämntjockt. Tabell 1 visar snarare på en rad tydliga variationer. Inledningsvis noterar vi att såväl kön och ålder som utbildning och subjektiv klasstillhörighet spelar roll för huruvida vi tar aktiv ställning till förslaget. Män uttrycker en bestämd uppfattning i betydligt högre grad än kvinnor. Samma sak gäller för äldre i förhållande till yngre, högutbildade jämfört med personer med lägre utbildning, och högre tjänstemän i relation till arbetare.

Går vi sedan vidare till politiskt intresse så finner vi dock vad som verkar vara den viktigaste förklaringsfaktorn. Inte för någon annan variabel är åsiktsgapet lika stort som här. Utgår vi istället från partisympati hittar vi också vissa olikheter. Avgjort mest bestämda visar sig V-sympatisörerna vara. Mellan övriga partigrupper är skillnaderna mindre, även om S- respektive SD-anhängarna är de som i minst utsträckning ger uttryck för en åsikt (här ska noteras att vissa av grupperna består av relativt små antal svarande). Vad gäller allmänideologisk orientering framkommer också ett tydligt mönster. Här förefaller dock synen på lagstiftning mot ägarkoncentration hänga samman, inte med *var*, utan med *hur starkt*, man definierar sig ideologiskt. Följaktligen är det på de båda ytterkanterna (”klart till vänster” respektive ”klart till höger”) som det tydligaste ställningstagandet framträder. Resultatet bekräftar den ideologiska stämpel som länge präglat synen på relationen stat medier (Siebert m.fl. 1956; Keane 1991).

Avslutningsvis visar tabellen betydelsen av människors direkta nyhetskonsumtion. Detta kan tänkas ha betydelse av två anledningar: för det första för att det är just medierna – och i förlängningen dess innehåll – som avses; för det andra för att det är genom medierna som *informationsspridare* som människor i första hand kan tänkas komma i kontakt med ämnet som politisk sakfråga (se nedan).

Vad som framkommer är följande: personer som relativt vanemässigt (mer än 2 ggr/vecka) lyssnar på Ekot i P1 eller regelbundet (mer än 4 ggr/vecka) tittar på Aktuell eller Rapport i SVT, tycks i högre grad än andra ha en bestämd åsikt om förslaget. Samma sak gäller för personer som bor i ett hushåll med morgontidningsprenumeration⁴. I samtliga fall förefaller alltså en exponering för nyhetsbäraren innebära att människor har lättare att ta ställning i sakfrågan. För det fjärde nyhetsmediet, TV4Nyheterna, gäller däremot det omvända: här framträder istället ett negativt samband mellan tittande (åtminstone 1 gång/vecka) och att kunna uttrycka en bestämd åsikt.⁵

Vad påverkar ett ställningstagande?

Resultaten i tabell 1 ger en bild av hur olika bakgrundsfaktorer hänger samman med åsiktsförekomsten rörande förslaget om statlig inblandning på mediemarknaden. Likafullt ger de inte hela bilden av hur opinionen är formad. Exempelvis vet vi sedan tidigare att det finns tydliga samband mellan ålder och såväl utbildning som nyhetskonsumtion. Relationen mellan vänster-högerinställning och partisympati är också förhållandevis obestridd. Endast genom att undersöka förklaringsvariablerna *med kontroll för varandra* går det att fastställa vad det är som egentligen har betydelse för att människors ska ha en uppfattning i frågan om det kloka i att reglera ägarstrukturen på mediemarknaden.

I tabell 2 redovisas en binär logistisk regressionsanalys med utgångspunkt i tabell 1:s förstakolumn. Metoden möjliggör för studier av enskilda effekter på den beroende variabeln av en eller flera oberoende variabler. (Vad analysen i tabell 2 konkret visar är *sannolikheten* att ha en inställning i frågan utifrån de olika bakgrundsvariablerna.⁶) I tabellen ingår endast de variabler som i en första samlad analys visat sig ha en egen förklaringskraft i förhållande till övriga förklaringsfaktorer.

Till att börja med kan konstateras att betydelsen av kön, ålder och utbildning är kvar. Även när hänsyn tagits till övriga förklaringsvariabler, tenderar män i betydligt högre grad än kvinnor att ha en åsikt. Vidare ökar sannolikheten för ett ställningstagande ju längre upp i åldrarna vi söker oss. Vad gäller utbildningseffekten visar det sig att den enbart gäller för personer som läst vid högskola eller universitet. Mellan de lägre utbildningsnivåerna finns det inga signifikanta skillnader. (Denna tendens kan skönjas även i tabell 1.)

Tabell 2 Sannolikheten att kunna uttrycka en åsikt ("bra" eller "dåligt förslag") i frågan om lagstiftning mot ägarkoncentration på massmedieområdet. Binär logistisk regression.

Koefficient	B	Standard- fel	Wald's chi ²	Frihets- grader	Odds- kvot
Konstant	-1,596	0,258	38,289	1	0,203***
Kön (0=kvinn, 1=man)	0,473	0,123	14,694	1	1,604***
Ålder (16–85 år)	0,015	0,004	17,201	1	1,015***
Högskole-/universitets- studier (0=nej, 1=ja)	0,489	0,155	9,970	1	1,630**
Social klass (dummykodad; ref. = arbetarhem)			10,397	4	
Jordbrukarhem	0,224	0,382	0,342	1	1,251
Tjänstemannahem	0,408	0,152	7,234	1	1,503**
Högre tjänstem.hem	0,651	0,239	7,430	1	1,918**
Företagarhem	0,213	0,232	0,846	1	1,238
Pol intresse (0=nej, 1=ja)	0,658	0,127	26,869	1	1,931***
Partisynpati (dummykodad; ref. = S)			14,113	7	
SD	0,177	0,341	0,268	1	1,193
FP	-0,217	0,239	0,825	1	0,805
M	-0,052	0,166	0,097	1	0,950
MP	0,247	0,214	1,333	1	1,280
KD	0,290	0,343	0,717	1	1,337
C	0,471	0,307	2,349	1	1,602
V	0,786	0,286	7,566	1	2,194**
TV4Nyheter, 1-7/v (0=nej, 1=ja)	-0,375	0,139	7,330	1	0,687**

Kommentar: Data från den nationella SOM-undersökningen 2009. Signifikansnivåer: *: $p < 0,05$; **: $p < 0,01$; ***: $p < 0,001$. Likelihood ratio test: χ^2 144,726, df 16, p 0,000. Hosmer & Lemeshow χ^2 6,460, df 8, p 0,596. Cox & Snell's $R^2 = 0,108$. Nagelkerke's $R^2 = 0,145$. $n = 1\ 255$. För frågans formulering, se kommentar tabell 1. I analysen har svarsalternativen "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Ganska dåligt förslag" samt "Mycket dåligt förslag" getts värdet 0 och alternativet "Varken bra eller dåligt förslag" värdet 1. I den senare kategorin ingår även de respondenter som hoppat över delfrågan, men som valt att svara på en eller flera andra frågor i frågebatteriet.

Också beträffande social klass finns det systematiska variationer. De som definierar sitt hem som tjänstemanna- eller högre tjänstemannahem, uttrycker i högre utsträckning än personer från arbetarhem (referensgrupp) en åsikt i frågan. Mellan den senare gruppen och personer från jordbrukar- eller företagarhem, är skillnaderna

obetydliga. Går vi sedan vidare i tabellen så hittar vi den enskilda faktor som har störst betydelse för huruvida människor kan ge uttryck för en ståndpunkt – politiskt intresse. Allt annat lika är sannolikheten att ha en åsikt nära dubbelt så hög bland politiskt intresserade jämfört med dem som inte är intresserade. Rörande partisynpati däremot är avvikelserna betydligt mindre. Endast ett parti utmärker sig, och det är som redan konstaterats Vänsterpartiet. Ingen annan partigrupp går att särskilja statistiskt från referensgruppen S-anhängare (som var den grupp som i tabell 1 visade på lägst andel med en explicit åsikt).

Så här långt överensstämmer resultaten med tendenserna i tabell 1. Såväl ålder, kön och utbildningsnivå som politiskt intresse, social klasstillhörighet och partisynpati är faktorer som också med kontroll för varandra har en egen effekt på sannolikheten att vi ska kunna uttrycka en åsikt i frågan om lagstiftning mot ägarkoncentration på massmedieområdet. Resultaten avviker inte nämnvärt från vad som framkommit i tidigare forskning angående vilka sociala bakgrundsfaktorer som har betydelse för åsiktsförekomsten i politiska sakfrågor (se t.ex. Gilljam 1988).

Men, med regressionsanalysens hjälp kan vi också förkasta några av de tidigare framskymtade sambanden. Den i förstone så tydliga kopplingen till ideologisk positionering visar sig vara, om inte falsk, så åtminstone enbart indirekt. Effekten av styrkan i det politiska ställningstagandet är nämligen ett uttryck för någonting annat, närmare bestämt politiskt intresse. Med andra ord tenderar politiskt intresserade personer i högre utsträckning än andra att placera sig på ytterkanterna av den femgradiga ideologiska skalan. När politiskt intresse förs in som förklaringsfaktor försvinner även effekten av att lyssna på Ekot, titta på Aktuellt/Rapport och av att ha en tidningsprenumeration (/läsa en morgontidning). I de båda senare fallen har också ålder en viss oberoende effekt.

Detta leder oss in på den sista av de prövade förklaringsvariablerna, betydelsen av att titta på TV4Nyheter. När hänsyn tagits till samtliga övriga faktorer kvarstår effekten av programmet. Alltså: oavsett ålder, kön, utbildning, politiskt intresse och partisynpati, så medför TV4:s nationella nyhetsprogram en *negativ inverkan* på sin publiks förmåga att kunna ta ställning i frågan om staten bör ingripa mot ägarkoncentrationen på mediemarknaden.⁷

Utifrån tabell 2 går det sedan avslutningsvis att prognostisera sannolikheten för att människor med olika bakgrund ska ha en inställning till förslaget. Som exempel visar sig sannolikheten för en tjuogoårig icke högskoleutbildad kvinna, som definierar sitt hem som ett arbetarhem, sympatiserar med Socialdemokraterna och tittar på TV4Nyheter vara endast omkring 15 procent. För en 65-årig högskoleutbildad man, däremot, som dessutom bor i ett högre tjänstemannahem, är V-anhängare och aldrig eller ytterst sällan tittar på TV4s riksnyheter, är motsvarande trolighet hela 85 procent.

De systematiska skillnader i fråga om kön, ålder, utbildning, klasstillhörighet och politiskt intresse som här framträder, pekar på en tydlig social skiktning i opinionen. Att tala om en "elitfråga" förefaller inte helt otillbörligt.

Likafullt är åsiktsförekomsten att betrakta som mycket låg (jfr Gilljam 1988: 143), vilket ger frågan om ägarförhållandena på mediemarknaden intrycket av en i hög grad *opolitiserad* politisk sakfråga. Vi återkommer till detta.

Vem tycker vad?

Därmed är det dags att lämna frågan *om* svenskar tycker något, för att istället övergå till dem som faktiskt har en åsikt: med andra ord de som tycker att lagstiftning mot ägarkoncentration antingen är ett dåligt eller ett bra förslag. Resultaten av den inledande analysen återfinns även här i tabell 1.

I flera avseenden bekräftas resultatet från tidigare studier. Svenskar är i allmänhet positivt inställda till en reglering av ägarstrukturen på mediemarknaden (Asp och Weibull 1996). Andelen som tycker det är ett bra förslag uppgår till 31 procent, jämfört med 15 procent för dåligt förslag. Om vi bortser från den stora gruppen obestämda och enbart ser till dem som faktiskt ger uttryck för en åsikt – låt oss använda liknelsen med dem som går och röstar och dem som låter bli – är alltså andelen som är positiva till lagstiftning hela 67 procent.

Den viktigaste förklaringsfaktorn, den relativa samstämmigheten till trots, tycks vara ideologisk orientering. Men jämfört med i föregående avsnitt handlar det inte om styrkan i orienteringen utan på vilken sida av axeln man placerar sig. Här finns således en tydlig vänster-högerdimension. Likafullt noterar vi att det inte rör sig om något linjärt samband; endast bland personer som befinner sig ”klart till höger” på skalan finns en (om än liten) övervikt för dem som tycker förslaget är dåligt. Också partipolitiskt återfinns de förväntade skillnaderna. Utmärker sig mest gör V-sympatisörerna, på andra plats följt av anhängare till MP. Men – och detta förtjänar en särskild poängtering –, inte i någon partigrupp på vare sig vänster- eller högerkanten är motståndarna till lagstiftning i överläge.

När det gäller övriga bakgrundsvariabler ser vi att män överlag är mer positivt inställda till statlig reglering än kvinnor, tjänstemän är mer positiva än arbetare, företagare och jordbrukare, och att politiskt intresserade är mer positiva än de ointresserade. Mot bakgrund av vad som framkom i föregående avsnitt kan vi här alltså skönja en tendens till att det är i de grupper som är *kritiska* till ägarkoncentrationen som andelen med en artikulerad åsikt också är störst.

Även för ålder framträder ett samband, i vilket yngre är mer positiva till lagstiftning än äldre. Här ska dock tilläggas att skillnaderna inte beror på andelen som tycker förslaget är bra; här är differenserna mycket obetydliga. Istället handlar det om andra sidan av skalan, där det finns ett tydligt samband mellan stigande ålder och en mer uttalad negativ syn på statlig inblandning på mediemarknaden. Tittar vi sedan slutligen på betydelsen av konsumtionen av olika nyhetsmedier, så är skillnaderna i det här avseendet relativt obetydliga.

Vad påverkar åsiktsriktningen?

Också i fråga om åsiktsriktningen har vi att ta hänsyn till den eventuella samvariationen mellan förklaringsvariablerna. En logistisk regressionsanalys av opinionen presenteras i tabell 3. Analysen visar sannolikheten att gå från att vara negativt till positivt inställd till förslaget om att lagstifta mot ägarkoncentration på massmedieområdet.

Tabell 3 Sannolikheten att vara positivt inställd till lagstiftning mot ägarkoncentration på massmedieområdet (i förhållande till att vara negativt inställd). Binär logistisk regression.

Koefficient	B	Standard-fel	Wald's chi ²	Frihetsgrader	Odds-kvot
Konstant	2,724	0,392	48,393	1	15,247***
Ålder (16–85 år)	-0,025	0,005	25,146	1	0,975***
Vänster-höger (dummy-kodad; ref. = klart till vänster)			33,886	4	
Ngt till vänster	-0,120	0,335	0,129	1	0,887
Varken eller	-0,920	0,320	8,238	1	0,399**
Ngt till höger	-0,673	0,323	4,353	1	0,510*
Klart till höger	-1,529	0,353	18,697	1	0,217***

Kommentar: Data från den nationella SOM-undersökningen 2009. Signifikansnivåer: * p<0,05; ** p<0,01; *** p<0,001. Likelihood ratio test: chi² 144,726, df 16, p 0,000. Hosmer & Lemeshow chi² 4,965, df 8, p 0,761. Cox & Snell's R² = 0,081. Nagelkerke's R² = 0,112. n = 749. I analysen ingår enbart de som svarat antingen "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Ganska dåligt förslag" eller "Mycket dåligt förslag". Svartalternativen har dikotomiserats till "bra förslag" (=1) respektive "dåligt förslag" (=0). För frågans formulering, se kommentar tabell 1.

Först ska understrykas opinionens tydliga snedfördelning (till förmån för lagstiftning), varför utrymmet för stora förklaringsanspråk är begränsat. Likafullt framträder en rad avvikelser gentemot tendenserna i tabell 1. Endast två variabler visar sig nämligen ha egen förklaringskraft: ålder och ideologisk hemvist. Ju högre ålder, eller ju mer höger ut på ideologiskalan, desto lägre sannolikhet för en positiv attityd till lagstiftning. När dessa båda tas med i analysen försvinner bärkraften hos övriga bakgrundsvariabler. Här ska dock göras ett viktigt tillägg: om partisympati (som i sig helt saknar förklaringskraft) förs in i analysen, så raderas variationen mellan klart till vänster och de tre mittalternativen. Kvarstår gör då endast effekten av att vara "klart till höger" (oddskvot 0,250; p<0,01).

Det är tydligt att frågan om statlig mediepolitik inte är en sådan som kommit att anta en partipolitisk prägel bland väljarna. (I synnerhet verkar den politiska högern vara jämförelsevis splittrad sakfrågan.) Om frågan däremot en dag skulle

politiseras, pekar resultaten på att den sannolikt skulle bära dragen av en typisk vänster-högerfråga.

Men – vad de särskilt förebådar är en betydande generationsklyfta. För varje steg på ideologiskalan är yngre betydligt mer öppna för lagstiftning än äldre.

Även här kan vi exemplifiera rönen. Följaktligen är sannolikheten att en person som är 20 år och ”klart till vänster” ska ha svarat ”bra förslag” på frågan om lagstiftning hela 90 procent. Motsvarande sannolikhet för en jämnårig som istället definierar sig som ”klart till höger” är nästan 70 procent. Även på den yttre högerkanten finns det alltså bland de yngre ett betydande stöd för lagstiftning mot ägarkoncentration inom medierna. Som jämförelse blir resultatet av en liknande ”ideologisk resa” för en 75-åring att sannolikheten att vara för lagstiftning minskar från 70 till 34 procent. Den relativt sett stora minskningen indikerar att också kopplingen mellan ideologi och syn på lagstiftning förefaller vara åldersmässigt betingad. Möjligen har vi här ännu ett exempel på att inställningen i dagens medie- och kommunikationspolitiska sakfrågor (jfr fildelnings- resp. FRA-debatten) inte nödvändigtvis följer de traditionella ideologiska mönstren (se t.ex. Bjereld och Oscarsson 2009).

Slutsatsen av analysen blir därmed tredelad. För det *första* kan konstateras att opinionen kring förslaget om att lagstifta mot ägarkoncentration har tydliga socioekonomiska förtecken. Det är framför allt inom en (manlig) högutbildad och politiskt intresserad tjänstemannasfär som det alls ges uttryck för en åsikt i frågan. I övriga samhällsled är engagemanget betydligt svalare.

För det *andra* präglas den allmänna mening som faktiskt finns av samstämmighet; bland de svenskar som kan ge uttryck för en inställning till förslaget om lagstiftning är nämligen en betydande majoritet, 67 procent, för en sådan. Nyss nämnda förklaringsvariabler bidrar alltså primärt till vädrandet av en kritik mot ägarkoncentration på massmedieområdet (snarare än till ett försvar för den rådande relationen mellan stat och privata medier).

Och för det *tredje*: det uttalade motstånd som trots allt noteras har dels en ideologisk förklaring, dels en åldersrelaterad. Personer som är klart till höger är mer negativt inställda än andra, och ju högre upp i åldrarna vi söker oss, desto större blir andelen som tar aktiv ställning mot förslaget. Betydelsen av ideologisk placering tycks dessutom öka med stigande ålder.

En dåligt underblåst opinion

Den genomsnittlige svensken ägnar sex timmar om dagen åt mediekonsumtion av olika slag (Mediebarometern 2008). Det är genom medierna som vi i första hand skapar oss en bild om vår omvärld. Genom mediernas försorg har avgjorts val och avsatts ministrar.

Mot den bakgrunden kan det tyckas paradoxalt att vi har så lite att säga om de intressen som i slutändan har kontrollen över de medierade budskap som kommer oss till dels – eller, för den delen, om den fundamentala demokratiska frågan om

huruvida staten ska lägga sig i och reglera strukturen bland de fria medierna. Inte något annat politiskt förslag i SOM-undersökningens omfattande frågearsenal möts av ett så vagt ställningstagande som just frågan om ägandet på mediemarknaden.

Å andra sidan har vi i det här kapitlet kunnat se att bland den minoritet svenskar som faktiskt *har* en åsikt, tycks en klar övervikt anse att ägarkoncentration är ett problem som bör stävjas med lagstiftning.

Till 1900-talets viktigaste teoretiska landvinningar gällande mediernas betydelse hör den som rör nyhetsmediers dagordningsbildande funktion (McCombs 2006). Grundtesen i teorin är att medierna inte bara skapar våra bilder av verkligheten (Lippmann 1922/1997), de styr också hur vi prioriterar i det flöde av politiska frågor som alla tävlar om vårt engagemang. Prövningar av teorin har visat att medierna inte nödvändigtvis avgör *hur* vi ska tycka, utan snarare vad – i bemärkelsen vilka sakfrågor – vi ska tycka någonting om, och vad vi ska anse som viktigt. Teorin tillskriver alltså medierna en betydande makt över hur opinioner skapas, utvecklas, och förr eller senare ebbat ut och försvinner.

Utifrån insikten att medierna på ett direkt sätt influerar medborgarnas dagordning för vad som upplevs vara angelägna politiska sakfrågor, kan vi närma oss ett svar på frågan om den relativa frånvaron av en allmän opinion kring ägarstrukturen på mediemarknaden.

Enligt dagordningsteorin måste förklaringen till paradoxen sökas hos medierna själva: Om nyhetsredaktionerna inte själva för upp en fråga på *sin* dagordning, är chansen liten att den också hamnar på medborgarnas dito. När det gäller de senaste årens strukturförändringar på medieområdet kan det konstateras att det är just detta som varit fallet. 2000-talets stora tidningsaffärer, vilka förde med sig en avsevärt ökad ägarkoncentration inom dagspressen, kunde genomföras utan större offentlig debatt (Sundin 2009). Analysen visar också att en mer omfattande nyhetskonsumtion inte tycks ha någon som helst effekt på svenskars förmåga att forma en åsikt i frågan – något som i linje med dagordningsteorin är en handfast indikation på dess bortavaro från nyhetsagendan. I fallet med TV4Nyheterna, Sveriges största kommersiella nyhetsprogram, förefaller effekten rent av vara negativ. Helt visst omfattar landets nyhetsredaktioners (självpåtaget) granskande funktion av samhällets bärande institutioner inte deras egna arbetsgivare.

Människors relation till medier är komplex, och kan analyseras utifrån en rad olika perspektiv. Ett utmärkande drag hos relationen är dock att vi som publik i första hand förhåller oss till dagstidningar, tidskrifter och radio- och tv-kanaler utifrån deras innehåll – inte som affärsrörelser drivna av finansiella och/eller politiska intressen. Sändaren underordnas budskapet. Mot ljuset av att nära nog samtliga privatägda svenska medieföretag idag ingår i stora ofta horisontellt diversifierade ”mediehus”, är det ingen vågad slutsats att det bland landets medieägare finns få incitament att rucka på det förhållandet.

Noter

- ¹ De fyra företagen är Bonnier (Stockholm), Schibsted (Oslo), Stampen (Göteborg) och MittMedia (Gävle). Andelen av marknaden avser upplaga och gäller för år 2008. Tillsammans ägde de samma år 40 av landets totalt 97 flerdagarsstidningar (Sundin 2009).
- ² För frågan och svarsalternativens exakta formulering, se kommentar tabell 1.
- ³ Till denna kolumn har även hänförts de som har hoppat över delfrågan, men som valt att svara på en eller flera andra delfrågor i samma frågebatteri. (För frågans övriga delfrågor, se fråga 17, Riks 2-formuläret i bilaga.)
- ⁴ Motsvarande tendens återfinns om man istället studerar morgontidningsläsare respektive icke morgontidningsläsare.
- ⁵ För läsning av gratis- eller kvällstidningar finns inga motsvarande skillnader. De har därför utelämnats från tabellen.
- ⁶ Detta uttrycks tydligast i den sista kolumnen ("oddskvoten"), som kan tolkas som den procentuella förändringen av sannolikheten när vi rör oss ett skalsteg på den oberoende variabeln. En oddskvot som är högre än 1 uttrycker en ökad sannolikhet, medan en oddskvot under 1 uttrycker en minskad dito. Låt oss ta resultatet för kön som exempel. Oddskvoten 1,604 uttrycker förändringen av sannolikheten att ha en åsikt i den studerade frågan när vi "rör oss" från kvinna till man. Sannolikheten uttrycks som procent: m.a.o. kan resultatet tolkas som att sannolikheten att en man ska ha en åsikt, när hänsyn tagits till övriga förklaringsvariabler, är 60,4 % högre jämfört med en kvinna. Som synes är denna skillnad signifikant på 0,001-nivån.
- ⁷ En liknande tendens, nämligen att TV4Nyhetererna förefaller ha en hämmande effekt på sin publiks kunskapsnivåer i samband med valrörelser, har konstaterats av Petersson m.fl. (2006).

Referenser

- Allern, Sigurd (1999) *Politisk økonomi som teoretisk tillnærming i journalistikkforskning*. I Sosiologisk Årbok. Oslo.
- Altschull, Robert (1984) *Agents of Power*. New York: Longman.
- Asp, Kent, Lennart Weibull (1996) *Svenska Journalister om mångfald och medier*. Stockholm: Rådet för mångfald inom massmedia.
- Baker, C. Edwin (2007) *Media Concentration and Democracy*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bjereld, Ulf, Henrik Oscarsson (2009) *Folket och FRA*. I Holmberg, S, L Weibull (red.) Svensk höst. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.

- Gabrielsson, Håkan (2003) *Samhällsdygden som affärsidé*. I U Carlsson (red.) Pennan, Penningen & Politiken. Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet.
- Gilljam, Mikael (1988) *Svenska folket och löntagarfonderna*. Lund: Studentlitteratur.
- Gustafsson, Karl Erik (2006) Utvecklingen av svensk dagspress intill 2005. I SOU 2006:8. *Mångfald och räckvidd. Slutbetänkande av Presskommittén 2004*.
- Hadenius, Stig, Lennart Weibull, Ingela Wadbring (2008) *Massmedier*. Stockholm: Ekerlids.
- Hallin, Daniel, Paolo Mancini (2004) *Comparing Media Systems*. Cambridge/New York: Cambridge University Press.
- Keane, John (1991) *The Media and Democracy*. Cambridge: Polity Press.
- Lippmann, Walter (1922/1997) *Public Opinion*. New York: Free Press Paperbacks.
- McQuail, Denis (1992) *Media Performance*. London: Sage.
- McQuail, Denis (2003) *Media Accountability and Freedom of Publication*. Oxford: Oxford University Press.
- McCombs, Maxwell (2006) *Makten över dagordningen*. Stockholm: SNS Förlag.
- Mediebarometern 2008*. Göteborgs universitet, Nordicom. <http://www.nordicom.gu.se/mt/filer/mediedagen_2008.pdf> (2010-04-10)
- Petersson, Olof, Monika Djerf-Pierre, Sören Holmberg, Jesper Strömbäck, Lennart Weibull (2006) *Demokratirådets Rapport 2006: Mediernas valmakt*. Stockholm: SNS Förlag.
- Roppen, Johann (1998) *The Problem of No-Effects of Media Concentration*. Nordicom Review, 1998(1).
- Siebert, Fred S., Theodore Peterson, Wilbur Schramm (1956) *Four Theories of the Press*. Urbana: University of Illinois Press.
- SOU 1980:28 *Massmediekoncentration. Betänkande av massmediekoncentrationsutredningen*.
- SOU 1997:92 *Medieföretag i Sverige. Delbetänkande av Rådet för mångfald inom massmedierna*.
- SOU 2006:8 *Mångfald och räckvidd. Slutbetänkande av Presskommittén 2004*.
- Sundin, Staffan (2009) *Den svenska mediemarknaden 2009*. Medienotiser Nr 3. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.

FÖRSVAGAD BISTÅNDSVILJA

HANS ABRAHAMSSON OCH ANN-MARIE EKENGREN

Det är nu snart 10 år sedan Sveriges parlamentariska kommitté ”Globkom” presenterade sina förslag till biståndets framtida utformning, för att det bättre skulle svara mot de globala utmaningar mänskligheten stod inför. Rapporten ”En rättvis värld utan fattigdom” pekade på vikten av att det svenska utvecklingssamarbetet, utifrån solidaritet och upplyst egenintresse, bidrog till en mer jämlik och hållbar utveckling. Globaliseringen hade alltmer flätat samman världen. Effekterna av olika utvecklingsproblem någonstans långt borta hade också kommit att få stor betydelse här hemma. Det gick inte längre att stänga in och avskärma sig från världen utanför. Förutom att koncentrera biståndet till färre områden poängterade kommittén behoven av samstämmighet mellan politikområden. Den ena handen skulle inte längre kunna ta tillbaka vad den andra handen gav. Det gällde inte minst frågan om gällande handelsregler och jordbrukssubventioner som allvarligt ansågs försvåra fattiga länders utveckling.

Sverige var inte ensamt om att föra denna diskussion. Fler biståndsländer inledde motsvarande arbeten och presenterade olika vitböcker om det internationella utvecklingssamarbetets betydelse och inriktning i en globaliserad värld. FN var mitt inne i sitt arbete med Millenniumdeklarationen och strävan efter att halvera fattigdomen fram till år 2015. Dess förre generalsekreterare, Kofi Annan, pekade på det triangulära förhållande som rådde mellan säkerhet, utveckling och rättvisa. Utan säkerhet var det svårt att föreställa sig någon utveckling. Utan utveckling blev det ingen säkerhet, och utan rättvisa och mänskliga rättigheter skulle det vare sig bli någon säkerhet eller utveckling.

Något år senare presenterade den socialdemokratiska regeringen sin proposition ”Gemensamt Ansvar – Svensk politik för global utveckling”. Efter smärre förändringar antogs den av riksdagen år 2003. Frågan om samstämmighet mellan politikområden lyftes fram medan motivet om ”upplyst egenintresse” tonades ned. Det senare ansågs strida mot svensk tradition av att bistå människor i nöd utifrån solidaritet och medmänskliga överväganden.

Kraven på samstämmighet mellan politikområden visade sig med tiden svåra att tillgodose i praktiken. Enskilda departement fortsatte att värna om sina uppgifter och att dra åt olika håll. Fem år senare, år 2008, blev det därför dags för Alliansregeringen att i sin skrivelse till riksdagen avisera en nystart av svensk politik för global utveckling. ”Drygt fyra år har gått och många av de utmaningar som världen står inför har blivit än mer påtagliga... (...)...Behovet av samstämmighet och samverkan mellan politikområden för att hantera dessa gemensamma utma-

ningar har aldrig varit större än idag. Ändå har politiken hittills inte levt upp till de förväntningar som ställts på den” (Regeringens skrivelse 2007/08:89 sid 5). Den aviserade nystarten förväntades få stöd av en engagerad allmänhet som inte såg på frågan om internationell solidaritet utifrån den koloniala föreställningen om “den vite mannens börda” utan utifrån sammanfallande intressen om långsiktigt hållbar värld i fred och välmående.

Sedan det svenska biståndets födelse har informationsanslaget ansetts vara en viktig del i den svenska biståndsviljan. Det är en av få utgiftsposter som tilldelats mer pengar än vad som äskats. Till många biståndsarbeters bestörtning (Omvärlden 1.10.2009) beslöt regeringen förra året att dramatiskt skära ner på informationsanslaget till enskilda organisationer. Den svenska biståndsviljan ansågs tillräckligt grundmurad. Två tidigare generaldirektörer för Sida gick ut i media och menade att regeringens retorik och arbetsmetoder visade på avsikten att opinionsmässigt bädda för en nedskärning av biståndet (DN Debatt 3.4.2009). Istället pläderade de för att Sverige måste återta sin forna roll som ledande biståndsnation. Men bara en kort tid därefter kom OECDs biståndsorgan DAC med sin rapport som visade på att Sverige är det land i världen som relativt sett ger mest bistånd. Trots den finansiella krisen, som minskat biståndsvolymerna världen över, uppgick det svenska biståndet förra året till 1,12 procent av bruttonationalinkomsten, vilket är mer än FNs fastställda mål på 0,7% och som få länder uppfyller. Sett ur det perspektivet finns inga tecken på att regeringen förändrat sin vilja till kontinuitet och fortsatt biståndsenagemang åtminstone på kort sikt. Men DACs siffror är förföriska. De säger mer om andra länders minskade bistånd procentuellt sett. Dessutom har bruttonationalinkomsten minskat till följd av den finansiella krisen.

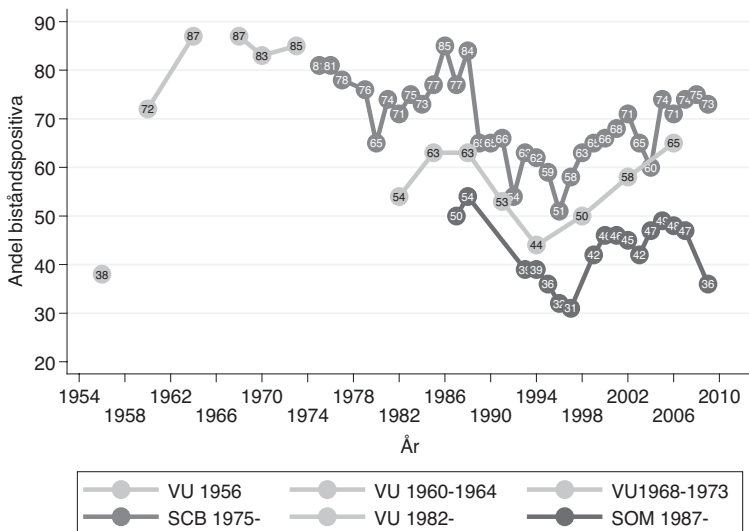
Den intressanta frågan som inställer sig är hur det förhåller sig med den svenska biståndsviljan. Mer cyniska motdebattörer menar att ju mer svenska folket vet om biståndets effekter desto lägre blir biståndsviljan. Jordbävningkatastrofen på Haiti i januari 2010 visar också på att någonting kan ha hänt sedan Tsunamin 2004. Det svenska gensvaret var nu mer än fem gånger lägre. Frågan kvarstår om detta kan bero på de senast årens alltmer kritiska biståndsdebatt eller helt enkelt på att så många svenskar omkom till följd av Tsunamin 2004 och på att fler svenskar utifrån egna upplevelser från julsestrar har lättare för att identifiera sig med nödlidande på andra sidan Indiska Oceanen än på andra sidan av Atlanten.

Biståndsviljan i Sverige 1956-2009

Den undersökning som SOM-institutet nyligen låtit genomföra kring bl.a. den svenska biståndsviljan blir mot denna bakgrund speciellt intressant. Traditionellt sett har såväl anslagen till bistånd som folkets biståndsvilja följt de samhällsekonomiska trenderna. När svenskarna förväntar sig mer gynnsamma ekonomiska villkor, för Sverige och för det egna hushållet, har andelen biståndspositiva ökat. Stämmer dessa trender fortfarande i en alltmer globaliserad värld? Har den finansiella krisen och

vardagliga bekymmer fått svenskarna att förändra sin syn på världsmedborgarskapets förpliktelser. Eller är det tvärtom så att biståndsviljan, till följd av att de globala utmaningarna tränger sig på och att medvetenheten om sambanden mellan vår egen säkerhet och andras utveckling och mänskliga rättigheter ökar, ligger på stabilare grund och är mer opåverkad än tidigare av ekonomiska konjunkturer? Vi hoppas att vår redogörelse av SOM-undersökningens resultat till delar kan besvara denna fråga. I den första figuren söker vi svar på hur biståndsviljan har förändrats över tid.

Figur 1 Biståndsviljan i Sverige 1956-2009. Andel biståndspositiva (procent)

Biståndsviljans utveckling över tid kan följas, med hjälp av Valforskningsprogrammets väljarundersökningar (VU), SCB:s mätningar på uppdrag för SIDA samt SOM-undersökningarna, tillbaka till 1950-talet.¹ Enligt de tre mätserierna ligger biståndsviljan på lite olika nivåer, men det intressanta är att trenderna dvs. ökning eller minskningar beskrivs på ett liknande sätt i alla tre undersökningar. Historiskt sett var biståndsviljan som högst i samband med att det statliga utvecklingssamarbetet etablerades och expanderade under 1960- och 1970-talen. Nya höga nivåer noteras även under mitten av 1980-talet, trots att det svenska utvecklingssamarbetet vid den tidpunkten var ifrågasatt bland annat för bristande effektivitet och för att mottagarländer valdes utifrån ideologiska överväganden. Under tidigt 1990-tal sjönk biståndsviljan kraftigt för att under senare delen av 1990-talet och 2000-talet långsamt återhämta sig till samma nivåer som rådde under slutet av 1970-talet och början av 1980-talet. SOM-mätningen 2009 visar att ett nytt trendbrott ägt

rum, då biståndsviljan sjunkit kraftigt. I tabell 1 visar vi mer i detalj hur andelen biståndspositiva förhåller sig till andelen biståndsnegativa (balansmåt).

Tabell 1 Svenska folkets inställning till förslaget att "minska u-hjälpen" 1987-2009 (procent, balansmåt)

	++	+	0	-	--	Summa procent	Antal svar	Opinions- balans	Andel bistånds- positiva
1987	8	13	29	27	23	100	1 607	+29	50
1988	6	10	31	28	25	100	1 569	+37	53
1993	11	19	31	23	16	100	1 788	+9	39
1994	11	20	30	24	15	100	1 631	+8	39
1995	10	21	33	23	13	100	1 712	+5	36
1996	18	20	30	20	12	100	1 688	-6	32
1997	17	21	31	20	11	100	1 666	-7	31
1999	10	15	33	26	16	100	3 338	+17	42
2000	10	14	30	25	21	100	3 315	+22	46
2001	9	13	32	26	20	100	3 383	+24	46
2002	9	13	33	26	19	100	3 353	+23	45
2003	9	15	34	25	17	100	1 693	+18	42
2004	8	15	30	29	18	100	1 669	+24	47
2005	6	12	33	27	22	100	1 616	+31	49
2006	7	15	30	29	19	100	1 507	+26	48
2007	6	13	34	28	19	100	1 552	+28	47
2009	10	16	38	23	13	100	1 609	+10	36

Kommentar: ++ = "mycket bra förslag", + = "ganska bra förslag", 0 = "varken bra eller dåligt förslag", - = "ganska dåligt förslag", - - = "mycket dåligt förslag. Opinionsbalansen visar andelen som tycker att det är ett mycket dåligt eller dåligt förslag att minska u-hjälpen minus andelen som tycker att det är ett mycket bra eller bra förslag. Värdena kan variera mellan +100 (alla tycker att det är ett dåligt förslag att minska u-hjälpen) och -100 (alla tycker att det är ett bra förslag att minska u-hjälpen). Positiva värden anger att det finns en övervikt biståndspositiva (negativa till att minska u-hjälpen) och negativa värden anger att det finns en övervikt biståndsnegativa (positiva till att minska u-hjälpen). Andelen biståndspositiva är summan av dem som tycker att det är ett mycket dåligt eller dåligt förslag att minska u-hjälpen.

SOM-institutets mätningar av biståndsviljan inleddes 1987 och mättes senast hösten 2009. Mätserien inleddes med en notering om 50 procent biståndspositiva år 1987, vilket ökade till 54 procent biståndspositiva år 1988. Därefter sjönk biståndsviljan kraftigt till bottennoteringen 31 procent år 1997. Liksom i övriga mätningar ökade biståndsviljan därefter och har sedan pendlat mellan 42-49 procent biståndspositiva under senare delen av 1990-talet och 2000-talet. Den minskning som biståndsviljan uppvisar år 2009, med 36 procent biståndspositiva, kan i det ljuset betraktas som en kraftig nedgång. Opinionsbalansen är fortfarande positiv, +10, men relationen mellan biståndspositiva och biståndsnegativa har förändrats på så sätt att övervik-

Tabell 2 Andel biståndspositiva i olika befolkningsgrupper 1987-2009 (procent, procentdifferenser)

	1987	1988	1993	1996	1997	1999	2005	2009	Differens 1988-2009
<i>samtliga</i>	50	54	39	32	31	42	49	36	-18
<i>kön</i>									
kvinnor	57	59	42	35	34	45	51	37	-22
män	42	48	36	29	28	38	46	34	-14
differens kvinna-man	+15	+11	+6	+6	+6	+7	+5	+3	
<i>ålder</i>									
15-19 (ung)	69	61	52	54	47	52	51	47	-14
20-29	56	64	51	41	38	52	60	43	-21
30-39	53	63	47	34	39	46	53	47	-16
40-49	49	50	35	35	29	43	50	40	-10
50-59	41	44	36	24	26	39	47	37	-13
60-69	41	43	29	20	21	29	43	27	-16
70-80 (gammal) ²	36	45	24	22	21	34	41	21	-24
differens ung – gammal	+33	+16	+28	+34	+26	+18	+10	+26	
<i>utbildning³</i>									
hög		71	56	51	48	58	66	51	-5
medel		59	44	32	34	40	46	31	-13
låg		46	31	21	19	34	34	20	-11
differens högutbildade – lågutbildade		+25	+25	+30	+29	+24	+22	+31	
<i>partisynpati</i>									
Feministiskt initiativ	-	-	-	-	-	-	-	63	
Miljöpartiet	61	67	72	43	43	53	73	55	-12
Vänsterpartiet	71	75	56	42	43	54	70	55	-20
Socialdemokraterna	51	54	40	30	29	42	49	37	-17
Centerpartiet	36	48	34	34	23	37	49	33	-15
Folkpartiet	55	64	55	49	42	59	62	45	-19
Moderaterna	31	40	29	22	21	30	38	24	-16
Kristdemokraterna	81	68	66	64	48	48	55	49	-19
Sverigedemokraterna	-	-	-	-	-	-	-	8	
antal svarspersoner	1609	1525	1779	1671	1666	3338	1616	1609	

Kommentar: Andel biståndspositiva har beräknats utifrån hur många som har svarat att det är ett dåligt eller mycket dåligt förslag att minska u-hjälpen. I "antal svarspersoner" ingår enbart de personer som svarat på frågan. Observera även att procentdifferensen är beräknad på en jämförelse mellan åren 1988 och 2009. Skälet till det är att på aggregerad nivå var andelen biståndspositiva som störst år 1988. Det innebär att i enskilda befolkningsgrupper kan den mest biståndspositiva noteringen ha ägt rum ett annat år.

ten för de biståndspositiva minskar. Notera dock att andelen svarande som tycker förslaget att ”minska u-hjälpen” är varken bra eller dåligt också har ökat.

I tidigare studier av biståndsviljan har noterats att kvinnor, unga och välutbildade varit mer biståndspositiva än män, äldre och lågutbildade. Vidare har sympatisörer som placerar sig till vänster varit mer biståndspositiva än personer som placerar sig själva till höger i politiken. Sympatisörer till vänsterpartiet och miljöpartiet har varit mer biståndspositiva, medan moderaternas sympatisörer varit mer biståndsnegativa. I tabell 2 avser vi att studera om dessa mönster kvarstår.

Den generella trenden är den samma i alla socio-ekonomiska grupper; biståndsviljan sjönk 2009, både i förhållande till när biståndsviljan började undersökas i slutet av 1980-talet och i ett mer kortsiktigt perspektiv sedan mitten av 2000-talet. Inte i någon grupp kan en stigande biståndsvilja noteras vid en jämförelse med 1988 respektive 2005. Uppenbarligen påverkas alla grupper i samma biståndsnegativa riktning.

Resultaten visar också att skillnaden mellan andelen biståndspositiva män och kvinnor är minskande över tid och vid senaste mätningen 2009, bara 3 procentenheter. Biståndet är inte längre någon fråga som skiljer könen åt. Skillnaden mellan unga och äldre kvarstår dock, vilket innebär att ju yngre du är desto mer biståndspositiv är du. Skillnaden mellan unga och äldre var 26 procentenheter år 2009. Även tidigare identifierad utbildningseffekt kvarstår, dvs. personer med hög utbildning är mer biståndspositiva än personer med låg utbildning. Skillnaden mellan dessa grupper var 36 procentenheter år 2009. I stora drag kvarstår även tidigare identifierade mönster när det gäller vilka partisympatisörer som är biståndspositiva eller biståndsnegativa. Personer som sympatiserar med partier till vänster på den politiska skalan, Feministiskt initiativ (63 procent), Miljöpartiet (55 procent) och Vänsterpartiet (55 procent) var mest biståndspositiva år 2009. Därefter följer sympatisörer till partier till höger på den politiska skalan; Kristdemokraterna (49 procent) och Folkpartiet (45 procent). I en tredje grupp återfinns sedan sympatisörer till Socialdemokraterna (37 procent), Centerpartiet (33 procent) och Moderaterna (24 procent). Allra lägst andel biståndspositiva återfinns bland Sverigedemokraternas partisympatisörer (8 procent).

Varför minskar biståndsviljan?

Efter att ha konstaterat att den generella trenden är entydig i alla befolkningsgrupper avser vi att pröva några tänkbara förklaringar till varför biståndsviljan sjunker. Redan i inledningen antydde vi några tänkbara förklaringar till en minskande biståndsvilja; den ekonomiska krisen, en alltmer kritisk biståndsdebatt där korruptionsproblem har uppmärksamats och att den egna viljan att ge har minskat. I nästa steg i kapitlet prövar vi dessa förklaringar en i taget. Vi prövar förklaringarna på individnivå vid ett undersökningstillfälle, år 2009. Vårt antagande är att om förklaringarna får stöd på individnivå, kan de sannolikt bidra till att förklara nedgången också över tid.

I tidigare studier har ett starkt samband mellan ekonomisk utveckling och biståndsvilja kunnat konstateras på aggregerad nivå. Det innebär att vi har kunnat identifiera

Tabell 3 Andel biståndspositiva i olika befolkningsgrupper med olika grad av ekonomisk oro 2009 (procent, procentdifferenser)

	Liten ekonomisk oro	Stor ekonomisk oro	Differens liten-stor ekonomisk oro
<i>samtliga</i>	41	35	+6
<i>kön</i>			
kvinnor	52	37	+15
män	34	33	+1
<i>ålder</i>			
15-19	36	39	-3
20-29	45	44	+1
30-39	46	39	+7
40-49	41	42	-1
50-59	48	33	+15
60-69	43	31	+12
70-80 ⁴	18	25	-7
<i>utbildning</i> ⁵			
hög	53	48	+5
medel	26	28	-2
låg	25	19	+5
<i>partisynpati</i>			
Feministiskt initiativ	86	60	+26
Miljöpartiet	78	50	+28
Vänsterpartiet	48	63	-15
Socialdemokraterna	35	34	+1
Centerpartiet	33	43	-10
Folkpartiet	54	45	+9
Moderaterna	27	22	+5
Kristdemokraterna	67	49	+18
Sverigedemokraterna	7	12	-4

Kommentar: Andel biståndspositiva har beräknats utifrån hur många som har svarat att det är ett dåligt eller mycket dåligt förslag att minska u-hjälpen. Frågan "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som oroande inför framtiden?" har preciserats med underkategorin "ekonomisk kris". Personer som har svarat "mycket oroande" och "ganska oroande" på den frågan har kategoriserats som att de hyser "stor ekonomisk oro". Personer som har svarat "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande" har kategoriserats som att de hyser "liten ekonomisk oro".

ett samband mellan biståndsviljans utveckling och den ekonomiska utvecklingen. I tider av dåliga ekonomiska konjunkturer har biståndsviljan försvagats. Detta samband återfinns även på individnivå, om än inte lika starkt. Det innebär dock att individers ekonomiska situation uppvisar ett samband med biståndsviljan (Ekengren och Oscarsson 1998). Frågan är om den finansiella krisen, som tog fart på allvar hösten 2008, är en viktig förklaring till att biståndsviljan sjunker och om detta samband finns även på individnivå. Om så är fallet borde personer som uttrycker oro för den ekonomiska utvecklingen ha lägre biståndsvilja än personer som inte känner oro för den ekonomiska utvecklingen. I tabell 3 studeras skillnader i biståndsvilja mellan personer som är mycket eller ganska oroliga för den ekonomiska utvecklingen med personer som är lite eller inte alls oroliga.

Personer som hyser liten ekonomisk oro är något mer biståndspositiva än personer som hyser stor ekonomisk oro. I befolkningen som helhet går resultaten i hypotesens riktning, även om skillnaden mellan dessa två grupper bara är 6 procentenheter. Vid en uppdelning i olika socio-ekonomiska grupper ser vi en något mer fragmentiserad bild; i vissa grupper är personer med liten ekonomisk oro betydligt mer biståndspositiva, i andra grupper är effekten försumbar eller så går effekten i motsatt riktning mot hypotesen.

Könsvariabeln blir till exempel intressant igen, eftersom kvinnor med liten ekonomisk oro är mer biståndspositiva än personer med hög ekonomisk oro (+15 procentenheter). Även personer i åldern 50-70 blir mer biståndspositiva om de inte är ekonomiskt oroad (+12, +15 procentenheter). Detsamma gäller personer som sympatiserar med Feministiskt initiativ, Miljöpartiet och Kristdemokraterna (+26, +28 samt +18 procentenheter). Mot hypotesens riktning går resultaten när det gäller Vänsterpartiets och Centerpartiets sympatisörer (-15, -10 procentenheter). Bland dessa sympatisörer är personer som hyser stor ekonomisk oro mer biståndspositiva än personer som hyser liten oro. Sammantaget konstaterar vi ett visst stöd för påståendet att ekonomisk oro leder till minskad biståndsvilja, men att sambandet inte gäller i alla socioekonomiska grupper.

I nästa steg att söka förklaringar till den minskande biståndsviljan studerar vi om biståndsviljan har ett samband med människors uppfattning om korruption och om huruvida biståndet kommer till avsedd användning. Eftersom utvecklingssamarbeten ofta blir omskrivna när bristande effektivitet och korruption i mottagarländerna uppmärksammas undrar vi om det kan finnas ett sådant samband på individnivå. Dessutom noterar vi att biståndskritiker ofta explicit lyfter fram detta som en förklaring till varför biståndsviljan sjunker. Om denna förklaring skall få stöd vore det naturligt att hitta större biståndsvilja i grupper som hyser låg oro för korruption, medan grupper som hyser stor oro för korruption borde ha en lägre biståndsvilja. Men samtidigt kanske det inte är fullt så enkelt. Vi skulle kunna tänka oss att det just är de grupper som har en stor biståndsvilja som också oroar sig för korruption och att biståndet inte kommer till tänkt användning medan de med liten biståndsvilja inte bryr sig om vilket. Innan vi med hjälp av undersökningen försöker utröna

vilket är det viktigt att ha i åtanke att den fråga som ställs till intervjupersonerna om oro för korruption inte direkt kopplar samman den med utvecklingssamarbete och bistånd. I vår diskussion utgår vi dock ifrån att individer som är oroliga för korruption inom biståndet också svarar att de är generellt oroliga för korruption.

Tabell 4 Andel biståndspositiva i olika befolkningsgrupper med olika grad av oro för korruption 2009 (procent, procentdifferenser)

	Liten oro för korruption	Stor oro för korruption	Differens liten-stor oro för korruption
<i>samtliga</i>	36	38	-2
<i>kön</i>			
kvinnor	37	42	-5
män	35	34	+1
<i>ålder</i>			
15-19	37	45	-9
20-29	38	52	-14
30-39	35	48	-14
40-49	39	44	-5
50-59	42	35	+7
60-69	37	34	+3
70-80 ⁶	17	26	-9
<i>utbildning</i> ⁷			
hög	48	52	+3
medel	26	29	-3
låg	23	29	-4
<i>partisynpati</i>			
Feministiskt initiativ	83	63	+21
Miljöpartiet	65	57	+9
Vänsterpartiet	46	63	-17
Socialdemokraterna	33	35	-2
Centerpartiet	59	32	+27
Folkpartiet	44	50	-6
Moderaterna	26	23	+3
Kristdemokraterna	50	55	-5
Sverigedemokraterna	13	13	0

Kommentar: Andel biståndspositiva har beräknats utifrån hur många som har svarat att det är ett dåligt eller mycket dåligt förslag att minska u-hjälpen. Frågan "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som oroande inför framtiden?" har preciserats med underkategorin "utbredd korruption". Personer som har svarat "mycket oroande" och "ganska oroande" på den frågan har kategoriserats som att de hyser "stor oro för korruption". Personer som har svarat "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande" har kategoriserats som att de hyser "liten oro för korruption".

Analysen visar att det generella mönstret är att biståndsviljan inte påverkas av huruvida en person hyser liten eller stor oro för korruption. Skillnaden i andel biståndspositiva mellan den grupp som hyser liten eller stor oro för korruption är mycket liten, -2 procentenheter. Trots våra förväntningar om en ”korruptionseffekt” på biståndsviljan, ger resultaten inget stöd för en sådan. Men precis som med ekonomivariabeln finns det anledning att gräva vidare och studera eventuella korruptionseffekter i enskilda socio-ekonomiska grupper.

I hypotesens riktning, dvs. att låg grad av oro för korruption ger större andel biståndspositiva, hittar vi resultaten för personer i åldrarna 50-69 (+3,+7), bland lågutbildade (+3) samt bland sympatisörer till Centerpartiet (+27), Feministiskt initiativ (+21), Miljöpartiet (+9) och Moderaterna (+3). Notera dock att effekterna ofta är små och vi talar i flera fall om små partier och därmed om ett litet antal svarspersoner. Vi ser dock att i flera grupper går resultaten tvärtemot våra teoretiska förväntningar, personer med stor oro för korruption är istället mer biståndspositiva än personer med liten oro. Det gäller till exempel bland personer i åldern 15-49 (-5-14), medel- (-3) och högutbildade (-4), samt sympatisörer till Vänsterpartiet (-17), Folkpartiet (-6) och Kristdemokraterna (-5).

Sammantaget menar vi att hypotesen om oro för korruption inte kan sägas ha fått något starkt stöd. Inga sådana effekter finns i befolkningen generellt sett. Och i olika socioekonomiska grupper pekar resultaten i olika riktningar.

Den tredje och sista förklaringen till minskande biståndsvilja som prövas är att svenska folket inte längre är lika givmilda som tidigare. Enligt statistik över givande till olika hjälporganisationer uppvisas ökande nivåer, även om enskilda kampanjer inte varit lika lyckosamma idag som tidigare. I analysen nedan studerar vi självupplevt givande och inte några faktiska givarnivåer. Tanken är att personer som uppfattar sig själva som frekventa givare till olika hjälporganisationer även är mer biståndspositiva. De som däremot aldrig eller väldigt sällan ger pengar till hjälporganisationer förväntas vara mer biståndsnegativa.

Huruvida man själv ger pengar till hjälporganisationer har stor effekt på inställningen till bistånd. De personer som själva ger pengar till hjälporganisationer mer frekvent är betydligt mer biståndspositiva (54 procent) än personer som själva skänker mycket sällan eller aldrig (27 procent). Effekten kvarstår i alla befolkningsgrupper. Störst effekter finner vi bland unga (45 procentenheter), bland Kristdemokrater (43 procentenheter) samt bland Vänsterpartister (39 procentenheter). Det har uppenbarligen stor betydelse för inställningen till biståndets storlek huruvida man säger sig ha en givmild läggning och om man upplever sig ge frekvent.

Andelen som faktiskt säger sig ge pengar ofta till hjälporganisationer har ökat långsamt under de senaste tio åren, från 14 procent 1998 till 22 procent 2009. Trenden är alltså ökande, men gruppen är ännu inte så stor att den på något sätt dominerar. Och så länge gruppen inte är större än vad den är, kan den inte heller upprätthålla en hög andel biståndspositiva på aggregerad nivå när andra stora grupper blir mindre biståndspositiva. Det är dock i den ”skänkande” gruppen vi hittar de

riktigt biståndspositiva. En intressant tanke är att i framtida studier undersöka vidare huruvida just den här gruppen är mer motståndskraftig mot konjunkturförändringar.

Tabell 5 Andel biståndspositiva i olika befolkningsgrupper med olika benägenhet att skänka pengar till hjälporganisationer 2009 (procent, procentdifferenser)

	Ger aldrig eller sällan pengar till hjälp- organisationer	Ger ibland pengar till till hjälp- organisationer	Ger ofta pengar till till hjälp- organisationer	Differens att skänka pengar aldrig/sällan- ofta till hjälp- organisationer
<i>samtliga</i>	27	38	54	-27
<i>kön</i>				
kvinnor	28	39	56	-28
män	27	38	51	-24
<i>ålder</i>				
15-19 (ung)	37	50	82	-45
20-29	36	53	62	-26
30-39	35	48	67	-32
40-49	30	46	64	-34
50-59	25	40	57	-32
60-69	17	30	50	-33
70-80 (gamla) ⁸	14	22	34	-21
<i>utbildning</i> ⁹				
hög	38	49	67	-29
medel	23	31	45	-23
låg	15	25	30	-15
<i>partisynpati</i>				
Feministiskt initiativ				
Miljöpartiet	45	57	76	-32
Vänsterpartiet	45	62	84	-39
Socialdemokraterna	27	41	51	-24
Centerpartiet	24	31	50	-26
Folkpartiet	39	54	53	-14
Moderaterna	18	24	38	-20
Kristdemokraterna	24	46	67	-43
Sverigedemokraterna				

Kommentar: Andel biståndspositiva har beräknats utifrån hur många som har svarat att det är ett dåligt eller mycket dåligt förslag att minska u-hjälpen. Personer som aldrig eller sällan ger pengar till hjälporganisationer är de som svarat att de aldrig ger eller ger en gång om året. Personer som ger pengar ibland till hjälporganisationer är de som svarat att de ger en gång i halvåret eller en gång i kvartalet. Personer som ofta ger pengar till hjälporganisationer är de som svarat att de ger minst en gång i månaden.

Från bistånd till global socialpolitik?

Frågan om fattigdom och utvecklingsamarbete/bistånd är lika omdebatterad som frågan om fattigdom och socialbidrag var på sin tid. Idag ingår det senare som en självklarhet i det svenska välfärdssamhället, även om det finns olika uppfattningar om villkor och omfattning. Den sjunkande biståndsviljan som vi funnit i den senaste SOM-undersökningen har olika bottnar. I kärvare tider börjar människor se om sitt eget hus och får lättare att ifrågasätta biståndets effektivitet. Men när svenska myndigheter uppvisar långa handläggningstider och låg utbetalningstakt när det gäller våra egna socialbidrag kräver de flesta förbättrade administrativa rutiner. Få menar att socialbidraget skall avvecklas. Vi vet att för dem som drabbats så gör det ekonomiska stödet skillnad. Det gäller också för biståndet.

Resultaten i den här studien motsäger en uppfattning som är lätt att föra fram i den allmänna biståndsdebatten. Det är inte nödvändigtvis så att svenska folket kopplar samman korruptionsfrågor med bistånd. Oro för korruption leder inte till en mer biståndsnegativ uppfattning. Resultaten stöder samtidigt uppfattningen att människors allmänna givmildhet påverkar deras biståndsattityder. Ju oftare en person skänker pengar själv, desto mer biståndspositiv är den personen. Det är alltså inte så att personer som ger ofta och direkt ur egen ficka betraktar det som ett alternativ till ett statligt bistånd.

Globaliseringen flätar alltmer samman världen. Lika självklart som det är att inget land längre kan klara av att på egen hand hantera framtida globala utmaningar, lika självklart tror vi att det är att människors förutsättningar att leva anständiga liv kommer att bli en fråga som angår oss alla oavsett vem man är och var man bor. Ett framtida scenario som diskuteras inom utvecklingsforskningen är att införa någon form av globala nyttigheter. I förlängningen kan man tänka sig att delar av det internationella biståndet gradvis avvecklas och att våra skattepengar istället delvis används till internationell samfinansiering av en framväxande global socialpolitik.

Noter

- ¹ I valundersökningen 1956 löd frågan: *”Det har ju varit mycket tal om under sista tiden, att Sverige borde ge mera hjälp till fattiga länder i Asien och Afrika. På det här kortet finns några olika åsikter om den saken. Vilken av dem tycker Ni stämmer bäst överens med Er egen åsikt? Svartalternativen 1956 var följande: 1. Vi bör pruta av på våra krav på förbättrade levnadsvillkor, så att vi kan ge de fattiga länderna i Asien och Afrika mycket mera hjälp än hittills. 2. Vi bör i viss utsträckning öka vår hjälp till de fattiga länderna i Asien och Afrika. 3. Varje land måste först och främst tänka på sig självt – det är tillräckligt med de insamlingar och anslag, som vi redan lämnar till fattiga länder. 4. Vi har ingen särskild anledning att hjälpa andra länder. 5. Vet inte eller vägrar svara.* De två första svartalternativen har kodats som biståndspositiva.

I 1960 och 1964 års valundersökningar användes: *”Vi svenskar bör ge de fattiga länderna i Afrika och Asien mycket mera hjälp än hittills, även om vi måste pruta av något på våra egna krav på förbättrade levnadsvillkor”*. Svartalternativen 1960 var följande: 1. *Instämmer*, 2. *Instämmer, dock, med reservation*, 3. *Ambivalent*, 4. *Instämmer inte, dock med reservation*, 5. *Instämmer inte.*, 6. *Vet inte*. Svartalternativen 1964 var följande: 1. *Instämmer absolut*, 2. *Instämmer, men inte helt och hållet*, 3. *Ogillar, men inte helt och hållet*, 4. *Ogillar absolut*, 5. *Vet intel/vill ej svara*. De som svarade att de *”instämde absolut”* eller *”instämde, men inte helt och hållet”* har betraktats som att de uttryckte en positiv åsikt om bistånd.

I valundersökningarna 1968, 1970 och 1973 användes följande frågetext: *”En del anser att Sverige bör ge hjälp till u-länderna, t ex vissa länder i Asien och Afrika. Andra anser att Sverige inte bör ge någon hjälp. Vad är Er åsikt om saken? Anser Ni att Sverige bör ge hjälp till u-länderna?”* Svartalternativen var följande: 1. *Ja*, 2. *Ja – med reservation* (1968 var tillägget: *med kommentar*), 3. *Ambivalent svar* (fanns ej 1973, men endast 2% valde det alternativet 1968 och 0% 1970), 4. *Nej*, 5. *Vet intel/vill ej svara*. De som svarat att det bör ökas eller att det är lagom har i analysen betraktats som biståndspositiva.

I valundersökningarna 1982, 1985, 1988, 1991, 1994 och 1998 ingick u-hjälppfrågan i en frågesvit där respondenten ombads att säga hur bra ett förslag var. Påståendet löd: *”Minska u-hjälpen”*. Svartalternativen var följande: 1. *Mycket bra förslag*, 2. *Ganska bra förslag*, 3. *Spelar ingen större roll*, 4. *Ganska dåligt förslag.*, 5. *Mycket dåligt förslag*. De som anser att det är ett mycket dåligt förslag eller dåligt förslag att minska biståndet har kodats som biståndspositiva.

I SCB:s undersökningar har fråge- och svarsformuleringarna varit följande: *”Tycker du att det nuvarande biståndsanslaget bör ökas, är lagom, bör minskas eller bör slopas?”* Personer som svarat att de tycker biståndet bör ökas eller är lagom har räknats som biståndspositiva.

I SOM-undersökningarna har frågan om bistånd ingått i en frågesvit där de svarande har ombetts att säga sina åsikter om olika förslag som förekommer i den politiska debatten. Påståendet om bistånd lyder *”minska u-hjälpen”*. Svartalternativen har varit följande: *mycket bra förslag*, *bra förslag*, varken bra eller dåligt förslag, *ganska dåligt förslag* och *mycket dåligt förslag*. De som svarat att det är ett ganska dåligt eller ett mycket dåligt förslag har kodats som biståndspositiva.

² År 2009, 2001, 2000 samt 1999 ingår personer i åldern 70 till 85 i gruppen gammal.

³ Låg utbildning har definierats som folkskola, grundskola, enhetsskola, yrkesskola, 2-årigt gymnasium och fackskola. Medelhög utbildning har definierats som folkhögskola, 3-årigt gymnasium, studentexamen, flickskola och realexamen. Hög utbildning har definierats som högskoleutbildning/-examen.

⁴ År 2001, 2000 samt 1999 ingår personer i åldern 70 till 85 i gruppen gammal.

- ⁵ Låg utbildning har definierats som folkskola, grundskola, enhetsskola, yrkesskola, 2-årigt gymnasium och fackskola. Medelhög utbildning har definierats som folkhögskola, 3-årigt gymnasium, studentexamen, flickskola och realexamen. Hög utbildning har definierats som högskoleutbildning/-examen.
- ⁶ År 2001, 2000 samt 1999 ingår personer i åldern 70 till 85 i gruppen gammal.
- ⁷ Låg utbildning har definierats som folkskola, grundskola, enhetsskola, yrkesskola, 2-årigt gymnasium och fackskola. Medelhög utbildning har definierats som folkhögskola, 3-årigt gymnasium, studentexamen, flickskola och realexamen. Hög utbildning har definierats som högskoleutbildning/-examen.
- ⁸ År 2001, 2000 samt 1999 ingår personer i åldern 70 till 85 i gruppen gammal.
- ⁹ Låg utbildning har definierats som folkskola, grundskola, enhetsskola, yrkesskola, 2-årigt gymnasium och fackskola. Medelhög utbildning har definierats som folkhögskola, 3-årigt gymnasium, studentexamen, flickskola och realexamen. Hög utbildning har definierats som högskoleutbildning/-examen.

GÄRNA VARG, MEN INTE PÅ MIN BAKGÅRD

MARIA SOLEVID OCH LINDA BERG

Packs are making a comeback. That's a thrill for wildlife lovers. But wolves are still wolves, killing cattle and elk. Many Westerners are angry. And so, the age-old fight over land and food has begun anew. (Chadwick 2010: 34)

Vargen är ett mytomspunnet djur, inte bara i Sverige utan även i bland annat USA som citatet ovan är hämtat ifrån.¹ Vargen är sedan urminnes tider människans främsta konkurrent om territorium och mat. Kanske är det därför inte så konstigt att frågor om vargens vara eller icke-vara ger upphov till de starka åsikter och känslouttringar som präglar debatten. De starka känslorna blev inte minst uppmärksammade i samband med licensjakten på varg som genomfördes i Sverige i januari i år. Regeringskansliet fick ta emot en stor mängd e-post och brev ifrån upprörda medborgare där den största andelen opponerade sig mot vargjakten. Inte sedan FRA-lagen hade ett lika stort inflöde av medborgerliga åsikter kunnat noteras (SVT:s hemsida 2010-01-13). Känslouttringarna leder inte bara till upprörda brev till regeringskansliet. Vargfrågan tycks även locka fram människors mörkare sidor, där såväl organiserad tjuvjakt förekommer (SVT:s hemsida 2010-05-02) som hot mot anställda på Länsstyrelserna som handskas med vargfrågor från personer som vill begränsa vargens utbredning (Sveriges radios hemsida 2010-05-02). Tydligt är att vargen både har förespråkare och motståndare genom organisationer som till exempel Svenska jägareförbundet, Svenska rovdjursföreningen, Lantbrukarnas riksförbund och Svenska naturskyddsföreningen.

Även om grundläggande frågor om land och mat fortfarande har viss relevans idag handlar debatten snarare om hur långt vår strävan efter biologisk mångfald ska gå. Målet om en rik biologisk mångfald ställs emot de skador och förluster som drabbar djur- och boskapsägare i områden där vargen finns. I mångt och mycket handlar konflikten om staden kontra landsbygden, en konflikt som har sina spår i industrialiseringen och urbaniseringen där inflyttningen till städerna och det framväxande industrietablissemanget fick makt och inflytande på den landägande elitens bekostnad (Lipset & Rokkan 1967). Som en följd av denna konflikt växte bonde- eller landsbygdspartier fram i många länder och den politiska skiljelinjen mellan stad och land var därmed etablerad. I Sverige har skiljelinjen mellan stad och land främst haft sin förespråkare genom Centerpartiet (och dess föregångare) men sett över tid har politiska skiljelinjer på temat stad och land minskat i betydelse. Istället för frågor om stad och glesbygd domineras den nationella politiken sedan länge av vänster-högerdimensionen, det vill säga frågor som kan hänföras till den

politiska skiljelinjen mellan arbete och kapital (Holmberg & Oscarsson 2004). Viktigt i sammanhanget är att påpeka att det krävs mer än en åsiktskonflikt för att något ska definieras som en politisk skiljelinje. Sociala förhållanden eller olika åsikter blir inte per definition politiska skiljelinjer. För att en politisk skiljelinje ska sägas finnas måste tre villkor uppfyllas. För det första måste det finnas någon form av social bas, det vill säga skillnader (ex. i åsikter) mellan grupper. För det andra måste den sociala konflikten finnas i det kollektiva medvetandet, det vill säga att det finns gemensamma värden och värderingar som skapar identitet. För det tredje måste det också finnas någon form av mobilisering och organisering av konflikten, t.ex. genom ett politiskt parti (Bartolini & Mair 1990).

Frågan är om vargdebatten i dagens Sverige ger nytt bränsle åt den politiska konflikten mellan staden och landet? Inte minst är frågan aktuell med tanke på det kommande valet. Här och var kan vi se tecken på att frågor som har med glesbygdens framtid att göra aktualiseras på nytt. Ett exempel är partiet Landsbygdsdemokraterna som bildades så sent som 16 januari 2009 med frågor om landsbygdsproblemet som första prioritet (Landsbyggsdemokraternas hemsida 2010-04-06). Ett ytterligare exempel på uppmärksamhet i glesbygdsfrågor är den utredning som Miljöpartiet beställt och som visat att storstadsbor har gynnats mer av regeringens politik än glesbygdsbor. Enligt Miljöpartiets språkrör Peter Eriksson pekar detta på att Centerpartiet svikit landsbygden i sin politik (Expressen 2010-04-25), något som inte får stå oemotsagt från Centerpartiets sida (Centerpartiet 2010-03-23). Såväl Miljöpartiet som Centerpartiet kan därmed sägas flytta fram positionerna i lands- och glesbygdsfrågor.

I många avseenden ställs konflikten mellan stad och land på sin spets i samband med vargfrågan där, grovt sett, det nationella intresset om biologisk mångfald krockar med landsbygdsbefolkningens intressen om bland annat skyddandet av tamdjur och boskap och viltutbudet för jakt. Syftet med föreliggande kapitel är därför att undersöka relevansen av stad-landkonflikten för svenska folkets attityder till vargen. Kan en re-mobilisering av denna politiska skiljelinje skönjas? Genom att koppla vargfrågan till den politiska skiljelinjen mellan stad och land avser vi belysa den politiska relevansen i vargdebatten.

Vad tycker svenska folket om olika vilda djurs utbredning?

I samband med den nationella SOM-undersökningen 2009 ställde vi frågor där respondenterna ombads att ta ställning till storleken på älg-, lodjur-, varg-, björn- respektive vildsvinstammen i Sverige. Frågan löd "Vad anser du om följande djurstammars storlek i Sverige idag?" och svar gavs på en femgradigskala från "Stammen är alldeles för liten" till "Stammen är alldeles för stor". Svarsalternativet Ingen uppfattning fanns också med.

I tabell 1 jämförs attityderna gällande vargstammens storlek med attityder till storleken på andra djurstammar. Resultaten visar att vargen är det vilda djur där

svenska folkets åsikter om dess utbredning är som mest splittrade. Lite drygt en tredjedel tycker att vargstammen är för liten, medan omkring en tredjedel tycker att vargstammen är av lagom storlek och en tredjedel tycker att vargstammen är för stor. Om vi jämför med attityderna till de övriga djurens utbredning är svenskarna tydligt mer överens om att vildsvinsstammen är för stor (83 procent), att älgstammen är lagom (55 procent) och att lodjursstammen är lagom eller för liten. Åsikterna om björnstammen går däremot också lite mer isär, men jämfört med vargfrågan är det en klart mindre andel personer som tycker att björnstammen är för liten. Tendensen är snarare att det finns en viss övervikt för uppfattningar om att björnstammen är för stor. Nämnas bör också att en påfallande stor andel av svenskarna inte anser sig ha någon uppfattning om djurstammarnas storlek. Andel Ingen uppfattning varierar mellan 25 och 31 procent av respondenterna.

I undersökningar från Sveriges Lantbruksuniversitet (SLU) där frågor ställts om vad man tycker om de fyra rovdjuren i Sverige (Björn, Järv, Lo och Varg) har vargen oftast visat sig vara det minst populära rovdjuret (Sandström & Ericsson 2009). Om vi drar paralleller mellan våra resultat och studien från SLU är andelen svenskar som i SOM-undersökningen bedömer djurstammen för stor lika för varg och björn. Däremot är det alltså som tidigare sagts färre personer som verkar vilja öka björnens utbredning, medan vargen uppenbarligen har en större andel anhängare.

Tabell 1 Åsikter om svenska djurstammars storlek (procent och balansmått)

Djurstammens storlek	Älg	Lodjur	Varg	Björn	Vildsvin
För liten	25	46	37	25	6
Lagom	55	39	31	40	11
För stor	20	15	32	35	83
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal svar	1162	1063	1140	1100	1145
Balansmått	+5	+31	+5	-10	-77

Kommentar: Frågeformuleringen lyder: "Vad anser du om följande djurstammars storlek i Sverige idag?". Svartalternativen är "Stammen är alldeles för liten", "Stammen är något för liten", "Stammen är lagom", "Stammen är något för stor", "Stammen är alldeles för stor" samt "Ingen uppfattning". Antal svars personer med ingen uppfattning är för Älg: 384 personer (25 procent), Lodjur: 485 personer (31 procent), Varg: 410 personer (27 procent), Björn: 453 personer (29 procent), Vildsvin: 401 personer (26 procent). I tabellen ovan har svartalternativen "Stammen är alldeles för liten" och "Stammen är något för liten" slagits ihop till "För liten". På samma sätt har svartalternativen "Stammen är alldeles för stor" och "Stammen är något för stor" slagits ihop till "För stor". Balansmättet är uträknat genom att ta differensen mellan "För liten" och "För stor".

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2009.

Bakgrundsfaktorer och attityder till vargstammen

Om vi fortsättningsvis koncentrerar oss på vargen kan vi i tabell 2 konstatera att kön, ålder, utbildning, familjehem och partisympati, det vill säga traditionella sociala och politiska förklaringsfaktorer till samhälleliga åsiktsskillnader, i viss utsträckning kan förklara skillnader i attityder till vargstammens storlek. Personer från jordbrukarhem, företagarhem, personer med låg utbildning, äldre samt Centerpartiets och Kristdemokraternas sympatisörer uttrycker i högre grad än andra att vargstammen är för stor. Omvänt är det vanligare att högre tjänstemän, medelhög- och högutbildade, yngre samt sympatisörer till Vänsterpartiet, Folkpartiet, Miljöpartiet och Sverigedemokraterna svarar att vargstammen är för liten. Med andra ord, medan vi kan skönja vissa mönster i vargattityder när det gäller familjehem, utbildning och ålder finns det inga tydliga mönster när det gäller partisympati – därmed inte sagt att partisympati inte spelar roll. Vargens förespråkare och motståndare finns i båda politiska lägren. Detta är ett resultat som dels bekräftar tidigare studier (Sandström & Ericsson 2006), dels bekräftas av färskare analyser av sambandet mellan sakfrågesåsiikt ("Den svenska vargstammen bör öka i antal") och partival från valundersökningen gjord i samband med Europaparlamentsvalet 2009 (Oscarsson & Holmberg kommande 2010).

Att attityderna i vargfrågan inte följer vänster-höger-skalan gör frågan extra intressant. En förutsättning för att en ny eller nygammal politisk skiljelinje ska bli aktuell är att den kan muta in ett område som inte täcks av den dominerande vänster-högerdimensionen. Ett konkret exempel är att det inte finns några skillnader i vänster-högerideologi beroende på om man bor i stad eller i landsbygd (tabell visas ej). Däremot är det rimligt att förvänta sig att bostadsorten påverkar inställningen till glesbygds- eller landsbygdsrelaterade frågor (se fotnot 2).

Stad-landkonflikten: boende och livsstil

Att attityderna går isär beträffande vargstammens storlek är än mer tydligt om vi tar hänsyn till faktorer som har med stad och land att göra (se tabell 3). Bland personer som bor på ren landsbygd är det 44 procent som tycker att vargstammen är för stor. Motsvarande siffra för personer som bor i någon av våra tre storstäder är 15 procent. Detta resultat bekräftas också av andra undersökningar från 2009 och där resultaten över tid också pekar på bestående eller ökande skillnader mellan storstad och landsbygd när det gäller rovdjursattityder (Sandström & Ericsson 2009).

Skiljelinjen mellan stad och land är också tydlig när vi tar hänsyn till socialisation, något som i tidigare studier också visat sig ha betydelse (se Heberlein & Ericsson 2005). Bland personer som idag bor på landsbygden, är uppvuxna på landsbygden och vars föräldrar också är uppvuxna på landsbygden är andelen som anser att vargstammen är för stor 54 procent, jämfört med 23 procent bland personer boende/uppvuxna i storstad/större tätort och med föräldrar uppvuxna i storstad/större tätort.

Tabell 2 Bakgrundsfaktorer och åsikt om vargstammens storlek (procent och balansmätt)

Vargstammens storlek	För liten	Lagom	För stor	Summa procent	Antal svar	Balansmätt
Kön						
Kvinna	35	30	35	100	537	0
Man	38	33	29	100	603	+9
Familjehem						
Arbetarhem	38	32	30	100	486	+8
Jordbrukarhem	17	18	65	100	40	-48
Tjänstemannahem	37	34	29	100	360	+8
Högre tjänstemannahem	38	37	25	100	86	+13
Företagarhem	24	30	46	100	90	-22
Utbildning						
Låg	17	35	48	100	242	-31
Medellåg	40	28	32	100	379	+8
Medelhög	46	28	26	100	232	+20
Hög	41	38	21	100	276	+20
Ålder						
16-29 år	62	24	14	100	171	+48
30-49 år	49	32	19	100	354	+30
50-64 år	31	33	36	100	317	-5
65-85 år	13	33	54	100	298	-41
Partisympati						
V	51	36	13	100	55	+38
S	30	35	35	100	291	-5
MP	57	26	17	100	115	+40
C	25	32	43	100	56	-18
FP	44	30	26	100	86	+18
KD	11	42	47	100	45	-36
M	33	29	38	100	279	-5
SD	52	26	22	100	50	+30
PP	59	26	15	100	39	+44
Annat parti	27	35	38	100	34	-11

Kommentar: För frågeformulering om vargstammens storlek, se tabell 1. Frågan om Familjehem lyder "Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem respektive det hem du växte upp i, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?". Med Familjehem avses i tabellen nuvarande hem. Frågan om utbildning lyder "Vilken skolutbildning har du?" Markera det alternativ du tycker passar bäst in på dig. Om du ännu inte avslutat din utbildning, markera den du genomgår för närvarande". Svartalternativen är från "Ej fullgjort grundskola eller motsvarande obligatorisk skola" till "Examen från forskarutbildning". I tabellen ovan motsvaras Låg utbildning av högst grundskola eller motsvarande, Medellåg utbildning avser högst gymnasium eller folkhögskola, Medelhög utbildning avser eftergymnasial utbildning med ej examen från universitet/högskola och Hög utbildning avser examen från universitet/högskola. Frågan om partisympati lyder "Vilket parti tycker du bäst om i dag?". I tabellen ovan ingår Feministiskt initiativ i kategorin Annat parti på grund av få svars personer.

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2009.

Tabell 3 Stad-landskiljelinjer och åsikt om vargstammens storlek (procent och balansmått)

Vargstammens storlek	För liten	Lagom	För stor	Summa procent	Antal svar	Balansmått
Bostadsort						
Ren landsbygd	27	29	44	100	240	-17
Mindre tätort	33	31	36	100	264	-3
Stad/större tätort	38	34	28	100	504	10
De tre storstäderna	57	28	15	100	122	+42
Stad-landsocialisation						
Stadsocialisation	45	32	23	100	155	+22
Landsbygdssocialisation	16	30	54	100	251	-38
Öka det ekonomiska stödet till glesbygden						
Bra förslag	33	32	35	100	743	-2
Varken bra eller dåligt förslag	41	33	26	100	265	+15
Dåligt förslag	49	31	20	100	99	+29

Kommentar: För frågeformulering om vargstammens storlek, se tabell 1. Bostadsort (stadland) är en konstruerad variabel som kombinerar en frågan "I vilken typ av område bor du" (svarsalternativ från Storstad: centralt till Ren landsbygd) och kommunkod. Stad-landsocialisation är också en konstruerad variabel som bygger på bostadsort och frågan "Var någonstans har du, din far respektive din mor huvudsakligen vuxit upp?" Svarsalternativen är "Ren landsbygd i Sverige", "Mindre tätort i Sverige", "Stad eller större tätort i Sverige", "Stockholm, Göteborg eller Malmö", "Annat land i Norden", "Annat land i Europa", "Land utanför Europa". Med Stadsocialisation avses personer som idag bor i Stad/Större tätort eller Stockholm/Göteborg/Malmö och där de själva, sin far och mor är uppvuxna i Stad/Större tätort eller Stockholm/Göteborg/Malmö. Landsbygdssocialisation avses personer som i dag bor på Ren landsbygd och där de själva, sin far och mor är uppvuxna på Ren landsbygd. Frågan om det ekonomiska stödet till glesbygden lyder "Nedan finns ett antal förslag som har förekommit i den politiska debatten. Vilken är din åsikt om vart och ett av dem?". Förslaget lyder Öka det ekonomiska stödet till glesbygden och har svarsalternativen "Mycket bra förslag", "Ganska bra förslag", "Varken bra eller dåligt förslag", "Ganska dåligt förslag" samt "Mycket dåligt förslag". I tabellen ovan har "Mycket bra förslag" och "Ganska bra förslag" slagits ihop till Bra förslag och "Ganska dåligt förslag" och "Mycket dåligt förslag" till Dåligt förslag.

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2009.

Förutom den faktiska bostadsorten är det intressant att undersöka ifall den här tydliga skillnaden i åsikter även finns mellan personer som har en generellt positiv bild av lands- och glesbygden jämfört med dem som inte är lika landsbygdvänliga. Ett sätt att försöka fånga in en sådan allmän inställning till lands- och glesbygden är att använda frågan om synen på ökat ekonomiskt stöd till glesbygden. Resultaten visar att det är ungefär en lika stor andel som tycker att vargstammen är för stor

som tycker att den är för liten bland personer som tycker att det är bra att öka det ekonomiska stödet till glesbygden, medan det är en högre andel som tycker att vargstammen är för liten bland personer som tycker att det är dåligt att öka det ekonomiska stödet till glesbygden. Även om skillnaderna inte är lika tydliga som i fallen med bostadsort och socialisation är resultatet ändå intressant när man också tar in att svenskar överlag är mycket positiva till att öka det ekonomiska stödet till glesbygden.² Skiljelinjen stad-land har alltså ingen politisk bäring om man bara ser till förslaget att öka det ekonomiska stödet till glesbygden, tvärtom finns här alltså ett stort stöd bland svenskarna. Istället uppkommer skillnader mellan olika grupper när vi i det här fallet samtidigt tar hänsyn till åsikter om vargstammens storlek. Det tyder på att vargfrågan har potential att kunna vara en katalysator för att ge nytt bränsle åt stad-land dimensionen som politisk skiljelinje i Sverige. Det är också noterbart att glesbygdsfrågan är en sakfråga som i ganska låg utsträckning uppvisar samband med partival till riksdagen och i allra lägst grad korrelerar med partival till Europaparlamentet (Oscarsson & Holmberg 2008; kommande 2010). Frågan är om kanske miljöfrågor, och specifikt biologisk mångfald, har politisk potential som nygammal politisk skiljelinje i Sverige?

Tabell 4 Jägare och åsikt om vargstammens storlek (procent och balansmätt)

Vargstammens storlek	För liten	Lagom	För stor	Summa procent	Antal svar	Balansmätt
Jägerorganisation						
Ej medlem	39	33	28	100	1003	+11
Medlem	15	16	69	100	75	-54
Jagat senaste 12 månaderna						
Nej	38	33	29	100	1032	+9
Ja	23	17	60	100	99	-37

Kommentar: För frågeformulering om vargstammens storlek, se tabell 1. Frågeformuleringen om organisationsmedlemskap lyder "Är du medlem i någon typ av förening/organisation?". Svartalternativen är "Nej", "Ja" samt "...med någon typ av uppdrag". I tabellen ovan är "Ja" och "...med någon typ av uppdrag" sammanslagna till "Ja". Frågeformuleringen för "Jagat" lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort något av följande?". Svartalternativen är "Ingen gång", "Någon gång under de senaste 12 månaderna", "Någon gång i halvåret", "Någon gång i kvartalet", "Någon gång i månaden", "Någon gång i veckan" samt "Flera gånger i veckan". Svartalternativen "Någon gång under de senaste 12 månaderna" och oftare är sammanslagna till Ja i tabellen ovan. De som hoppat över delfrågan ingår i "Nej".

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2009.

När vi ställer en rik biologisk mångfald emot de skador och förluster som drabbar djur- och boskapsägare läggs tonvikten vid hur miljö ställs mot ekonomiska intressen. Men något som vi vill betona är att det här inte enbart handlar om ekonomi. Att jaga är också en livsstil för ganska många människor, och just att vara jägare är något som tidigare forskning visat påverkar vargattityder (Ericsson & Heberlein 2003; Ericsson *et al.* 2004; Heberlein & Ericsson 2005; Sjölander-Lindqvist, Bendz & Cinque 2008). Så är även fallet i våra data. Bland personer som är medlem av en jägarorganisation respektive uppger att de har jagat under de senaste 12 månaderna anser en klar majoritet att vargstammen är för stor (se tabell 4).

Regionala variationer

Som alla vet är inte vargens eller andra rovdjurs utbredning jämn över hela Sverige, utan det finns vissa län som har en avsevärt högre andel vargar och rovdjur än övriga landet. I dessa län är det naturligt att konflikten mellan biologisk mångfald och andra intressen kan blir mer påtaglig. Det kan handla om egna personliga erfarenheter av varg och andra rovdjur, men också att varg- och rovdjursfrågor oftare uppmärksammas i lokal och regional media i dessa län. Våra resultat visar att vara bosatt i län som på detta sätt definieras som varglän respektive rovdjurslän påverkar uppfattningen om vargstammens storlek (se tabell 5). Bland personer boende i varglän respektive rovdjurslän anser knappt hälften av respondenterna att vargstammen är för stor, vilket kan jämföras med att bara drygt en fjärdedel delar denna uppfattning bland dem som inte bor i varg- eller rovdjurslän. Mönstret är det omvända för uppfattningen att vargstammen är för liten, även om skillnaden mellan grupperna inte är riktigt lika stor. Mer djupgående analyser visar också att andelen ”Ingen uppfattning” varierar med i vilket län man bor. Bland boende i varglän är andelen utan uppfattning i frågan i genomsnitt 21 procent, jämfört med 29 procent bland boende i icke-varglän. Skillnaden mellan boende i rovdjurslän/icke-rovdjurslän är ännu tydligare, andelen ingen uppfattning hamnar där på 15 respektive 29 procent (visas ej i tabell).

Om vi kombinerar bostadsort, länstyp och åsikt om vargstammen uppstår intressanta mönster (se tabell 6). Oavsett bostadsort är det en högre andel som anser att vargstammen är för stor i varglänen. Bland personer som både bor på ren landsbygd och i ett varglän anser 58 procent att vargstammen är för stor, jämfört med 36 procent av landsbygdsbefolkningen som inte bor i varglän. Bland personer som bor i städer är samma siffror 32 procent för varglän och 23 procent för icke-varglän. Effekten av län är således störst på attityder hos boende på landsbygden, det vill säga andelen som tycker att vargstammen är för stor ökar med fler procentenheter bland boende på landsbygden jämfört med bland boende i städer när vi tar hänsyn till län. Samma mönster upprepar sig också om vi tar hänsyn till om man bor i ett rovdjurslän eller inte (tabell visas ej). Sammanfattningsvis är det alltså främst bland landsbygdsbefolkningen som länstyp slår igenom på vargattityder.³

Tabell 5 Län och åsikt om vargstammens storlek (procent och balansmått)

Vargstammens storlek	För liten	Lagom	För stor	Summa procent	Antal svar	Balansmått
Varglän						
Varglän	29	26	45	100	347	-16
Ej varglän	40	34	26	100	793	+14
Rovdjurslän						
Rovdjurslän	24	27	49	100	231	-25
Ej rovdjurslän	40	32	28	100	909	+12

Kommentar: För frågeformulering om vargstammens storlek, se tabell 1. Med varglän avses de län i vilka licensjakt på varg genomfördes i januari 2010, dvs. Dalarnas län, Gävleborgs län, Värmlands län, Västra Götalands län och Örebro län. Viktigt att påpeka är att fältarbetet med Riks-SOM-undersökningen i huvudsak genomfördes *före* licensjakten ägde rum och endast ett fåtal enkäter inkom efter vargjakten inletts. Att vargjakten ägde rum precis i slutet av fältperioden inverkar inte på resultaten. Med rovdjurslän avses, i enlighet med tidigare studiers definitioner (se Sandström & Ericsson 2009) Norrbottens län, Västerbottens län, Västernorrlands län, Jämtlands län, Dalarnas län och Gävleborgs län.

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2009.

Tabell 6 Län, bostadsort och åsikt om vargstammens storlek (procent och balansmått)

Vargstammens storlek	Varglän			Ej varglän		
	Ren landsbygd	Mindre tätort	Stad/större tätort/ De tre storstäderna	Ren landsbygd	Mindre tätort	Stad/större tätort/ De tre storstäderna
För liten	16	24	38	34	38	43
Lagom	26	22	30	30	36	34
För stor	58	54	32	36	26	23
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal svar	86	96	159	154	168	467

Kommentar: För frågeformulering, se tabell 1, tabell 3 och tabell 5.

Källa: Riks-SOM-undersökningen 2009.

Gärna varg, men inte på min bakgård

Resultaten pekar på att människor som på olika sätt är mer nära berörda eller hotade av vargen också är mer negativt inställda till dess utbredning. Omvänt ökar den positiva inställningen till varg ju mindre berörd man är eller ju längre ifrån man bor. Med andra ord spelar faktorer som har med stad och land att göra stor roll för svenska folkets vargattityder. Lite tillspetsat kan vi därför säga att en stor andel av svenskarna har vargåsikter av NIMBY-karaktär (Not In My Backyard) eftersom den positiva inställningen till vargstammens storlek ökar med avståndet. Avstånd kan i det här sammanhanget vara mer än geografi. Det handlar också om ekonomiska och känslomässiga avstånd. Att andelen ”Ingen uppfattning” är högre bland svars-personer som inte bor i varg-/rovdjurslän är en sådan indikator. En annan är att personer boende i städer i varglän har attityder som mer liknar personer boende i städer i icke-varglän än vad personer boende på landsbygden i varglän har jämfört med personer boende på landsbygd i icke-varglän. Resultaten pekar med andra ord på att skillnader i åsikter mellan stad och land ställs på sin spets i frågor om varg – polariseringen i opinionen blir tydlig.

Resultaten bekräftar därmed tidigare studier om vargattityder där såväl fysisk distans som berördhet visat sig ha inverkan på åsikter om varg. Det innebär att de mönster vi ser inte kan betraktas som tillfälliga utan snarare verkar upprepas i studie efter studie. Om våra resultat läggs samman med resultaten från tidigare studier framträder alltså stora skillnader i svenskarnas vargattityder baserade på olika aspekter av stad-landdimensionen. En intressant slutsats från en tidigare studie är att attityderna till varg förväntas bli mer positiva i takt med att fler medborgare får kunskap om miljörelaterade frågor samtidigt som andelen personer med erfarenhet av landsbygd och natur minskar (Williams, Ericsson & Heberlein 2002). Även om vi inte ifrågasätter den slutsatsen kan vi samtidigt konstatera att det finns stora skillnader mellan grupper när det gäller vargattityder och att dessa skillnader till stor del kan hänföras till stad-landdimensionen. Som diskuterats tidigare i kapitlet finns även indikatorer på viss organisering bland vargmotståndare. Därmed kan vi konstatera att det finns en grogrund för politisk mobilisering i frågan, i alla fall från ett landsbygdsperspektiv. Men för att en fråga ska gå från att helt enkelt vara åsikts-skillnader mellan olika grupper av medborgare till att de facto utgöra en politisk skiljelinje med hög relevans, och därmed exempelvis kunna påverka människors val av politiskt parti, återstår en del. Framförallt skulle det behövas ett politiskt parti som politiserar landsbygdsfrågor i allmänhet och vargfrågan i synnerhet och som därigenom kan mobilisera väljare. Troligast är att det skulle handla om ett parti som driver på frågan om att minska vargens utbredning, vilket i sin tur troligen skulle leda till motsatt åsiktsmobilisering hos ett parti med mer urbant och miljöpositivt väljarstöd. I dagsläget verkar det finnas både en åsiktsgrund och olika former av organisering i vargfrågan, främst genom intresseorganisationer. Däremot verkar konflikten i vargfrågan än så länge inte vara tillräckligt viktig för att ligga till grund för mobilisering av de större massorna.

Noter

- ¹ Medverkan inom ramen för 2009 års Riks-SOM-undersökning samt detta kapitel sker inom ramen för forskningsprojektet "Vem är rädder för vargen här? Biodiversitet som politisk skiljelinje", finansierat av Formas.
- ² Andelen respondenter som tycker att det är ett mycket eller ganska bra förslag att öka det ekonomiska stödet till glesbygden är 63 procent medan andelen respondenter som tycker att det är ganska eller mycket dåligt förslag är 10 procent. Intressant nog är det få personer som tycker att förslaget är dåligt oavsett bostadsort. Däremot är personer som bor på landet mest positiva till förslaget (nära 80 procent mycket+ganska bra förslag), men även bland personer i storstäderna nästan hälften (45 procent) att förslaget är bra.
- ³ Multivariata analyser genom regression (tabell visas ej) visar att de flesta av de bivariata samband som redovisas håller under kontroll. I en regression med kön, familjehem, utbildning, ålder, partisynpati, bostadsort, socialisering, glesbygdstöd, jagat, medlem i jägarorganisation och länstyp som oberoende variabler (flera av variablerna dummykodade) och åsikt om vargstammens storlek som beroende variabel är det enbart familjehem, stadsocialisationsvariabeln, glesbygdstödsvariabeln och att ha jagat som inte uppvisar signifikanta effekter på 95 procents signifikansnivå.

Referenser

- Bartolini, Stefano & Peter Mair (1990) *Identity, Competition, and Electoral Availability. The Stabilisation of European Electorates 1885-1985*, Cambridge and New York: Cambridge University Press.
- Centerpartiet (2010-03-23) "Miljöpartiet hotar landsbygden", <http://www.centerpartiet.se/Nyheter/Arkiv-2010/mp/>.
- Chadwick, Douglas H. (2010) "Wolf Wars", *National Geographic* March/2010:34-43, <http://ngm.nationalgeographic.com/2010/2003/wolf-wars/chadwick-text>.
- Ericsson, Göran & Thomas A. Heberlein (2003) "Attitudes of hunters, locals, and the general public in Sweden now that the wolves are back", *Biological Conservation*: 111, sid. 149-159.
- Ericsson, Göran, Thomas A. Heberlein, Jens Karlsson, Anders Bjärvall & Anders Lundvall (2004) "Support for hunting as a means of wolf *Canis Lupus* population control in Sweden", *Wildlife Biology*, 10:4, sid. 269-276
- Expressen (2010-04-25) "MP: Storstadsbor har fått mest", Tomas Bengtsson, <http://www.expressen.se/Nyheter/1.1965088/mp-storstadsbor-har-fatt-mest>
- Heberlein, Thomas A. & Göran Ericsson (2005) "Ties to the Countryside: Accounting for Urbanites Attitudes toward Hunting, Wolves, and Wildlife", *Human Dimensions of Wildlife*, 10:3, sid. 213-227.

- Holmberg, Sören & Henrik Oscarsson (2004) *Väljare: Svenskt väljarbete under 50 år*, Stockholm: Norstedts Juridik.
- Landsbygdsdemokraternas hemsida (2010-04-06) ”http://www.landsbygdsdemokraterna.se/land/?page_id=2”.
- Lipset, Seymour Martin & Stein Rokkan (1967) *Party Systems and Voter Alignments.*, New York: The Free Press.
- Oscarsson, Henrik & Sören Holmberg (2008) *Regeringsskifte. Väljarna och valet 2006*, Stockholm: Norstedts Juridik.
- (kommande 2010) ”Redogörelse för valundersökningen i samband med Europaparlamentsvalet 2009.”
- Sandström, Camilla & Göran Ericsson (2006) ”Rovdjursfrågan ingen traditionell höger-vänsterfråga – partier går i otakt med sina anhängare. FjällMistrarapport nr. 24”, Umeå: FjällMistra.
- (2009) ”Om svenskarnas inställning till rovdjurs- och rovdjurspolitik. Rapport 2009:1”: Sveriges Lantbruksuniversitet, Institutionen för vilt, fisk och miljö.
- Sjölander-Lindqvist, Annelie, Anna Bendz & Serena Cinque (2008) ”Rör inte mitt får!” in *Regionen och flernivådemokratin*, Lennart Nilsson & Susanne Johansson (red), Göteborg: Göteborgs universitet, SOM-institutet och Cefos.
- Sveriges radios hemsida (2010-05-02) ”<http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=1316&artikel=3658893>”.
- SVT:s hemsida (2010-01-13) ”http://svt.se/2.22620/1.1844963/arga_mejl_till_regeringen_om_vargjakt”.
- (2010-05-02), http://svt.se/2.123489/1.1972218/vargkriget?lid=puff_1972231&lpos=lasMer.
- Williams, Christopher K., Göran Ericsson & Thomas A. Heberlein (2002) ”A quantitative summary of attitudes toward wolves and their reintroduction”, *Wildlife Society Bulletin*, 30:2, sid. 1-10.

STILTJE PÅ KÄRNKRAFTSFRONTEN

SÖREN HOLMBERG

En majoritet av svenska folket vill långsiktigt använda kärnkraften, inte avveckla den. I SOM-institutets mätningar under de senaste fem åren har 49-51 procent (51 procent 2009) av svarspersonerna sagt att kärnkraften skall användas. Andelen som vill avveckla har endast varit mellan 31-33 procent (31 procent 2009). Övriga har inte haft någon bestämd åsikt (17-20 procent, 18 procent 2009).

En klar övervikt för förespråkarna av kärnkraft med andra ord, men en övervikt som inte har förstärkts under senare år. Stiltje råder på kärnkraftsfronten sedan 2005. Men dessförinnan var opinionsförändringen desto mer dramatisk. Under åren 1999 till 2005 – när kärnkraftsavvecklingen påbörjades i Sverige med stängningen av de två reaktorerna i Barsebäck – svängde opinionen mycket skarpt över i kärnkraftspositiv riktning. När Sverige inledde avvecklingen började folket vilja ha kvar kärnkraften. Mellan 1999 och 2005 ökade andelen som vill använda kärnkraften långsiktigt från 26 till 50 procent samtidigt som andelen som vill avveckla kärnkraften minskade från 50 till 33 procent.¹

Innan kärnkraftsavvecklingen kom igång i slutet av 1990-talet var opinionen i huvudsak stabil under ett helt decennium från 1990 till 1998. Avvecklingslinjen hade ett klart opinionsövertag som inte försvagades. Ännu tidigare under sent 1980-tal förändrades däremot kärnkraftsopinionen mycket påtagligt. Opinionseffekten av Tjernobylyolyckan 1986 klingade av och därmed försvagades kärnkraftsmotståndet. Användarlinjens stöd gick från låga 12 procent 1986 till 27 procent 1990. Andelen som stödde en kärnkraftsavveckling sjönk samtidigt från höga 75 procent strax efter olyckan i Ukraina till 57 procent 1990.

Vid tiden för folkomröstningen 1980 – med tre avvecklingslinjer att rösta på – stöddes avvecklingstanken av 66 procent medan 30 procent trots allt önskade använda kärnkraften långsiktigt. Uppgången från 66 procent för avveckling 1980 till 75 procent 1986 ger en uppfattning om storleken av Tjernobylyeffekten på kärnkraftsopinionen; en effekt som sedan snabbt suddades ut på två tre år.

Om vi håller oss till åren efter Tjernobylyolyckan när vi har tillgång till SOM-resultat kan kärnkraftsopinionens utveckling karaktäriseras med två perioder när avvecklingsförespråkarna tappar klart i stöd och användaropinionen går fram, och två perioder när opinionsläget är oförändrat och stabilt. Avvecklingslinjen tappar och användarlinjen får mer stöd under åren 1987 till 1990 (Tjernobylyeffekten klingar av) och sedan också under perioden 1999-2005 (kärnkraftsavvecklingen inleds). De stabila åren har varit 1990-talet (1991-1998) och åren efter 2005.

Resultaten för alla åren redovisas mer i detalj i tabell 1 respektive i figur 1.

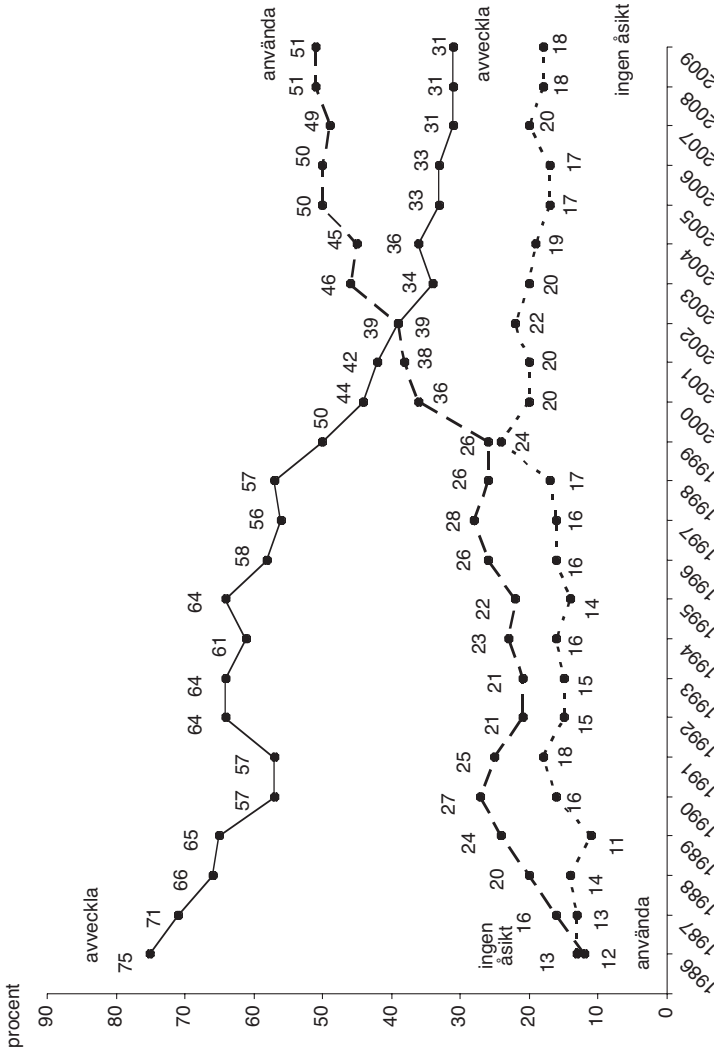
Tabell 1 Åsikter om kärnkraftens långsiktiga användning i Sverige (procent)

fråga: "Vad är din åsikt om kärnkraftens långsiktiga användning som energikälla i Sverige?"

åsikt	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
avveckla kärnkraften snarast	22	19	17	16	15	14	12	12	11	9	10	8	9	9
avveckla kärnkraften, men använd de kärnkraftsreaktorer vi har tills de har tjänat ut	31	32	40	34	29	28	27	22	25	24	23	23	22	22
använd kärnkraften och förnya efterhand kärnkraftsreaktorerna, men bygg inga fler	18	19	21	19	26	29	28	31	30	33	33	31	30	32
använd kärnkraften och satsa på fler kärnkraftsreaktorer i framtiden	6	7	5	7	10	9	11	15	15	17	17	18	21	19
ingen bestämd åsikt/ej svar	23	23	17	24	20	20	22	20	19	17	17	20	18	18
summa procent	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
antal personer	1779	1754	1740	1703	1704	1739	1777	1818	1774	1724	1629	3435	3259	4926
andel avveckla	53	51	57	50	44	42	39	34	36	33	33	31	31	31
andel använda	24	26	26	26	36	38	39	46	45	50	50	49	51	51
övervikt avveckla	+29	+25	+31	+24	+8	+4	±0	-12	-9	-17	-17	-18	-20	-20

Kommentar: Frågeformuleringen år 2000 - 2004 skiljer sig något åt från formuleringen åren 1996-1999. Svartalernativet "avveckla kärnkraften senast till år 2010" ändrades 2005 till "avveckla kärnkraften snarast".

Figur 1 Avveckla eller använda kärnkraften på lång sikt? Opinionsutvecklingen 1986-2009 (procent)

Kommentar: Se tabell 1 för enkätfrågans utformning år 2009. Svarsalternativ 1-2 har definierats som "avveckla" medan svarsalternativ 3-4 klassificerats som "använda". Åren 1986-1997 respektive 1996-1999 användes delvis annorlunda enkätfrågor. I figur 1 används den äldre femdelade enkätfrågan för åren 1986 – 1997 och den nya fyrdelade därefter.

Tabell 2 Avveckla eller använda kärnkraften långsiktigt efter olika sociala och politiska variabler (procent)

	avveckla snarast	avveckla, men använd reaktorerna till de tjänat ut	använd och förnya, bygg ej fler	använd och satsa på fler reaktorer	ingen åsikt/ ej svar	summa procent	antal personer	övertikt avveckla
<i>kön</i>								
man	6	17	36	30	11	100	2 323	-43
kvinnor	11	28	28	9	24	100	2 603	+2
<i>ålder</i>								
16-30	12	24	24	13	27	100	855	-1
31-60	10	24	32	18	16	100	2 437	-16
61-85	5	20	36	23	16	100	1 634	-34
<i>utbildning</i>								
grundnivå	6	19	34	18	23	100	1 045	-27
mellannivå	8	22	32	19	19	100	2 138	-21
universitet/högskola	11	26	31	20	12	100	1 663	-14
<i>hushållsinkomst</i>								
mycket låg	12	22	27	14	25	100	730	-7
ganska låg	8	23	31	15	23	100	746	-15
Medel	9	23	33	21	14	100	1 377	-22
ganska hög	7	27	35	18	13	100	1 057	-19
mycket hög	6	18	35	29	12	100	688	-40
<i>familjeklass</i>								
arbetarhem	9	23	31	15	22	100	2 023	-14
tjänstemannahem	8	24	35	21	12	100	1 591	-24
högre tjänstemannahem	8	18	32	31	11	100	411	-37
jordbrukarhem	7	31	31	10	21	100	136	-3
företagarhem	8	17	34	28	13	100	390	-37
<i>bostadsort</i>								
landsbygd	10	24	33	16	17	100	792	-15
tätort	7	23	33	18	19	100	1 110	-21
stad	8	22	33	20	17	100	2 233	-23
Stockholm/Göteborg/Malmö	10	23	28	19	20	100	730	-14
<i>vänster-höger dimension</i>								
klart till vänster	22	34	21	9	14	100	496	+24
något till vänster	10	31	35	12	12	100	1 095	-6
varken vänster eller höger	9	21	29	14	27	100	1 446	-13
något till höger	5	18	38	27	12	100	1 260	-42
klart till höger	3	10	33	42	12	100	474	-62
<i>grön-grå dimension</i>								
klart åt det gröna hållet	22	32	24	10	12	100	901	+20
något åt det gröna hållet	7	27	34	15	17	100	1 608	-15
varken grön eller grå	5	19	34	21	21	100	1 400	-31
något åt det gråa hållet	2	12	40	35	11	100	609	-51
klart åt det gråa hållet	2	8	29	44	17	100	177	-63
<i>partisympati</i>								
V	22	38	21	8	11	100	239	+31
S	6	24	35	13	22	100	1 296	-18
MP	24	40	20	4	12	100	477	+40
C	8	36	35	8	13	100	199	+1
FP	5	18	42	24	11	100	345	-43
KD	8	20	38	14	20	100	164	-24
M	3	13	38	34	12	100	1 286	-56
SD	5	13	30	35	17	100	171	-47
FI	25	33	16	8	18	100	51	+34
PP	14	17	21	26	22	100	140	-16
inget parti	10	17	24	14	35	100	442	-11
<i>oro för: Förändringar i jordens klimat</i>								
mycket oroande	13	27	31	12	17	100	1 511	-3
ganska oroande	6	21	34	21	18	100	1 182	-28
inte särskilt oroande	5	12	28	34	21	100	389	-45
inte alls oroande	12	4	18	47	19	100	51	-49
samtliga	9	22	32	19	18	100	4 928	-20

Kommentar: Intervjufrågan om kärnkraften redovisas i tabell 1. Resultaten gäller för år 2009. Hus-håll med inkomster mellan 0 – 200 000 kr har kategoriserats som mycket låg, mellan 201 000 och

300 000 kr som ganska låg, mellan 301 000 – 500 000 kr som medel, mellan 501 000 – 700 000 kr som ganska hög och mer än 701 000 kr som mycket hög. Uppgiften om familjeklass bygger på en självklassificeringsfråga: "Om du skulle beskriva ditt nuvarande hem, vilket av nedanstående alternativ stämmer då bäst?". Måttet på den gröna dimensionen bygger på en fråga om ett miljövänligt samhälle. Frågan är formulerad som ett förslag där svarspersonerna ombeds bedöma om förslaget är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt, ganska dåligt eller mycket dåligt. Frågeformulering var: "Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt". Skalan från "mycket bra förslag" till "mycket dåligt förslag" har i tabellen omtolkats till ytterpunkter på en grön-grå dimension där "mycket bra förslag" motsvarar "klart åt det gröna hållet" och "mycket dåligt förslag" motsvarar "klart åt det grå hållet". Människors vänster-högerideologi har mätts med en självklassificeringsfråga. Frågan om oro för klimatförändringar lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden", när det gäller "Förändringar i jordens klimat".

En klar majoritet av dem som är för att kärnkraften skall användas väljer svarsalternativet "använd kärnkraften och förnya efterhand kärnkraftsreaktorerna, men bygg inga fler" Sammanlagt 32 procent av de svarande 2009 väljer det alternativet. Klart färre personer som stödjer användarlinjen väljer alternativet "använd kärnkraften och satsa på fler kärnkraftsreaktorer i framtiden". Andelen med den ståndpunkten är 19 procent 2009, ned från 21 procent 2008 men upp från 6 procent 1996. Opinionsstödet för att satsa på fler reaktorer i Sverige har vuxit under 2000-talet.

Slutsatsen blir densamma om vi ser på resultaten från en annan SOM-fråga om hur mycket Sverige bör satsa på olika energikällor under de närmaste 5-10 åren. Andelen som anser att Sverige bör satsa mer på kärnkraft har ökat från 9 procent 1999 till 15 procent 2009; i mätningen 2008 var resultatet 18 procent. Det är alltså fortfarande en klar minoritet – men en minoritet som vuxit under 2000-talet – som vill satsa på fler reaktorer/mer kärnkraft i framtiden. De flesta vill satsa på kärnkraften ungefär som idag (33 procent) eller satsa mindre än idag (25 procent) eller helt avstå från kärnkraften 15 procent). Andelen utan åsikt är 12 procent.²

Om vi slår samman de som vill satsa mer med dem som vill satsa som idag får vi 48 procent som vill använda kärnkraften; alltså ungefär samma resultat som vi fick tidigare i tabell 1 med den andra mer policyorienterade enkätfrågan om kärnkraften (51 procent). Men enkätfråga om framtidssatsningar ger en något högre andel för avvecklarlinjen (satsa mindre + avstå helt = 40 procent) än policyfrågan i tabell 1 där avvecklingspositionen får 31 procent. I båda fallen leder användarlinjen men tydligare i tabell 1 där vi frågar mer policykonkret om kärnkraftspolitiken än när vi mer allmänt frågar om inställningen till framtida satsningar på kärnkraften. Mätmassigt uppstår skillnaden på grund av att frågan om kärnkraftspolitiken ger upphov till en högre andel personer utan åsikt (18 procent 2009) än frågan om framtidssatsningarna (12 procent 2009), och att fler bland dem utan åsikt om kärnkraftspolitiken väljer alternativen satsa mindre respektive inte alls på kärnkraft än som väljer alternativen satsa mer eller satsa som idag på frågan om framtidssatsningar. En mer detaljerad analys av hur olika frågeformuleringar påverkar resultaten återfinns i ett appendix till detta kapitel.

Åsiktsskillnader mellan demografiska och socioekonomiska grupper

De åsiktsskillnader som fanns mellan olika sociala grupper vid tiden för kärnkrafts-omröstningen 1980 finns i allt väsentligt kvar än idag fast på en mer kärnkraftsvänlig nivå (Holmberg och Asp 1984). Alla har blivit mer positiva till att långsiktigt använda kärnkraften och åsiktsförändringen har i stort sett varit parallell i olika sociala grupper. Gamla klyftor finns kvar ehuru numera i allmänt mer kärnkraftspositiv terräng.

Resultaten i tabell 2 sammanfattar opinionsstödet 2009 för användar- respektive avvecklingslinjen i ett antal demografiska och socioekonomiska grupper. Användaråsikten är vanligast bland män, äldre, högre tjänstemän, företagare och höginkomsttagare. Svagast opinionsstöd för att använda kärnkraften långsiktigt återfinns bland kvinnor, unga, arbetare, jordbrukare och låginkomsttagare. När det gäller olika utbildningsgrupper och om man bor i en storstad eller på landsbygden är åsiktsskillnaderna däremot klart mindre.

Två skillnader som dock inte är av det mindre slaget återfinns vi för kön respektive för ålder. Andelen män som är för användarlinjen är 66 procent mot endast 37 procent bland kvinnor. Bland äldre över 60 år vill 59 procent använda kärnkraften i framtiden mot klart lägre 37 procent bland de yngsta under 31 år. Könskamp liksom generationskamp präglar fortfarande kärnkraftsfrågan. Bland män över 60 år får användarlinjen stöd av 73 procent. Motsvarande andel bland unga kvinnor under 31 år är 23 procent. Mest för kärnkraften är gamla gubbar. Mest emot är unga tjejer.

Ideologiska motsättningar

Fler tydliga demografiska och socioekonomiska klyftor till trots, kampen om kärnkraften har hittills alltid varit mer av en politisk än en social motsättning. Åsiktsskillnader mellan olika ideologiska och partipolitiska grupper är för det mesta klart större än motsvarande åsiktsdifferenser mellan olika sociala grupper.

Ett exempel är åsiktsskillnaderna mellan människor ideologiskt till vänster respektive höger. När kärnkraften politiserades på 1970-talet var den en slags alternativ dimension i svensk politik utan någon tydlig koppling till den traditionella vänster-högerdimensionen. Men så är det inte längre. Idag finns ett starkt samband mellan vänster och skepsis inför kärnkraft och höger och entusiasm för kärnkraft. Bland personer som identifierar sig själva som klart till höger ideologiskt vill hela 72 procent använda kärnkraften långsiktigt. Motsvarande andel bland personer som tvärtom uppfattar sig som klart till vänster är 30 procent. Opinionsmässigt är kärnkraft mycket tydligt ett högerprojekt mycket mer än ett vänsterprojekt.

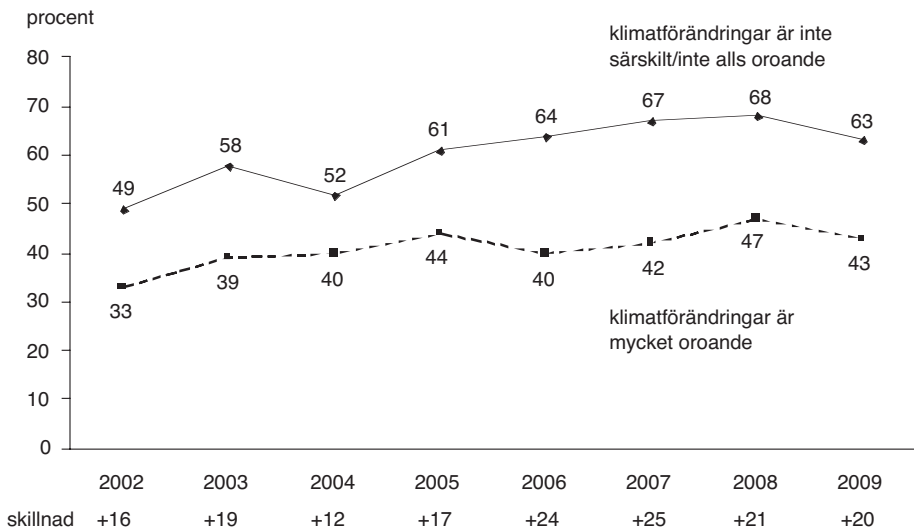
Kärnkraften är också opinionsmässigt mycket mer ett ideologiskt grått projekt än ett ideologiskt grönt projekt. På en ekologisk grön-grå åsiktsskala är personer med en mer grön positionering klart *mindre* positiva till att använda kärnkraften än personer mer åt det gråa hållet. Bland människor åsiktsmässigt längst ut på den gröna kanten är det endast 34 procent som långsiktigt vill använda kärnkraften i Sverige. Bland personer mest åt den grå sidan är motsvarande andel 73 procent.

Längst ut på den grå kanten finns nästan en majoritet (44 procent) för att bygga fler kärnkraftsreaktorer i Sverige. Motsvarande åsikt har endast 10 procent bland personer mest åt det gröna hållet.

Den aktuella diskussionen om klimatet kan ytterligare belysa åsiktssambandet mellan kärnkraft och miljöinställning. Bland personer som oroar sig mest för klimatförändringen vill 43 procent använda kärnkraften framöver. Bland personer som oroar sig minst för vad som händer med klimatet vill klart fler använda kärnkraften (65 procent). Mest för att använda kärnkraften är alltså de som är *minst* oroadе för klimatförändringarna (se tabell 2).

Det här är ett samband som funnits länge och som inte har försvagats under senare år när klimatdebatten tagit fart och kärnkraftsförespråkarna använt klimatfrågan som ett argument för att Sverige skall satsa på kärnkraft. Resultaten i figur 2 visar tydligt att såväl de som är mest respektive minst oroadе för klimatförändringen har blivit mer positiva till att använda kärnkraft. Och förstärkningen av den kärnkraft-positiva åsikten har inte varit starkare bland de mest klimatorolig. Snarare är det tvärtom. De minst klimatoroliga har förändrat sina kärnkraftsåsikter något mer i användarpositiv riktning än de mest klimatoroliga.

Figur 2 Andel svenskar som vill använda kärnkraften långsiktigt bland personer som är mycket respektive inte särskilt/inte alls oroadе för klimatförändringar (procent)

Kommentar: Resultaten kommer från SOM-undersökningarna. Enkätfrågan om kärnkraften återfinns i tabell 1. Orosfrågan lyder: Om Du ser till läget idag, vad upplever Du själv som mest oroadе inför framtiden? med svarsalternativen "mycket, ganska, inte särskilt, inte alls oroadе". Ett tiotal företeelser frågas om varje år däribland "Förändringar i jordens klimat".

Kärnkraftsförespråkarna har uppenbarligen varit något mer framgångsrika i att få med sig de minst klimatoroliga. De mest klimatoroliga har också följt med i den allmänna trenden som pekar på ett ökat stöd för att använda kärnkraften, men i något mindre utsträckning.

Partipolitiska åsiktsmönster

De partipolitiska åsiktsskillnaderna är fortfarande mycket stora i kärnkraftsfrågan. De var stora på 1970-talet och i folkomröstningen och de är alltså mycket stora om än på en klart mer kärnkraftspositiv nivå än för fyrtio år sedan. Alla partiers anhängare har blivit klart mer kärnkraftsvänliga. Om vi jämför SOM-resultaten 2009 med motsvarande resultat 1986 har användarlinjen totalt sett ökat i stöd med 38 procentenheter. Mest har FP-sympatisörer förändrats i kärnkraftspositiv riktning (+56 procentenheter). Därefter kommer sympatisörer till Moderaterna (+47) och Centerpartiet (+42). Minst förändring i kärnkraftsvänlig riktning uppvisar V- och MP-sympatisörer med förskjutningar på +24 respektive +16 procentenheter (Holmberg and Hedberg 2009).³

Men åsiktsskillnaderna består. En jämförelse mellan andelen för användarlinjen 1989 (när Tjernobyleffekten klingat av) och 2009 för de mest respektive minst kärnkraftskritiska partiernas väljare visar på en differens på 42 procentenheter mellan MP- och M-sympatisörer år 1989 (5 respektive 47 procent för att använda kärnkraften). Motsvarande differens är 48 procentenheter i SOM-mätningen 2009 (24 respektive 72 procent).

Kärnkraften har inte varit någon stor debattfråga i Sverige under de senaste tjugo åren, men de gamla åsiktsskillnaderna mellan kärnkraftsdimensionens kantpartier finns kvar på samma konfliktnivå som tidigare. Fast både MP- och M-sympatisörer har blivit mer positiva till att använda kärnkraft. Idag skiljer de sig åt på en mer kärnkraftsvänlig planhalva.

En närmare syn på resultaten 2009 visar att det idag finns fyra väljargrupper som mer stödjer avvecklingslinjen än användarlinjen. Det är främst MP-sympatisörer men också sympatisörer med Vänsterpartiet och Feministiskt Initiativ. Den fjärde väljargruppen är Centerpartiets där splittringen är total med 44 procent för avveckling mot 43 procent för att använda kärnkraften; en svag övervikt alltså för avvecklingslinjen (+1 procentenhet). Centerpartiets ledning har inte med sig majoriteten av de egna sympatisörerna om partiståndpunkten är att avveckla avvecklingsplanen.

Mest positiva till att långsiktigt använda kärnkraften är M-sympatisörer tätt följda av anhängare till Folkpartiet och Sverigedemokraterna. Användaråsikten har också en opinionsövervikt bland sympatisörer till Socialdemokraterna, Kristdemokraterna och Piratpartiet men här är övervikten något mindre.

Resultatet för Socialdemokraterna är värt lite särskild uppmärksamhet. Partiledningens åsikt att kärnkraften skall avvecklas har inte stöd av ett flertal bland partiets sympatisörer. Det är tvärtom så att en klar opinionsövervikt bland S-sympatisörer

inte vill avveckla kärnkraften, 48 procent är för att använda kärnkraften mot 30 procent som är för att avveckla. Att S-ledning och S-sympatisörer inte går i takt i kärnkraftsfrågan är dock ingen nyhet. Så har det sett ut sedan 2003 då användarlinjen för första gången sedan Tjernobyolycka 1986 fick överhanden över avvecklingslinjen bland Socialdemokraternas sympatisörer.

Kärnkraftsval 2010?

I valet 1976 var kärnkraften med och fällde regeringen Palme(S). Thorbjörn Fälldins och Centerpartiets motstånd mot kärnkraften hjälpte de borgerliga till en nätt seger. Opinionen var övervägande emot kärnkraft och det missgynnade Socialdemokraterna som var för mer kärnkraft och gynnade det kärnkraftskritiska Centerpartiet (Holmberg, Westerståhl och Branzén 1977, Petersson 1977).

Idag är opinionsläget det omvända och Socialdemokraterna och Centerpartiet har bytt roller med varandra. Inför valet 2010 finns en klar opinionsövervikt för att långsiktigt använda kärnkraften. Och Socialdemokraterna har jämfört med 1976 bytt åsikt till att kärnkraften skall avvecklas samtidigt som Centerpartiet har bytt åsikt till att kärnkraften skall användas.⁴ I valet 1976 var folkets majoritet och C mot kärnkraft medan S var för. Centerpartiet vann och fick regeringsmakten tillsammans med övriga borgerliga partier. I valet 2010 kommer – som det ser ut idag – folkmajoriteten och C, liksom övriga borgerliga partier, att vara för att långsiktigt använda kärnkraften medan S och övriga rödgröna partier är emot. Och C vinner tillsammans med övriga partier i Alliansen?

Det ironiska är att Socialdemokraterna i så fall förlorat två val på kärnkraften – och Centerpartiet vunnit två – på grund av dålig respektive god timing när det gäller positionering visavi folkopinionen. Socialdemokraterna har utkämpat såväl valet 1976 som eventuellt också 2010 med kärnkraftsopinionen emot sig – det vill säga utkämpat valen i motvind. Partiet var för kärnkraft 1976 när folket var emot. I valet 2010 är man emot kärnkraften när folket är för. Centerpartiet har gjort tvärtom. Partiet var emot kärnkraften tillsammans med folket 1976. Nu 2010 är partiet ånyo med folket men nu för kärnkraften. Det behöver inte påpekas att det oftast är mer röstvinnande att utkämpa en valrörelse i medvind. Motvind är tuffare att hantera.

En stor skillnad dock mellan dagens läge och läget 1976 är väljarnas upplevelse av hur viktig kärnkraftsfrågan är. Då för trettiofem år sedan var kärnkraftsfrågan den sakfråga som flest väljare angav som den mest centrala för hur de röstade. Kärnkraften toppade väljarnas agenda. Valet 1976 blev i stor utsträckning ett kärnkraftsval. Så är inte läget idag. I SOMs mätningar av vilka frågor eller samhällsproblem som svenska folket upplever som de viktigaste i dagens Sverige hamnar energi- och kärnkraftsfrågor långt ned på listan över viktiga frågor. Sedan början på 1990-talet har andelen svenskar som utpekar kärnkraften som en viktig fråga hållit sig kring låga 1-2 procent. I mätningen 2009 är resultatet 1 procent som nämner energi- och kärnkraften som en viktig fråga. Vi får gå tillbaka till åren efter Tjernobyolyckan för

att hitta andelar på som högst 6-11 procent som anger kärnkraften som ett viktigt samhällsproblem. Kärnkraften är idag långt ifrån att toppa väljarnas dagordning som under sent 1970-tal.

Och åsikter måste kombineras med upplevd viktighet annars händer inte mycket på valdagen. Det räcker alltså inte för Centerpartiet och övriga Alliansen att ha ett klart opinionsövertag i kärnkraftsfrågan. Man måste också få de många väljarna att känna att kärnkraftsfrågan är viktig. Annars blir det svårt att vinna förstagångsväljare och partibytare på frågan.

Slutsatsen är tydlig. Något kärnkraftsval 2010 blir det knappast om inte temperaturen höjs mycket påtagligt när det gäller energi- och kärnkraftsfrågor. Och någon sådan temperaturhöjning syns inga tecken på i skrivande stund våren 2010. Just nu tyder det mesta istället på att valet 2010 kommer att handla om ekonomiskt ansvar, sysselsättning, sociala klyftor, skatter och regeringsduglighet. Men alltså inte om kärnkraft. Dock riksdagsbeslutet i juni, som gör det möjligt att bygga nya reaktorer i Sverige, kanske för in kärnkraften i valspurten.

Appendix

Den mer policykonkreta frågan om kärnkraftens användning ger upphov till en något större andel ingen uppfattning (18 procent 2009, se tabell 1) än frågan om framtidssatsningar (12 procent, se tabell 1 i Per Hedbergs kapitel). Och fler bland dem utan åsikt på den policykonkreta frågan väljer alternativen satsa mindre respektive inte alls på kärnkraften än som väljer alternativen satsa mer respektive satsa som idag på frågan om framtidssatsningar. Dessutom svarar en något högre andel av personer som valt användarlinjen på den policykonkreta frågan om kärnkraftspolitiken alternativen satsa mindre respektive inte alls på framtidsfrågan än motsvarande andel bland personer som valt avvecklingslinjen som svarar satsa mer respektive som idag på framtidsfrågan. Korrelationen mellan de båda frågorna är dock mycket hög .84. De mäter samma fenomen – inställningen på kärnkraftsdimensionen. Men den mer konkreta frågan om kärnkraftspolitiken ger nivåmässigt en något mer positiv bild av opinionsläget för användarlinjen och en något mer negativ skattning av avvecklingslinjens stöd än den mer allmänna frågan om olika framtidssatsningar. I båda fallen har dock användarlinjen mer stöd än avvecklingslinjen. Ytterligare en SOM-fråga som mäter attityden till kärnkraften visar på ett än jämnare läge mellan användar- och avvecklarlinjerna. Den visar t o m på ett svagt försteg för avvecklingsåsikten 2009. Frågan är utformad som en påståendefråga ”Sverige bör på lång sikt avveckla kärnkraften” med svarsalternativ från mycket eller ganska bra förslag över ett varken eller-alternativ till ganska eller mycket dåligt förslag. I SOM-undersökningen 2009 svarar 37 procent bra förslag (=avvecklingslinjen), 34 procent dåligt förslag (=användarlinjen), 25 procent varken eller medan 4 procent inte avger något svar (Hedberg och Holmberg 2010). Observera den relativt höga andelen utan klar åsikt (25+4 procent). Andelen som svarar bra förslag (=avveckla) är 37

procent och ungefär densamma som svarar avvecklingslinjen på den policykonkreta frågan om kärnkraftspolitiken (=31 procent) eller som svarar satsa mindre eller inte alls på framtidsfrågan (=40 procent). När det däremot gäller andelen dåligt förslag (=använd; 34 procent) är den klart lägre än motsvarande andel för användarlinjen på frågan om den konkreta kärnkraftspolitiken (51 procent) respektive andelen som på framtidsfrågan vill satsa mer eller som idag på kärnkraften (=48 procent). Orsaken är bland annat att personer utan åsikt på den konkreta frågan om kärnkraftspolitiken respektive på frågan om framtidssatsningar har en tendens att i större utsträckning svara bra förslag (=avveckling) än dåligt förslag (=använd) på påståendefrågan. Vi vet att påståendefrågor ibland kan ha en övertalande effekt. Det är lättare att hålla med och svara bra förslag än att säga emot och svara dåligt förslag. Men det är ingen tvekan om att även påståendefrågan mäter människors attityder på kärnkraftsdimensionen. Korrelationen mellan påståendefrågan och frågan om kärnkraftspolitiken är .76 medan korrelationen med frågan om framtidssatsningar är .74. Det är bara att konstatera att den mer policykonkreta enkätfrågan om kärnkraftspolitiken ger en mer användarpositiv bild av kärnkraftsopinionen än den mer allmänna frågan om framtidssatsningarna eller den ännu mer allmänna påståendefrågan. Ju mer konkret frågan blir för respondenterna desto mer stöd vinner användarlinjen. Ett bra evidens på detta mönster är att när den stora gruppen personer utan klar åsikt på påståendefrågan ställs inför den policykonkreta frågan om kärnkraftspolitiken tar en majoritet ställning, och de klart flesta tar då ställning för användarlinjen. Avvecklingsåsikten för mest stöd när enkätfrågorna är mer oprecisa och kanske också mer långsiktiga. Resultaten för enkätfrågan med fokus på framtidssatsningar och för påståendefrågan återfinns i Hedberg och Holmberg 2010 och också i Per Hedbergs kapitel när det gäller framtidsfrågan.

Noter

- ¹ Mellan 1999 och 2000 ändrades frågeformuleringen något eftersom en reaktor hade stängts av i Barsebäck år 1999. Tidigare specificerades antalet befintliga reaktorer (12) i svarsalternativen. Fr o m 2000 specificeras inte längre antalet befintliga reaktorer i något svarsalternativ. Vi kan inte utesluta att en del av den uppmätta stora opinionförskjutningen i kärnkraftspositiv riktning mellan 1999 och 2000 (+10 procentenheter för användaropinionen) kan ha orsakats av förändringen i svarsalternativens utformning. Ett ökat stöd för användarlinjen mellan 1999 och 2000 kan också noteras för två andra enkätfrågor som ingår i SOM-undersökningen, men förändringen är här endast på någon eller några få procentenheter (se Hedberg och Holmberg 2010).
- ² I analysen och i de 12 procenten ingår personer som ej besvarat enkätfrågan (4 procent). I Per Hedbergs kapitel har procenten enbart beräknats bland personer som besvarat enkätfrågan. Se också Hedberg och Holmberg 2010.

- ³ Förskjutningen är +39 för S-sympatisörer och +36 för Kristdemokraternas anhängare.
- ⁴ Centerpartiet har inte formellt och officiellt övergett tanken på att kärnkraften skall avvecklas. På partiets hemsida står: ”Centerpartiet vill att utfasningen av kärnkraften ska ske till lägsta möjliga samhällsekonomiska kostnad och med minsta möjliga risk för störningar i elförsörjningen.” På samma hemsida står dock också att ”Centerpartiet tillsammans med Allians för Sverige presenterade den 5 februari 2009 en energi- och klimatöverenskommelse. Den innebär att kärnkraften kommer att vara en viktig del av svensk elproduktion under överskådlig tid....tillstånd endast kommer att ges för nya reaktorer i den mån de ersätter befintliga reaktorer i drift och att de lokaliseras på de platser som idag hyser sådana reaktorer...”

Referenser

- Hedberg, Per och Holmberg, Sören 2010. *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören och Asp, Kent 1984. *Kampen om kärnkraften*. Stockholm: Liber.
- Holmberg, Sören, Westerståhl, Jörgen och Branzén, Karl 1977. *Väljarna och kärnkraften*. Stockholm: Publica.
- Petersson, Olof 1977. *Väljarna och valet 1976*. Stockholm: Statistiska centralbyrån.

SVENSKA FOLKETS VAL AV ENERGIKÄLLOR

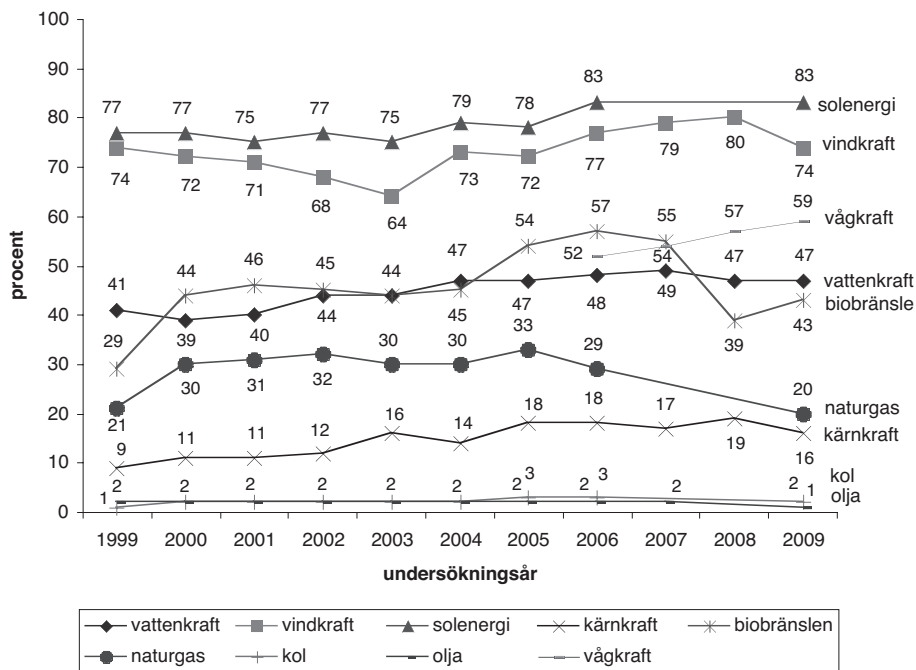
PER HEDBERG

I propositionen ”En sammanhållen klimat- och energipolitik” redovisar regeringen sin syn på hur den svenska energiförsörjningen skall tryggas och effektiviseras under den närmaste framtiden.¹ Regeringen föreslår bland annat en kraftig utbyggnad av förnybar energi, och då främst vindkraft. Fram till 2020 är målet att el-produktion från vindkraft skall uppgå till 30 TWh. Utbyggnaden av den svenska vindkraften har accelererat under senare år. Sedan 2006 har el-produktionen från vindkraft mer än fördubblats. Men fortfarande är vindkraftens andel av den totala nettoproduktionen av el i Sverige förhållandevis blygsam. 2009 stod vindkraften för 2 procent av den totala el-produktionen, motsvarande 2,5 TWh. De två dominerande energikällorna för produktion av el i Sverige är fortfarande vattenkraft (49 procent) och kärnkraft (37 procent).² Propositionen innebär också en förändring av svensk kärnkraftspolitik. Regeringen ser kärnkraften som ”en viktig del av svensk elproduktion under överskådlig tid”. Därför vill man förändra nuvarande lagstiftning för att möjliggöra att nya kärnkraftsreaktorer får byggas och att de 10 reaktorer som nu är i drift får ersättas med 10 nya reaktorer på befintliga platser. Förslaget till en fortsatt användning av kärnkraften och förslaget att tillåta att nya reaktorer ersätter de gamla motiveras bland annat av klimatförändringarna och av att kärnkraften innebär låga utsläpp av växthusgaser. De rödgröna partierna har i en gemensam överenskommelse om energipolitiken motsatt sig regeringens förslag om tillstånd för nya kärnkraftverk. Istället vill man se en successiv utfasning av kärnkraften i takt med att den kan ersättas av förnybara energikällor och av energieffektivisering.³

De politiska regeringsalternativen har alltså delvis olika inställning till hur energiproduktionen skall tryggas i Sverige under den närmaste framtiden. Frågan som ställs i det följande är hur svenska folket ser på vilka energikällor vi i Sverige skall satsa på i framtiden. Vilka prioriteringar görs och kan vi finna skillnader mellan olika samhällsgrupper när det gäller preferensordning och åsikter om hur mycket vi skall satsa på olika energikällor i framtiden? Vill exempelvis kvinnor satsa på ett annat energisystem jämfört med män, prioriterar unga andra energikällor än äldre, vilka skillnader finns mellan hög och lågutbildade när det gäller vilka energisystem vi skall satsa på? I SOM-undersökningarna har det sedan 1999 ställts en fråga om hur mycket vi i Sverige skall satsa på olika energikällor. I figur 1 redovisas andelen svarande som vill *satsa mer* på respektive energikälla.⁴

Figur 1 Andel som vill satsa mer på olika energikällor 1999 – 2009 (procent)

fråga: ”Hur mycket bör vi i Sverige satsa på /...energislag.../ under de närmaste 5-10 åren?”

Kommentar: Procenten har beräknats bland svarspersoner som besvarat frågan om respektive energislåg.

Resultaten visar att en övervägande majoritet av svenska folket sedan 1999 önskar satsa mer på solkraft och på vindkraft. 2009 vill drygt fyra femtedelar (83 procent) satsa mer på solkraft och knappt tre fjärdedelar (74 procent) satsa mer på vindkraft.⁵ Sedan mätseriens start har stödet för dessa båda energikällor varit starkare än för någon annan energikälla. Ytterligare en förnybar energikälla som svenska folket vill satsa mer på är vågkraft. I den senaste mätningen svarar 59 procent att de önskar se en större satsning på vågkraft. Efter sol, vind och vågor finner vi det största stödet för vattenkraft och biobränslen. Sedan 1999 har stödet för vattenkraften varit förhållandevis stabilt. Som lägst har det varit 39 procent (2000) och som högst 49 procent (2007). I den senaste mätningen 2009 är det 47 procent som vill satsa mer på vattenkraft. Stödet för en ökad satsning på biobränslen har varit mer varierande. Från toppnoteringarna 2005-2007 har stödet för en ökad satsning på biobränslen sjunkit tillbaka. 2009 önskar 43 procent satsa mer på biobränslen. Ungefär en

tredjedel har under i stort sett hela mätperioden önskat satsa mer på naturgas, men i den senaste mätningen har stödet för en satsning på naturgas minskat. I 2009 års undersökning är det en femtedel (20 procent) som vill satsa mer på naturgas.⁶ En ökad satsning på kärnkraft har ett svagt stöd bland svenska folket. 2009 önskar 16 procent att det satsas mer på kärnkraft. Men stödet för att satsa mer på kärnkraften har ökat över tid, från 9 procent 1999 till 16 procent 2009. Svenska folket vill inte se någon satsning på kol och olja. Vid samtliga mättillfällen är dessa två energikällor de mest impopulära och finner endast stöd hos några få procent av befolkningen. Resultaten visar tydligt att svenska folket prioriterar ett framtida svenskt energisystem som innehåller en ökad satsning på förnybara energikällor som sol-, vind- och vågkraft framför en satsning på ändliga energikällor som kol, olja och kärnkraft.⁷

Även om svenska folkets rangordning av vilka energikällor vi skall satsa på är tydlig, kan rangordningen vara en annan i olika samhällsgrupper. Frågan är om olika sociala och politiska grupper gör olika prioriteringar när det gäller framtidens energikällor? Resultaten från SOM-undersökningen 2009 visar att rangordningen av de 9 olika energikällorna vi frågar om är i stort sett densamma oavsett social och politisk bakgrund. Sol och vind rangordnas som 1:a och 2:a medan kol och olja rangordnas som 8:a och 9:a i samtliga grupper. Vågkraft kommer nästan undantagslöst på tredjeplats i samtliga grupper. De omkastningar som kan noteras gäller mittenspannet, d v s vilka energikällor som prioriteras som nummer 4, 5, 6 och 7 och gäller ordningen mellan vattenkraft, biobränslen, kärnkraft och naturgas. Det råder alltså en hög grad av konsensus kring rangordningen av energikällorna mellan personer från olika samhällsgrupper. Rangordningen av vilka energikällor man vill satsa mer på utgör ett grovt mått på hur man i olika samhällsgrupper vill se ett framtida svenskt energisystem. Vi vet dock att det finns stora åsiktsmässiga skillnader till olika energikällor i olika samhällsgrupper, inte minst i frågan om kärnkraft.⁸ I tabell 1 och 2 redovisas andelen som vill satsa mer på de nio energikällorna i olika sociala respektive politiska grupper. Resultaten är från SOM-undersökningen 2009.⁹

Kön

Män och kvinnors prioriteringar av vilka energikällor som Sverige skall satsa på är snarlika. Både män och kvinnor rangordnar solenergi högst följt av vindkraft, vågkraft, vattenkraft och biobränslen. I botten återfinns både bland män och kvinnor satsningar på kol och olja. Rangordning av energikällorna skiljer sig på en punkt, kvinnor rangordnar naturgas (plats 6) framför kärnkraft (plats 7) medan män gör vice versa. Resultaten i tabell 1 visar att de åsiktsmässiga skillnaderna mellan män och kvinnor är små när det gäller vilka energislag vi skall satsa mer på i framtiden. När det gäller kärnkraften vet vi sedan lång tid tillbaka att män är mer positiva än kvinnor. Bland kvinnor vill 7 procent satsa mer kärnkraft medan motsvarande andel bland män är 25 procent. Den största åsiktsmässiga skillnaden återfinns för vågkraft (18 procentenheter) och beror på att kvinnor i betydligt större utsträck-

Tabell 1 Satsa mer på olika energislag efter sociala bakgrundsvariabler (procent)

	vattenkraft	vindkraft	solenergi	kärnkraft	biobränsle	naturgas	kol	olja	vågkraft
<i>kön</i>									
kvinnor	44	76	84	7	40	22	2	1	50
män	50	72	82	25	46	19	1	1	68
<i>ålder</i>									
16-30	54	73	77	9	38	16	3	2	52
31-60	45	79	86	18	47	22	2	1	65
61-85	46	66	80	18	38	20	0	0	53
<i>utbildning</i>									
grundnivå	50	67	78	12	35	19	3	2	46
mellanivå	49	71	80	16	43	21	2	1	56
universitet/högskola	42	80	88	18	46	20	0	0	70
<i>bostadsort</i>									
ren landsbygd	44	72	84	12	43	21	3	1	60
mindre tätort	46	72	79	16	41	18	1	1	57
stad, större tätort	48	75	84	17	43	20	1	1	59
de tre storstäderna	47	76	81	17	43	21	1	1	61
<i>riksområde</i>									
stockholms län	48	73	82	21	41	23	2	2	57
östra mellansverige	39	77	81	14	41	20	1	0	56
småland & gottland	54	76	83	17	41	19	1	1	59
sydsverige	48	68	80	21	42	18	1	0	58
västsverige	52	73	83	14	45	22	3	2	68
norra mellansverige	51	76	87	11	42	21	1	1	50
mellersta norrland	29	77	82	12	42	19	3	2	63
övre norrland	42	82	85	12	48	15	0	0	64
<i>familjeklass</i>									
arbetarhem	51	73	80	12	38	21	2	1	51
jordbrukarhem	40	69	87	7	53	24	0	0	42
tjänstemannahem	42	77	86	18	46	20	1	1	68
högre tjänstemannahem	43	75	89	24	43	22	0	1	68
företagarhem	53	67	83	32	50	16	3	1	66
samtliga	47	74	83	16	43	20	2	1	59

Kommentar: Frågeformulering redovisas i figur 1. När det gäller utbildning avser grundnivå personer som ej fullgjort eller endast har grundskola eller motsvarande obligatorisk skola.

ning än män säger sig inte ha någon uppfattning om vågkraft (35 procent jämfört med 16 procent).¹⁰

Ålder

Även i olika åldersgrupper är rangordningen av energislagen förhållandevis lika och följer den rangordning som befolkningen i sin helhet gör. Men små skillnader finns. Exempelvis rangordnar unga personer vattenkraft högre och vågkraft lägre än äldre och personer mellan 31 och 60 år rangordnar biobränslen högre och vattenkraften lägre än övriga åldersgrupper. Åsiktsmässigt är solenergi, vindkraft, vågkraft och biobränslen starkast i åldersgruppen 31-60 år. Kärnkraften är svagast och vattenkraften starkast bland de yngsta.

Utbildning

Jämförs energirangordningen mellan låg- och högutbildade finner vi att det finns skillnader på platserna 3, 4 och 5. Högst rangordnar både låg- och högutbildade solenergi följd av vindkraft och lägst rangordnas kärnkraft, kol och olja. Bland lågutbildade kommer vattenkraft på tredje plats, vågkraft på fjärde och biobränslen på femte, medan högutbildade rangordnar vågkraft på tredje plats, biobränslen på fjärde och vattenkraft på femte. Bland högutbildade vill 88 procent satsa mer på solenergi, 80 procent mer på vindkraft, 70 procent mer på vågkraft 46 procent mer på biobränslen och 18 procent mer på kärnkraft. Motsvarande siffror bland lågutbildade är 78 procent för solenergi, 67 procent för vindkraft, 46 procent för vågkraft, 35 procent för biobränslen och 12 procent för kärnkraft. Högutbildade energiprioriterar starkare än lågutbildade. De tar i högre grad ställning och vill inom det flesta energislag satsa mer jämfört med lågutbildade.

Stad-land

Huruvida man bor på landsbygd eller storstad saknar betydelse för rangordningen och för bedömningen av hur mycket som skall satsas på olika energikällor i framtiden.

Riksområde

Rangordningen av energislag bland personer boende i olika delar av landet ser i stort sett ut som på riksplaneln. Personer boende i Norrland rangordnar dock biobränslen något högre och vattenkraft något lägre jämfört med övriga. Boende i Syd-Sverige prioriterar kärnkraft något högre och naturgas något lägre än övriga. Kärnkraften är en viktigare komponent i ett framtida energisystem för personer boende i Stockholm (21 procent) och Sydsverige (21 procent) jämfört med övriga landet. Vågkraften står högre i kurs i Västsverige (68 procent) och vindkraften lägre i kurs i Sydsverige (68 procent) jämfört med landet i övrigt.

Tabell 2 Satsa mer på olika energislag efter politiska bakgrundsvariabler (procent)

	vattenkraft	vindkraft	solenergi	kärnkraft	biobränsle	naturgas	kol	olja	vågkraft
<i>partisympati</i>									
V	45	82	84	4	45	17	0	0	73
S	47	76	83	10	41	22	3	2	52
MP	39	79	89	3	46	21	1	0	71
C	29	79	83	5	49	15	2	0	55
FP	52	78	83	18	43	22	0	0	68
KD	53	77	86	20	47	23	4	4	56
M	47	68	83	30	43	20	1	1	61
SD	67	66	81	37	45	18	2	2	59
FI	50	77	91	0	60	32	0	0	57
PP	50	69	71	21	25	15	0	0	56
inget parti	50	78	88	19	43	19	3	0	48
<i>vänster-höger dimension</i>									
klart till vänster	46	82	86	9	43	22	2	3	64
något till vänster	45	80	87	8	45	21	1	0	65
varken eller	48	70	77	12	40	20	2	1	49
något till höger	44	74	84	20	41	18	1	1	61
klart till höger	56	66	83	44	49	25	2	1	66
<i>grön-grå dimension</i>									
klart åt det gröna hållet	45	82	90	7	50	22	2	2	70
något åt det gröna hållet	45	77	85	11	44	22	1	1	59
varken grön eller grå	46	71	79	17	38	17	2	1	51
något åt det grå hållet	55	69	82	34	45	20	1	1	67
klart åt det grå hållet	51	54	70	40	31	20	1	3	54
<i>oro för förändringar i klimatet</i>									
mycket oroande	47	81	89	9	46	20	1	1	62
ganska oroande	47	73	81	18	44	23	2	1	58
inte särskilt/alls oroande	47	56	72	34	31	15	2	1	55
samtliga	47	74	83	16	43	20	2	1	59

Kommentar: Frågeformulering redovisas i figur 1. Måttet på den gröna dimensionen bygger på en fråga om ett miljövänligt samhälle. Frågan är formulerad som ett förslag där svarspersonerna ombeds bedöma om förslaget är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt, ganska dåligt eller mycket dåligt. Frågeformulering var: "Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt". Skalan från "mycket bra förslag" till "mycket dåligt förslag" har i tabellen omtolkats till yttre punkter på en grön-grå dimension där "mycket bra förslag" motsvarar "klart åt det gröna hållet" och "mycket dåligt förslag" motsvarar "klart åt det grå hållet". Placeringen på vänster-högerdimensionen bygger på en självklassificeringsfråga. Frågan om oro för klimatförändringar lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden", när det gäller "Förändringar i jordens klimat".

Familjeklass

Jämförs arbetarhem med högre tjänstemannahem finner vi att personer i arbetarhem rangordnar vattenkraft och naturgas högre än personer i högre tjänstemannahem och att personer i högre tjänstemannahem rangordnar kärnkraft högre än personer i arbetarhem. De största skillnaderna mellan klasserna återfinns i bedömningarna av hur mycket som skall satsas på vågkraft, kärnkraft, solenergi och vattenkraft. Bland personer i högre tjänstemannahem vill 68 procent satsa mer på vågkraft, 24 procent mer på kärnkraft, 89 procent mer på solenergi och 43 procent mer på vattenkraft. Motsvarande siffror bland personer från arbetarhem är 51 procent, 12 procent, 80 procent och 51 procent.

Partisynpati

Jämförs miljöpartisters och moderaters rangordningar av vilka energikällor vi skall satsa på i framtiden visar resultaten i tabell 2 följande: Solenergi har både M- och MP-sympatisörer som första preferens, vindkraft andra preferens, vågkraft rankas som nummer tre, vattenkraft rangordnas som 4:a bland sympatisörer till Moderaterna och som 5:a bland sympatisörer till Miljöpartiet, biobränslen prioriteras som nummer 4 bland miljöpartister och som nummer 5 bland moderater, naturgas hamnar på plats 6 bland MP-sympatisörer och på plats 7 bland M-sympatisörer, kärnkraft prioriteras som sjätte energislag bland sympatisörer till Moderaterna och som sjunde energislag bland sympatisörer till Miljöpartiet. Både olja och kol hamnar i botten bland båda partiernas sympatisörer. Rangordningsmässigt har alltså M- och MP-anhängare likartade energiprioriteringar. Även om rangordningarna av energikällorna inte ger några dramatiska skillnader mellan sympatisörer till de båda partierna så finns naturligtvis olika syn på hur mycket vi skall satsa på olika energikällor. Tydligaste är skillnaderna i synen på kärnkraft, vindkraft, vågkraft och vattenkraft. Miljöpartister fördrar i högre utsträckning vindkraft och vågkraft än moderater. Moderater föredrar i högre utsträckning kärnkraft och vattenkraft än miljöpartister. Bland miljöpartister vill 79 procent satsa mer på vindkraft och 71 procent mer på vågkraft. Motsvarande siffror bland moderater är 68 respektive 61 procent. Bland moderater vill 30 procent satsa mer på kärnkraft och 47 procent mer på vattenkraft. Motsvarande siffror bland miljöpartister är 3 respektive 39 procent.

Vänster-högerideologi

Personer som placerar sig klart till vänster liksom personer som placerar sig klart till höger har solenergi som förstapreferens. Som andrapreferens har personer som placerar sig klart till vänster vindkraft, medan de som placerar sig klart till höger har vindkraften som delad andrapreferens med vågkraft. Vågkraft kommer på tredje plats i rangordningen bland dem som placerar sig klart till vänster. Både personer klart till höger och klart till vänster placerar vattenkraften som fyra, liksom de

placerar biobränslen som femma. Naturgas kommer sexa i rangordningen bland personer som placerar sig klart till vänster medan kärnkraften rangordnas som sju. Bland personer klart till höger är förhållandet det omvända; kärnkraften 6:a och naturgasen 7:a. Kol och olja kommer sist i båda grupperna. De största skillnaderna mellan grupperna gäller synen på kärnkraft, vindkraft och vattenkraft. Bland dem som placerar sig klart till vänster vill 9 procent satsa mer på kärnkraft, 82 procent mer på vindkraft och 46 procent mer på vattenkraft. Motsvarande siffror bland personer som placerar sig klart till höger är 44 procent, 66 procent och 56 procent.

Grön-gråideologi

Grön-gråideologi bygger på en fråga om huruvida vi skall satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt.¹¹ Personer som svarat att det är ett bra förslag har tolkats stå åt det gröna hållet medan personer som anser att det är ett dåligt förslag har tolkats stå åt det gråa hållet. Solenergi, vindkraft och vågkraft rangordnas högst av både dem som placerar sig klart åt det gröna hållet och bland dem som placerar sig klart åt det gråa hållet, liksom olja och kol rangordnas sist. I övrigt skiljer sig rangordningen något åt. Personer som placerar sig klart åt det gröna hållet har biobränslen på fjärde plats, vattenkraft på femte, naturgas på sjätte och kärnkraft på sjunde plats. Personer som placerar sig klart åt det gråa hållet har vattenkraft på fjärde plats, kärnkraft på femte, biobränslen på sjätte och naturgas på sjunde plats. Bland personer som placerar sig klart åt det gröna hållet vill 90 procent satsa mer på solenergi, 82 procent mer på vindkraft, 70 procent mer på vågkraft och 51 procent mer på biobränslen. Motsvarande siffror bland dem som placerar sig klart åt det gråa hållet är 70 procent när det gäller solenergi, 54 procent när det gäller vindkraft, 54 procent när det gäller vågkraft och 31 procent när det gäller biobränslen. Den största skillnaden mellan grupperna gäller hur mycket som skall satsas på kärnkraften i framtiden. Bland personer som placerar sig klart åt det gröna hållet vill endast 7 procent satsa mer på kärnkraft, motsvarande siffra bland personer som placerar sig klart åt det gråa hållet är 40 procent.

Oro för förändringar i klimatet

Jämförs gruppen som är mycket oroad för förändringar i klimatet med gruppen som inte är särskilt eller inte är alls oroad för förändringar i klimatet finner vi att rangordningen är identisk av de fyra första energikällorna. I båda grupperna rangordnas solenergi först, vindkraft på andra plats, vågkraft på tredje och vattenkraft på fjärde plats. Olja och kol rangordnas sist i båda grupperna. Bland personer som *inte* oroas över klimatförändringar rangordnas kärnkraften som femma, biobränslen som sexa och naturgas som sju. Bland personer som är mycket oroad för klimatförändringar rangordnas biobränslen som femma, naturgas som sexa och kärnkraft som sju. De största skillnaderna återfinns i synen på hur mycket vi skall satsa på

vindkraft, solenergi, biobränslen och kärnkraft. Bland dem som är mycket oroade för förändringar i klimatet vill 81 procent satsa mer på vindkraft, 89 procent mer på solenergi och 46 procent mer på biobränslen. Motsvarande siffror bland dem som inte oroar sig för klimatförändringar var 56, 72 respektive 31 procent. Bland personer som inte oroas för klimatförändringar önskar 34 procent att det satsas mer på kärnkraften än vad som görs idag. Bland personer som är mycket oroade för klimatförändringar är motsvarande siffra klart lägre, 9 procent.¹²

Summering

I ett framtida energisystem vill en stor majoritet bland svenska folket se mer av förnybara energikällor. Det gäller framförallt solenergi och vindkraft, men också vågkraft. Framför ökade satsningar på kärnkraften ser man hellre att det satsas mer på vattenkraft, biobränsle och naturgas. Mycket få vill se ökade satsningar på kol och olja. Vid en jämförelse av hur olika energislag rangordnas i olika samhällsgrupper återfinns vi stora överensstämmelser. Med små omkastningar görs i det närmaste samma rangordning i samtliga samhällsgrupper. Det är svårt att finna att olika bakgrundsfaktorer spelar en större roll för preferensordningen av vilka energislag ett framtida energisystem bör innehålla. Men liknande preferensordningar i olika samhällsgrupper kan dölja stora åsiktsskillnader till enskilda energikällor. Ett exempel är inställningen till kärnkraften. När det gäller kärnkraften återfinns tydliga kopplingar mellan åsiktsstrukturering i frågan och olika sociala och politiska bakgrundsfaktorer som exempelvis kön, ålder, partisympati och vänster-högerideologi.

Noter

- ¹ Regeringens proposition 2008/09:163.
- ² Energimyndigheten 2010.
- ³ Överenskommelse om energipolitiken mellan Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet, 2010.
- ⁴ Undersökningen om svenska folkets inställning i energifrågor ingår i forskningsprojektet "Energiopinionen i Sverige" som finansieras av Energimyndigheten.
- ⁵ Se Hedberg och Holmberg 2010a och Hedberg och Holmberg 2010b.
- ⁶ Frågan om naturgas ställdes ej i 2007 och 2008 års undersökning, vilket innebär att vi inte kan uttala oss om tillbakagången varit successiv eller om det varit en mer drastisk tillbaka gång från ett år till ett annat.
- ⁷ Motsvarande bild framträder då vi ser på vilka energikällor svenska folket helt vill avstå ifrån. Andelen som helt vill avstå från energikällan var i 2009 års undersökning: kol 47 procent, olja 30 procent, kärnkraft 16 procent, naturgas

7 procent, biobränslen och vågkraft 2 procent, vind- och solkraft 1 procent och vattenkraft 0 procent.

- ⁸ Se Sören Holmbergs kapitel om opinionen i kärnkraftsfrågan.
- ⁹ Se även Hedberg och Holmberg 2010b.
- ¹⁰ Om procentbasen istället för samtliga svarspersoner begränsas till att utgöras av personer som har en uttryckt åsikt i frågan kvarstår faktum att män i något högre utsträckning vill satsa mer på vågkraft än kvinnor, men skillnaden är nu bara 4 procentenheter.
- ¹¹ Måttet på den gröna dimensionen bygger på en fråga om ett miljövänligt samhälle. Frågan är formulerad som ett förslag där svarspersonerna ombeds bedöma om förslaget är mycket bra, ganska bra, varken bra eller dåligt, ganska dåligt eller mycket dåligt. Frågeformulering var: ”Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen tillväxt”. Skalan från ”mycket bra förslag” till ”mycket dåligt förslag” har i tabellen omtolkats till ytterpunkter på en grön-grå dimension där ”mycket bra förslag” motsvarar ”klart åt det gröna hållet” och ”mycket dåligt förslag” motsvarar ”klart åt det gråa hållet”.
- ¹² Regeringens har öppnat upp för en fortsatt användning av kärnkraften under överskådlig tid och att tillåta att gamla reaktorer ersätts med nya. Ett av motiven till detta är hotet mot klimatet och att kärnkraften endast genererar små utsläpp av växthusgaser. Resultaten visar att denna motivbild för en ytterligare satsning på kärnkraften inte slagit igenom i folkopinionen.

Referenser

- Energimyndigheten 2010. *Vindkraftsstatistik 2009*. ES 2010:03 (www.energimyndigheten.se/Global/Press/Pressmeddelanden/Vindkraftsstatistik%202009.pdf)
- Hedberg, Per och Holmberg, Sören 2010a. *Åsikter om energi och kärnkraft*. Göteborg: SOM-institutet.
- Hedberg, Per och Holmberg Sören 2010b. *Svenska folket åsikter om olika energikällor 1999-2009*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören 2010. *Stiltje på kärnkraftsfronten*. Denna volym.
- Proposition 2008/09:163 (www.sweden.gov.se/content/1/c6/12/27/85/65e0c6f1.pdf)
- Överenskommelse om energipolitiken mellan Socialdemokraterna, Vänsterpartiet och Miljöpartiet 2010*. (www.rodgron.se/wp-content/uploads/2009/08/090322_overenskommelse_energipolitiken1.pdf)

ALKOHOLSKATTENS TVÅ SIDOR

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Den 3 maj 2010 lade den rödgröna oppositionen fram sitt alternativa budgetförslag Ny färdriktning med underrubriken Fler jobb, grön omställning och mindre klyftor för hela Sverige. Förslaget domineras av satsningar på nya arbetstillfällen och åtgärder för att säkra välfärden och olika sätt att stimulera till en grön omställning. Men förslaget rymmer även en passus om alkohol. Den finns med i avsnittet Investeringar i jobb och välfärd kräver skatter med formuleringen: Vi föreslår att skatterna på alkohol och tobak höjs med totalt två miljarder kronor netto. När effekterna av förslaget redovisas handlar det endast om vilka kostnadsökningar det medför på vin och sprit. Texten skiljer sig i detta avseende betydligt från vad som gäller förslagen om andra skatter där de sociala konsekvenserna betonas (Motion 2009/10:Fi15). Alkoholskatten står här för ett sätt att finansiera välfärden och är inte motiverad som en alkoholpolitisk åtgärd.

Den rödgröna oppositionens förslag om en höjd skatt på alkohol kontrasterar mot det förslag på sänkta skatter för alkohol, även på starksprit, som lades fram av ensamutredaren Kent Härstedt (S) 2005 (SOU 2005:25). Förslaget syftade till att motverka privatimporten som hade ökat kraftigt som en följd av förändrade tullregler. Dessutom hade alkoholkonsumtionen i Sverige ökat sedan mitten av 1990-talet (Ramstedt m fl, 2009) och det fanns en klart alkoholliberal opinion. Den alkoholpositiva opinionen kom dock snart att klinga av och förslaget på skattesänkning genomfördes inte (Holmberg och Weibull, 2007).

Det vi kan utläsa från de två policyförslagen är att alkoholskatten har två sidor. Den ena är att var en statlig punktskatt som bidrar till att stärka statskassan och möjliggör olika slag av offentliga åtgärder. Den andra sidan är att skatten är ett alkoholpolitiskt instrument för att styra svenska folkets alkoholvanor både genom skattesatsens nivå och genom en differentiering av skatten mellan olika alkoholdrycker.

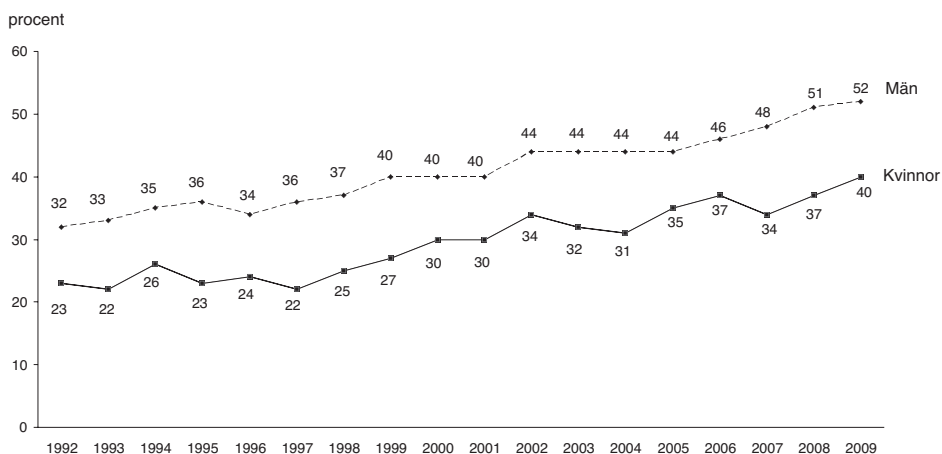
Frågan om alkoholskatten speglar till viss del svenskarnas ambivalenta förhållande till alkohol: å ena sidan finns det acceptans för att genom skatt motverka alkoholen som samhällsproblem, å andra sidan ska den alkohol jag själv köper inte kosta alltför mycket. Vi kan se det som två kraftfält, där vi kan anta att önskan att sänka alkoholskatten är större om man ofta dricker alkohol än om man gör det sällan och att benägenheten att vilja sänka skatten är mindre om man ser alkohol som ett samhällsproblem än om man inte gör det. Men hur förhåller sig de två kraftfälten till varandra? Vad är det utslagsgivande? I det följande är avsikten att belysa frågan genom att följa upp en tidigare analys på samma tema (Holmberg och Weibull, 2008).

Svenska alkoholvanor 2009

Svenska folket dricker allt oftare alkohol. Det är den entydiga slutsatsen av den mätserie som inleddes i och med SOM-undersökningen 1992. Då drack drygt 25 procent alkohol minst någon gång per vecka, 2009 ligger andelen över 45 procent. SOM-undersökningens mått på konsumtionsutvecklingen är *hur ofta* man dricker starksprit, vin eller öl. Måttet tar sikte på frekvensen i konsumtionen, inte på volymen. Det går således inte att på grundval av SOMs siffror säga om de mer frekventa vanorna betyder att man också dricker mera, även om det sannolikt finns ett sådant samband.¹ Valet av frekvensmåttet är motiverat av vårt intresse att analysera alkoholvanorna som en del av en viss livsstil eller en kultur.

Som vi kan se ger frekvensmåttet en bild av en närmast kontinuerlig uppgång i andelen som dricker sprit, vin eller starköl minst någon gång i veckan. Ökningen är tydligast bland män, men finns även bland kvinnor (figur 1). Andelen män som dricker alkohol regelbundet är alla år mellan 10 och 15 procentenheter högre än bland kvinnor.

Figur 1 Regelbundna alkoholvanor bland män och kvinnor 1992-2009 (procent)

Kommentar: Med regelbundna alkoholvanor menas konsumtion av starksprit/vin/starköl minst någon gång i veckan. Procenten har beräknats bland personer som besvarat enkätfrågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Skillnaden mellan kvinnors och mäns alkoholvanor är visserligen relativt stor men ändå klart mindre än den mellan olika sociala klasser. Bland högre tjänstemän är andelen som 2009 dricker alkohol minst en gång 72 procent, bland arbetare 34

procent och bland tjänstemän och företagare omkring 55 procent. I samtliga dessa grupper har det skett en ökning sedan början av 1990-talet (Weibull m fl, 2010).

Även utbildning har ett tydligt samband med regelbundna alkoholvanor. Bland lågutbildade är andelen som dricker alkohol minst någon gång i veckan 34 procent, bland högutbildade 66 procent. Andra grupper med frekventa alkoholvanor är personer i åldern 50-64 år (53 procent) och storstadsboende (60 procent). De som ligger särskilt lågt i alkoholkonsumtion är äldre personer i mindre tätorter. Mellan 1992 och 2009 har 40-talisterna ökat frekvensen i sin alkoholkonsumtion över genomsnittet för befolkningen. Den snabbaste ökningen finns dock bland de yngsta.

Tabell 1 Alkoholvanor i olika grupper 2009 (procent)

	Öl/vin					Starksprit					Antal svar
	Ingen gång	Någon gång kvartal	Någon gång månad	Någon gång veckan	Summa %	Ingen gång	Någon gång kvartal	Någon gång månad	Någon gång veckan	Summa %	
<i>Kön</i>											
Kvinnor	17	19	25	39	100	31	41	20	8	100	889
Män	11	14	27	48	100	14	29	34	23	100	743
<i>Ålder</i>											
15 – 29 år	16	22	32	30	100	19	29	36	16	100	263
30 – 49 år	9	15	30	46	100	19	44	26	11	100	510
50 – 64 år	11	16	22	51	100	20	37	26	17	100	456
65 – 85 år	22	16	24	38	100	35	27	21	17	100	403
<i>Utbildning</i>											
Lågutb	24	19	26	31	100	36	30	22	12	100	349
Medellåg	14	19	26	41	100	21	32	30	17	100	523
Medelhög	10	16	26	49	100	15	43	28	14	100	333
Högutb	7	13	27	53	100	18	41	26	15	100	408
<i>Familjeklass</i>											
Arbetsfamilj	18	20	28	34	100	27	31	27	15	100	677
Tj mannfam.	9	15	24	52	100	19	40	26	15	100	543
Hö tj mannfam.	6	9	27	58	100	16	41	24	19	100	139
Företagarfam.	12	15	23	50	100	17	34	30	19	100	126
<i>Ideologi</i>											
Klart vänster	14	21	26	39	100	27	34	23	16	100	195
Något vänster	11	16	31	42	100	19	39	29	13	100	340
Varken eller	18	19	26	37	100	25	37	26	12	100	491
Något höger	11	14	23	52	100	21	33	28	18	100	413
Klart höger	8	9	27	55	100	14	39	27	20	100	143
Samtliga	14	17	26	43	100	23	36	26	15	100	1 635

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Att alkoholkonsumtionen också i övrigt är mycket utbredd visar sig genom att det är få som uppger att de inte har druckit sprit, vin eller starköl någon gång under de senaste tolv månaderna. Andelen icke-drickare är högst i pensionärsgruppen och bland boende på landsbygden där omkring 15 procent inte smakat alkohol, en siffra som dock är lägre än i tidigare mätningar.

Så långt har vi talat om alla typer av alkohol. Men vi vet att det finns betydande skillnader i konsumtionsmönster beroende på om det rör sig om starköl, vin eller starksprit samt om det rör sig om kombinationer mellan dryckerna. Det går exempelvis att skilja ut en bred alkoholkultur från en avgränsad vinkultur och analyser tyder på att den frekventare alkoholkonsumtionen har samband med att ett bredare intresse för starköl och vin (Weibull m fl, 2010). Det är samma mönster vi ser i 2009 års SOM-undersökning: 43 procent har druckit starköl eller vin minst en gång i veckan under det gångna året, medan bara 15 procent har druckit starksprit lika regelbundet; var fjärde har inte druckit någon starksprit och var sjunde inte starköl eller vin. Det är samma mönster som 2008.

När det gäller gruppskillnader i starksprits- respektive vin/starkölskonsumtionen återfinner vi i stort sett samma mönster som i fråga om den samlade alkoholvanan (tabell 1). De grupper som ligger högre gör det som regel både i fråga om starköl/vin och när det gäller starksprit. Men det finns också vissa skillnader: starköl och vin har större samband med utbildningsnivå och social klass än vad starksprit har. Andra analyser har särskilt visat att vin är en tydlig klassmarkör (Weibull m fl, 2010).

Ålderssambandet är relativt svagt i fråga om starksprit, medan det är de medelålders som ligger klart högre i regelbunden konsumtion av starköl eller vin. Däremot är könsskillnaden större då det gäller starksprit än i fråga om vin och öl. Det finns en svag tendens att personer som placerar sig politiskt till höger dricker alkohol oftare; det gäller i något större utsträckning öl och vin än starksprit.

Det finns ett klart samband mellan att dricka starksprit och dricka vin eller starköl. De som dricker starksprit regelbundet konsumerar även vin och starköl regelbundet. Däremot finns det stora grupper som bara håller sig till starköl eller vin. Det ger stöd för föreställningen om en expanderande vinkultur (Weibull m fl, 2010).

Alkohol som samhällsproblem

I Sverige har alkoholfrågan alltid haft en stark politisk laddning. En viktig bakgrund är den spritkultur som kännetecknade 1800-talet, då det har bedömts att svensken drack nästan 50 liter brännvin per år. I början av 1900-talet infördes en rad restriktioner för att motverka den höga alkoholkonsumtionen, bland annat motboken² (Björ m fl, 1985). Införandet av motbok medförde en kraftig nedgång av konsumtionen. På 1960-talet skedde en ny, om än svagare uppgång, som möttes med nya åtgärder som förbud mot annonsering av alkohol i dagspress. På 1990-talet ökade på nytt alkoholkonsumtionen och synen på alkohol förändrades. Sänkta skatter på öl och vin, försäljning av lådvin och lördagsöppet på Systembolaget var uttryck för det ändrade synsättet (Ramstedt m fl, 2009).

Tabell 2 Oro för ökad alkoholkonsumtion i olika grupper 2009 (procent)

	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Summa procent	Orosbalans	Antal svar
Totalt	24	36	34	6	100	+20	1 613
<i>Kön</i>							
Kvinnor	28	36	30	6	100	+28	880
Män	20	35	39	6	100	+10	733
<i>Ålder</i>							
15 – 29	15	28	44	13	100	-14	257
30 – 49	17	34	41	8	100	+2	508
50 – 64	26	37	34	3	100	+26	454
65 – 85	38	43	17	2	100	+62	394
<i>Utbildning</i>							
Lågutbildad	38	40	20	2	100	+56	344
Medellågutbildad	24	30	39	7	100	+8	518
Medelhögutbildad	19	37	38	6	100	+12	329
Högutbildad	18	39	36	7	100	+14	406
<i>Ideologi</i>							
Klart vänster	33	37	29	1	100	+40	195
Något vänster	27	41	29	3	100	+36	340
Varken eller	26	36	31	7	100	+24	488
Något höger	17	36	39	8	100	+6	410
Klart höger	20	25	47	8	100	-10	142
<i>Starkspritvana</i>							
Aldrig	42	37	16	5	100	+58	354
Månad	17	37	40	6	100	+8	428
Vecka	16	36	41	7	100	+4	240
<i>Vin-/starkölvana</i>							
Aldrig	45	36	13	6	100	+62	210
Månad	23	33	37	7	100	+12	422
Vecka	16	39	40	5	100	+10	697

Kommentar: Orosbalans anger andelen mycket + ganska oroande minus andelen inte särskilt + inte alls oroande. Ju större orosbalans desto högre oro för ökad alkoholkonsumtion.

Frågan är hur ökningen i alkoholkonsumtionen uppfattas av allmänheten. Finns det någon oro för den ökade alkoholkonsumtionen i Sverige? I den nationella SOM-undersökningen 2004 ställdes för första gången – i en frågesvit om vad som bedömdes ”som mest oroande inför framtiden” – en fråga om oron för ökad alkoholkonsumtion. Det visade sig att 23 procent uppgav att alkoholkonsumtionen var mycket oroande (Holmberg och Weibull, 2005). När frågan ställdes på nytt

2007 hade andelen för mycket oroande fallit till 18 procent. I 2009 års undersökning hade andelen på nytt ökat och låg på 24 procent. Det är således den högsta andelen oro för ökad alkoholkonsumtion som vi noterat och en kraftig ökning på två år, låt vara att nivån 2009 är i stort sett densamma som 2004, vilket antyder en långsiktig stabilitet.

Oron för ökad alkoholkonsumtion varierar klart mellan olika grupper. På många punkter är utfallet spegelvänt i förhållande till de gruppskillnader som framträdde vid analysen av alkoholkonsumtion. Således är kvinnor, äldre, lågutbildade och personer som placerar sig politiskt till vänster mer oroade än män, yngre, högutbildade och personer som politiskt står till höger (tabell 2).

Sammantaget finns det alltså ett klart samband mellan den egna alkoholvanan och synen på alkohol som samhällsproblem. Det är också det vi kan se i tabell 2. De som dricker alkohol ofta (minst en gång i veckan) är överlag mindre oroade än personer som aldrig dricker.³ Tendensen är densamma för såväl starksprit- som öl/vinvanor. Det är särskilt personer som dricker ofta som sticker ut och är föga oroade.

En regressionsanalys med oron för alkoholkonsumtionen som beroende variabel visar att politisk ideologi, ålder och egen alkoholvana samtliga har en självständig och ungefär likstor förklaringskraft.

Synen på sänkt alkoholskatt

Innan vi går in på frågan om hur den egna alkoholvanan respektive oron för ökad alkoholkonsumtion i samhället påverkar synen på alkoholskatten ska vi kort se hur synen på alkoholskatten förändrats under de senare åren. Vi har redan tidigare visat hur den alkoholliberala opinion som präglade förslag och debatt 2005 mycket snart kom att erodera, i varje fall om vi som indikator har förslaget om sänkt alkoholskatt (Holmberg och Weibull, 2009). De som förespråkade sänkt alkoholskatt hade redan 2006 minskat till 36 procent från 2005 års siffra på 57 procent. Därefter har stödet för sänkt alkoholskatt fallit ytterligare och var 2009 bara 26 procent (tabell 3). På motsvarande sätt har andelen som anser att förslaget är dåligt ökat från 26 procent 2005 till 43 procent 2009.

Det är ingen tvekan om att det på en relativt kort tid skett en klar opinionsförskjutning. I tidigare analyser har vi pekat bland annat på debatten om de negativa effekterna av en alkoholskattesänkning i Finland, men också tolkat de höga andelarna 2004 och 2005 som de avvikande och att opinionen därefter vänder tillbaka till ett mera normalt läge. Det är mot den bakgrunden knappast överraskande att det rödgröna förslaget om att höja alkoholskatten inte mött någon kritik.

När det gäller olika gruppers bedömning visar sig män, yngre och personer som placerar sig politiskt till höger vara mest positiva till en sänkning av alkoholskatten. Det är samma grupper som har en frekventare alkoholvana än genomsnittet av befolkningen. Samtidigt minskar stödet för att sänka alkoholskatten i nästan alla grupper. Samtliga ligger klart lägre än de gjorde under de alkoholliberala åren 2004 och 2005 (figur 2). Men de två sista åren finns det också avvikande mönster.

Det ena är att de yngsta – personer mellan 15 och 29 år – har blivit mer positiva till att sänka alkoholskatten. Trenden bröts redan 2008 efter några års fallande men stödet har ytterligare ökat 2009.

Tabell 3 Åsikter om alkoholskatt 2004-2009 (procent)

Fråga: Bra förslag att sänka skatten på alkohol?

	Mycket bra förslag	Ganska bra förslag	Varken eller	Ganska dåligt förslag	Mycket dåligt förslag	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
2004	23	26	25	13	13	*	100	3417
2005	25	32	17	13	13	**	100	1609
2006	12	24	29	19	16	*	100	1555
2007	11	21	29	22	17	*	100	1590
2008	9	19	32	22	18	*	100	1536
2009	11	15	31	22	21	*	100	1 601

*) Alternativet fanns inte med i frågan

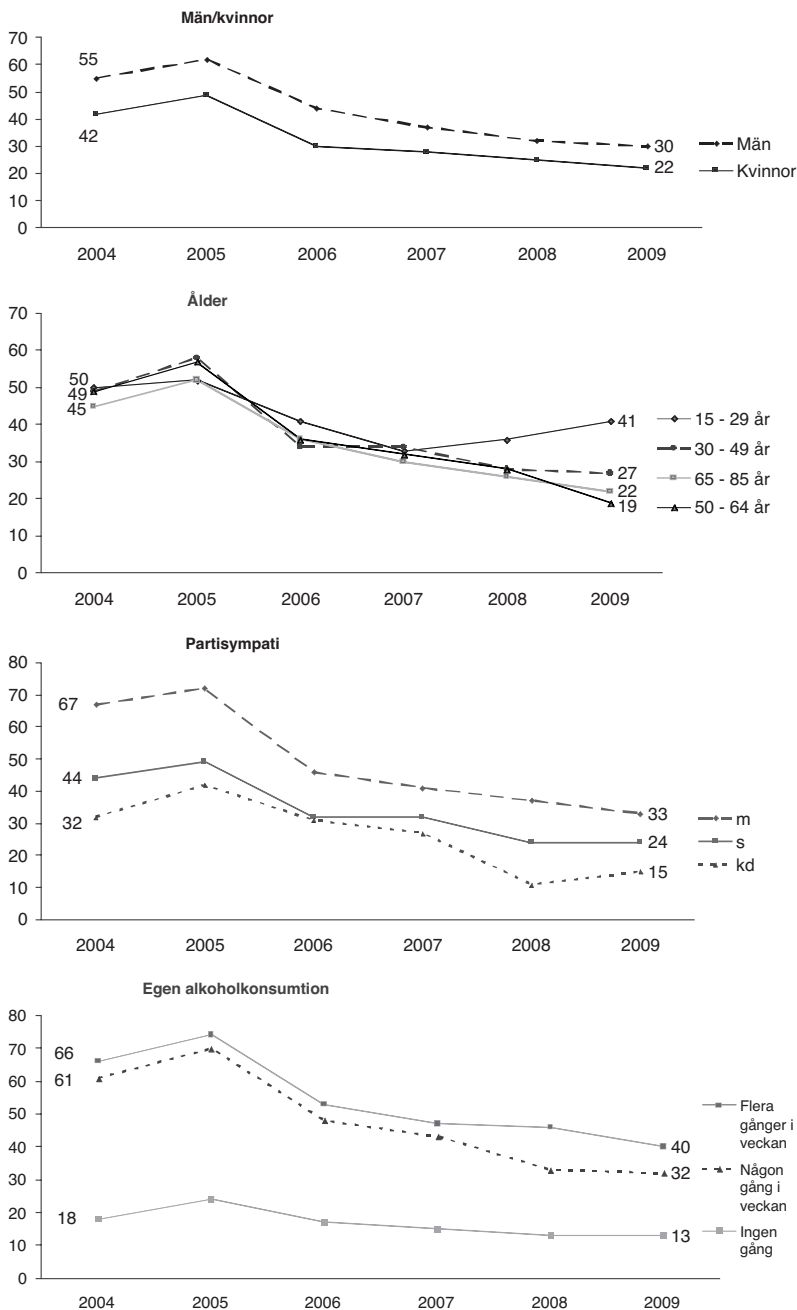
***) Alternativet fanns med och samlade 3 procent. För jämförelsens skull har personer som svarat Ingen uppfattning exkluderats ur analysen.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2009

Inte oväntat finns det ett större stöd för sänkt alkoholskatt bland dem som dricker starköl, vin eller sprit ofta än bland dem som är icke-konsumenter. Men också bland de frekventa konsumenterna har stödet för minskad skatt gått ner. På en punkt har det dock gått i annan riktning. Det gäller bland de mest regelbundna alkoholkonsumenterna – de som dricker alkohol flera gånger i veckan: nedgången planade ut redan 2008 för att 2009 övergå i ett ökat stöd för en sänkning av alkoholskatten, låt vara att stödet är lägre än det var 2005.

Det är svårt att bedöma vad som ligger bakom den avvikande opinionen hos de yngsta och bland de mest regelbundna alkoholkonsumenterna. Det ligger dock nära till hands att tro att det kan ha att göra med egenintresse, att få tillgång till billigare alkohol. Det kan tyckas som en självklar slutsats för de mest regelbundna alkoholkonsumenterna, särskilt som vi ser att alkoholkonsumtion har ett positivt samband med stöd för en sänkt alkoholskatt. Men det är troligt att samma tolkning kan göras när det gäller de unga: de har en förhållandevis hög konsumtion, särskilt av starksprit, samtidigt som de har en sämre hushållsekonomi än ett befolkningsgenomsnitt.

Figur 2 Andel som är positiva till att sänka alkoholskatten 2004-2009 i olika grupper (procent)

Alkoholskatt mellan alkoholvana och alkohol som samhällsproblem

Så långt har vi sett att synen på att sänka alkoholskatten har ett positivt samband med hur ofta man själv dricker alkohol och ett negativt samband med uppfattningen att ökad alkoholkonsumtion är ett samhällsproblem. Men vi har också sett att det finns några tendenser som går i annan riktning. Som avslutning ska vi studera den relativa betydelsen av de båda faktorerna för att förklara åsikten om alkoholskatten.

I första steget har vi gjort en enkel extremgruppsanalys, där vi relaterat synen på alkoholskatten till frekvensen i alkoholkonsumtion (dels starköl/öl, dels starksprit) respektive graden av oro för ökad alkoholkonsumtion (figur 4a-b). Vi kan se att bland dem som dricker starköl eller vin ofta (minst en gång per vecka) och inte upplever alkohol som något större samhällsproblem är andelen som vill sänka alkoholskatten 45 procent, bland dem som aldrig dricker starköl eller vin och som är oroad för ökad alkoholkonsumtion är motsvarande andel 8 procent. Om vi gör samma analys på grundval av starkspritsvana blir andelarna för extremerna i stort sett desamma.

Tabell 4 Åsikt om sänkt alkoholskatt 2009 efter egen alkoholkonsumtion och oro för ökad alkoholkonsumtion för framtiden: andel som tycker att sänkt alkoholskatt är ett mycket eller ganska bra förslag (procent)

a) Starköl/vin

		Oroande med ökad alkoholkonsumtion		
		Nej, inte särskilt eller inte alls	Ja, mycket	Effekt av oro
Starköl/vinvana senaste året	Minst en gång i veckan	45	23	+22
	Aldrig	33	8	+25
Effekt av alkoholvana		+12	+15	

b) Starksprit

		Oroande med ökad alkoholkonsumtion		
		Nej, inte särskilt eller inte alls	Ja, mycket	Effekt av oro
Stark-spritsvana senaste året	Minst en gång i veckan	47	32	+15
	Aldrig	28	9	+19
Effekt av alkoholvana		+19	+23	

Kommentar: Antalet svarspersoner varierar mellan 40 (låg oro och ingen vana att dricka starköl/vin) och 314 (låg oro och vana att dricka vin och öl minst en gång i veckan).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Vi kan nu belysa interaktionen närmare genom att studera samtliga celler i fyr-fältstabellerna. Om vi utgår från analysen av starköl/vinkonsumtionens betydelse i förhållande till upplevelsen av alkohol som ett oroande samhällsproblem ser vi att andelen som vill sänka alkoholskatten är högre bland dem som upplever alkoholkonsumtion som ett samhällsproblem både bland frekventa och icke-frekventa alkoholkonsumenter: 23 och 45 procent respektive 8 och 33 procent.

När vi studerar effekten av starkspritkonsumtion i förhållande till oron för ökad alkoholkonsumtion är bilden inte lika entydig. Den genomsnittliga effekten är här något högre av alkoholvanan än av problemupplevelsen. Den grupp som särskilt avviker är de som både känner oro för ökad alkoholkonsumtion och är regelbundna konsumenter av starksprit, där var tredje – trots problemupplevelsen – vill sänka alkoholskatten.

I jämförelse med vår tidigare analys (Holmberg och Weibull, 2008:177f) är effekten av problemupplevelsen något större 2009 än den var 2007. Jämförelsen måste dock göras med försiktighet genom att den äldre analysen inte gjorde skillnad mellan å ena sidan starköl och vin och å andra sidan starksprit.

Den tidigare analysen pekade även på politisk ideologi som en viktig förklaringsfaktor. Det stämmer även 2009. Bland personer som dricker starksprit ofta och står till höger är 42 procent för en skattesänkning, medan motsvarande andel bland personer till vänster är 28 procent.

Det vi kan se är att det finns flera faktorer som har betydelse för svenska folkets syn på alkoholskatten. I en avslutande regressionsanalys har vi testat förklaringskraften hos oro för ökad alkoholkonsumtion, egen alkoholvana, politisk ideologi samt kön, ålder och utbildning. I den första modellen har alkoholvanan operationaliserats med starksprit, i den andra med öl eller vin. I båda modellerna visar sig oron och den egna alkoholvanan ha störst självständig förklaringskraft: i modellen med starksprit har båda ett standardiserat beta på $-.24$, i modellen med öl och vin var värdena $-.24$ och $-.23$. I båda modellerna har utbildning och politisk ideologi självständiga effekter (mellan $.13$ och $.18$) och i modellen där alkoholvanan var definierad som öl och vin även ålder och kön ($.20$ och $-.06$).⁴

En ny alkoholpolitisk era?

Den bild som vi målat upp är något anmärkningsvärd. Det som framkommer är först att svenska folket dricker alkohol allt oftare, sedan att den ökande alkoholkonsumtionen av en majoritet upplevs som oroande för framtiden och att det finns ett minskat stöd för att sänka alkoholskatten. På individnivå ger resultatet stöd för den kluvenhet som svenskarna anses ha visavi alkohol: vi dricker i stor utsträckning alkohol, men känner samtidigt att drickandet rymmer ett problem och att det därför inte är rimligt att uppmuntra det genom att sänka skatten.

Inom förklaringsramen finns det samtidigt plats för både ideologi och plånbok. Personer till vänster är mer för restriktioner för att undvika sociala alkoholproblem än de till höger – och personer som dricker mera regelbundet är inte lika negativa till en alkoholskattesänkning som de som dricker sällan. Det mönster som svagt framträder är en ökande problemupplevelse när det gäller alkoholkonsumtion kopplad till ett minskande stöd för skattesänkningar. Mot den bakgrunden är rimligen det rödgröna förslaget om att höja alkoholskatten ett säkert kort som knappast kommer att möta någon kritik. Kanske är det till och med början till en ny era då alkoholfrågan på nytt blir dagspolitik.

Noter

- ¹ Svenska alkoholstatistik som den regelbundet på regeringens uppdrag redovisas av Centrum för socialvetenskaplig alkohol- och drogforskning (SoRAD) vid Stockholms universitet bygger på ett volymmått. För en mer utförlig diskussion se Weibull m fl (2010).
- ² Motboken infördes 1919 av läkaren och alkoholpolitikern Ivan Bratt (1878-1956).
- ³ Det bör observeras att de som dricker öl och vin mycket väl kan dricka också starksprit och att de som dricker starksprit kan dricka öl och vin (jfr Weibull m fl 2010:114f).
- ⁴ Båda modellerna har en förklarad varians (adjusted R square) på 19 procent.

Referenser

- Björ, Jill; Bruun, Kjetil och Frånberg, Per (1985) *Den svenska supen: en historia om brännvin, Bratt och byråkrati*. Stockholm Prisma.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2005) *Svensk alkoholopinion*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2007) Den förändrade alkoholopinionen. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Det nya Sverige*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2008) Alkoholvanor och alkoholpolitik. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2009) Det är skillnad på sprit, vin och starköl. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk höst*. Göteborg, SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Motion 2009/10:Fi15* med anledning av prop. 2009/10:100 2010 års ekonomiska vårproposition.

- Ramstedt, Mats, Axelsson-Solberg, Tove, Engsdahl, Barbro och Svensson, Johan (2009) *Tal om alcohol 2008: en statistisk årsrapport från monitorprojektet*. Forskningsrapport nr 54, SoRAD, Stockholms universitet.
- SOU 2005:25. *Gränslös utmaning – alkoholpolitik i ny tid*. Slutbetänkande från Alkoholinförelutredningen.
- Weibull, Lennart, Fahlke, Claudia och Nilsson, Åsa (2010) *Klass och livsstil i alkoholvanor*. I Oskarson, M, Berglund T och Bengtsson, M (2010) *En fråga om klass*. Stockholm: Liber.

ORO OCH MEDIEFÖRTROENDE I SVININFLUENSANS TID

MARINA GHERSETTI OCH TOMAS A. ODÉN

I slutet av april 2009 kallar FN:s världshälsoorganisation WHO till ett krismöte med anledning av ett influensavirus som misstänks ha skördat drygt 60 människoliv i Mexiko. Viruset är sedan tidigare känt för att smitta mellan grisar men en modifierad form, som kom att kallas svininfluensan, har nu överförs till människor. Den 29 april rapporterar Dagens Nyheter att influensan spridit sig till tolv länder, däribland flera europeiska.¹ Dagen innan, den 28 april, har WHO höjt riskbedömningen för en världsomspännande epidemi från tre till fyra på en sexgradig skala.

I början av maj når svininfluensan Sverige. En kvinna som nyss kommit hem från USA bär på smittan. Runt den 15 maj bekräftas enstaka nya svenska fall och samtidigt rapporteras det att personer också insjuknat i Norge och Danmark. Regeringen beslutar att klassa influensan som allmänfarlig, det vill säga att läkare är skyldiga att anmäla nya fall till Socialstyrelsen. I slutet av månaden uppger Smittskyddsinstitutet att minst tio personer insjuknat. Därefter fördubblas siffran två veckor i följd. Mid-sommarveckan har 74 personer diagnostiserats med svininfluensa. Fortfarande har dock inga svenskar dött i sjukdomen. Under sommaren sprider sig influensan över världen och WHO höjer den 11 juni riskbedömningen till nivå sex vilket innebär att influensan betraktas som en pandemi. Den 13 juli meddelas det att pandemin inte längre går att hejda.²

Tillståndet för en influensasjuk ung man i Norrköping blir i slutet av juli så allvarligt att han transporteras till Karolinska sjukhuset i Stockholm för vård med konstgjord lungga, så kallad ECMO-behandling. Den 31 augusti och 1 september rapporterar svenska medier att en 37-årig man som avlidit i Uppsala fem dagar tidigare varit smittad i svininfluensa. Sverige har därmed fått sitt första officiella dödsfall. Bara två dagar senare inträffar ett till, en 55-årig man dör i Västerås.

Under hösten tilltar smittspridningen och antalet dödsfall stiger. Sammanlagt dör 29 svenskar i influensan, 21 män och åtta kvinnor under vintern 2009-2010, av vilka 25 stycken tillhör någon riskgrupp.³ I några fall fastställs dödsorsaken med viss fördröjning. Fram till årsskiftet rapporterar landstingen att totalt 10 955 fall har verifierats med laboratorieprov och 1 286 personer vårdats på sjukhus. Vid årsskiftet beräknar Smittskyddsinstitutet att upptill 620 000 personer i Sverige kan ha insjuknat i influensan.⁴

Den europeiska läkemedelsmyndigheten Emea ger mot slutet av september 2009 klartecken för att vaccinet Pandremix används i Sverige, och vaccinationerna beräknas dra igång i mitten av oktober. Ett par veckor senare meddelar Socialstyrelsen att

ca en miljon svenskar, i första hand riskgrupper och sjukvårdspersonal, har vaccinerat sig.⁵ Vid årsskiftet är motsvarande siffror 5,5 till 6 miljoner.⁶ Sammantaget beräknas 60 procent av alla svenskar ha fått en första dos av vaccinet. I internationell jämförelse har Sverige haft en framgångsrik vaccinationskampanj. Antalet dödsfall per miljoner invånare är 2,9, vilket är mindre än hälften så många som i de nordiska grannländerna.⁷

När denna artikel skrivs, i början på maj 2010, står svininfluansan inte längre på mediernas dagordning och vaccinationskampanjen är sedan flera veckor avslutad även om alla landsting fortfarande erbjuder vaccin till den som vill ha. Men influensasmittan beskrivs inte längre som en risk och inga nya dödsfall har inträffat sedan början på januari 2010.

Det drabbar inte mig

Hur oroliga var då egentligen svenskarna hösten 2009? Vad tyckte de om den information medierna gav av smittan och dess risker, och hur mycket litade de på information de fick? Som en del i en större studie ställdes dessa frågor i den nationella SOM-undersökningen 2009 om de svenska mediernas rapportering om svininfluansan.

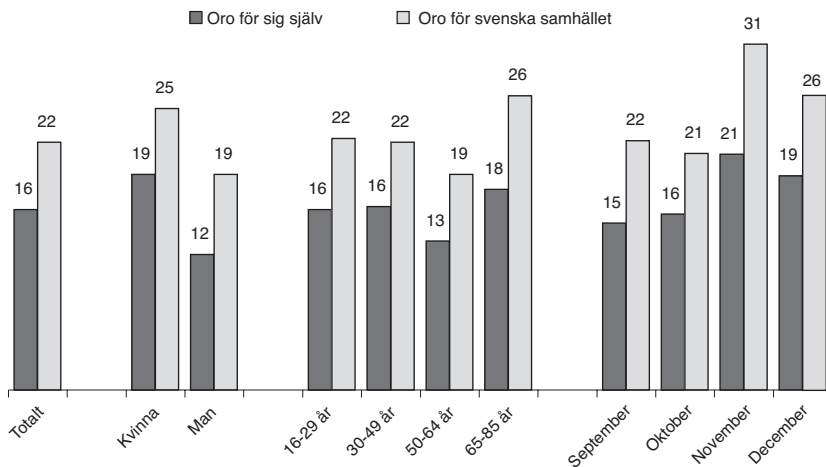
Till att börja med kan det konstateras att influensaepidemin och vaccinationskampanjen fick en intensiv bevakning i svenska medier under hösten 2009. Flest nyheter om svininfluansan publicerades under oktober och november då antalet dödsfall var störst och vaccineringen hade tagit fart. I hälften (51 procent) av de stora nyhetsmediernas inslag och artiklar fanns det då tydliga alarmerande inslag (Gheretti och Odén 2010).⁸ Nyheterna framställde influensan som ett hot och varnade för dess konsekvenser. Dessa handlade dels om hur smittsam den var och risken för allvarligt insjuknande och i värsta fall död, dels om hur många som kunde drabbas och att viktiga samhällssektorer, som kollektivtrafik, vård och skola, riskerade att förlamas på grund av extremt hög sjukfrånvaro. I flera fall drogs paralleller till Spanska sjukan som skördade tiotusentals liv i slutet av 1910-talet.

Den alarmistiska journalistiken till trots, så är inte svenskarna ett lättskrämt folk. I alla fall var de inte det i samband med svininfluansan. I SOM-undersökningen som genomfördes under hösten 2009 uppgav en överlägsen andel, omkring 80 procent, att de inte var särskilt oroade eller oroade alls. Endast 16 procent kände oro för egen del, och 22 procent oroade sig för influensans konsekvenser för det svenska samhället. För det mesta handlar det om samma personer, den som var orolig för egen del var också orolig för andra effekter som influensan kunde ha. Störst var oron för svininfluansan i november då 21 procent uttryckte oro för sin egen person och 31 procent för influensans samhällsrelaterade konsekvenser. Orostoppen sammanföll med att dödstaten steg och antalet som insjuknade ökade kraftigt.⁹ Något som medierna för övrigt dagligen återkom till i sin rapportering.

Att fler uttryckte oro för samhället än för sig själva är inget ovanligt. Psykologiska studier har visat att människor brukar tro att hot och risker i första hand drabbar

andra, inte dem själva (Weinstein & Klein 1995). Fenomenet, så kallat *optimism bias*, påverkas oftast inte av sådana faktorer som kön, ålder, yrke eller utbildning. Det handlar snarare om en allmän och ofta orealistisk övertro på egen osårbarhet och tur, i allt från risk för att fastna i hastighetskontroller till att luras på pengar eller drabbas av cancer (Weinstein 1984, 1987). Generellt påverkar information och utbyte av erfarenheter människor emellan bedömningen av fara och risker mer än bara mediernas rapportering (Jfr. Wilkinson 1999, Tulloch & Lupton 2001). Den sortens risker som människor i första hand har kunskap om genom mediernas rapportering, det vill säga där få faktiskt känner någon som drabbats, upplevs som mindre hotfulla mot den egna personen, även om den kan drabba samhället i stort. Upplevelse av personlig risk påverkas mer av den information vi får när vi utbyter erfarenheter direkt med andra människor (Coleman 1993, Morton & Duck 2001).

Figur 1 Andel som hösten 2009 var oroad för svininfluensan och dess konsekvenser för sig själv och för det svenska samhället i relation till kön och ålder, och över tid (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

I samband med svininfluensan var kvinnorna generellt något mer oroad för smittan än männen och personer över 65 år något mer än övriga åldersgrupper. Minst oroad var medelålders personer. En möjlig förklaring kan vara att de flesta mellan 50 och 64 år fortfarande är vid relativt god hälsa samtidigt som de inte längre har små barn, vilka löpte större risk för att smittas än vuxna. Ytterligare ett skäl kan ha varit att de trodde sig ha fått immunitet från likande epidemier på 1950- och 1960-talen.

Lågutbildade och personer från arbetarklassen uttryckte i högre utsträckning än övriga en oro för svininfluensan. Bland de lågutbildade återfinns en relativt hög andel äldre personer.

Många svenskar fick sin huvudsakliga information om svininfluensan via massmedierna. En intressant fråga är därför om medierna bidrog till att lugna eller skrämra allmänheten.

Tabell 1 *Andel som är oroad för svininfluensan och dess konsekvenser för sig själv och för det svenska samhället i relation till hur ofta man tar del av respektive medium 2009 (procent)*

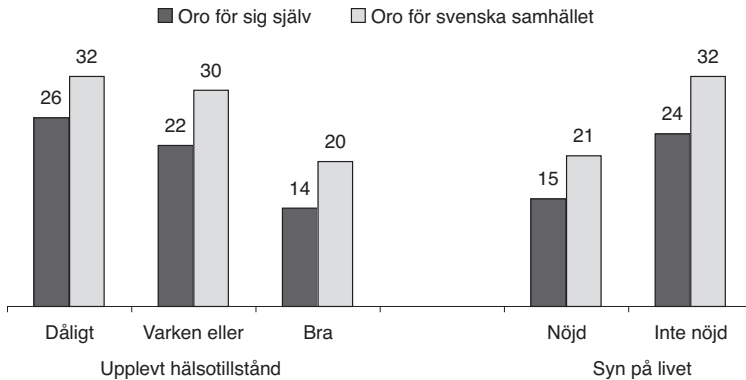
Andel som känner oro för sig själv i förhållande till hur ofta de tar del av nyheter i olika medier:			Andel som känner oro för samhället i förhållande till hur ofta de tar del av nyheter i olika medier:		
Tar del av medier:	Dagligen	Mer sällan/ aldrig	Tar del av medier:	Dagligen	Mer sällan/ aldrig
Ekot i SR	13	16	Ekot i SR	18	23
Morgontidning	16	18	Morgontidning	23	26
Aktuellt/Rapport i SVT	17	15	Aktuellt/Rapport i SVT	24	21
Kvällstidning	21	14	Kvällstidning	25	21
Nyheter i TV4	20	13	Nyheter i TV4	30	17

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Analysen ger inget entydigt svar. De som uppgav att de läser någon morgontidning och lyssnar till Ekots sändningar i Sveriges Radio varje dag var något mindre oroliga än de som sällan eller aldrig tar del av dessa medier. Det gällde både oro för egen del och för samhället i stort. De som däremot uppgav att de dagligen tar del av tv-nyheter, både i SVT och TV4, samt läser kvällstidningar 6-7 dagar i veckan var mer oroliga än personer som sällan eller aldrig följer nyheterna där. Det ser alltså ut som att morgontidningarna och Ekot bidragit till att lugna människor medan tv-nyheterna och kvällstidningarna gjort dem mer oroliga. Riktigt så enkelt är det sannolikt inte. Också bakomliggande faktorer torde spela in, som till exempel utbildning. Lågutbildade tar i större utsträckning del av tv-nyheter och kvällstidningar, medan morgontidningar och Ekot är medier som har en jämnare spridning oberoende av utbildning.

Däremot sammanfaller sambandet mellan medievanor och oro i samband med svininfluensan väl med distinktionen mellan informations- och underhållningsriktade nyhetsmedier. Flertal innehållsanalyser har visat att morgontidningar och Ekot generellt är mer informativa, sakliga och formella till innehåll och form, medan tv-nyheter och kvällstidningar är mer underhållande, dramatiserande, sensationella och spekulativa (Jfr. Hvitfelt 1985, 1986, Ghersetti 2000, 2007, Andersson Odén, Ghersetti & Wallin 2005).

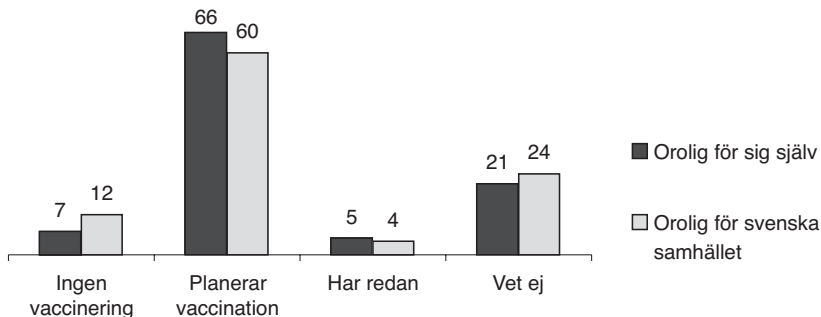
Figur 2 Andel som är oroad för svininfluensan och dess konsekvenser för sig själv och för det svenska samhället efter upplevt hälsotillstånd och syn på livet 2009 (procent).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Mest oroad av alla var de personer som upplevde sig ha dålig hälsa och inte var nöjda med livet. En fjärdedel (25 procent) av dessa var oroliga för egen del och runt en tredjedel (32 procent) för samhället i stort. Hur oroliga människor var för svininfluensan verkar således ha påverkats mer av den enskilda personens välbefinnande och belåtenhet med livet än av något annat. Det bör dock påpekas att endast 7 procent uppgav att de inte var nöjda med livet och 10 procent att deras hälsotillstånd var dåligt.

Figur 3 Andel oroad för egen del och för svenska samhället som planerade att vaccinera sig 2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Grad av oro påverkade i vilken utsträckning människor vaccinerade sig eller tänkte vaccinera sig. Och oro för egen del påverkade i någon större utsträckning vaccinationsbenägenheten än oro för samhället. Bland de som kände oro för sin egen person på grund av svininfluensan uppgav 66 procent att de tänkte vaccinera sig och 5 procent att de redan hade gjort det då SOM-enkäten genomfördes i oktober och november 2009. Bland dem som oroade sig för smittans konsekvenser för samhället planerade 60 procent att vaccinera sig och 4 procent hade redan gjort det.

Mestadels bra information

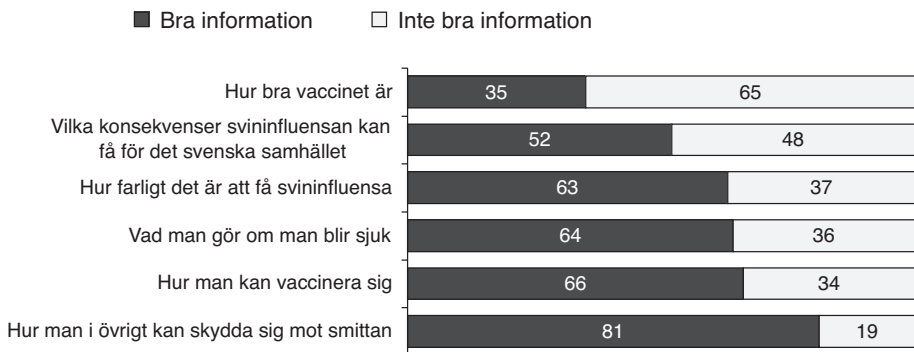
Människors uppfattningar om och attityder till hot och risker bygger på att de har kännedom om att hot eller risk föreligger. För den eller de som inte känner till en risk så är det på sätt och vis riskfritt, det vill säga att de förhåller sig till risken som om den inte fanns (Beck 1992). När hot, kriser eller riskfyllda händelser inträffar som berör hela eller stora grupper i samhället är det därför viktigt för myndigheter och andra ansvariga aktörer att snabbt nå ut till allmänheten. Idag är internet och myndigheternas hemsidor självklara kanaler för krisinformation. En annan är annonser och kampanjer i massmedier och på offentliga platser. Genom den nya tekniken kan människor också nås med personliga sms eller mejl direkt till mobiltelefonen och den privata datorn. Men mest vanlig är information genom nyhetsmedierna.

De allra flesta bildade sig en uppfattning om svininfluensans allvar och smittans spridning, och gjorde en bedömning om hur riskfylld situationen var, utifrån mediernas rapportering. Tidigare forskning har visat att den enskildes upplevelse av fara och otrygghet i någon mån, direkt eller indirekt, påverkas av mediernas rapportering, även om det är osäkert exakt hur mycket (Jarlbro 2004). Dels handlar det om riskbedömning för egen del, dels om riskbedömning för samhället eller nationen som helhet.

I samband med svininfluensan handlade det på individnivå om att nå fram med information om hur farlig smittan var, hur man kunde skydda sig och vad man skulle göra om man blev sjuk, samt om hur bra vaccinet var och hur man kunde få det. På samhällsnivå handlade det i huvudsak om höjd beredskap inom centrala sektorer som vård, skola och offentliga kommunikationer, och om eventuella samhällsekonomiska konsekvenser.

I det stora hela tyckte en majoritet av svenskarna att den information medierna gav om svininfluensan var bra. När det däremot kom till enskilda frågor varierade bedömningen av rapporteringen. Fyra av fem (81 procent) tyckte att medierna informerade väl om hur man kunde skydda sig mot smittan och två av tre (66 procent) var nöjda med informationen om hur man kunde vaccinera sig. Ungefär lika många tyckte också att de fått veta hur farligt det var att insjukna (63 procent) och hur de skulle göra ifall det hände (64 procent). Men bara var tredje person (35 procent) var nöjd med informationen om hur bra vaccinet var. Och ungefär varannan (52 procent) med informationen om svininfluensans konsekvenser för samhället.

Figur 4 Allmänhetens bedömning av informationen i svenska nyhetsmedier om sex aspekter på svininfluensan 2009 (procent)

Kommentar: Frågan löd "Vad anser du om informationen om svininfluensan i de svenska nyhetsmedierna som du tagit del av vad gäller följande:"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

I mediernas rapportering under hösten fanns, både på redaktionell plats och i annonser från myndigheterna, återkommande information och vägledning, t ex om hur god handhygien kunde skydda mot smitta och om var och när olika grupper och åldrar kunde vaccinera sig. Vilka konsekvenserna av svininfluensan kunde bli för samhället i stort, om exempelvis kollektivtrafiken eller vårdsektorn kunde drabbas och i så fall när, fanns det däremot få exakta uppgifter om. Det samma gällde för vaccinets effektivitet, då det var så nytt att det inte ens fanns på marknaden då smittan bröt ut. Vaccineringen kom i själva verket inte igång förrän i oktober, flera månader efter WHO's smittlarm, och då samtidigt i hela Europa. Man kan därför säga att allmänhetens värdering av mediernas rapportering avspeglar exaktheten i den information som gavs. Där informationen var övervägande klar och entydig var människorna mer nöjda än där den var vag och mera spekulativ.

I huvudsak var kvinnor mer nöjda med mediernas rapportering än män, men skillnaden ligger som mest på tio procentenheter. Likaså var äldre genomgående mer nöjda än yngre, och här är skillnaderna klart tydligare. Missnöjet med mediernas rapportering om svininfluensan sjönk med stigande ålder. Personer över 65 år var således avsevärt mer nöjda med den information medierna gav än de som var 30 år eller yngre. Detta sammanfaller i sin tur med att lågutbildade var mer nöjda än högutbildade, då de med endast grundskola till nästan tre fjärdedelar (72 procent) består av personer som är 60 år eller äldre.

Genomgående var också de som ofta tar del av nyheter mer nöjda med den information om svininfluensan som medierna gav än de som sällan eller aldrig läser

morgon- och kvällstidningar, lyssnar till Ekot eller ser nyheter i SVT och TV4. Också här spelar åldersfaktorn in, äldre människor tar del av medieinnehåll i betydligt större utsträckning än yngre (Färdigh & Sternvik 2008). Störst är skillnaden mellan personer under 30 år och de över 65 år när det gäller daglig konsumtion av nyheter i SVT, Ekot i Sveriges Radio och morgontidningar. Andelen äldre är här minst dubbelt så stor och upp till flera gånger större än andelen yngre. Minst, men dock fortfarande tydlig, är skillnaden i konsumtion av nyheter i TV4 och kvällstidningar.¹⁰

Hur ofta människor tog del av medieinnehåll, och på så sätt också kände till vad medierna faktiskt rapporterade om, påverkade således deras bedömning av kvaliteten i den information om svininfluensan som medierna gav. Ju högre konsumtion, och kännedom om mediernas innehåll, dess mindre kritisk hållning. Konsumtionen sammanhänger direkt med ålder – äldre konsumerar medier i större utsträckning än yngre, vilket gäller för såväl press, radio som tv, och även indirekt med utbildning – äldre har i högre utsträckning lägre utbildning.

Lågt förtroende för medierna

I vilken utsträckning mediernas rapportering i olika frågor påverkar allmänhetens kunskaper och värderingar hänger inte bara samman med vilka nyhetsmedier som människor tar del av, utan också av vilket förtroende de har för dem. Tidigare forskning har visat att allmänheten anger tillförlitlighet som ett mycket viktigt värde hos nyhetsmedier (Weibull 2009). Vad det i sin tur innebär att ha förtroende för medier är en komplicerad fråga. Olika typer av medier, också nyhetsmedier, har olika typer av innehåll och journalistik, och måste därför också bedömas på olika sätt. Men på en grundläggande nivå handlar det om att lita på att det som står i tidningen eller sägs i radio och tv är sant (Elliott 1997). Vilket förtroende hade då svenskarna för det sätt som svenska massmedier hanterade svininfluensan?

Tabell 2 Förtroende för olika mediers hantering av svininfluensan 2009 (procent)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken eller	Ganska litet	Mycket litet	Summa	Balansmått	Antal svar
Radio och tv	3	26	47	17	8	101	+ 4	1359
Morgonpress	2	23	50	15	10	101	+/- 0	1247
Kvällspress	1	9	37	24	30	101	- 44	1134

Kommentar: Frågan löd: "Vilket förtroende har du för följande institutioners hantering av svininfluensan?" Radio och tv ingick i samma svarsalternativ.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Något fler än en fjärdedel hade stort förtroende för hur morgonpressen samt radio och tv hanterade svininfluensan (25 procent respektive 29 procent), och ungefär lika många (25 procent) hade litet förtroende för dem. Omkring hälften (50 procent respektive 47 procent) hade varken stort eller litet förtroende. För kvällspressen var bilden annorlunda. Endast 10 procent hade förtroende för mediernas rapportering om influensan, 24 procent hade ganska litet och 30 procent mycket litet förtroende.

Tabell 3 Allmänhetens förtroende för mediernas hantering av svininfluensan och i allmänhet (balansmätt)

	Svininfluensan, SOM 2009	I allmänhet, SOM 2008
Radio och tv	+ 4	+ 50
Morgonpress	± 0	+ 57
Kvällspress	- 44	- 20

Kommentar: Balansmättet visar skillnad i procentenheter mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Måttet kan gå mellan +100, då alla har stort förtroende, och -100, då alla har litet förtroende. Siffrorna för 2008 är beräknade utifrån sekundärdata.

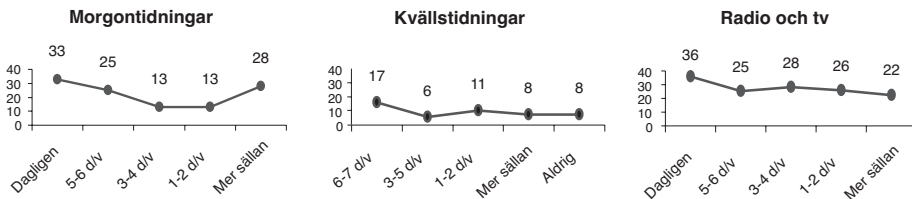
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2008 och 2009.

I 2008 års SOM-undersökning studerades svenskarnas allmänna förtroende för massmedier (Weibull 2009). Som framgår av tabell 3, är människors förtroende för olika medier generellt betydligt högre än vad det var i samband med svininfluensan. Framför allt rasade förtroendet för de medier som allmänheten i vanliga fall värderar högt, det vill säga radio, tv och morgontidningar. Och det redan i vanliga fall låga förtroendet för kvällspressen sjönk i samband med svininfluensan nära nog till bottenivå. Det verkar ha funnits en stor skepsis bland allmänheten för nyhetsmediernas rapportering om smittan och dess konsekvenser. En tänkbar förklaring är, som redan visats, att människor tenderar att skjuta larm om hot och risker som kan drabba dem själva ifrån sig. Om man inte tror att man ska drabbas, så tror man heller inte på mediernas rapportering om hur allvarligt eller farligt hotet är. En annan förklaring kan naturligtvis också vara att rapporteringen faktiskt varit motsägelsefull, sensationsinriktad och spekulativ, om än olika mycket i olika medier.

Liksom tidigare studier visat, så finns det också i rapporteringen av svininfluensan ett samband mellan hur ofta man tar del av ett medium och det förtroende man har för det. De som ofta tog del av nyheterna i radio och tv hade ett större förtroende för hur dessa bevakade smittan än de som sällan lyssnade och tittade. Mönstret var det samma för kvällstidningsläsarna. För morgontidningarna däremot, var förtroendet för rapporteringen nästan lika högt hos dem som sällan läser (28 procent) som hos dem som gör det dagligen (33 procent). Den mest rimliga förklaringen är att det

huvudsakligen är unga människor som inte läser morgontidningar, men inte för att de misstror tidningarna utan för att de inte har råd att prenumerera.

Figur 5 Andel med åtminstone ganska stort förtroende för respektive medietyps hantering av svininfluensan utifrån frekvens av läsande, lyssnande och tittande 2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Otydlig information ökar oro och tvivel

Flera månader efter att influensapandemin har dragit förbi, åtminstone i en första våg, och samtidigt som några medier återigen ifrågasätter varför Sverige köpte in 18 miljoner vaccinationsdoser till en kostnad av 900 miljoner kronor, kan vi konstatera att det stora flertalet, fyra av fem svenskar, aldrig var särskilt oroliga för smittan. Ändå har runt 60 procent vaccinerat sig. Om det var mediernas rapportering som förmådde människor att ta vaccinet, eller andra faktorer, återstår för andra och kommande studier att visa.

Denna studie kommer till den något motsägelsefulla slutsatsen att merparten av svenskarna var relativt nöjda med den information som medierna gav samtidigt som förtroendet för dem var mycket lågt. Mest nöjda var de med informationen om hur man kunde skydda sig mot smittan, minst nöjda med hur bra vaccinet var och vilka konsekvenser smittan kunde få för det svenska samhället. Men ingen hade egentligen svaret på dessa två frågor, vare sig medierna eller de ansvariga myndigheterna. Osäkerhetsfaktorerna kring svininfluensan var många och nyheterna blev ofrånkomligen vaga, spekulativa och ibland direkt missvisande. Vilket inte är ovanligt när entydiga källuppgifter saknas samtidigt som nyhetsvärdet är stort.

Bristen på entydiga uppgifter i kombination med en, åtminstone i vissa medier, stundtals dramatiserad och spekulativ journalistik kan vara en förklaring till det ovanligt låga förtroendet för medieras rapportering om svininfluensan. Det kan också vara en förklaring till varför de människor som dagligen tog del av kvällstidningar och tv-nyheter, vilka även i vanliga fall ofta hårdvinklar och överdramatiserar sitt innehåll, i större grad kände oro för svininfluensan än övriga. Dock är det sannolikt inte den enda förklaringen.

Noter

- ¹ Dagens Nyheter 2009-04-29.
- ² TT 2009-07-13.
- ³ www.smittskyddsinstitutet.se 2010-03-09.
- ⁴ www.smittskyddsinstitutet.se 2010-01-04.
- ⁵ TT 2009-10-27.
- ⁶ Aftonbladet 2010-01-15, Dagens Nyheter 2010-01-22.
- ⁷ Högst andel i Europa har Lettland med 13,8 dödsfall per miljoner invånare, lägst har Belgien med 1,8. (Situation update in the European Region: overview of influenza surveillance data week 40/2009 to week 07/2010. www.WHO.int 2010-04-14.)
- ⁸ Sammanlagt publicerade de tre största morgontidningarna och två största kvällstidningarna 1 515 artiklar, Rapport och Nyheterna i TV4 sände tillsammans 313 nyhetsinslag i sina huvudsändningar och Kvart-i-fem-ekot 150 inslag. Se Ghersetti & Odén 2010 (kommande).
- ⁹ 84 procent av enkätsvaren kom in under september och oktober månad, 8 procent i november och 4 procent i december. Resterande svar kom in efter årsskiftet.
- ¹⁰ Balansmåtten för den andel som ofta tar del av olika medier för åldergruppen 65-85 år och 16-29 år är för nyheter i SVT +77, för morgontidningar +42, för Ekots nyheter + 39, för nyheter i TV4 +30 och för kvällstidningar +12. Balansmättet visar skillnaden i procentenheter mellan andel äldre och andel yngre som ofta tar del av respektive medium. I samtliga fall är andelen äldre högre än andelen yngre.

Referenser

- Andersson Odén, Tomas, Ghersetti, Marina & Wallin, Ulf (2005): *Tsunamins genomslag*. Stockholm: KBM:s temaserie, 2005:13.
- Beck, Ulrich (1992): *Risk Society. Towards a New Modernity*. London: Sage.
- Coleman, Cynthia-Lou (1993): "The Influence of Mass Media and Interpersonal Communication on Societal and Personal Risk Judgments". I *Communication Research*, 1993; 20; 611-628.
- Elliot, Maria (1997): *Förtroendet för medierna*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Färdigh, Mathias A. & Sternvik, Josefine (2008): Svenska folkets nyhetsvanor. I Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (red): *Skilda världar. Trettioåtta kapitel om politik, medier och samhälle*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Hvitfelt, Håkan (1985): *På första sidan*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.

- Hvitfelt, Håkan (1986): *Difteri i pressen*. Stockholm: Beredskapsnämnden för psykologiskt försvar.
- Gheretti, Marina (2000): *Sensationella berättelser*. Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Gheretti, Marina (2007): *Mördare och poliser*. Stockholm: KBM:s temaserie 2007:1.
- Gheretti, Marina & Odén, Tomas A. (2010): Planerad publicering augusti 2010.
- Jarlbro, Gunilla (2004): *Krisjournalistik eller journalistik i kris?* Stockholm: KBM:s temaserie, 2004:1.
- Morton, Thomas A. & Duck, Julie M. (2001): "Communication and Health Beliefs. Mass and Interpersonal Influences on Perceptions of Risk to Self and Others". I *Communication Research*, Vol. 28, No. 5: 602-626.
- Tulloch, John & Lupton, Deborah (2001): Risk, the Mass Media and Personal Biography. Revisiting Beck's "Knowledge, Media and Information Society". I *Cultural studies*, Vol. 4(1):5-27.
- Weibull, Lennart (2009): Medieförtroendets villkor. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red): *Svensk höst. Trettiofyra kapitel om svensk politik, medier och samhälle*. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Weinstein, Neil D. (1984): "Why It Won't happen to Me: Perceptions of Risk Factors and Susceptibility". I *Health Psychology*, 1984, 3 (5), 431-457.
- Weinstein, Neil D. (1987): "Unrealistic Optimism About Susceptibility to Health Problems: Conclusions from a Community-Wide Sample". I *Journal of Behavioural Medicine*, 1987, Vol. 10, No. 5, 481-500.
- Weinstein, Neil D. & Klein, William M. (1995): "Resistance of Personal Risk Perceptions to Debasing Interventions". I *Health Psychology*, 1995, Vol. 14, No. 2, 132-140.
- Wilkinson, Ian (1999): News Media Discourse and State of Public Opinion on Risk. I *Risk management: An International Journal*, PP: 21-31.

SÄNKT FÖRTROENDE FÖR FÖRSÄKRINGSKASSAN

GUNNEL HENSING, KRISTINA HOLMGREN
OCH HELENA ROHDÉN

I maj förra året rapporterade Dagens Nyheter att JO-anmälningarna mot Försäkringskassan under perioden januari till mitten av maj hade ökat med 80 procent jämfört med samma period 2008 (DN 2009-05-24). Sammanlagt hade justitieombudsmannen då fått ta emot 322 klagomål från missnöjda medborgare. En snabb titt i mediernas rubriker om Försäkringskassan visar att dessa anmälningar bara toppen av ett isberg. Sedan Försäkringskassan inledde sin stora omorganisation 2005 har vi kunnat läsa rubriker som: "Fortsatt kris på försäkringskassan", "Fler än 5 000 får inte sitt bostadsbidrag", "Lokal statlig service nedmonteras", "Calle tvingas låna pengar för att Försäkringskassan dröjer", "JO kritiserar F-kassans sega utbetalningar" och "Försäkringskassans chef avgår efter kritik".¹ Problemen till följd av omorganiseringen av Försäkringskassan nådde sin kulmen sommaren 2008. I april 2009 valde regeringen att anslå 600 miljoner kronor extra för att myndigheten skulle klara servicen till medborgarna. Senare samma år började effekterna av nya regler i sjukförsäkringen att märkas, vilket påverkade både medborgare, Försäkringskassan och dess personal. Myndighetens generaldirektör Adriana Lender konstaterar i mars 2010, i en intervju i Göteborgs-Posten rubricerad "Än är inte stormen över", att:

"Vi försöker möta våra försäkrade med empati och insikt, men vi måste följa lagen. Problemet är att få människor att förstå att vi bara tillämpar vad politiker beslutat."
(Göteborgs-Posten 2010-03-11)

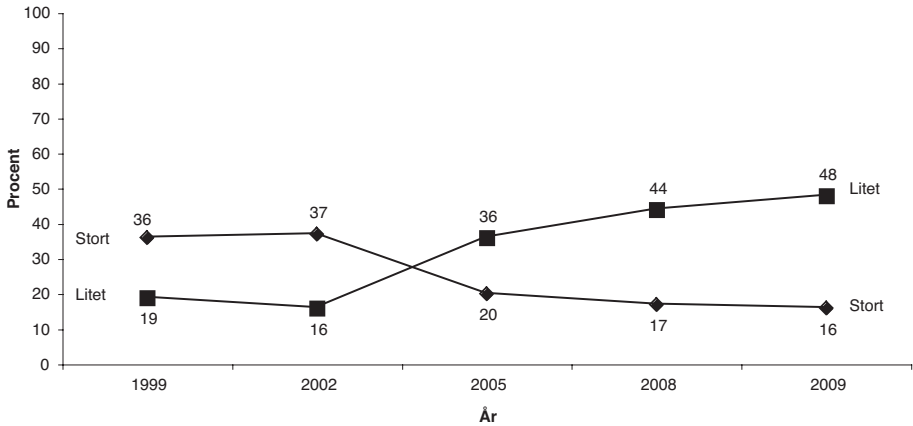
Omorganiseringar och andra förändringar av myndigheters uppdrag påverkar inte bara själva verksamheten, vilken service medborgarna kan förvänta sig och hur nöjda eller missnöjda medborgarna är med denna service. Förändringar, deras konsekvenser och medieuppmärksamheten kring dessa konsekvenser kan direkt eller indirekt även påverka människors förtroende för myndigheten (Holmberg & Weibull 2008; Rönnerstrand & Johansson 2008). Ett viktigt politiskt syfte med den omorganisation av Försäkringskassan som inleddes 2005 var att öka legitimiteten och därmed också förtroendet för Försäkringskassans verksamhet. Genom att lägga ner Riksförsäkringsverket (RFV) och förstatliga de tidigare självständiga försäkringskassorna ute i landet hoppades politikerna komma tillrätta med de regionala skillnader som fanns, framför allt när det gällde bedömningen av sjukskrivning och rätt till sjukpenning. I fokus för reformen stod centrala demokratiska värden som rättssäkerhet och likabehandling av medborgarna (Bendz 2010).

I de nationella SOM-undersökningarna har befolkningens förtroende för Försäkringskassan mätts vid flera olika tillfällen sedan 1999. Det finns därmed möjlighet att studera hur förtroendet för myndigheten har sett ut före, under och efter de senaste årens omfattande förändringar. Syftet med vår studie är att undersöka förtroendet för Försäkringskassan under den senaste tioårsperioden, dels genom att jämföra med utvecklingen av förtroendet under samma tidsperiod för några andra myndigheter och offentliga verksamheter, dels genom att jämföra hur förtroendet för Försäkringskassan ser ut i olika grupper i samhället.

Varför undersöka förtroendet för Försäkringskassan?

Politiskt förtroende anses vara ett centralt värde i ett modernt samhälle och antas bland annat ha betydelse för en fungerande demokrati, för offentliga institutioners legitimitet och för ekonomisk tillväxt (Easton 1975; North 1990; Levi 1998; Tyler 1998; Hetherington 1998; Rothstein 1998 och 2003; Norén Bretzer 2005). I den statsvetenskapliga forskningen talar man också om att det politiska förtroendet kan vara mer eller mindre konkret och att det kan röra olika nivåer i samhället (Easton 1975; Norris 1999). Det mer abstrakta politiska förtroendet handlar då till exempel om att medborgarna har stort eller litet förtroende för hur demokratin i ett land fungerar. Det mer konkreta politiska förtroendet handlar istället om att medborgarna har stort eller litet förtroende för exempelvis regeringen, politiker eller en specifik institution som polisen eller Försäkringskassan (Norris 1999; Norén Bretzer 2005). Medborgarnas förtroende för en institution kan sägas vara sammansatt av två olika delar. För det första bygger förtroendet på en utvärdering av institutionen, alltså på hur bra eller dåligt man tycker att institutionen fungerar. För det andra ingår också en värdering av själva institutionen, alltså hur viktig eller oviktig man tycker att den är (Holmberg & Weibull 2008; Rönnerstrand & Johansson 2008). Förtroendet som människor hyser för till exempel Försäkringskassan är alltså ett slags sammanvägning av dessa båda kriterier.

Ur ett folkhälsoperspektiv är det centralt att samhällets system för social trygghet är rättvist och effektivt och att det finns ett folkligt och politiskt stöd för systemet. De skandinaviska länderna lyfts ofta fram som goda exempel på väl utvecklade sociala stödsystem. I Sverige är Försäkringskassan utan tvekan den viktigaste aktören inom området social trygghet (Lundberg 2007; WHO 2008). Försäkringskassan administrerar en rad olika försäkringar och bidrag. Vilka av dessa som betalas ut beror på mottagarens ålder, familjesituation och inte minst hälsotillstånd. En frisk, yrkesverksam person utan hemmavarande barn har inte mycket direkt kontakt med Försäkringskassan. Kanske det blir aktuellt vid olycksfall eller vid tillfälliga infektioner eller sjukdomar. En person med små barn och egen kronisk sjukdom har mer kontakt med Försäkringskassan genom barnbidrag, föräldraförsäkring och sjukförsäkring.

Figur 1 Förtroende för Försäkringskassan 1999-2009 (procent)

	Varken					Summa procent	Balansmätt	Antal svar
	Mycket stort	Ganska stort	stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet			
1999	5	31	45	13	6	100	+17	1 623
2002	5	32	47	12	4	100	+21	1 715
2005	2	18	44	25	11	100	-16	1 666
2008	2	15	39	25	19	100	-27	1 556
2009	2	14	36	28	20	100	-32	1 555

Kommentar: Figuren med tabell visar förtroendet för Försäkringskassan angivet i procent, balansmätt och antal svarande. Balansmättet anger skillnaden mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Balansmättet är positivt när andelen med stort förtroende är högre än andelen med litet förtroende. I andelen med stort förtroende ingår de som svarat "mycket stort" respektive "ganska stort". I andelen med litet förtroende ingår de som svarat "ganska litet" respektive "mycket litet". **Källa:** Riks-1 i Riks-SOM-undersökningarna 1999, 2002, 2005, 2008 och 2009.

Ett av de folkhälsopolitiska målen är att undvika att sociala skillnader i hälsa ökar i befolkningen. Försäkringskassan är den myndighet som förvaltar de sociala försäkringarna och har därmed en grundläggande roll för detta. Av den anledningen är det av stor betydelse att undersöka medborgarnas förtroende för Försäkringskassan.

Förtroende för Försäkringskassan 1999-2009

Resultaten som vi redovisar baseras på SOM-institutets enkätundersökningar av ett slumpmässigt urval av befolkningen i Sverige. Undersökningarna har genomförts vid olika tidpunkter och det är nya urval vid varje tillfälle. Enkäterna som sänts ut har innehållit en rad olika frågor och varierat mellan de olika undersökningstillfällena. Den fråga som vi analyserat har dock formulerats på samma sätt vid samtliga

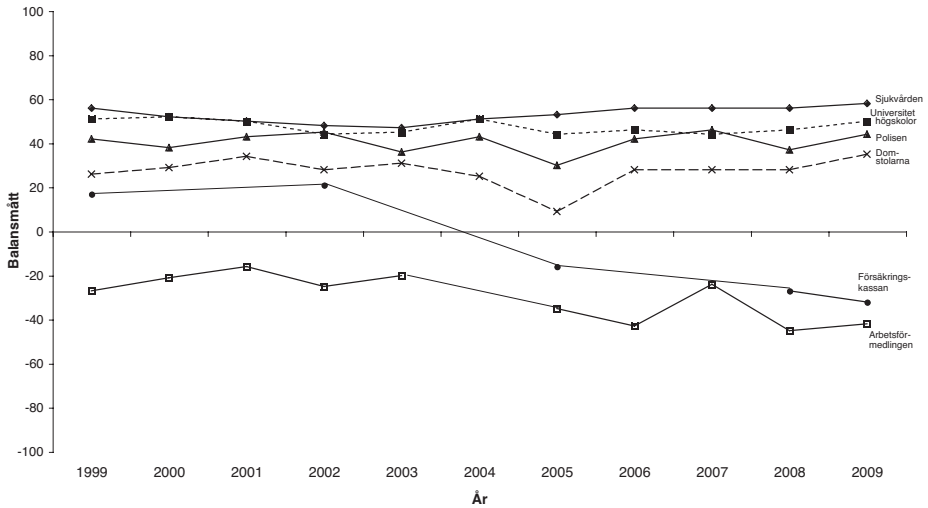
undersökningar. Undersökningsproceduren har, med undantag för variationen i enkäternas övriga innehåll, varit likadan. I den SOM-fråga, som vi analyserar, får de som besvarat enkäten ange hur stort förtroende de har för Försäkringskassan på en femgradig skala. Skalan går från mycket stort förtroende till mycket litet förtroende.

Som framgår av figur 1 har förtroendet för Försäkringskassan sjunkit dramatiskt under den senaste tioårsperioden. År 1999 var det 36 procent som uppgav att de hade mycket stort eller ganska stort förtroende för Försäkringskassan. Detta hade minskat till 16 procent 2009. När det gäller andelen med litet förtroende har förändringen varit ännu större. Andelen med litet förtroende steg från 19 procent år 1999 till 48 procent år 2009. Sedan 2005 är alltså andelen i befolkningen med litet förtroende för Försäkringskassan högre än andelen med stort förtroende, och dessutom har andelen med lågt förtroende i befolkningen ökat i de två senaste mätningarna (2008 och 2009).

Förtroende för Försäkringskassan jämfört med andra institutioner

Av resultaten framgår ett minskande förtroende under 2000-talet. För att undersöka om detta minskande förtroende var specifikt för Försäkringskassan eller om det var ett allmänt minskande förtroende för samhällsinstitutioner med medborgarkontakter har vi jämfört utvecklingen av förtroendet för några olika institutioner (Figur 2). Vi har valt institutioner som är centrala i samhället, som medborgarna har kontakt med på olika sätt och för vilka det finns mätningar de aktuella åren i SOM-undersökningarna (jämför även Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om institutionsförtroende i denna volym).

Den långsiktiga trenden i Sverige när det gäller medborgarnas förtroende för olika samhällsinstitutioner är att det generellt sett har minskat sedan SOM-institutet började sina mätningar i mitten av 1980-talet. Om man däremot endast analyserar de senaste tio åren har utvecklingen varit den motsatta. De mätningar som SOM-institutet har gjort under 2000-talet visar att institutionsförtroendet stigit en aning för de flesta institutioner, även om man såg en svag generell minskning i förtroendet krisåret 2008 (Holmberg & Weibull 2008 och 2009).² I figur 2 framträder den generella 2000-talstrenden. Där framgår också att Försäkringskassans utveckling bryter mot det övergripande mönstret och alltså inte kan förstås som del i en mer generell förtroendekris för samhällets institutioner. Det låga förtroendet kan inte heller förstås som en del i en generell kris för sjukvårdssystemet. Sjukvården placerar sig under hela tidsperioden stabilt som den institution som medborgarna har högst förtroende för.

Figur 2 Förtroende för sex samhällsinstitutioner (balansmätt)

	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Skillnad 1999-2009
Sjukvården	56	52	50	48	47	51	53	56	56	56	58	+2
Universitetet/högskolor	51	52	50	44	45	51	44	46	44	46	50	-1
Polisen	42	38	43	45	36	43	30	42	46	37	44	+2
Domstolarna	26	29	34	28	31	25	9	28	28	28	35	+9
Försäkringskassan	17	-	-	21	-	-	-16	-	-	-27	-32	-49
AMS/Arbetsförmedlingen	-27	-21	-16	-25	-20	-	-35	-43	-24	-45	-42	-15

Kommentar: Figuren med tabell visar balansmättet för Försäkringskassan och ytterligare fem samhällsinstitutioner 1999-2009. Balansmättet anger skillnaden mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Balansmättet är positivt när andelen med stort förtroende är högre än andelen med litet förtroende. I andelen med stort förtroende ingår de som svarat "mycket stort" respektive "ganska stort". I andelen med litet förtroende ingår de som svarat "ganska litet" respektive "mycket litet". När det gäller förtroendebalansen för AMS/Arbetsförmedlingen bygger denna fram till och med 2007 på en fråga om förtroendet för AMS medan den för 2008 och 2009 bygger på en fråga om förtroendet för Arbetsförmedlingen. *Källa:* Riks-1 och Riks-2 i Riks-SOM-undersökningarna 1999-2009.

Är förtroendekrisen generell eller finns det skillnader mellan olika grupper?

Tidigare forskning har visat att förtroendet för olika samhällsinstitutioner kan variera mellan olika grupper i befolkningen. De grupper vi har valt ut för att göra fördjupade analyser av förtroendet för Försäkringskassan är några av dem där forskningen tidigare sett systematiska skillnader i förtroende för institutioner av

olika slag (Norris 1999; Kumlin 2002; Dalton 2005; Norén Bretzer 2005; Nilsson 2006; Rönnerstrand & Johansson 2008; Holmberg & Weibull 2008 och 2009). Med utgångspunkt i tidigare forskning undersöker vi i vilken utsträckning man kan förstå det minskade förtroendet för Försäkringskassan med hjälp av *socioekonomiska faktorer* som kön, ålder, klass och utbildning; *ideologiska faktorer* som partisympati och vänster-högerplacering; *brukarfaktorer* som att man har haft kontakt med Försäkringskassan och/eller är berörd av dess verksamhet samt *hälsofaktorer* som självs kattad hälsa och hälsobesvär. I dessa analyser följer vi inte utvecklingen över tid utan koncentrerar oss på svaren i enkätundersökningen från 2009.

Vi har separat jämfört förtroendet i olika åldrar, mellan kvinnor och män, utbildningsnivåer och yrkestillhörighet. Här har vi lagt ihop den femgradiga svarsskalan till en tregradig skala där mycket stort och ganska stort blir ”stort förtroende” och ganska litet och mycket litet blir ”litet förtroende”. Varken stort eller litet förtroende blir kvar som ett mittenalternativ.

Tabell 1 Förtroende för Försäkringskassan i olika befolkningsgrupper (procent, balansmätt)

	Stort	Varken stort eller litet	Litet	Summa procent	Balansmätt	Antal svar
Ålder						
16-29	17	37	46	100	-29	229
30-49	16	33	51	100	-35	475
50-64	18	34	48	100	-30	436
65-85	19	39	42	100	-23	315
Kön						
Kvinna	19	34	47	100	-28	788
Man	16	36	48	100	-32	667
Utbildning						
Låg	17	36	47	100	-30	288
Medellåg	18	33	49	100	-31	478
Medelhög	18	35	47	100	-29	299
Hög	17	36	47	100	-30	373
Yrkestillhörighet						
Arbetare	20	31	49	100	-29	564
Tjänsteman	17	38	45	100	-28	403
Högre tjänsteman	14	32	54	100	-40	198
Företagare, jordbrukare	15	42	43	100	-28	120
Samtliga	18	35	47	100	-29	1 455

Kommentar: Balansmättet anger skillnaden mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Balansmättet är positivt när andelen med stort förtroende är högre än andelen med litet förtroende. I andelen med stort förtroende ingår de som svarat ”mycket stort” respektive ”ganska stort”. I andelen med litet förtroende ingår de som svarat ”ganska litet” respektive ”mycket litet”.

Källa: Riks-3 i Riks-SOM-undersökningen 2009.

I tabell 1 ser vi att 18 procent av dem som besvarat enkäten har ett stort förtroende för Försäkringskassan, 35 procent har varken stort eller litet förtroende och 47 procent har litet förtroende.³ Det framgår vidare av tabellen att det inte finns några signifikanta skillnader i förtroende mellan olika åldersgrupper.⁴ Det är 42 procent i den äldsta åldersgruppen (kvinnor och män i åldrarna 65-85 år) som har litet förtroende vilket kan jämföras med 51 procent i åldersgruppen 30-49 år. I alla åldersgrupper är andelen med litet förtroende betydligt större än andelen med stort förtroende. Det finns inte heller några stora könsskillnader. Andel kvinnor som har stort förtroende är 19 procent, vilket kan jämföras med 16 procent bland männen. Inte heller är det några stora skillnader mellan grupper med olika utbildningsnivå. I analysen av skillnader mellan olika yrkestillhörighet framkommer att andelen med stort förtroende bland arbetare är 20 procent och bland högre tjänstemän är andelen med stort förtroende 14 procent. Bland högre tjänstemän anger hela 54 procent att de har litet förtroende för Försäkringskassan. Det innebär också ett stort negativt balansmått i den gruppen. Sammanfattningsvis är det inte några stora skillnader mellan olika demografiska grupper.

Ideologins roll

Vi har även undersökt skillnader mellan grupper med utgångspunkt i partisynpati och vänster-högerideologi. I tabell 2 framkommer att även om förtroendet varierar mellan de olika partisympatisörerna är skillnaderna inte signifikanta. Andelen med stort förtroende bland dem som sympatiserar med Socialdemokraterna är 24 procent, med Centerpartiet 23 procent, med Miljöpartiet 20 procent och Folkpartiet 19 procent. Detta kan jämföras med 13 procent hos Moderaternas sympatisörer. Andelen med litet förtroende för Försäkringskassan är 59 procent bland Sverigedemokraternas sympatisörer jämfört med 32 procent hos Centersympatisörer.⁵ Om man frågar deltagarna i enkätundersökningen var på den politiska vänster-högerekalan de befinner sig, kan man gruppera deltagarna som ideologiskt hemmahörande till vänster, i mitten eller till höger. Som framgår av tabell 2 finns det en viss variation i andelen som har stort förtroende. Bland personer som placerat sig till vänster är andelen med stort förtroende 22 procent, vilket kan jämföras med dem som placerat sig till höger som är 14 procent. Däremot finns det inte någon stor skillnad om man ser till litet förtroende. Variationen är något högre om man delar in partisympatisörerna i två olika block, det rödgröna och det borgerliga blocket. Här framkommer en signifikant skillnad mellan blocken där andelen med litet förtroende är lägre i det borgerliga blocket med 43 procent jämfört med 49 procent i det rödgröna blocket. Andelen med stort förtroende är signifikant högre i det rödgröna blocket med 22 procent jämfört med 15 procent i det borgerliga. Denna skillnad mellan blocken kan förklaras med att det är en större andel i det rödgröna blocket som placerat sig i ytterkanterna, det vill säga valt stort eller litet förtroende, medan andelen som varken har stort eller litet förtroende i det borgerliga blocket är högre.

Tabell 2 Förtroende för Försäkringskassan efter ideologi (procent, balansmätt)

	Stort	Varken stort eller litet	Litet	Summa procent	Balansmätt	Antal svar
Partisympati						
V	14	29	57	100	-43	84
S	24	29	47	100	-23	403
MP	20	29	51	100	-31	137
C	23	45	32	100	-9	53
FP	19	34	47	100	-28	96
KD	12	38	50	100	-38	48
M	13	44	43	100	-30	384
SD	12	29	59	100	-47	51
Vänster-högerideologi						
Vänster	22	30	48	100	-26	492
Mitten	17	35	48	100	-31	444
Höger	14	40	46	100	-32	484
Blocktillhörighet						
Rödgrönt	22	29	49	100	-27	624
Borgerligt	15	42	43	100	-28	581
Samtliga	18	35	47	100	-29	1 455

Kommentar: I *vänster* ingår de som svarat "klart till vänster" eller "något till vänster", i *mitten* ingår de som svarat "varken till vänster eller till höger" och i *höger* ingår de som svarat "klart till höger" eller "något till höger". De partier som ingår i det rödgröna blocket är V, S och MP. De partier som ingår i det borgerliga blocket är C, FP, KD och M. Balansmättet anger skillnaden mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Balansmättet är positivt när andelen med stort förtroende är högre än andelen med litet förtroende. I andelen med stort förtroende ingår de som svarat "mycket stort" respektive "ganska stort". I andelen med litet förtroende ingår de som svarat "ganska litet" respektive "mycket litet". **Källa:** Riks-3 i Riks-SOM-undersökningen 2009.

Brukargruppernas förtroende

För att ytterligare undersöka vilka faktorer som kan påverka förtroende för Försäkringskassan har vi fördjupat analyserna och studerat olika så kallade brukargrupper. Med brukargrupper menar vi här olika grupper som på något sätt kan förväntas använda sig av Försäkringskassans tjänster. Den första gruppen vi undersökt är baserad på den svarandes egen erfarenhet av minst en veckas sjukskrivning det senaste året. Vi jämför den gruppen med dem som haft högst sex dagar eller ingen sjukskrivning alls under det senaste året. Den andra brukargruppen vi jämför är de med eller utan sjuk- eller aktivitetsersättning. Vi jämför även en grupp som berörs av föräldraförsäkringen (hemmaboende barn 0 – 6 år eller 0 – 15 år mot övriga), en grupp som får en del av sin pension utbetald genom Försäkringskassan (ålderspen-

sionärer grupperas mot övriga) och en arbetsgivargrupp som genom den så kallade rehabiliteringskedjan i sjukförsäkringen bistår Försäkringskassan med information och underlag (personer som har arbetsledande arbetsuppgifter jämförs med övriga med en yrkestillhörighet men utan arbetsledande befattningar).

Tabell 3 Förtroende för Försäkringskassan i olika brukargrupper (procent, balansmått)

	Stort	Varken stort eller litet	Litet	Summa procent	Balansmått	Antal svar
Erfarenhet av sjukskrivning						
Minst en vecka	20	25	55	100	-35	170
Högst sex dagar	17	37	46	100	-29	1 226
Sjuk- och aktivitetsersättning						
Ja	28	33	39	100	-11	57
Övriga	17	36	47	100	-30	1 319
Föräldraförsäkring, barnbidrag						
Har barn 0-6 år	21	34	45	100	-24	215
Har inga barn under 7 år	17	35	48	100	-31	1 226
Har barn 0-15 år	19	35	46	100	-27	384
Har inga barn under 16 år	17	35	48	100	-31	1 057
Arbetsledare						
Ja	14	32	54	100	-40	287
Övriga	16	39	45	100	-29	512
Ålderspensionärer						
Ja	21	40	39	100	-18	327
Övriga	17	34	49	100	-32	1 049
Samtliga	18	35	47	100	-29	1 455

Kommentar: Balansmättet anger skillnaden mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Balansmättet är positivt när andelen med stort förtroende är högre än andelen med litet förtroende. I andelen med stort förtroende ingår de som svarat "mycket stort" respektive "ganska stort". I andelen med litet förtroende ingår de som svarat "ganska litet" respektive "mycket litet".

Källa: Riks-3 i Riks-SOM-undersökningen 2009.

I tabell 3 framkommer att svarande med erfarenhet av sjukfrånvaro minst en vecka de senaste 12 månaderna har ett lägre förtroende än övriga. 55 procent har ett lågt

förtroende jämfört med 46 procent i gruppen med ingen eller kortare sjukfrånvaro. Hela 28 procent i gruppen med sjuk- och aktivitetsersättning har ett stort förtroende för Försäkringskassan men det är en till antalet liten grupp och skillnaden är inte statistiskt signifikant. I analysen av möjliga brukare av föräldraförsäkringen eller andra barnrelaterade ersättningar finner vi inga skillnader. De olika grupperna skattar sitt förtroende för Försäkringskassan ungefär som genomsnittet i undersökningen. I gruppen med arbetsledande arbetsuppgifter är det en stor andel som har litet förtroende. 54 procent av dem med arbetsledande befattningar anger att de har ett litet förtroende jämfört med 45 procent bland övriga med en yrkestillhörighet men utan arbetsledande befattningar. Detta resultat kan inte förklaras med att det bland personer med arbetsledande uppgifter ingår en stor andel höga tjänstemän; en grupp som ju i tidigare analyser visat sig ha ett särskilt lågt förtroende för Försäkringskassan. Den signifikanta skillnaden mellan arbetsledare och övriga yrkesverksamma finns både bland arbetare och bland tjänstemän. När det gäller gruppen ålderspensionärer har dessa ett större förtroende för Försäkringskassan än övriga grupper i samhället. 21 procent bland pensionärerna har stort och 39 procent har litet förtroende att jämföras med 17 procent med stort och 49 procent med litet förtroende bland övriga.

Hälsa och förtroendet för Försäkringskassan

En stor del av socialförsäkringen utgörs av sjukförsäkringen och olika bidrag vid sjukdom eller funktionshinder. Människors hälsa skulle alltså kunna påverka deras förtroende för Försäkringskassan dels genom att de haft direkt kontakt med myndigheten, dels genom att de känner sig särskilt angelägna eftersom de kan komma att bli beroende av försäkringen i framtiden. För att undersöka om individuell hälsa påverkar förtroendet för Försäkringskassan har vi valt två olika mått på hälsostatus. Den första indikatorn som vi använder är självskattad hälsa. Frågan som ställs i SOM-enkäten lyder: ”Hur bedömer du ditt allmänna hälsotillstånd?” De svarande har sedan skattat var på en skala från 0 till och med 10 som de tycker att de befinner sig. Vi valde att gruppera dem som skattat sig från 0 till och med 4 tillsammans och de motsvaras i tabell 4 av dålig självskattad hälsa, medan de övriga (skattat från 5 till och med 10) har grupperats som god självskattad hälsa. Den andra indikatorn på hälsostatus som vi använder är om man återkommande har haft olika hälsobesvär såsom huvudvärk eller yrsel, värk i muskler och leder, hjärt- och kärlbesvär, magbesvär, sömnsvårigheter, oro/nedstämdhet, nedsatt fysisk rörlighet, allergiska besvär eller någon annan typ av återkommande hälsobesvär. I gruppen som har hög nivå av hälsobesvär har vi inkluderat dem som angett att de under de senaste 12 månaderna haft minst ett hälsobesvär dagligen eller minst två hälsobesvär någon gång i veckan eller oftare. I den andra gruppen ingår alla andra.

Tabell 4 Förtroende för Försäkringskassan efter hälsostatus (procent, balansmått)

	Stort	Varken stort eller litet	Litet	Summa procent	Balansmått	Antal svar
Självskattad hälsa						
Dålig (0-4)	11	27	62	100	-51	146
God (5-10)	19	36	45	100	-26	1 289
Hälsobesvär						
Hög nivå	18	33	49	100	-31	491
Låg nivå	18	36	46	100	-28	949
Samtliga	18	35	47	100	-29	1 455

Kommentar: Balansmättet anger skillnaden mellan andel med stort förtroende och andel med litet förtroende. Balansmättet är positivt när andelen med stort förtroende är högre än andelen med litet förtroende. I andelen med stort förtroende ingår de som svarat "mycket stort" respektive "ganska stort". I andelen med litet förtroende ingår de som svarat "ganska litet" respektive "mycket litet".

Källa: Riks-3 i Riks-SOM-undersökningen 2009.

Det framgår av tabell 4 att det är en statistiskt signifikant skillnad mellan personer med dålig respektive god självskattad hälsa. I gruppen med dålig självskattad hälsa är det 62 procent som anger att de har ett litet förtroende för Försäkringskassan. Inte i någon annan grupp är det en så stor andel som har litet förtroende för Försäkringskassan. Det är också i den här gruppen som den lägsta andelen, 11 procent, med stort förtroende finns. Bland personer med god självskattad hälsa ser opinionen ungefär ut som bland samtliga deltagare i studien. Det gäller också bland personer med hög respektive låg grad av hälsobesvär. Det framkommer inga signifikanta skillnader mellan grupperna och deras nivå på skattning motsvarar genomsnittet.

Medieeffekt, servicemisnöje eller något annat?

De viktigaste fynden i den här studien är att andelen med litet förtroende för Försäkringskassan med några undantag är mer än dubbelt så hög som andelen med stort förtroende. Försäkringskassan är också en av de samhällsinstitutioner som har lägst förtroende bland medborgarna och till skillnad från flertalet andra undersökta institutioner har förtroendet minskat under 2000-talet. Det finns inte några stora skillnader eller tydliga mönster mellan olika undersökta grupper. Det finns till exempel inte något tydligt mönster i olika demografiska grupper. Bland olika brukargrupper finns vissa skillnader där gruppen med erfarenhet av sjukfrånvaro utmärker sig genom att ha en högre andel än övriga både när det gäller stort och litet förtroende. Det finns även en viss variation beroende på ideologi där det rödgröna blocket, på samma sätt som ovan, har en högre andel än det borgerliga

blocket både när det gäller stort och litet förtroende. Andelen med litet förtroende ligger strax under 50 procent i flertalet grupper. Den genomsnittliga andelen med stort förtroende för Försäkringskassan är 18 procent, vilket motsvarar knappt var femte person i undersökningen. En grupp där andelen med stort förtroende avviker mest från mönstret är bland dem med sjuk- och aktivitetsersättning. 28 procent har stort förtroende men skillnaden är inte signifikant.

Medborgarnas förtroende för samhällets institutioner är grundläggande för en fungerande demokrati, men det har också betydelse ur ett folkhälsoperspektiv. Samhällen med välfärdslösningar som når många med god täckning samvarierar med en god folkhälsa. Exakt vilken typ av socialt stödssystem som är det bästa ur ett folkhälsoperspektiv kan inte forskningen för närvarande ge svar på. På lång sikt är emellertid förtroendet för en samhällsinstitution viktigt för dess legitimitet. Försäkringskassan som är ansvarig för transfereringar, socialförsäkringar och bidrag har stor betydelse i människors vardag och för livskvalitet i grupper med funktionshinder eller nedsatt hälsa. Mot bakgrund av detta är det oroande att det allmänna förtroendet minskat och ligger kvar på en låg nivå. Det är särskilt oroande att andelen som har stort förtroende för Försäkringskassan bland personer med nedsatt självskattad hälsa är lågt eftersom denna grupp är en potentiell brukare av den service som Försäkringskassan tillhandahåller. Å andra sidan är andelen med stort förtroende hög i gruppen med sjuk- och aktivitetsersättning, vilket är en grupp som på olika sätt haft kontakt med Försäkringskassan.

En möjlig förklaring till lågt förtroende hos befolkningen i allmänhet kan vara att mediernas bevakning av Försäkringskassan av olika skäl utgår från de fall och situationer där verksamheten inte fungerat. Försäkringskassan har genomgått stora organisatoriska förändringar de senaste åren. Bakgrunden var att öka rättssäkerheten och likabehandlingen över landet. Försäkringskassan har vidare haft att genomföra ett antal politiska beslut som rört förändringar i bland annat sjukförsäkringen. Det är möjligt att det låga förtroendet för Försäkringskassan speglar missnöjet med dessa förändrade regler, som cirka 40 procent av befolkningen anser är för stränga (Hensing, Holmgren & Rohdén 2009). Försäkringskassan och dess personal blir så att säga symbolen för hur socialförsäkringens olika regler är utformade. Den här studien kan inte ge svar på om det är hur kassans personal fungerar i kontakten med medborgarna som påverkat förtroendet eller om det är kassan som symbol för olika förändringar i regelverket vilka genomförs som resultatet av politiska beslut. Det är vidare svårt att säga något om det låga förtroendet speglar inställningen till samhällsinstitutionen som sådan, det vill säga om det har skett en förändring i medborgarnas syn på betydelsen av ett generellt socialförsäkringssystem eller inte. Vår hypotes är att det snarare handlar om andra faktorer än det generella socialförsäkringssystemet som sådant.

Försäkringskassan och dess personal kan inte påverka politiska beslut. Om det är som kassans nuvarande chef menar i citatet från Göteborgs-Posten i inledningen, att missnöjet med kassan framförallt kan relateras till förändringarna i regelverket, så är

det sjunkande förtroendet främst en pedagogisk fråga och ett informationsproblem. Man behöver helt enkelt förklara skillnaden mellan kassan som en statlig myndighet satt att genomföra politiska beslut och tillämpa regelverket och riksdagen där de politiska besluten fattas. Detta är i sig inte någon enkel uppgift. Men om det låga förtroendet i stället speglar mindre goda erfarenheter av bemötande och tillämpning av regelverket, så finns lösningen inom kassan med ett internt arbete för att åtgärda eventuella brister. Missnöjet i sig är då inte problematiskt utan kan snarare bli en viktig signal som bidrar till att myndighetens verksamhet och service till medborgarna utvecklas och förbättras (Levi 1998; Klingemann 1999; Luhmann 2005).

Vi kan konstatera att det låga förtroendet för Försäkringskassan är utbrett och återfinns i samtliga befolkningsgrupper. Insatser för att vända trenden riktade mot någon enskild grupp där förtroendet är särskilt lågt kan troligen inte lösa problemet. En mer generell insats som återskapar medborgarnas förtroende för en för välfärden och folkhälsan central samhällsinstitution torde vara mer relevant. Vår förhoppning är att den här studien kan utgöra ett underlag för både nya vetenskapliga frågeställningar om välfärdsinstitutionernas betydelse för folkhälsa och för diskussioner om policy- och bemötandefrågor inom Försäkringskassan.

Noter

- ¹ Tidningsrubrikerna är hämtade från: Helsingborgs Dagblad 2005-12-21, Sydsvenskan 2006-01-24, Hallands Nyheter 2007-05-10, Östersunds-Posten 2008-08-12, Sydsvenskan 2008-08-22 och Dagens Nyheter 2008-12-19.
- ² Den kraftiga nedgången i förtroende för domstolarna mellan 2004 och 2005 kan sättas i samband med en i media uppmärksammas skandal där en domare prickades för samröre med en prostituerad (Holmberg & Weibull 2007).
- ³ I de följande analyserna har vi utgått från data hämtad ur Riks-3 i Riks-SOM-undersökningen 2009. I figur 1 och 2 har vi utgått från data ur Riks-1 och Riks-2 i Riks-SOM-undersökningarna 1999–2009.
- ⁴ Skillnaderna har signifikantstestats med hjälp av Pearson's χ^2 -test eller Kendall's tau-c.
- ⁵ Alla analyser i grupper där antalet deltagare är lågt bör tolkas med viss försiktighet eftersom små slumpmässiga variationer kan påverka resultatet.

Referenser

Bendz, Anna (2010, kommande) *Rättssäkerhet som välfärdspolitiskt ideal: Reformen av socialförsäkringens administration från 1955 till 2008*. Stockholm: Försäkringskassans Working Paper Serie.

- Dalton, Russell J. (2005) "The social transformation of trust in government" i *International Review of Sociology* 15(1):133-154.
- Easton, David (1975) "A re-assessment of the concept of political support" i *British Journal of Political Science* 5:435-457.
- Hensing, Gunnel, Kristina Holmgren & Helena Rohdén (2009) "Hälsa viktigt för inställningen till ändrade sjukskrivningsregler" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Svensk höst. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-rapport nr 46*. Göteborg: SOM-institutet.
- Hetherington, Marc J. (1998) "The political relevance of political trust" i *The American Political Science Review* 92(4):791-808.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2007) "Ökat förtroende – bara en valårseffekt? i *Det nya Sverige. Trettiosju kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-rapport nr 41*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2008) "Svenskt institutionsförtroende på väg upp igen?" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Skilda världar. Trettiöta kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-rapport nr 44*. Göteborg: SOM-institutet.
- Holmberg, Sören & Lennart Weibull (2009) "Höstligt institutionsförtroende" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red) *Svensk höst. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-rapport nr 46*. Göteborg: SOM-institutet.
- Klingemann, Hans-Dieter (1999) "Mapping political support in the 1990's" i Norris, Pippa *Critical citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- Kumlin, Staffan (2002) *The personal & the political. How personal welfare state experiences affect political trust and ideology*. Kungälv: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Levi, Margaret (1998) "A state of trust" i Braithwaite, Valerie & Margaret Levi (red) *Trust and governance*. New York: Russell Sage Foundation.
- Luhmann, Niklas (2005) *Förtroende. En mekanism för reduktion av social komplexitet*. Riga: Daidalos.
- Lundberg, Olle m fl (2007) *The Nordic experience: welfare states and public health (NEWS). Report for the Commission on Social Determinants of Health*. Stockholm: Centre for Health Equity Studies (CHESS).
- Nilsson, Lennart (2006) "Servicedemokratins återuppståndelse" i Holmberg, Sören & Lennart Weibull *Du stora nya värld. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle. SOM-rapport nr 39*. Kungälv: SOM-institutet.
- Norén Bretzer, Ylva (2005) *Att förklara politiskt förtroende. Betydelsen av socialt kapital och rättvisa procedurer*. Kungälv: Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.
- Norris, Pippa (1999) *Critical Citizens*. Oxford: Oxford University Press.
- North, Douglass (1990) *Institutional change and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.

- Rothstein, Bo (1998) *Just institutions matter: The moral and political logic of the universal welfare state*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Kristianstad: SNS Förlag.
- Rönnerstrand, Björn & Susanne Johansson (2008) *Förtroendet för myndigheter. Riks-SOM-undersökningen 1986-2007. SOM-rapport nr 2008:25*. Göteborg: SOM-institutet.
- Tyler, Tom R. (1998) "Trust and democratic governance" i Braithwaite, Valerie & Margaret Levi (red) *Trust and governance*. New York: Russell Sage Foundation.
- WHO (2008) *Closing the gap in a generation: Health equity through action on the social determinants of health. Final report of the Commission on Social Determinants of Health*. http://www.who.int/social_determinants/thecommission/finalreport/en/index.html.

FÖRTROENDET FÖR 112 I DET (O)TRYGGA MOBILTELEFONSAMHÄLLET

MATS ERIKSSON

Det första decenniet under 2000-talet har präglats av ett ökat politiskt, medborgerligt och kommersiellt intresse för trygghet i ljuset av uppmärksammade hot och risker (se t.ex. Altheide & Michalowski 1999; Bauman 2006; Furedi 2006; Erikson 2001). Ett konkret och aktuellt exempel från vardagen år 2009 är Stockholmspolisens nya telefonburna tjänst ”Nattknappen” som erbjuder den medborgare som känner sig otrygg på väg hem sent på helgnätterna att ringa ett speciellt telefonnummer där de kan prata med polisens volontärer. Efter att ryktet om polisens nattknappstjänst spridits utanför Stockholms län, blev tjänsten nedringd av människor från andra delar av landet som sökte trygghet via nattliga mobiltelefonsamtal på väg hem från krogar, busshållplatser etc. (SvD 2009-11-02).

SOS Alarm dit medborgaren via det europeiska larmnumret 112 kan ringa och larma ambulans, polis, räddningstjänst, men även nå funktioner som giftinformationscentral, sjöräddning och jourhavande präst etc. upplever att larmsamtalen i viss mån ändrad karaktär under senare år. Allt fler samtal rings från mobiltelefon och det förekommer oftare att man ringer 112 för att söka information eller meddela iakttagelser, snarare än för att larma efter hjälp (SOS Alarm 2010). Beteendet kan tolkas på flera sätt, en tolkning är att behovet av att känna sig säker tycks vara stort. Vissa påstår till och med att det västerländska samhället idag bäst beskrivs som en ”kultur av rädsla” (se exempelvis den brittiska sociologen Furedi 2006), till följd av trygghetshungern. I Sverige har debatten inom området på senare år präglats av psykiatrikern David Eberhard (2006) som anser att behovet av trygghet och kontroll fått fullständigt orimliga proportioner i människors medvetande. I kölvattnet av rädsla och oro för terrorism, brott, våld och sjukdomar med flera andra fenomen som ges stort utrymme i mediebevakningen påstås vi ha blivit ett trygghetsälskande folk (se även Sandstig 2010).

I ett samhälle kännetecknat av starkt intresse för trygghet där mobiltelefonen samtidigt har fått karaktären av tids- och rumsberoende ”livlina” (se t.ex. Castells m.fl. 2007) är graden av *förtroende* för larmnumret 112 och SOS Alarm, ett angeläget samhällsfenomen att studera. I detta kapitel ställs därför frågan: hur ser förtroendet ut för 112/SOS Alarm i det (o)trygga mobiltelefonsamhället? Analysen i kapitlet riktas särskilt mot hur förtroendet för 112 påverkas av människors sociala och demografiska förhållanden, upplevd hälsa samt förstås tilltron till att mobiltelefonen ökar tryggheten i vardagen.¹ Samtidigt jämförs förtroendet för

112/SOS Alarm med några av de andra institutioner som ingår i SOM-studiens förtroendemätningar sedan tidigare.

Förtroende och överlåtelse av ansvar

Innan resultatredovisningen tar vid, presenteras en mycket kort reflektion kring förtroendebegreppets innebörd i detta kapitel. Galoembiewski and McConkie (1975:131) slår fast att: "there is no single variable which so thoroughly influences interpersonal and group behavior as does trust" (se även Rothstein 2003). Riskforskaren Löfstedt (2005) menar att högt förtroende är något som samhällets krishantering (där 112 och SOS Alarms verksamhet ingår som en viktig funktion) i allra högsta grad ska sträva efter, eftersom det fungerar komplexitetsreducerande för samhällets medborgare. Löfstedt beskriver i linje med detta, förtroende som "an expression of confidence between the parties in an exchange transaction" (s.6). Uppenbart är att förtroende innehåller en dimension av överlåtelse av ansvar på en annan person eller en institution, i detta fall SOS Alarm. Att ringa 112 kan ses som att vi överlämnar en stor del av ansvaret för bedömning och hanteringen av det inträffade på någon annan än oss själva. Således ses eventuella höga förtroendenivåer i detta sammanhang som nära kopplat till positiva medborgerliga förväntningar på larminstitutionen och dess förmåga att kunna bidra med hjälp i nödsituationer som vi bedömer att vi inte själva kan klara av att hantera. Allmänhetens förtroende för 112/SOS Alarm utgör på så sätt även en viktig faktor som kan påverka känslan av trygghet i samhället.

Stort förtroende för 112/SOS Alarm

Institutionen 112/SOS Alarm uppvisar det genom alla tider högsta värdet som uppmäts i SOM-studiernas 24-åriga historia, avseende andelen som tilldelar en institution/organisation ett *mycket stort förtroende*. Det är hela 36 procent som tilldelar 112/SOS Alarm denna högsta förtroendenivå.

En annan institution vilken ingår i studien, som kan relateras till 112/SOS Alarms verksamhet, är polisen. Polismyndighetens grad av mycket stort förtroende är åtta procent. Sjukvårdsrådgivningen tilldelas som jämförelse ett mycket stort förtroende av 17 procent av medborgarna. Mellan dessa instanser kommer sjukvården med 15 procent. Om vi väljer en vidare definition av förtroende och istället utgår från den andel som uppvisar ett mycket stort förtroende samt ett ganska stort förtroende kvarstår 112/SOS Alarms topposition i förtroendetabellen. Skillnaden till övriga institutioner blir dock något mindre signifikant. Andelen som sammantaget tilldelar 112/SOS Alarm ett stort förtroende är 84 procent. Efter larmfunktionen följer sjukvården (69 procent), sjukvårdsrådgivningen (67 procent) och polisen (57 procent).

Den andra sidan av förtroendemätningar är andelen som visar ett litet förtroende. En hög andel av litet förtroende kan tolkas som en misstro eller tveksamhet. Andelen som visar ett litet förtroende är tre procent för 112/SOS Alarm, nio procent för

sjukvårdsrådgivningen, tio procent för sjukvården samt 15 procent för polisen. Den så kallade förtroendebalansen (andelen högt förtroende – andelen lågt förtroende) visar ett mått på +81 för 112/SOS Alarm. Detta mått är i jämförelse med tidigare resultat i SOM-institutets fleråriga förtroendemätningar mycket högt.

Tabell 1 Förtroendet för 112/SOS Alarm jämfört med förtroendet för andra verksamheter med anknäpning till samhällets krishanteringsförmåga (procent, förtroendebalans samt summa stort förtroende)

Institution	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Summa procent	Antal svarande	Förtroendebalans	Andel stort förtroende
Polisen	8	49	28	12	3	100	4814	+42	57
Sjukvården	15	54	21	8	2	100	4814	+59	69
Sjukvårdsrådgivningen	17	50	24	6	3	100	1439	+58	67
112/SOS Alarm	36	48	13	2	1	100	1501	+81	84

Kommentar: Förtroendet för Polisen och Sjukvården mättes i SOM Riks 1,2 och 3. Förtroendet för 112/SOS Alarm mättes enbart i SOM Riks 3. Detta förklarar det skilda antalet svarande. Frågan om 112/SOS Alarm samt Sjukvårdsrådgivningen hade ett svarsalternativ 'Ingen uppfattning' som saknades i motsvarande frågan om förtroendet för Polisen och Sjukvården. Svartalernativet 'ingen uppfattning' är därför exkluderat i procentberäkningen avseende 112/SOS Alarm och Sjukvårdsrådgivningen. Procentandelarna i tabellen i övrigt baseras på de individer som besvarat respektive fråga. Förtroendebalansen anger förhållandet mellan stort och litet förtroende. Jfr. även Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel om institutionsförtroende i denna volym.

De mycket höga förtroendenivåerna för 112/SOS Alarm bör rimligtvis förstås i ljuset av att de främst vilar på medborgarnas *föreställningar* om institutionen, snarare än på *egna erfarenheter* av larmsamtal och kontakter med SOS Alarm. Även om en stor andel av svenskarna har personliga upplevelser av 112/SOS Alarm, är förmodligen erfarenheterna av sjukvården och polisen mer omfattande och av annan karaktär. Vi besöker oftare vårdcentraler, kommer i kontakt med läkare, möter poliser i tjänst etc., än vi ringer 112.

Lägst förtroende bland invandrare, lågutbildade och storstadsbor

Genom att undersöka betydelsen av *kön, ålder, medborgarskap, boendeort* och *utbildning* kan vi få förståelse för vilka bakomliggande, strukturella faktorer som möjligen kan förklara vilka grupper i samhället som, trots det till synes övergripande höga förtroendet, uppvisar ett relativt (större eller) mindre förtroende för 112/SOS Alarm.

Tabell 2 Förtroendet för 112/SOS Alarm utifrån demografiska faktorer (procent och förtroendebalans)

	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort eller litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa procent	Förtroendebalans	Antal svar
Kön									
Kvinna	34	45	11	1	1	8	100	+77	865
Man	31	44	13	3	1	8	100	+71	737
Ålder									
15-29 år	37	39	12	3	2	7	100	+81	261
30-49 år	39	45	9	2	1	4	100	+81	512
50-64 år	29	47	13	2	1	8	100	+73	459
65-85 år	27	44	13	2	1	13	100	+68	394
Medborgarskap									
Svenskt	33	45	12	2	1	7	100	+75	1504
Annat land	26	37	13	5	1	18	100	+57	62
Svenskt & annat land	26	41	12	4	4	13	100	+67	51
Boendeort									
Ren landsbygd	32	51	9	1	1	6	100	+81	229
Mindre tätort	37	42	12	2	1	6	100	+76	353
Stad/större tätort	34	44	11	2	1	8	100	+75	773
Sthlm/Gbg/Malmö	24	44	16	4	2	10	100	+62	248
Utbildning									
Låg	29	42	16	1	1	11	100	+69	343
Medellåg	36	44	11	2	1	6	100	+77	525
Medelhög	37	45	7	3	2	6	100	+77	330
Hög	29	46	12	2	2	9	100	+71	411

Kommentar: För förklaring av förtroendebalansmättet, se tabell 1.

Vi vet att kvinnor enligt tidigare mätningar tenderat att uppvisa ett något högre mått av förtroende för samhället och dess institutioner än män (se t.ex. Holmberg & Weibull 2008). Samma tendens ser vi när det gäller könsskillnaden i förtroendet för 112/SOS Alarm där förtroendebalansen för kvinnor är +77 och män +71.

Också ålder har betydelse för förtroendenivån. De yngre deltagarna i studien kan exempelvis, åtminstone rent statistiskt, förväntas ha en mindre erfarenhet än de äldre av samtal till 112/SOS Alarm. Beroende på huruvida erfarenheterna av de eventuella samtalen varit positiva eller negativa så kan förtroendet förväntas sjunka eller stiga med ålder. Andelen som tilldelar 112/SOS Alarm ett mycket stort förtroende är 37 procent hos gruppen 15-29 år, motsvarande siffra för gruppen 65-85 år är 27 procent. Förtroendenivåerna börjar således sjunka från ca 50-års ålder. Ett sjunkande förtroende med stigande ålder är ändå inte unikt för 112/SOS Alarm. Holmberg & Weibull (2008) har visat att trenden med sjunkande förtroende med stigande ålder gäller svenskarnas institutionsförtroende generellt. En viktig iaktta-

gelse i sammanhanget är att förtroendet för 112/SOS Alarm sjunker i takt med att den statistiska risken ökar för att drabbas av akut allvarlig sjukdom, som i sin tur kan föranleda ett nödsamtal. Att beakta i tolkningen av resultaten är att andelen av 65–85-åringarna som uppger att de 'saknar uppfattning' om larminstitutionen är förhållandevis hög (13 procent). Anledningen till att så många av de äldre saknar uppfattning om SOS Alarm är svårtolkad och troligtvis mångfacetterad.

I tidigare SOM-studier kan vi utläsa att de utlandsfödda och/eller de i Sverige boende med annat medborgarskap ofta visar ett lägre generellt samhällsförtroende. Samtidigt visar studier av riskperception att etniska minoriteter och personer med utländsk bakgrund ofta upplever många risker i samhället som större än vad genomsnittsbefolkningen gör (Flynn, Slovic & Mertz 1994). När det gäller förtroendet för 112/SOS Alarm specifikt råder en tydlig skillnad om man är svensk medborgare eller inte (förtroendebalans +75 respektive +57). En möjlig anledning till den stora skillnaden finns i att 18 procent av gruppen med icke-svenska medborgare i undersökningen anger sig sakna uppfattning i frågan. Orsaken kan vi bara spekulera i, men troligtvis saknar många av de icke svenska medborgarna egna erfarenheter av 112/SOS Alarm. Det är även möjligt att vissa överhuvudtaget inte känner till institutionen och dess funktion. Rothstein (2004) påpekar att många invandrare tenderar att leva i en marginaliserad tillvaro som överlag påverkar förtroendenivåerna till institutioner och medmänniskor i negativ riktning.

Möjligheten att snabbt nås av nödhjälp varierar i praktiken beroende på boendeort. Massmedierna uppmärksammar exempelvis ibland personer bosatta på landsbygden som fått vänta längre än förväntat när de larmat SOS Alarm. Enligt denna studie, finns emellertid inte några belägg för att de landsbygdsboende skulle tilldela institutionen ett lägre förtroende än andra. Istället är det tvärt om – de minst positiva är storstadsbor i Stockholm, Göteborg och Malmö (förtroendebalans +62) medan de mest positiva är landsbygdsborna (förtroendebalans +81).

Utbildningsnivå är en sista aspekt av intresse att beakta. Andelen med mycket stort förtroende finns både de låg- och högutbildade för sina relativt låga förtroendenivåer (29 procent), i relation till de medellågt och medelhögt utbildade (36 procent respektive 37 procent). Med utgångspunkt i förtroendebalansen urskiljs de lågutbildade som de med relativt lägst förtroende (+69 procent), följt av de högutbildade (+71 procent). De medellåg- och medelhögutbildade visar en högre förtroendebalans på +77 procent. De minst positiva medborgarna avseende 112/SOS Alarm finns således i var sin ände på utbildningsskalan, dels bland de lägst utbildade, dels bland de högst utbildade. Varför de senare inte ligger lika högt som övriga är svårbedömt.

Lägre förtroende bland de sjuka...

Graden av förtroende för 112/SOS Alarm tycks ändå i huvudsak vara en fråga om individens utsatthet i samhället (lägutbildade och invandrare uppvisar jämförelsevis

de allra lägsta förtroendenivåerna enligt föregående avsnitt). Det finns som framgått även ett samband mellan stigande ålder och sjunkande förtroendenivåer. De äldre tycks helt enkelt vara mindre positiva till 112/SOS Alarm än de yngre. De äldre är också som konstaterats mer utsatta, rent statistiskt, för egen sjukdom och sviktande hälsa som kan föranleda ett samtal till 112. Eriksson (2010a) har också visat att äldre i högre grad än yngre relaterar 112/SOS Alarms verksamhet till den egna eller nära anhörigs hälsa. Frågan är vad som händer med förtroendenivåerna till 112/SOS Alarm om vi ställer dem mot en annan typ av grupp som kan bedömas vara utsatt i samhället, nämligen de som anser sig ha ett sämre hälsotillstånd. På frågan om hälsa i SOM-studien 2009 indikerar 0 mycket dåligt och 10 mycket gott hälsotillstånd. Om vi grupperar de svarande efter dem som har sämre (0-3), medel (4-6) och gott hälsotillstånd (7-10) finner vi att balansmättet för förtroende till 112/SOS Alarm bland de sämre mående är +60, bland de med neutralt hälsotillstånd +71 samt bland de med gott hälsotillstånd +76. Förtroendet för 112/SOS Alarm påverkas således på ett negativt sätt av (egenbedömt) sämre hälsotillstånd.

...men större förtroende hos de (o)trygga mobiltelefonanvändarna

En sista intressant dimension av betydelse för förtroendet för 112/SOS Alarm på ett helt annat tema, är graden av tilltro till att mobiltelefonen ökar tryggheten i vardagen.² Ett viktigt motiv för såväl stationär telefonanvändning som mobiltelefonanvändning är det psykologiska behovet av att känna sig trygg, enligt flera internationella studier (se t.ex. Dimmick m.fl. 1994; Dutton & Nainoa 2003). Frågan jag nu avslutningsvis ställer mig är vilken relation som råder mellan en sådan upplevd trygghetsförmåga och förtroendet för 112/SOS Alarm?

Enligt tabell 3 framgår att 38 procent av dem som anser att mobiltelefonen i *mycket hög grad* ökar tryggheten i vardagen även tilldelar 112/SOS Alarm ett *mycket stort förtroende*. Det innebär att denna grupp som ser mobiltelefonen som en mycket viktig "livlina" i vardagen visar en av de absolut högsta förtroendenivåerna för 112/SOS Alarm av alla undersökta grupper i studien (jfr. med den demografiska gruppindelningen i tabell 2).

Ser vi istället till den totala grupp som visar 112/SOS Alarm ett stort förtroende (dvs. mycket stort förtroende + ganska stort förtroende) så minskar ändå betydelsen av synen på mobiltelefonen som trygghetshöjare för vilket förtroende man tilldelar 112. Likaså om vi studerar förtroendebalansen. Graden av tilltro medborgarna tilldelar mobiltelefonen i sammanhanget tycks därför inte spela speciellt stor roll för förtroendenivån avseende 112/SOS Alarm. Exempelvis ser vi att de som anser att mobiltelefonen i ganska liten grad ökar tryggheten även visar ett relativt högt förtroende för 112 (förtroendebalans +75). Undantaget är den signifikanta och redan omnämnda gruppen av medborgare som *både* anser att mobiltelefonen ökar tryggheten i vardagen i mycket hög grad samtidigt som de tilldelar 112/SOS Alarm ett mycket stort förtroende.

Tabell 3 Synen på mobiltelefonens förmåga att öka tryggheten i vardagen jämfört med förtroendet för 112/SOS Alarm

		Förtroende 112/SOS Alarm								
		Mycket stort för-troende	Ganska stort för-troende	Varken stort eller litet	Ganska litet för-troende	Mycket litet för-troende	Ingen uppfattning	Summa procent	Förtroende-balans	Antal svar
<i>Mobiltelefonen ökar tryggheten i vardagen</i>	I mycket hög grad	38	42	11	2	1	6	100	+77	546
	I ganska hög grad	30	47	13	2	1	7	100	+74	643
	I ganska liten grad	29	50	11	3	1	6	100	+75	189
	I mycket liten grad	25	48	15	0	3	9	100	+70	75

Kommentar: I tabellens procentberäkningar är de individer som inte valt att svara på respektive fråga (ca 1 procent) av grundurvalet samt de individer som uppgivit att de inte har någon uppfattning i frågan om mobiltelefonens trygghetsfunktion i vardagen (ca 7-8 procent i frågans grundurval) exkluderade i den slutliga procentberäkningen.

Nödkommunikation och förtroende i obalans?

Studien visar sammantaget att förtroendet för 112/SOS Alarm är högt i dagens trygghetsorienterade samhälle. Men det finns förstås flera grupper som visar ett förhållandevis lägre förtroende, än andra grupper, i linje med SOM:s tidigare förtroendemätningar avseende tilliten till svenska institutioner. Dessa grupper med relativt mindre förtroende består av de som kan betraktas som samhällets "svaga" om vi refererar till Rothstein (2005). Han har tidigare visat att det är de som "har" som tenderar att vara så kallade "höglitare" i samhället och de som "inte har" är så kallade "låglitare", dvs. att det är välutbildade, svenska medborgare, med höga inkomster som också är mest tillfreds med sina liv (och förmodligen också lever lite enklare och mindre utsatta liv) som generellt klassificeras som "höglitare". "Låglitarna" består enligt Rothstein oftare av lågutbildade, arbetslösa, förtidspensionärer, invandrare med flera andra utsatta grupper som vanligtvis är mer generellt missnöjda med sin tillvaro. Olofsson och Öhman (2009) menar också att grupper så som invandrare, ensamstående och ekonomiskt svaga tenderar att drabbas hårdare och vara mer utsatta i faktiska kris- och nödlägen. När det gäller förtroendet för 112/SOS Alarm går det att utläsa snarlika mönster. Bland de grupper som visar ett relativt mindre förtroende återfinns vi personer boende i Sverige med medborgarskap i annat land, lågutbildade samt boende i storstadsregionerna Stockholm, Göteborg och Malmö. Dessutom uppvisar äldre och sjuka en relativt lägre förtroendenivå. En inte allt för

vågad slutsats är att de som statistiskt är utsatta för något större risk att behöva ta den i ibland livsavgörande kontakten med 112/SOS Alarm samtidigt hyser relativt lägre förtroende för institutionen. Vi får emellertid inte glömma att tilltron för 112/SOS Alarm generellt, jämfört med andra samhällsinstitutioner ingående i SOM-studien, befinner sig på mycket höga nivåer.

En sista viktig iakttagelse av intresse för framtiden, i ett samhälle där vi kommunicerar allt mer med mobil kommunikationsteknologi, är tendensen att de individer som menar att mobiltelefonen i sin tur medför en mycket stor trygghet i vardagslivet, även har tendens att tilldela 112/SOS Alarm ett mycket högt förtroende. Det tycks finnas en grupp av ständigt uppkopplade individer som också räknar med att enkelt, och snabbt, kunna påkalla den mycket högt betrodda institutionen 112/SOS Alarm vid upplevt behov (se även Eriksson 2010b). Kanske kan man, i det nordiska ljuset, skönja en utveckling mot en trygghetskultur där beroendet av ständiga mobila kommunikationsmöjligheter och förväntningarna på samhällets larminstitutioner därför är parallellt, och symbiotiskt, stigande.

Noter

- ¹ Mätningarna har gjorts av SOM-institutet inom ramen för forskningsprojektet *Crisis Communication in a Digital Age* lett av Mats Eriksson vid Örebro universitet. Mätningen har genomförts med ekonomiskt stöd av det EU-finansierade projektet Mass Crisis Communication with the Public (MASSCRISCOM).
- ² Delfrågan i SOM-enkäten 2009 om medborgarnas syn på mobiltelefonens förmåga att öka tryggheten i vardagen ställdes av forskningsprojektet *Secure Spaces: Media, Consumption and Social Surveillance* vid Karlstads universitet, i SOM-institutets regi. Delfrågan användes in detta kapitel med tillåtelse av forskningsprojektets ansvariga forskare André Jansson.

Referenser

- Altheide, David & Michalowski, Sam (1999), 'Fear in the News: A Discourse of Control', *The Sociological Quarterly*, Volume 40, Number 3, s. 475–503.
- Bauman, Zygmunt. (2006), *Liquid Fear*, Polity Press, Cambridge, MA.
- Castells, Manuel m.fl. (2007), *Mobile Communication and Society: A Global Perspective. A project of the Annenberg Research Network on International Communication*. MIT Press, Cambridge, MA.
- Dimmick, John, Sikand, Jaspreet & Scott, Patterson (1994), 'The Gratifications of the Household Telephone: Sociability, Instrumentality and Reassurance', *Communication Research*, Volume 21, Number 5: 643–663.
- Dutton, William & Nainoa, Frank (2003), 'The Social Dynamics of Wireless on September 11: Reconfiguring Access', in Noll, M (Ed.), *Crisis Communication: Lessons from September 11*, Rowman & Littlefield Publishers, Oxford, s. 69–82.

- Erikson, Johan (2001), *Threat Politics. New Perspectives on Security, Risk and Crisis Management*, Ashgate, Aldershot, UK.
- Eriksson, Mats (2010a), *När, hur och varför ringer vi 112? Ett medborgarperspektiv i ett mobilt kommunikationslandskap*. FoU-rapport 2010-01, WP 2. Masscriscom.
- Eriksson, Mats (2010b), Conceptions of Emergency Calls: Emergency Communication in an Age of Mobile Communication and Prevalence of Anxiety. *Journal of Contingencies and Crisis Management* (3) 18.
- Furedi, Frank (2006), 'New Dimensions: the Growth of a Market in Fear', in Rodríguez, H., Quarantelli, E. and Dynes, R. (Red.), *Handbook of Disaster Research*, Springer, New York, s. 508–520.
- Eberhard, David (2006), *I trygghetsnarkomanernas land: om Sverige och det nationella paniksyndromet*. Stockholm: Prisma.
- Flynn, James, Slovic, Paul & Mertz C.K. (1994). Gender, Race, and Perception of Environmental Health Risks. *Risk Analysis* 14: 1101-1108.
- Golembiewski, Robert & McConkie, Mark (1975), "The centrality of interpersonal trust in group processes", I Cooper, C.L. (Red.), *Theories of Group Processes*, Wiley & Sons, New York, NY.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2008), Svenskt institutionsförtroende på väg upp igen? I Holmberg, S & Weibull, L (Red.) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet.
- Löfstedt, Ragnar (2005), *Risk management in post-trust societies*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Olofsson, Anna & Öhman, Susanna (red.) (2009), *Risker i det moderna samhället: samhällsvetenskapliga perspektiv*. Lund: Studentlitteratur.
- Rothstein, Bo (2003), *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.
- Rothstein, Bo (2004), Förtroendet i det multikulturella samhället. I Holmberg, S & Weibull, L (Red.) *Ju mer vi är tillsammans: tjugosju kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2003*. Göteborg: SOM-institutet.
- Rothstein, Bo (2005), Vilka är det som litar på sina medmänniskor? I Holmberg, S & Weibull, L (Red.) *Lyckan kommer, lyckan går: trettio kapitel om politik, medier och samhälle: SOM-undersökningen 2004*. Göteborg: SOM-institutet.
- Sandstig, Gabriella (2010), *Otrygghetens landskap: en kartläggning av otryggheten i stadsrummet och en analys av bakomliggande orsaker, med fokus på mediernas roll*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.
- SOS Alarm (2010), *112 i Sverige. Verksamhetsrapport 2010*. Stockholm.
- SvD (2009), *Tryggheten ett samtal bort. Allt fler i Stockholm ringer Nattknappen*, 091102.

MUTOR OCH KORRUPTION

HENRIK OSCARSSON

Enligt flera oberoende internationella rankingar är Sverige ett av de minst korrupta länderna i världen. I organisationen *Transparency International's* CPI-index för år 2008 – som bygger på expertbedömningar från företagare och forskare – placerades Sverige på en delad tredjeplats av 180 undersökta länder (Transparency International 2009).

Korruption tillhör ett av de främsta skälen till att många länder och regioner inte utvecklas mot ökad ekonomisk tillväxt och välfärd, samt färre konflikter. Förekomst av korruption förklaras till stor del av underskott på välfungerande politiska institutioner. Internationell korruptionsforskning intresserar sig samtidigt alltmer för de mekanismer på individnivå som kan förklara varför korruption och maktmissbruk kan breda ut sig. Studier av attityder och uppfattningar om korruption är viktiga inte bara i länder där korruptionsbekämpning är aktuell utan också i länder som Sverige där korruption inte är lika vanligt förekommande. Tanken bakom att studera också länder med låg grad av korruption är att om uppfattningen om att korruption är vanligt förekommande börjar breda ut sig bland medborgare kan även icke korrupta länder hamna i en ond spiral som är svår att bryta. Om medborgare uppfattar att många andra ägnar sig åt korruption kan det bidra till att långsamt förändra normer och föreställningar om vad som är det normala och det acceptabla. I en sådan situation kan det för den enskilde komma att uppfattas som kostsamt att inte själv delta i korruption (Karklins 2005; Malec 1993; Redlawsk & McCann 2005).

Svenska folkets exponering för muterbjudanden

För att undersöka medborgarnas uppfattningar om förekomsten av illegal korruption i Sverige användes i SOM-undersökningen 2009 två frågor: ”Har du i Sverige under de senaste 12 månaderna blivit tillfrågad om att betala någon form av muta i kontakt med:” ”offentlig myndighet/tjänsteman” respektive ”privat företag/anställd”. Tre svarsalternativ erbjöds de svarande: ”Ja, flera gånger”, ”Ja, någon gång” och ”Nej”.

Undersökningens resultaten bekräftar de internationella rankingarna: svenska medborgares kontaktytor mot illegal korruption är mycket liten. Mycket få svenskar uppger att de någon gång eller vid flera tillfällen har blivit tillfrågade om att betala någon muta till en offentlig tjänsteman (1,2 procent) eller privat anställd (1,3 procent). Att bli tillfrågad om att betala mutor är ett sällsynt fenomen i Sverige. Samtidigt är det en viktig varningsklocka att det överhuvudtaget finns svenskar som rapporterar att sådana erbjudanden förekommer.

I den fortsatta analysen har vi slagit samman svaren från de båda frågorna. De personer som svarat något av ja-alternativen på någon av frågorna har förts samman till en kategori. Icke desto mindre handlar det om en mycket skevt fördelad variabel. Endast 26 personer av 1 562 respondenter har någon gång blivit tillfrågad om att betala en muta (1,7 procent).

Variabler med så skev fördelning är svåranalyserade. Ett mycket stort antal bivariata sambandsanalyser genomfördes för att försöka identifiera i vilka grupper exponeringen för muterbjudanden var högst. Genomgången visar att statistiskt signifikanta gruppsskillnader när det gäller förekomst av muterbjudanden är lätträknade.

Personer med mycket låg mellanmännisklig tillit – som placerat sig själva på skalsteg 0-1 på en elvgradig skala (0-10) för i vilken utsträckning man kan lita på andra människor – har en signifikant högre förekomst av muterbjudanden än personer som har en högre mellanmännisklig tillit (se Rothsteins kapitel). Låglitare har upplevt fler muterbjudanden från offentliga och privata tjänstemän än höglitare (6,7 respektive 1,6 procent; $t=-2,617$; $p=.009$).¹ Eller, vilket eventuellt är mer troligt, går sambandet i omvänd riktning: Människor som blivit tillfrågade om att betala en muta utvecklar en lägre mellanmännisklig tillit än andra.

Enligt 2009 års SOM-undersökning blir svenska medborgare mer sällan tillfrågade om att betala mutor än icke-svenska medborgare (1,5 procent respektive 8,1 procent; $t=3.095$; $p=.002$). Skillnaderna är anmärkningsvärda och behöver bekräftas med ytterligare undersökningar. Resultatet behöver inte nödvändigtvis innebära att icke-svenskar oftare erbjuds att betala mutor. Trots att Sverige nämns explicit i frågeformuleringen är det möjligt att icke svenska medborgares uppfattningar är färgade av egna erfarenheter från sina respektive hemländer. Det statistiska underlaget för att undersöka vidare är dock alltför litet i detta sammanhang.

Vem oroar sig för korruption?

I 2009 års SOM-undersökning tillfrågades också respondenterna om i vad mån de känner oro för *utbredd korruption*. Det är inte självklart vad medborgarna tänker på när de besvarar frågan. Vi vet från tidigare att när människor fått möjlighet att själva definiera vad de menar med korruption visar merparten av medborgarna stor medvetenhet om den smala standarddefinitionen av illegal korruption: ”att använda offentliga medel för privat vinning” (Bauhr et al 2010). Pengar under bordet för att utföra olika tjänster tillhör inte vanligheterna i svensk korruptionskultur. Samtidigt finns en gråzon av aktiviteter som starkt associeras till korruption. Medborgarna vill gärna vidga begreppet och illustrerar gärna svenska exempel – inte sällan erfarenhetsbaserade – på oegentligheter och missbruk som man uppfattar som korrupt. Hit hör till exempel vänskapskorruption, gentjänster eller bjudmiddagar i samband med bygglov, tillsyn, utskänkningstillstånd och upphandlingar. Studierna bekräftar att människors uppfattningar och attityder kring korruption varierar i tid och rum (Bauhr et al 2010).

Svenska folkets oro för utbredd korruption är liten, åtminstone i jämförelse med andra saker SOM-institutet frågar om i sina undersökningar. På listan över vad svenskarna känner oro för hamnar utbredd korruption på plats 8 av 12 (se tabell 2 inledningskapitlet). Svenskar är mer bekymrade över miljö, klimat, ekonomisk kris, arbetslöshet, ökade sociala klyftor och terrorism än över utbredd korruption. Ökad alkoholkonsumtion, globala epidemier, ökat antal flyktingar och militära konflikter hamnar dock lägre i orosbedömningarna.

I tabell 2 redovisas hur stark oron för utbredd korruption är bland samtliga svenskar och i olika befolkningsgrupper. Tjugosex procent av svenskarna upplever hotet om utbredd korruption som ”mycket oroande” och 37 procent ”ganska oroande”. Totalt sett är det alltså två tredjedelar av svenskar folket som är bekymrade över framtida korruption. Endast fem procent upplever sig själva som inte alls oroade.

Oron för utbredd korruption förefaller vara större än vad den borde vara givet att Sverige kommer så väl ut i internationella bedömningar och har så låg förekomst av korruption. Samtidigt vet vi inte i vilken utsträckning svarspersonerna tänker på förhållanden *utanför* Sverige när de besvarar frågan om hur de ”...ser på läget idag”. Det är möjligt att oron för utbredd korruption framför allt inte handlar om korruption på hemmaplan utan på andra håll i världen.

Män och kvinnor oroar sig lika mycket för utbredd korruption. Bland män är andelen oroade 61 procent jämfört med 64 procent bland kvinnorna. Skillnaden är dock alltför liten för att vara statistiskt signifikant.

Oro för korruption har, liksom all annan typ av oro, ett starkt samband med ålder. Äldre personer uttrycker starkare oro för utbredd korruption än yngre. Bland personer äldre än 65 år uttrycker 76 procent sådan oro. Motsvarande andel bland personer under 30 år är 42 procent. Ålderssambandet är intressant nog starkare bland högutbildade och bland kvinnor än bland lågutbildade och bland män. Högutbildade visar sig vara mindre oroliga för utbredd korruption än lågt utbildade personer. Bland högt utbildade svarar 60 procent att utbredd korruption är mycket eller ganska oroande inför framtiden. Motsvarande andel bland lågt utbildade är 69 procent.

Det finns inga signifikanta skillnader mellan svenska medborgare och medborgare från andra länder som är boende i Sverige. Men personer som *vuxit upp* i ett annat land i Europa eller utanför Europa uttrycker en något starkare oro (74 respektive 70 procent oroliga) jämfört med personer som *vuxit upp* i Sverige (kring 60 procent).

Oron för korruption är starkare bland personer som identifierar sig som klart till vänster (70 procent) än bland personer som själva placerar sig långt till höger (50 procent) längs den politiska vänster-högerdimensionen. Detta förhållande ger utslag också i skillnaderna mellan olika partiers sympatisörer. Vänsterpartiets sympatisörer är till exempel mer oroade över korruption (67 procent) än moderaternas (57 procent). Allra mest bekymrade över ett framtidsscenario med ökad korruption är kristdemokraternas sympatisörer (andel oroade 75 procent).

Tabell 2 Svenska folkets oro för utbredd korruption 2009 (procent, balansmätt)

Grupp	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Summa procent	Antal svar	balans	Andel oroande
Samtliga	26	37	32	5	100	1497	+ 26	63
Kön								
Kvinna	27	37	31	5	100	752	+ 28	64
Man	24	37	34	5	100	745	+ 22	61
Ålder								
16-29 år	14	28	49	9	100	243	-16	42
30-49 år	20	39	36	5	100	497	+ 18	59
50-64 år	33	36	28	3	100	401	+ 38	69
65-85 år	34	42	22	2	100	356	+ 52	76
Utbildning								
Låg	28	41	29	2	100	290	+ 38	69
Medellåg	21	38	35	6	100	476	+ 18	59
Medelhög	30	36	30	4	100	328	+ 32	66
Hög	24	36	34	6	100	390	+ 20	60
Utbildningsinriktning								
ekonomi/handel/administration	30	38	27	5	100	221	+ 36	68
estetisk/design/hantverk/konst	16	38	46	0	100	37	+ 8	54
hotell/restaurang/service/skönhetsvård	30	28	37	5	100	40	+ 16	58
hälso-/sjukvård	27	41	27	5	100	143	+ 36	68
humaniora/kultur	20	49	24	7	100	41	+ 38	69
jordbruk/skogsbruk/miljövärd	35	36	24	5	100	42	+ 42	71
teknik/byggt teknik/industri/transport	21	39	37	3	100	319	+ 20	60
media/journalistik/reklam	11	32	57	0	100	19	-14	43
naturvetenskap/matematik/data	19	34	38	9	100	104	+ 6	53
Pedagogik	26	36	31	7	100	105	+ 24	62
samhällsvetenskap/juridik	19	30	46	5	100	74	-2	49
socialt arbete/omsorg/psykologi	29	34	35	2	100	86	+ 26	63
Annan	31	29	30	10	100	52	+ 20	60
Vänster-högerideologi								
klart till vänster	35	35	28	2	100	139	+ 40	70
något till vänster	22	42	33	3	100	370	+ 28	64
varken till vänster eller till höger	31	35	29	5	100	411	+ 32	66
något till höger	24	36	36	4	100	395	+ 20	60
klart till höger	19	31	41	9	100	155	0	50
Partisynpati								
Vänsterpartiet	30	37	28	5	100	73	+ 34	67
Socialdemokraterna	25	40	32	3	100	386	+ 30	65
Miljöpartiet	26	39	31	4	100	156	+ 30	65
Centerpartiet	25	37	36	2	100	59	+ 24	62
Folkpartiet	25	36	34	5	100	114	+ 22	61
Kristdemokraterna	44	31	21	4	100	57	+ 50	75
Moderaterna	20	37	37	6	100	382	+ 14	57
Sverigedemokraterna	32	38	26	4	100	57	+ 40	70
Feministiskt initiativ	41	32	27	0	100	22	+ 46	73
Piratpartiet	15	37	36	12	100	52	+ 4	52
Annat parti	36	39	19	6	100	31	+ 50	75
Medborgarskap								
svensk medborgare	26	37	32	5	100	1421	+ 26	63
medborgare i annat land	17	40	40	3	100	35	+ 14	57
både svensk medborgare och medborgare i annat	21	33	40	6	100	33	+ 8	54

Forts.

Tabell 2 forts.

Grupp	Mycket oroande	Ganska oroande	Inte särskilt oroande	Inte alls oroande	Summa procent	Antal svar	Balans	Andel oroande
Barn i hushållet								
Egna barn i hushållet	27	39	30	4	100	1088	+32	66
Ej egna barn i hushållet	21	33	39	7	100	398	+8	54
Familjeklass								
Arbetarhem	27	37	33	3	100	630	+28	64
Jordbrukarhem	28	40	30	2	100	43	+36	68
Tjänstemannahem	23	37	35	5	100	486	+20	60
högre tjänstemannahem	18	40	36	6	100	124	+16	58
Företagarhem	26	40	28	6	100	118	+32	66
Uppväxtbakgrund								
ren landsbygd i Sverige	30	35	31	4	100	372	+30	65
mindre tätort i Sverige	23	37	36	4	100	382	+20	60
stad eller större tätort i Sverige	22	42	30	6	100	323	+28	64
Stockholm, Göteborg eller Malmö	30	32	33	5	100	206	+24	62
annat land i Norden	14	44	36	6	100	36	+16	58
annat land i Europa	28	46	22	4	100	46	+48	74
land utanför Europa	27	43	30	0	100	33	+40	70
Hushållsinkomst								
100 000 eller mindre	32	37	22	9	100	68	+38	69
101 000 – 200 000	33	36	28	3	100	158	+38	69
201 000 – 300 000	29	42	27	2	100	226	+42	71
301 000 – 400 000	25	41	30	4	100	229	+32	66
401 000 – 500 000	26	34	37	3	100	182	+20	60
501 000 – 600 000	22	37	34	7	100	195	+18	59
601 000 – 700 000	25	32	38	5	100	142	+14	57
701 000 – 800 000	22	44	29	5	100	85	+32	66
mer än 800 000	17	35	42	6	100	123	+4	52

Kommentar: Resultaten är hämtade från 2009 års SOM-undersökning. Frågan lyder: "Om du ser till läget idag, vad upplever du själv som mest oroande inför framtiden?". Balansmättet kan variera mellan -100 och +100 och visar andelen som svarat "mycket oroande" och "ganska oroande" minus andelen som svarat "inte särskilt oroande" och "inte alls oroande":

Vi har också upptäckt ett svagt men robust negativt samband mellan hushållsinkomst och oro för korruption som inte kan kontrolleras bort i multivariata analyser: Ju högre hushållsinkomst desto lägre oro för korruption. En möjlig orsak kan vara att möjligheterna för den enskilde att kunna hävda sig i ett korrupt samhälle hänger samman med ekonomiska resurser. Personer med knappare ekonomiska marginaler skulle ha mest att förlora på ett samhälle där tjänstemän måste smörjas ekonomiskt för att man skall kunna erhålla olika former av offentlig service.

Få exponerade men många oroade

Studien bekräftar den gängse bilden att svenskar i liten utsträckning kommer i kontakt med illegal korruption. Tretton av tusen svenskar, eller drygt en procent, uppger i SOM-undersökningen 2009 att de någon gång blivit erbjudna att betala mutor i

sina kontakter med tjänstemän i offentliga myndigheter eller anställda på företag. Att erbjudanden om att betala mutor överhuvudtaget förekommer är allvarligt nog. Även vid låga korruptionsnivåer föreligger risker att medborgares rättmätiga förväntningar om likabehandling och opartiskhet i kontakter med myndigheter minskar.

Trots låg exponering för muterbjudanden idag är oron för framtida korruption desto mer utbredd bland svenska folket. Hela två tredjedelar av svenska folket uttrycker en oro för utbredd korruption i framtiden. En jämförelsepunkt är att korruption uppfattas som ungefär lika allvarligt som terrorism. Resultaten visade att korruptionsoron är jämnt spridd i olika befolkningsgrupper men starkare bland äldre, bland låginkomsttagare och lågt utbildade.

Not

- ¹ Ensidediga t-test för skillnad mellan två medeltal användes för att illustrera grupp-skillnaderna.

Referenser

- Bauhr, Monika, Naghmeh Nasiritousi, Henrik Oscarsson & Anna Persson (2010) *Perceptions of Corruption in Sweden*. Working paper 2010:8. University of Gothenburg: QoG Institute.
- Karklins, Rasma. (2005). The system made me do it: Corruption in post-communist societies. Armonk, N.Y.: M.E.
- Malec, K. L. (1993). Public Attitudes toward Corruption: Twenty-five Years of Research. In H. G. Frederickson (Ed.), *Ethics and Public Administration* (pp. 13-27). Armonk, NY: M.E. Sharpe
- Redlawsk, D.P and J.A. McCann (2005), "Popular interpretations of 'corruption' and their partisan consequences", *Political Behavior*, 27 (3): 261
- Transparency International (2009). *Corruption Perceptions Index 2008*. Berlin: Transparency International (<http://www.transparency.org>).

INTEGRITETSRISKER OCH NYA MEDIER

ANDRÉ JANSSON

Övervakningssystem av olika slag är en alltmer integrerad del av det moderna samhället. De förekommer i olika skepnader, i olika sammanhang och fyller olika funktioner. Men ofta ligger det en negativ klang i ”att vara övervakad”. Sinnebilderna är kanske 1700-tals-filosofen Jeremy Benthams panoptiska fängelsemodell för total *överblick* (jfr det franska ordet *surveillance*) av interner eller George Orwells skönlitterära dystopi om ett Big Brother-samhälle (se t ex Lyon, 2007). Dessa totalitära tankefigurer återspeglar emellertid blott en sida av vad övervakning handlar om. Övervakning kan också handla om tekniska och administrativa processer som underlättar och skapar trygghet i människors vardag. Att ”vaka över” någon eller något är ett sätt att visa omsorg och ansvarstagande. Av den anledningen legitimeras övervakningssystem ofta med argument som tar fasta på människors behov av trygghet och säkerhet. Således kan (och måste) allt utövande av övervakning göras till föremål för moraliska överväganden där risken för till exempel integritetsintrång ställs emot de trygghetsbehov som finns i olika grupper och miljöer.

I takt med den tekniska utvecklingen har dessutom frågan om vad som egentligen är ”övervakning” kommit att bli mer komplex. Inte minst genomsyras den moderna människans vardag av privata kommunikationstekniker som kan användas för övervakning, eller vad som i vissa fall skulle kunna kallas för ”undervakning” (*sous-veillance*; när människor bevakar makthavare) eller ”mellanvakning” (*inter-veillance*; ett ömsesidigt mellanmänniskt bevakande på och mellan olika samhällsnivåer) (se Jansson, kommande 2010a). Telefoner, kameror och datorer integreras i nätverk där bilder och annat material kan lagras och spridas av enskilda användare på ett sätt som är mer eller mindre oöverblickbart och oförutsägbart. Vidare inbegriper den teknologiserade konsumtionskulturen nya former av personlig service som i grunden förutsätter automatiserad eller interaktiv övervakning. När konsumenterna till exempel använder kundkort eller handlar online genereras information som i aggregerad form bidrar till att producera förfinade instrument för till exempel marknadsföring. Det skapas ett slags rundgång av information som ackumuleras i överblickbara och anonyma reservoarer.

Många kritiska tänkare har således kommit att karakterisera det nutida samhället som ett övervakningssamhälle eller ett kontrollsamhälle (Deleuze, 1992) där människor i sin vardag är med och producerar sin egen disciplinerande inhägnad (Andrejevic, 2007). Empiriska resultat, som ligger i linje med det kritiska perspektivet, visar också att många människor upplever att övervakningssystemen är så allomfattande och oundvikliga att det inte är någon idé att försöka förstå sig på, än mindre

motarbeta dem (Best, 2010). Å andra sidan finns det forskning som visar att enskilda individer ofta är beredda att betala övervakningens pris (i form av ökad exponering och registrering) för att komma i åtnjutande av konsumtionssamhällets glädjeämnen (ibid), och ibland till och med bejaktar den sociala kontroll och exponering som följer av till exempel sociala medier (se t ex McGrath, 2004; Albrechtslund, 2008). Attityderna till övervakning skiftar kort sagt beroende på vilken typ av övervakning det rör sig om och vilka människor man frågar. De förändras också över tid, som en följd av att nya tekniker, vanor och maktförhållanden naturaliseras i samhället.

Syftet med det här kapitlet är att ge en nutida belysning av vilka attityder som finns till övervakning bland Sveriges invånare.¹ Mer specifikt fokuseras den negativa sidan av övervakning; de sammanhang i vilka övervakning riskerar att hota människors personliga integritet. Vilka typer av övervakning upplevs ur det perspektivet som problematiska? Och vilka bakgrundsfaktorer förklarar människors inställning till övervakning?

Flyktiga informationsflöden

I den nationella SOM-studien 2010 (enkät 3) ställdes följande fråga:

- I vilken grad anser du att följande företeelser riskerar att inkräkta på människors personliga integritet?

Frågan åsyftade alltså integritetsproblem på ett övergripande plan, snarare än på ett strikt individuellt plan, och angav tolv företeelser vars karaktär potentiellt skulle kunna inbegripa integritetsrisker: *transaktioner via internet; konto- och kundkort; e-post; mobiltelefon; samkörning av offentliga personregister; polissamarbete över nationsgränserna; opinionsundersökningar; kameraövervakning av offentliga platser; spridning av privata bilder via Internet; kameraanvändning via internet (webbkamera); sociala medier på Internet, samt fotografering via mobil*. Frågan kunde besvaras längs en fyrgradig skala från ”mycket hög grad” till ”mycket liten grad”. Därtill fanns alternativet ”kan ej bedöma”. Det övergripande svarsmönstret framgår av Tabell 1.

Tre ”risknivåer” kan urskiljas bland de uppställda företeelserna. Störst integritetsrisk förknippas med nya medier och den cirkulering av privat information som äger rum via dem. Det handlar framför allt om spridning av privata bilder på internet, men också om associerade företeelser som sociala medier, foto via mobil och webbkamera. Just spridningen av privata bilder på internet kan här ses som ett sammantaget uttryck för mediernas ökade konvergens. Den andra nivån innehåller företeelser som är mer institutionellt sanktionerade och kontrollerade; offentlig kameraövervakning, samkörning av register och transaktioner med konto- eller kundkort och via Internet. På den tredje nivån återfinns företeelser som i relativt ringa grad anses utgöra integritetsrisker; e-post, mobiltelefoni, internationellt polis-samarbete och opinionsundersökningar.

Tabell 1 Integritetsrisker förknippade med olika företeelser 2009 (procent)

	Konto/ kund- kort	Bet/ trans inter- net	Off kamera- över- vakn	Foto via mobil	Webb- kamera	Priv bilder inter- net	Soc medier	E-post	Mobil- telefon	Op- under- sök	Sam- körn off reg	Inter- net polis smrb
Mkt hög grad	12	11	10	15	13	41	20	4	4	4	13	5
Ganska hög grad	20	19	17	26	23	31	29	10	10	7	21	11
Ganska liten grad	29	29	35	31	28	11	17	36	34	32	28	29
Mycket liten grad	24	23	31	16	16	5	6	33	37	42	21	36
Kan ej bedöma	15	17	7	13	21	13	27	18	15	15	17	19
Antal svar	1587	1578	1584	1581	1566	1583	1566	1568	1578	1576	1587	1586

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Om man ska anföra en mer generell tolkning av vad som anses betinga en ökad respektive minskad integritetsrisk kan tre centrala faktorer lyftas fram. För det första tycks *nya och ännu inte naturaliserade teknologier* i högre grad ses som riskabla. Det behöver inte nödvändigtvis hänga samman med integritetsfrågor, utan samverkar också med en inom många samhällsgrupper mer allmän skepsis inför det nya och oprövade. I takt med att nya tekniker införlivas i vardagslivet och görs ”oumbärliga”, som till exempel mobiltelefoner uppfattas de generellt även som mindre problematiska. För det andra antyder resultaten att *visuell exponering* uppfattas som en integritetsrisk – framför allt via nya medier, men även via kameraövervakning, som är en mycket kontroversiell företeelse (vilket vi kommer att se längre fram i analysen). Här är det inte nödvändigtvis graden av risk som åsyftas, utan kanske snarare riskens karaktär. Att bli visuellt exponerad och eventuellt identifierad i sammanhang man inte själv valt skapar en konflikt där självet mest privata dimensioner står på spel. ”Risken” att komma med på andra människors privata fotografier är inte ny. Men idag finns fotoalbum inte bara i bokhyllor och byrålådor, utan cirkulerar tämligen fritt via sociala nätverk som *Facebook* och *Flickr* och riskerar således att hamna i orätta händer. För det tredje, som redan antytts, anses integritetsriskerna vara högre när det gäller *icke institutionellt sanktionerade företeelser*. Även om institutionaliserade övervakningssystem som offentliga kameror och integrerade system för e-handel kan uppfattas som oöverskådliga och påträngande, är deras användning inte avhängig av enskilda privatpersoners (dåliga) omdöme, som i fallet med mobilfoto, utan följer vissa givna regelverk och beslutsformer.

Den sammantagna slutsatsen så långt är alltså att en majoritet av befolkningen anser att den framväxande digitala mediekulturen medför påtagliga integritetsrisker, som särskilt kan knytas till informationsflödernas flyktighet och privata natur. Genom faktoranalys kan vi också konstatera att risker förknippade med sociala medier definierar en av tre separata ”integritetsdimensioner” i riskhänseende (Tabell

2). Faktoranalysen visar tre olika svarsmönster där olika riskupplevelser kopplas samman. Vi kan kalla dimensionerna för ”elektroniska transaktioner”, ”statsövervakning” respektive ”sociala medier”. Dessa dimensioner kommer att ligga till grund för delar av den fortsatta analysen.

Tabell 2 Faktoranalys av integritetsrisker 2009 (faktorladdningar)

	Dimension		
	”Elektroniska transaktioner”	”Statsövervakning”	”Sociala medier”
Transaktioner via internet	,843	,143	,232
Konto- och kundkort	,840	,128	,196
E-post	,690	,386	,159
Mobiltelefon	,652	,465	,126
Samkörning av offentliga personregister	,088	,809	,185
Polissamarbete över nationsgränserna	,217	,813	,196
Opinionsundersökningar	,329	,663	,053
Kameraövervakning av offentliga platser	,176	,595	,226
Spridning av privata bilder via internet	,047	,105	,823
Kamera via internet (webbkamera)	,220	,204	,785
Sociala medier på internet	,228	,164	,694
Fotografering via mobil	,156	,170	,753
Förklarad varians	22 %	22 %	22 %

Kommentar: Respondenter som svarat ”kan inte bedöma” har exkluderats från urvalet. Analysen genomförd som principalkomponentanalys, Varimax-rotering enligt Kaisers kriterium.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Upplevda integritetsrisker i olika samhällsgrupper

Människors riskupplevelse följer ett relativt generellt demografiskt mönster. Kvinnor anser att medietekniker är en integritetsrisk i högre grad än män (Tabell 3). Likaså är äldre personer mer oroade/kritiska än yngre. Här ska dock noteras att den allra yngsta åldersgruppen, 16-19-åringar, avviker från trenden genom att generellt göra en högre riskbedömning än personer mellan 20 och 50 år (vilket ej kan utläsas av Tabell 3). Skillnaden mellan könen framträder särskilt tydligt när det gäller digital fotografering (svarsalternativen ”fotografering via mobil”, ”webbkamera” och ”spridning av privata bilder via Internet”). Resultatet torde hänga samman med att kvinnor i högre grad riskerar att bli utsatta för oönskad exponering än män – något

som den digitala tekniken, och vissa därigenom framväxande kulturformer, såsom bildsajter, ytterligare bidrar till. Mönstret framgår av Tabell 3, där medelvärden har beräknats på en skala från 0 (låg riskupplevelse = instämmer i ”mycket liten grad”) till 3 (hög riskupplevelse = instämmer i ”mycket hög grad”).

Skillnaden mellan män och kvinnor åskådliggörs också i Figur 1, där de ovan utkristalliserade faktorerna, integritetsdimensionerna, har omvandlats till tre beroende variabler genom den så kallade regressionsmetoden (för en närmare beskrivning av denna metod, se t ex DiStefano et al, 2009). Värdet på den nya faktorvariabeln anger utifrån den enskilda svarspersonens svarsmönster var på faktorn han eller hon är placerad. För hela urvalet är medelvärdet för respektive faktorvariabel 0, men det kan variera mellan olika grupper i urvalet. I vår studie indikerar positiva medelvärden att en viss grupp bedömer risken för integritetsinskränkningar som större än populationen som helhet, och omvänt för negativa värden. Staplarna i Figur 1 visar således i vilken grad svaren bland män respektive kvinnor avviker från det generella svarsmönstret för de olika dimensionerna. Skillnaden mellan män och kvinnor är obetydlig när det gäller ”Elektroniska transaktioner” och ”Statsövervakning”, men betydande för ”Sociala medier”. Här föreligger alltså en viktig demografisk skillnad.

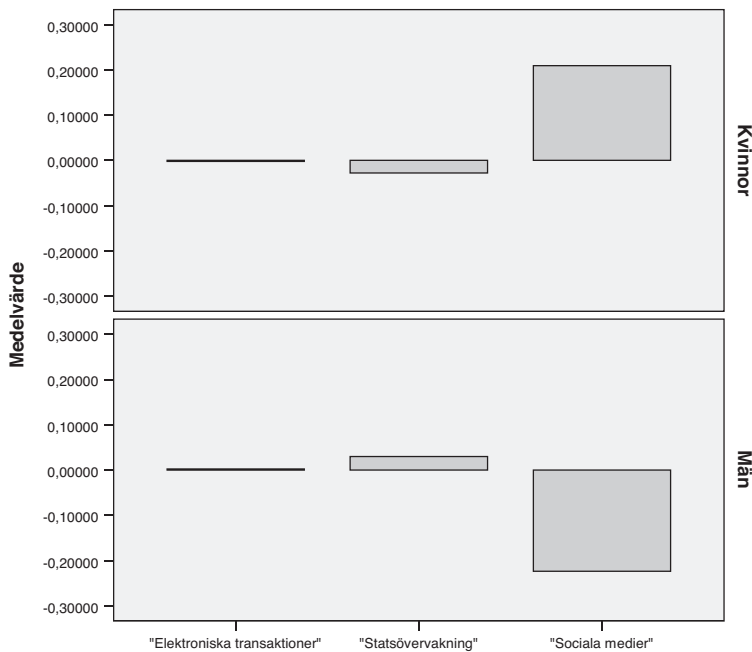
Tabell 3 Bedömning av integritetsrisker efter kön och ålder 2009 (medelvärden på en skala från 0 (låg riskupplevelse) till 3 (hög riskupplevelse))

	Konto-/ kund- kort	Betaln/ trans internet	Off kamera- övervakn	Foto via mobil	Webb- kamera	Privata bilder internet	Soc medier	E-post	Mobil- tele
Totalt medelvärde	1,23	1,21	1,06	1,46	1,41	2,24	1,88	0,81	0,78
Kön									
Män	1,20	1,17	1,10	1,30	1,20	2,07	1,80	0,77	0,76
Kvinnor	1,26	1,24	1,02	1,61	1,60	2,39	1,94	0,85	0,80
Ålder									
16-29 år	1,17	1,19	1,41	1,51	1,35	2,14	1,70	0,72	0,79
30-49 år	1,10	1,08	1,08	1,44	1,32	2,13	1,80	0,77	0,75
50-64 år	1,29	1,24	1,01	1,52	1,49	2,38	1,98	0,90	0,82
65-85 år	1,40	1,41	0,84	1,39	1,56	2,31	2,14	0,86	0,77

Kommentar: Respondenter som svarat ”kan inte bedöma” har exkluderats från urvalet.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Figur 1 Samband mellan faktoranalysens integritetsdimensioner och kön 2009 (medelvärden på faktorvariabler)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

I Tabell 3 finns också ett tydligt undantag från det övergripande mönstret. Det gäller offentlig kameraövervakning, som uppfattas som en klart större risk bland män och bland yngre personer. Bland de yngsta anses offentlig kameraövervakning vara en integritetsrisk i paritet med informationsflödena i sociala medier. En tänkbar förklaring till detta är att unga personer upplever att de har kontroll över sin egen användning av sociala medier, genom att ha naturaliserat olika sätt att hantera de integritetsrisker som ändå föreligger. Offentlig kameraövervakning, som bland annat inbegriper övervakning av skolor, utgör däremot ett allestädes närvarande och opåverkbart element i vardagslivet. Denna tolkning ges stöd av resultat från särskilda ungdomsstudier (Datainspektionen, 2008). Det är samtidigt noterbart att samma studier visar att ungdomars acceptans av kameraövervakade skolmiljöer har ökat under de senaste åren.

Inställningen till kameraövervakning intar en säregen position också när vi studerar betydelsen av social position. Det generella mönstret är att lågutbildade personer i högre grad förknippar medietekniker med integritetsrisker. Men för offentlig kameraövervakning gäller det omvända, vilket dock kan förklaras av att det är äldre personer

som generellt sett har den lägsta utbildningen. Om man ser till klasstillhörighet är det i tjänstemannahem som offentlig kameraövervakning är mest accepterad. Det gäller särskilt bland personer med utbildning inom ekonomi/handel/administration, hotell/restaurang/service/skönhet och pedagogik – alltså i grupper som troligtvis själva arbetar inom näringar som finns i offentliga eller halvoffentliga miljöer. Det ska även noteras att personer med pedagogisk utbildning, liksom personer med utbildning inom socialt arbete/omsorg/psykologi respektive ”annan” utbildning (som inbegriper bland annat militära och polisiära utbildningar), tillhör de mest oroade/riskmedvetna när det gäller cirkuleringen av digitala bilder. Denna skepsis ska ses i ljuset av tidigare historiska erfarenheter av vilka samhällsgrupper som i högst grad brukar proklamera nya medieteknikers potentiellt skadliga inflytande på befolkningen i allmänhet och den unga generationen i synnerhet.

Tabell 4 Upplevda integritetsrisker efter social position 2009 (medelvärden)

	Konto-/ kund- kort	Betaln/ trans internet	Off kamera- övervakn	Foto via mobil	Webb- kamera	Privata bilder internet	Soc medier	E-post	Mobil- tele
Totalt medelvärde	1,23	1,21	1,06	1,46	1,41	2,24	1,88	0,81	0,78
Utbildningsnivå									
Låg utbildning	1,63	1,63	0,92	1,50	1,65	2,38	2,09	1,04	0,89
Medellåg utb	1,35	1,35	1,14	1,44	1,46	2,22	1,85	0,87	0,87
Medelhög utb	1,05	1,03	1,10	1,42	1,30	2,25	1,83	0,73	0,72
Hög utbildning	0,92	0,91	1,01	1,51	1,30	2,15	1,84	0,69	0,64
Utbildningsinriktning									
Ekonomi/handel/adm	1,22	1,21	0,99	1,42	1,43	2,25	1,88	0,81	0,75
Est/des/hantv/konst	1,37	1,51	1,22	1,56	1,37	2,23	1,72	0,74	0,82
Hotell/rest/service/skönhet	1,62	1,68	0,80	1,32	1,31	2,24	1,74	0,81	0,90
Hälsa-/sjukvård	1,18	1,16	1,10	1,56	1,50	2,23	1,99	0,90	0,85
Humaniora/kultur	1,09	1,19	1,27	1,63	1,44	2,28	2,07	0,79	0,75
Jordbruk/skog/miljö	1,27	1,31	1,09	1,65	1,27	2,26	1,64	0,96	1,09
Teknik/bygg/industri/trp	1,12	1,08	1,05	1,27	1,21	2,07	1,84	0,70	0,72
Media/journalistik/reklam	1,32	1,18	1,22	1,59	1,37	2,03	1,57	0,61	0,57
Naturvet/matematik/data	1,07	0,98	1,06	1,35	1,18	2,21	1,77	0,52	0,52
Pedagogik	0,87	0,93	0,93	1,73	1,66	2,34	1,89	0,79	0,70
Samhällsvetenskap/juridik	0,88	0,89	1,09	1,39	1,13	2,03	1,80	0,83	0,79
Soc arb/omsorg/psykologi	1,45	1,54	1,23	1,69	1,63	2,35	2,04	1,03	0,92
Annan	1,64	1,51	1,10	1,50	1,81	2,50	2,09	1,24	0,88
Familjeklass									
Arbetarhem	1,40	1,41	1,14	1,53	1,42	2,25	1,82	0,91	0,88
Jordbrukarhem	1,18	1,15	1,19	1,62	1,33	2,22	1,78	0,91	0,95
Tjänstemannahem	1,09	1,04	0,93	1,41	1,39	2,22	1,90	0,74	0,68
Högre tjänstemannahem	0,99	0,96	0,95	1,26	1,28	2,24	1,93	0,68	0,68
Företagarhem	1,18	1,25	1,12	1,52	1,48	2,30	1,98	0,77	0,75

Kommentar: De som svarat ”kan inte bedöma” har exkluderats från urvalet. Antalet svarande är lågt i vissa utbildningskategorier, lägst inom media/journalistik/reklam, där antalet svarande är ca 30.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Utbildning och subjektiv klassposition har störst inverkan på inställningen till elektroniska transaktioner, vilka uppfattas som klart mindre riskabla inom tjänstemannagrupper. Det kan till stor del bero på en längre tids naturalisering av detta slags tekniker i vardagen. Skillnaderna är däremot relativt små när det gäller nya privata medietekniker, som till exempel webbkamera och sociala medier, och när det gäller spridningen av privata bilder på Internet föreligger ingen betydande skillnad mellan till exempel arbetar- och tjänstemannahem. Inom arbetargruppen finns det således en mer generell skepsis, medan personer inom tjänstemannasfären i högre grad gör åtskillnad mellan olika tekniker och företeelser. Detta kan tolkas som att det inom den senare gruppen finns en större förtrogenhet med såväl ny teknik som offentlig debatt, vilket i sin tur omsätts i en högre grad av reflexivitet. Det skulle i så fall vara ett resultat som stämmer väl överens med vad som framkommit i kvalitativa studier (se t ex Jansson, kommande 2010b).

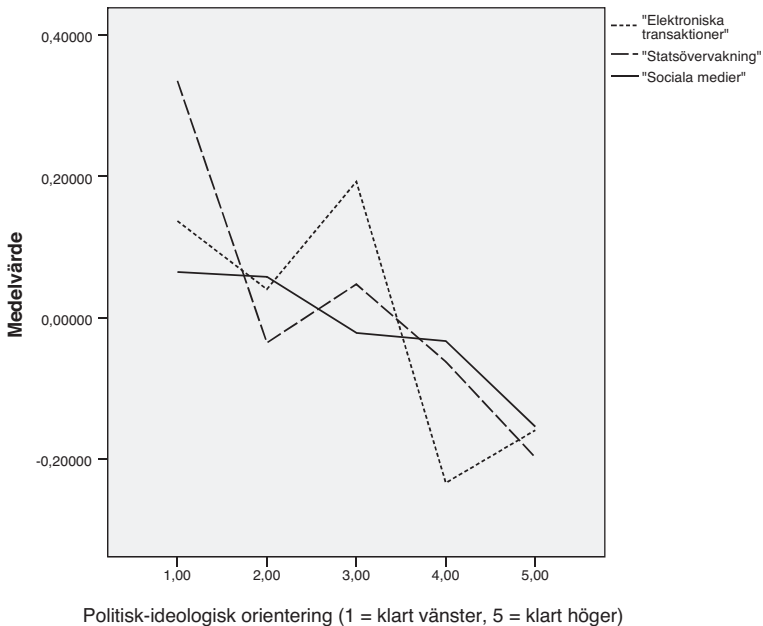
Vi finner fler intressanta distinktioner om vi även tar hänsyn till utbildningsriktning. En sådan distinktion är att de med utbildning inom humaniora/kultur är kritiska till såväl kameraövervakning som sociala medier, medan de med utbildning inom reklam/journalistik/medier förknippar integritetsrisker i hög grad med kameraövervakning, men i låg grad med sociala medier. Det ska här hållas i minnet att antalet svarande är mycket lågt (kring 30) i dessa kategorier, varför man ska vara försiktig med generella slutsatser. Likväl antyds att inställningen till övervakning är nära kopplad till dels ideologiska och värderingsmässiga bedömningar, dels praktiska erfarenheter, vilka i sin tur bottnar i strukturella bakgrundsfaktorer som utbildning. Ett bra sätt att nå djupare förståelse för dessa mönster är att vaska fram mellanliggande faktorer.

Ideologi, tillit och intresse

I det följande ska vi att abstrahera analysen en aning genom att enbart studera sambandet mellan de tre integritetsdimensionerna och människors sociala och värderingsmässiga orienteringar. Det utkristalliseras här tre intressanta faktorer som kompletterar den sociala kartan ovan. Den första faktorn har att göra med *politisk-ideologisk orientering* (Figur 2), där det framgår att graden av riskupplevelse minskar ju längre högerut människor är benägna att positionera sig på en skala. Det är framförallt inställningen till elektroniska transaktioner och statsövervakning som påverkas av politisk-ideologisk orientering (de brantaste kurvorna) – något som stämmer överens med tidigare analyser av befolkningens inställning till FRA-lagen (se Bjereld och Oscarsson, 2009) – medan inställningen till sociala medier påverkas i lägre grad. Mönstret förstärks ytterligare om vi studerar den samlade effekten av utbildning och politisk-ideologisk orientering, eftersom båda variablerna verkar i samma riktning (ej tabellredovisat). Lågutbildade till vänster på den politiska skalan uttrycker i högst grad en oro inför ökade integritetsintrång, medan det omvända gäller för högutbildade med högerorientering. Dessa två faktorer tillsammans

inskräper således bilden av att inställningen till sociala medier påverkas i lägre grad än de övriga två dimensionerna av social klasstillhörighet, vilket diskuterades ovan.

Figur 2 Samband mellan faktoranalysens integritetsdimensioner och politisk-ideologisk orientering 2009 (medelvärden på faktorvariabler)

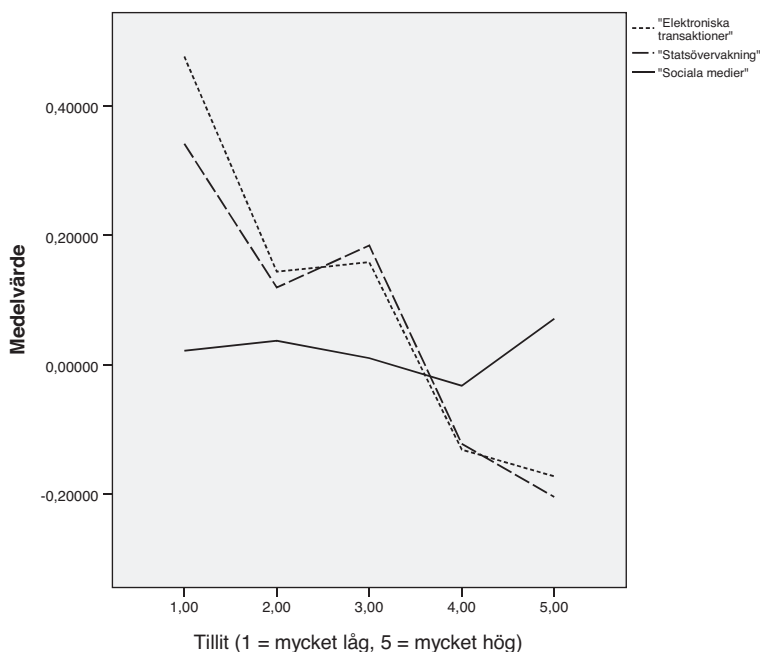
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Den andra faktorn handlar om *mellanmänsklig tillit*. I SOM-undersökningen har de intervjuade fått ange på en elvgradig skala (0-10) i vilken grad de anser att det går att "lita på människor i allmänhet" (jfr Bo Rothsteins kapitel i denna volym). Svarmönstret är i stort sett oberoende av politisk-ideologisk orientering, det vill säga den mellanmänskliga tilliten är ungefär densamma bland höger- och vänsterorienterade personer. Enda undantaget är att graden av tillit är något lägre bland dem som vill placera sig varken till vänster eller till höger, vilket beror på att det inom denna grupp återfinns inte bara "mittenväljare" utan även politiskt ointresserade grupper där graden av socialt kapital är lägre (se Rothstein, 2003, för en ingående diskussion kring relationen mellan tillit och socialt kapital).

Figur 3 visar att tillit har betydelse för i vilken grad människor anser att det finns risker inom dimensionerna "statsövervakning" och "elektroniska transaktioner". Ju högre tilliten till andra människor är, desto lägre bedömer man att risken för

inskränkt integritet är på dessa områden. Ökad tillit har således samma effekt som ökad utbildning och politisk-ideologisk högerorientering. Men det mönstret gäller inte för dimensionen ”sociala medier”, som inte tycks påverkas alls av graden av tillit. En förklaring kan vara att både elektroniska transaktioner och statsövervakning bygger på vad Anthony Giddens (1991) kallar ”abstrakta system”, som i princip ska fungera likadant oberoende av sociala sammanhang och moraliska överväganden (om man bortser från själva införandet av systemen). Stora delar av det moderna livet bygger på att människor känner en grundläggande tillit till att detta slags system fungerar som de ska och inte missbrukas. Även sociala medier fungerar i hög grad som abstrakta system, där övervakning är en integrerad del av den tekniska logiken (Abe, 2009). Men integritetsriskerna är i det sammanhanget också knutna till enskilda individers överväganden och eventuella godtycke.

Figur 3 Samband mellan faktoranalysens integritetsdimensioner och mellanmännisklig tillit 2009 (medelvärden på faktorvariabler)

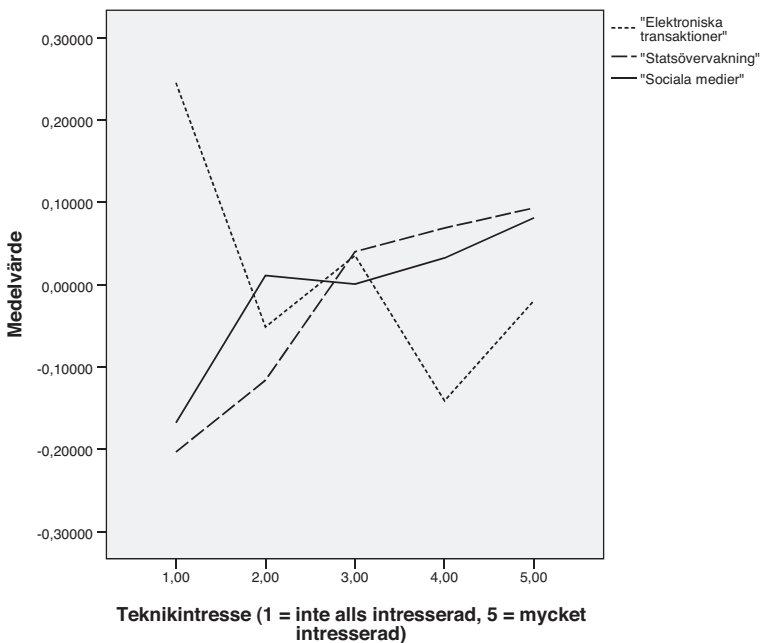
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Svarsmönstret i Figur 3 återspeglar således inte bara en grundläggande, ”för-reflexiv” tillit, utan också en socialt anpassad kalkyl. Den något paradoxala slutsatsen är således att frågan om ”mellanmännisklig tillit” i detta fall fungerar som en indikator

på människors tillit till system snarare än till socialt handlande. Det ska även tilläggas att inflytandet av tillit ser olika ut i olika sociala grupper. Bland lågutbildade (oberoende av ålder) finns ett starkt linjärt samband mellan ökad mellanmänsklig tillit och minskad riskbedömning, medan ett svagt samband i omvänd riktning föreligger inom övriga utbildningskategorier (ej redovisat i figur). Tillitsvariabeln har på det hela taget lägst effekt bland högutbildade. Detta mönster kan troligtvis tolkas i termer av olika grader av förtroget med företeelsen som sådan (tekniskt och socialt) och därmed olika grader av erfarenhetsbaserad, praktisk reflexivitet. Vi återkommer till detta i nästa avsnitt.

Den tredje och sista faktorn handlar om *intresseorientering*, där en tydlig distinktion framträder mellan teknikintresse och kulturintresse. Teknikintresserade personer är avsevärt mindre oroad för integritetsrisker inom dimensionerna ”sociala medier” och ”elektroniska transaktioner” än de som är ointresserade av teknik (Figur 4).

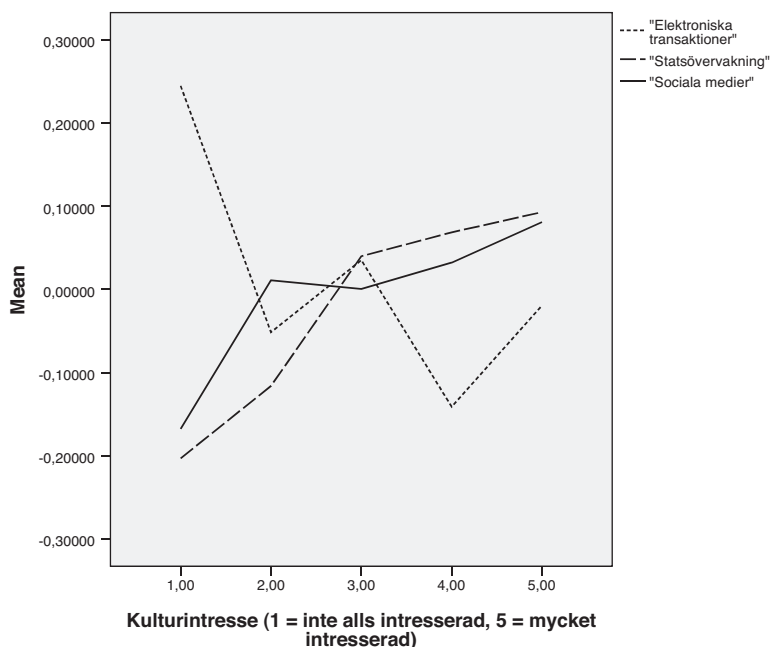
Figur 4 Samband mellan faktoranalysens integritetsdimensioner och teknikintresse 2009 (medelvärden på faktorvariabler)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Däremot intar teknikintresserade en mer skeptisk attityd när det gäller ”statsövervakning”. Ökat kulturintresse hänger däremot samman med en kritisk hållning när det gäller ”sociala medier” och ”statsövervakning” (Figur 5) – en kritik som förstärks ytterligare bland personer som samtidigt är mycket politiskt intresserade (ej redovisat i tabell). Resultatet kan delvis förklaras av intresseskillnader mellan män och kvinnor, men understryker också att bedömningen av integritetsrisker tar form i spänningsfältet mellan ideologiska och erfarenhetsgrundade värderingar. Medan kulturellt och politiskt intresse indikerar ett samhällsligt engagemang där personlig integritet är ett överordnat värde, korresponderar teknikintresse med den pragmatiska (och troligen mer erfarenhetsbaserade) synen på vardagliga övervakningsmedier som Best (2010) fann i sin kvalitativa studie.

Figur 5 Samband mellan faktoranalysens integritetsdimensioner och kulturintresse 2009 (medelvärden på faktorvariabler)

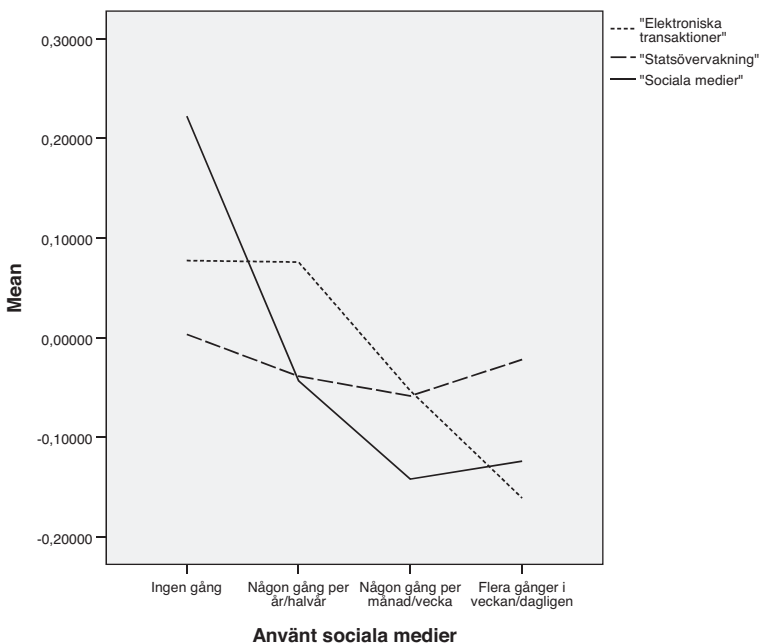

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

En erfarenhetsbaserad digital reflexivitet

I resonemangen ovan har vi redan snuddat vid frågan om vad direkt erfarenhet och kunskap om nya sociala medier betyder för människors syn på potentiella integritetsrisker. Utifrån de sociala och värderingsmässiga variablerna har vi bland annat kunnat dra slutsatsen att personer med högre utbildning gör mer differentierade bedömningar och att olika intresseorienteringar leder i olika riktningar. Det är således intressant att se närmare på vad själva användningen av sociala medier betyder, samt hur olika typer av online-aktiviteter inverkar på riskbedömningen. Föga förvånande föreligger ett tydligt samband mellan ökad användning av sociala medier och en minskad riskbedömning vad gäller just "sociala medier" (se Figur 6). Även för dimensionen "elektroniska transaktioner" finns ett liknande samband.

Figur 6 Samband mellan faktoranalysens integritetsdimensioner och användning av sociala medier 2009 (medelvärden på faktorvariabeln)

Kommentar: Urvalet är begränsat till dem som säger sig ha använt Internet under det senaste året.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Vad som emellertid måste understrykas är att kurvan för ”sociala medier” planar ut och till och med vänder uppåt bland de som använder sociala medier flera gånger i veckan eller dagligen. Sambandet är alltså inte helt linjärt. En tolkning skulle här kunna vara att det är den stora andelen ungdomar bland de mest regelbundna användarna (vilka också uppfattar integritetsrisker i hög grad) som förklarar denna kurva. Om man filtrerar bort personer under 30 år förstärks emellertid det kurvlinjära mönstret (ej redovisat i figur), vilket då snarare talar för att ökad förtrogenhet med medieformen bidrar till en ökad medvetenhet om, eller oro för, potentiella integritetshot. Resultatet belyser således ytterligare de variationer ifråga om reflexivitet som finns mellan olika sociala grupper, och kan eventuellt beskrivas i termer av ”digital reflexivitet”.

Tabell 5 Upplevda mediala integritetsrisker efter användning av sociala medier 2009 (medelvärden)

	Foto via mobil	Webbkamera	Privata bilder på internet	Sociala medier
Totalt medelvärde (inklusive icke-användare)	1,46	1,41	2,24	1,88
Skrivit om mig själv/vad jag gör				
Ingen gång	1,46	1,38	2,24	1,88
Någon gång senaste året	1,72	1,42	2,19	1,79
Någon gång i månaden	1,41	1,19	2,10	1,70
Någon gång i veckan eller oftare	1,46	1,27	2,07	1,52
Skrivit om aktuella händelser/samhällsfrågor				
Ingen gång	1,47	1,31	2,19	1,78
Någon gång senaste året	1,54	1,34	2,15	1,59
Någon gång i månaden	1,46	1,21	1,97	1,46
Någon gång i veckan eller oftare	1,54	1,35	2,07	1,62
Lagt ut foton på mig själv/familjen				
Ingen gång	1,50	1,44	2,29	1,83
Någon gång senaste året	1,49	1,21	2,10	1,65
Någon gång i månaden	1,43	1,21	1,93	1,54
Någon gång i veckan eller oftare	1,53	1,32	2,04	1,67
Chattat				
Ingen gång	1,39	1,40	2,24	1,87
Någon gång senaste året	1,60	1,25	1,97	1,61
Någon gång i månaden	1,35	1,17	2,02	1,55
Någon gång i veckan eller oftare	1,57	1,31	2,17	1,68
Kontaktat personer jag inte kände				
Ingen gång	1,51	1,39	2,19	1,80
Någon gång senaste året	1,38	1,12	2,08	1,60
Någon gång i månaden	1,45	1,24	2,07	1,45
Någon gång i veckan eller oftare	1,60	1,27	2,00	1,42

Kommentar: Urvalet är begränsat till dem som säger sig ha använt sociala medier under det senaste året.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

En närmare analys av hur olika användningsområden inom sociala medier påverkar de variabler som konstituerar integritetsdimensionen ”sociala medier” nyanserar mönstret. I Tabell 5 bekräftas dels att regelbundna användare generellt sett förknippar sociala medier med integritetsrisker i lägre grad än de som inte är regelbundna användare, dels att de som är mest aktiva, genom att till exempel chatta, blogga eller publicera bilder, uttrycker en betydande riskmedvetenhet. Det kurvlinjära mönstret går igen inom flertalet riskkategorier. Den minsta skillnaden mellan användarna av sociala medier och befolkningen i stort återfinns för kategorin ”fotografering via mobil”, där riskmedvetenheten i vissa fall till och med är något högre än genomsnittet. Talande nog är detta också den enda kategori inom dimensionen som inte explicit berör sociala medier.

Sammanfattning

Vi har i det här kapitlet kunnat konstatera att nya medier i allmänhet och sociala medier i synnerhet uppfattas som en betydande integritetsrisk. Uppfattningen är särskilt utbredd bland kvinnor, bland äldre personer och bland lågutbildade. Vi har även kunnat konstatera att en klart mindre andel av befolkningen förknippar integritetsrisker med olika former av statsövervakning respektive elektroniska transaktioner via kort eller Internet. Till viss del torde detta kunna förklaras av att sociala medier alltjämt är en relativt ny och för många oprövad företeelse. En kompletterande förklaring har att göra med de nya informationsflödenas på samma gång flyktiga och privata natur. De resultat som framkommit antyder att det interaktiva medielandskapet frammanar en ny typ av digital reflexivitet, som formas i samspelet mellan kunskap och förtrogenhet med olika slags tekniker. Indikationer på detta är att högutbildade personer gör mer differentierade riskbedömningar än lågutbildade, samt att regelbunden och aktiv användning av sociala medier också inbegriper en betydande riskmedvetenhet. Med andra ord pekar resultaten på att människor successivt utvecklar olika strategier eller rutiner för att hantera eventuella risker. Det vore således mycket värdefullt att dels följa upp dessa resultat på några års sikt för att se hur riskbedömningen utvecklas på just det här området, dels genomföra kvalitativa studier som kan ge en mer nyanserad bild av hur olika riskbedömningar tar form i den vardagliga användningen av sociala medier.

Not

- ¹ Denna studie är en del av forskningsprojektet *Trygga Rum: medier, konsumtion och social övervakning*, finansierat av Riksbankens jubileumsfond.

Referenser

- Abe, Kiyoshi (2009) "The Myth of Media Interactivity: Technology, Communications and Surveillance in Japan", *Theory, Culture and Society*, Vol 26, No 2-3: 73-88.
- Albrechtslund, Anders (2008) "Online Social Networking as Participatory Surveillance", *First Monday*, Vol 3, No 3.
- Andrejevic, Mark (2007) *iSpy: Surveillance and Power in the Interactive Era*. Lawrence: University Press of Kansas.
- Best, Kirsty (2010) "Living in the Control Society: Surveillance, Users and Digital Screen Technologies", *International Journal of Cultural Studies*, Vol 13, No 1: 5-24.
- Bjereld, Ulf och Henrik Oscarsson (2009) 'Folket och FRA', i Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red) *Svensk höst: Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet.
- Datainspektionen* (2008) *Ungdomar och integritet 2008*.
- Deleuze, Gilles (1992) "Postscript on the Societies of Control", *October*, No 59: 3-7.
- DiStefano, Christine; Min Zhu och Diana Mîndrila (2009) "Understanding and Using Factor Scores: Considerations for the Applied Researcher", *Practical Assessment, Research & Evaluation*, Vol 14, No 20: 1-11.
- Giddens, Anthony (1991) *Modernity and Self-Identity: Self and Society in the Late Modern Age*. Cambridge: Polity Press.
- Jansson, André (kommande 2010a) "Interveillance and Identity: The Social Forces of Interactive Surveillance", paper to be presented at *the3rd ECREA Conference*, Hamburg, October 12-15 2010
- Jansson, André (kommande 2010b) "Cosmopolitan Capsules: Mediated Networking and Social Control in Expatriate Spaces", i Christensen, Miyase; André Jansson och Christian Christensen (red) *Online Territories: Globalization, Mediated Practice and Social Space*. New York: Peter Lang.
- Lyon, David (2007) *Surveillance Studies: An Overview*. Cambridge: Polity Press.
- McGrath, John E. (2004) *Loving Big Brother: Performance, Privacy and Surveillance Space*. London: Routledge.
- Rothstein, Bo (2003) *Sociala fällor och tillitens problem*. Stockholm: SNS förlag.

HEMLIGT? FÖRTROENDET FÖR SÄPO 2002–2009

GABRIELLA SANDSTIG

Barack Obama riktade i början av året skarp kritik mot den amerikanska underrättelsetjänsten för att de misslyckats med att hindra den 23-årige gärningsmannen Umar Farouk Abdulmutallab från ett försök att spränga ett flygplan i luften över staden Detroit på juldagen 2009. Underrättelsetjänsten kritiserades för att ha brutit i att sammanfoga informationen och förmedla den till myndigheterna och regeringen.¹ Integrations- och jämställdhetsminister Nyamko Sabuni lär ha riktat motsvarande kritik mot den svenska säkerhetspolisen. ”Säpo är så hemlighetsfulla så jag vet knappt vad de gör i dag [...] Jag tror att de i dag har bra koll på problembilden och jobbar så effektivt de kan. Men vi politiker måste också förstå problembilden.”²

Men det är inte politikernas förtroende för Säpo som är i fokus i denna artikel utan allmänhetens. Det handlar dels om att undersöka hur allmänhetens förtroende för Säpo har sett ut över tid, men också att belysa vad som bestämmer allmänhetens förtroende för Säpo.

De flesta av oss saknar egen erfarenhet av Säpo och deras arbete, varför förtroendet för Säpo är något vi i huvudsak bildar oss en uppfattning om genom erfarenheter i andra hand. I medierna har Säpo de senaste året framförallt uppmärksammats för det som kommit att kallas för FRA-debatten. I korthet handlade den om en ändring av tre lagar där regeringen skulle ge Försvarets radioanstalt (FRA) rätt att bedriva signalspaning på bland annat telefon- och Internettrafik som passerade Sveriges gränser. Flera borgerliga riksdagsledamöter aviserade att de kunde tänka sig att rösta emot partilinjen. Också allmänhetens oro i form av hot mot den personliga integriteten på nätet fördes fram i traditionella massmedier och diskuterades flitigt i de sociala, i Sverige såväl som utomlands. FRA-debatten är alltså något som skulle kunna tänkas inverka negativt på allmänhetens förtroende för Säpo 2009.

I en analys av statsvetarna Ulf Bjereld och Henrik Oscarsson framgår att svenskarnas inställning till FRA-lagen hösten 2008 var övervägande negativ (Bjereld och Oscarsson, 2008:294). Motståndet var som störst bland de unga (15–29 år) medan de över 60 år var övervägande positivt inställda. En annan tydlig skiljelinje var svenskarnas ideologiska placering på vänster-högerskalan samt partipolitiskt. Ju mer åt vänster desto mer negativ inställning till FRA-lagen och ju mer åt höger desto mer positiv inställning (ibid).

Allmänhetens förtroende för Säpo är ganska högt

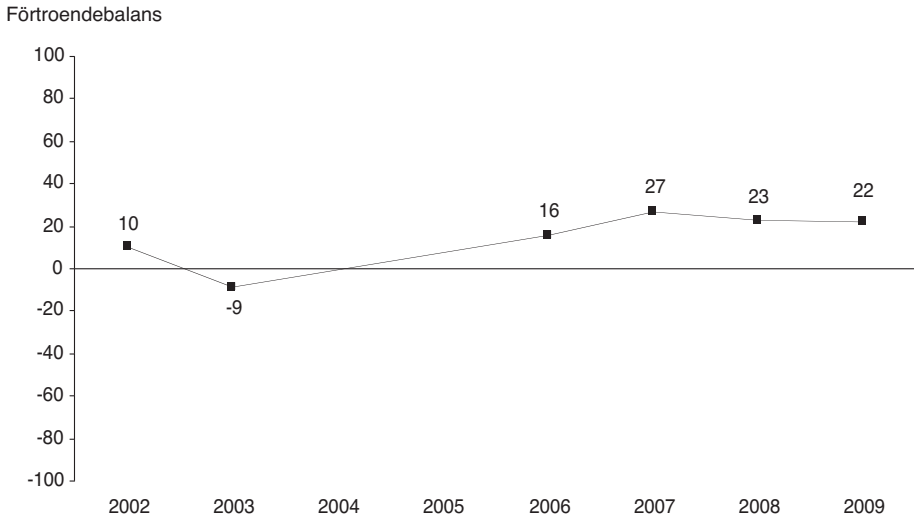
Någon negativ inverkan på allmänhetens förtroende för Säpo går dock inte att skönja i 2009 års förtroendemätning. Vi vet sedan tidigare att svenskar i en internationell jämförelse har ett högt samhällsförtroende (Rothstein och Kumlin, 2001). Högst förtroende har svenskar för sjukvården, polisen och universitet/högskolor medan de har lägst förtroende för Europaparlamentet, de politiska partierna och EU-kommissionen 2009 (se kapitel av Holmberg och Weibull). Förtroendet för säkerhetspolisen placerar sig i en sådan jämförelse strax över mitten då 38 procent av svenska folket har ett stort förtroende för Säpo 2009 medan 15 procent anger att de har ett litet förtroende.

Vill man belysa institutionsförtroende i en mer principiell mening är det rimligt att även ta hänsyn till andelen som saknar eller har lågt förtroende (Holmberg och Weibull, 2005:67). Ett annat sätt att uttrycka förtroendet för en institution är därför att beskriva dess förtroendebalans som är ett mått på enigheten bland medborgarna om huruvida förtroendet för en institution är högt eller lågt. Om förtroendebalansen är positiv betyder det att majoriteten av invånarna har ett högt förtroende för en institution, medan om den är negativ, att medborgarna har ett lågt. Förtroendebalansen för Säpo är 2009 ganska hög. Om vi utgår från det samlade balansmättet rangordnas Säpo på nionde plats (+22), långt efter sjukvården (+59), universitet/högskola (+48), polisen och riksbanken (+44 respektive), men före regeringen (+18), riksdagen (+13) och kungahuset (+12).

Men även om svenska folkets förtroende för polisen är bland det högsta, är förtroendet för *säkerhetspolisen* klart lägre (Sandstig, 2007). Andelen svenskar som anger att de har stort förtroende för Säpo (38 procent) är 20 procentenheter lägre än andelen som angett att de har ett stort förtroende för polisen (58 procent). En trolig förklaring är den begränsade insynen i Säpos arbete som gör det svårt för gemene man att bedöma vad Säpo gör respektive inte gör.

Hur har förtroendet för Säpo sett ut över tid?

För att kunna uttala sig om opinionstendenser, måste man mäta förtroendet under en längre tid. När det gäller förtroendet för säkerhetspolisen är det en ”mätserier med vissa luckor och med olika start och slutpunkter.” (Rönnerstrand och Johansson, 2008:13). Första gången förtroendet för Säpo mättes var 2002. Säpo var föremål för SOM-mätningar 2002–2003 och sedan 2006 har förtroendet mätts regelbundet varje år. Sedan mätningarna återupptogs har förtroendet för Säpo gradvis ökat för att 2009 stabiliseras (se figur 1).

Figur 1 Förtroendet för Säpo 2002–2009 (förtroendebalans)

Kommentar: För samhällsförtroendefrågans formulering och svarsalternativ se kapitel av Weibull och Holmberg.

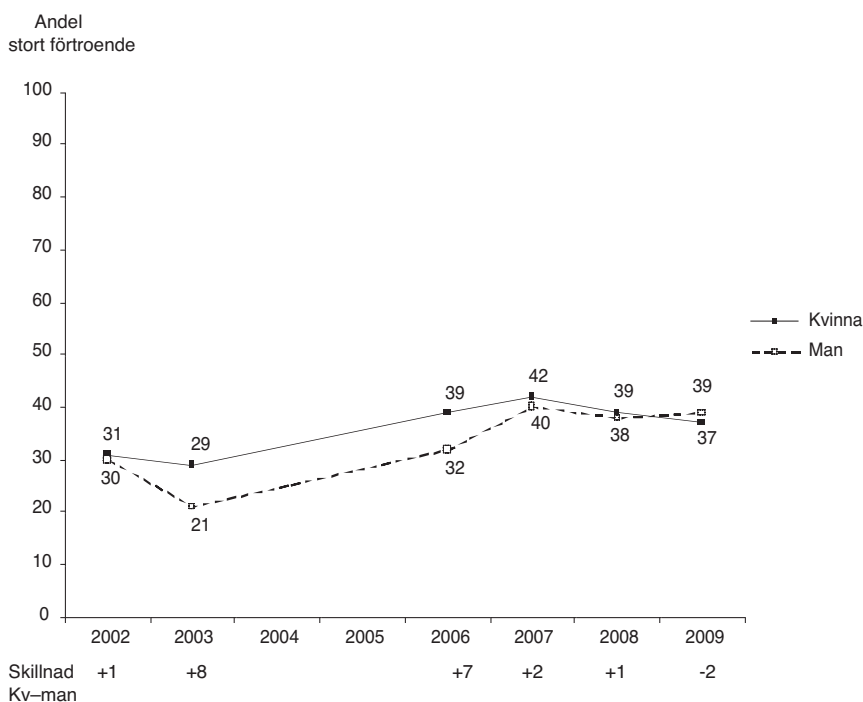
Källor: Riks-SOM 2002–2003, 2006–2009.

Om vi jämför förtroendet för Säpo 2009 med föregående år finns det inga större förändringar i förtroendebalansen (eller stort/litet förtroende). Förtroendebalansen 2009 var +22 medan den 2008 var +23. Ser vi över tid har det dock förekommit både kraftiga försvagningar såväl som kraftiga ökningar av förtroendet för Säpo. Första gången förtroendet för Säpo mättes, 2002, låg förtroendebalansen på +10, vilket är att betrakta som ganska lågt. Året därefter sjönk förtroendet ännu mer, och förtroendebalansen blev negativ, -9. Om vi utgår från att ett ganska högt förtroende är ett normalläge, blir sådant som avviker från denna bild uttryckt som ett problem (se t ex Falkheimer och Palms resonemang om att ett försvagat förtroende är ett hot mot demokratin, 2005:6). Ett minskat förtroende kan också vara ett uttryck för att medborgarna på det hela taget anser att samhällets institutioner inte fungerar som de ska. År 2003 skrev Göran Rosenberg i sin kolumn på Dagens Nyheter (DN) ” Jag lutar inte på att säkerhetspolisen respekterar lagen.”³ Allmänhetens låga förtroende för Säpo 2003 kan troligtvis förklaras med mordet på Sveriges utrikesminister Anna Lindh. Detta eftersom det i Säpos uppdrag bland annat ingår att skydda den centrala statsledningen.⁴ Sedan mätningarna återupptogs i samband med riksdagsvalet 2006 har förtroendet för Säpo ökat. 2006 var balansmättet +16, 2007 +27 och har alltså sedan stabiliserats kring +22/+23. Den generella ökningen 2006 (gentemot

2002, 2003) skulle kunna förklaras med valcykeleffekter dvs att samhällsförtroendet valår generellt haft en tendens att vara är högre än under icke-valår. Det skulle också innebära att förtroendet för Säpo vid nästa års mätning skulle öka. Men eftersom trenden är att förtroendet för Säpo fortsatt att öka också efter 2006, finns det troligtvis också andra förklaringsfaktorer. Jag återkommer till dessa.

Även om förtroendet för Säpo 2009 motsvarar förtroendet för föregående år är det möjligt att några nya trender går att skönja. Könskillnaderna gällande förtroendet för Säpo är små men 2009 är första gången som det främst är män snarare än kvinnor som har ett högt förtroendet för Säpo (se figur 2).

Figur 2 Förtroendet för Säpo efter kön 2002–2009 (procent)

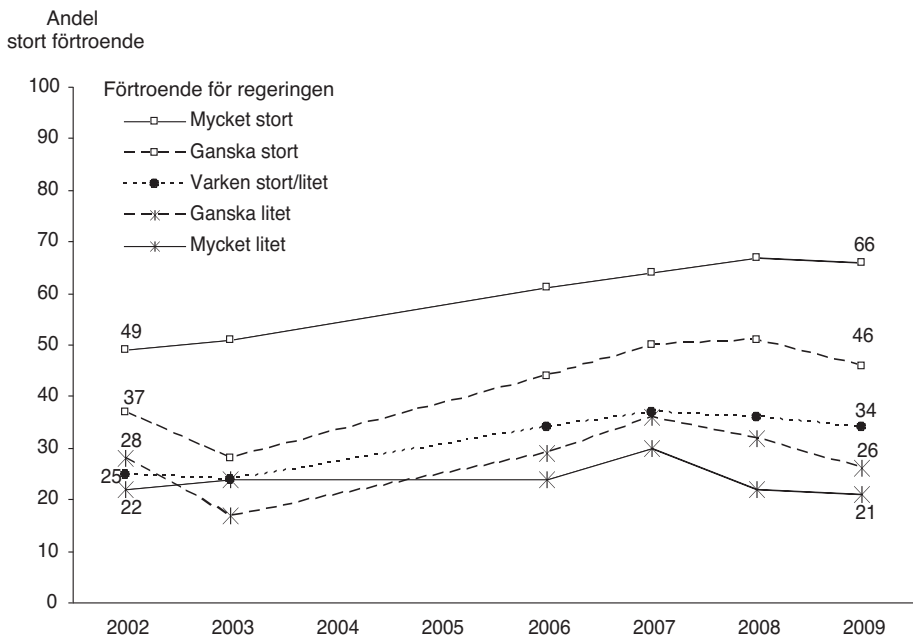
Källa: Riks-SOM 2002–2003, 2006–2009.

Vad bestämmer allmänhetens förtroende för Säpo?

På likartat sätt som att det finns ett generellt mönster där förtroendet för Säpo har samband med förtroendet för andra samhällsinstitutioner har förtroendet för Säpo ett samband med förtroendet för regeringen. Ju högre förtroende för regeringen ju

högre förtroende för SÄPO. Men ett annat mönster som framträder är att förtroendet för SÄPO har ett samband med förtroendet för den sittande regeringens politiska orientering på vänster-högerskalan. Förtroendet för SÄPO efter förtroendet för regeringen har överlag varit ganska högt sedan den nuvarande regeringen tillträdde efter valet 2006 (figur 3).

Figur 3 Förtroendet för SÄPO 2002–2009 efter förtroendet för regeringen (procent)

Kommentar: För samhällsförtroendefrågans formulering och svarsalternativ se kapitel av Weibull och Holmberg.

Förutom sambandet mellan förtroendet för SÄPO och förtroendet för regeringen har förtroendet för SÄPO samband med förtroendet för polisen, politiskt intresse och allmänhetens institutionsförtroende. Om vi ser närmare på hur fördelningen bland de olika grupperna ser ut är mönstret entydigt, det är främst de som skattar sin ideologiska orientering klart till höger, de som har ett mycket stort förtroende för svenska politiker och polisen samt de som är mycket nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige och i EU som har ett stort förtroende för SÄPO.

Ju mer år höger – desto högre förtroende för SÄPO. Förtroendebalansen är som lägst (-1) bland dem som skattar sin ideologiska orientering klart till vänster, medan

den gradvis ökar för att vara som högst bland dem som skattar sin ideologiska orientering klart till höger (+43) (se tabell 1). Förtroendet för Säpo har också samband med det allmänna förtroendet för svenska politiker – ju högre förtroende för svenska politiker, desto högre förtroende för Säpo. Bland personer som har ett mycket lågt förtroende för svenska politiker är förtroendebalansen mycket negativ (-24) medan den bland de som har ett mycket stort förtroende är mycket positiv (+77). Motsvarande tendens gäller också förtroendet för polisen (om än med ännu tydligare mönster) och för hur nöjd man är med hur demokratin fungerat i Sverige och i EU (se tabell 1).

Tabell 1 Förtroendet för Säpo efter politisk ideologi, förtroendet för svenska politiker, förtroendet för polisen, nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige respektive i EU 2009 (procent respektive förtroendebalans)

		Mycket stort förtr.	Ganska stort förtr.	Varken stort eller litet förtr.	Ganska litet förtr.	Mycket litet förtr.	Summa procent	Antal svarande	Förtroendebalans
	Samtliga	9	30	46	9	6	100	1 552	+22
Politisk ideologi	Klart till vänster	8	24	33	17	18	100	143	-1
	Något till vänster	4	26	53	11	6	100	376	+14
	Varken eller	7	27	50	8	8	100	432	+19
	Något till höger	8	36	46	7	3	100	403	+35
	Klart till höger	19	38	29	9	5	100	160	+43
Förtroendet för svenska politiker	Mycket stort ¹	58	19	23	0	0	100	26	+77
	Ganska stort	11	41	41	6	1	100	593	+46
	Ganska litet	5	24	53	12	6	100	749	+12
	Mycket litet	3	16	37	12	32	100	172	-24
Förtroendet för polisen	Mycket stort	46	33	19	0	2	100	129	+78
	Ganska stort	8	40	44	6	2	100	733	+40
	Varken stort/litet	2	19	61	11	7	100	426	+4
	Ganska litet	1	18	44	22	15	100	192	-18
	Mycket litet ¹	3	9	25	22	41	100	59	-51
Nöjd med hur demokratin fungerar i Sverige	Mycket nöjd	24	42	30	3	1	100	210	+62
	Ganska nöjd	7	31	49	10	3	100	994	+25
	Inte särskilt nöjd	2	20	55	11	12	100	264	-1
	Inte alls nöjd ¹	2	9	27	15	47	100	66	-52
Nöjd med hur demokratin fungerar i EU	Mycket nöjd ¹	45	29	24	2	0	100	45	+71
	Ganska nöjd	10	38	45	6	1	100	735	+40
	Inte särskilt nöjd	4	25	51	13	7	100	578	+9
	Inte alls nöjd	4	15	37	13	31	100	167	-24

Kommentar: I den mån den summerade förtroendebalansen och/eller andelen stort förtroende inte summerar exakt de enskilda andelarna redovisade i tabellen beror detta på avrundningar. ¹Observera det begränsade antalet svarspersoner.

Även om allmänhetens skattade ideologiska orientering har samband med förtroendet för Säpo, uppvisar inte förtroendet för de politiska partierna motsvarande tendens. Statsvetaren Henrik Oscarsson har laborerat med ett flertal olika dimensioner för att se om det finns någon underliggande konfliktstruktur bland svenska väljare som skär linjen från vänster till höger (Oscarsson, 1998:288).⁵ Hans resultat visar att vänster/höger fortfarande är den tydligaste grunden för politisk positionering men pekar också mot en dimension som tar sin utgångspunkt i människors öppenhet för att avsäga sig självbestämmande, handlingsutrymme, makt, insyn och kontroll. Det är en dimension som inbegriper demokrati, tron på människans förnuft där polerna är autonomi och delegering. Ytterligheterna är Moderaterna och Miljöpartiet, men däremellan uppstår vissa gränsdragningsproblem. Men något samband mellan förtroendet för de stora etablerade centralistiska partierna som Moderaterna eller Socialdemokraterna vs förtroendet för de mer decentralistiska som Miljöpartiet går inte att skönja i materialet.

Hot mot den personliga integriteten och svensk utrikespolitik

Förutom FRA har det i den allmänna debatten diskuterats huruvida terrorismbekämpning är ett hot mot de mänskliga rättigheterna.⁶ I SOM-studien 2009 har det också ställts frågor kring människors uppfattningar om hotet mot den personliga integriteten och om svensk utrikespolitik. Det handlar om sådant som allmänhetens åsikter om hur den enskilde individens frihet påverkas i framtiden, åsikt om vad medlemskapet i EU inneburit för den personliga integriteten på nätet respektive vad medlemskapet i EU inneburit för den militära säkerheten i Sverige, inställning till att Sverige bör införa totalförbud mot vapenexport, samt åsikter när det gäller att avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan.

Mönstret är entydigt. Bland dem som anser att den enskilde individens frihet kommer att försämrats i framtiden, att medlemskapet i EU inneburit att den personliga integriteten på nätet försämrats respektive att EU-medlemskapet inneburit en försämring för den militära säkerheten i Sverige är förtroendet för Säpo som lägst. Förtroendebalansen ligger här kring 0 (se tabell 2). Motsvarande tendens återfinns bland personer som anser att det är ett mycket bra förslag att Sverige bör införa totalförbud mot vapenexport, samt att avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insats i Afghanistan. Ju mer man anser att den egna individens frihet i framtiden, EU:s betydelse för den personliga integriteten samt för Sveriges säkerhet kommer att förbättras – desto högre förtroende för Säpo. Motsvarande gäller för dem som anser att det är ett mycket dåligt förslag att Sverige bör införa totalförbud mot vapenexport eller avbryta Sveriges deltagande i FN:s militära insatser i Afghanistan.

Tabell 2 Förtroendet för Säpo efter hot mot den personliga integriteten och svensk utrikespolitik 2009 (procent respektive förtroendebalans)

		Mycket stort förtr.	Ganska stort förtr.	Varken stort eller litet förtr.	Ganska litet förtr.	Mycket litet förtr.	Summa procent	Antal svarande	Förtroendebalans
	Samtliga	9	30	46	9	6	100	1 552	+22
Hur den enskilde individens frihet påverkas i framtiden ⁵	Förbättras	12	35	42	8	3	100	257	+35
	Samma som idag	8	30	47	9	6	100	1021	+24
	Försämras	3	23	45	15	14	100	217	-3
EU för personlig Integritet på nätet ^{2: 5}	Förbättring ^{1, 3}	17	35	33	9	6	100	79	+37
	Varken stor/liten	7	34	45	10	4	100	608	+27
	Försämring ⁴	8	23	43	11	15	100	282	+4
EU för den militära säkerheten i Sverige ^{2: 5}	Förbättring ^{1, 3}	12	37	39	10	2	100	409	+36
	Varken stor/liten	7	34	45	10	4	100	581	+27
	Försämring ⁴	4	25	43	10	18	100	159	+1
Sverige bör införa totalförbud mot vapenexport ⁶	Mycket bra förslag	6	22	46	12	14	100	328	+3
	Ganska bra förslag	7	32	51	9	1	100	233	+30
	Varken bra/dåligt	8	30	49	8	5	100	468	+25
	Ganska dåligt förslag	6	31	48	11	4	100	258	+23
	Mycket dåligt förslag	16	38	48	11	4	100	217	+36
Avbryt Sveriges deltagande i FN:s militära insatser i Afghanistan ^{2: 6}	Mycket bra förslag	6	23	45	10	16	100	292	+3
	Ganska bra förslag	3	35	46	13	3	100	235	+22
	Varken bra/dåligt	7	35	47	7	4	100	328	+31
	Ganska dåligt förslag	6	40	41	10	3	100	250	+34
	Mycket dåligt förslag	25	22	39	8	6	100	159	+33

Kommentar: I den mån den summerade förtroendebalansen och/eller andelen stort förtroende inte summerar exakt de enskilda andelarna redovisade i tabellen beror detta på avrundningar. ¹Observera det begränsade antalet svarspersoner. ²I tabellen redovisas inte gruppen som svarat 'ingen uppfattning'. ³Omfattar svarsalternativen 'stor förbättring' och 'viss förbättring'. ⁴Omfattar svarsalternativen 'stor försämring' och 'viss försämring'. ⁵Frågan ställd av Sören Holmberg. ⁶Frågan ställd av Ulf Bjereld.

Källa: Riks-SOM 2009.

Vad är ett 'ingen uppfattning'-svar på förtroendefrågan för Säpo ett uttryck för?

I Regeringens proposition 1997/98:98 (s.147) går att läsa att det för att allmänheten ska känna förtroende för säkerhetspolisen är av vikt att den får en ökad insyn i hur registreringen inom Säpo går till:

”En del människor är t.ex. oroliga för att Säkerhetspolisen bedriver åsiktsregistrering i strid mot regeringsformens bestämmelser. Att hemliga föreskrifter gäller för registret förstärker denna oro. För att allmänheten skall känna förtroende för den verksamhet Säkerhetspolisen bedriver är det viktigt att den får ökad insyn i hur registreringen går till.”⁷

Nytt för i år är att frågan avseende förtroendet för Säpo har ställts på två olika sätt. Den traditionella frågan saknar ett 'ingen uppfattning' alternativ. Den nya frågan har möjliggjort en vidare bearbetning av vad som karakteriserar dem som anger att de inte har någon uppfattning. "Förtroendet för SÄPO ligger också på en ganska hög nivå. Men det torde ligga i sakens natur att många människor saknar kunskaper som SÄPOs verksamhet och det är en förklaring till att andelen personer som väljer alternativet varken stort eller litet förtroende är hög." (Rönnerstrand och Johansson, 2008:16). Är det så? Nej, inte i huvudsak. Det är främst personer som har ett lågt förtroende för Säpo som svarar 'ingen uppfattning'. Som exempel kan tas att bland dem som inte alls är nöjda med hur demokratin fungerar i Sverige är det närmare hälften som har angett att de saknar uppfattning om Säpo. Det kan jämföras med 14 procent bland personer som har angett att de är mycket nöjda med hur demokratin fungerar. Resultaten tyder alltså inte främst på okunskap utan snarare ett slags ogillande.

Vad kan tänkas hända med förtroendet för Säpo vid ett regeringsskifte 2010?

Förtroendet för Säpo har sedan mätningarna återupptogs 2006 stadigt ökat för att stabiliseras under 2009 då allmänhetens förtroende är ganska högt. Uppgången 2006 går att förklara med valcykeleffekter, men möjligen inte enbart. Som framgått ovan finns det ett positivt samband mellan regeringsförtroende och förtroendet för Säpo. Också svenskar som placerar sig till höger på den ideologiska skalan har högre förtroende för Säpo än de som placerar sig till vänster. Men även om det fanns ett positivt samband mellan förtroendet för Säpo och regeringsförtroendet då regeringen var socialdemokratisk skulle förtroendeökningen för Säpo kunna tänkas ha samband med den borgerliga regering som tillträdde 2006. Valcykeleffekter till trots skulle alltså förtroendet för Säpo troligtvis minska vid ett regeringsskifte 2010.

Noter

- ¹ <http://hd.se/utrikes/2010/01/05/guantanamofangar-skickas-inte-hem/>
- ² Av Daniel Braw Tro och vetande, 20 januari, 2010 Helsingborgs Dagblad <http://hd.se/ledare/blogg/category/polis/>
- ³ http://www.rosenberg.se/_artiklar/dummasvenskar.html
- ⁴ <http://www.sakerhetspolisen.se/omsakerhetspolisen.4.3b063add1101207dd46800055415.html>
- ⁵ Magnus Fredriksson opublicerat
- ⁶ Vetenskapsrådet <http://www.rifo.se/menu.do?menuid=151075>
- ⁷ *Polisens register*. Regeringens proposition 1997/98:98, s. 147 hämtat från SOU 2002:91, Hotet från vänster.

Referenser

- Bjereld, Ulf och Oscarsson, Henric (2008) "Folket och FRA" i Holmberg, S och Weibull, L (red) *Svensk höst. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2005) "Du stora nya värld." I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Du stora nya värld. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2005) "Flagnande förtroende." I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Du stora nya värld. Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Sandstig, Gabriella (2007) *Förtroendet för polisen. En analys av medborgarnas syn på polisen och dess roll i samhället 1986–2006. Arbetsrapport nr 51*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.
- Palm, Lars och Falkheimer, Jesper (2005) *Förtroendekriser. Kommunikationsstrategier före, under och efter*. Kris och beredskapsmyndighetens skriftserie 2005:5. Västerås: KBM.
- Rothstein, Bo och Kumlin, Staffan (2001) Demokrati, socialt kapital och förtroende. I Holmberg, S och Weibull, L (red) *Land, Du välsignade?* Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rothstein, Bo (2004) Förtroende i det multikulturella samhället i Holmberg, S och Weibull, L (red) *Ju mer vi är tillsammans. Tjugosju kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Rönnerstrand, Björn och Susanne Johansson (2008) *Förtroendet för myndigheter, Riks-SOM-undersökningen 1986–2007*. Rapport från SOM-institutet. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

FORSKNINGSFÖRTROENDET FORTSATT FALLANDE

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

I förra årets SOM-bok *Svensk höst* var vi försiktigt optimistiska. Vi spekulerade i att den ekonomiska krisen skulle kunna bidra till att den svagt fallande kurvan för svenska folkets förtroende för forskning skulle kunna vända under 2009. Tanken var att olika utbildningssatsningar och forskning skulle komma att uppfattas som en del av krisens lösning snarare än som en del av problemet. Samhällets tilltro till universitet och högskolor som tillväxtmotor skulle smitta av sig på medborgarnas bedömningar. Och i så fall skulle SOM-institutets sju-åtta åriga trend med nedåtgående siffror för forskningsförtroendet kunna börja vändas uppåt igen.

Men vi fick fel. Nu när resultaten för 2009 års mätning föreligger visar det sig att flera av våra förtroendeindikatorer snarast fortsätter att sjunka; inte alla men flera av de mest centrala. Någon mer allmän vändning uppåt kan inte iakttas.

I det följande går vi igenom tidsserierna mer i detalj och presenterar de senaste resultaten¹. Först ut är det allmänna förtroendet för universitet/högskolor.

Som alltid högt förtroende för universitet/högskolor

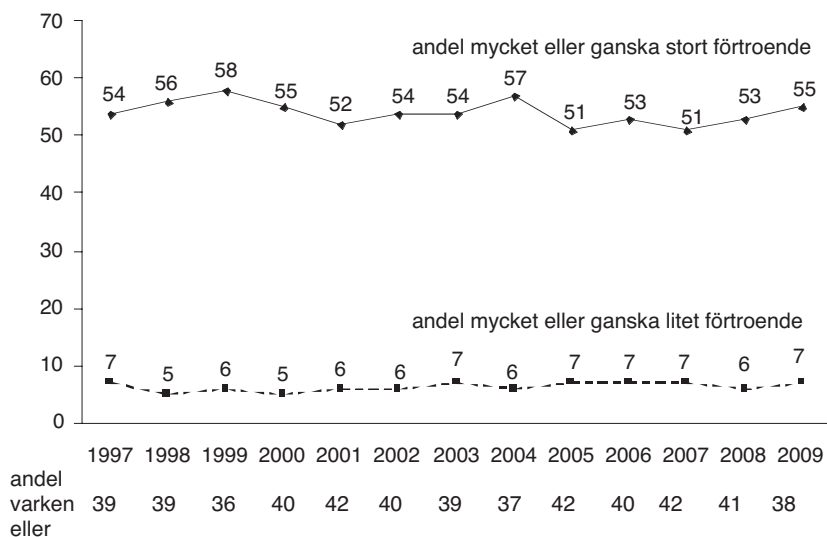
Universitet/högskolor hamnar alltid högt i SOM-undersökningarnas mätningar av olika samhällsinstitutioners förtroende. Placeringen brukar vara tvåa efter sjukvården men före radio/TV på plats tre (jfr vårt kapitel om institutionsförtroende). Så var också resultatet 2009. Som bäst har universiteten uppnått 58 procent mycket eller ganska stort förtroende. Det var 1999. Lägst förtroende finner vi 2005 och 2007 med 51 procent som uppger att de har ett mycket eller ganska stort förtroende för universitet/högskolor. I SOM-studien 2009 anger 55 procent ett mycket eller ganska stort förtroende. Det är visserligen en uppgång jämfört med de senaste årens resultat kring 51-53 procent, men inte fullt ut tillbaka till de högre förtroendesiffror som universiteten hade för tio år sedan. Den långsiktigt svaga nedgången i förtroendet för universitet/högskolor är alltså fortfarande noterbar även om det varit en förtroendeökning under de två senaste åren.

Orsaken till det något ökande förtroendet 2008 och 2009 skulle kunna vara den ekonomiska krisen enligt vår spekulation förra året. Politikerna har lyft fram universitetens roll för att motverka arbetslösheten och pekat på dem som motorer i den regionala utvecklingen (Nilsson och Weibull, 2010). I praktiken har universiteten också varit viktiga och bistått med utbildningsplatser som alternativ till arbetslöshet.

De flesta uppfattar utbildning som bättre än arbetslöshet, framförallt unga människor som är de som främst drabbats av den ökande arbetslösheten.

Om vi ser på i vilka sociala och politiska grupper som universiteten har ett speciellt stort respektive mindre stort förtroende framträder en bild vi känner igen sedan gammalt. Högst förtroende finner vi bland personer som är berörda eller har nylig erfarenhet av högskolestudier – det vill säga bland 20-29 åringar och bland högutbildade. Lägst förtroende för universitet/högskolor återfinns bland de äldsta, bland lågutbildade och bland människor som bor på landsbygden eller i mindre tätorter. I dessa grupper är det också särskilt stor andel som inte kan ta ställning utan placerar sig i mitten. Det finns däremot inga skillnader i universitetsförtroende mellan kvinnor och män.

Figur 1 Förtroende för universitet/högskolor åren 1997-2009 (procent)

Kommentar: Resultaten kommer från de nationella SOM-undersökningarna. Enkätfrågan lyder: "Hur stort förtroende har du för det sätt på vilket följande samhällsinstitutioner och grupper sköter sitt arbete?" Fem svarsalternativ: "mycket stort förtroende; ganska stort förtroende; varken stort eller litet förtroende; ganska litet förtroende; mycket litet förtroende".

Partipolitiskt finns det vissa intressanta skillnader. Sverigedemokraternas sympatisörer har ett klart mycket lägre förtroende för universitet än övriga partiers anhängare. Andelen SD-sympatisörer med ett mycket eller ganska stort förtroende för universitet/högskolor är endast 26 procent 2009. Mellan övriga partiers anhängare är det relativt små skillnader – mellan 53 till 62 procent. På topp ligger sympatisörer till

Folkpartiet och Feministiskt Initiativ med 62 procent. Centerpartiets sympatisörer är de som har resultatet 53 procent. Anhängare till Sveriges två största partier har resultatet 54 procent (S) respektive 59 procent (M). En samlad analys där vi studerar olika bakgrundsfaktorerens betydelse under kontroll för varandra visar att det inte finns någon säkerställd effekt av vänster-högerideologi på förtroende för universitet och högskolor.

Det är angeläget att betona att inget partis sympatisörer uppvisar några höga andelar med ett lågt förtroende för universiteten. I genomsnitt är andelen som anger att de har lågt universitetsförtroende 7 procent 2009. Högst andel med ett lågt förtroende återfinns bland Sverigedemokraternas sympatisörer (15 procent). Lägst andel med 4 procent har Miljöpartiets anhängare.

Någon större negativ misstro kan vi alltså inte tala om. De flesta som inte har ett mycket eller ganska stort förtroende för universiteten är osäkra och vill eller kan inte ta ställning i förtroendefrågan. De svarar varken stort eller litet förtroende på frågan. Denna obestämda grupp håller sig mellan som mest 58 procent bland SD-sympatisörer till som minst 33 procent bland FI:s anhängare. Totalt omfattar gruppen 38 procent av de svarande i SOM-undersökningen 2009.

SOM-institutet har i sina regionala undersökningar även studerat förtroendet för enskilda lärosäten, bland dem Göteborgs universitet och Lunds universitet. Det visar sig att förtroendenivån då ligger något högre. Den intressanta iakttagelsen i dessa studier är emellertid att de som har kontakt med universitet och högskolor överlag har ett högre förtroende (Nilsson och Weibull, 2010). En ökad synlighet för högskolorna innebär alltså att förtroendet ökar, men ökad insyn kan givetvis också påverka förtroendet negativt i den mån man inte uppfattar att verksamheten fungerar bra.

Förtroende för olika vetenskapsområden

Universitet är inte detsamma som forskning. Utbildning, inte forskning, är huvudverksamheten vid universiteten. Om vi specifikt vill komma åt förtroendet för forskning duger det alltså inte med att enbart mäta förtroendet för universiteten. Därför har vi i de årliga SOM-undersökningarna också frågat om människors förtroende för forskningen separat. Vi har gjort det när det gäller forskning inom sex olika vetenskapsfält. De traditionella vetenskapsområdena har fått definiera de olika fälten.²

Alla år har resultaten varit desamma. Förtroendet för forskning är mycket olika för olika vetenskaper. Högst hamnar medicinsk forskning med 80-85 procent av de svarande som säger att de har ett mycket eller ganska stort förtroende. Därefter följer teknisk och naturvetenskaplig forskning med förtroendesiffror kring 70 respektive 65 procent. Tilltron till samhällsvetenskaplig forskning kommer sedan med siffror kring 50 procent med ett mycket eller ganska stort förtroende. I botten hamnar utbildningsvetenskap och humaniora med förtroenderesultat kring 35-40 procent (se tabell 1).

När det gäller hur förtroendet för forskningen förändrats över tid visar SOM-resultaten på nedåtgående kurvor för fem fakultetsområden och på *status quo* för ett. Skillnaderna är inte stora men tendensen är tydlig. Om vi jämför förtroendesiffrorna för åren 2002/2003 med motsvarande resultat för åren 2008/2009 tappar medicinsk forskning förtroende med -6 enheter, humanistisk forskning med -3, utbildningsvetenskaplig forskning med -2 och naturvetenskaplig liksom teknisk forskning båda med -1 enhet. Förtroendet för samhällsvetenskaplig forskning uppvisar som enda område oförändrade siffror. Fem av sex forskningsområden har alltså sjunkande förtroendesiffror och inget område uppvisar något förstärkt förtroende.

Tabell 1 Förtroende för forskning inom olika fakultetsområden 2002-2009 (procent)

Område	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort/litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Medicin								
2002	35	49	9	2	0	5	100	1 721
2003	41	44	8	1	0	6	100	1 754
2004	30	51	9	2	0	8	100	1 701
2005	33	45	11	1	1	9	100	1 661
2006	32	48	10	1	0	9	100	1 580
2007	29	52	11	2	0	6	100	1 607
2008	31	49	9	1	1	9	100	1 534
2009	31	47	10	2	1	-	100	1 544
Teknik								
2002	24	48	16	1	0	11	100	1 709
2003	30	41	14	1	0	14	100	1 741
2004	23	50	14	1	0	12	100	1 689
2005	23	47	14	2	0	14	100	1 645
2006	23	46	16	1	0	14	100	1 560
2007	23	48	15	1	0	13	100	1 589
2008	23	49	14	1	0	13	100	1 523
2009	24	45	16	1	0	14	100	1 528
Naturvetenskap								
2002	18	45	22	1	0	14	100	1 705
2003	25	43	16	1	0	15	100	1 742
2004	18	50	17	1	0	14	100	1 697
2005	20	43	20	1	0	16	100	1 643
2006	19	45	20	1	0	15	100	1 566
2007	19	45	19	1	0	16	100	1 593
2008	20	45	18	1	1	15	100	1 525
2009	20	44	18	2	1	15	100	1 536

forts...

Tabell 1 forts.

Område	Mycket stort	Ganska stort	Varken stort/litet	Ganska litet	Mycket litet	Ingen uppfattning	Summa procent	Antal svar
Samhällsvetenskap								
2002	11	37	33	2	1	16	100	1 696
2003	15	37	27	3	1	17	100	1 735
2004	10	41	29	3	0	17	100	1 685
2005	11	33	31	4	1	20	100	1 642
2006	10	39	30	3	1	17	100	1 562
2007	10	36	31	3	1	19	100	1 585
2008	12	38	29	3	1	17	100	1 524
2009	11	38	28	4	1	18	100	1 530
Utbildningsvetenskap								
2004	9	34	26	5	1	25	100	1 691
2005	9	28	28	4	2	29	100	1 641
2006	8	29	29	5	2	27	100	1 560
2007	8	28	28	5	1	30	100	1 590
2008	8	30	26	5	2	29	100	1 525
2009	8	30	27	6	2	27	100	1 536
Humaniora								
2002	9	28	29	4	1	29	100	1 690
2003	13	27	24	3	1	32	100	1 739
2004	8	30	26	4	0	32	100	1 681
2005	8	26	26	3	1	36	100	1 634
2006	8	27	28	3	1	33	100	1 554
2007	8	25	26	4	1	36	100	1 589
2008	9	28	26	4	1	36	100	1 589
2009	8	27	26	4	1	34	100	1 528

Kommentar: Frågan lyder: 'Allmänt sett, vilket förtroende har du för den forskning som bedrivs inom Sverige inom följande områden?'. Svartalternativen är 'mycket stort förtroende'; 'ganska stort förtroende'; 'varken stort eller litet förtroende'; 'ganska litet förtroende'; 'mycket litet förtroende' resp. 'ingen uppfattning'. Procentandelarna baseras på de som besvarat respektive delfråga (inkl. de utan uppfattning). Svartsbortfallet är ringa. Det varierar mellan 2 och 3 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen.

Tendensen är inte annorlunda om vi koncentrerar oss enbart på vad som hänt under den ekonomiska krisen mellan 2008 och 2009. Även i detta korta perspektiv har fem av sex forskningsområden tappat i folkligt förtroende. Teknik har minskat -3, medicin och humaniora -2, naturvetenskap och samhällsvetenskap -1. För utbildningsvetenskap är resultatet oförändrat. Nedgången är inte signifikant men det är

samtidigt uppenbart att inget forskningsområde har stärkt sitt förtroendekapital under krisen. Resultatet är snarast det omvända. Det är ytterligare ett stöd för att vi var fel ute förra året när vi trodde att svensk forskning eventuellt skulle kunna vinna i förtroende som en följd av den ekonomiska krisen. Att forskningen skulle ses som en del av lösningen snarare än en del av problemet. Så blev det inte.

Forskningsförtroende i olika grupper

Förtroendet för skilda forskningsområden är inte detsamma i alla sociala och politiska grupper. Människors kunskaper, erfarenheter, berördhet och egenintressen spelar en roll för graden av förtroende för olika vetenskapsfält. Förtroende för forskning i ett antal olika social och politiska samhällsgrupper särredovisas i tabell 2.

När det gäller kön har män klart högre förtroende för teknisk forskning än kvinnor medan kvinnor tvärtom har högre förtroende än män för humanistisk och utbildningsvetenskaplig forskning. Förtroendet för medicinsk, naturvetenskaplig respektive samhällsvetenskaplig forskning uppvisar inga större könsskillnader.

När det gäller ålder är skillnaden i graden av förtroende störst för medicinsk och teknisk forskning. Och det är äldre som har ett klart högre förtroende än yngre, och det gäller alltså även teknisk forskning. Äldre har också ett högre förtroende för naturvetenskaplig forskning än yngre, men här är skillnaden något mindre. För övriga tre vetenskapsområden är resultaten de omvända. Yngre har större förtroende än äldre för samhällsvetenskaplig, utbildningsvetenskaplig och humanistisk forskning.

Var människor bor har också ett tydligt samband med forskningsförtroende. Storstadsbor har ett större förtroende för forskning på alla områden jämfört med människor på landsbygden. Speciellt tydlig är denna skillnad för humanistisk forskning.

Utbildningsnivå är på samma sätt men än tydligare kopplat till graden av förtroende för forskning på alla våra sex områden. Högutbildade har genomgående ett högre förtroende för forskning på alla områden jämfört med lågutbildade. Och ånyo är det humanistisk forskning som uppvisar störst skillnad. Förtroendet för humanistisk forskning är enbart 23 procent bland lågutbildade mot 44 procent bland högutbildade.

Utbildningens inriktning har också en betydelse även om effekterna oftast är små. Vad man kan notera är dock att människor med en viss utbildning alltid har ett högre förtroende än genomsnittet för forskningen inom sitt eget område. Personer med hälso- och sjukvårdsutbildning har mer förtroende för medicinsk forskning än människor i allmänhet. Detsamma gäller personer med teknisk/naturvetenskaplig utbildning och teknisk respektive naturvetenskaplig forskning, personer med samhällsvetenskaplig utbildning och samhällsforskning, personer med pedagogisk utbildning och utbildningsvetenskaplig forskning och personer med konstnärlig eller humanistisk utbildning och humanistisk forskning. Man har ett större förtroende än människor i allmänhet för forskningsområden man känner till lite bättre och har beröring med.

Tabell 2 Stort förtroende för forskning inom olika områden efter demografi, utbildning och partisympati 2009 (procent)

	Medicin	Teknik	Naturvetenskap	Samhällsvetenskap	Utbildningsvetenskap	Humana	Minsta antal svar
Samtliga	78	69	64	49	38	35	1 528
Kön							
Kvinna	77	63	64	51	42	40	776
Man	79	75	65	47	32	30	750
Ålder							
15–19 år ¹	60	51	52	49	43	28	85
20–29 år	73	62	63	46	46	43	162
30–39 år	80	75	71	59	46	43	217
40–49 år	78	69	64	52	40	40	284
50–64 år	79	70	65	50	38	37	405
65–85 år	81	72	63	40	32	26	372
Boendeplats							
Ren landsbygd	74	63	61	44	34	27	274
Mindre tätort	78	68	62	49	40	37	342
Stad/större tätort	79	70	65	49	38	35	696
Sthlm, Gbg, Malmö	80	74	71	55	43	45	203
Utbildning²							
Låg	72	63	55	40	31	23	298
Medellåg	74	64	57	45	36	28	485
Medelhög	82	73	71	54	43	43	331
Hög	84	77	76	56	47	44	397
Utbildningens inriktning							
Ekonomi/handel/adm	77	67	59	49	38	35	229
Estetisk/kultur/media ¹	74	64	61	47	37	45	94
Hälsa-/sjukvård	82	59	67	52	41	41	147
Teknik/ /industri/ /data	80	77	67	44	31	28	428
Pedagogik	83	74	75	55	48	52	109
Samhällsv/juridik/soc arb	82	76	72	61	50	49	160
Partisypati							
V ¹	76	65	64	53	47	45	74
S	79	66	65	51	41	34	392
MP	75	65	65	52	39	41	154
C ¹	77	74	63	53	37	34	61
FP	86	83	80	52	41	47	115
KD ¹	85	73	63	46	41	37	59
M	83	77	66	48	36	33	379
SD ¹	71	67	64	43	29	19	58
FI ¹	73	73	68	68	45	59	22
PP ¹	68	67	51	38	32	25	52

Kommentar: Resultaten avser den sammanlagda procentandelen för svarsalternativen 'mycket stort förtroende' och 'ganska stort förtroende'. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2009
¹Observera det begränsade antalet svarpersoner.

²'Låg' motsvarar max grundskola el. motsv.; 'medellåg' motsvarar studier vid/examen fr. gymnasium/folkhögskola el. motsv.; 'medelhög' motsvarar eftergymnasial utbildning utan högskole-/ universitetsexamen; 'hög' motsvarar examen från högskola/universitet.

Politiska preferenser är också viktiga för forskningsförtroendet på olika områden. Vissa partiers sympatisörer tenderar att hysa ett relativt stort forskningsförtroende på de flesta områden medan andra partiers anhängare uppvisar lägre siffror. Om vi fokuserar på förtroendeskillnader som är större eller mindre än två procentenheter från genomsnittet får vi fram följande resultat för de olika partiernas sympatisörer. Vi börjar med de rödgröna.

Vänsterpartister har större förtroende än folk i allmänhet för forskning inom samhällsvetenskap, utbildningsvetenskap och humaniora men lägre förtroende än genomsnittet för teknisk forskning. När det gäller medicinsk och naturvetenskaplig forskning skiljer sig resultaten för V-sympatisörer inte från genomsnittet (± 2 enheter). S-sympatisörer hamnar över förtroendesnittet när det gäller utbildningsvetenskaplig forskning och under för teknisk forskning. För övriga forskningsområden har S-anhängare resultat kring genomsnittet för alla svarande. MP-sympatisörer har förtroenderesultat över snittet för forskning inom samhällsvetenskap och humaniora men under genomsnitt vad gäller medicinsk och teknisk forskning. I övrigt har MP-anhängare resultat kring folkets medeltal.

När det gäller allianspartiernas anhängare börjar vi med Centerpartiets sympatisörer. De har ett högre förtroende än genomsnittet för teknisk och samhällsvetenskaplig forskning. För övriga områden ligger C-anhängare på genomsnittet (± 2 enheter). Folkpartiets sympatisörer har förtroenderesultat över snittet på alla områden, mest tydligt för forskning inom naturvetenskap, teknik och humaniora. KD-sympatisörer hamnar förtroendemässigt över genomsnittet när det gäller medicinsk och teknisk forskning, och under snittet för forskning inom samhällsvetenskap. För övriga forskningsfält har Kristdemokraternas sympatisörer förtroendesiffror som genomsnittet. Moderaternas sympatisörer hyser större förtroende än folkmedeltalet när det gäller medicinsk, teknisk och naturvetenskaplig forskning. För övriga områden har M-anhängare samma förtroende som folk i allmänhet.

När det gäller sympatisörer med partier utanför riksdagen har vi resultat för tre. Sverigedemokraternas anhängare har *inte* ett högre förtroende än genomsnittet för forskningen inom något vetenskapsfält. Lägre förtroende än medeltalet har de för forskningen inom medicin, samhällsvetenskap, utbildningsvetenskap och speciellt humaniora. För forskningen inom teknik och naturvetenskap hyser SD-anhängare samma förtroende som allmänhetens genomsnitt. Feministiskt Initiativs sympatisörer har ett förtroende över medeltalet när det gäller forskning inom alla områden utom inom medicin där man hyser ett förtroende något under medeltalet. Slutligen Piratpartiets sympatisörer som har ett lägre forskningsförtroende än folk i allmänhet på all vetenskapsområdena utom när det gäller teknik där man hamnar på medeltalet (± 2 enheter).

Tre mönster i resultaten är speciellt värda att lyftas fram. Ett sådant är att sympatisörer till främst Folkpartiet men också till Feministiskt Initiativ tenderar att ha ett högre forskningsförtroende än folk i allmänhet på de flesta vetenskapsområden. Folkpartiet förtjänar fortfarande att kallas docentpartiet. Ett andra mönster är att anhängare till Sverigedemokraterna och Piratpartiet utmärks av ett lägre forsknings-

förtroende än genomsnittet på de flesta områden. Speciellt klart märks det när det gäller humanistisk forskning för SD-anhängare och naturvetenskaplig forskning för PP-sympatisörer. Det tredje mönstret är att teknisk forskning åtnjuter ett förtroende under genomsnittet bland sympatisörer till samtliga tre rödgröna partier. Bland allianspartiernas anhängare är resultatet det omvända. Samtliga fyra partiers sympatisörer hyser ett forskningsförtroende över folkgenomsnittet för teknisk forskning.

Förtroende för teknisk forskning är alltså blockskiljande. Det är kanske ett något överraskande resultat. Vi talar dock inte om några stora skillnader, 65-66 procent förtroende bland de rödgröna sympatisörerna mot 73-83 procent bland de borgerliga partiernas anhängare. Men skillnaden finns där. Förklaringen ligger till viss del i hur respektive partis sympatigrupper är sammansatta när det gäller kön, ålder och utbildning, men det kan inte uteslutas att det på några punkter finns en oberoende ideologisk faktor.

Bilden av Forskarsverige

Institutionsförtroende har en verklighetsbas. Åtminstone i den meningen att människors bilder av hur olika institutioner fungerar påverkar graden av förtroende. Bilderna – kognitionerna – är sedan förhoppningsvis relaterade till hur institutionerna *de facto* sköter sig i verkligheten. I SOM-undersökningen 2009 inkluderade vi en serie frågor kring verklighetsföreställningar när det gäller svensk forskning för att kunna studera kopplingen mellan förtroende och människors perceptioner av forskningens verklighet. Några av frågorna var dessutom med i SOM-studien 2003 vilket möjliggör en viss förändringsanalys (Holmberg och Weibull 2004).

Fem olika påståenden om forskning och forskare formulerades som sedan svarspersonerna fick ta ställning till på en skala mellan 0 (helt felaktigt påstående) och 10 (helt riktigt påstående). Resultaten i tabell 3 visar utfallet av mätningen 2009. En jämförelse med 2003 års studie redovisas också. Observera att en direktjämförelse mellan 2003 och 2009 års resultat måste göras med försiktighet eftersom enkätfrågan 2009 var försedd med ett svarsalternativ av typen ”ingen uppfattning”. Något motsvarande svarsalternativ fanns inte med 2003. Skälet att lägga in alternativet var iakttagelsen att många svars personer tycktes ha uppfattat frågan som svår och vi ville ge möjligheten att markera det.

Resultaten är något blandade. Flera av dem är dock klart positiva för forskningen. En majoritet hyser uppfattningen att svensk forskning är internationellt konkurrenskraftig (62 procent) och placerar sig på värdena 6-10 på den tiogradiga skalan. Endast sju procent håller inte med – värdena 0-4. En femtedel saknar uppfattning. En än större majoritet tror att ökade satsningar på forskning ger ett bättre samhälle för alla (67 procent). Ånyo är det bara sju procent som inte håller med, medan 16 procent uppger att de saknar uppfattning. Att Sverige har ett bra forskningsklimat är det något färre som tror på (47 procent), men andelen tvivlare är enbart nio procent. Många har ingen uppfattning – nästan en tredjedel.

Tabell 3 Påståenden om forskning i Sverige 2003 och 2009 (procent)

Påstående	helt felaktigt					helt riktigt					Summa procent	Antal svar	
	0	1	2	3	4	5	6	7	8	9			10
Svensk forskning är internationellt konkurrenskraftig													
2003	1	0	1	2	3	18	7	15	21	9	23	100	1 698
2009	1	0	1	3	3	14	10	20	21	9	17	100	1 233
Forskare tar inte etiska frågor på allvar													
2003	9	6	11	11	8	28	7	9	6	2	3	100	1 678
2009	8	8	15	15	8	21	8	7	6	1	3	100	1 026
Forskning ger bättre samhälle för alla													
2003	1	1	1	2	3	16	9	14	17	10	26	100	1 699
2009	1	0	1	3	3	12	9	17	19	9	25	100	1 281
Det förekommer ofta fusk inom forskning													
2003	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*	*
2009	4	10	15	13	8	20	9	8	5	3	3	100	890
Sverige har ett bra forskningsklimat													
2003	1	1	3	4	5	27	10	16	16	7	10	100	1 701
2009	1	1	2	4	4	18	11	19	21	9	9	100	1 043

Kommentar: Frågan lyder: "Här följer några påståenden som förekommer och forskning och samhälle. Vilken är din uppfattning om vart och ett av påståendena?". I redovisningen motsvarar 0 "Helt felaktigt påstående" och 10 "Helt riktigt påstående". I frågeformuläret 2009 fanns ett svarsalternativ "Ingen uppgift". Motsvarande alternativ fanns inte med 2003. Procentandelarna baseras på de som besvarat respektive delfråga. Svartsbortfallet varierar 2009 mellan 2 och 3 procent.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen.

Resultaten för de övriga två frågorna är mer negativa för forskarsamhället. Det är "bara" 36 procent som säger att påståendet "Forskare tar inte etiska frågor på allvar" är felaktigt. Dock är det fler som säger att det är felaktigt än som hävdar att det är ett riktigt påstående (17 procent). Ännu något färre svars personer säger att påståendet "Det förekommer ofta fusk inom forskningen" är felaktigt (30 procent). Även här är det 17 procent som säger att det är ett riktigt påstående.

I båda fallen är det enbart minoriteter som uppfattar att forskningen nonchalerar etiska frågor och att forskningsfusk är vanligt, men det är inte försumbara minoriteter (17 procent i båda fallen). Men det finns anledning att framhålla att det också bara är minoriteter som uppfattar ”anklagelserna” om dålig etik och forskningsfusk som felaktiga (36 respektive 30 procent). Många vet inte vad de skall tro (47 respektive 53 procent).

Det är klart att sådana här resultat inte är bra. Svarsutfallet pekar på två typer av problem. Det första gäller att stora grupper saknar uppfattning. Forskarsamhället är inte synligt. Visserligen görs satsningar på forskningsinformation och det genomförs vetenskapsfestivaler, men forskningsverksamhet är trots det relativt okänd.

Till det kommer svaren på de kritiska frågorna. Att cirka 15-20 procent av svenska folket uppfattar att forskningen inte tar etiska frågor på allvar och att forskningsfusk är vanligt är inte särskilt positivt för forskningssverige. Att sedan ytterligare cirka 50 procent säger sig inte veta eller är osäkra är ett direkt underbetyg till forskarsamhället. Detta speciellt som det finns ett samband mellan verklighetsföreställningarna och förtroendet för forskningen. Korrelationen mellan uppfattningarna om forskningsetiken respektive forskningsfusket och förtroendet för exempelvis medicinsk forskning är .09 respektive .24. Ju mer man uppfattar att forskningen nonchalerar etiken respektive att forskningsfusk är vanligt desto mindre förtroende för medicinsk forskning.

Mönstret är inte unikt för enbart medicinsk forskning. Det återfinns också för de andra vetenskapsområdena. Och mönstret återfinns för alla våra fem verklighetsföreställningar. Kognitionerna av hur forskarverkligheten ser ut har ett samband med graden av förtroende. Det betyder i förlängningen att forskningsförtroendet kan påverkas upp eller ned av hur människors verklighetsföreställningar om forskning förändras. Information och kunskaper kan spela en roll.

Om vi jämför hur kognitionerna av forskningen har förändrats visar det sig att en verklighetsföreställning i huvudsak är oförändrad med samma perceptionsbalans såväl 2003 som 2009, det vill säga bedömningsövertikten för ett svarsalternativ över det andra är detsamma båda åren. Denna stabila föreställning gäller om forskningen tar etiska frågor på allvar. Svenska folket har idag ungefär samma uppfattning om forskningens etikprioritering som 2003.

Men för övriga tre jämförbara bilder av forskningsverkligheten kan möjligen en viss förändring spåras. Och den förändringen har i samtliga fall varit åt det mer kritiska hållet. Perceptionsbalansen 2009 är mindre positiv jämfört med 2003 när det gäller den svenska forskningens internationella konkurrenskraft, om Sverige har ett bra forskningsklimat och om ökade satsningar på forskning ger ett bättre samhälle för alla.

Trenden har alltså varit i riktning mot en något mindre positiv bild av forskningens verklighet. Att tilltron till forskningen samtidigt minskat är inte överraskande med tanke på att det finns ett samband mellan verklighetsföreställning och förtroende.

Syn på forskning i olika grupper

Synen på påståendena om svensk forskning faller inte ut helt som förväntat i olika grupper. Visserligen har det påstående som får mest stöd, nämligen att forskning ger ett bättre samhälle ett svarsmönster som är i linje med vad vi tidigare sett. Det är de högutbildade som ligger klart högst (79 procent) och som har minst andel som saknar uppfattning (5 procent). Bland lågutbildade är motsvarande andelar 59 och 27 procent. Yngre saknar oftare uppfattning jämfört med äldre och de äldsta är de som tror relativt mest på forskningen. Också män och personer i storstad är mer positiva till forskningens roll för samhällsutvecklingen.

Men mönstret blir lite mera komplicerat så fort vi kommer till det påstående som får näst mest stöd – att svensk forskning är internationellt sett konkurrenskraftig. Visserligen är det fortfarande de äldsta som har högst till tilltro och de yngsta minst, men det finns i stort sett inga utbildningsskillnader, vare sig i kunskaper eller i bedömningar: både bland låg- och högutbildade saknar 29 procent uppfattning och 56 respektive 57 procent håller med om påståendet.

När vi ser på de påståenden där svarspersonerna ska ta ställning till tänkbara svagheter i forskarsamhället – bristande etik och fusk – har högutbildade visserligen i större utsträckning än lågutbildade en positiv bild, men det är fortfarande en relativt stor grupp bland de högutbildade som håller med om att etiken kan vara bristfällig (15 procent) eller att fusk förekommer (19 procent). Med tanke på att det här rör sig om personer som både kan ha erfarenhet av forskning och som kan fungera som opinionsledare måste andelarna betecknas som förhållandevis höga.

Det finns alltid tekniska problem med det slag av påståendefrågor som här använts. Det finns en tendens att vilja hålla med, något som främst gäller de yngsta och de äldsta. Men om vi tar hänsyn till det måste ändå slutsatsen bli att det svenska forskarsamhället har förankringsproblem, särskilt i två grupper. Den ena är de yngre. Att det bland de yngsta väger så jämnt mellan att det brister (19 procent) respektive inte brister (27 procent) i etik inom svensk forskning är snarast alarmerande.³ När det gäller fusk är fördelningen något bättre (15 respektive 27 procent) men knappast acceptabel. Det kan finnas många skäl till utfallet och det kan säkert variera mellan olika vetenskapsområden men det hindrar inte att det är en fråga för forskarsamhället att uppmärksamma.

Den andra svagheten i forskningsförankringen gäller de högutbildade. Det är här frågan om en grupp som troligen haft kontakt med forskning under sin utbildning och som dessutom ofta därför kan fungera som ett slags ambassadörer för vetenskapen. Att relativt stora grupper bland dem uppfattar att etiken brister (15 procent) eller att fusk förekommer (19 procent) finns anledning att särskilt uppmärksamma.

Viljan att satsa på forskning

Högt eller lågt forskningsförtroende kan få påtagliga konsekvenser. Vi vet sedan tidigare att det finns ett samband mellan graden av forskningsförtroende och intresset

för att Sverige forskningssatsar. Människor med ett lågt förtroende för forskning är mindre angelägna att Sverige satsar på avancerad forskning jämfört med människor med en stor tilltro till vetenskaplig verksamhet. I SOM-undersökningarna mäter vi hur viktigt människor anser det är att Sverige satsar på forskning på världsbästsnivå på olika områden. Mätningen gäller alltså ett slags prioritering. Den ger inga direkta mått på människors biståndsvilja när det gäller forskning. Men det rimliga antagandet är att personer som tycker det är mycket viktigt att Sverige forskningssatsar på spetsnivå också är mer positiva till att resurser avsätts för sådan forskning jämfört med personer som *inte* tycker att det är viktigt att Sverige satsar på forskning. Utgångspunkten är att intresse av att forskningssatsa avspeglas i en ökad biståndsvilja.

Sambanden mellan intresse av att satsa på forskning/biståndsvilja och förtroende för forskning är genomgående klart positiva och återfinns för alla våra undersökta vetenskapsfält och för samtliga forskningsområden. De relevanta korrelationerna håller sig i de flesta fall kring +.20. Ju högre forskningsförtroende desto viktigare tycker man det är att forskningssatsa.

Eftersom vi vet att forskningsförtroendet långsamt gått nedåt i Sverige under 2000-talet är hypotesen att intresset för forskningssatsningar och därmed också biståndsviljan minskat under senare år. SOM har frågat om vikten av forskningssatsningar för tjugofem olika vetenskapsområden sedan första mätningen 2002. Undersökningen 2009 omfattar åtta forskningsområden. Många av dem har ingått tidigare vilket möjliggör studier av hur olika viktighetsbedömningar har förändrats över tid. I tabell 4 redovisas resultaten i rangordnad form. Först återfinns forskningsområden som många svarande anser vi bör forskningssatsa på. Sist finner vi de vetenskapsområden som få människor vill ge stöd när det gäller framtida spetsatsningar.

Om vi skärskådar rangordningen finner vi att svenska folket helt klart placerar medicinsk forskning i toppen på prioriteringslistan. Cancerforskning viktighetsbedöms som nummer 1 följt av hjärt/lungsjukdomar på plats 2 och reumatiska sjukdomar på plats 5. Debattaktuella områden som miljö, energi och klimat hamnar också högt upp på prioriteringslistan med placeringarna 3, 4 och 6. Andra påtagligt ”nyttiga” och konkreta forskningsområden som placeras högt är forskning om teknik (plats 7), om allergier (plats 8) och om genteknik (plats 9).

I botten på listan återfinns flera humanistiska forskningsfält som arkeologi, filosofi och litteraturvetenskap. Konventionellt och kortsiktigt uppfattas de nog som mindre ”nyttiga” än många av de medicinska och tekniska ämnena. I vilket fall viktighetsbedöms de lägre när det gäller framtida forskningssatsningar av svenska folket. Ett naturvetenskapligt och tekniskt område som rymdforskning hamnar också långt ned, trots stor uppmärksamhet som en följd av Christer Fuglesangs rymdresor. Här handlar det om ett forskningsfält där ”nyttan” kanske först kommer att märkas långt fram i tiden. Låg placering drabbar också ett samhällsvetenskapligt område som statsvetenskap.

Tabell 4 Uppfattning om prioritering av forskningsområden i Sverige 2002-2009 (procent)

Område	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Ingen uppfattning	Summa procent
Cancer						
2002	78	17	3	0	2	100
2003	81	15	2	0	2	100
2006	79	17	2	0	2	100
2008	79	17	2	0	2	100
2009	73	20	3	0	4	100
Hjärt-/lungsjukdomar						
2007	67	25	4	0	4	100
Miljö						
2002	57	34	5	0	4	100
2003	58	32	6	1	3	100
2004	51	37	6	1	5	100
2005	49	37	6	1	7	100
2006	53	37	7	1	2	100
2007	60	31	4	0	5	100
2008	59	33	5	1	2	100
2009	61	29	4	1	4	100
Energi						
2002	54	35	5	1	5	100
2005	52	33	6	1	8	100
2007	56	34	4	0	6	100
2009	61	30	3	0	5	100
Reumatiska sjukdomar						
2004	59	32	4	0	5	100
2008	55	37	5	0	3	100
Klimat						
2007	54	33	7	1	5	100
Teknik						
2003	47	38	8	1	6	100
Allergier						
2005	37	42	11	1	9	100

forts...

Tabell 4 forts.

Område	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Ingen uppfattning	Summa procent
Genteknik						
2002	27	30	26	9	8	100
2003	35	29	20	9	7	100
2004	24	34	23	8	11	100
2005	20	30	24	12	14	100
2006	23	34	27	8	8	100
2007	21	34	26	7	12	100
2008	20	36	28	7	10	100
2009	21	33	26	8	12	100
Pedagogik						
2002	35	44	12	2	7	100
2005	21	36	23	5	15	100
2007	20	38	24	4	14	100
2009	23	37	22	4	14	100
Hållbart fiske						
2008	29	46	14	3	8	100
IT						
2002	28	44	17	2	9	100
2004	28	42	17	2	11	100
2006	21	39	27	4	9	100
Transportteknik						
2002	26	45	20	1	8	100
2005	27	44	16	2	11	100
2008	28	46	18	1	7	100
Nationalekonomi						
2003	26	44	19	3	8	100
2007	18	41	25	3	13	100
2009	19	44	22	3	12	100
Svenska språket						
2005	22	30	27	10	11	100
Globalisering						
2008	20	37	21	6	16	100
Företagsekonomi						
2005	17	40	25	5	13	100

forts...

Tabell 4 forts.

Område	Mycket viktigt	Ganska viktigt	Inte särskilt viktigt	Inte alls viktigt	Ingen uppfattning	Summa procent
Historia						
2002	10	29	42	11	8	100
2003	13	28	35	13	11	100
2006	9	22	47	13	9	100
2009	10	24	40	14	11	100
Rymden						
2004	9	25	40	14	12	100
2006	6	20	43	21	10	100
2007	7	17	39	25	12	100
2008	5	20	43	22	10	100
2009	8	18	39	24	11	100
Statsvetenskap						
2006	9	32	36	9	14	100
Arkeologi						
2004	9	30	39	11	11	100
Filosofi						
2004	8	20	39	16	17	100
2008	5	16	42	21	16	100
Design						
2005	8	20	36	23	13	100
Litteraturvetenskap						
2007	6	20	40	19	15	100
Religiösa seder och bruk						
2008	4	14	34	37	11	100

Kommentar: Frågan lyder: 'Hur viktigt anser du det är att det i Sverige satsas på forskning på världsbästanivå inom följande områden?'. Svartalternativen framgår av tabellens redovisning. Procentandelarna baseras på de som besvarat respektive delfråga (inkl. de utan uppfattning). Svartsbortfallet är ringa. Det varierar mellan 2 och 3 procent.

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2002–2009.

Allra sist placerar svensk folket ett teologiskt/sociologiskt forskningsområde – studier av olika religiösa seder och bruk. Religionsforskning är mycket lågt prioriterat av medborgarna i ett av världens mest sekulariserade länder. Och det trots att nya religioner och samfund växer till sig i Sverige.

Det mest intressant med de olika forskningsområdenas viktighetsbedömningar är dock vad som har hänt över tid. Har intresset av att forskningssatsa ökat eller minskat? Vår hypotes är att tendensen skall var ett minskande intresse. Vi kan pröva hypotesen för elva olika forskningsfält där vi har någon mätning för åren 2002-2004 respektive för åren 2008-2009. För de vetenskapsområden som vi har tillgång till flera mätningar under de aktuella åren studerar vi längst möjliga tidsperiod.

Majoriteten av förändringarna i viktighetsbedömningarna är relativt blygsamma med förskjutningar på några få procentenheter. Men de flesta av dem innebär att andelen personer som vill forskningssatsa har gått ned. Det gäller för 7 av de 11 områden för vilka vi har resultat över tid. Andelen mycket viktigt-svar minskar med -5 procentenheter för cancerforskning, med -4 för reumatisk forskning, med -6 för forskning om genteknik, med -12 för pedagogisk forskning, med -7 för forskning i nationalekonomi, med -1 för rymdforskning och med -3 för filosofisk forskning

Tre forskningsområden uppvisar tvärtom ökade viktighetsbedömningar. Det gäller främst energiforskning (+7 procentenheter) men också miljöforskning (+4) och forskning kring transportteknik (+2). Ett forskningsområde har ett stabilt resultat. Historieforskningen har samma andel som tycker det är mycket viktigt med världsbästaforskning på området såväl 2002 som 2010.

Hypotesen har alltså fått stöd. Svenska folket intresse av att forskningssatsa har minskat på 7 forskningsområden, ökat på 3 och förblivit oförändrat på 1 område. I genomsnitt för de 11 områdena har viktighetsbedömningarna minskat med -2,3 procentenheter; inte någon dramatisk nedgång, men dock en trendmässig nedgång.

Prioriteringarna mellan olika forskningsområden uppvisar förhållandevis små skillnader mellan olika grupper av befolkningen. År 2009 ligger satsning på cancerforskning på första plats oavsett kön, ålder, utbildning, boendeort eller typ av utbildning. Men det finns vissa skillnader. Intresset för rymden är högre bland de yngsta än de äldsta, medan intresset för historia är det omvända – högre bland äldre än bland yngre. I båda grupperna ligger de två forskningsområdena dock bland de minst prioriterade. I övrigt finns det en klar närhetsfaktor. Pedagogik, som bland samtliga ligger på 23 procent, vill 48 procent av pedagogutbildade att man ska satsa på; däremot är stödet för rymdforskning inte högre bland teknikutbildade än bland övriga.

Forskarsamhället bör bry sig

Svenska folkets forskningsförtroende fortsätter att minska. Inte mycket och inte snabbt, men det fortsätter att minska. Forskningsförtroendet förändras som dagens klimathotade glaciärer. Det smälter långsamt. Och precis som när det gäller glaciärerna och klimatet är det dags för forskarsamhället att på allvar börja bry sig. Om vi skall lyckas bibehålla och kanske åter stärka de många människornas intresse och vilja att via skatterna och olika insamlingar betala för forskningen måste nedgången i forskningsförtroendet hejdas och helst vändas i en uppgång.

Hur denna nödvändiga förtroendeförstärkande medicin ser ut vet vi inte. Och någon medicin kan inte sättas in innan vi vet vad felet är. Först en diagnos med andra ord, sedan kan botemedlen ordinerar. Den stora frågan är alltså vad det är som sänker forskningsförtroendet? Vi har medvetet avstått från att analysera den frågan i detta sammanhang. Många faktorer spelar säkert in. Men hur orsaksbilden mer exakt ser ut är inte något man lite *ad hoc* och enbart resonemangsvis bör spekulera kring. Det är istället en stor forskningsfråga som bör tas seriöst. Och det är en forskningsfråga som kräver resurser. Det är nästa utmaning för forskningsprojektet *Vetenskapen i Samhället*.

Noter

- ¹ SOM-institutets mätningar kring forskningsförtroende har finansierats av den ideella föreningen Vetenskap & Allmänhet (VA). Studierna bedrivs inom forskningsprojektet Vetenskapen i Samhället (ViS).
- ² Vi är medvetna om att vetenskapsområden eller fakultetsområden inte längre har en sådan formell indelning. Vi har dock bedömt att de i frågor till allmänheten ändå är rimliga att använda, eftersom vetenskapsområdena benämns så i dagligt tal.
- ³ Om vi anger andelarna bland dem som har uppfattning anser cirka 40 procent att etiken brister och 60 procent att den inte gör det.

Referenser

- Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (2004) Vetenskapen står stark i folkopinionen. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet.
- Nilsson, Lennart och Weibull, Lennart (2010) Regional utveckling – högre utbildning och forskning. I Nilsson, Lennart (red) *En region blir till*. Göteborg: SOM-institutet.

VAD GÖR OSS NÖJDA MED VÅRA LIV?

BENGT BRÛLDE OCH ÅSA NILSSON

Hur lyckliga är vi i Sverige? Och hur kan man över huvud taget få svar på det? I det här kapitlet redogör vi inledningsvis för de lite olika typer av mätmetoder som används i den samhällsvetenskapliga lyckoforskningen. I kapitlets andra del borrar vi djupare i tre frågeställningar med utgångspunkt i den nationella SOM-undersökningen 2009: 1) Vad tror vi själva är viktigt för vårt välbefinnande – och i vilken grad stämmer befolkningens samlade bild med vad forskningen kan visa är avgörande för vår lycka?; 2) Hur hänger den allmänna livstillfredsställelsen samman med nöjdheten på olika områden?; samt 3) Spelar viktighetsbedömningen på ett visst område någon roll för i vilken utsträckning nöjdheten på samma område är kopplat till vår allmänna livstillfredsställelse? Avslutningsvis diskuterar vi i vilken mån det är rimligt att förklara lycka och allmän livstillfredsställelse i termer av hur nöjda vi är på olika områden eller om förklaringen snarare står att finna i vår personlighet.

Undersökningar av lycka och livstillfredsställelse

Vissa av de mätningar som har gjorts av lycka på befolkningsnivå har gått ganska rakt på sak; man har helt enkelt bett människor att skatta hur lyckliga de är med hjälp av en given svarsskala. Två internationella och storskaliga exempel är World Values Survey (WVS) och European Social Survey (ESS). Svenskar faller i denna typ av internationella jämförelser ut som relativt lyckliga; i den senaste WVS-mätningen av svenska förhållanden 2006 var andelen som svarade 'mycket lycklig' 43 procent (och 96 procent skattade sig som åtminstone 'ganska' lyckliga), och i ESS-mätningen 2008 var det ungefär en tredjedel (34 procent) som på en elvgradig svarsskala från 0 till 10 svarade med värde 9 eller 10 – och hela två tredjedelar (67 procent) om vi inkluderar även skalans värde 8.¹

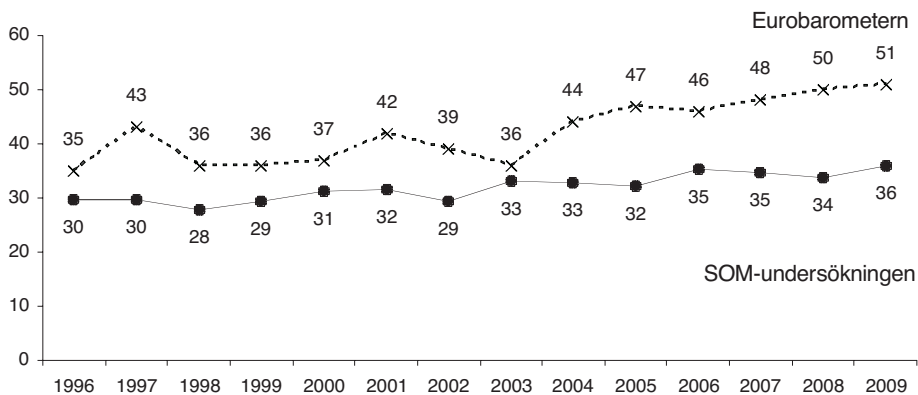
Man kan diskutera om respondenterna i dessa undersökningar tolkar begreppet 'lycka' på samma sätt. En alternativ mätmetod är att från början definiera lycka i termer av välbefinnande eller livstillfredsställelse och i stället fråga människor hur bra de mår eller hur tillfreds de är med sina liv. Detta är också det vanligaste tillvägagångssättet inom den samhällsvetenskapliga lyckoforskningen, som brukar fokusera på hur tillfreds vi är med våra liv som helhet – detta gäller såväl de internationella undersökningarna World Values Survey (WVS), European Social Survey (ESS) och Eurobarometern (EB) som SOM-institutets undersökningar av svenska förhållanden.

I SOM-undersökningen 2009 är det ungefär en fjärdedel, 24 procent, av befolkningen som uppger sig vara mycket lyckliga och ungefär en tredjedel, 34 procent,

som är mycket nöjda med livet. Inkluderar vi även dem som är ganska lyckliga respektive ganska nöjda växer respektive andel till 91 procent i båda fallen. Att andelen 'mycket lyckliga' svenskar är mindre än andelen 'mycket nöjda' har framkommit i en tidigare SOM-undersökning, 2004, där båda frågorna ingick (Holmberg & Weibull 2005, s. 30). Det finns anledning att kommentera de lite olika resultaten för lycka och nöjdhet, vilket vi ska göra längre fram.

Utfallen för Sveriges befolkning skiljer sig påtagligt åt mellan undersökningarna. En viktig orsak är skillnader i den typ av svarsskalor som används.² En annan orsak är skillnader i mätmetod: där SOM-undersökningen genomförs med hjälp av postala enkäter, genomförs EB, ESS och WVS via besöksintervjuer. Besöksintervjuer tenderar genomgående att generera mera positiva svar, vilket blir tydligt i en jämförelse av utfallet i SOM-undersökningen och Eurobarometern över tid (figur 1). Det ska noteras att även svarsskalan skiljer sig åt i dessa undersökningar; där SOM på den "missnöjda sidan" använder sig av 'inte särskilt nöjd' och 'inte alls nöjd' har Eurobarometern lite starkare formuleringar – 'ganska missnöjd' och 'mycket missnöjd' – något som rimligen också bidrar till den genomgående mer nöjda svenska befolkningen i Eurobarometerns mätning. Båda mätningarna visar emellertid på en ökning av livstillfredsställelsen i Sverige sedan mitten av 1990-talet, men tendensen är väsentligt starkare i EB än i SOM.³

Figur 1 Nöjd med livet i Sverige, SOM-undersökningen respektive Eurobarometern 1996–2009 (procent)

Kommentar: Såväl mätmetod som svarsskalor skiljer sig åt mellan undersökningarna. SOM-undersökningen genomförs via postenkät, Eurobarometern via besöksintervjuer. Svarsskalan i SOM lyder: 'Mycket nöjd'; 'Ganska nöjd'; 'Inte särskilt nöjd'; 'Inte alls nöjd'; i EB: 'Mycket nöjd'; 'Ganska nöjd'; 'Ganska missnöjd'; 'Mycket missnöjd'. Resultatet för EB baseras på samtliga personer i undersökningen, även de som svarat 'vet ej'; denna grupp är emellertid mycket liten (2009: 2 personer av 1 017) och bidrar om något enbart till att minska skillnaden relativt SOM.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Lycka, livstillfredsställelse och välbefinnande

Den som är intresserad av att undersöka hur lyckliga vi är och vad som gör oss lyckliga måste alltså laborera med, eller åtminstone förhålla sig till tre centrala begrepp: *livstillfredsställelse* (hur personen *själv* värderar sitt liv som helhet), *subjektivt välbefinnande* (hur personen mår på det hela taget, hur hon känner sig) och *lycka* (som ofta betraktas som en kombination av livstillfredsställelse och subjektivt välbefinnande; se Brülde 2007). Det ska noteras att begreppet lycka också används för att peka ut andra typer av affektiva tillstånd, som eufori, upprymdhet eller sinnesfrid (inre harmoni) (Brülde 2007). Alla dessa begrepp måste, vidare, skiljas från begreppet *livskvalitet*, som oftast används som en beteckning på hur bra eller dåligt ett visst liv är för personen som lever detta liv (Brülde 2003).

Det finns naturligtvis starka empiriska samband mellan hur vi mår och hur nöjda vi är med livet. Att våra skattningar av hur lyckliga vi är inte helt sammanfaller med skattningarna av hur nöjda vi är med våra liv bekräftar emellertid att detta rör sig om två olika begrepp, om än intimt relaterade till varandra. Som vi redan kunnat konstatera är det fler som uppger att de är mycket nöjda med livet på det hela taget än som skattar sig som mycket lyckliga (se vidare Brülde & Nilsson 2010a). Om vi fokuserar på den grupp som säger sig vara mycket nöjda med livet visar det sig att ungefär 6 av 10, 59 procent, även uppger sig vara mycket lyckliga (tabell 1).⁴ Resterande 41 procent svarar att de är ganska lyckliga. Nästan varannan *mycket nöjd* person tycks alltså sakna något som krävs för att hon dessutom ska kunna beskriva sig som *mycket lycklig*.⁵ Däremot är det få av dem som är åtminstone *ganska* nöjda som inte också är lyckliga. Vi kan dock notera att 2 procent i gruppen som svarat att de inte är särskilt nöjda med livet likväl svarat att de är mycket lyckliga.⁶ Korrelationen mellan de två frågorna är, mätt i Tau-b, +0,62 (mättet kan variera från -1, som anger ett perfekt negativt samband, till +1 som anger ett perfekt positivt samband, där 0 innebär brist på samband över huvud taget) (jfr Holmberg & Weibull 2005, s. 30).

Utöver att lycka delvis verkar vara något annat än livstillfredsställelse är det även viktigt att skilja mellan allmän livstillfredsställelse – det vill säga hur tillfreds en person är med sitt liv som helhet – och ”domäntillfredsställelse” – hur tillfreds hon är inom olika centrala områden. Det finns förstås ett samband mellan hur tillfreds man är med livet som helhet och hur tillfreds man är med saker som sitt arbete, sitt familjeliv, sin hälsa, sin fritid eller sin ekonomiska situation, men detta samband är (vilket vi kommer att se längre fram) inte alls perfekt.

Det ska betonas att vi med denna typ av mätningar inte kan uttala oss om människors välbefinnande, det vill säga hur svenska befolkningen mår på det hela taget, hur människorna känner sig. Däremot ska vi redogöra för vad svenskarna själva lyfter fram som viktiga faktorer för det personliga välbefinnandet. Dessa analyser utgår precis som övriga analyser i det här kapitlet genomgående från subjektiva skattningar: hur människor själva väljer att beskriva sig, sin lycka och sin livstillfredsställelse. Därmed har vi den översiktliga begreppsliga och teoretiska bakgrund som behövs

för att försöka besvara de frågor vi ställde inledningsvis och nu ska fördjupa oss i med utgångspunkt i 2009 års SOM-undersökning.

Tabell 1 Grad av lycka eller grad av livstillfredsställelse, 2009 (procent)

Lycklig:	Nöjd med livet:			
	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd ¹
Mycket lycklig	59	7	2	0
Ganska lycklig	41	88	39	0
Inte särskilt lycklig	0	5	56	36
Inte alls lycklig	0	0	3	64
Summa procent	100	100	100	100
Antal personer	545	896	120	14

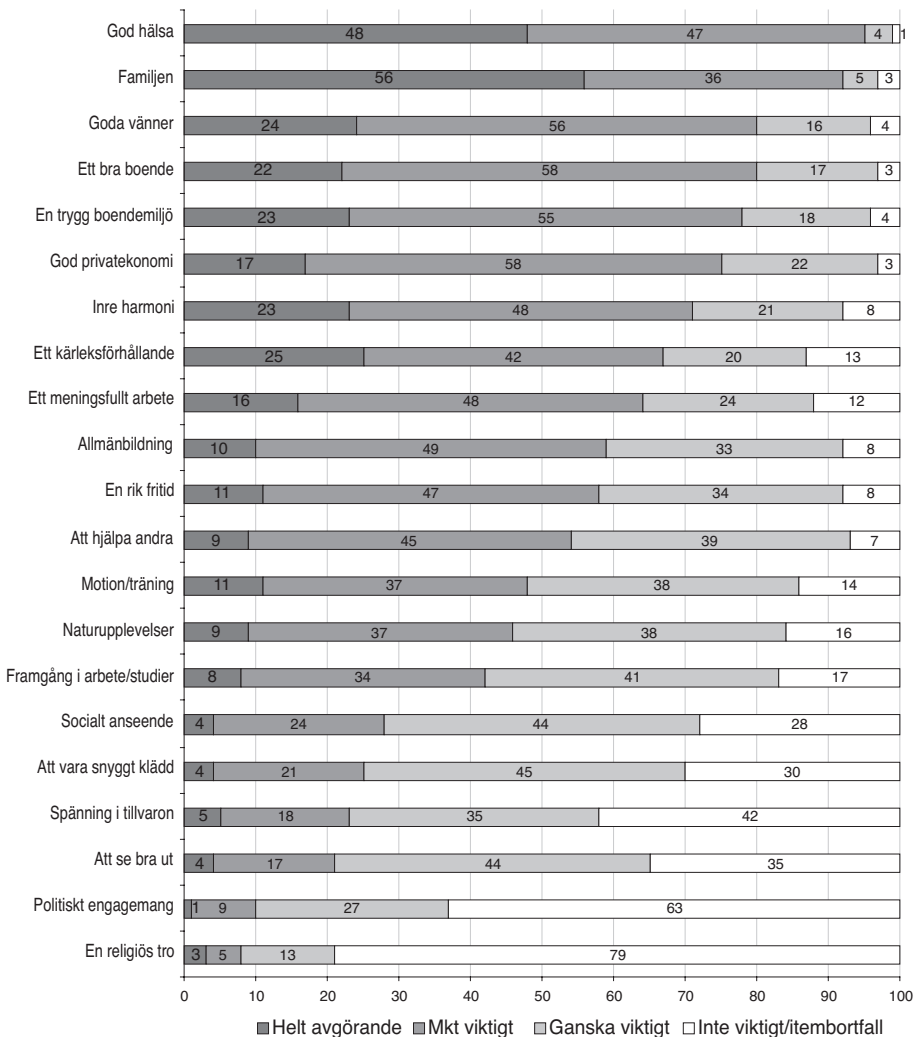
Kommentar: Frågorna lyder "Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?" resp. "På det hela taget, hur lycklig skulle du säga att du är?". Svartalternativen 'Mycket nöjd'; 'Ganska nöjd'; 'Inte särskilt nöjd'; 'Inte alls nöjd' resp. 'Mycket lycklig'; 'Ganska lycklig'; 'Inte särskilt lycklig'; 'Inte alls lycklig'. Sambandet, mätt i Tau-b är +0,62 (mättet kan variera mellan -1 och +1, där 0 innebär inget samband alls. Resultaten avser Riiks-3-urvalet (se metoddokumentationen längst bak i boken). Svartsbortfallet är 3 procent på båda frågorna.¹Observera det mycket begränsade svarsunderlaget.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Vad anser vi vara viktigt för vårt välbefinnande?

Många av oss strävar efter att må bra. För somliga av oss innebär det att vi försöker jobba ihop en rejäl semesterkassa för att kunna uppleva avlägsna äventyr runt om i världen, andra är mer inriktade på att finna ro och mening i det lilla och vardagliga. De flesta av oss ser nog ett stort antal olika källor till välbefinnande och försöker mer eller mindre medvetet och framgångsrikt att sträva dithän – mot sådant som inte bara varierar mellan olika individer utan också mellan olika tidpunkter i livet för en och samma person. Men vad bedömer svenska folket på en mer generell nivå vara viktigt för det egna välbefinnandet? Och i vilken grad rimmar dessa bedömningar med den bild forskningen på området ger oss av vad som objektivt sett bidrar till människors välbefinnande?

I SOM-undersökningen 2009 ställdes frågan 'I vilken utsträckning är följande viktigt för ditt personliga välbefinnande?', följt av sammanlagt 21 potentiella bestämningsfaktorer av materiellt, andligt, socialt, intellektuellt, vardagslivs- och hälsorelaterat slag. Dessa dimensioner fångar väl in de fyra typer av "domäner" som standardmässigt inkluderas i lyckoforskningen: sociala domäner (inklusive familjerelationer); verksamhetsdomäner (arbete, studier, fritidsaktiviteter); materiella domäner som tar fasta på livsvillkor (ekonomi, tillgångar, fysisk miljö); samt personliga egenskaper (hälsa, utseende, intelligens, moral) (Brülde 2007).

Figur 2 Subjektiva bedömningar av olika faktorerets vikt för det personliga välbefinnandet, 2009 (procent)

Kommentar: Frågan lyder 'I vilken utsträckning är följande viktigt för ditt personliga välbefinnande?'. Fem svarsalternativ: 'Helt avgörande'; 'Mycket viktigt'; 'Ganska viktigt'; 'Inte särskilt viktigt'; 'Inte alls viktigt'. Rangordningen i figuren följer andelen som svarat åtminstone 'mycket viktigt'. Personer som avstått från att svara beträffande något enskilt område ingår i andelen för 'inte viktigt'. Svarts bortfallet är på hela frågan är 1 procent och ytterligare som mest 3 procent på den enskilda delfrågan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

De flesta uppfattar hälsan och familjen som mycket viktiga för det personliga välbefinnandet, ungefär hälften uppfattar dessa faktorer till och med som 'helt avgörande'. Men det finns betydligt fler faktorer som värderas högt: för samtliga undersökta faktorer utom två gäller att en majoritet av svarspersonerna håller dem för åtminstone ganska viktiga för det personliga välbefinnandet (figur 2). Undantagen gäller 'politiskt engagemang' och 'en religiös tro', där andelen som anser detta vara viktigt är 37 respektive 21 procent. På dessa två områden är också andelen som svarat 'inte alls viktigt' relativt stor: 17 respektive 44 procent (i övrigt uppgår denna andel till som mest 8 procent och är inte redovisad separat i figuren utan ingår som del av andelen 'inte viktigt').

Om hälsan och familjen hamnar i topp och politiskt engagemang och religiös tro i botten, finns det däremellan en stor variation i den andel som svarar 'mycket viktigt' eller 'helt avgörande'; dessa två svar sammantaget utgör mellan 21 och 80 procent. Vid sidan om hälsan och familjen bedömer mellan 64 och 80 procent att det är mycket viktigt för egna välbefinnandet med goda vänner, ett bra boende, trygg boendemiljö, god privatekonomi, inre harmoni, ett kärleksförhållande samt ett meningsfullt arbete; dessa faktorer bedöms också som helt avgörande av minst 16 procent av befolkningen. Därefter krymper andelen som svarat såväl 'helt avgörande' som 'mycket viktigt'. Men bortsett från politiskt engagemang och religiös tro gäller fortfarande att fler bedömer dem som viktiga än oviktiga.

Faktorerna i figur 2 är rangordnade efter andelen som svarat åtminstone 'mycket viktigt'. Rangordningen blir något annorlunda om den i stället hade följt andelen som svarat 'helt avgörande'; först och främst kan noteras att familjen i så fall skulle hamna i topp före hälsan, men också att en god privatekonomi skulle falla ner från sjätte till åttonde plats.

Det övergripande mönstret i resultaten är mycket likt det från 2008 års Riks-SOM-undersökning då samma fråga ställdes (Nilsson & Weibull 2009). Rangordningen är i stort densamma, även om den exakta ordningen mellan enskilda faktorer varierar, men ingen faktor har förflyttats mer än ett steg.⁷

Det ska betonas att de här resultaten är ett slags rangordning av vad befolkningen *som helhet* lyfter fram som viktigt (eller avgörande) för det personliga välbefinnandet, och säger naturligtvis ingenting om vad som får den enskilda individen att må bra. Den säger heller ingenting om vad folk tror är viktigt i största allmänhet, utan bara vad de anser vara viktigt för det *egna* välbefinnandet.

Och vad säger forskningen?

De flesta svenskar är alltså överens om att hälsan och familjen har mycket stor betydelse för det egna välbefinnandet, och att en hel del annat är åtminstone ganska viktigt – medan vi inte är fullt lika överens om vikten av sådant som spänning i tillvaron, vårt yttre och vårt anseende. Är denna "aggregerade bedömning" gjord av den svenska befolkningen rimlig givet vad forskningen visat *verkligen* bidrar till

människors livstillfredsställelse och välbefinnande.⁸ Enkätfrågan gäller den enskilda individens bedömning av vad som är viktigt för det *egna* personliga välbefinnandet, inte för befolkningens som helhet. Men alldeles oavsett hur den enskilde individens livssituation och personliga läggning ser ut är det av intresse att jämföra de aggregerade resultaten, det vill säga befolkningens samlade bedömning, med forskningsrönen på området (se Brülde 2007 för en omfattande översikt över relevant forskning; för en kortare, uppdaterad översikt, se Brülde 2009, kapitel 6–7).

Låt oss först notera att befolkningens samlade bedömningar tycks vara kraftigt överdrivna. Ingen objektiv eller yttre faktor har exempelvis (till skillnad från vissa psykologiska faktorer) ensam någon större vikt, och det är därför tveksamt om det finns någon faktor som är *nödvändig* för en hög lyckonivå: Om man ”ligger illa till” i något avseende så kan detta oftast kompenseras av att man ligger bra till i andra dimensioner.

Med fokus på *rangordningen* i befolkningens bedömningar, är det ”rätt” att *nära relationer* placeras högt upp på listan, då dessa verkar vara de viktigaste objektiva bestämningsfaktorerna för lyckan i rika länder. Att ha vänner är en viktig faktor (särskilt för ogifta), och ännu viktigare är att leva tillsammans med en partner. Det är däremot tveksamt om *familjen* ska placeras högre än *vännerna*, och om såväl familj som vänner ska placeras högre än en *kärleksrelation*.

Såväl *ett meningsfullt arbete* som *en rik fritid* har enligt forskningen större betydelse än vad ”folket” tror; att vara engagerad i olika verksamheter är nästan lika viktigt som nära relationer. Det är generellt sett viktigt att ha ett arbete, men det är också viktigt hur det jobb man har är beskaffat (se Brülde & Nilsson 2010b). Man har också visat att en fysiskt och socialt aktiv fritid har positiva lyckoeffekter, och frågan är därför om inte både *motion* och *hjälpa andra* hamnar lite väl långt ned på listan. Att *religion* inte värderas högt i sammanhanget stämmer bättre med vad forskningen har att säga om dess lyckoeffekter i ett samhälle som vårt, men vikten av ett *politiskt engagemang* borde nog ha betonats starkare, då både ideellt arbete och politisk delaktighet verkar ha vissa positiva effekter.

Betydelsen av *en bra och trygg boendesituation* och *en god privatekonomi* övervärderas däremot av människor i gemen. Skillnader i yttre livsvillkor förklarar bara cirka 10 procent av den lyckovariation som finns i rika länder som Sverige. (Sambandet mellan inkomst och lycka är emellertid betydligt starkare vid låga inkomster än vid höga.) Det är möjligt att även *hälsan* värderas för högt. Om hälsa betraktas som frånvaro av sjukdom eller som funktionsförmåga så har den generellt sett mindre betydelse för välbefinnandet än såväl relationer som verksamheter.⁹

En viktig förklaring till att vi allmänt övervärderar livsvillkorens och hälsans betydelse är antagligen att vi har dålig kunskap om den psykologiska mekanism som går under namnet *habitueringseffekten*. Vår momentana lyckonivå påverkas ofta av de förändringar som vi är med om, men i de allra flesta fall återvänder vi till vår tidigare lyckonivå, och ofta tar det inte särskilt lång tid. De förändringar som vi anpassar oss fortast till är materiella förändringar och vissa miljöförändringar, men

de flesta anpassar sig också ganska väl till olika typer av funktionsnedsättningar, även om det tar längre tid. Förändringar i verksamheter och relationer ger däremot ofta upphov till mera bestående lyckoförändringar, och arbeten, relationer eller fritidsaktiviteter som vi ägnat oss åt under lång tid kan därför utgöra en kontinuerlig källa till tillfredsställelse. Dessa skillnader i ”habitueringshastigheter” kan förklara varför arbetet, fritiden och de nära relationerna har större effekter på våra långsiktiga lyckonivåer än vad våra yttre livsvillkor har.

Vi bör även notera att forskningen visar på ytterligare två typer av faktorer som har mycket stora lyckoeffekter men som inte ryms inom ramen för enkätfrågan, nämligen psykologiska respektive samhällrelaterade faktorer. En stor del av lyckovariationen i rika länder verkar exempelvis bero på skillnader i genetiskt betingade personlighetsdrag, som extroversion och emotionell stabilitet, och man kan också notera att lyckonivån är högre i rika, demokratiska och politiskt stabila samhällen med låg arbetslöshet, där myndighetsutövningen fungerar väl, rättsäkerheten är hög och korruptionen låg (se t.ex. Brülde 2009; Samanni & Holmberg 2010).

Domäntillfredsställelse

Vad betyder det att vara nöjd med livet? Det finns ju en rad olika centrala områden i vårt vardagsliv som vi kan vara mer eller mindre nöjda med. Den här typen av mer specificerad tillfredsställelse brukar benämnas domäntillfredsställelse (jfr ovan). I SOM-undersökningen 2009 tillfrågades respondenterna om hur nöjda de var på åtta områden: hälsa, ekonomi, socialt umgänge, familjeliv/nära relationer, arbete/studier, boende samt utseende. Vilket av dessa områden har starkast koppling till den allmänna livstillfredsställelsen? Till att börja med kan vi konstatera att svenska folket som helhet är mest nöjt med familjen/nära relationer och boendet; ungefär varannan person uppger sig vara ’mycket nöjd’ på respektive område – vilket är en större andel än andelen mycket nöjda livet ’på det hela taget’ (tabell 2). Ungefär en fjärdedel är mycket nöjda med sin fritid, sitt sociala umgänge, sin hälsa samt sitt arbete/sina studier. Något färre, 17 procent, är mycket nöjda med sin ekonomi, och endast 12 procent är mycket nöjda med sitt utseende. Ser vi till hur stor andel som är åtminstone *ganska* nöjda hamnar ekonomi och arbete/studier i botten, med cirka 80 procent åtminstone ganska nöjda och cirka 20 procent missnöjda. Som väl är, är det inte samma personer som är nöjda på alla områden och andra personer som är missnöjda på alla områden. Samtliga respondenter är nämligen åtminstone ganska nöjda på *något* av dessa områden¹⁰, och ungefär tre fjärdedelar av befolkningen, 76 procent, är *mycket* nöjda på minst något område. Samtidigt är ungefär halva befolkningen, 52 procent missnöjda på åtminstone ett av de åtta områdena, och 14 procent är inte nöjda alls på minst ett område.

Det finns en del variationer i befolkningens nöjdhet på olika områden. Exempelvis tenderar kvinnor att uttrycka större nöjdhet än män på flertalet områden – undantaget utseende. Unga är generellt mer nöjda med både utseende och socialt

umgänge jämfört med äldre, vilka i stället är mer nöjda med ekonomi och boende. Befolkningen på landsbygden är generellt mer nöjda än storstadsbefolkningen på fritidens och boendets område, men är mindre nöjda när det handlar om hälsa och utseende. Klasskillnader, baserat på yrkesposition, är som störst ifråga om ekonomi, arbete/studier och hälsa, där (särskilt högre) tjänstemän är mer nöjda än arbetare (se Brülde & Nilsson 2010a).

Tabell 2 Nöjd med livet – 'på det hela taget' samt på olika områden, 2009 (procent)

	Mycket nöjd	Ganska nöjd	Inte särskilt nöjd	Inte alls nöjd	Summa procent	Antal personer
Livet 'på det hela taget'	34	57	8	1	100	1 609
<i>På olika områden:</i>						
Ditt familjeliv/nära relationer	55	38	6	1	100	1 609
Ditt boende	47	46	5	2	100	1 617
Din fritid	26	62	10	2	100	1 591
Ditt sociala umgänge	25	62	11	2	100	1 604
Din hälsa	23	60	13	4	100	1 625
Ditt arbete/dina studier	22	59	13	6	100	1 465
Din ekonomi	17	62	16	5	100	1 620
Ditt utseende	12	72	14	2	100	1 604

Kommentar: Frågorna lyder "Hur nöjd är du på det hela taget med det liv du lever?" resp. "I vilken utsträckning är du nöjd med följande i ditt liv?". Delfrågor enligt tabellens redovisning; se fråga 47 i Riks-3-formuläret i bokens bilaga för ordningen. Bortfallet på frågan om domäntillfredsställelse var 2 procent för hela frågan, och ytterligare max 10 procent för den enskilda delfrågan, där den höga andelen på 10 procent gällde arbete/studier. Se i övrigt kommentarer till tabell 1.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Domäntillfredsställelse och livstillfredsställelse – hur hänger de samman?

Hur hänger då nöjdheten på olika områden samman med nöjdheten med livet i största allmänhet? Det visar sig att det är på fritidens område som graden av nöjdhet korrelerar starkast med nöjdheten med livet på det hela taget; sambandet är, mätt i Tau-b (se ovan) +0,43 (tabell 3). Men nöjdheten med socialt umgänge, familjeliv och nära relationer samt arbete eller studier¹¹ kommer inte långt efter. Den svagaste kopplingen är den mellan livstillfredsställelsen och nöjdheten med sitt utseende, +0,24. Resultaten är ungefär desamma om vi ser till sambandet med lycka istället för nöjdhet med livet i allmänhet; det kan dock noteras att nöjdheten med familjeliv/

nära relationer är något starkare knutet till lycka än till livstillfredsställelse, liksom till nöjdheten med utseendet, medan nöjdheten i vardagskonkreta domäner som arbete/studier, fritid och socialt umgänge är något svagare relaterad till lyckan än till livstillfredsställelsen. Den genomsnittliga domäntillfredsställelsen är däremot nästan lika starkt knuten till lycka som till livstillfredsställelse (Tau-b är +0,49 respektive +0,52).

Tabell 3 Samband mellan domäntillfredsställelse och livstillfredsställelse respektive lycka, 2009 (Tau-b)

	Livstillfredsställelse	Lycka	Minsta antalet svar
Din fritid	+0,43	+0,39	1 557
Ditt sociala umgänge	+0,40	+0,37	1 571
Ditt familjeliv/nära relationer	+0,39	+0,43	1 573
Ditt arbete/dina studier ¹	+0,37	+0,31	1 433
Din hälsa	+0,33	+0,33	1 589
Ditt boende	+0,33	+0,32	1 583
Din ekonomi	+0,31	+0,31	1 585
Ditt utseende	+0,24	+0,27	1 571

Kommentar: Sambandsmättet Tau-b kan variera mellan -1 (perfekt negativt samband) och +1 (perfekt positivt samband), där 0 innebär inget samband alls. Alla samband är signifikanta på 99%-ig säkerhetsnivå. Tabellens rangordning följer styrkan i sambandet med livstillfredsställelse. Se i övrigt kommentar till tabeller 1 och 2.

¹ Korrelationen i motsvarande analys begränsad till befolkningens 16–65-åringar är något starkare beträffande livstillfredsställelse: +0,39, men densamma beträffande lycka.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

På samma sätt som vi frågade oss hur människors viktighetsbedömningar ”borde” se ut (i relation till lyckoforskningens rön), kan vi fråga oss hur sambanden mellan olika domäntillfredsställelser och livstillfredsställelse ”borde” se ut (återigen givet forskningens resultat på området). Att alls kunna besvara den frågan förutsätter att vi utgår från den så kallade ”bottom-up”-modellen (se nedan): att vi antar att en persons objektiva livssituation på ett visst område enkelriktat påverkar hur nöjd hon är på detta område, vilket i sin tur (enkelriktat) påverkar hur tillfreds hon är med sitt liv som helhet (eller hur lycklig hon är). Med utgångspunkt i ett sådant antagande är det ett fullt rimligt resultat att livstillfredsställelsen är starkare knuten till nöjdheten med verksamheter och relationer än till nöjdheten med hälsa och yttre livsvillkor. Det är med samma utgångspunkt även rimligt att verksamheter och relationer syns vara ungefär lika viktiga i sammanhanget.

Domäntillfredsställelse och viktighetsbedömning

Vi har tidigare spekulerat kring vad som kan ligga bakom de viktighetsbedömningar som människor gör ifråga om vad som påverkar deras personliga välbefinnande. Det visar sig att sambandet genomgående är positivt mellan den viktighetsbedömning som görs och nöjdheten på motsvarande område (se vidare Brülde & Nilsson 2010a). Det gäller särskilt familjen/nära relationer och socialt umgänge, där sambandet mätt i Tau-c uppgår till mellan +0,19 och +0,23. Svagast är sambandet ifråga om ekonomi (här är sambandet inte heller statistiskt säkerställt). Betyder denna typ av generella samband mellan nöjdhet och viktighetsbedömning att människor i allmänhet är bra på att uppnå ett slags nöjdhet på de områden som de bedömer vara centrala för deras välbefinnande? Det vill säga att vi rationellt fokuserar vår strävan efter välbefinnande på de områden som vi bedömer som viktiga för oss/vårt välbefinnande? Eller är det möjligen så att vi när vi svarar på en fråga om hur viktigt olika saker är för vårt välbefinnande tenderar att värdera högre den typ av faktorer som vi redan är nöjda med?

Men om vi nu inte bedömer allt som viktigt, och sambandet mellan domäntillfredsställelse och livstillfredsställelse trots allt inte är starkare än att det finns utrymme för en hel del variationer – kan det möjligen vara så att vår livstillfredsställelse inte påverkas nämnvärt av missnöje på ett visst område om vi inte tillmäter just det området särskilt stor vikt? För att ta ett konkret exempel, om vi inte bedömer en god privatekonomi som särskilt viktigt, då borde väl inte heller vår allmänna livstillfredsställelse ha så mycket att göra med hur nöjda vi är med vår ekonomi? Och tvärtom: om vi tycker att en god privatekonomi är viktigt för vårt välbefinnande, då borde rimligen vår nöjdhet på området spela en stor roll för vår livstillfredsställelse?

Den typen av hypotes får emellertid inget stöd av våra resultat. Om vi delar in svarspersonerna utifrån om de tycker en god privatekonomi är mycket viktigt (eller avgörande) eller om de tycker att det är mindre viktigt, visar det sig att livstillfredsställelsen på det hela taget har en klar koppling till nöjdheten med ekonomin i *båda* grupperna (tabell 4).

Gör vi motsvarande analys på de övriga sju områden där vi undersökt domäntillfredsställelsen, är det enbart på fritidens område vi finner ett tydligt tecken på att viktighetsbedömningen spelar roll – det vill säga för i vilken utsträckning människors livstillfredsställelse på det hela taget hänger samman med nöjdheten med fritiden. I den grupp som bedömer en rik fritid som mycket viktig eller till och med avgörande för det personliga välbefinnandet varierar livstillfredsställelsen mellan 9 och 71 procent beroende på hur nöjd man är med sin fritid (tabell 5). I gruppen som bedömer en rik fritid som mindre viktigt¹² varierar andelen mycket nöjda med livet i mindre grad, mellan 12 och 58 procent. Men inte desto mindre spelar alltså nöjdheten på fritidens område fortfarande stor roll, även för den grupp som tonat ned betydelsen av en rik fritid.

Tabell 4 *Andelen mycket nöjda med livet efter nöjdheten med sin ekonomi – beroende på om man bedömer en god privatekonomi som mycket viktigt eller mindre viktigt för det personliga välbefinnandet (procent)*

Bedömer en god privatekonomi som:		
Nöjd med sin ekonomi:	Mycket viktigt/ avgörande	Mindre viktigt/ inte viktigt
Mycket nöjd	59	60 ¹
Ganska nöjd	34	34
Inte nöjd	15	16 ²
Tau-c	+0,27	+0,24

Kommentar: Antalet svarspersoner per cell varierar mellan 219 och 717 personer förutom i markerade celler: ¹50 personer; ²82 personer. Det redovisade sambandsmålet Tau-c är signifikant på 99%-ig säkerhetsnivå. Se i övrigt kommentar till tabell 1, figur 2 samt tabell 3.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Tabell 5 *Andelen mycket nöjda med livet efter nöjdheten med fritiden – beroende på om man bedömer en rik fritid som mycket viktigt eller som mindre viktigt för det personliga välbefinnandet (procent resp. Tau-c)*

Bedömer en rik fritid som:		
Nöjd med sin fritid:	Mycket viktigt/ avgörande	Mindre viktigt/ inte viktigt
Mycket nöjd	71	58 ²
Ganska nöjd	27	24
Inte nöjd	9 ¹	12
Tau-c	+0,44	+0,24

Kommentar: Antalet svarspersoner per cell varierar mellan 106 och 535 personer förutom i markerade celler: ¹79 personer; ²93 personer. Det redovisade sambandsmålet Tau-C är signifikant på 99%-ig säkerhetsnivå. Se i övrigt kommentar till tabell 4.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Vår livstillfredsställelse tycks således i mycket begränsad utsträckning påverkas av i vilken grad vi bedömer ett område som viktigt för vårt personliga välbefinnande, utan tycks påverkas av nöjdheten på respektive område alldeles oavsett den bedömning som görs. Resultatet inbjuder till två tolkningar. Antingen tenderar den viktighetsbedömning vi gör att i första hand återspegla hur vi trivs på ”domänen” ifråga, vilket

vi av sambandsanalyserna ovan (tabell 3) också såg klara tendenser till – analyserna kan helt enkelt sägas baseras på en dålig mätning – eller så är detta möjligen ett argument för att överge ”bottom-up”-modellen till förmån för ”top-down-modellen” när man ska försöka förklara vad livstillfredsställelse egentligen bottnar i.

”Bottom-up” eller ”top-down”?

Det finns alltså ett samband mellan hur tillfreds vi är med våra liv som helhet, å ena sidan, och hur tillfreds vi är inom vissa centrala domäner, å den andra. Men hur ser det *kausala* sambandet ut, vad är det egentligen som påverkar vad? Det finns två olika sätt att tänka i denna fråga: Den så kallade ”bottom-up”-modellen hävdar att graden av tillfredsställelse inom vissa centrala domäner enkelriktat påverkar hur tillfreds man är med sitt liv som helhet. Eller mera precist: En persons livstillfredsställelse antas i hög grad vara orsakad av hennes objektiva livssituation, och denna kausala påverkan anses till stor del passera via olika typer av domäntillfredsställelse, som då fungerar som medierande (mellanliggande) faktorer (se t.ex. Glatzer 2000). Alternativet till ”bottom-up”-modellen är ”top-down”-modellen. Enligt denna modell bestäms en persons livstillfredsställelse i högre grad av hennes personlighet än av hennes objektiva livsvillkor. Enligt detta synsätt är det tveksamt om det alls finns någon kausal relation mellan ”domäntillfredsställelse” och livstillfredsställelse. Det är antagligen mera sannolikt att båda dessa variabler bestäms av en och samma faktor, nämligen en persons personlighetsdrag. Om det finns någon kausal relation mellan de båda typerna av tillfredsställelse är det snarare livstillfredsställelsen som bestämmer domäntillfredsställelsen än tvärtom. Vilken typ av effekter som är vanligast förekommande – ”bottom-up”-effekter eller ”top-down”-effekter – har diskuterats ganska flitigt bland forskare. Den rimligaste åsikten verkar vara att ”top-down”-effekterna är betydligt vanligare, men att dessa effekter är vanligast i vissa domäner, som arbete, medan ”bottom-up”-effekterna är vanligare inom andra områden, exempelvis inom domänen äktenskap (Diener et al. 1999; Saris 2001).

Ger våra resultat mest stöd åt bottom-up-modellen eller åt top-down-modellen? Står förklaringarna till de samband som vi har funnit i första hand att finna i bottom-up- eller top-down-mekanismer? Är exempelvis arbetstillfredsställelsens (och arbetssituationens) kausala påverkan på livstillfredsställelsen större än livstillfredsställelsens (och personlighetens) påverkan på arbetstillfredsställelsen? Vi har redan sett att de viktighetsbedömningar som vi gör inom en viss domän inte verkar påverka sambandet mellan nöjdheten med denna domän och nöjdheten med livet, vilket är ett argument för top-down-modellen. Men för att kunna avgöra hur omfattande top-down-effekterna egentligen är, är det nödvändigt att undersöka i vilken grad människor med olika personligheter tenderar att vara olika nöjda med livet och i olika domäner. Vi ser detta som en angelägen uppgift för framtida forskning.

Noter

- ¹ Medelvärdet på skalan var 7,7.
- ² *Livstillfredsställelse*: WVS:s fråga lyder: 'Hur tillfredsställd är du med ditt liv som helhet just nu? Svara med hjälp av det här kortet.' Kortet visar en tiogradig svars-skala från 1 till 10, där 1 motsvarar 'otillfredsställd' och 10 'tillfredsställd'. ESS:s fråga lyder: 'På det hela taget, hur nöjd är du med ditt liv nu för tiden? Titta på det här svarskortet där 0 betyder extremt missnöjd och 10 betyder extremt nöjd'. EB:s fråga lyder: 'På det stora hela, är du mycket nöjd, ganska nöjd, ganska missnöjd, mycket missnöjd med det liv du lever? Skulle du säga att du är..?', där svarsskalan framgår av frågan men även inkluderar alternativet 'vet ej'. *Lycka*: WVS använder sig av en fyrgradig skala: 'Mycket lycklig'; 'Ganska lycklig'; 'Inte särskilt lycklig'; 'Inte alls lycklig' samt alternativet 'Vet ej'. ESS använder sig av en elvgradig skala från 0–10, 0 motsvarar 'extremt olycklig' och 10 'extremt lycklig'.
- ³ WVS:s mätning visar tvärtom på en successivt sjunkande andel mycket nöjda svenskar sedan tidigt 1980-tal. Medelvärdet på den 10-gradiga skalan har minskat från 8,0 till 7,7, och andelen svar med skalans värde 9 eller 10 från 43 till 30 procent (data tillgängliga via www.worldvaluessurvey.org).
- ⁴ Resultaten från SOM-undersökningen 2009 baseras i det här kapitlet framöver enbart på en av undersökningens tre delundersökningar, Riks-3 (se dokumentationskapitlet längst bak i boken), då såväl frågan om lycka som ytterligare frågor som ingår i analyserna längre fram i kapitlet är ställda enbart i den enkäten (Riks-3). Andelen mycket nöjda med livet i Riks-1 respektive Riks-2 2009 är något större: 36 procent respektive 37 procent, och andelen åtminstone ganska nöjda är 93 procent i både Riks-1 och Riks-2.
- ⁵ Om vi i stället vänder på förhållandet och fokuserar på dem som uppger att de är mycket lyckliga, är 84 procent också mycket nöjda med livet.
- ⁶ Det är i sammanhanget intressant att på landnivå jämföra med ett land som Nigeria – där 67 procent (2000; World Values Survey) uppger sig vara mycket lyckliga men där ifråga om livstillfredsställelse bara 46 procent svarar med värde 8 eller högre på en skala från 1 till 10.
- ⁷ En generell tendens är emellertid att andelen som bedömer faktorerna som åtminstone mycket viktiga var större 2008, vilket i första hand dock torde bero på en förändrad frågekontext i formuläret mellan åren (se vidare Brülde & Nilsson 2010a).
- ⁸ Det är värt att observera att olika faktorerers inverkan på vår livstillfredsställelse är mer utforskat än deras effekter på välbefinnandet.

- ⁹ För en mer utförlig jämförelse av befolkningens och forskningens bedömningar av de olika faktorernas vikt för lycka och välbefinnande, se Brülde & Nilsson 2010a.
- ¹⁰ Undantaget är 4 av de totalt 1 630 personer som besvarade frågan om domän-tillfredsställelse, motsvarande 0,2 procent.
- ¹¹ Dvs. ganska viktigt, inte särskilt viktigt eller inte alls viktigt; svarsunderlaget i kombination med övervikten för positiva svar på frågan tillåter tyvärr inte en noggrannare indelning.
- ¹² Jfr not 11.

Referenser

- Brülde, Bengt (2003) *Teorier om livskvalitet*. Lund: Studentlitteratur.
- Brülde, Bengt (2007) *Lycka och lidande. Begrepp, metod och förklaring*. Lund: Studentlitteratur.
- Brülde, Bengt (2009) *Lyckans och lidandets etik*. Stockholm: Thales.
- Brülde, Bengt & Nilsson, Åsa (2010a) *Vad gör oss nöjda med våra liv – enligt oss själva och enligt forskningen*. Arbetsrapport. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Brülde, Bengt & Nilsson, Åsa (2010b) ”Arbete, klass och livstillfredsställelse”. I Oskarson, Maria; Bengtsson; Mattias & Berglund, Tomas (red.) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil och politik*. Stockholm: Liber.
- Diener, Ed; Suh, Eunkook M.; Lucas, Richard E.; & Smith, H. L. (1999) “Subjective well-being: Three decades of progress”. *Psychological Bulletin*, 125: 276–302.
- Glatzer, Wolfgang (2000) “Happiness: Classic theory in the light of current research”. *Journal of Happiness Studies*, Vol. 1: 501–511.
- Holmberg, Sören & Weibull, Lennart (2005) ”Lyckan kommer, lyckan går”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Lyckan kommer, lyckan går*. Rapport nr. 36. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Lennart (2009) ”Att leva i Väst – Sverige och Europa.” I Nilsson, Lennart (red.) *Att bygga, Att bo, Att leva – En bok om Västra Götaland*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa & Weibull, Lennart (2009) ”Det goda livet”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Svensk höst*. Nr. 46. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Samanni, Marcus & Holmberg, Sören (2010) “Quality of Government Makes People Happy”. *QoG Working Paper Series 2010:1*. Gothenburg: The Quality of Government Institute, Dept. of Political Science, University of Gothenburg.
- Saris, Willem E. (2001) “What influences subjective well-being in Russia?”. *Journal of Happiness Studies*, Vol. 2: 137–146.

MÄNNISKANS FEM PERSONLIGHETSEGENSKAPER

SÖREN HOLMBERG OCH LENNART WEIBULL

Psykologer är överens om att det finns grundläggande mänskliga personlighets-egenskaper som kan klassificeras och mätas. Dessa olika egenskaper är varaktiga över tid och består av såväl känslor (emotioner) som tankar (kognitioner) och beteenden. Egenskaperna har en biologisk ärftlig grund och etableras tidigt i livet. Men kulturell uppväxtkontext och social miljö kan modulera egenskaper så att de förstärks eller försvagas (Fahlke och Johansson 2007).

Vad psykologerna dock inte är ense om är vilka dessa grundläggande egenskaper mer exakt är eller hur de skall avgränsas. Litteraturen rymmer många olika försök att ringa in och mätmässigt fånga det ”alla” är överens om finns där inne i människans psyke. En tidig pionjär var Gordon Allport som i engelska uppslagsverk identifierade hela 17 953 ord som betecknar olika mänskliga egenskaper. Hans så kallade lexikala hypotes är att alla mänskliga egenskaper finns beskriva i det talade språket – och ju fler synonymer desto mer betydelsefull är egenskapen. Andra pionjärer var Raymond Cattell och Hans Jürgen Eysenck som introducerade psykometri, frågeformulär och faktoranalyser för att komma åt de svårångade personlighetsegenskaperna. Den ene av dem fann sexton grundläggande egenskaper (Cattell), den andra fann först bara två men lade senare till ytterligare en och lanserade sin trefaktormodell (Eysenck).

Sentida forskning har funnit att sexton personlighetsegenskaper är för många och tre är för få. Idag är man någorlunda ense om att den bästa modellen för att klassificera människors olika personligheter bör utgå ifrån fem egenskapsdimensioner. Inom psykologin talas om femfaktormodellen eller mustigare på amerikanska *The Big Five*. Två ledande forskare bakom modellen är de amerikanska psykologerna Paul Costa och Robert McCrae.

De fem egenskapsdimensionerna har inga bra och av alla använda namn – varken på svenska eller på engelska. Vi kommer att benämna dem: grad av *utåtriktning* med polerna extravert kontra introvert personlighet, grad av *anspändhet* mellan egenskaperna lugn och ängslig, grad av *empati* med cynism/misstänksamhet som en pol och välvilja och hjälpsamhet som en annan, grad av *målinriktning* med disciplinerad/pålitlig som en karaktäristisk egenskap i motsatts till mindre planerad/spontan och slutligen grad av *öppenhet* med egenskaperna nyfiken/okonventionell å ena sidan mot jordnära/konventionell å den andra. På engelska brukar egenskaperna ibland benämnas grader av *extraversion*, *neuroticism*, *agreeableness*, *conscientiousness* och *openness*.

Orsaken till att vi kommit att intressera oss för olika personligheter är ett forskningsprojekt kring sambandet mellan kulturutövning och hälsa som påbörjats inom

ramen för SOM-undersökningen. Projektet har namnet *Kultur, hälsa och personlighet* och syftar till att studera samspelet mellan å ena sidan hälsa och välbefinnande och å andra sidan olika kulturvanor och livsstilar under kontroll för skilda personlighetsgenskaper.¹ De årliga SOM-undersökningarna omfattar sedan länge många olika mått på människors kulturexponering och livsstilar respektive på grad av hälsa – men inga mått på olika personlighetsgenskaper. Vad vi behövde var alltså att få fram ett användbart mått på personlighet.

Femfaktormodellen var mot den bakgrunden mycket lämplig för våra syften och då mer specifikt den hälsorelaterade modell som professor Petter Gustavsson på Karolinska Institutet utvecklat. Han benämner sin modell HP5i. I en variant som prövats på både vuxna och ungdomar ingår tjugo olika påståendefrågor som testpersonerna skall ta ställning till (Gustavsson m fl 2003, 2008, Gunnarsson m fl 2008). Utifrån svaren kan sedan svarspersonerna graderas på de fem grundläggande personlighetsdimensionerna.

Femfaktormodellen prövad i SOM-sammanhang

En första prövning av om Petter Gustavssons HP5i-modell fungerar i ett SOM-sammanhang med ”vanliga” människor genomfördes hösten 2009. Om resultatet visar sig lyckat är avsikten att fortsatt mätningarna minst två år till för att ta fram ett brett analysmaterial.

Syftet med resultatgenomgången på de följande sidorna är att visa att prövningen blev lyckad. Femfaktormodellens olika personlighetsgenskaper kunde mätas på ett tillförlitligt sätt i SOM-undersökningen med ett befolkningsurval av svenskar mellan 16-85 år. Den version av HP5i-testet som vi använde var en något nedbanta variant. Vi utnyttjade enbart femton påståendefrågor, inte hela batteriet med tjugo frågor. HP5i-modellen testades också i sin kortare version (15 frågor), men också i originalversionen (20 frågor), i SOM:s studentundersökning 2009. Petter Gustavsson har metodiskt prövat om original- respektive kortversionerna ger samma resultat och kommit fram till ett positivt svar. Mätmetoderna har en hög grad av ekvivalens. Hans slutsats är att SOM:s personlighetsmätningar är användbara för att mäta vad HP5i-modellen gör i andra sammanhang (Gustavsson 2010). Vår slutsats är att vi kommer att återupprepa mätningarna 2010 och 2011, möjligen med några mindre modifieringar.

Uppställningen i figur 1 visar hur personlighetsmätningen var utformad i den nationella SOM-undersökningen hösten 2009. De femton påståendefrågorna kunde besvaras med alternativen stämmer helt, stämmer ganska bra, stämmer inte särskilt bra och stämmer inte alls.

Figur 1 Frågor i RiksSOM 2009 för att mäta personlighetsegenskaper enligt femfaktormodellen

fråga: I vilken utsträckning stämmer följande påståenden in på hur du i allmänhet brukar känna dig?

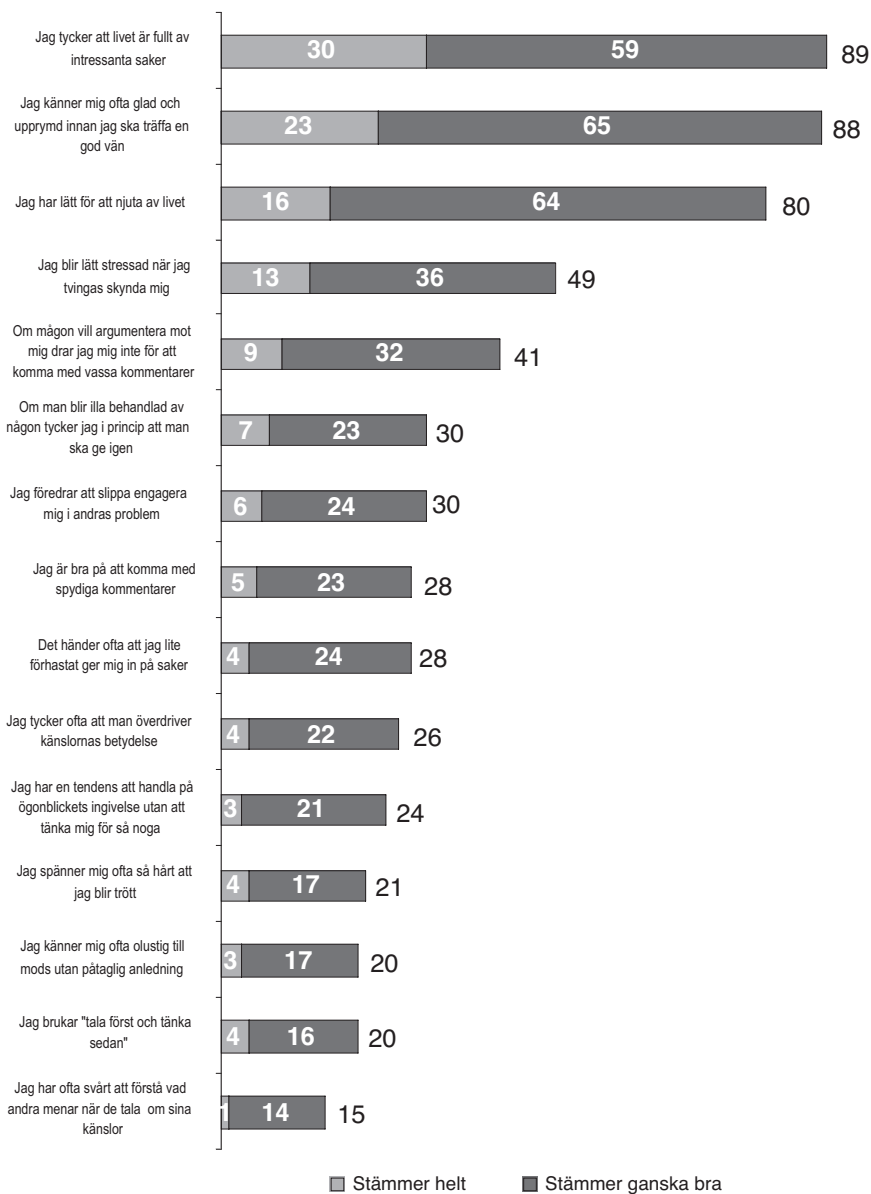
	Stämmer helt	Stämmer ganska bra	Stämmer inte särskilt bra	Stämmer inte alls
Jag tycker att livet är fullt av intressanta saker	☐	☐	☐	☐
Jag känner mig ofta olustig till mods utan påtaglig anledning	☐	☐	☐	☐
Jag är bra på att komma med spydiga kommentarer	☐	☐	☐	☐
Jag har en tendens att handla på ögonblickets ingivelse utan att tänka mig för så noga	☐	☐	☐	☐
Jag har lätt för att njuta av livet	☐	☐	☐	☐
Jag blir lätt stressad när jag tvingas att skynda mig	☐	☐	☐	☐
Om man blir illa behandlad av någon tycker jag i princip att man ska ge igen	☐	☐	☐	☐
Det händer ofta att jag lite förhastat ger mig in på saker	☐	☐	☐	☐
Jag tycker ofta att man överdriver känslornas betydelse	☐	☐	☐	☐
Jag känner mig ofta glad och upprymd innan jag ska träffa en god vän	☐	☐	☐	☐
Jag spänner mig ofta så hårt att jag blir trött	☐	☐	☐	☐
Om någon vill argumentera mot mig drar jag mig inte för att komma med vassa kommentarer	☐	☐	☐	☐
Jag brukar ”tala först och tänka sedan”	☐	☐	☐	☐
Jag har ofta svårt att förstå vad andra menar när de talar om sina känslor	☐	☐	☐	☐
Jag föredrar att slippa engagera mig i andras problem	☐	☐	☐	☐

Kommentar: Frågorna mäter personlighetsegenskaper enligt Petter Gustavssons HP5i-modell som är en variant av femfaktormodellen.

Resultaten i figur 2 visar hur SOM-undersökningens svarspersoner besvarade de femton påståendefrågor som ingår i HP5i-testet. Resultaten är ordnade efter andelen personer som instämde i de olika påståendena.

Ett första test på om mätningen fungerat är om svarspersonerna sprider ut sina svar på de olika påståendefrågorna, det vill säga att vi får en god svarsvarians. Och det visar sig att det får vi. I de fall svarsvariansen är något liten är det förväntat och i enlighet med mätmodellen. Till exempel att relativt få människor tycker att det stämmer helt eller ganska bra att ”Jag har ofta svårt att förstå vad andra menar när

Figur 2 *Personlighetsegenskaper: andel som instämmer i femton påståenden som är byggstenar för femfaktormodellens personlighetsegenskaper (procent)*

Kommentar: Resultaten kommer från den nationella SOM-studien 2009 med cirka 1 600 svarspersoner. Procenten har beräknats bland dem som besvarat påståendefrågorna. Se också figur 1.

de talar om sina känslor”. Det är enbart 15 procent som tycker att den känslolyliga ”egenskapen” stämmer in på dem själva. Eller att endast 11 procent svarar stämmer inte särskilt bra eller inte alls när påståendet lyder ”Jag tycker att livet är fullt av intressanta saker”. De allra flesta (89 procent) tycker tvärtom att livet är fullt av intressanta saker.

Men som sagt begränsade svarsvarianser av detta slag är förutsedda i mätmodellen. Svaren på de skilda påståendefrågorna med olika svarsspridning skall ju sedan vägas samman till olika index som för varje svarspersonen mäter i vilken utsträckning de har de fem olika personlighetsegenskaper som HP5i-modellen mäter.

Tabell 1 Personlighetsegenskaper – en femfaktoriös lösning (faktorladdningar)

	Mål- inriktning	Öppen- het	Utåt- riktning	Anspänd- het	Empati
Jag har en tendens att handla på ögonblickets ingivelse utan att tänka mig för så noga	.82	-.03	.04	.06	.19
Jag brukar ”tala först och tänka sedan”	.77	.12	-.04	.12	.09
Det händer ofta att jag lite förhastat ger mig in på saker	.75	.08	.13	.17	.20
Jag har ofta svårt att förstå vad andra menar när de talar om sina känslor	.07	.80	-.15	.04	.09
Jag fördrar att slippa engagera mig i andras problem	-.02	.79	-.14	.08	.09
Jag tycker ofta att man överdriver känslornas betydelse	.13	.72	.03	.04	.18
Jag tycker att livet är fullt av intressanta saker	.03	-.08	.77	-.11	-.03
Jag känner mig ofta glad och upprymd innan jag ska träffa en god vän	.10	-.14	.71	.15	.03
Jag har lätt för att njuta av livet	.09	-.01	.71	-.30	.02
Jag blir lätt stressad när jag tvingas skynda mig	.07	.04	.09	.80	.01
Jag spänner mig ofta så hårt att jag blir trött	.17	.09	-.13	.78	.03
Jag känner mig ofta olustig till mods utan påtaglig anledning	.14	.05	-.39	.61	.13
Om någon vill argumentera mot mig drar jag mig inte för att komma med vassa kommentarer	.16	.09	.07	.00	.80
Jag är bra på att komma med spydiga kommentarer	.21	.05	-.05	.00	.75
Om man blir illa behandlad av någon tycker jag i princip att man ska ge igen	.07	.25	-.02	.12	.66
Andel förklarad varians (%)	13	13	12	12	12

Kommentar: Varimaxrotering. Antalet svars personer är i genomsnitt 1 600.

Ett andra och helt avgörande test är om svaren från de tillfrågade i SOM-undersökningens olika frågor hänger samman på ett sådant sätt att vi med tillförlitlighet kan bilda de fem förväntade indexen för de fem personlighetsegenskaperna. Den teknik man använder för att pröva om svars mönstren är de förväntade är faktoranalys. Resultaten i tabell 1 redovisar utfallet av en sådan faktoranalys där vi specificerat en efterfrågad lösning med fem faktorer.

Prövningen utfaller mycket väl. De fem faktorerna uppvisar samband med de påståendefrågor de förväntas uppvisa samband med. Koefficienterna – faktorladdningarna – är stora för de indikatorer där de skall vara stora och små för övriga indikatorer. Varje faktor är dessutom ungefär lika väl mätt i den meningen att var och en av dem förklarar ungefär lika stor del av svarsvariansen (mellan 12-13 procent vardera). Resultaten visar på en stark femfaktorlösning helt i enlighet med förväntningarna utifrån HP5i-modellen. Vi kan därmed gå vidare och konstruera de fem personlighetsindexen.

Nästa steg

Här är inte läget att också analytiskt använda de konstruerade personlighetsmått. Det kommer vi att göra i annat sammanhang. Då skall vi relatera de uppmätta personlighetsegenskaperna till olika slags kulturutövning och kulturexponering liksom till olika grader av hälso- respektive ohälsotillstånd. Till dess är vi nöjda med att ha lyckats mäta fem olika personlighetsegenskaper i ett urval omfattande en vuxen befolkning representerande ett helt land.

Not

- ¹ Projektet är finansierat av Sten A Olssons forskningsstiftelse och avser åren 2009-2011.

Referenser

- Fahlke, Claudia och Johansson, Per Magnus (2008). *Personlighetspsykologi*. Stockholm: Natur & Kultur.
- Gunnarsson, Mattias m fl (2008). Personality traits and their associations with substance use among adolescents. *Personality and Individual Differences* 45: 356-360.
- Gustavsson, Petter (2010). *Test av HP5i modeller i SOM-student*. Stockholm: Karolinska Institutet.
- Gustavsson, Petter m fl (2003). The HP5 inventory: definition and assessment of five health-relevant personality traits from a five-factor model perspective. *Personality and Individual Differences* 35: 69-89.
- Gustavsson, Petter m fl (2008). Measurement invariance of personality traits from a five-factor model perspective: multi-group confirmatory factor analyses of the HP5 inventory. *Scandinavian Journal of Psychology* 49: 459-467.

KONSUMERA MERA?

KONSUMENTERNAS ROLL EFTER DEN EKONOMISKA KRISEN

ULRIKA HOLMBERG OCH JOHN MAGNUS ROOS

Hushållens konsumtion är central för Sveriges ekonomi. Den privata konsumtionen utgör närmare hälften av Sveriges BNP och uppgick 2009 till 1 436 miljarder kronor. När hjulen nu börjar snurra igen efter den ekonomiska krisen som inleddes hösten 2007¹ frågar vi oss vilka medborgare som är mest konsumtionsvilliga?

Konsumtionsvilja är ett begrepp som används inom en rad olika ämnesområden för att beskriva konsumenters intresse för att konsumera olika typer av varor och tjänster såväl som mindre beståndsdelar, t ex näringsämnen i livsmedel. I den nationalekonomiska grenen behavioral economics är begreppet nära besläktat med både betalningsvilja (willingness to pay) och köpvilja (willingness to buy). George Katona har sedan 40-talet argumenterat för att konsumenters köpbeteende inte enbart kan bestämmas av objektiva faktorer som inkomst – det beror också på subjektiva faktorer som attityder och humör (Katona 1951). Denna distinktion mellan köpförmåga och köpvilja ligger till grund för de förtroendeindikatorer som görs i konjunkturundersökningar i många länder². Förutom att mäta konsumenternas förväntningar på landets ekonomi och den egna ekonomin (se bokens inledningskapitel), mäter man också om de anser att det är rätt tillfälle för inköp av kapitalvaror och om de tror sig spendera mer eller mindre pengar på kapitalvaror det närmaste året.

På senare år har Inge Røpke (1999) vidgat begreppet konsumtionsvilja i en analys av de senaste decenniernas konsumtionsökningar. Förutom de ekonomiska drivkrafterna uppmärksammar hon flera social-psykologiska omständigheter och den historiska omvandlingen av vardagslivet som avgörande för att förstå konsumtionstillväxten. Begreppet konsumtionsvilja förekommer även i studier av hur intresserade konsumenter är av att äta olika livsmedel och näringsämningen, t ex acceptans av genetiskt modifierade livsmedel (Hossain & Onyango 2004).

Vi skall i detta kapitel titta närmare på intresset för shopping och att gå i affärer och hur ofta vi som konsumenter ägnar oss åt olika konsumtionsaktiviteter som att köpa kläder och hemelektronik, men också mer etiskt och socialt präglade aktiviteter som att köpa kravmärkt mat, secondhand och presenter. Konsumtionsviljan jämförs mellan kvinnor och män, åldersgrupper, utbildningsnivåer och bostadsorter. Avslutningsvis analyserar vi om konsumtionsviljan, i termer av intresse för shopping och köpvanor, har något samband med politisk ideologi.

Intresse för shopping

I samhället som växt fram sedan andra världskriget har konsumtionskulturen och shopping som intresse och fritidssysselsättning fått allt större plats. Det gäller Sverige liksom andra delar av Västvärlden (se t ex Falk & Campbell 1997, Baudrillard 1998, Featherstone 2007). Hur står sig då människors intresse för shopping mot andra intressen i livet?

Jämfört med andra intressen är shoppingintresset förhållandevis svalt. I undersökningen ställdes en fråga om graden av intresse för ett flertal olika områden. Här ibland hamnar shoppingintresset näst sist. Allra störst är intresset för resor, hälsa och medicin samt natur och friluftsliv. När det gäller shoppingintresset är det en mindre andel konsumenter som har stort intresse för shopping än litet intresse (tabell 1). När det gäller intresset för mode och kläder, heminredning och miljöfrågor, som också har betydelse för konsumtionsviljan, är andelen konsumenter med stort intresse betydligt större än de med litet intresse. Vi skall nu titta närmare på shoppingintresset och återkommer till övriga intressen längre fram i kapitlet.

Tabell 1 *Intresse för shopping/gå i affärer, mode/kläder, heminredning och miljöfrågor 2009 (medelvärden och procent)*

	Shopping	Mode och kläder	Heminredning	Miljöfrågor
Medelvärde	4,5	5,2	5,7	6,2
Standardavvik.	3,1	2,9	2,8	2,5
Intresse 0-2 (%)	31	22	15	9
Intresse 3-7 (%)	48	53	53	57
Intresse 8-10 (%)	21	25	32	34
Total	100	100	100	100
Antal svarande	1612	1612	1603	1611

Källa: SOM-undersökningen 2009

Fråga: Hur intresserad är du i allmänhet av...?

Skala: från 0 = inte intresserad alls till 10 = mycket intresserad

Vilka konsumenter är då mest intresserade av shopping? SOM-undersökningen 2009 visar att kvinnor är mer shoppingintresserade än män och att unga är mer intresserade än äldre (tabell 2). Shoppingintresset har också ett samband med utbildning. Intressant nog följer shoppingintresset utbildningsnivån upp till universitetsnivån, men i gruppen med examen högskola och forskarutbildning sjunker intresset igen. Värt att fundera på är om det beror på att man inte upplever sig ha tid att ägna sig åt shopping eller om det kan vara så att det inte anses riktigt rumsrent att intressera sig

för shopping? Bostadsorten har också betydelse för shoppingintresset. Störst intresse finner vi i mindre städer/större tätort. Intresset är något mindre i storstäderna och mycket mindre på landsbygden.

Tabell 2 Intresse för shopping/gå i affärer efter kön, ålder, utbildning och bostadsort, 2009 (procent)

	Kvinnor	Män	16-29 år	30-49 år	50-64 år	65-85 år	Låg utbildn.	Medel- låg	Medel- hög	Hög utbildn.	Stor- stad	Mindre stad	Lands- bygd
Intresse 0-2	17	48	21	28	32	39	38	34	26	26	29	24	38
Intresse 3-7	51	42	38	50	39	50	47	42	51	54	49	51	45
Intresse 8-10	32	8	42	22	19	11	15	24	23	20	22	25	17
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	875	737	241	462	404	352	337	524	327	408	476	535	579

Källa: SOM-undersökningen 2009

Fråga: Hur intresserad är du i allmänhet av...?

Skala: från 0 = inte intresserad alls till 10 = mycket intresserad

Av de undersökta bakgrundsvariablerna är det kön och ålder som har allra störst betydelse för shoppingintresset. Könsskillnaden är intressant. Till viss del beror det på att kvinnor är mer intresserade av det vi kallar shopping. Men, det är viktigt att komma ihåg att shopping är kvinnligt kodat och att mäns intresse för att gå i affärer i många fall kan likna kvinnors utan att det etiketteras som shopping. För att ta ett exempel: det är få män som anser att de ”shoppar” eller ”går i affärer” när de besöker byggvaruhus och butiker för hemelektronik.

Ålderseffekten är en kombination av livsfas och generation. Det är relativt få i gruppen 16-29 år som har ansvar för familj och de kan i större utsträckning ägna sig åt egna intressen. Det är också så att de växt upp i en mer utpräglad shoppingkultur än tidigare generationer, vilket gör att de ser shoppingintresset som en mer naturlig del av vardagen.

Livsstilskonsumtion – kläder, möbler och hemelektronik

Kläder, möbler och heminredning samt hemelektronik står tillsammans för mellan 10 och 15 procent av hushållets utgifter, vilket innebär ca 200 miljarder kronor (SCB och Konsumtionsrapporten, 2010). Dessa varor har en särställning inom den så kallade livsstilskonsumtionen, identitetsskapande konsumtionen och statuskonsumtionen. Det rör sig om uttrycksfulla varor som säger något om vilka vi är eller

vill vara, vad vi står för och hur vi lever. All konsumtion har visserligen denna roll, men det blir extra tydligt när det rör sig om varor som är lätta att visa för andra och där det finns starka varumärken. Köpfrekvenserna skiljer sig mycket mellan dessa varugrupper (tabell 3). Kläder köper vi ofta. Mer än en tredjedel av oss köper kläder minst en gång i månaden. Köpfrekvensen är betydligt lägre för möbler och inredning och hemelektronik.

Hur ofta vi köper kläder till oss själva har ett mycket starkt samband med intresse för mode och kläder. Tittar vi närmare på gruppen med ett stort intresse för mode och kläder (cirka 400 personer) så är det 67 procent som köper kläder till sig själva minst en gång i månaden. Det är nästan dubbelt så stor andel som i hela undersökningen på drygt 1600 personer.

Köpfrekvensen för möbler och inredning har ett starkt samband med intresset för heminredning. Av de som har ett starkt heminredningsintresse (cirka 500 personer) är det 18 procent som köper möbler och inredning minst en gång i månaden, att jämföra med snittet på 9 procent som gäller för hela undersökningen av cirka 1600 personer. Hur ofta man köper hemelektronik har dock inget samband med intresset för heminredning.

Tabell 3 Köpfrekvenser för kläder, möbler/inredning och hemelektronik, 2009 (procent)

	Kläder till dig själv	Möbler/inredning	Hem-elektronik
någon gång senaste året eller aldrig	16	52	66
någon gång i kvartalet eller halvåret	48	39	31
någon gång i månaden eller oftare	36	9	3
Total	100	100	100
Antal svarande	1621	1599	1603

Källa: SOM-undersökningen 2009

Fråga: Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna köpt något av följande?
Skala: från 1 = ingen gång till 7 = flera gånger i veckan

Återigen kan vi se tydliga skillnader mellan *kvinnor* och *män*. Som väntat står kvinnorna för fler köp av kläder, möbler och inredning och männen för fler köp av hemelektronik. Köpmönstren speglar traditionella könsroller, men skillnaderna mellan kvinnor och män ser inte likadana ut i alla åldersgrupper. Generellt sett är skillnaderna mindre mellan kvinnor och män bland yngre konsumenter än äldre, men när det gäller möbler och inredning är skillnaden minst i åldersgruppen 30-49. Då lever många i familj med barn och hemmet blir en tydligare gemensam angelägenhet.

I samtliga fall finns ett negativt samband med *åldern*, dvs att köpfrekvensen är större bland yngre konsumenter än äldre. Men, när det gäller köp av möbler och inredning är köpfrekvensen inte störst i den yngsta gruppen utan i gruppen 30-49 år, vilket är rimligt då gruppen 16-29 innehåller många som ännu inte eller helt nyligen flyttat hemifrån. *Utbildning* har istället ett positivt samband med köpfrekvensen av dessa livsstilvaror. Vi köper kläder, möbler och hemelektronik oftare ju högre utbildning vi har, men effekten planar ut och tenderar till och med att minska mellan medelhög och hög utbildning. *Bostadsort* har negativt samband med köpfrekvensen som minskar ju längre bort från storstaden man kommer. Skillnaderna är dock inte så stora. De skillnader som finns förklaras till en del av närheten till butiker som säljer kläder, möbler och hemelektronik, men möjligheten att handla på distans via postorder och internet minskar förstås effekten.

Konsumtion med omtanke – kravmärkt mat, secondhand och presenter

En viktig del av vår konsumtion som ofta kommer i skymundan när man diskuterar konsumtionens symboliska och identitetskapande roller är den som handlar om att betona sociala relationer och etiska överväganden. SOM-undersökningen innehåller ett par frågor om hur ofta man köper kravmärkt mat, second hand eller begagnat och presenter som tillhör detta konsumtionsområde. Här får de kollektiva värdena större plats och de individorienterade en mindre framträdande roll, även om man inte skall glömma bort att det finns starka symboliska värden i att handla ekomärkta produkter och att ge bort gåvor och som säger något viktigt om konsumenten som person som gör detta.

Kravmärkt mat är något vi köper förhållandevis ofta jämfört med andra inköp. 58 procent av respondenterna uppger att de köper kravmärkt mat minst en gång i månaden (tabell 4). Men, om man betänker att vi köper livsmedel varje vecka, ibland t o m varje dag, är andelen ändå mycket låg. Mer än en fjärdedel uppger också att de aldrig eller max en gång senaste året köpt kravmärkt mat. SCB:s statistik över hushållens utgifter visar också att det är långt kvar tills livsmedel med ekologisk märkning får ett stort genomslag. 2008 var det bara 3,7 procent av hushållens utgifter för livsmedel som spenderades på ekomärkta varor (SCB och Konsumtionsrapporten 2009). Som väntat är det ett starkt samband mellan intresse för miljöfrågor och köpfrekvens av kravmärkt mat. I gruppen som har ett stort intresse för miljöfrågor är andelen som köper kravmärkt mat minst en gång i månaden 76 procent.

Second hand och begagnat köper vi inte särskilt ofta. Det är bara 9 procent som köper second hand minst en gång i månaden. Även här finns ett samband med intresse för miljö, om än inte lika starkt som i fallet kravmärkt mat. Andelen som köper second hand någon gång i kvartalet eller halvåret är 20 procent och de som köper minst en gång i månaden är 10 procent i gruppen med stort intresse för miljö.

3 av 10 köper en present till någon minst en gång i månaden. Gåvor är en viktig del av våra sociala relationer. De förmedlar betydelser och känslor liksom social distans

mellan givare och mottagare (se Gabriel & Lang 2006). Högtider och födelsedagar är centrala, men även vid enklare tillställningar är det kutym att man har med sig en blomma, en chokladask eller liknande.

Tabell 4 Köpfrekvenser för kravmärkt mat, secondhand och presenter, 2009 (procent)

	Kravmärkt mat	Second hand/ begagnat	Present till någon
någon gång senaste året eller aldrig	27	74	16
någon gång i kvartalet eller halvåret	15	17	55
någon gång i månaden eller oftare	58	9	29
Total	100	100	100
Antal svarande	1603	1598	1599

Källa: SOM-undersökningen 2009

Fråga: Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna köpt något av följande?

Skala: från 1 = ingen gång till 7 = flera gånger i veckan

Kvinnor har högre köpfrekvens än män i samtliga fall, särskilt för köp av presenter. I gruppen som köper presenter minst en gång i månaden är 72 procent kvinnor, därmed är presentköp fortfarande en tydligt kvinnlig praktik. Resultatet ligger i linje med vad Daniel Miller (1998) funnit. *Ålder* har betydelse i samtliga fall, men sambandet är bara linjärt när det gäller begagnatköp. Köpfrekvensen för second hand och begagnat minskar med åldern. Kravmärkt mat köps minst frekvent av personer mellan 16 och 29 och mest frekvent av personer mellan 30 och 49 år. Den yngsta åldergruppen innehåller personer som ännu inte flyttat hemifrån, de har över huvud taget en lägre köpfrekvens av livsmedel. Presenter köps också mest frekvent när man är 30-49 år. Sannolikt är det barnfamiljernas turnerande på barnkalas som drar upp statistiken här. Frekvensen av köp med omtanke ökar med *utbildning*. Starkast är sambandet när det gäller köp av kravmärkt mat och presenter. *Bostadsorten* har samma betydelse som ovan, d v s köpfrekvensen minskar med avståndet från storstaden, men skillnaderna är inte särskilt stora och när det gäller att köpa second hand finns ingen skillnad alls.

Besöka köpcentrum, köpa till extrapris och köpa mer än man har råd med

En ökad konsumtion för med sig en rad konsekvenser, både positiva och negativa, för individen och för samhället. Vi återkommer senare i kapitlet till en diskussion om hållbarheten ur ett ekologiskt perspektiv. Här skall vi titta närmare på några sociala och ekonomiska dimensioner. Besök i köpcentrum är något vi gör mycket

ofta (tabell 5). Två av tre går till köpcentrum för att göra annat än att besöka matbutiker. Det rör sig om alltifrån andra typer av inköp, t ex kläder, till andra aktiviteter som att gå på kafé eller bara se sig omkring. Intressant nog finns inga skillnader mellan kvinnor och män. Ålder spelar viss roll liksom utbildning. Det är de unga och medelålders och de med högst utbildning som oftast besöker köpcentrum även om skillnaderna mellan grupperna är ganska små. Bostadsort har förhållandevis stor betydelse med högst frekvens i storstaden, vilket är naturligt med tanke på närheten till köpcentrum där.

Tabell 5 *Frekvenser för besökt köpcentrum, köpt till extrapris, köpt mer än man har råd med, 2009 (procent)*

	Besökt köpcentrum	Köpt till extrapris	Köpt mer än jag hade råd med
någon gång senaste året eller aldrig	11	18	79
någon gång i kvartalet eller halvåret	23	25	13
någon gång i månaden eller oftare	66	57	8
Total	100	100	100
Antal svarande	1621	1599	1603

Källa: SOM-undersökningen 2009

Fråga: Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort något av följande?

Skala: från 1 = ingen gång till 7 = flera gånger i veckan

Att köpa till extrapris är också något vi gör ofta, mer än hälften av oss köper något till extrapris eller med rabatt minst en gång i månaden. Här finns tydliga samband med kön, ålder och utbildning. Det är kvinnor, yngre medelålder (30-49) och personer med hög utbildning (minst eftergymnasial) som har högst rabattfrekvens. Bostadsort har dock ingen betydelse.

Konsumenter som köper för mer än de har råd med är ett växande problem. Antalet skuldsaneringsärenden har ökat stadigt sedan 2003 (Kronofogden 2010). Än så länge är det mindre än 10 procent som köper för mer än de har råd med en gång i månaden eller oftare (tabell 5). Problemet är allra störst bland unga konsumenter. Problemet är också stort i gruppen medellåg utbildning (gymnasium) och medelhög utbildning (eftergymnasial utbildning). Det är alltså inte så stort problem med överköp i gruppen med lägst utbildning, vilket sannolikt beror på att det är många äldre i gruppen utan gymnasieutbildning. Skillnaderna mellan kvinnor och män är små, med en viss övervikt för kvinnor. Det finns också en liten skillnad mellan stad och land. Problemet är något vanligare i staden än på landet. Det är viktigt att

komma ihåg att det inte är socialt acceptabelt att tillstå att man köper mer än man har råd med, så resultaten är sannolikt en underskattning.

Konsumtionsvilja och politisk ideologi

Den politiska dimensionen av konsumtionskulturen har diskuterats av många. Kritiska röster har hörts från till exempel Jean Baudrillard (1970/1998) som ser konsumtionssamhället som en baksida av kapitalismen där människorna är besatta av materiella ting. Mer positiva tongångar återfinns hos Colin Campbell (1987) och Mike Featherstone (2007) där individens frihet är central och konsumtionens roll som aktiv och kreativ lyfts fram. Argumenten speglar därmed olika politiska ideologier som går att jämföra med vänster-högersympatier, med kritikerna till vänster och tillskyndarna till höger. Hur ser det då ut bland medborgarna? Finns det ett samband mellan vänster-högersympati och konsumtionsvilja eller köpmönster?

Det visar sig att det inte finns några skillnader i konsumtionsvilja mätt som intresse för shopping mellan konsumenter som anser att deras politiska åsikter ligger till vänster jämfört med dem som ligger till höger (tabell 6). Intresse för shopping är lika litet oavsett vänster-högerorientering. Däremot är intresset för mode och kläder, heminredning och miljöfrågor politiskt laddat på en vänster-högerskala. Intresset för mode och kläder respektive heminredning är större bland de konsumenter som har högersympatier, medan intresset för miljöfrågor är större bland konsumenter med vänstersympatier.

Tabell 6 *Intresse för shopping/gå i affärer, mode/kläder, heminredning och miljöfrågor efter vänster-högersympati 2009 (procent)*

	Shopping/ gå i affärer		Mode/kläder		Heminredning		Miljöfrågor	
	Vänster	Höger	Vänster	Höger	Vänster	Höger	Vänster	Höger
Intresse 0-2	32	32	25	19	18	13	5	8
Intresse 3-7	48	47	54	55	54	52	52	60
Intresse 8-10	20	21	21	26	28	35	43	32
Total	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	535	548	535	547	533	546	536	548

Källa: SOM-undersökningen 2009

Frågor: Hur intresserad är du i allmänhet av...?

Skala: från 0 = inte intresserad alls till 10 = mycket intresserad

Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan vänster-högerskala? Skala: från 1 = klart till vänster till 5 = klart till höger.

När det gäller köpvanorna som mått på konsumtionsvilja så visar det sig att de högerorienterade konsumenterna har högre köpfrekvens för både kläder, möbler och hemelektronik – alltså de så kallade livsstilsvarorna (tabell 7). Det är alltså samma mönster som vi såg hos intresset för mode, kläder och heminredning. Det är tydligt att denna konsumtion är politiskt laddad. Att köpa secondhand och begagnat har också en politisk laddning, men i motsatt riktning – det är vanligare bland konsumenter med vänstersympatier. Intressant är att köpfrekvens av kravmärkt mat inte är särskilt politiskt laddat, trots att det finns en stark koppling till intresset för miljöfrågor som i sin tur har en tydlig vänsterprägel. Besök i köpcentrum har ingen koppling alls till konsumenters vänster-högersympatier.

Tabell 7 Köpfrekvenser för kläder, möbler/inredning och hemelektronik efter politisk ideologi, 2009 (procent)

	Kläder till dig själv		Möbler/inredning		Hemelektronik		Kravmärkt mat		Second hand/begagnat	
	Vänster	Höger	Vänster	Höger	Vänster	Höger	Vänster	Höger	Vänster	Höger
någon gång senaste året eller aldrig	16	10	53	43	68	59	23	22	70	79
någon gång i kvartalet eller halvåret	49	50	41	45	30	37	14	17	18	16
någon gång i månaden eller oftare	35	40	6	12	2	4	63	61	12	5
Total	100	100	100	100	100	100	100	100	100	100
Antal svarande	534	550	525	543	527	543	526	546	524	547

Källa: SOM-undersökningen 2009

Frågor: Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna köpt något av följande?

Skala: från 1 = ingen gång till 7 = flera gånger i veckan.

Man talar ibland om att politiska åsikter kan placeras in på en vänster-högerskala. Var någonstans skulle du placera dig själv på en sådan vänster-högerskala?

Skala: från 1 = klart till vänster till 5 = klart till höger.

Vid sidan av den politiska ideologi som framträder vid konsumtion av livsstilsvaror, kravmat och second-handköp ovan finns konsumtionsval som har betydligt starkare politisk laddning. Det handlar då framförallt om bojkott, dvs att man inte köper vissa varor och tjänster av politiska skäl. Också valet av ekomärkt, fairtrade och second hand är exempel på så kallad politisk konsumtion, även om de politiska skälen inte enkelt låter sig fångas på en vänster-högerskala (se Micheletti & Stolle 2004).

Konsumera mera – på gott och ont

En växande konsumtion för med sig både positiva och negativa konsekvenser. En av de positiva är att konsumtionen skapar arbetstillfällen. Det medför också att skatteunderlaget blir större och att samhället kan satsa mer på gemensamma angelägenheter som vård och skola. Bland de negativa konsekvenserna finns ökad skuldsättning, växande miljöproblem och dåliga arbetsvillkor i andra länder.

Bortsett från korta perioder med lågkonjunktur har hushållens konsumtion vuxit mycket kraftigt sedan mitten av förra seklet. Konsumtionsvolymen har flerfaldigats. Bara under de senaste 10 åren har vi ökat vår konsumtion med cirka 30 procent i fasta priser (Konsumtionsrapporten 2009). Konsumtionen berör centrala delar av livet och en stor del av konsumtionen innebär välkomna förbättringar av livsvillkoren. Hur konsumtionen kommer att växa det närmaste decenniet är förstås vanskligt att sia om. Värt att uppmärksamma är dock att idealet att konsumera mera ifrågasätts från många håll, både på det individuella, det sociala och det samhälleliga planet.

Utmaningen framöver blir att hitta nyckeln till den hållbara konsumtionen, som inte bara är hållbar ur ett miljöperspektiv utan även ur ett socialt och ekonomisk perspektiv. En omställning till mer hållbar konsumtion kräver insikt i konsumtionens drivkrafter – som förstås inte bara ligger hos konsumenterna utan lika mycket ligger i de normer, värderingar och strukturer som finns i vårt samhälle.

Noter

- ¹ När detta skrivs skakar börserna igen. Den utlösande faktorn anses vara Greklands akuta ekonomiska kris med stor statsskuld och stort budgetunderskott. Ett räddningsprogram har precis lanserats där Euroländerna lånar ut pengar mot löften om kraftiga besparingsåtgärder för att förhindra en ny finansiell kris med global spridning.
- ² Konjunkturinstitutet genomför mätningar varje månad av hushållens förväntningar på Sveriges ekonomi, den egna ekonomin, planerade inköp, inflation och sparande. Tillsammans med motsvarande undersökningar bland företag skapas ett index för stämningläget i den svenska ekonomin – Barometerindikatorn – som motsvarar EU-kommissionens Economic Sentiment Index (ESI).

Referenser

- Baudrillard, Jean, 1970/1998, *Consumer Society: Myths and Structures*. Översättning: Chris Turner. London: Sage
- Campbell, Colin, 1987, *The Romantic Ethic and the Spirit of Modern Consumerism*. Oxford: Basil Blackwell.
- Falk, Pasi & Colin Campbell (red), 1997, *The shopping experience*. London: Sage.

- Featherstone, Mike, 2007, *Consumer Culture & Postmodernism*. Second edition. London: Sage.
- Gabriel, Yannis & Tim Lang, 2006, *The Unmanageable Consumer*. Second Edition. London: Sage.
- Hossain, Ferdaus & Benjamin Onyango, 2004, "Product attributes and consumer acceptance of nutritionally enhanced genetically modified foods", *International Journal of Consumer Studies*, vol 28:3, 255-267.
- Konsumtionsrapporten, 2009. Centrum för konsumtionsvetenskap, Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. www.cfk.gu.se
- Konsumtionsrapporten, 2010 (kommande). Centrum för konsumtionsvetenskap Handelshögskolan vid Göteborgs universitet. www.cfk.gu.se
- Kronofogden 2010, Statistik – skuldsanering. Från hemsidan 2010-05-09: <http://www.kronofogden.se/nyheterpressrum/statistik/skuldsanering/2009.4.6d02084411db6e252fe800011058.html>
- Katona, George, 1951, *Psychological Analysis of Economic Behavior*. McGraw-Hill, New York.
- Miller, Daniel, 1998, *A theory of Shopping*. Cambridge: Polity Press.
- Micheletti, Michele & Dietlind Stolle, 2004, Politiska konsumenter – marknaden som arena för politiska val. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Ju mer vi är tillsammans*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Røpke, Inge, 1999, The Dynamics of Willingness to Consume. *Ecological Economics*, vol 28, 399-420.

BIBLIOTEK OCH DEMOKRATISKA MÖTEN

LARS HÖGLUND

Biblioteken är i många avseenden en demokratisk institution, där grundidén är att underlätta alla invånares kontakt med information och kultur. Folkbiblioteken bidrar till kulturpolitikens måluppfyllelse ”genom att främja och stimulera till läsning, utbildning och kulturupplevelse”, framhåller Kulturrådet i sin senaste rapport om folkbiblioteken, (Kulturrådet 2009).

Folkbibliotek med fri tillgång till litteratur och information skall enligt bibliotekslagen finnas i varje kommun. Genom att de vänder sig till alla grupper oavsett ekonomisk och social ställning, kontaktnät, bakgrund eller utbildning och erbjuder lokaler för informationssökning, läsning, studier och andra aktiviteter läggs en grund för yttrandefrihet och demokrati, som vi gärna tar som självklar, men som kan framstå mer uppenbart viktig i länder där detta saknas. Utan tillgång till varierad information blir det svårt att fungera som medborgare, väljare och konsument och folkbiblioteken har härvid en viktig roll. Detta understryks också i Unesco/IFLA:s folkbiblioteksmanifest, som passar särskilt bra att citera i år då IFLAs världskongress sker i Sverige.

“Freedom, prosperity and the development of society and of individuals are fundamental human values. They will only be attained through the ability of well-informed citizens to exercise their democratic rights and to play an active role in society. Constructive participation and the development of democracy depend on satisfactory education as well as on free and unlimited access to knowledge, thought, culture and information.

The public library, the local gateway to knowledge, provides a basic condition for lifelong learning, independent decision-making and cultural development of the individual and social groups.”(Unesco/IFLA 1994).

Biblioteken fyller många olika funktioner. Förutom närmare 70 miljoner utlån av böcker och andra medier anordnade svenska folkbibliotek 2008 mer än 85000 olika publika aktiviteter såsom bokprat, utställningar, författarbesök, teater och mycket annat enligt en ny typ av statistik (Kulturrådet 2009).

Demokrati, bibliotek och ny teknik

Den som följt bokutvecklingen under de senaste åren kan konstatera att den nya tekniken håller på att vinna insteg (Höglund och Wahlström, 2009). Tidigare var det främst den USA-baserade nätbokhandeln som dominerande handeln med

e-bokläsare, men under våren 2010 har flera, bland annat två större svenska förlag lanserat e-bokläsare. De nya läsarna uppges kunna rymma uppåt 5000 böcker. Andra aktörer kommer, och kan förväntas komma med liknande och än mer högpresterande innovationer där olika medier kombineras i samma digitala display. Bokförlag, dagspress, bibliotek och andra aktörer kring det tryckts ordet är bara några av de aktörer som påverkas av en pågående digitalisering och nya former för kommunikation och informationsspridning. Parallellt med detta sker, på gott och ont, en annan digital revolution som också rör olika sätt att få kontakt, umgås och sprida information eller kanske bara rykten via olika sociala medier. Dessa direktverkande medier, där mellanliggande redaktionella funktioner oftast saknas ger stora möjligheter till direktkontakt med personer i olika grupper och kan verka mycket demokratiska, men innebär givetvis också risker då de kräver ett ännu större mått av källkritik än traditionella medier.

Att olika medier flyter samman och förändras är en rimligt och förväntad effekt av att såväl text som tal, musik och bild digitaliseras. De effekter detta för med sig på sikt är svåra att överblicka, men trots en omfattande uppmärksamhet i massmedia utgör dessa nyare medier och kommunikationsformer fortfarande en mindre del av det totala mediebruket. Utgångsläget är att svenskarna är flitiga läsare respektive lyssnare och tittare via traditionella media som tryckta tidningar, böcker, radio och tv, vilket de årliga SOM-undersökningarna fortfarande bekräftar, men nya media tillkommer och tävlar allt mer påtagligt om vår uppmärksamhet.

För biblioteken innebär den här skisserade utvecklingen, på liknande sätt som för dagspress och andra aktörer kring det tryckta ordet, att man parallellt med traditionell teknik och service arbetar med nya medier. Utmaningarna är många och i viss mån tvingas man utveckla nya tjänster där fundament för den "gamla" verksamheten riskeras.

Under senare år har också flera teknikberoende aspekter av bibliotekens service och möjligheter uppmärksamats. Den ökade betoningen på biblioteket som "mötesplats" är ett exempel på detta. Biblioteken utgör ju ett offentligt rum med fri tillgång för alla medborgare. En betydande mängd besök och utlåningstillfällen konkurrerar här med andra roller för biblioteken såsom att vara en plats för studier, en plats för informationsökning, en plats där man kan få vägledning i ett överflödande informationsutbud eller helt enkelt en slags "mötesplats" dit man kan gå utan krav på motprestation. Norska forskare talar om biblioteken som en lågintensiv mötesplats där man kan vara och läsa eller studera för sig själv eller med andra, men aldrig är ensam (Audunson, 2005).

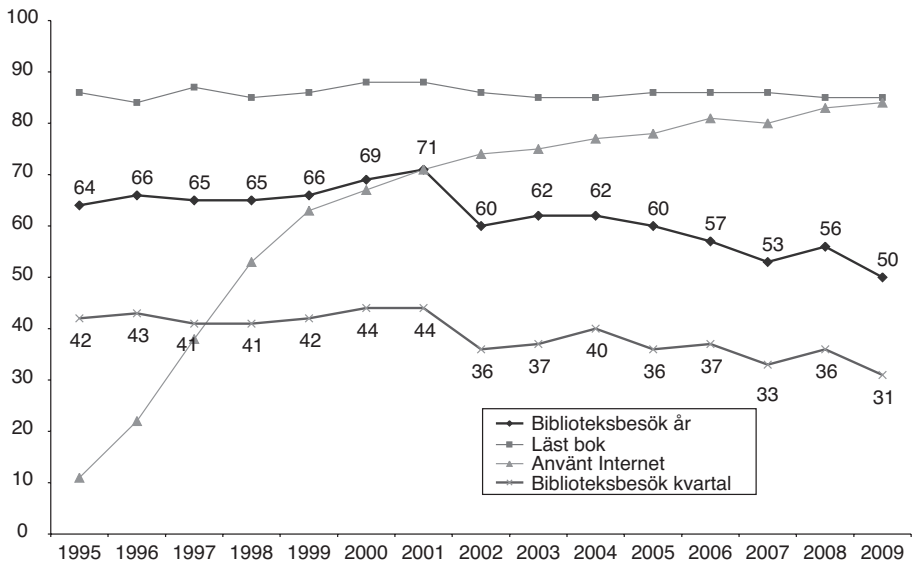
Vad gör man då på biblioteket och i vilken mån sker möten med andra som en del i biblioteksanvändningen? I detta kapitel ser vi närmare på detta och på trender i inställningen till bibliotek liksom skillnader mellan olika grupper. SOM-undersökningen hösten 2009 innehåller frågor där vi kan se närmare på såväl aktuella trender, som vad man gör på biblioteket och hur detta uppfattas.

Biblioteksbesök och bokläsning

Biblioteksbesök ingår sedan många år i SOM-undersökningen och de har på senare år visat en något nedåtgående trend, medan bokläsning är lite mer stabilt och den i särklass vanligaste kultur- och utbildningsrelaterade aktiviteten. Figur 1 visar biblioteksbesök, bokläsning och Internetanvändning, åtminstone någon gång per år perioden 1995-2009 och för biblioteksbesök även någon gång per kvartal eller oftare. Den exponentiella tillväxtkurvan visar Internets introduktion, ökande användning och etablering under samma tidsperiod.

Nivån på biblioteksbesök någon gång per år eller oftare, har en något minskande tendens sedan 2004, med undantag för en mindre justering uppåt 2008. Denna ligger dock kring felmarginalen och med årets mätning återgår kurvan till de senaste årens trend. Det kan här noteras att biblioteksbesökens minskning skett parallellt med ett minskat antal biblioteksfilialer. Antalet filialer har minskat med hela 31 procent mellan 1990 och 2008 (Kulturrådet, 2009).

Figur 1 Biblioteksbesök, bokläsning och Internetanvändning 1995-2009. Någon gång per år eller oftare samt biblioteksbesök kvartal eller oftare (procent)

Kommentar: 2009 finns ett nytt ytterligare urval om 3000 personer med frågan i något annorlunda kontext. Detta visar en något högre andel biblioteksbesökare, men ingår inte i diagrammet ovan på grund av begränsad jämförbarhet. Om man skulle använda båda dessa urval kan inte någon större förändring från året innan statistiskt säkerställas, även om en något minskande tendens gäller för perioden både här och enligt officiell statistik.

Såväl biblioteksbesök som utlåning ingår i den nationella biblioteksstatistiken med andra typer av grunddata. Det mest intressanta här är därför möjligheterna att bryta ned detta på många olika grupper och att kunna studera biblioteksanvändningen sett i relation till många andra faktorer och trender. Om man ser förändringen över längre tid med hjälp av SOM-undersökningarnas data framträder en bild där biblioteksbesöken tenderar minska något, men relativt lite om vi jämför med den kraftiga expansionen av Internet (Figur 1).

I figur 1 ingår även biblioteksbesök varje kvartal eller oftare. Värdet för 2009, 31 procent, är något lägre än tidigare år och i linje med trenden. Om vi jämför med den officiella statistiken visar också SCB:s statistikdatabas en något sjunkande tendens för biblioteksbesök perioden 2000-2008. Om man i stället jämför med statistiken för boklån vid svenska folkbibliotek framgår att en nedåtgående trend för det totala antalet boklån funnits en längre tid och med en tämligen linjär nedgång från 1996. Däremot har, som vi tidigare framhållit, utlånen av andra media och framförallt ljudböcker ökat väsentligt under perioden (Höglund och Wahlström 2006). Under senare år har dock samtidigt en ökande andel biblioteksanvändare kunnat ersätta vissa besök med besök via Internet, vilket innebär en viss underskattning av utnyttjandet.

Att biblioteken lätt kan associeras med demokrati och används av många i olika grupper av befolkningen, innebär dock inte att alla grupper utnyttjar dem lika mycket. Det finns till exempel tydliga skillnader när det gäller kön, utbildning och ålder (Tabell 1).

Skillnaderna mellan män och kvinnor när det gäller såväl bokläsning, som biblioteksbesök och Internetanvändning kvarstår sedan tidigare år. Högutbildade män i förvärsaktiv ålder verkar ha minskat sina biblioteksbesök, men inte förändrat läsningen så mycket jämfört med de närmast föregående åren. Lågutbildade har i stället minskat läsningen, men inte påtagligt biblioteksbesöken, vilket tyder på att de kan använda bibliotekets tjänster lite annorlunda. Skillnaderna mellan olika grupper när det gäller Internetanvändning visar främst att de äldre, som också oftare har kort utbildning, ligger markant under övriga utbildningsgrupper där Internet nu är etablerat. Då beroendet av Internet blir allt större för många vardagliga ändamål är det ett problem att hälften i den äldsta åldergruppen inte ens någon gång per år verkar använda mediet. När det gäller biblioteksbesöken finns en tendens till minskning främst bland medelålders och äldre, men inte tydligt bland de yngre, där behoven kring skolarbete utgör en mer påtaglig stimulans. Allt fler folkbibliotek är numera också integrerade med skolbibliotek. År 2008 var hela ca 43 procent av alla folkbibliotek och filialer integrerade med ett skolbibliotek (Kulturrådet 2009).

Resultaten för de senaste fyra årens biblioteksbesök mot bakgrund av bokläsning och Internetanvändning delas i Tabell 1 upp efter ålder, utbildning och familjetyp. När det gäller familjetyp framgår indirekt att detta har nära samband med utbildningsnivå och i viss mån även med ålder, då den genomsnittliga utbildningsnivån stigit under senare decennier.

Tabell 1 Biblioteksbesök, bokläsning och Internetanvändning någon gång per år eller oftare 2006-2009 (procent)

År	Besökt bibliotek det senaste året				Läst bok det senaste året				Använt Internet det senaste året			
	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009	2006	2007	2008	2009
Ålder												
15-29*)	67	63	69	66	90	91	89	89	99	99	98	99
30-49	59	59	57	51	88	88	87	87	97	94	98	98
50-64	52	46	49	44	85	85	86	85	81	83	86	88
65-85	51	46	47	45	81	82	80	80	38	38	47	52
Kön												
Män	48	46	50	42	79	80	76	78	80	81	84	87
Kvinnor	65	60	59	58	93	92	92	91	81	79	83	82
Utbildning												
Låg	38	36	32	31	70	70	69	65	49	52	55	52
Medellåg	56	49	51	49	85	86	83	82	87	84	90	90
Medelhög	66	62	67	56	93	92	92	94	90	87	91	93
Hög	72	70	73	64	97	97	96	98	95	95	96	96
Familjeklass												
Arbetarhem	53	47	49	46	79	79	77	77	75	74	77	80
Jordbrukarhem **	47	40	33	40	75	73	82	70	50	62	77	59
Tjänstemannahem	57	56	60	57	92	92	91	93	85	83	87	91
Högre tjänstemän/ akademiker	72	70	69	54	98	98	96	96	95	95	96	93
Företagare	54	41	49	45	90	87	87	89	83	79	86	88
Antal svar	1631	3311	1602	1597	3187	3311	3348	3154	3196	3311	1608	2908

* 2009 är åldersgruppen 16-29 år.

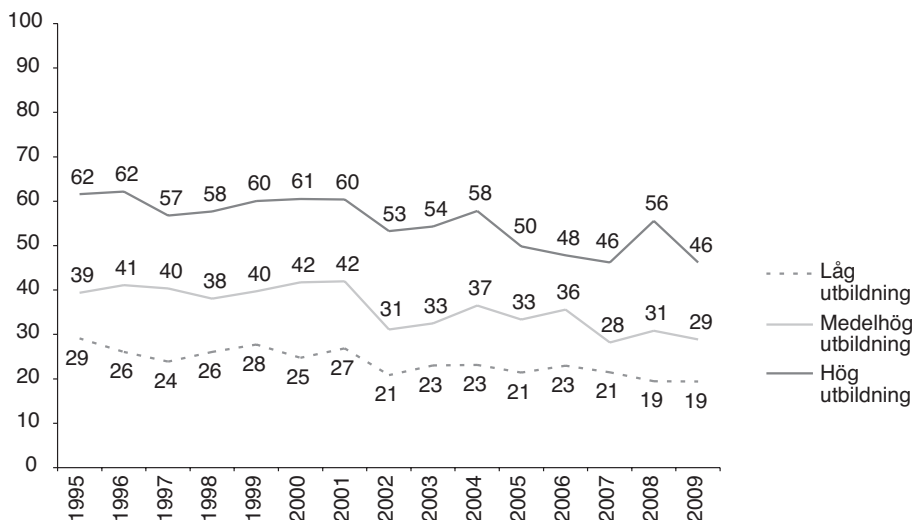
** Antal jordbrukare varierar mellan 38 och 130 och ger osäkra skattningar.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Biblioteksbesök har samband med en rad olika faktorer. Läsning, studieaktiviteter, attityder till invandring och bedömningen av bibliotekens service är några sådana tidigare konstaterade samband, förutom att bakgrundsvariabler som utbildning, ålder och kön regelmässigt visar tydliga skillnader. En fråga av intresse är förstås om skillnaderna mellan olika grupper förändras över tid, om de minskar, ökar eller är stabila.

Figur 2 visar biblioteksbesök efter utbildning och för hög- respektive medel- och lågutbildade under den senaste femton åren, 1995-2009.

Figur 2 Andel som besöker biblioteket någon gång per kvartal eller oftare efter utbildningsnivå 1995-2009 (Procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Av Figur 2 framgår att klyftan mellan hög- och lågutbildade inte har ökat under den senaste 15-årsperioden. Tvärtom verkar den stabil eller till och med något mindre under slutet av perioden. Det framgår också att en svagt sjunkande tendens för biblioteksbesök finns i alla tre utbildningsgrupperna i liknande omfattning, med något större nedgång för högutbildade, särskilt 2009.

Under senare år har biblioteken också blivit alltmer synliga på nätet och vissa biblioteksärenden kan ske Internet. Andelen som gör detta är nu klart mätbar och uppgår i årets mätning till nära 40 procent av dem som besökt biblioteket någon gång det senaste kvartalet, men också bland dem som mer sällan besöker biblioteket görs biblioteksärenden på nätet. Om dessa skulle räknas med kan besöksandelen till exempel för dem som besökt bibliotek kvartalsvis eller oftare skrivas upp med några procentenheter. Att mäta besök är samtidigt ett ganska trubbigt och föga upplysande mått på biblioteksanvändning. Mer intressant är kanske att se vad besökarna gör där?

Vad gör man på biblioteket?

Mot bakgrund av bibliotekens olika typer av service är det av intresse har vi ställt en fråga om hur ofta olika typer av aktiviteter görs på biblioteket. Frågan lyder: "Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande på ditt kommunbibliotek?" Den har besvarats av dem som besökt kommunbiblioteket de senaste

12 månaderna, dvs ungefär hälften av samtliga svarande i undersökningen. I tabell 2 återges de 14 aktiviteterna efter kön och ålder.

De allra vanligaste aktiviteterna är lån, men också ”Frågat bibliotekarie om hjälp” är mycket vanligt och kommer på andra plats för kvinnor och tredje plats för männen om vi ser till aktiviteterna efter andel användare. Som också framgår av figur 3 använder fler kvinnor än män flertalet tjänster, medan skillnaderna mellan olika åldersgrupper i flera fall är måttliga. De yngre frågar oftare än äldre bibliotekarie om hjälp, använder studie- och arbetsplats samt söker information/fakta eller litteratur på andra språk, allt delvis relaterat till möjliga behov i samband med skola/utbildning. Åldersgruppen 50-64 år sticker ut genom att oftare ha lånat musik eller film än andra grupper, medan gruppen 65-85 år oftare än andra läst tidningar/tidskrifter. Åldersgruppen 30-49 år ligger relativt högt på flera aktiviteter, men särskilt tydligt när det gäller lån av barnböcker och samtidigt lågt när det gäller kulturevenemang och användning av Internet.

Tabell 2 Aktiviteter på biblioteket någon gång per halvår eller oftare efter kön och ålder bland biblioteksbesökare 2009 (procent)

Aktivitet	Kön		Ålder			
	Kvinnor	Män	16-29	30-49	50-64	65-85
Lånat barnböcker	24	13	9	37	14	9
Lånat skönlitteratur	43	25	38	27	38	45
Lånat facklitteratur	32	23	32	27	33	20
Lånat ljudböcker	12	11	8	10	18	10
Lånat/läst på annat språk	15	12	27	11	10	10
Lånat musik/film	16	13	13	21	86	7
Läst böcker	21	22	29	16	19	26
Läst tidningar/tidskrifter	26	33	24	22	29	43
Använt Internet	12	14	25	9	9	10
Sökt information/ fakta	22	21	34	16	18	24
Använt studie-/arbetsplats	13	10	30	9	4	5
Frågat bibliotekarie om hjälp	34	25	40	30	24	29
Tagit del av kulturevenemang	14	11	10	8	15	18
Träffat vänner/ bekanta	18	15	21	11	12	28
Annat	5	4	6	3	3	6

Kommentar: Aktiviteterna står här i samma ordning som i frågans svarsalternativ

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

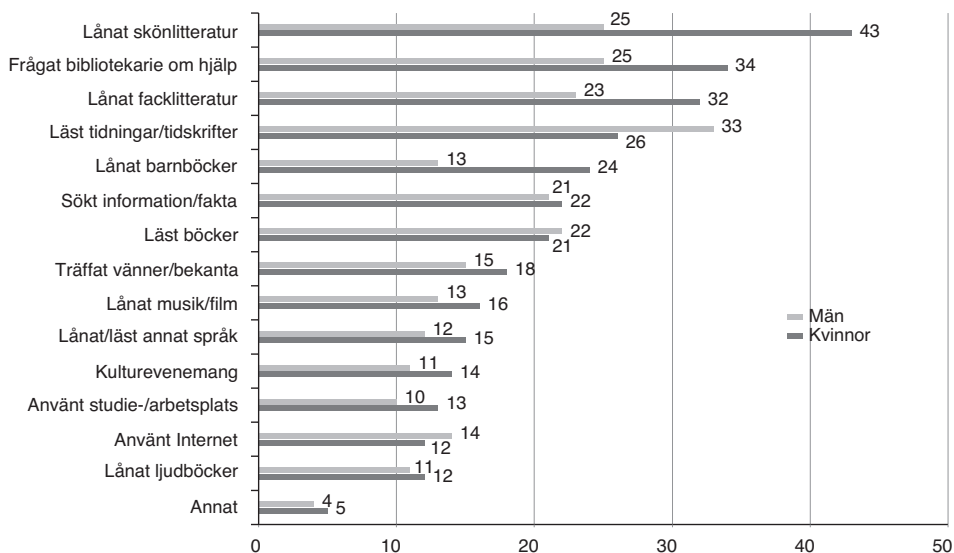
Skillnader i biblioteksanvändning mellan män och kvinnor framgår tydligare i Figur 3 där aktiviteterna också är rangordnade. De största skillnaderna, där aktiviteten är betydligt vanligare bland kvinnor än män, gäller lån av skönlitteratur, facklitte-

ratur och barnböcker samt frågor hjälp. Dock är det betydligt vanligare bland män än kvinnor att läsa tidningar och tidskrifter samt använda Internet på biblioteket. För flera andra aktiviteter är skillnaderna mellan män och kvinnor mycket mindre eller obetydliga. Det gäller sökt information/fakta samt läsning av böcker på plats i första hand, men också för flera andra aktiviteter är skillnaderna mellan män och kvinnor måttliga.

Andra aktiviteter på biblioteket som uppgivits under annat är bland annat att man röstat (kyrkoval), köpt utgallrat material, kopierat, besökt konstutställning eller sagostund eller deltagit i någon form av möte. Av svaren på denna fråga får vi också en uppfattning om viktiga svars-kategorier saknas. Flertalet svar här kan dock ingå i de givna svars-kategorierna.

Sammantaget får vi här en bild där bokutlåning fortfarande är den vanligaste aktiviteten, men där det också finns en rad andra aktiviteter som görs på biblioteket. Det framgår också att deltagande i kulturevenemang, användning av Internet, lån av ljudböcker mm uppges av ungefär lika många. Att man träffat vänner/ bekanta är relativt vanligt, det uppges av 15 procent bland männen och 18 procent bland kvinnliga användare. Detta fungerar inte som ett heltäckande mått för mötesplats-begreppet, men visar på att också direkta möten, förutom med bibliotekarie, är relativt vanligt.

Figur 3 Aktiviteter på biblioteket. Någon gång per halvår eller oftare efter kön 2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen

Kvinnor är starkt överrepresenterade när det gäller lån av böcker, men för ett flertal andra aktiviteter på biblioteket är skillnaderna mellan män och kvinnor mindre. För att se närmare på om det finns olika typer av aktivitetsmönster kan detta analyseras vidare på olika sätt. Är det så att olika grupper tenderar använda vissa tjänster så att man kan finna tydliga mönster i användningen? Tabell 3 sammanfattar en faktoranalys där vi sökt svar på denna fråga och fann tre faktorer med olika typer av användningsmönster som skiljer ut sig något från varandra.

Tabell 3 Faktoranalys av aktiviteter på biblioteket 2009 (faktorladdningar)

	1.Studier/arbete	2.Boklån	3.Kultur och möten
Sökt information/ fakta	83	10	18
Använt Internet	77	-03	13
Använt studie-/arbetsplats	77	02	06
Läst böcker	58	33	39
Frågat bibliotekarie om hjälp	52	48	12
Lånat skönlitteratur	28	69	-03
Lånat musik/film	0	66	17
Lånat facklitteratur	40	61	-03
Lånat barnböcker	-13	54	09
Lånat ljudböcker	03	47	21
Lånat/läst på annat språk	43	44	03
Tagit del av kulturevenemang	25	20	65
Annan aktivitet	-09	03	65
Träffat vänner/bekanta	43	07	63
Läst tidningar/tidskrifter	49	21	52
Förklarad varians	23%	16%	12%

Kommentar: Principalkomponentanalys med varimax rotering. Lösning enligt Kaiser's kriterium, (decimaltecken har utelämnats).

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Faktoranalysen visar grupper av aktiviteter som tenderar gå samman i tre rimliga brukarprofiler, vilka förklarar drygt 50 procent av variansen. Namnet på dessa är givet för att antyda typiska aktiviteter i respektive faktor. En närmare analys visar också på skillnader i till exempel ålder när det gäller dessa olika användningsprofiler där yngre är vanligare i faktor 1 (studier/arbete), medelålders vanligare i faktor 2 (litteratur och boklån) och äldre i faktor 3 (kultur och möten).

Vissa aktiviteter är vanliga i mer än en faktor. Till exempel är faktorladdningen relativt hög när det gäller träffat vänner/bekanta respektive läst tidningar och tidskrifter i faktor 3, men också märkbar i faktor 1, liksom lån av skönlitteratur och

facklitteratur är synligt i faktor 1, men starkast laddar i faktor 2 och nästan inte alls i faktor 3. I tabell 2 kan man också utläsa att andelen som träffat vänner och bekanta är högst bland de yngsta och de äldsta grupperna. Att aktiviteten träffa andra också samvarierar med läsning av tidningar och böcker på plast eller deltagande i kulturevenemang på biblioteket pekar alla i samma riktning, det vill säga det tyder på möjlighet och tid att stanna till för att tillbringa en längre stund på biblioteket. Detta ökar samtidigt sannolikheten för möten och att man kan utnyttja biblioteket som mötesplats i vid mening.

Lån av barnböcker och högläsning för barn

Medan utlåningen av barnböcker toppar utlåningsstatistiken är det inte den vanligaste biblioteksaktiviteten i befolkningen. Den är av naturliga skäl koncentrerad till åldergrupper som har mindre barn hemma och den höga utlåningen kan då förklaras av fler besök och/eller att en större mängd av barnböcker lånas per besökstillfälle. Att läsa högt för barnen är mycket vanligt och torde bidra till barnens utveckling och språkinläring på flera sätt. Att främja barnens läsning är också en central uppgift för folkbiblioteken.

Tabell 4 Högläsning för barn i hushåll med barn 2009 (procent)

	Läst högt varje vecka	Antal svar
<i>Kön</i>		
Män	31	281
Kvinnor	48	306
<i>Använder bibliotek varje kvartal el oftare</i>		
Nej	32	387
Ja	58	191
<i>Ålder</i>		
16-29	27	94
30-49	54	350
50-64	14	127
65-85	(6)	16
<i>Utbildning</i>		
Låg	4	52
Medellåg	33	237
Medelhög	43	116
Hög	59	175
Samtliga	40	587

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Av samtliga svarande hushåll med hemmavarande barn uppger 40 procent att de läser högt åtminstone varje vecka för barnen. Kvinnorna tar en betydligt större andel av detta än männen. Vi ser också att högläsning är nära förknippat med biblioteksanvändning. Det är naturligtvis också nära förknippat med ålder både hos barnen och föräldrarna. Skillnaderna mellan olika utbildningsnivåer är stora, även om vi bortser från den lägsta utbildningsnivån där äldre är överrepresenterade.

Medan många läser högt för barnen är skillnaderna stora mellan olika utbildningsnivåer. Det bör dock noteras att gruppen låg utbildning både är få och att medelåldern där är ganska hög. Samtidigt är det endast i gruppen högutbildade som en majoritet säger sig läsa högt för barn varje vecka.

Skillnaden mellan män och kvinnor gäller också hur länge man läser. Andelen kvinnor som läser mer än 20 minuter för barnen är klart högre än för männen, som i stället är överrepresenterade när det gäller läsning högst 10 minuter (Tabell 5).

Tabell 5 Högläsning för barn. Lästid i hushåll med barn 2009 (procent)

Läst högt	1-10 minuter	11-20 minuter	21minuter el. mer	Summa
Kvinnor	29	42	30	101
Män	40	40	21	101
Antal svar	131	160	103	394

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Vad man läste för barnen senaste gången är en annan fråga som ställdes i 2009 års undersökning. De vanligaste svaren är bok /saga och bilderbok, som tillsammans svarar för tre fjärdedelar av svaren. Man tycks dock läsa lika mycket för pojkar som flickor och ungefär lika länge. Det finns inte heller större skillnader mellan pojkar och flickor för de olika typerna av textmaterial i tabell 6. Ett undantag är serietidningar där man i 58 procent av fallen läste för en pojke och endast i 42 procent av fallen för en flicka även om svaren på denna punkt är för få för säkra procentskattningar.

Medan kvinnor oftare läser för barnen och även läser längre tid än männen verkar läsning för pojkar och flickor ske i ungefär lika utsträckning. Själva innehållet i det man läser torde däremot skilja sig och är en intressant forskningsfråga för andra typer av studier.

Åsikter om bibliotekets funktion

Synen på bibliotek är som vi sett tidigare är mycket positiv bland dem som använder bibliotek. Eftersom en så stor del av befolkningen gör detta blir resultatet regelmässigt positivt om man jämför med andra former av samhällsservice eller kultur.

I föregående års SOM-undersökning konstaterade vi att biblioteken fick en högre servicebedömning än en rad andra samhällstjänster som ingick i undersökningen. Årets fråga är inte helt jämförbar med tidigare år men visar på likartat resultat, med 56 procent som finner servicen mycket bra eller ganska bra och endast en knapp procent som anser den dålig (Tabell 6).

Tabell 6 Åsikt om bibliotekens service i den kommun man bor i efter kön 2009 (procent)

	Män	Kvinnor	Totalt	Antal svar
Mycket bra	20	34	28	456
Ganska bra	29	28	28	471
Varken bra el dåligt	9	7	8	130
Ganska dåligt	0	1	1	9
Mycket dåligt	1	0	0	7
Ingen uppfattning	42	29	35	583
Summa procent	101	99	100	1656

Kommentar: Frågan lyder: "Hur tycker du på det hela taget att bibliotekens service fungerar i den kommun där du bor?"

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Att så få anser servicen dålig innebär också att man får ett mycket högt så kallat balansmått där negativa svar dras från de positiva. Detta innebär att om andelen som anser servicen vara bra ligger ungefär i nivå med sjukvården, så skjuter biblioteken ifrån om man använder högre balansmättet då man nästan saknar riktigt missnöjda. Samtidigt finns en betydande mängd svarande som saknar uppfattning och inte alls eller i mycket ringa omfattning besöker bibliotek. I denna kategori kan det också bakom svaret "ingen uppfattning" finnas mer eller mindre negativa attityder eller ointresse. Att närma sig denna grupp är en utmaning för biblioteken. Än svårare kan det vara att nå dem som inte heller svarar på denna typ av undersökningar och som kanske ingår i det som i den politiska retoriken ibland kallas utanförskap. En del av det stora demokratiska problemet ligger med andra ord utanför denna undersöknings räckvidd.

I årets mätning ingår också en fråga om avstånd till biblioteket, vilket kan ha betydelse både för servicebedömningen och hur ofta det används. Tabell 7 visar servicebedömning efter avstånd till biblioteket. Här framgår tydligt att servicebedömningen sjunker med avståndet, men också att andelen som saknar uppfattning om servicen stiger tydligt efter mer än 5 kilometers avstånd till biblioteket.

Tabell 7 Bedömning av bibliotekets service efter avstånd till biblioteket 2009 (procent)

Servicebedömning	Avstånd:					Vet ej
	--2 km	2-5 km	5-10 km	10-20 km	Mer än 20 km	
Mycket bra	32	27	24	24	16	8
Ganska bra	30	32	24	20	30	11
Varken bra el dåligt	8	9	8	6	9	8
Ganska dåligt	1	0	0	0	0	2
Mycket dåligt	0	0	1	1	2	0
Ingen uppfattning	29	32	44	49	43	72
Summa procent	100	100	101	100	100	99
Antal svar	783	460	174	114	56	65

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Förutsättningarna för närhet har ändrats genom att många biblioteksfilialer lagts ned, men de ändras också av den fortsatta koncentrationen till större städer och tätorter. Av dem som svarat har således hela 75 procent endast 5 km eller mindre till sitt kommunbibliotek, men att ha kortare väg än så spelar ändå stor roll för och ökar sannolikheten för besök och användning.

Synen på bibliotekens tjänster är totalt sett mycket positiv, men starkt beroende av i vilken mån man använder biblioteket. Bland regelbundna användare, som besöker biblioteket någon gång per kvartal eller oftare uppgår nära 90 procent att de anser servicen vara bra.

Omvänt antyder sambandet mellan besök och attityd att de attitydproblem som existerar torde finnas i grupper som aldrig eller mycket sällan besöker bibliotek. Att 90 procent av dem som använder biblioteket någon gång per kvartal eller oftare bedömer servicen som bra är ett gott betyg inte minst mot bakgrund av begränsade resurser för inköp av material.

Förtroendet för bibliotek uppvisar likheter med servicebedömningen på flera sätt. Det är rimligt att anta att även förtroendet för biblioteken sammanhänger med användningen, men också intresse för att läsa böcker eller förtrogenhet med bibliotekstjänster genom utbildning kan spela roll. Förtroendet för biblioteken ligger i likhet med servicemätningen regelmässigt mycket högt i jämförelse med andra institutioner (se Weibull 2009).

I Tabell 8 sammanfattas en analys av förtroende för biblioteken efter bokläsning, biblioteksbesök och utbildning. Här framgår att samtliga dessa tre faktorer tillsammans bidrar till att förutsäga en relativt stor del av förtroendet. Åter finner vi betydelsen av biblioteksanvändning. Om man ofta besöker bibliotek ökar förtroen-

debedömningen väsentligt, men även om man kontrollerar för besök ger bokläsning och utbildning tilläggs effekter.

Tabell 8 Förtroende för biblioteken. Andel som har stort förtroende för biblioteken efter bokläsning, biblioteksbesök och utbildning 2009 (procent)

Utbildning	Låg				Hög			
	Nej		Ja		Nej		Ja	
Biblioteksbesök kvartal el oftare								
Läst bok senaste mån. el oftare	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja	Nej	Ja
Andel med mycket stort eller ganska stort förtroende för biblioteken	44	61	69	90	64	71	94	89
Antal svar	320	313	48	169	103	327	16	262

Kommentar: Effekt av Läst bok: 0,10; Utbildning: 0,14; Biblioteksbesök: 0,28. Summa: 0,52.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Tabell 9 Åsikt om förslaget att driva fler folkbibliotek i privat regi efter ålder (procent)

	16-29 år		30-49 år		50-64år		65-85 år		Samtliga	
	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009	2008	2009
Bra förslag	22	21	18	22	15	19	14	17	17	20
Dåligt förslag	28	24	32	29	44	40	47	45	38	35
Varken/eller	50	55	50	49	40	41	39	38	45	45
Antal svar	286	266	499	472	439	469	359	383	1583	1590

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Åsikterna om biblioteken kan också röra hur de kan drivas. Frågan om privatisering av offentliga verksamheter aktualiseras emellanåt i den politiska debatten. Föregående år ställes en fråga om hur man ser på förslag om att driva bibliotek i privat regi. Frågan finns även med i årets undersökning och det är därför möjligt att undersöka om attityden förändrats eller förblir stabil (Tabell 9).

Även i år är betydligt fler emot ett förslag om att driva fler folkbibliotek i privat regi och resultatet är relativt lika jämfört med föregående år i olika åldersgrupper. Totalt är dock tre procent mer positiva än året innan, vilket kan tyda på en liten förändring, men inom felmarginalen. Sammantaget visar sig de åsikter om biblioteken vi sett närmare på här, dvs service, förtroende och attityd för offentligt eller privat, vara relativt stabila. Bedömningarna är påfallande positiva och resultaten implicerar inte några önskemål om väsentliga förändringar enligt vad som framkommit här.

Digital information eller mänskliga möten på biblioteket?

Bibliotekens olika roller behandlas inledningsvis och vi har här visat på några av dessa. Aktiviteterna på biblioteket återspeglar en mångfald och vi fann att man kan urskilja tre tydliga mönster i utnyttjande: ett som rör studier och skola, men kanske också arbete; ett som rör traditionell bokutlåning av fack- och skönlitteratur och en tredje grupp där kulturaktiviteter, läsning på plats, tidningar och möten är framträdande. Samtliga de fjorton aktiviteter vi frågat om hade en betydande grupp användare.

Hur är det då med biblioteken och demokratin? Säger resultaten något om detta, förutom det uppenbara att det ligger i folkbibliotekens natur och uppgift att vända sig till alla grupper? En del av svaret på detta återfinns i värderingarna av biblioteken som viktiga i samhället, en institution med högt förtroende och mycket goda servicebedömningar. I år då vi ser fram mot ett riksdagsval finns också goda möjligheter att skaffa bakgrundsinformation via biblioteken och använda dem som avsett; ett instrument för folkbildning. Det är också en möjlig mötesplats eller en plats att vara på.. Årets resultat visar samtidigt att medan vissa besökare möter vänner eller bekanta så möter betydligt fler bibliotekspersonalen och en anmärkningsvärt hög andel frågar om råd för att hitta det de söker.

Samtidigt utnyttjas biblioteken inte jämställt av alla grupper. En viss överrepresentation av kvinnor och högutbildade kvarstår ganska stabilt. Det finns här också likheter med massmedier, där särskilt högutbildade har högt förtroende för informationsinriktade public service medier och detta gäller även om användningen är måttlig (se Weibull 2009).

En annan brist ur demokratisk synpunkt är att tillgängligheten varierar beroende på var man bor. Trots det stora antalet bibliotek, inklusive filialer, är tillgången i glesbygdsområden mer begränsad; användning och servicebedömningar lägre. Samtidigt kan vi konstatera att en klar majoritet har tillgång till bibliotek på rimligt avstånd. Även om en del av de återstående nås av bokbussar kvarstår dock stora grupper som av olika anledningar inte alls, eller mycket sällan använder bibliotekens tjänster. Här finns möjligheter för kompletterande, Internetbaserade tjänster och e-böcker. Biblioteken arbetar också aktivt för att synas på nätet, i sociala medier osv. Att digitala informationstjänster expanderar parallellt med fler kulturaktiviteter och mänskliga möten understryker bibliotekens olika roller. Det tycks finnas rum för såväl digital information som traditionella böcker och mänskliga möten både på biblioteken och utanför.

Referenser

- Audunson, Ragnar (2005) The public library as a meeting-place in a multicultural and digital context. The necessity of low-intensive meeting-places. *Journal of Documentation*, Vol. 61, no 3, pp 429-441.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2006): Biblioteken, barnen och framtiden. I: Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.): *Du stora nya världen*. SOM-rapport nr 39, SOM-undersökningen 2005. SOM-institutet, Göteborgs universitet, sid 113-125.
- Höglund, Lars och Wahlström, Eva (2009): Bibliotekens tjänster idag och i morgon? I: Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.): *Svensk höst*. SOM-rapport nr 46, SOM-undersökningen 2008. SOM-institutet, Göteborgs universitet, sid 165-181.
- Kulturrådet (2009): <http://www.kulturradet.se/sv/Statistik/Kultur-och-medievanor/Unesco/> IFLA Public library manifesto (1994): http://portal.unesco.org/ci/en/ev.php-URL_ID=4638&URL_DO=DO_TOPIC&URL_SECTION=201.html
- Weibull, Lennart (2009) Medieförtroendets villkor. I: Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red.): *Svensk höst*. SOM-rapport nr 46, SOM-undersökningen 2008. SOM-institutet, Göteborgs universitet, sid 431-444.

BOKEN – VAR STÅR DEN IDAG?

LENNART WEIBULL OCH ÅSA NILSSON

Att tala om bokens framtid innehåller alltid ett visst mått av spänning. Böcker är så förknippade med den västerländska kulturen att minskande bokläsning lätt blir detsamma som kulturskymning. Oro för bokens framtid var framträdande under 1990-talet då bokmarknaden verkade ha stagnerat. Men situationen vände och början av 2000-talet kännetecknades av en kraftig uppgång för bokförsäljningen och en ökande skara regelbundna läsare. Sänkt bokmoms, nya försäljningsställen, deckarvågen och en expanderande pocketutgivning har nämnts som sannolika förklaringar (Carlsson & Weibull, 2002; Weibull m fl 2008). Efter 2006 började dock marknaden stagnera och bokläsningen gick ånyo ner.

Samtidigt vet vi att andelen regelbundna bokläsare är ett något trubbigt mått på bokens roll i samhället. Böcker är inte spridda i hela befolkningen. Bokläsning är en tydlig klassmarkör, och läsfrekvensen skiljer sig även mellan kvinnor och män (Nya kulturvanor, 2008; Nilsson, 2010). Dessutom är läsmönstren olika för skön- och facklitteratur liksom det finns betydande skillnader när det gäller intresset för olika bokgenrer (Weibull m fl, 2008; Mediebarometer 2009, 2010). En ytterligare komplikation då det gäller att förstå bokläsningen, särskilt dess förändring över tid, är den snabbt ökande utgivningen av ljudböcker. Efter en trevande start på 1990-talet har ljudböckerna blivit fler och tekniken att ta del av dem förfinats. De har gått från kassettband till cd-skivor, men sedan ett par år är mp3-formatet – bland annat för användning i mobiltelefoner – på uppgång (Svensk Bokhandel 2009-11-20, 2010-03-22). Även den traditionella bokläsningen håller på att tekniskt förnyas genom den så kallade läsplattan som lanserades i Sverige 2009.

Bokmarknaden i början av 2000-talet har således kännetecknats av stora förändringar, vilka olika sätt påverkar läsningen, både totalt och i olika grupper. I det följande är syftet att på grundval av den nationella SOM-undersökningen redovisa några allmänna tendenser i svenskarnas bokläsning med tonvikt på de senaste årens förändringar.

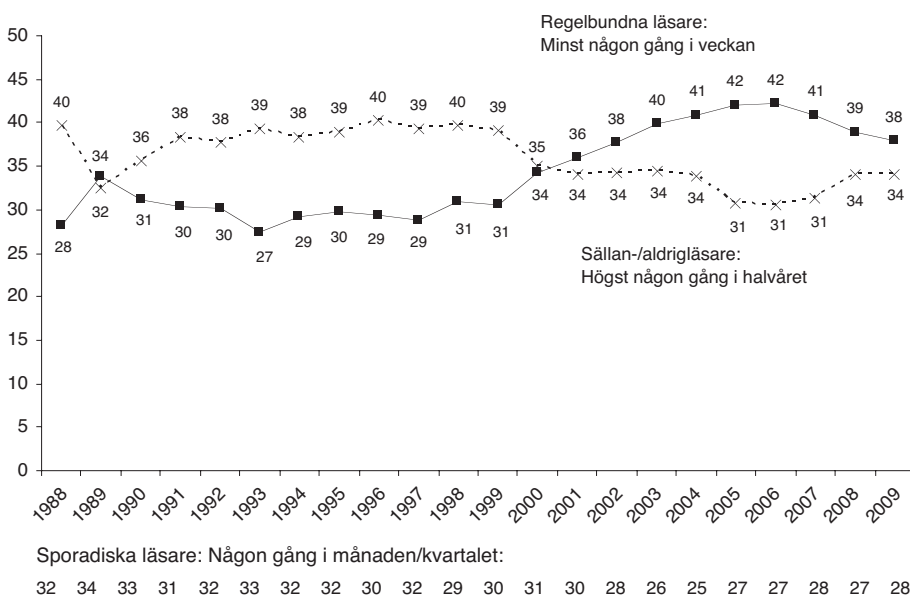
Två decennier av bokläsning

I de nationella SOM-undersökningarna har under två decennier ställts en allmän fråga om bokläsning. Frågan har huvudsakligen ingått i en större svit med frågor om hur ofta man gjort olika saker under den senaste tolv månadersperioden. Av 2009 års undersökning framgår att 17 procent inte läst någon bok under året, ytterligare 10 procent hade läst en bok mindre än en gång i halvåret. Vänder vi på perspektivet i

2009 års resultat kan 38 procent karaktäriseras som regelbundna läsare – de har läst en bok minst en gång i veckan; av veckoläsarna läste två tredjedelar flera gånger i veckan.

Om vi utgår från läsningen minst en gång i veckan innebär 38 procent att stagnationen i bokläsningen fortsätter. Det är visserligen ingen statistiskt säkerställd nedgång mellan 2008 och 2009, men det är tredje året i rad som visar nedgång efter toppåren 2005/2006 (figur 1). Icke-läsarna ligger dock kvar på samma nivå och vad vi ser är att det är den mindre regelbundna bokläsningen som ökar något.

Figur 1 Bokläsning i Sverige 1988–2009 (procent)

Kommentar: Resultaten avser svenska befolkningen; åldersintervallet har varierat något under perioden. 2009: 16–85 år; 2000–2008 15–85 år; 1992–1999: 15–80 år; 1988–1991: 15–75 år.

Frågan lyder: 'Hur ofta har du under de senaste 12 månaderna gjort följande?', där delfrågan 'Läst någon bok' ingår som en av ett stort antal andra aktiviteter/sysslor. Sju svarsalternativ: 'Ingen gång'; 'Någon gång under de senaste 12 månaderna'; 'Någon gång i halvåret'; 'Någon gång i kvartalet'; 'Någon gång i månaden'; 'Någon gång i veckan'; 'Flera gånger i veckan'. Procentbasen utgörs av de som besvarat frågan samt de som avstått från att besvara frågan om bokläsning men svarat på frågan i övrigt; de senare har förts till sällan-/aldrigläsarna.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen.

Även om det de senaste åren alltså skett en viss minskning är andelen bokläsare ändå stor – 14 av de undersökta 22 åren uppvisar mindre andelar än 2009. Icke-läsarna är också klart färre än vad de var under 1990-talet.

Branschens satsning på ljudböcker har ännu inte haft något större genomslag bland svenskar i allmänhet. Tre fjärdedelar av allmänheten hade under 2009 aldrig lyssnat på en ljudbok och ytterligare knappt tio procent gjort det mindre än en gång i halvåret. De regelbundna ljudbokslyssnarna var 6 procent, samma andel som 2008. Sedan SOM-institutet 2006 började ställa en fråga om ljudböcker har andelen visserligen fördubblats – men det är från 3 till 6 procent.

I en annan fråga preciseras bokläsningen till att gälla skönlitteratur respektive facklitteratur.¹ Inte oväntat visar det sig att skönlitteratur klart dominerar över facklitteratur (jfr Mediebarometer 2009, 2010): 36 procent läser 2009 en skönlitterär bok någon gång i veckan – varav två tredjedelar flera gånger i veckan, medan endast 19 procent läser en fackbok (tabell 1). Andelen har varit relativt stabil under de fem år som undersökts.

Tabell 1 Bokläsning 2009 (procent)

	Bokläsning, allmänt	Skön- litteratur	Fack- litteratur	Ljud- böcker
Aldrig	17	22	33	72
Någon gång per halvår	17	19	24	13
Någon gång per kvartal	11	9	10	5
Någon gång i månaden	17	14	14	4
Någon gång i veckan	13	11	10	3
Flera gånger i veckan	25	25	9	3
Summa procent	100	100	100	100
Minst varje vecka	38	36	19	6
<i>Antal svarspersoner</i>	<i>4850</i>	<i>3283</i>	<i>3282</i>	<i>3287</i>

Kommentar: Det lägre antalet svarspersoner för skön- och facklitteratur samt ljudböcker beror att frågor om dessa ställdes i endast två av den nationella SOM-undersökningens tre formulär.

Det finns ett samband mellan att läsa skönlitteratur och att läsa fackböcker. Det är framförallt fackboksläsarna som läser skönlitteratur: av dem som läser facklitteratur varje vecka är det två tredjedelar som lika ofta läser skönlitteratur, medan bara en tredjedel av skönlitteraturläsarna tar del av facklitteratur lika ofta. En genomsnittlig vecka har drygt var tionde svensk läst både skön- och facklitteratur, på en månad är det var fjärde.

Det finns inte oväntat ett klart samband mellan allmän bokläsning och läsning av ljudböcker. De som är regelbundna bokläsare lyssnar i större utsträckning på ljudböcker – knappt tio procent minst en gång i veckan – än de som läser böcker sällan. Mer intressant är möjligen att det bland dem som inte uppger sig läsa böcker regelbundet finns några procent som regelbundet bara lyssnar på böcker. Andelen som tar del av ljudböcker regelbundet är i stort sett densamma bland läsare av

skönlitteratur respektive fackböcker. För skönlitteratur blir det nästan inget tillskott i andel regelbundna läsare då frågan inkluderar ljudböcker, medan det i fråga om facklitteratur blir en viss ökning i den totala veckoläsningen. Det kan möjligen tolkas så att de facklitterära ljudböckerna når utanför de grupper som traditionellt läser facklitteratur på papper, men skillnaden är liten och måste tolkas med försiktighet.

Det ska samtidigt tillfogas att det vi kallat fackböcker kan ge olika associationer för olika svarspersoner. Om vi jämför utfallet med resultaten från den årliga Mediebarometern ger den högre siffror för facklitteratur, vilket förefaller ha att göra med att det där anges i frågan att den också gäller läro-, kurs- och läxböcker; det är troligen genrer som många inte tänker på att ta med i svaret då det frågas om fackböcker.²

Bokläsning i olika grupper

Kulturvanor är socialt skiktade. Det är väl känt att kön, utbildning och social klass i hög grad differentierar svenskarnas bokläsning (Nya kulturvanor, 2008; Nilsson, 2010). Tydligast är det i fråga om skönlitteratur, för facklitteratur försvinner skillnaden mellan kvinnor och män och i fråga om ljudböcker är procentandelarna i alla grupper ganska låga, låt vara att det grundläggande mönstret finns kvar (tabell 2).³

Det mönster vi ser är att kvinnor läser mer regelbundet än män, högre tjänstemän mer regelbundet än arbetare och högutbildade mer regelbundet än lågutbildade. Utbildningsfaktorn är den som ger tydligast utslag: bland lågutbildade läser 17 procent en skönlitterär bok minst en gång i veckan, bland högutbildade 57 procent; bland boende i arbetar- och högre tjänstemannahem är motsvarande andelar 25 och 51 procent, bland kvinnor och män 46 respektive 25 procent. En fördjupad analys visar att det är utbildning och kön som är de viktigaste förklaringsfaktorerna; social klass förlorar något i betydelse då vi kontrollerar för utbildning: inom varje hushållsklass stiger andelen regelbundna bokläsare klart med ökad utbildning – utbildningsfaktorn spelar dock en något större roll bland boende i tjänstemannahem än bland boende i arbetar- och företagarhus. Resultatet är i linje med tidigare analyser av vad som förklarar svenskarnas kulturintresse (Nilsson & Peurell, 2010).

Också för läsning av facklitteratur är utbildning en viktig förklaringsfaktor, medan kön spelar liten roll. Vi kan se att det är sju gånger vanligare att läsa en fackbok varje vecka bland högutbildade än bland lågutbildade, medan det nästan inte finns någon skillnad mellan kvinnor och män. Ljudboksläsningen förklaras också mest av utbildningsnivå, men här är mönstren svagare.

Ålder har en förhållandevis liten effekt på bokläsning, i varje fall inom den vuxna delen av befolkningen (16-85 år) som den nationella SOM-undersökningen avser.⁴ Det vi kan se är att personer i övre medelåldern läser böcker något mer regelbundet än övriga. Bland de äldsta spelar fackboksläsningen en betydligt mindre roll, vilket antyder att läsning av facklitteratur till stor del tycks vara knuten till arbetslivet.

Några större förändringar i bokläsningens sociala skiktning över tid kan vi inte förvänta oss. En jämförelse med resultaten från det år då andelen regelbundna

bokläsare var högst 2005 visar att de sociala mönstren då i stort var det samma. Det kan dock noteras att nedgången i generell bokläsning från toppåret 2005 är störst bland yngre och lågutbildade – men den är även stor bland kvinnor. Mönstret är inte lika tydligt i fråga om skön- och facklitteratur där skillnaderna mellan 2005 och 2009 överlag är små. När det gäller ljudböcker sker det som väntat en ökning i alla grupper, men andelarna är alltför små för att det ska vara rimligt att dra några mer vittgående slutsatser.

Tabell 2 Andelen bokläsare minst en gång i veckan efter kön, ålder, utbildning, hushållsklass 2005 och 2009 (procent)

	Bokläsning		Skönlitteratur		Facklitteratur		Ljudböcker		Antal personer 2009
	2005	2009	2005	2009	2005	2009	2006**	2009	
Samtliga	42	38	36	36	18	19	3	6	3 282
<i>Kön</i>									
Kvinna	53	46	46	46	18	19	4	7	1 754
Man	29	28	24	25	17	18	1	4	1 528
<i>Ålder</i>									
16-29 år*	45	33	33	31	23	22	3	4	540
30-39 år	41	38	38	39	20	22	4	5	990
50-64 år	41	40	38	38	17	19	3	7	944
65-85 år	42	39	33	34	10	12	2	5	808
<i>Utbildning</i>									
Låg	29	21	18	16	5	5	1	4	724
Medellåg	36	30	32	31	11	10	3	5	1081
Medelhög	51	45	45	41	28	25	6	7	681
Hög	60	57	56	58	35	37	3	8	798
<i>Subjektiv klass</i>									
Arbetsarehem	32	28	26	25	11	11	2	4	1 335
Tjänstemannahem	48	49	41	49	19	25	4	7	1 079
Högre tjänstemannahem***)	61	55	60	51	36	29	4	9	285
Företagarehem	40	37	31	38	19	20	4	6	264

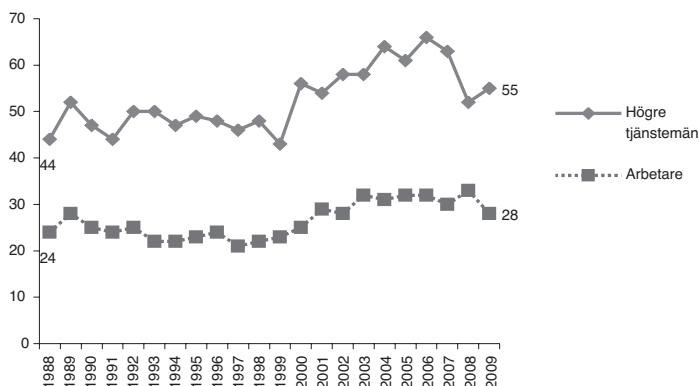
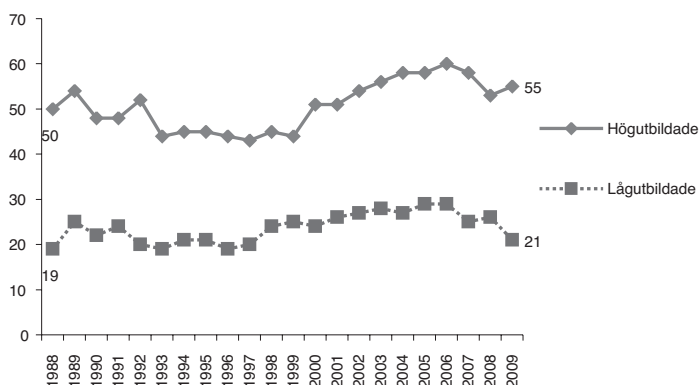
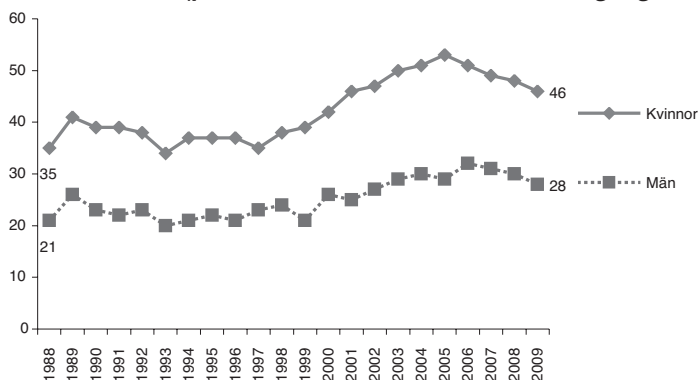
Kommentar: Antalet svarspersoner avser dem som svarat på frågorna om skön- och facklitteratur samt ljudböcker år 2009. Antalet svar för den samlade bokläsningen är klart högre liksom antalet svar i undersökningarna 2005 och 2006.

*) År 2005 och 2006 var åldersintervallet 15-29 år; **) Frågan om ljudböcker ställdes först 2006;

***) År 2005 och 2006 var alternativet Högre tjänstemanna/akademikerhem.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2005, 2006 och 2009

För att sätta in de senaste årens förändring i ett vidare perspektiv redovisas den generella bokläsningen i tre diagram, där vi skiljt ut ”extremgruppernas” veckoläsning. Diagrammen visar trenden för hela perioden 1988-2009 (figur 2).

Figur 2 Regelbunden bokläsning efter kön, utbildning och familjeklass 1988-2009 (procent som läser en bok minst en gång i veckan)

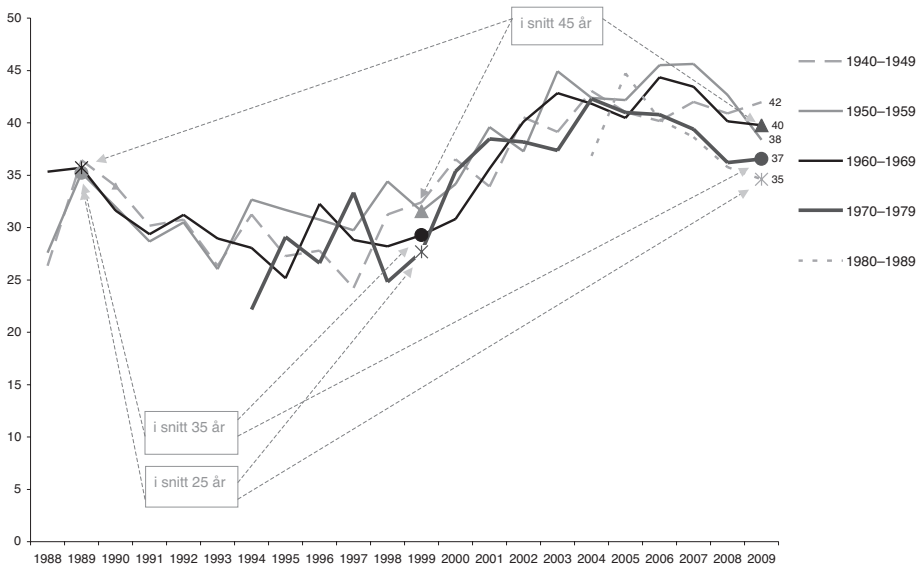
Kommentar: I fråga om utbildning har används lågutbildad respektive högutbildad enligt den indelning som redovisas i tabell 2. Arbetare och högre tjänstemän avser boende i arbetar- respektive högre tjänstemannahem (jfr tabell 3); fram till 2008 användes alternativet Högre tjänstemanna-akademikerfamilj. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 1988-2009

Om vi sätter fokus på klyftan mellan respektive grupper – alltså avståndet mellan linjerna – i diagrammen kan det i förstone se ut som om inget hänt. Avstånden mellan kvinnor och män, mellan låg- och högtbildade respektive mellan boende i arbetar- och högre tjänstemannahem skiljer sig förhållandevis lite mellan åren. Men det finns ett mönster som ändå framträder i samtliga tre fall: det är i grupper som redan läser böcker mest regelbundet som bokläsningen ökar mest från slutet på 1990-talet. Det är särskilt tydligt bland högre tjänstemän⁵ och högtbildade. Också mindre regelbundna läsare uppvisar en viss ökning, men den är klart mindre än för övriga.

Generationskillnader?

Andra studier av läsning, framför allt av morgontidningar, har tydligt visat på en försvagning för varje ny generation. Morgonpressens verkliga trotjänare är ålderskohorten av personer födda på 1950-talet eller tidigare, medan intresset har fallit i yngre generationer, där andelen regelbundna läsare minskar något för varje ny ålderskohort (Jfr Nilsson m fl, 2008). Ett motsvarande mönster gäller tittandet på Sveriges Television (Nilsson, 2008). Den långa tidsserien för bokläsning möjliggör en motsvarande analys av hur regelbundet olika generationers regelbundna bokläsning har förändrats (figur 3).

Figur 3 Bokläsning efter generation 1988-2009 (procent bokläsare minst en gång i veckan)

Kommentar: Andelen som läser en bok minst en gång i veckan efter vilket decennium svarspersonen är född. **Källa:** De nationella SOM-undersökningarna 1988-2009

I motsats till vad som framkommit i studierna av morgonpressläsning och av tittande på Sveriges Televisions kanaler uppvisar den generella bokläsningen inga påtagliga kohorteffekter. Läsningen är i stort sett densamma vid samma ålder i de generationer som vi kan jämföra med varandra. Den uppgång i bokläsningen som kännetecknade slutet av 1990-talet och början av 2000-talet återfinns i samtliga generationer. Det verkar således mer vara bokmarknadens förändring i form av minskade bokpriser, nya pockettitlar och förändrade distributionssätt som har haft betydelse för läsutvecklingen – i alla åldersgrupper.

Det kan diskuteras vad som gör att bokläsningen behåller sin stora stabilitet medan morgontidningsläsningen minskar. En förklaring kan vara att bokmarknaden faktiskt förnyats och inte minst att bokpriserna gått ned; bland dem som tvekar om sin morgontidningsprenumeration är just kritiken mot prishöjningar en viktig faktor (Hedman, 2009; jfr även Annika Bergströms och Ingela Wadbrings artikel om prenumeration i denna volym). En annan förklaring kan vara att det finns få gratisalternativ på bokmarknaden. Den nya tekniken gör att både morgon- och kvällstidningar kan läsas kostnadsfritt på nätet, medan detta ännu så länge inte spelar någon avgörande roll för bokläsningen. I ljuset av utvecklingen av de nya digitala plattformarna för bokläsning blir effekterna av den nya tekniken av stort intresse att följa framöver.

Men boken står ändå kvar

Den utveckling som framträder i den nationella SOM-undersökningens siffror pekar knappast på någon kris för boken, vare sig för skön- eller för facklitteraturen. I förhållande till många andra kulturvanor över samma tidsperiod står bokläsningen både stark och stabil. Bio- och teaterbesök såväl som besök på museer eller andra kulturinstitutioner har alla mindre spridning än bokläsningen. Möjligen är en sådan jämförelse inte helt rättvisande, men det kan tillfogas att regelbundenheten i att spela datorspel eller använda sociala medier har mindre utbredning bland svenskarna än vad bokläsningen har.⁶ Där det finns jämförelsemöjligheter visar sig nivåskillnaden mellan de olika kulturvanorna också vara i stort densamma alla undersökta år.

Slutsatsen är att boken, trots betydande utbildnings- och klasskillnader i spridningen, framträder som ett demokratiskt kulturmedium. Bokens spridning i svaga grupper är trots allt större än flertalet andra kulturformer (jfr Nilsson & Peurell, 2010). Samtidigt går det alltid att diskutera vad en bok är. Är det en genre, en författare eller en produktionsteknik? I den traditionella bilden av boken är det fråga om en fysisk artefakt som har sin givna plats i en bokhylla (jfr. Lundblad, 2010). Karaktäristiskt för ljudböckerna är därför att de till det yttre ofta utformas som en bok med en egen rygg troligen för att just passa in i hyllan. Det kommer inte att på samma sätt vara möjligt med de nya läsplattorna. Om dessa får stor utbredning tyder mycket på att föreställningen om vad en bok är, och vad bokläsning innebär,

kommer att kraftigt förändras. Men det begränsade genomslag som ljudböckerna hittills har haft tyder emellertid på att den revolutionen knappast är nära förestående. Ännu så länge står boken ganska stabilt i hyllan.

Noter

- ¹ Frågan ställs endast i två av SOM-undersökningens tre frågeformulär, medan den allmänna frågan om bokläsning ställs i alla tre.
- ² I Mediebarometern finns även barn- och ungdomslitteratur som en egen fråga. I det åldersintervall som den nationella SOM-undersökningen har – 16-85 år – torde den dock spela en mindre roll (Mediebarometer 2009, 2010). Som framgår av Lars Höglunds artikel i föreliggande volym är dock andelen som läser högt för barn i småbarnshushåll relativt hög.
- ³ En utförlig redovisning av bokläsning i olika grupper finns i Nilsson (2010).
- ⁴ Se not 3.
- ⁵ Den stora nedgången bland högre tjänstemän mellan 2007 och 2008 är dock påverkad av frågealternativet ändrades från högre tjänstemän/akademiker till bara högre tjänstemän, eftersom akademiker är liktydigt med hög utbildning som i sin tur har ett högt samband med bokläsning.
- ⁶ En utförlig redovisning av olika kulturvanor baserad på den nationella SOM-undersökningen 2009 finns i Nilsson (2010).

Referenser

- Mediebarometer 2009 (2010) Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Carlsson, Ulla, Weibull, Lennart (2002) *Bokläsning i den digitala tidsåldern*. Göteborg: Nordicom-Sverige, Göteborgs universitet.
- Hedman, Ulrika (2009) ”Morgontidningen kostar för mycket”. Holmberg, S, Weibull, L (red) *Svensk host*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Lundblad, Kristina (2010) *Om betydelsen av böckers utseende: det svenska förlagsbandets framväxt och etablering under perioden 1840-1914 med särskild hänsyn till dekorerade klotband*. Malmö: Råmus.
- Nilsson, Åsa (2008) Skilda tv-världar. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2009) *Kulturvanor*. Rapport från SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2010) *Kulturvanor*. Rapport från SOM-institutet vid Göteborgs universitet.

- Nilsson, Åsa, Ohlsson, Jonas, Sternvik, Josefine (2008) Pressande tider för den prenumererade morgontidningen. I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa, Peurell, Erik (2010) Klassresor och kulturintresse. I Oskarson, M, Bengtsson, M, Berglund, T (red) *En fråga om klass – levnadsförhållanden, livsstil och politik*. Stockholm: Liber.
- Nya kulturvanor* (2008). Stockholm: Statens kulturråd.
- Svensk Bokhandel 2009-11-20* Fokus: Ljudböcker.
- Svensk Bokhandel 2010-03-22* Tema: Ljudböcker.
- Weibull, Lennart, Nilsson, Åsa, Holmberg, Sören (2008) Det myckna bokskrivandet tar aldrig slut... I Holmberg, S, Weibull, L (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet vid Göteborgs Universitet.

UNGAS NYHETSKONSUMTION – I EN FÖRÄNDERLIG NYHETSVÄRLD

JOSEFINE STERNVIK

Nyhetsvanor hos dagens unga har förändrats dramatiskt både om vi jämför med äldres nyhetskonsumtion och tidigare generationer ungas nyhetsanvändning. Denna omdaning har kunnat skönjas de senaste årtiondena och hänger bl.a. samman med de stora förändringarna på mediemarknaden som ägt rum sedan början av 1990-talet. Det handlar då inte bara om att nyhetsmedierna både blivit fler och utökat sitt utbud, utan också om det faktum att tidning, tv och radio numera konvergerat och på olika sätt flyter samman i såväl medvetande som praktik (se t.ex. Kairos Future, 2008).

Det som framförallt kännetecknar de ungas nyhetskonsumtion i ett tidsperspektiv är en generell försvagning av användandet av traditionella nyhetsprogram och dagstidningar (se t.ex. Sternvik, 2009). SOM-institutet har kunnat följa denna försvagning, då de sedan starten 1986 mätt i vilken utsträckning vi tittar och lyssnar på olika nyhetsprogram samt läser olika dagstidningar. På senare år har emellertid frågan om medieformens betydelse i sammanhanget blivit allt mer aktuell – särskilt i fråga om de ungas nyhetsanvändning, eftersom det är dessa som framförallt nyttjar de nya medieformerna. Försvagningen i konsumtionen av de uppmätta nyhetsprogrammen/tidningarna bland yngre skulle t.ex. kunna vara ett tecken på ett generellt minskat nyhetsintresse hos denna del av befolkningen, men det skulle lika gärna exempelvis kunna vara ett resultat av att de traditionella nyhetsprogrammen förlorar publik till andra nyhetsförmedlare. Unga väljer kanske bort Rapport till förmån för exempelvis Nyheter24 eller avslutar sin DN-prenumeration och istället prioriterar en daglig gratistidning. Å andra sidan det kan också förhålla sig så att de traditionella nyhetsprogrammen eller de enskilda tidningstitlarna faktiskt inte tappar tittare/lyssnare/läsare utan att tappat snarare kan höras de traditionella medieformerna. Unga väljer inte bort Rapportsändningarna – de tar bara inte del av dess sändningar i tv-apparaten längre, utan i datorn eller i mobilen.

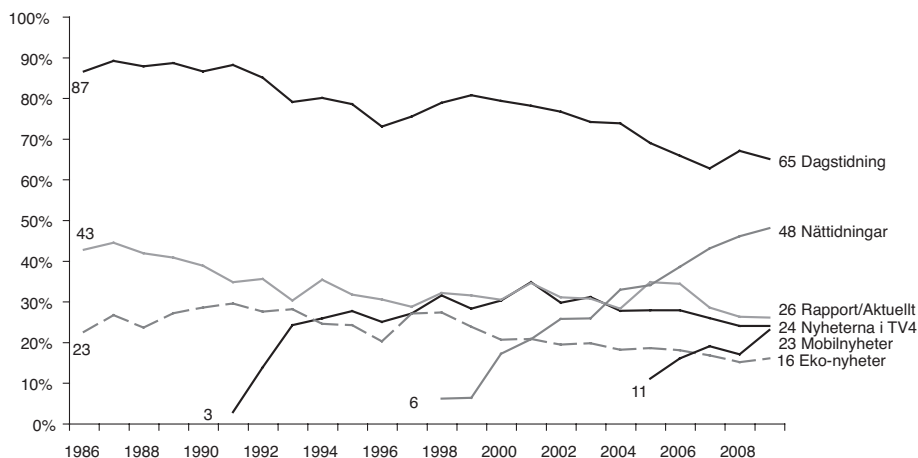
Mot denna bakgrund ställdes en kompletterande fråga i SOM-undersökningen 2009 – utöver de traditionella nyhetsfrågorna. Avsikten var just att försöka bringa klarhet i ungas nyhetskonsumtion; i vilken utsträckning och på vilket sätt tar de del av nyheter. Detta kapitel avser ge svar på dessa frågor.

Nyhetskonsumtion i olika medier

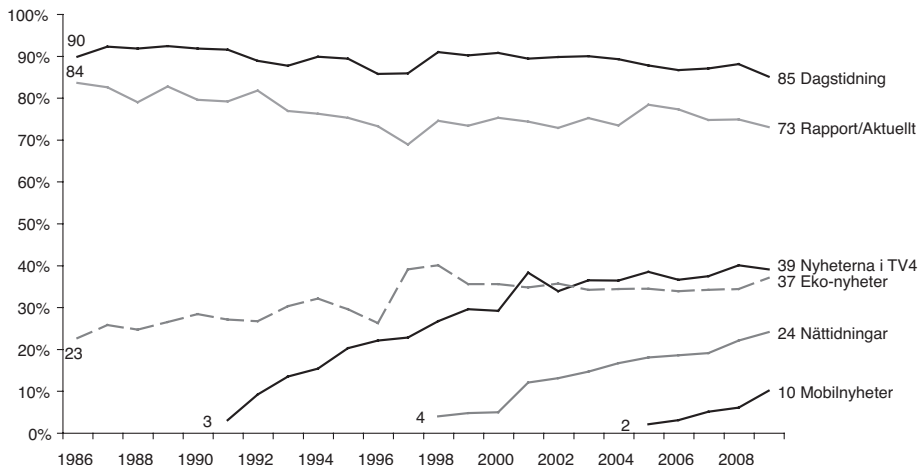
Den allmänna trenden beträffande nyhetskonsumtionen i Sverige idag är att de traditionella nyhetsprogrammen generellt sett fortfarande är tämligen starka på nyhetsmarknaden, men att de sakta tappar i styrka för varje år. Såväl dagstidningarnas pappersutgåva, Rapport och Aktuelltts vanliga nyhetssändningar i tv-apparaten samt Ekots sedvanliga radiosändningar har förlorat publikandelar successivt sedan 1990-talet. Samtidigt blir andelen som konsumerar nyheter i ”nya¹” kanaler så som mobiltelefonen eller på internet allt fler (se figur i Holmberg och Weibulls inledningskapitel i föreliggande volym). Den regelbundna nyhetsanvändningen ser givetvis olika ut i olika grupper av nyhetskonsumenter. I vissa avseenden har människors klassposition visat sig ha betydelse för om, hur och på vilket sätt nyheter konsumeras. Lika så är utbildningsnivå och boende ort väsentliga i sammanhanget. Överlägset viktigaste skiljelinje hittar vi emellertid om vi ser till människor i olika åldrar (Sternvik & Wadbring, 2010; Sternvik, 2009). Något förenklat kan man säga att den svenska befolkningen delar sig i två läger om vi ser till nyhetskonsumtionen i relation till ålder (figur 1a och 1b).

En jämförelse mellan den yngre och den äldre delen av befolkningen visar olika utvecklingsmönster i nyhetsanvändningen. Medan de äldre har tämligen stabila nyhetsvanor beträffande de traditionella nyhetsformerna, visar den yngre befolkningen försvagade vanor i detta avseende. Vidare har den yngre befolkningen snabbare och i större utsträckning tagit till sig de nya nyhetsmedierna än de äldre. Den generella tendensen är dessutom att ju större ålderskillnad som föreligger, desto större är skillnaden i nyhetskonsumtionen.

Figur 1a Regelbunden nyhetsanvändning i olika medier 1986-2009 bland 15-49 åringar (procent)

Figur 1b Regelbunden nyhetsanvändning i olika medier 1986-2009 bland 50-85-åringar (procent)

Fråga: (1): Hur ofta brukar du titta på eller lyssna till följande nyhetsprogram i radio och TV? (2): Läser eller tittar du i någon eller några morgontidningar/gratistidningar regelbundet? (3): Läser eller tittar du i regelbundet i någon eller några morgontidningar på internet? (4) Läser eller tittar du i följande tidningar [Aftonbladet, Expressen, GT eller Kvällsposten] på papper ... på internet? (5) Hur ofta brukar du använda mobiltelefonen till följande: använda nyhetstjänster?

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar för *dagstidningsläsning* de som laser en morgontidning minst 5 dagar i veckan och/eller en gratistidning minst 3 dagar i veckan och/eller en kvällstidning minst 3 dagar i veckan; för de som ser på en specifik nyhetskanal i tv/radio (*nyheter från SVT, TV4-nyheter samt Eko-nyheter*) minst 5 dagar i veckan; för de som tar del av *nätnyheter* minst 3 dagar veckan samt för de som tar del av *mobilyheter* minst 1 dag i veckan.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen för respektive år. För 2009 ingår endast Riks-SOM 1 & 2.

Nya eller gamla medieformer

Nyhetsanvändning är, och har visserligen i princip alltid varit, en fråga om ålder så tillvida att äldre har mer etablerade vanor samt är mer socialiserade i samhället och därmed mer intresserade av nyheter generellt sett. Därför tar de följaktligen också del av nyheter i betydligt större utsträckning än yngre. Men tillkomsten av nya nyhetskanaler har inneburit ytterligare en åldersskiktning i sammanhanget där de traditionella nyhetsmedierna har en publik som ökar med åldern medan de nya nyhetsmedierna: gratistidningar, nät- och mobilyheter, i princip har en publik som minskar med åldern (Sternvik, 2009). Yngre och äldre tar alltså del av nyheter i olika medier och/eller medieformer (tabell 1).

Tabell 1 De fem vanligaste nyhetskanalerna som yngre och äldre regelbundet tar del av 2009 (procent)

15-29 år			65-85 år		
1	Morgontidningar på papper	50	1	Rapport/Aktuellt i SVT	89
2	Kvällstidningar på nätet	39	2	Morgontidningar på papper	85
3	Nyheterna i TV4	34	3	Regionala nyheter i SVT	81
4	Dagliga gratistidningar	28	4	P4 SR	59
5	Lokala nyheter i TV4	28	5	Nyheterna i TV4	57

Fråga: se figur 1.

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar innebär att respektive nyhetsmedium nyttjas minst 3 dagar i veckan.

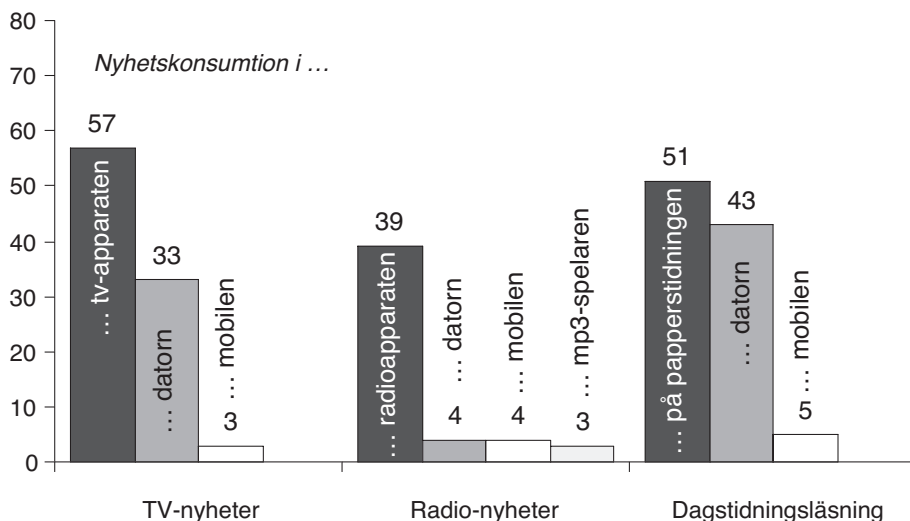
Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1 & 2, 2009.

Unga vuxna har inte samma vana som äldre att separera olika medieformer. Tv-tittande är för dem inte på samma sätt knuten till tv-apparaten hemma i vardagsrummet, liksom dagstidningsläsning inte med nödvändighet innebär att fysiskt hålla i en papperstidning. Detta är en utveckling som inte i samma utsträckning går att identifiera bland dem äldre och som framförallt tagit fart under det senaste decenniet i och med den tekniska utvecklingen. Utvecklingen har dessutom kommit olika långt om vi ser till olika medier och gäller såväl medieanvändning generellt som nyhetskonsumtion mer specifikt – även om nivåerna ser något olika ut beroende på innehållets karaktär.

Man kan emellertid ganska snabbt konstatera att nyheter, även bland unga, framförallt konsumeras i de traditionella medieformerna (figur 2). De nya medieformerna knappar dock in – speciellt tv-nyhetskonsumtion och dagstidningsläsning i datorn. Tendensen är vidare att ju äldre nyhetspubliken är, desto större är skillnaderna i nyhetskonsumtion av nya och traditionella medieformer, med fördel för de senare. 95 procent av pensionärerna tar exempelvis del av tv-nyheter i tv-apparaten minst tre dagar i veckan, medan endast 7 procent tar del av tv-nyheter i datorn och ingen i mobiltelefonen.

Observera dock att de olika medieformerna redovisade i figur 2 inte utesluter varandra. Det är exempelvis inte så att 33 procent av de unga *bara* tar del av tv-nyheter i datorn eller att 57 procent *bara* ser på nyheterna i tv-apparaten. Det finns en stor övertäckning i konsumtionen av nyheter i olika medieformer och generellt gäller att de som är intresserade av att ta del av nyheter, gör det i flera olika kanaler och medieformer. Detta gäller emellertid framför allt äldre. För de yngre ser förhållandet något annorlunda ut.

Figur 2 Regelbunden nyhetsanvändning bland unga vuxna i olika medieformer 2009 (procent)

Fråga: I vilken utsträckning brukar du ta del av nyheter på följande sätt?

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar innebär att respektive nyhetsmedium nyttjas minst 3 dagar i veckan. Unga vuxna avser personer mellan 16 och 29 år. Observera att de olika svarsalternativen inte utesluter varandra. Du kan ha tagit del av dagstidningar, radionyheter och tv-nyheter i flera olika medieformer. N=285

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1 & 2, 2009.

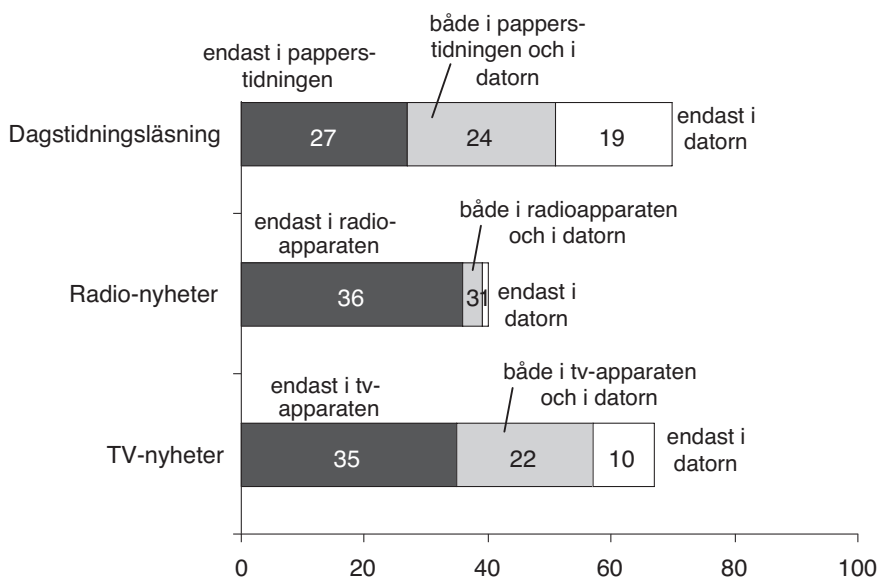
Ersättning eller komplement?

En relativt stor andel av de yngre tenderar visserligen, precis som många äldre, att komplettera de gamla nyhetsmedierna med de nya – man tar alltså del av båda. Men utmärkande för yngre nyhetskonsumenter är också att de i förhållandevis stor utsträckning *ersätter* de gamla medieformerna med nya (se figur 3). Detta är dessutom en trend som blivit allt starkare med åren i takt med att de nya medieformerna blir mer etablerade. Dagstidningar på internet ersatte exempelvis inte de traditionella papperstidningarna, ens för de yngre, då de introducerades på marknaden. Men med tiden har de allt mer kommit att göra detta för denna läsargrupp (jfr Bergström och Wadbring kapitel i föreliggande volym). En förklaring bland flera är troligtvis att många av dagens unga (i förhållande till tidigare generationer unga) aldrig etablerat en papperstidningsvana och därmed inte *ersatt* denna medieform med en ny – de har *introducerats* in i den nya medieformen direkt. I den bemärkelsen är det kanske felaktigt att tala om de nya medieformerna som *ersättare*. Dessutom vet vi inte om

det förhåller sig så att de unga som idag endast tar del av dagstidningarna på internet, faktiskt hade läst papperstidningen istället om webbpubliceringen inte hade varit möjlig. Men en sviktande nyhetskonsumtion bland unga fanns redan innan dessa nya medieformer uppstod. Detta kan tolkas som att de traditionella nyhetsmedierna inte längre förmådde att förmedla nyheter som var ackommoderade med den yngre generationens nya livsstil och värderingar. I ett sådant perspektiv har de nya nyhetskanalerna lyckats fånga upp de unga just genom att anpassa nyhetsförmedlingen både sett till innehåll och tillämpning. Mot den bakgrunden borde vi kanske snarare tala om *tillskott* än *ersättare* i fråga om de nya medieformerna.

När vi talar om att de nya medierna ersätter eller ger ett tillskott till de gamla så är det emellertid bara nyhetskonsumtion i datorn som fungerar på detta sätt. Mobiltelefonen fungerar än så länge endast som ett komplement oavsett om vi pratar om tv-/radionyheter eller dagstidningar, vilket ska ses mot bakgrund av att mobiltelefonen som nyhetsmedium fått sitt stora genombrott 2009 (se Westlunds kapitel i föreliggande volym).

Figur 3 Nya medieformers tillägg till traditionella nyhetsmedieformer 2009 – regelbunden nyhetskonsumtion bland unga vuxna (procent)

Fråga: I vilken utsträckning brukar du ta del av nyheter på följande sätt?

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar innebär att respektive nyhetsmedium nyttjas minst 3 dagar i veckan. Unga vuxna avser personer mellan 16 och 29 år. N=285

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1 & 2, 2009.

Nästan en femtedel (19 procent) av de unga mellan 16 och 29 år tar regelbundet del av en dagstidning endast via datorn. Knappt en fjärdedel läser dagstidningen minst tre dagar i veckan både på papper och i datorn och 27 procent av de unga läser endast papperstidningen. De fem procent som i figur 2 visade sig ta del av dagstidningen regelbundet i mobiltelefonen, tar också del av dagstidningen antingen på papper och/eller i datorn och redovisas således inte i figuren ovan. Dagstidningsläsning via mobilen innebär alltså endast ett komplement i sammanhanget, medan dagstidningsläsning via datorn utgör ett tillägg för knappt 20 procent av de unga (jfr Bergström och Wadbrings kapitel i föreliggande volym). Detsamma gäller för nyhetskonsumtion av tv-nyheter, men datorn utgör inte här ett lika starkt tillskott. Endast tio procent tar *bara* del av tv-nyheterna via datorn. Beträffande radionyheter utgör de nya medieformerna så gott som enbart ett komplement. Endast någon procent tar del av radionyheter i annan form än via någon radioapparat.

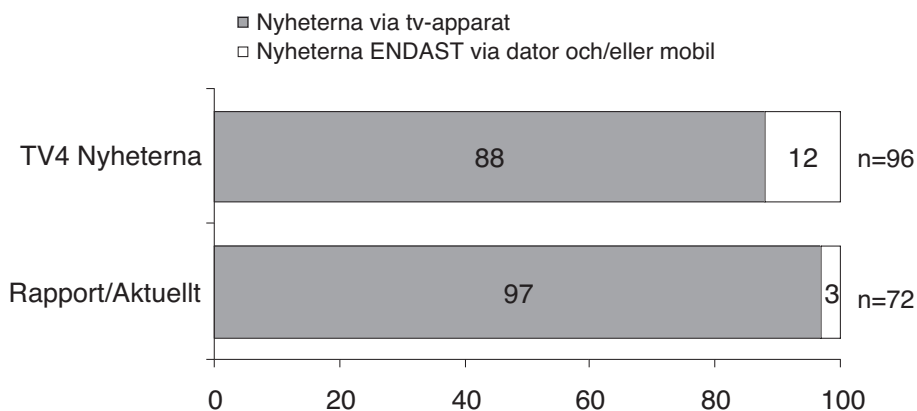
I fråga om nyhetsanvändning råder det alltså en skillnad i huruvida de nya medieformerna utgör ett tillskott/ersätter eller fungerar som ett komplement till de gamla, beroende på vilken medieform vi talar om. Samtidigt finns det även differenser inom de enskilda medierna som är intressanta i sammanhanget.

Gamla nyheter i nya former?

Nyhetsförmedling via dator och mobiltelefon har kommit att påverka de traditionella medieformerna olika i fråga om andelen unga nyhetskonsumenter om vi ser till enskilda tidningstitlar eller specifika tv- och radionyhetsprogram. För Aftonbladet är det exempelvis en större andel som läser tidningen i datorn än på papper, vilket inte är fallet om vi ser till någon lokal morgontidning (se vidare Bergström och Wadbrings kapitel i föreliggande volym). Generellt sett behåller emellertid såväl tv- och radioapparaten sin ställning som den centrala medieformen för de flesta traditionella nyhetsprogram, men nivåerna är något olika om vi exempelvis jämför TV4 Nyheterna med SVT:s nyheter (figur 4).

Av dem som regelbundet tar del av nyheter ifrån SVT, så som till exempel Rapport eller Aktuellt, är det endast 3 procent som *inte* (också) gör det i tv-apparaten. För TV4 är andelen nyhetskonsumenter som regelbundet tar del av kanalens nyhetssändningar i andra medieformer än tv-apparaten fyra gånger så stor. Detta innebär att de nya medieformerna för en större andel unga nyhetskonsumenter har kommit att ersätta TV4:as nyhetssändningar i tv-apparaten än för SVT, även om det ska poängteras att de nya medieformerna till absolut största delen utgör ett komplement till de gamla för båda kanalerna. Förklaringar till skillnaderna mellan de olika nyhetsprogrammen kan finnas i hur kanalerna valt att lägga upp och publicera nyhetssändningarna på internet och hur tillgängliga de därmed har varit för konsumenterna. Här har till exempel SVT och TV4 haft ganska olika strategier. TV4 har exempelvis satsat på en egen kanal på internet (Nyhetskanalen) för sina nyheter, medan SVT:s nyhetsprogram finns integrerade på SVT:s hemsida.

Figur 4 Ungas regelbundna konsumtion av enskilda nyhetsprogram i tv i förhållande till i vilken medieform programmen konsumerats (procent)

Fråga: (1) I vilken utsträckning brukar du ta del av nyheter på följande sätt? (2) Hur ofta brukar du titta på eller lyssna till följande nyhetsprogram i radio och TV?

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar innebär att respektive nyhetsmedium nyttjas minst 3 dagar i veckan. Unga vuxna avser personer mellan 16 och 29 år.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1 & 2, 2009.

Det ska också noteras att antalet svarspersoner i de olika grupperna är tämligen små, vilket gör resultaten något osäkra. För konsumtionen av enskilda radioprogram blev antalet svarande till och med så små att de blir poänglöst att redovisas. Men det begränsade antalet svarspersoner för de olika nyhetsprogrammen, i jämförelse med nyhetskonsumtionen generellt bland unga, ger samtidigt en indikation på att en viss andel unga faktiskt tar del av *andra* nyhetsprogram än de studerade. Analyserar man nyhetskonsumtionen i olika medieformer i relation till de uppmätta nyhetsprogrammen blir detta tydligt. När vi säger att unga konsumerar nyheter i *nya medieformer* är det inte samma sak som att säga att de konsumerar *nya nyheter*.

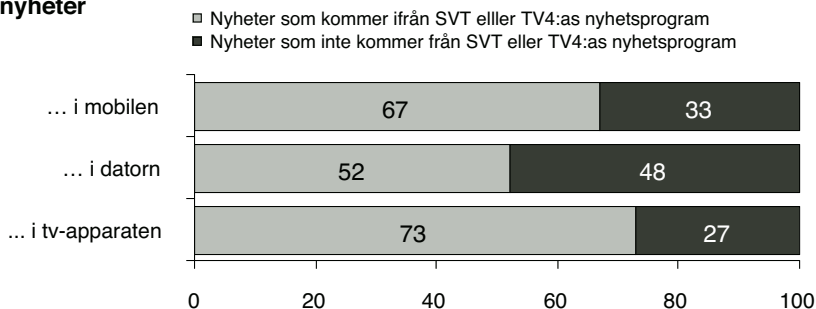
Gamla nyhetsprogram – eller nya?

De nya medieformerna (dator och mobiltelefon) ger idag alltså möjligheter att ta del av de traditionella nyhetsprogrammen (Rapport, Aktuellt, Nyheterna, Ekot, lokálnyheterna i P4, Expressen, Helsingborgs Dagblad etc) på ett nytt sätt, men de har också skapat utrymme för konsumtion av nya nyhetsprogram (till exempel Nyheter24, Nyheter Online). Samtidigt är det också ett faktum att det idag även går att ta del av flera nya nyhetsprogram/tidningar i traditionella medieformer

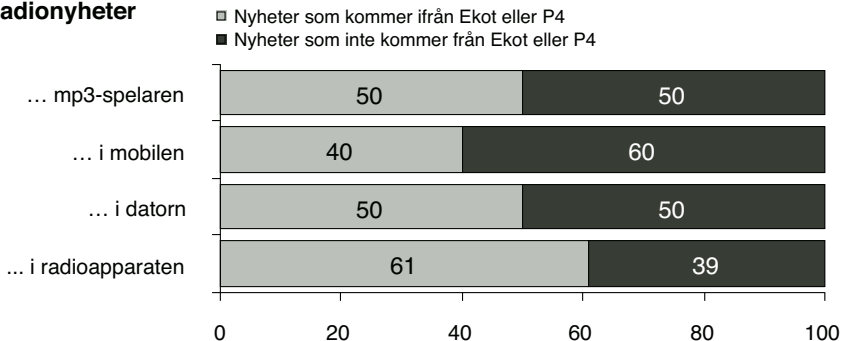
(tv-/radioapparat och papperstidning). Gratistidningar är här ett utmärkt exempel liksom alla nyhetssändningar i de privata lokalradiokanalerna som startade under 1990-talet. Mot denna bakgrund blir det intressant att se hur stor andel av de ungas nyhetskonsumtion i de olika medieformerna som går att tillskrivas de traditionella nyhetsprogrammen.

Figur 5 Ungas regelbundna konsumtion av nyheter i olika medieformer fördelat på traditionella och ”nya” nyhetsprogram i tv respektive radio 2009 (procent)

tv-nyheter

Radionyheter

Fråga: (1) I vilken utsträckning brukar du ta del av nyheter på följande sätt? (2) Hur ofta brukar du titta på eller lyssna till följande nyhetsprogram i radio och TV?

Kommentar: Regelbunden nyhetsanvändning innefattar innebär att nyhetsmediet nyttjas minst 3 dagar i veckan. Unga vuxna avser personer mellan 16 och 29 år. n=285.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1 & 2, 2009.

Bland dem som regelbundet konsumerar tv- respektive radionyheter i olika medieformer kan noteras att majoriteten kommer ifrån de traditionella nyhetsförmedlarna, det vill säga SVT eller TV4 respektive P4 eller Ekot. Men nästan en tredjedel av de

unga som tar del av nyheter i tv-apparaten minst tre dagar i veckan, tar emellertid del av andra tv-nyheter i denna medieform än dem som SVT eller TV4 sänder. Av dem som tar del av tv-nyheter i datorn är det endast drygt hälften som kommer från SVT eller TV4 och 67 procent av tv-nyhetskonsumenterna från mobiltelefonen är ifrån SVT/TV4. Men här finns det också stora skillnader mellan de olika nyhetskanalerna. TV4:s nyheter utgör exempelvis en större andel av den totala tv-nyhetskonsumenterna i datorn och mobilen än vad SVT:s nyhetssändningar gör, medan förhållandet är tvärtom då vi ser till nyhetskonsumenterna i tv-apparaten.

Man kan också konstatera att nya nyhetsmedier inte nödvändigtvis förmedlar nya nyheter samt att detta ser mycket olika ut om vi ser till olika medieformer. Mobiltelefonen används exempelvis till största del att ta del av traditionella tv-nyheter (67 procent), medan de radionyheter man tar del av i huvudsak kommer ifrån andra nyhetsförmedlare än de traditionella.

Förändrad nyhetskonsumenterna förändrar nyheterna?

Tillkomsten av nyheter via dator och mobiltelefon och det ökade nyhetsutbudet generellt i de traditionella medieformerna, kan visserligen sägas ha tagit nyhetsanvändare ifrån de traditionella nyhetsprogrammen men de har uppenbarligen också tillfört nya möjligheter till nyhetskonsumenterna. Mot denna bakgrund är det kanske inte helt rättvisande att tala om den unga generationen som mindre nyhetsintresserad. Läger vi sammans ungas nyhetskonsumenterna och bortser ifrån såväl medieform som medietyp så är nivåerna kanske inte desamma som för tjugofem år sedan, men åtminstone inte långt därifrån. Ungas nyhetskonsumenterna karaktäriseras snarast av förändring än försvagning under denna tidsrymd.

Ett problem är dock att vi inte längre vet vad som avses med en nyhet. Är en nyhet idag det samma som det var för tjugo år sedan och talar äldre och yngre generationers nyhetsanvändare samma språk då de talar om nyheter? När SOM-institutet startade sina mätningar av svenskars nyhetskonsumenterna 1986 var det möjligt att ge en ganska klar bild av denna genom att fråga om samtliga nyhetsprogram/tidningar man tog del av. Detta gjorde också att vi hade kunskap om synen på vad som var en nyhet eftersom vi till stor del var bekanta med innehållet i nyhetsprogrammen/tidningarna. Så är emellertid inte längre fallet. Då utbudet nyhetsprogram/tidningar numera är oändligt stort och inte bara innefattar svenska nyhetsförmedlare, är det en smärre omöjlighet att mäta dessa enskilt. Detta försvårar givetvis också vår möjlighet att få en bild av vad som avses med en nyhet.

Mot bakgrund av de senaste årens förändringar på nyhetsmarknaden är det emellertid av stor vikt att nyansera bilden av vad som är nyheter för att kunna förstå hela den utveckling som ägt rum beträffande nyhetskonsumenterna. Häri ligger således en utmaning i en helt annan studie.

Not

- ¹ Att benämna mobiltelefon och datorer som nya medieformer kan givetvis diskuteras eftersom de nu funnits på marknaden för gemene man i omkring två decennier. I jämförelse med tv- och radioapparater samt dagstidningar är emellertid dessa medieformer tämligen nya, varför dessa begrepp används för att särskilja de olika medieformerna åt.

Referenser

- Kairos Future, (2008) *Inte utan min uppkoppling. En mobiletnografisk studie*. Stockholm.
- Sternvik, Josefine (2009) ”Mediebundna nyhetsvanor?” Ur Holmberg och Weibull (red) *Svensk Höst*. SOM-institutet Göteborg.
- Sternvik, Josefine och Wadbring, Ingela (2010) ”Nyhetsvanor – en klassfråga?” Ur Bengtsson, Berglund och Oscarsson (red) *En fråga om klass?* Libers förlag. Stockholm.

NYA TIDNINGSFORMER – KONKURRENTER ELLER KOMPLEMENT?

ANNIKA BERGSTRÖM OCH INGELA WADBRING

Nyhetsutbudet har aldrig varit så stort och mångfacetterat som nu. Sett ur ett samhällsperspektiv är det positivt eftersom det är önskvärt att människor tar del av nyheter för att vara informerade om samhällsrelevanta frågor. Flera studier visar att framför allt konsumtion av nyheter i tidningar samspelar med ett stort politiskt intresse, kunskap och deltagande (t.ex. Lauf 2001, McLeod et al. 1999, Shah 2001). I den här studien fokuserar vi just tidningar i olika former.

Tidningsmarknaden har förändrats radikalt de senaste decennierna precis som den övriga mediemarknaden. Över hela västvärlden minskar de tryckta tidningsupplagorna. Det gäller också Sverige, även om nedgången inte är lika stor här som på många andra håll (World Press Trends 2009). Det är framför allt yngre människor som ratar de tryckta, betalda tidningarna i Sverige precis som i övriga västvärlden (Bakker 2007, Lauf 2001, Nilsson et al. 2008).

Ofta har starten av nya medier eller nya former av gamla medier setts som orsaken till nedgången hos gamla medier och det har funnits en rädsla för att det nya ska inkräkta på och ta över det gamla (t.ex. Fidler 1997). Och det är onekligen så att det finns en uppgång för läsning av tidningar online och läsning av dagliga gratistidningar som sammanfaller med nedgången av traditionell press (t.ex. Bakker 2008, Bergström 2005, Pew Research Center for the People and the Press 2000, Wadbring 2003). Forskare är däremot inte överens om huruvida de nya formerna ska karaktäriseras som i huvudsak komplement eller konkurrenser till de traditionella medier; en diskussion som har gamla anor (t.ex. Dutta-Bergman 2004, Laswell 1948). Frågan om konkurrens eller komplement är det vi avser att diskutera i det här kapitlet. Det empiriska syftet med studien är att analysera utvecklingen av tidningsläsning under 2000-talets första decennium för att kunna diskutera i termer av konkurrens och komplement. För att kunna göra det inkluderar vi alla slags tryckta dagstidningar samt deras digitala motsvarigheter i analysen.

Mediestrukturen har betydelse för mediekonsumtionen, i bemärkelsen vilket utbud som finns: ju större utbud, desto fler valmöjligheter. Det gäller såväl tidningar som exempelvis tv (t.ex. Bjur 2010; Weibull 1985). Men också individuella karaktäristika spelar roll för att förklara hur mediekonsumtionen förändrats (t.ex. McQuail 2005). Ålder – eller generationstillhörighet – är den enskilda faktor som spelar störst roll för hur vi konsumerar medier.¹ Beroende på när man är född är man uppvuxen i olika mediesystem och det spelar roll för hur man sedan kommer att konsumera medier (jfr Andersson & Wadbring 2008, Aroldi & Colombo 2007). Ålder är en

viktigare förklaringsfaktor i vissa länder än i andra, och Sverige hör till de länder där ålder spelar stor roll (Elvestad & Blekesaune 2008, Gustafsson & Weibull 2007).

Två empiriska frågeställningar står i fokus inför ambitionen att diskutera konkurrent- eller komplementförhållande mellan tidningar i olika former:

- Hur ser läsningen av olika tidningar ut i olika åldersgrupper?
- Hur ser kombinationen av tidningar ut i olika åldersgrupper?

Vår hypotes är den totala tidningsläsningen troligen inte minskat särskilt mycket över tid, inte ens bland de unga, om de dagliga gratistidningarna och de betalda tidningarnas webbutgåvor tas med i analysen. Sedan kan man naturligtvis diskutera huruvida det är rimligt att i en analys ta med samtliga tidningstyper eftersom de har en olikartad karaktär. Vi menar dock att det är möjligt – men att det förstås får vissa konsekvenser. Vi återkommer till det nedan när vi diskuterar hur vår analys är gjord samt i slutsatserna. I slutsatserna kommer vi också att resa frågan om det inte är dags att omdefiniera begreppet ”dagstidning” (jfr Franklin 2008).

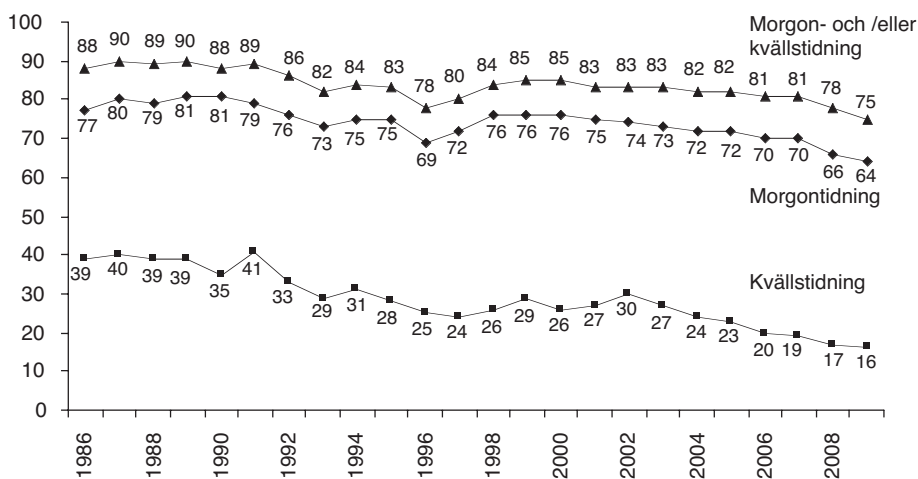
Dagstidningar och tidningsformer i Sverige år 2010

Man brukar tala om fem typer av tidningar i Sverige. Det är de morgontidningar som ges ut i storstäderna och i huvudsak sprids där, och det är kvällstidningarna som också ges ut i storstäderna men som sprids nationellt. Landsortspressen är den största gruppen där alla medel- och högfrekventa morgontidningar ingår. Därtill finns lågfrekventa dagstidningar som vanligen utkommer en gång i veckan. Den femte gruppen är gratistidningar, och där ingår både veckoutgivna och dagligen utgivna gratistidningar. En grupp tidningar som alls inte brukar räknas in i en tidningskaraktäristik är webbtidningar. Vanligen ges dessa ut av utgivare som också ger ut papperstidningar, men de är onekligen ändå en distinkt annorlunda grupp (Hadenius et al 2008). De nya tidningsformer som vi ska fokusera i detta kapitel är nyheter på webben och dagliga gratistidningar medan betalda morgontidningar fortfarande antas utgöra basen i tidningssamhället oavsett utgivningsort.

De allra flesta dagstidningar i Sverige har en webbutgåva, men hur lik denna är papperstidningen skiljer sig åt mellan olika företag. Det är dock slående att ingen annan aktör lyckats ta sig in på den svenska marknaden för webbnyheter, något som förekommer utomlands (t.ex. Downie & Schudson 2009). Också de flesta dagliga gratistidningar är ägda av traditionella tidningsföretag; det gäller samtliga dagliga gratistidningar utom Kinneviksägda Metro. Sammantaget gör detta att ett tidningsföretag med sin prenumererade morgontidning, sin webbutgåva och sin dagliga gratistidning (i de fall en sådan finns) kan nå en stor andel av befolkningen i ett geografiskt område (Wadbring 2009).

Innan vi går över till själva analysen ska vi titta på utvecklingen över tid av de traditionella dagstidningarna, de betalda morgon- och kvällstidningarna (figur 1).

Figur 1 Regelbunden läsning av morgon- och/eller kvällstidningar, 1986-2009 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses för morgontidningar läsning minst 5 dagar/vecka, för kvällstidningar läsning minst 3 dagar/vecka.

Morgontidningarna toppade i slutet av 1980-talet med en läsekrets om cirka 80 procent av befolkningen. Kvällspressen låg då på ungefär hälften med cirka 40 procent regelbundna läsare. Den sammantagna läsningen var då runt 90 procent vilket innebar att endast en av tio svenskar inte regelbundet läste någon tidning.

Idag är det fler som står utanför den betalda tidningsmarknaden; 75 procent läser antingen en morgon- eller en kvällstidning regelbundet, men 25 procent gör inte det. Andelen regelbundna kvällstidningsläsare har mer än halverats och den regelbundna morgontidningsläsningen ligger kring 65 procent.

Ätminstone två saker är viktiga att påpeka när man betraktar den entydiga utvecklingen mot en mindre andel regelbundna läsare. För det första den relativa stabilitet som ändå får sägas råda, framför allt för morgontidningarna, trots att så mycket har hänt i medievärlden och omvärlden i övrigt. För det andra kan man konstatera att nedgången startade innan dagliga gratistidningar och webbtidningar fanns. Dessa startade 1995 men det dröjde åtminstone några år innan någon större spridning kunde noteras (Bergström 2005, Wadbring 2003).

Efter att ha gett denna korta bakgrund ska vi därmed gå vidare till vår första frågeställning och studera hur läsningen av olika tidningar utvecklats i olika åldersgrupper.

Olika tidningar i olika åldersgrupper

När vi nu studerar läsning av olika slags tidningar i olika åldersgrupper så finns inte data tillgängliga för alla typer ända sedan deras respektive start. Vi har därför valt att redovisa de år då jämförbara data finns, 2000, 2003 och 2007-2009 samt två referensår bakåt i tiden för de traditionella medierna, 1990 och 1995. I den första tabellen finns en översikt dels för alla, dels för olika åldersgrupper.

Tabell 1 Regelbunden läsning av olika slags dagstidningar i olika åldersgrupper 1990-2009 (procent)

	1990	1995	2000	2003	2007	2008	2009	Diff
Alla								
Tryckta morgontidningar (betalda)	81	75	73	68	67	63	61	-20
Morgontidningar online (gratis)	-	-	2	3	14	17	18	+18
Tryckta dagliga gratistidningar (gratis)	-	-	14	15	21	19	18	+18
Tryckta kvällstidningar (betalda)	35	28	26	27	19	17	16	-19
Kvällstidningar online (gratis)	-	-	8	17	25	27	28	+28
15-29 år								
Tryckta morgontidningar (betalda)	69	59	55	46	36	31	28	-41
Morgontidningar online (gratis)	-	-	3	3	16	19	23	+23
Tryckta dagliga gratistidningar (gratis)	-	-	22	21	27	26	28	+28
Tryckta kvällstidningar (betalda)	38	31	30	29	14	12	10	-28
Kvällstidningar online (gratis)	-	-	16	26	34	41	39	+39
30-49 år								
Tryckta morgontidningar (betalda)	83	76	69	65	62	58	55	-28
Morgontidningar online (gratis)	-	-	2	2	12	23	25	+25
Tryckta dagliga gratistidningar (gratis)	-	-	15	15	23	19	20	+20
Tryckta kvällstidningar (betalda)	35	30	27	25	17	14	13	-22
Kvällstidningar online (gratis)	-	-	11	22	36	38	38	+38
50-75 år								
Tryckta morgontidningar (betalda)	86	85	84	82	81	77	75	-11
Morgontidningar online (gratis)	-	-	2	1	6	13	14	+14
Tryckta dagliga gratistidningar (gratis)	-	-	10	12	18	18	14	+14
Tryckta kvällstidningar (betalda)	33	27	25	29	23	19	20	-13
Kvällstidningar online (gratis)	-	-	4	10	17	19	21	+21

Kommentar: Med regelbunden läsning avses för tryckta, betalda morgontidningar läsning minst 5 dagar/vecka, för övriga tidningar läsning minst 3 dagar/vecka. Frågor om dagliga gratistidningar och webbtidningar är inte ställda förrän år 2000. Observera att tryckta morgontidningar i tabell 1 respektive figur 1 inte är helt jämförbara. Skälet är att i frågeformuläret får man kryssa i hur ofta man läser en morgontidning och på en öppen fråga skriva vilken titel man läser. De fall människor angett en daglig gratistidning som sin morgontidning är medräknade i figur 1 medan de är borträknade i tabell 1 (differensen är några procentenheter). För att vi ska kunna arbeta med ett index senare är det nödvändigt att varje tidningstyp hålls "ren" från andra tidningstyper.

Nedgången som visades i figur 1 för morgon- och kvällstidningar blir naturligtvis tydligt också i tabell 1. Den tredje formen av tryckt tidning är dagliga gratistidningar, och läsningen av dessa är förhållandevis stabil: runt 20 procent. De finns i stora delar av landet, men inte överallt. Läsningen av dagstidningar på nätet, både morgon- och kvällstidningar, har ökat dramatiskt.

Vad gäller den yngre delen av befolkningen är utvecklingen tydligare än bland äldre. Unga vuxna har övergett de traditionella betalda tidningarna för gratisversioner på papper eller i digital form. Läsningen av betalda morgontidningar har mer än halverats sedan 1990. Dagliga gratistidningar på papper är i princip lika stora som betalda morgontidningar – medan kvällstidningar online är de ungas förstatidning. En likartad utveckling kan ses bland medelålders, men inte alls lika tydligt. När 50-årsstrecket är passerat är det dock en mindre andel som ändrar sina vanor. En viss förändring kan ses, men en mer måttlig sådan.

För att sammanfatta svaret på första frågeställningen så finns det en tydlig nedgång i läsning av traditionella tidningar medan läsningen av nya tidningsformer ökar. Framför allt gäller det de unga. Även om tillgång och användning inte är samma sak, är det uppenbart att utbudet i form av en förändrad mediestruktur har spelat roll för hur mediekonsumtionens förändrats. Man kan därför anta att konkurrens mellan olika tidningsformer i hög grad existerar bland unga medan ett komplementärt förhållande mellan olika tidningsformer snarare råder bland de äldre. Men hur det egentligen står till med den saken är en empirisk fråga som vi nu ska gå över till.

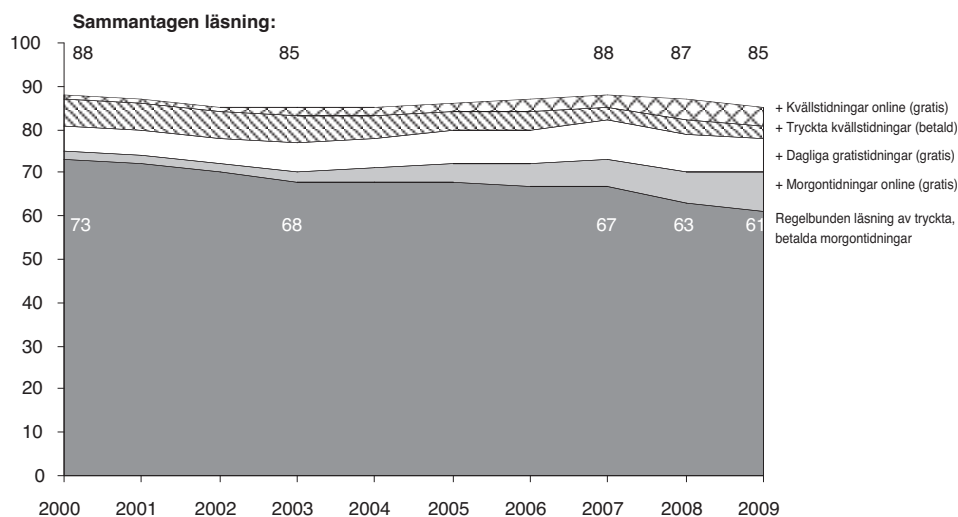
Kombinationer av tidningar i befolkningen

För att kunna analysera kombinationer av tidningar i syfte att utröna hur konkurrens- och komplementförhållanden ser ut dem emellan har vi konstruerat ett additivt index som bygger på befolkningens läsvanor som helhet. Basen för indexet är läsningen av betalda morgontidningar, oavsett personens övriga läsvanor. Till basen är sedan adderat i tur och ordning de som läser 1) morgontidningar online (men inte betalda morgontidningar), 2) dagliga gratistidningar (men inte morgontidningar på papper och webb), 3) betalda kvällstidningar på papper (men inte morgontidningar på papper eller webb eller dagliga gratistidningar) samt 4) kvällstidningar online (men inte morgontidningar på papper eller webb, dagliga gratistidningar eller betalda kvällstidningar på papper). Varje ny nivå exkluderar alla tidigare nivåer och visar varje enskild tidningstyps bidrag till den totala läsningen.

Idén bakom ordningen i indexet är att de olika tidningarna har olika informations-täthet. De tryckta morgontidningarna betraktar vi som de mest informationstäta och därför viktigast utifrån det samhällsperspektiv som inledningsvis diskuterades. Därefter följer deras webbupplaga följt av dagliga gratistidningar som i sin tur följs av kvällstidningar på papper respektive nät. Det sätt indexet byggts upp på får konsekvenser för resultaten; hade det byggts i en annan ordning hade resultaten blivit annorlunda – men däremot skulle den totala läsnivån bli densamma.

Så, vad visar då ett sådant additivt index? För att tydligt illustrera ett lite komplicerat resonemang har vi valt att redovisa befolkningen som helhet i figur 2 som tydligt visar hur de olika tidningstyperna bygger på varandra.

Figur 2 Adderad läsning till basen betald morgontidning: morgontidning online, daglig gratistidning, betalda kvällstidning på papper samt kvällstidning på nätet, 2000-2009 (procent)

Kommentar: För definitionen av regelbunden läsning, se figur 1. För indexkonstruktion, se text ovanför figuren. Data är estimerade för åren 2001-2002 och 2004-2006. Den mörka basen i figuren är befolkningens regelbundna läsning av tryckta, betalda morgontidningar (år 2009 61 procent). Därefter adderas varje enskild tidningstyp tills all tidningsläsning finns med i figuren, år 2009 85 procent.

För att börja med den totala nivån, så är den nästan osannolikt stabil. Det finns alltså inget som helst fog att påstå att människor läser tidningar i mindre utsträckning idag än för tio år sedan – det vill säga, om man accepterar att alla tidningar räknas in i tidningsbegreppet.

Men kompositionen av tidningar ser delvis annorlunda ut idag jämfört med för tio år sedan. Morgontidningen är fortfarande att betrakta som en bas, och nedgången där är dryga tio procentenheter på tio år. Övriga tidningstyper ökar i betydelse, och värt att notera är framför allt den ökade betydelse av tidningsläsning på webben.

Sett ur ett informationsperspektiv är utvecklingen således glädjande; människor läser tidningar i samma utsträckning som för tio år sedan. Ur ett utgivarperspektiv är utvecklingen inte lika positiv eftersom det är svårt att skapa intäkter från webb-utgåvorna.

Tidningskombinationer i olika åldrar

Det finns naturligtvis skäl att anta att sammansättningen av tidningar ser helt olikartade ut bland unga och äldre. I tabell 2 visas motsvarande data som i figur 2, men för olika åldersgrupper.

Tabell 2 *Adderad läsning till basen betald morgontidning i olika åldersgrupper, 2000- 2009 (procent)*

	15-29 år					30-49 år					50-75 år				
	00	03	07	08	09	00	03	07	08	09	00	03	07	08	09
Tryckt morgontidning (betald)	55	46	36	31	28	69	65	62	58	55	84	82	81	77	75
+ Morgontidningar online (gratis)	+4	+2	+11	+13	+17	+4	+2	+8	+10	+12	0	+1	+2	+4	+5
+ Dagliga gratistidningar (gratis)	+13	+14	+14	+17	+15	+7	+6	+11	+9	+9	+4	+5	+5	+6	+4
+ Tryckt kvällstidning (betald)	+9	+11	+4	+4	+3	+7	+6	+3	+3	+3	+5	+4	+3	+3	+3
+ Kvällstidning online (gratis)	+2	+4	+10	+11	+10	+1	+3	+4	+6	+6	0	0	+1	+2	+2
Total läsnivå	83	77	75	76	73	88	82	88	86	85	93	92	92	92	89
Totalt tillskott från andra tidningar	+28	+31	+39	+45	+45	+19	+17	+26	+28	+30	+9	+10	+11	+15	+14
Antal svarspersoner	393	416	686	553	542	587	596	1057	1016	1002	724	739	1471	1458	1450

Kommentar: För definition av regelbunden läsning, se tabell 1. För konstruktion av index, se texten i anslutning till figur 2.

Nedgången i läsning av betalda, tryckta morgontidningar för dem upp till 30 år radikal. Läger vi till övriga tidningstyper är nedgången på intet sätt lika dramatisk – men det finns en nedgång också då, på tio procentenheter. Morgontidningar online ger 2009 ett stort tillskott (+17 procentenheter), en ganska stor ökning från 2008. Sammantaget ligger läsningen fortfarande på en hög nivå även bland unga, men ändå betydligt lägre än för tio år sedan. Unga är fortfarande relativt intresserade av tidningsnyheter, och också öppna för nya former av tidningar. Det gäller för övrigt inte bara tidningar utan även andra nyhetsmedier (Sternvik 2009).

Också bland de medelålders är tillskottet från andra tidningar till den traditionella morgontidningen relativt stort och bland de äldsta finns idag ett tydligt tillskott från andra tidningsformer, något som inte fanns alls år 2000. Det innebär att förhållandet mellan tidningar år 2000 i stort sett var komplementärt men att ett konkurrensförhållande mellan tidningarna numera finns även bland de allra äldsta läsarna. Mönstret är således likartat mellan de olika åldersgrupperna, men *betydelsen* av nya medier är mycket större bland yngre än bland äldre. Värt att påpeka är också att läsning på webben ökar som angivet skäl bland de som funderar på att säga upp sin morgontidningsprenumeration (Hedman 2009).

Vårt att återigen nämna är att nedgången för morgontidningarna började innan nya medieformer började spridas. Det finns därför skäl att anta att om tidningar på webben och dagliga gratistidningar inte hade utvecklats, så hade läsningen av betalda, tryckta morgontidningar fortsatt att gå ned, om än kanske i ett långsammare tempo (jfr Bakker 2008, Franklin 2008, Wadbring 2003).

Från komplement till konkurrens

Tre saker vill vi lyfta fram i detta avslutande avsnitt. Det första handlar om nivån på tidningsläsning, det andra om konkurrens och komplement mellan tidningar och det tredje om begreppet tidningar.

Vi kan konstatera att nivån ifråga om tidningsläsning är relativt stabil sett till befolkningen som helhet, men i den yngsta åldersgruppen finns en genomsnittlig nedgång om cirka en procent per år – även om alla former av tidningar tas med. Bland de unga har också nya tidningsformer i ganska stor utsträckning ersatt gamla. Det finns flera förklaringar som kan föras fram till såväl den allmänna stabiliteten som den nedgång som också finns. Den första och viktigaste har vi redan nämnt ovan: olika generationer är uppvuxna i olika medielandskap vilket får konsekvenser för hur mediekonsumtionen ser ut. En ytterligare förklaring till den ökande användningen av nyheter online är utbyggnaden av bredband (Bergström 2007). En tredje förklaring är att människor vant sig vid den nya mediestrukturen och nya medier har blivit integrerade i vardagslivet. Framför allt gäller det bland unga som inte hunnit etablera så starka vanor, men också i viss mån bland äldre (Andersson & Wadbring 2008).

Vad gäller tidningsläsning i komplement- och konkurrenstermer, så går utvecklingen från att olika tidningar har varit komplement till varandra att bli mer av konkurrenter, framför allt bland de unga. Flera tidningsformer är ungefär lika stora bland de unga, och de tycks vara helt otrogna mot tidningsformen (jfr Sternvik 2009). Det är betydelsefullt i flera avseenden. För det första för tidningshusen som fortfarande bara har fungerande betalningsmodeller för tryckta tidningar. För det andra för samhället och läsaren själv, eftersom innehållet i tidningarna är olikartat och har olika samhällslyg tyngd, betydelse och bredd vilket torde kunna leda till att människor i större utsträckning än tidigare får olika kunskapsbaser. *Vilken* samhällslyg betydelse detta kan få, behövs fler studier för att kunna belägga.

Den stabilitet som vi talar om på befolkningsnivå, bygger på hur vårt tidningsbegrepp är definierat (jfr Franklin 2008). Om vi exkluderar de nya tidningsformerna går tidningsläsning drastiskt nedåt, men vi har här valt att göra motsatsen och istället inkludera alla tidningar. Även om tidningars värde i informationstermer är olikartat och indexet är byggt utifrån det, så innebär det ändå att vi accepterar alla tidningar som informationsbärare. Man kan diskutera tidningsformer i termer av *relativ fördel* (de nya medierna är gratis) och *utbyttbarhet* (de liknar tidigare erfarenheter och behov) som Rogers (1995) gör. Att läsa tidningar är något mycket välbekant och avsaknaden

av pris gör den nya typen av tidningar attraktiva för vissa grupper – och de nya blir konkurrenter till de gamla, men fyller också åtminstone delvis samma funktioner.

Det viktigaste skälet till att vi ser alla tidningsformer som just tidningar är *utbytbareheten* samt att det fortfarande är tidningsföretag – numera ibland kallade mediehus – bakom alla de tidningsformer som ingår i analysen; morgon- och kvällstidningar, på webb och papper, gratis och betalda. I samtliga tidningar får man också veta – och kan faktiskt inte ens undvika – de största nyheter, de nyheter som gör att vi vet att världen ser ungefär likadan ut idag som igår. Men därutöver kan och bör man diskutera deras olikartade informationsvärde och samhällseliga betydelse.

Noter

- ¹ Se Nilsson (2005) för en diskussion om hur ålder och generationstillhörighet hänger samman.
- ² Jämför man olika mått ser utvecklingen lite olikartad ut. Nordicoms Mediebarometer 2009 (2010) redovisar räckviddsdata, och något högre nivåer på samtliga medier. Den största skillnaden gäller kvällstidningar, men där räknar Mediebarometern numera in även webbversionerna. Ifråga om morgontidning eller ”dagstidning” visar Mediebarometern något större stabilitet än SOM-data. Upplagedata visar å andra sidan en stor nedgång över tid för både morgon- och kvällstidningar (www.ts.se).

Referenser

- Aroldi, Piermarco and Fausto Colombo (2007) Generational belonging and media-scape in Europe. *Journal of Social Science Education* 1(6): 34-44.
- Andersson, Ulrika and Ingela Wadbring (2008) 'Användningen av medier i förändringens tidevarv', i H. Hvitfelt and G. Nygren (red) *På väg mot medievärlden 2020* Lund: Studentlitteratur, pp. 91-107
- Bakker, Piet (2007) 'Free Newspaper Readership.' Paper presented at the Worldwide Readership Research Symposium 2007
- Bakker, Piet (2008) 'The Simultaneous Rise and Fall of Free and Paid Newspapers in Europe.' *Journalism Practice* 2(3): 427-43.
- Bergström, Annika (2005) *nyhetsvanor.nu. Nyhetsanvändning på internet 1998 till 2003*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Bergström, Annika (2007) *Internetanvändning med och utan bredband*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet
- Bjur, Jacob (2010) *Transforming Audiences. Patterns of Individualization in Television Viewing*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet

- Downie, Leonard Jr. & Schudson, Michael (2009) 'The Reconstruction of American Journalism'. In *Columbia Journalism Review*, October 19/2009
- Dutta-Bergman, Mohan J. (2004) 'Complementary in Consumption of News Types Across Traditional and New Media'. *Journal of Broadcasting & Electronic Media*, 48(1): 41-60.
- Elvestad, Eiri & Arild Blekesaune (2008) 'Newspaper Readers in Europe: A Multilevel Study of Individual and National Differences'. *European Journal of Communication*, 23(49): 425-47.
- Fidler, Roger (1997) *Mediamorphoses. Understanding New Media*. Thousand Oaks: Pine Forge Press.
- Franklin, Bob (2008) 'The Future of Newspapers'. *Journalism Practice*, 2(3): 306-17.
- Gustafsson, Karl Erik & Lennart Weibull (2007) 'An Overview and Detailed Description of European Newspaper Readership' in Niiranen, Valtteri (ed.) *Europeans Read Newspapers 2007*. Brussels: ENPA
- Hadenius, Stig; Weibull, Lennart och Ingela Wadbring (2008) *Massmedier. Press, radio och tv i den digitala tidsåldern*. Stockholm: Ekerlids
- Hedman, Ulrika (2009) "'Morgontidningen kostar för mycket'", I Holmberg, S. & Weibull, L. (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Lasswell, Harold (1948) The structure and function of communication in society, in L. Bryson (ed) *The communication of ideas*. New York: Harper, pp.37-51.
- Lauf, Edmund (2001) 'Research Note: The Vanishing Young Reader. Socio-demographic Determinants of Newspaper Use as a Source of Political Information in Europe, 1980-98'. *European Journal of Communication*, 16(2): 233-43.
- McLeod, Jack M, Dietram A Scheufele and Patricia Moy (1999) 'Community, Communication, and Participation: The Role of Mass Media and Interpersonal Discussion in Local Political Participation'. *Political Communication*, 16(3): 4-87.
- McQuail, Denis (2005) *McQuail's Mass Communication Theory*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Mediebarometern 2009* (2010) Göteborg: Nordicom, Göteborgs universitet
- Nilsson, Åsa (2005) 'Tidningsläsandets åldrar och generationer', i Bergström, A.; Wadbring, I. & L. Weibull (red) *Nypressat. Ett kvartssekel med svenska dagstidningsläsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa, Jonas Olsson and Josefine Sternvik (2008) 'Pressade tider för den prenumererade morgontidningen', i S. Holmberg och L. Weibull (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet.
- PEW Research Center for the People and the Press (2000) Internet Sapping Broadcast News Audience. Tillgänglig på www.people-press.org/media00rpt.htm
- Rogers, Everett M. (1995) *Diffusions of Innovations*. New York: Free Press.
- Shah, DhavanV, Jack M. McLeod and So-Hyang Yoon (2001) 'Communication, Context and Community: An Exploration of Print, Broadcast and Internet Influences. *Communication Research*, 28(4): 464-506.

- Sternvik, Josefine (2009) 'Medieobundna nyhetsvanor?' i S. Holmberg och L. Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet.
- Wadbring, Ingela (2003) *En tidning i tiden? Metro och den svenska dagstidningsmarknaden*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Wadbring, Ingela (2009) *Gratis skräp eller demokratiskt tillskott? Dagliga gratistidningar i Sverige*. Stockholm: Institutet för mediastudier.
- Weibull, Lennart (1985) 'Structural Factors in Gratifications Research. Rosengren' pp. 123-148, in K-E. Rosengren, L.A. Wenner and P. Palmgreen. (eds) *Media Gratifications Research. Current Perspectives*. London: Sage Publications.
- World Press Trends* (2008) Paris: World Association of Newspapers.
- www.ts.se (löpande)

KVÄLLSPRESS TVÅ PUNKT NOLL?

MATHIAS A. FÄRDIGH OCH OSCAR WESTLUND

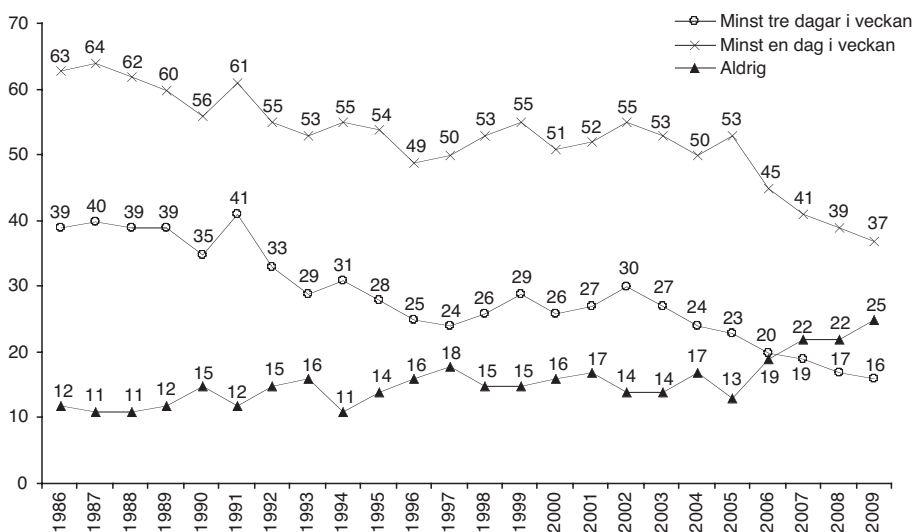
Vad gör du just nu? Det är en fråga flera miljoner människor svarar på dagligen genom sina statusuppdateringar i sociala nätverk som Facebook och Twitter. Det har i den allmänna debatten, i samhället, på arbetsplatser och i hemmen blivit allt påtagligare att svenskarna är uppkopplade i sociala nätverk. Det som brukar kallas web 2.0 och som handlar om ökad interaktivitet och individualisering har förändrat vår användning av Internet. Även om det är tydligt att sociala nätverks-sajter på ett par år nått en snabb spridning bland svenskarna ska vi påminna oss om att traditionella medier som TV, radio och dagspress fortfarande har en djupare och mer förankrad roll i svenskarnas vardag. Exempelvis har Sverige i ett internationellt perspektiv, tillsammans med Japan, Schweiz och övriga nordiska länder, en starkt etablerad dagspresskultur (Elvestad & Blekesaune, 2008).

Vad händer just nu? Det är en av de frågor journalister vid nyhetsmedier dagligen är upptagna med, i synnerhet om man arbetar med nyhetsrapportering via nätet. Internets framväxt, inklusive web 2.0 och dagens sociala nätverkssajter, har på flera sätt kommit att ha en stor inverkan på våra traditionella nyhetsmedier. Internet har förändrat såväl hur nyhetsmedier arbetar, som hur svenskarna tar del av nyheter, och har på så vis kommit att utmana den sedan flera hundra år etablerade tryckta dagstidningen. Att digitala medier betraktas som det största hotet och möjligheten bland företrädare för tidningsföretag runt om i världen har flera studier vittnat om (Salzman, 2007., Scholz & Eisenbeis 2008., Wilberg, 2009., WAN/IFRA, 2009). Man kan se det som en kamp med helt nya villkor (Westlund, 2010). Den svenska tidningsbranschen, som länge betraktats som en ekonomiskt framgångsrik och säker bransch, har under senare år skakats om rejält. I ett kortare perspektiv har den kraftiga lågkonjunkturen haft störst inverkan, men långsiktigt är det rimligt att tala om betydelsefulla strukturförändringar vad gäller teknik, processer, affärsmodeller och ägandekonstellationer. Inte minst har långtgående förändringar i hur svenskarna i minskande omfattning tar del av nyheter i tryckt form, och i ökande grad i digital form, stor betydelse för dagspressen. Dessa förändringar har i synnerhet visat sig vad gäller användning av kvällspress (Färdigh & Westlund, 2009., Westlund & Färdigh, 2010).

På en övergripande nivå ska den långsiktiga nedgången inte förstås mot bakgrund av endast förändringar i medielandskapet, utan också sociala och ekonomiska förändringar i det svenska samhället. (Wadbring 2005., Andersson, 2007., Ahrne et al, 2008). Att studera förändringar i läs- och användningsmönster för svensk kvällspress är särskilt angeläget med tanke på att liknande förändringar kan förmodas ske även

för morgonpressen på längre sikt. Det är också bakgrunden till att SOM-institutet sedan 1986 ställer frågor till ett representativt urval av svenska befolkningen. Syftet med detta kapitel är att specifikt belysa utvecklingen av svenskarnas läsning av kvällspress i pappers- och digital form över tid, och i ljuset av den svenska medie- och samhällsutvecklingen. Inom ramen för syftet kommer tre frågeställningar att särskilt belysas; 1) hur har det regelbundna användandet av kvällspressens tryckta och digitala kanaler förändrats för olika samhällsgrupper över tid?; 2) finns skillnader i utvecklingsmönster mellan Aftonbladet och Expressen?; samt 3) har den samlade kvällspressläsningen ökat eller minskat genom flerkanalspubliceringen?

Figur 1 Regelbundenhet i kvällstidningsläsning på papper 1986-2009 (procent)

Kommentar: Urvalet år 1986-1991 utgjordes av svenska medborgare i åldrarna 15-75 år. År 1992-1999 av åldrarna 15-80 år, för perioden 2000-2008 av åldrarna 15-85 år och för 2009 av åldrarna 16-85 år. Med regelbundenhet avses läsning minst 3 dagar per vecka. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen för respektive år.

Långsiktig nedgång i läsning av kvällstidningar på papper...

Under tidsperioden 1945 till 1970 präglades kvällspressens upplageutveckling av kontinuerliga ökningarna (Hadenius, Weibull & Wadbring, 2008). Sedan dess har kvällspressen sakta sjunkit. Under den tidsperiod SOM-institutet studerat kvällspressläsning ser vi att andelen läsare var högst under 1991, då läste fyra av tio svenskar regelbundet en tryckt kvällstidning. Sedan denna toppnotering har andelen

Tabell 1 Regelbunden kvällstidningsläsning på papper i olika grupper 1986-2009 (procent)

	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2000 D#*
Totalt	39	40	39	39	35	41	33	29	31	28	25	24	26	29	26	27	30	27	24	23	20	19	17	16	9
Kön																									
Man	45	44	42	42	37	45	36	31	34	31	28	27	30	31	29	29	35	29	26	25	22	21	20	17	12
Kvinna	33	37	36	35	33	36	30	26	28	26	22	21	22	27	23	24	26	25	23	20	19	17	13	16	7
Ålder																									
16-29 år	44	47	46	42	38	48	38	29	34	31	25	24	25	32	30	31	36	29	26	21	18	14	12	10	20
30-49 år	40	39	43	41	35	41	34	32	34	30	28	27	25	30	27	28	30	25	23	20	20	17	14	13	14
50-64 år	38	44	33	37	36	39	33	29	28	32	25	24	27	31	27	31	31	27	27	23	24	19	19	19	8
65-85 år	27	28	23	28	29	30	23	20	25	18	18	17	23	21	19	20	23	22	22	22	23	20	20	22	+3
Utbildning																									
Låg	41	-	41	43	40	43	39	30	36	32	27	29	31	34	29	30	32	26	29	29	27	28	25	25	4
Medel	42	-	38	39	36	46	33	32	31	31	29	23	27	30	29	30	36	31	26	24	22	20	17	17	12
Hög	23	-	32	25	21	29	22	19	22	19	19	14	15	19	19	19	22	18	12	11	10	9	7	8	11
Subjektiv klass																									
Arbetare	45	46	46	45	41	44	38	35	38	34	29	31	33	37	32	34	36	32	30	28	27	25	20	20	12
Jordbrukare	16	21	16	9	16	29	19	11	7	11	9	12	8	15	16	17	14	15	13	19	14	14	19	17	+1
Tjänsteman	39	41	38	38	34	42	29	27	30	28	23	18	22	27	24	22	28	24	19	19	17	17	17	13	9
Högre tjänstem.	19	25	27	25	17	29	18	11	18	12	14	16	16	16	16	16	18	19	15	12	10	10	5	9	7
Egen företagare	43	43	39	44	38	40	36	33	32	28	29	28	28	29	31	30	32	33	29	24	24	17	22	16	15
Civilstånd																									
Ensamstående	-	-	-	-	-	-	-	27	32	29	24	24	25	30	27	26	29	27	22	22	19	16	13	13	14
Gift/sambo	-	-	-	-	-	-	-	30	31	28	25	24	26	29	26	27	31	27	25	23	21	20	18	18	8

Kommentar: Urvalet år 1986-1991 utgjordes av svenska medborgare i åldrarna 15-75 år. År 1992-1999 av åldrarna 15-80 år, för perioden 2000-2008 av åldrarna 15-85 år och för 2009 av åldrarna 16-85 år. Med regelbundenhet avses läsning minst 3 dagar per vecka. * Differensen anger största skillnaden genom åren, d.v.s. skillnaden mellan det högsta och lägsta uppmätta värdet under perioden 2000-2009. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen för respektive år.

regelbundna kvällstidningsläsare minskat avsevärt, med en accentuerad nedgång under senare år. I figur 1 kan vi studera svenskarnas vanor när det gäller att läsa kvällstidningar, utifrån hur ofta det sker. Sedan 2004 har resultaten från de årliga SOM-undersökningar visat upprepade bottenrekord, och så sker även för 2009.¹ Vi kan för 2009 notera mindre förändringar i andelen regelbundna läsare och sällan-användare samtidigt som andelen icke-användare ökat med tre procentenheter.

I ett längre perspektiv pekar kurvorna i figur 1 neråt samtidigt som kurvorna för ickeanvändare pekar uppåt. Andelen icke-användare låg länge på en relativt jämn nivå, men år 2006 och 2007 steg andelen med totalt nio procentenheter. Sedan dess har andelen icke-användare ökat ännu mer och befinner sig kring 25 procent. När det gäller regelbunden läsning kan vi under de senare åren se tendenser till en stagnation i den neråtgående trend som pågått sedan 2002. Det är istället bland sällan-läsarna den största minskningen tar sig uttryck, där vi sett ett tapp från 53 procent år 2005 till 37 procent år 2009. Även om kvällstidningsläsningen i allmänhet har minskat så skiljer sig utvecklingen mellan olika sociala grupper. Tabell 1 utgör en fördjupande analys av förändringsmönster i svenskarnas regelbundna läsning av kvällspress på papper i olika samhällsgrupper.

Vi kan se att den totala nedgången från 1986 till 2009 är 23 procentenheter. Män är i större utsträckning än kvinnor regelbundna läsare, och över tid har det skett en relativt jämn nedgång bland dessa. Om vi ser till ålderskillnader framgår det tydligt att läsning av kvällstidning i pappersform år 1986 var vanligast bland yngre åldersgrupper, men mer begränsad hos de äldre. Detta mönster bestod under en längre tid, men under senare år utvecklats till det motsatta. När vi ser till årets resultat framgår att andelen regelbundna kvällstidningsläsare bland 16-29-åringar är 10 procent, jämfört med 22 procent bland 65-85-åringar. Det har skett en liten minskning i regelbunden användning bland de yngre, och en liten ökning bland de äldre.

Vad gäller förändringar hos grupper med olika utbildningsnivå framträder ett stabilt mönster; kvällstidningsläsning är mest utbredd bland de lågutbildade och minskar sedan hos de mer välutbildade grupperna. År 1986 var skillnaderna i kvällspressläsning markanta mellan olika samhällsklasser, men för 2009 så har merparten av dessa skillnader jämnats ut. Särskilt har läsningen minskat bland egenföretagare och tjänstemän. När vi slutligen ser till användning beroende på civilstånd kan vi vittna om en tendens till ökade skillnader under senare år, eftersom andelen regelbundna läsare bland ensamstående har minskat snabbare, låt vara att denna minskning stannat upp 2009.

...men långsiktig ökning i användning av kvällspress i digital form

Mitten av nittioalet var en tid då hemdatorn ännu inte hade fått ett genomslag och de som använde Internet fick rulla tummarna åtskilliga varv eftersom modemen levererade sidor med hastigheter omkring 16-32 kb/s. Det var vidare en tid

då aktörer inom tidningsbranschen trodde att nästa stora digitala satsning skulle bli att leverera innehåll via CD-rom. Så blev det inte. Istället började den svenska tidningsbranschen etablera sig med "tidningar" på nätet. Först ut var Aftonbladet, som hösten 1994 började publicera sina kulturnyheter online. Redan året därpå publicerade såväl Aftonbladet som Expressen dagliga nätnyheter, och Expressen anställde Sveriges första nättidningsjournalist. Även flera lokaltidningar följde med i dessa spår, varav den första lokaltidningen online var Helsingborgs Dagblad.

SOM-institutet började mäta svenskarnas nätnyhetsvanor genom den årliga nationella SOM-undersökningen år 1998. Från detta år finns frågor om användning av såväl Aftonbladet som Expressen både i tryckt och i digital form (vilka tillsammans med GT/Kvällsposten utgör svensk kvällspress). I figur 2 jämförs svenskarnas vanor av att läsa Aftonbladet respektive Expressen på Internet med vanorna av att läsa papperstidningen.

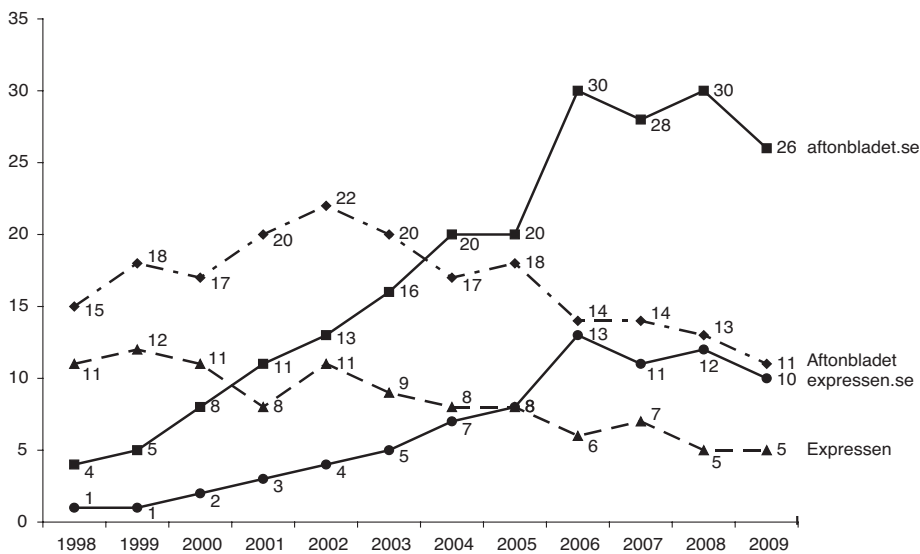
År 1998 läste 15 procent av svenskarna regelbundet Aftonbladet i pappersform, och 4 procent läste dess nyheter på Internet. Motsvarande siffror 1998 för Expressen var 11 respektive 1 procent. Den utveckling som skett sedan dess har omkullkastat situationen helt. Under denna tidsperiod urskiljer vi två olika faser för Aftonbladet. Den första ägde rum mellan 1998 och 2002, då andelen användare av Aftonbladet i såväl papper som nät kontinuerligt ökade. Det var en period då man kunde tala om att de olika kanalerna stärkte varandra: nättidningen tycktes bidra till ökad användning även av papperstidningsläsning. Man tog en del marknadsandelar från Expressen, som under denna tid fick se sin andel regelbundna papperstidningsläsare sjunka.

År 2003 gick Aftonbladet in i fas 2, som kännetecknas av att användningen av nättidningen fortsatte att öka samtidigt som papperstidningen började minska. År 2004 skedde ett historiskt genombrott genom att andelen regelbundna användare av Aftonbladet.se för första gången översteg den för Aftonbladet på papper. Redan år 2007 var andelen nätanvändare dubbelt så stor, och detta utvecklingsmönster har sedan fortsatt att förstärkas. Även för Expressens del har nättidningen passerat papperstidningen i andel regelbundna läsare, vilket skedde år 2006. Liknande mönster framträder här, genom att gapet i användning av papper respektive nät har accentuerats över tid.

Resultaten från figur 2 illustrerar nedgången i tryckta kanaler och uppgången i digitala kanaler under tidsperioden. Det kan inte med säkerhet fastställas att de som slutar läsa tidningen på papper i praktiken gått över till att läsa den digitalt, även om det troligtvis förhåller sig på det sättet. För 2009 ser vi en nedgång i den regelbundna användningen av såväl Aftonbladets som Expressens nyhetssajter. Vad gäller aftonbladet.se handlar det om en minskning från 30 till 26 procent, och för expressen.se är minskningen från 12 till 10 procent. Liknande resultat framkommer i andra enkätbaserade mätningar (Mediebarometern, 2010), medan de mätningar av antal unika webbläsare KiaIndex gör däremot pekar mot en viss ökad användning.² Skillnaderna i resultat torde delvis kunna förklaras olika metodansatser, bland annat vaneanvändning i förhållande till registrerad räckvidd, och typ av urvalsram. En

möjlig förklaring till nedgången i SOM-undersökningen är att svenskarna upplever man att man minskat sin användning av nätnyheter något eftersom man i större utsträckning nyttjar sociala medier.

Figur 2 Regelbunden läsning av Aftonbladet respektive Expressen i tryckt och digital form 1998-2009 (procent)

Kommentar: Med regelbunden läsning avses minst 3 dagar i veckan. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen för respektive år.

Frågan om hur olika nyhetsmediekanaler används, som bas och komplement, är en intressant teoretisk fråga för forskare. Med anledning av detta är det av intresse att empiriskt belysa huruvida läsarna endast tar del av papperstidningen respektive nättidningen, eller både och. Vid vårt första jämförelsepunkt (2006) var det 5 procent av allmänheten som regelbundet tog del av Aftonbladet både på papper och i digital form, medan 25 procent läste nätversionen regelbundet men papperstidningen mer sällan. År 2009 hade andelarna minskat till 3 respektive 24 procent. För Expressens del ligger nivån mer stabilt kring 1 respektive 10 procent för de fyra åren. Andelen som läser papperstidningen mera regelbundet än nättidningen ligger stabilt på kring 8 procent för Aftonbladet. För Expressens del hamnar nivån kring 5 procent. På det hela taget framgår att det är ytterst få som regelbundet tar del av både nät och papper, men att andelen regelbundna nättidningsläsare som tar del av kvällstidningen i pappersform någon gång då och då är tämligen stor.

En annan aspekt på utvecklingen av kvällstidningarna är i vilken utsträckning man kombinerar ett varumärke med ett annat, för såväl papper som nät. Tabell 2 visar därför andelen av nättidningsanvändarna som också tar del av papperstidningarna, dels av det egna varumärket, dels av det konkurrerande varumärket. En slutsats är att regelbunden läsning av Aftonbladet i tryckt form är i princip lika stor/liten oavsett om man använder Aftonbladet.se regelbundet, sällan eller inte alls. Samma mönster framträder vad gäller Expressen.

Tabell 2 Användning av olika kanaler år 2009 som indikator för varumärkeslojalitet (procent)

	Aftonbladet.se			Expressen.se		
	Regelbundet	Mer sällan	Aldrig	Regelbundet	Mer sällan	Aldrig
Aftonbladet						
Regelbundet	10	10	12	10	9	12
Mer sällan	62	63	43	57	69	47
Aldrig	28	27	45	34	23	41
Expressen						
Regelbundet	5	4	7	8	6	5
Mer sällan	49	51	40	56	66	36
Aldrig	46	45	54	36	28	60
Antal svar	853	918	1498	333	834	2102

Kommentar: Med regelbundet avses minst 3 dagar i veckan. **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2009.

När det gäller kombinerad användning av konkurrentens nyhetsplattform framträder några intressanta mönster. Bland användare av Aftonbladet.se är den regelbundna läsningen av Expressen i pappersform inte oväntat vanligast hos dem som aldrig använder Aftonbladet.se. Vad gäller Expressen.se däremot är andelen regelbundna läsare av Expressen i pappersform högst bland dem som även använder Expressen.se. Tittar vi närmare på hur nättidningsanvändare av en den ena tidningen använder konkurrentens papperstidning kan vi se att andelen regelbundna läsare av Aftonbladet i pappersform är dubbel så stor bland läsarna av Expressen.se som bland dem som läser Expressen i pappersform. Vår slutsats är att kopplingen mellan Expressen i pappersform och Expressen.se är betydligt starkare än kopplingen mellan Aftonbladet och Aftonbladet.se. Den slutsats man kan dra utifrån detta är att Expressens nättidningsanvändare har en högre varumärkeslojalitet än läsarna av Aftonbladet.se. En annan tolkning av resultaten är att Aftonbladet.se helt enkelt har lyckats bättre med att skapa sitt eget varumärke som den stora digitala nyhetstidningen

och därmed inte längre uppfattas som kopplad till papperstidningen, något som Expressen.se ännu så länge inte lyckats uppnå.

Ökad samlad räckvidd för mediehusen?

Räckvidd handlar om hur många unika individer man når, och kan ses som en valuta för nyhetsmedier i sitt erbjudande gentemot annonsörer. Stor räckvidd inom en geografiskt avgränsad marknad eller attraktiv målgrupp stärker mediet sin position på annonsmarknaden. Kvällspressens räckvidd genom papperstidningen har kontinuerligt minskat, samtidigt som den ökat via nättidningen. Dessa förändringar är särskilt påtagliga i vissa grupper, och det har betonats att det blir allt viktigare att befästa tidningens varumärke bland de yngre genom att finnas med på Internet (Hadenius, Weibull och Wadbring 2008).

Något som utifrån detta perspektiv blir intressant är i vilken grad kvällstidningarnas satsningar på Internet leder till att nya grupper av läsare kommer till - eller om det är dessa satsningar som bidrar till nedgången i läsning av kvällstidningarnas pappersversioner. I ett försök att besvara dessa frågor görs en systematisk jämförelse mellan dels läsning av pappers- och nättidningar för Aftonbladet respektive Expressen. I tabell 4 sammanfattas den regelbundna kvällstidningsläsningen på papper och internet i olika samhällsgrupper.

När det gäller användning bland män och kvinnor ser vi att läsning av papperstidningen under 2009 är lika omfattande bland män och kvinnor för de respektive tidningarna, men att det för Aftonbladet tidigare år skiljt sig åt väsentligt. En sådan skillnad har också funnits, och finns kvar, när det gäller användning av nättidningarna. Män har under hela tidsperioden tagit del av nyheter online i större omfattning än kvinnor. En annan trend är att 16-49 åringar i störst utsträckning upphört med regelbunden läsning av kvällstidningen i pappersform, men samtidigt är de som klart mest ökat sin användning online.

Vad gäller användning efter utbildningsnivå kan vi se två tämligen tydliga mönster. Över tid minskar läsningen av papperstidningen allra mest bland de med högre utbildningsnivå, samtidigt som användningen av nättidningen ökar mest i denna grupp. Dessa resultat pekar mot att klyftan mellan hög- och lågutbildades fokus på papper och digital kvällspressanvändning växer över tid. När det kommer till subjektiv klass finner vi tämligen tydliga resultat för både Aftonbladet och Expressen. Över tid sker relativt jämna minskningarna i läsning av papperstidningen, och relativt jämna ökningarna i användningen av nättidningen. För båda tidningshusen är nättidningsanvändningen störst hos tjänstemän och högre tjänstemän. Vad gäller papperstidningsläsning har dock Aftonbladet, till skillnad från Expressen, sin största andel av läsare bland arbetarklassen.

För att svara på frågan huruvida nätversionerna faktiskt är ett tillskott till den totala tidningsmarknaden är det nödvändigt att se på den samlade användningen. Här kan vi notera att de båda kvällstidningarna skiljer sig åt i flera avseenden (se tabell 4).

Tabell 3 Regelbunden läsning av Aftonbladet respektive Expressen på papper och på Internet bland olika grupper 2005-2009 (procent)

	Aftonbladet					Expressen									
	papper		Internet			papper		Internet							
	'05	'06	'07	'08	'09	'05	'06	'07	'08	'09	'05	'06	'07	'08	'09
Totalt	16	14	11	12	11	20	30	26	26	26	7	6	6	5	5
Kön															
Man	14	15	13	18	11	23	35	29	30	30	9	6	6	5	5
Kvinna	18	13	10	8	11	18	26	23	23	23	6	6	6	4	5
Ålder															
16-29 år	17	15	14	10	8	28	44	44	39	38	6	7	6	4	2
30-49 år	16	15	11	14	10	28	43	33	36	36	6	6	5	5	4
50-64 år	18	15	13	15	13	18	25	22	21	24	9	7	9	5	6
65-85 år	14	13	8	10	11	5	9	6	6	8	8	5	4	5	8
Utbildning															
Låg	19	19	16	17	16	12	16	12	13	11	9	7	6	5	8
Medellåg	20	17	14	12	12	22	36	29	33	30	9	7	7	5	7
Medelhög	12	13	11	11	10	30	33	32	33	32	6	7	5	4	4
Hög	9	6	5	5	5	20	37	29	25	30	4	4	5	2	3
Subjektiv klass															
Arbetare	21	20	18	16	14	18	29	25	26	25	8	7	8	4	5
Tjänsteman	12	12	7	12	9	25	35	29	33	32	7	6	4	5	6
Högre tjänstem	8	6	5	6	6	25	36	32	28	29	6	4	4	3	3
Egen företagare	14	13	10	11	8	13	24	19	19	21	11	9	6	6	7

Kommentar: Urvalet innefattar såväl svenska som ickesvenska medborgare i åldrarna 15-85 år. Med regelbunden läsning avses läsning minst 3 dagar per vecka. I 2006 års undersökningsformulär ändrades skalan och 2007 års undersökningsformulär gjordes frågan om helt, vilket troligtvis kan förklara de kraftiga svängningarna dessa år. För 2009 avser kategorin 15-29 år åldersspannet 16-29 år. **Källa:** Respektive års nationella SOM-undersökning.

Tabell 4 Regelbunden läsning av Aftonbladet respektive Expressen på papper och/eller på Internet 2000-2009 (procent läsare minst tre gånger i veckan)

	'00	'01	'02	'03	'04	'05	'06	'07	'08	'09	Diff
endast på papper											
Aftonbladet	15	14	17	15	13	11	8	8	12	11	-4
Expressen	11	6	9	8	7	7	5	5	5	5	-6
endast på Internet											
Aftonbladet	5	6	7	12	15	16	25	22	26	26	21
Expressen	2	2	2	4	6	7	11	9	11	10	8
antingen på papper och/eller Internet											
Aftonbladet	22	25	30	32	33	31	39	33	35	34	12
Expressen	13	9	13	13	14	15	17	14	15	15	2
både på papper och Internet											
Aftonbladet	3	5	6	5	5	5	6	4	3	10	7
Expressen	1	1	2	1	1	2	2	1	1	8	0
varken på papper eller Internet											
Aftonbladet	78	75	70	68	67	69	61	67	65	66	-12
Expressen	87	91	87	87	86	85	83	86	86	85	-2

Kommentar: Resultaten avser läsning av Aftonbladet och Expressen på papper respektive på Internet minst 3 dagar per vecka. Raden 'antingen på papper och/eller på Internet' visar andelen regelbundna tidningsläsare för respektive kvällstidning totalt för både papper och Internet, dvs. samtliga kombinationer av läsande för papper och Internet. Differensen anger högst uppmätta skillnad. **Källa:** Respektive års nationella SOM-undersökning.

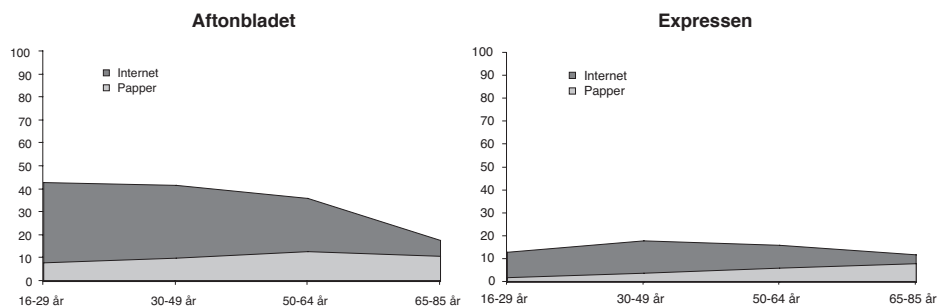
De senaste fyra åren har det varit omkring dubbelt så många svenskar som uppger att de endast läser Aftonbladet eller Expressen på internet jämfört med dem som uppger att de läser tidningarna i pappersform. Intressant att notera är läsandet av Aftonbladet i pappersform avtog under 2006 och 2007, men sedan dess återvänt till 2005 års nivåer. Kategorin som inte läser de båda kvällstidningarna vare sig på papper eller på nätet har under de tre senaste åren legat stabilt kring 66 procent för Aftonbladet och 85 procent för Expressen.

Det mest anmärkningsvärda och möjligen något oväntade resultatet är att tidningarnas nätversioner i och för sig kompenserar papperstidningarna vad gäller regelbundet läsande, men att den samlade läsningen på papper och nät faktiskt nådde sin kulmen 2006, och sedan dess stabiliserats på en nivå strax under. I figur 2 kunde vi se att det totala regelbundna läsandet av Aftonbladet i pappersformat

hamnade på 11 procent och för Expressen på 5 procent. När vi istället slår ihop samtliga kombinationer av regelbundet läsande ser vi att tidningarnas nätversioner bidrar med ett ansevärt tillskott om ungefär två tredjedelar till den totala kvällstidningsmarknaden – från 5 till 15 procent regelbundna läsare för Expressen och från 13 till 34 procent för Aftonbladet. Tittar vi sedan på det samlade läsandet för både papper och nät över tid så går det emellertid att konstatera att ökningen är förhållandevis liten.

När samtliga kombinationer av regelbundet läsande av både pappers- och nätversioner förs in i analysen av regelbundet läsande av Aftonbladet och Expressen i olika åldersgrupper märks skillnaderna mellan de båda kvällstidningarna tydligast (se figur 4).

Figur 4 Tillskott av regelbunden tidningsläsning på Internet för Aftonbladet och Expressen i olika åldersgrupper (procent)

Kommentar: Figuren visar andel regelbundna tidningsläsare på papper och hur andelen totala regelbundna läsare ökar vid komplettering med regelbundna tidningsläsare på papper och/eller på Internet. **Antal svar:** totalt antal svar för Aftonbladet respektive Expressen i de olika åldersgrupperna är 16-29 år (542) 30-49 år (1002) 50-64 år (918) 65-85 år (807) **Källa:** 2009 års nationella SOM-undersökning

Både för Aftonbladet och Expressen är det tydligt att nätversionerna bidrar med ett tillskott till den totala räckvidden. läsandet av papperstidningarna. Samtidigt visar figuren på relativt stora skillnader mellan Aftonbladet och Expressen i hur omfattande detta tillskott i realiteten är. För Aftonbladet innebär läsandet av nätversionen en fyrdubbling av det totala regelbundna läsandet i åldersgrupperna 16-29 år och 30-49 år (+35 respektive +32 procentenheter). För Expressen ser kompensationen lite annorlunda ut och befinner sig på helt andra nivåer. Här sker en flerdubbling av det regelbundna läsandet i ålderskategorierna 16-29 år (+9 procentenheter) och 30-49 år (+14 procentenheter), men nivåerna är väsentligt lägre än för Aftonbladet. Dessa mönster känns igen från föregående års analys (Färdigh & Westlund, 2009). Resultaten pekar återigen på att det framförallt är Aftonbladet som ligger bakom

kompensationen/ tillskottet till den totala regelbundna kvällstidningsläsningen. Aftonbladet.se har en bred spridning i olika regioner, vilket kan förklaras av att den är mycket mer än en nättidning, den är att betrakta vid en interaktiv, bred och uppdaterad informationssajt.

Framväxten av en ny ”kvällspress”

Vi har i kapitlet behandlat tre huvudfrågor. Den första frågan handlade om hur det regelbundna användandet av kvällspressens tryckta och digitala kanaler har förändrats för olika samhällsgrupper över tid. På en övergripande nivå är svaret enkelt, användningen av kvällspressens nätversioner ökar bland i stort sett samtliga samhällsgrupper. De inbördes skillnaderna mellan grupperna kvarstår. Den andra frågan avsåg belysa eventuella skillnader i utvecklingsmönster mellan Aftonbladet och Expressen, och här kan vi konstatera att dessa har liknande karaktär, om än att de ligger på olika nivåer. Den tredje frågan var huruvida den samlade kvällspressläsningen har ökat eller minskat genom flerkanalpubliceringen. Det har definitivt skett en ökning, och denna är särskilt påtaglig bland åldrarna 16-49 år.

På det hela taget har nätversionerna kommit att utgöra mer än ett komplement till kvällstidningarnas pappersversioner totalt och i olika samhällsgrupper. Denna analys av användningsmönster pekar mot, liksom föregående års analys, att nättidningen faktiskt blivit den egentliga huvudprodukten för såväl Aftonbladet som Expressen. Kvällspressen har därmed en skiftande karaktär, för i sin digitala form är dessa nättidningar mycket mer än bara nyhetsmedier. Detta beror mycket på deras nyttjande av web 2.0 funktioner.

Kring frågan om vad svenskar gör med kvällspressen just nu, och bakåt i tiden, kan vi vittna om långtgående neråtgående trend för papper, och uppgång för digitalt. Under de senaste åren har dessa utvecklingstrender stabiliserats något. Resultaten i denna artikel vittnar om den starka position kvällspressens nättidningar intagit, sett ur ett användarperspektiv. Det är vanligt att man i den gängse debatten säger att nättidningen är ett komplement till papperstidningen. För svensk kvällspress del ser vi emellertid numera snarast ett motsatt mönster där nättidningen används i klart högre utsträckning än dess motsats i tryckt form. Ur ett sådant perspektiv anser vi att resultaten kan tolkas som att nätnyhetssajterna har ersatt den tryckta tidningen. Man kan tala i termer av att det skett en kannibalisering som en följd av flerkanalpubliceringen av nyheter i både papper och digitalt.

Å andra sidan började papperstidningarnas minskning före det att digitala motsvarigheter introducerades på Internet, vilket talar för att ett minskande regelbundet läsande kvällspressen hade skett oavsett publicering på Internet. Samtidigt hade kanske nedgången i papperstidningsläsning varit ännu högre om det inte hade varit för just nätnyhetssajternas spridning. På det hela taget bevittnar vi en framväxt av en ny typ av ”kvällspress”, vars medielogik är knuten till såväl tryckta som digitala distributionsformer, där det är den senare som ökar sin andel i alla grupper av läsare och är

på väg att bli de viktigaste nationella digitalmedierna. Hur denna nya digitalpress fortsättningsvis kommer att användas får utläsas i framtida SOM-undersökningar.

Oavsett hur man väljer att tolka resultaten i det här kapitlet så kvarstår det faktum att den kanal som genererar de största intäkterna och därför också kan anses vara kvällstidningarnas huvudprodukt är papperstidningen. Enligt respektive företags senaste årsredovisningar från 2008 gjorde båda kvällstidningarna bra resultat. Expressen gjorde rentav sitt näst bästa resultat genom tiderna. Kring intäkter från Internet står det emellertid klart att svensk press ligger efter, de största ökningarna kommer istället från sökordsmarknaden (Melesko, 2010). Att frågan om affärsmodeller för ökad lönsamhet genom digitala medier har seglat upp i prioritet på agendan är därför knappast förvånande. Utveckling av sådana lösningar är sannolikt det svar vi skulle få om vi skulle fråga kvällspressens ledningsgrupper vad de gör just nu.

Noter

- ¹ Notera att kriteriet för att räknas som regelbunden tidningsläsare är något lägre för kvällstidningsläsning än för morgontidningsläsning (3 respektive 5 dagar i veckan) och har använts i samtliga SOM-undersökningar.
- ² De mätningar av unika webbläsare per vecka som KiaIndex gör kan vi notera en ökning om drygt 14 procent för Aftonbladet och drygt 10 procent för Expressen mellan höstveckan 45 för år 2009 jämfört med samma vecka 2008.

Referenser

- Ahrne, Göran, Christine Roman och Mats Fransén (2008) *Det sociala landskapet – en sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Korpen.
- Andersson, Ulrika (2007) *Fokus på unga vuxna – Sociala förändringar och växande medieutbud skapar nya medievanor bland unga*. Arbetsrapport nr. 46. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.
- Elvestad, Eiri. och Arild, Blekesaune (2008). 'Newspaper readers in Europe: a multilevel study of individual and national differences', *European Journal of Communication*, Vol. 23(4), pp. 425-447
- Färdigh, Mathias A. och Oscar Westlund (2008) "Kvällstidningsläsning på papper och digitalt". I Holmberg, Sören och Lennart Weibull (red.) *Svensk höst Skilda världar – Trettiofyra kapitel om politik, medier och samhälle*. Göteborg: SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Melesko, Stefan (2010) "Press under press", Inger Jalakas (red) *Press under press*, Publicistklubbens årsbok, Stockholm
- Nordicom-Sveriges Mediebarometer 2009 (2010) Ulla Carlsson (red) Nordicom Sverige

- Hadenius, Stig., Lennart Weibull och Ingela Wadbring (2008) *Massmedier – press, radio och tv I den digitala tidsåldern*, Ekerlids förlag, Falun
- Salzman, Catherine (2007) "Editorial Board Forum: Management Challenges and Research Issues", *International Journal on Media Management*, 9:3, 87-93.
- Scholz, Christian och Uwe Eisenbeis (2008) *Looking to the future of modern media management – changes, challenges, opportunities*, Formalpress, Lisboa
- Wadbring, Ingela (2005) "Strukturer och kulturer". I Bergström, Annika, Ingela Wadbring och Lennart Weibull (red.) *Nypressat – Ett kvartssekel med svenska dagstidningsläsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.
- World Association of Newspapers and IFRA (2009) *Charting the course for newspapers*, Strategy report, Volume 9, number 3, December 2009
- Wilberg, Erik (2009) *Media future and change study 2009 – a study of Nordic media houses*, World Association of Newspapers and IFRA
- Westlund, Oscar (2010) "Kamp med nya villkor", Inger Jalakas (red), *Press under press*, Publicistisk årsbok 2009, Stockholm
- Westlund, Oscar och Mathias A Färdigh (2010) *Press under pressure*, paper presented at the IX World Media Economics and Management Conference, June 2010, Bogotá, Colombia

MEDIERS VÄRDE FÖR OLIKA GENERATIONER

INGELA WADBRING OCH ANNIKA BERGSTRÖM

Att ha ett medium i sitt hushåll innebär i princip alltid en kostnad. En morgontidning medför en abonnemangskostnad medan såväl tv som internet dels kräver en ekonomisk investering i själva tekniken, dels att man betalar licensavgifter/abbonemangavgifter. I normalfallet har vi idag såväl fast som mobilt telefonabonnemang, och båda innebär en kostnad. På det stora hela har medierna kommit att utgöra en allt större kostnad för hushållen, särskilt tydligt är detta för kommunikationstekniker som mobiltelefon (Mankila 2008).

Vår utgångspunkt är att ett medium som finns i ett hushåll på ett eller annat sätt är aktivt valt – det har inte bara hamnat där av en slump. Innehav, användning och värdering är emellertid inte samma sak även om begreppen är mycket nära sammanlänkade med varandra (Gustafsson & Weibull 1990). Det kan vara ena parten i ett hushåll som vill ha och använder mediet, medan andra parten vare sig vill ha eller använder det. Olika medier har olika betydelser i människors liv, fyller olika funktioner och de används vid olika tidpunkter för olika saker (jfr övriga mediekapitel i denna bok).

En av de viktigaste faktorerna som förklarar innehav och användning av medier är ålder. Det gäller inte bara i bemärkelsen vilken livsfas man befinner sig i, utan också vilka förutsättningar man vuxit upp under och som präglar de vanor man etablerar senare i livet (se Nilsson 2005 samt Aroldi & Colombo 2007). Översatt till medievärlden har man olika medieerfarenheter beroende på när man är född. De äldsta är uppvuxna med enbart radio, en stor grupp fick tillgång till public service-tv i sitt hem under uppväxten, de som växte upp i slutet av 1980-talet fick kommersiell radio och tv som en självklar del av medieutbudet och personer födda under tidigt 1990-tal tar datorer och internet för givet. Även om hela befolkningen får tillgång till nya medier och kanaler används de olika; det man vuxit upp med blir ett naturligt inslag i vardagen (Andersson & Wadbring 2008).

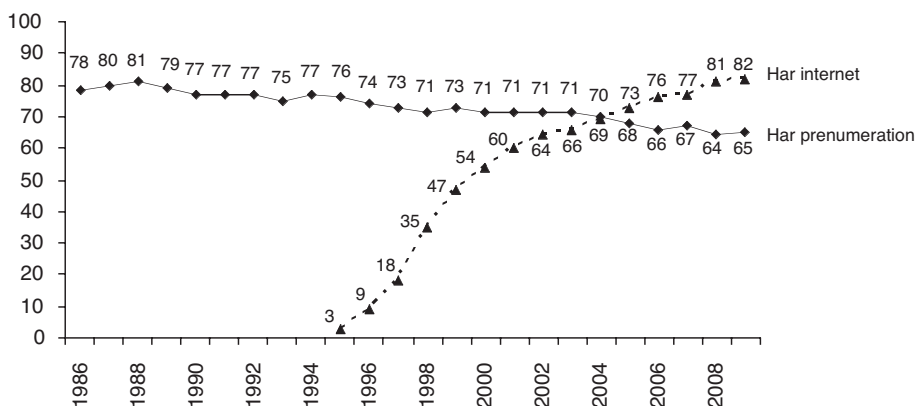
Vi vet däremot mindre om hur olika generationer värderar olika medier. Vårt syfte med det här kapitlet är därför att utifrån ett generationsperspektiv analysera mediers värde. Det är rimligt att tänka sig att medier värderas olika beroende på hur gammal man är och vad som därmed funnits tillgängligt under den viktiga uppväxtfasen. Värde analyseras dels genom innehav, dels genom prisvärdhet.

Att ha eller inte ha

Många svenska hushåll har tillgång till olika medier som hushållets medlemmar väljer att betala för. Vi har här valt att analysera två medieformer som definitivt

tillhör olika mediegenerationer: morgontidningsprenumeration och internet. Tidningsprenumerationer har funnits mer än 100 år längre än internet, och för dagens äldre är det lika självklart att ha en prenumeration i hushållet som det är för dagens yngre att ha internet (Andersson & Wadbring 2008). Runt två tredjedelar av de svenska hushållen abonnerar på en morgontidning och åtta av tio har idag tillgång till internet (figur 1).

Figur 1 Andel som har tillgång till internet respektive har en prenumeration i hushållet, 1986-2009 (procent)

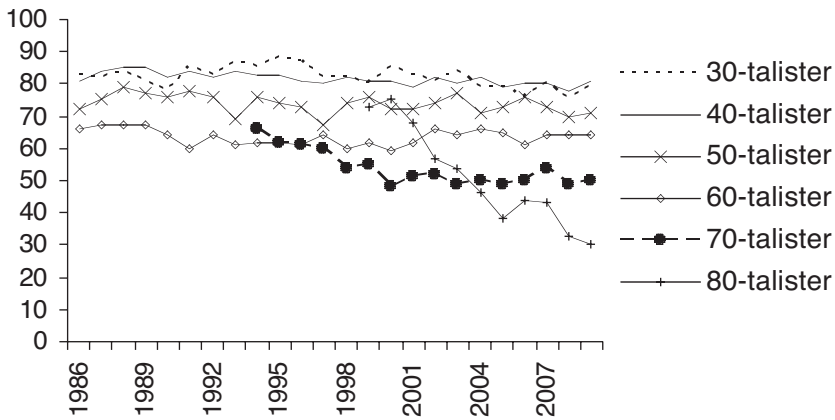

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2009.

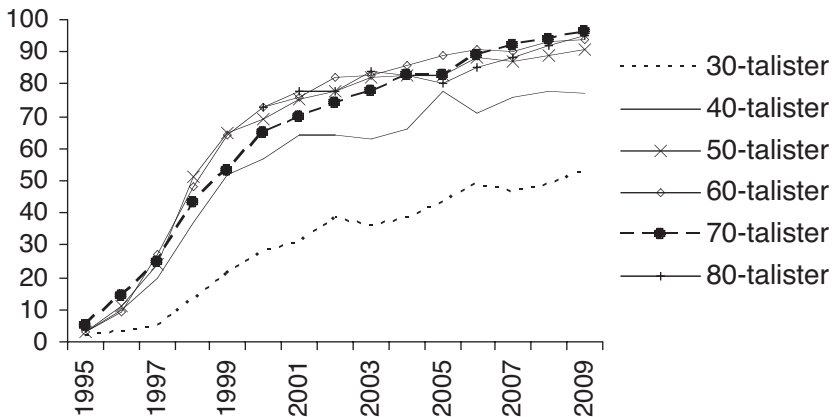
Utvecklingen över tid har gått åt olika håll för de båda medierna. Sedan 1986 har andelen hushåll med tidningsprenumeration minskat med cirka 15 procentandelar och sedan mitten av 1990-talet har andelen hushåll med tillgång till internet gått från ett par procent till dryga 80. När man betraktar just den här utvecklingen måste man ha i minnet att internet också innebär att man har tillgång till en dagstidning då ju de flesta svenska tidningar idag publicerar sig på nätet.

Tillgången till olika medier skiljer sig när man jämför olika grupper i samhället. Som redan nämnts är ålder och generationstillhörighet en avgörande faktor – om än inte den enda viktiga faktorn – och i figur 2a och 2b framgår det tydligt att morgontidningen är stark bland 30-talister, men i jämförelse mycket svag bland 80-talisterna. Förhållandet är det omvända för internet, där i stort sett alla 80-talister har tillgång jämfört med runt 50 procent för 30-talisterna.

Figur 2a Andel som har tillgång till i tidningsprenumeration i hushållet efter generationstillhörighet, 1986-2009 (procent)

Figur 2b Andel som har tillgång till internet i hushållet efter generationstillhörighet, 1995-2008 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen respektive år.

De som är födda på 1930-talet är idag pensionärer och i snitt 75 år gamla. 60-talisterna var år 2009 i genomsnitt 45 år gamla medan 80-talisterna var 25. En specialanalys av hur prenumerationsgraden sett ut bland 25-åringar i olika generationer och hur den ser för samma generation idag pekar mot att det beteende som vi har i 25-års-

åldern följer med oss i vuxen ålder (tabell 1). Mycket tyder på att 80-talisterna inte skulle komma att prenumerera i någon högre grad, utan ligga på en nivå om cirka 30 procent. Vi kan också anta att 90-talisterna kommer att ligga än lägre, eftersom skillnaden per generation varit cirka 10 procentenheter.

Tabell 1 Prenumerationsandel i olika generationer: vid 25 års ålder och hösten 2009 (procent)

	Prenumeration i 25-årsåldern	Prenumeration hösten 2009
60-talister (i genomsnitt 25 år i slutet av 1980-talet)	67	66
70-talister (i genomsnitt 25 år i slutet av 1990-talet)	55	50
80-talister (i genomsnitt 25 år i 2009 års undersökning)	30	-

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 1986-2009.

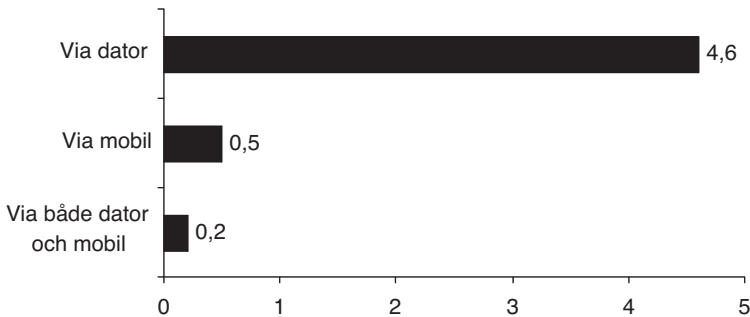
Motsvarande analys är ännu inte möjlig att göra för internet eftersom mediet är alltför nytt. En analys av hur läsningen av tidningar på nätet ser ut i olika åldersgrupper återfinns i Bergströms och Wadbrings kapitel om tidningsläsning i denna bok.

Betalningsvilja för digitala nyheter

Internet har också gett upphov till ett nygammalt fenomen: att man kan prenumerera på nyheter, nu i digital form, och man väljer själv vilka nyheter man vill följa. Precis som för morgontidning är det alltså ett aktivt val att prenumerera, men till skillnad från en morgontidning är det mer skraddarsytt och dessutom ofta gratis. I både datorn och mobilen kan man prenumerera på uppdateringar av allmänna men också specifika nyheter som sportresultat eller väder. Det kan ske via så kallade RSS-flöden, e-post etc.

Än så länge är intresset för prenumererade, digitala nyheter förhållandevis litet. Det var runt fem procent av befolkningen som hade någon typ av prenumeration på nyheter till sin dator eller mobil hösten 2009 (figur 3). Relativt nyhetsanvändningen på nätet eller dagstidningsläsning på papper är det naturligtvis en mycket låg andel. Å andra sidan har den allmänna nyhetsläsningen i mobilen ökat kraftigt det senaste året; digitala nyheter behöver ju inte vara prenumererade (se Oscar Westlunds kapitel om nyheter i mobilen i denna bok). Och om man räknar om de fem procenten till antal personer betyder det att förhållandevis många prenumererar på digitala nyheter.

Figur 3 Andel av befolkningen som prenumererar på digitala nyheter, 2009 (procent)

Kommentar: Observera att decimaler i figuren indikerar en säkerhet i resultaten som egentligen inte finns.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

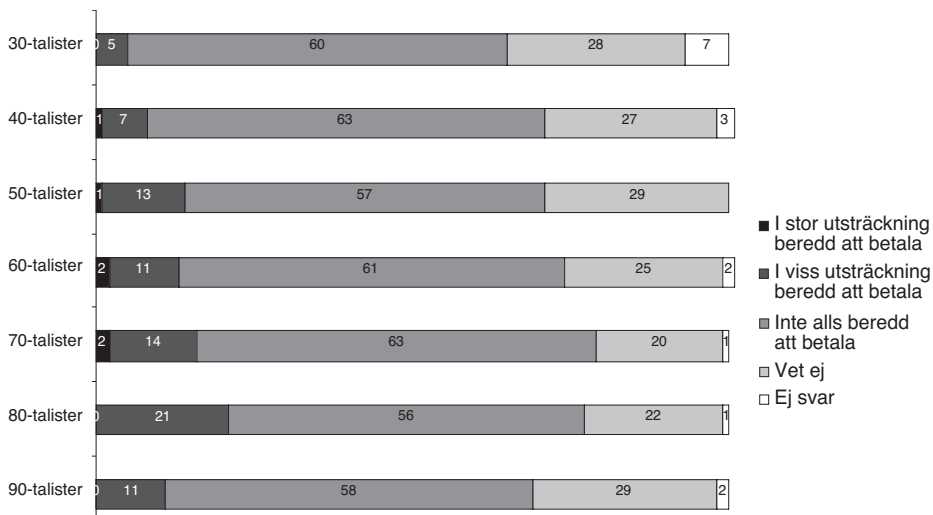
De nyheter som framför allt lockar de få digitala prenumeranterna är ekonomi (33 procent), allmänna nyheter (32), nöje (27), politik (11) samt sport (11). Och precis som för tidningsprenumeration och nyhetsanvändning på nätet är det vissa grupper som är mer benägna än andra att prenumerera på digitala nyheter. Analysunderlaget är av naturliga skäl litet, men tendenserna pekar tydligt mot samma typ av generationsskillnader som beskrivits ovan. Yngre generationer är något mer benägna att prenumerera på digitala nyheter än vad äldre generationer är. Men prenumerationsmönstren liknar även de användningsmönster vi känner igen från nyhetskonsument generellt (Sternvik 2009) – högt utbildade, tjänstemän, politiskt intresserade – och de mönster vi känner igen från användning av ny teknologi (se Bergströms kapitel i denna bok).

Många nyhetsdistributörer finns på nätet, men i stort sett alla har problem med lönsamheten. Publiken är ovillig att betala för nyheter på nätet och annonsintäkterna täcker inte kostnaderna. Redan från starten i mitten av 1990-talet har nätnyheter i stort sett varit gratis för användaren. Det har genom åren gjorts ett fåtal försök att ta betalt för allmänna nyheter, men de har inte fallit väl ut (*Medievärlden* löpande; Westlund 2003). Under 2009/2010 har flera utländska aktörer annonserat att de nu tänker börja ta betalt av användarna, men det handlar då i huvudsak om annat än nyheter – det löpande nyhetsmaterialet anses av de flesta vara omöjligt att ta betalt för.

Det är svårt att bedöma betalningsviljan hos människor. Det är lätt att ha en positiv attityd till att betala för något rent hypotetiskt, men många faktorer påverkar sedan vilken konsumtion som faktiskt sker (Mankila 2008). Vi har ändå gjort ett försök att ställa frågan om hur villig man är att betala för nyheter på internet. När den analyseras måste man ha i åtanke att svaren säkert är mer positiva än vad verkligheten sedan kommer att visa sig vara. Och ändå är det ett fåtal som kan tänka sig att

betala för nyheter på nätet. Nästan 60 procent av den svenska befolkningen säger sig direkt ovilliga att betala. En tiondel kan tänka sig att betala i viss utsträckning och ytterst få är villiga att i stor utsträckning betala för sin konsumtion.

Figur 4 Andel som är beredda att betala för nyheter på internet efter generationstillhörighet, 2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

När det gäller betalningsviljan för nätnyheter framträder vissa skillnader mellan yngre och äldre generationer (figur 4). 30-talisterna är i mycket liten utsträckning villiga att betala för nyheter på nätet medan betalningsviljan är mer utbredd bland framför allt 80-talister. Generationstillhörigheten har således viss betydelse. Det som i hög grad avgör betalningsviljan är dock själva vanan att läsa nyheter på nätet. Det är framför allt de som läser tidning på nätet som är beredda att betala medan mer sporadiska besökare är mer negativt inställda. Bland frekventa kvällstidningsläsare (6-7 dagar i veckan) på webben kan en fjärdedel tänka sig att betala, bland sällananvändare är siffran 10 procent. Bland dem som läser morgontidningen på nätet 5-7 dagar i veckan säger sig närmare en tredjedel vara villiga att betala för nyheterna jämfört med en av tio bland sällananvändarna. Givet att den gjorda mätningen endast ger en grov skattning är *tendensen* entydig: de som använder nyheter på nätet tycker i större utsträckning än andra att nyheterna är värda att betala för.

Tidigare undersökningar har visat att människor upplever det osäkert med betalningar så till vida att man inte vet vad man betalar för. Är det inloggning på hela sajten, ett slags prenumeration, eller betalar man för att läsa en viss tid, vissa artiklar

etc (jfr Westlund 2003)? Den här undersökningen ger inte svar på vad man lägger in i uttrycket ”betala för nyheter på nätet” vilket är ytterligare en osäkerhetsfaktor när resultaten ska tolkas. En allmän inställning i befolkningen är emellertid att nätnyheter bör vara gratis och det är dessutom det ojämförligt viktigaste kriteriet för vad som är viktigt ifråga om nyhetssajter (se Bergström 2010).

Prisvärda medier?

Att vilja betala för teknik och/eller abonnemang är ett sätt att visa att man värderar innehållet. Men valen kan vara mer eller mindre aktiva. Det finns många skäl till att införskaffa medier och medietekniker till hushållet. Vana och tradition är en förklaring till att många har en prenumeration i hushållet; har man vuxit upp med en prenumeration är det troligt att man skaffar en i sitt eget hushåll också (Nilsson, Ohlsson & Sternvik 2008). Det har också funnits en utbredd uppfattning om att tidning är något man ”måste” ha (se t.ex. Jansson 1998). Tv är självklart i de flesta hushåll och man hör sällan diskussioner om kostnader för själva hårdvaran, utan i så fall om licensfinansieringen. I takt med att tjänster on-demand blir allt viktigare kan man tänka sig att en sådan diskussion kan eskalera (jfr Jutterström 2008). Innehavet av betal-tv-kanaler kan i vissa fall förklaras så enkelt som att det ”ingår” i hyran för bostaden i många flerfamiljsboenden och således inte behöver vara ett aktivt val.

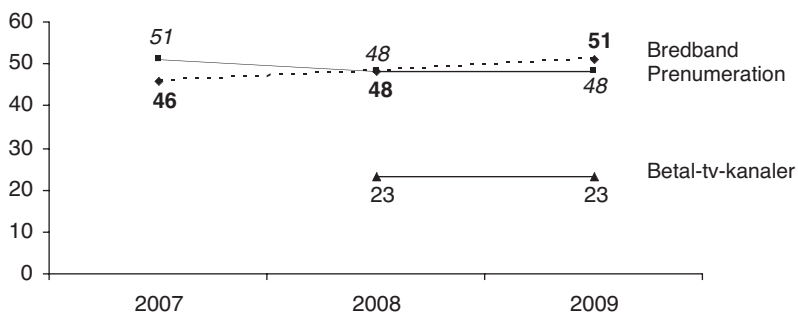
Då skälen till att ha olika medier eller distributionstekniker i hushållen kan variera är det intressant att studera hur man ser på värdet av det man betalar för. Är produkten prisvärd? Sedan 2007 har vi mätt hur prisvärt svarspersonerna anser tidningsprenumeration och bredband vara. I 2008 års undersökning tillkom även betal-tv-kanaler. Det är viktigt att poängtera att frågan i undersökningen inte avser några fasta priser och att den inte möjliggör för respondenterna att jämföra, utan förutsätter att de själva bedömer produkten relativt vad den kostar dem.

Runt hälften av befolkningen menar att tidning och bredband är mycket eller åtminstone ganska prisvärda. Ungefär hälften så många säger att betal-tv-kanaler är värda priset. Under de få år som prisvärdheten mätts har det skett mindre förändringar. Morgontidningen ansågs något mer prisvärd 2007, bredband något mindre (figur 5). Förändringarna är dock små och inte statistiskt säkerställda, utan ska enbart betraktas som tendenser. Å andra sidan är det väldigt rimliga tendenser; via ett bredband kan du få tillgång till hela världen, via en tidning får du oftast och mest tillgång till den lokala världen. Tidningen är dessutom begränsad till nyheter och visst featurematerial medan internet inte har nästan någon begränsning alls.

Prisvärdheten handlar både om betalningsförmåga och om attraktionskraft hos det som bedöms. När det gäller det senare kan man tänka sig att attraktionen – och därmed bedömningen av prisvärdhet – varierar beroende på vilken relation man har till respektive medium. Morgontidningen har exempelvis en relativt gammal publik medan bredband har lockat yngre. En generationsanalys liknande den ovan visar att runt två tredjedelar av 30-talisterna tycker att tidningen är prisvärd (figur

6). Motsvarande siffra för 80-talister är 25 procent. Det omvända förhållandet råder för bredband, där två av tio 30-talister bedömer det vara prisvärt jämfört med två tredjedelar bland 80-talister.

Figur 5 Andel av befolkningen som anser att bredband, tidningsprenumeration respektive betal-tv-kanaler är mycket eller ganska prisvärt, 2007-2009 (procent)

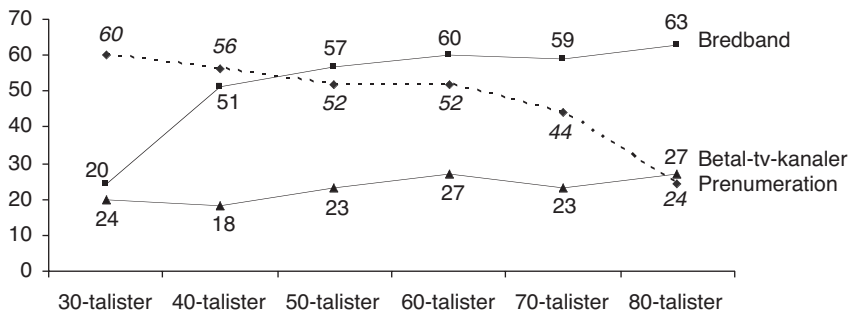

Kommentar: Betal-tv-kanaler mättes inte förrän år 2008.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007-2009.

För betal-tv-kanaler är skillnaderna inte alls lika stora mellan generationerna. Det är förvisso något färre i de äldre generationerna som upplever att de är prisvärda, men skillnaden är inte stor. En förklaring är troligen att de för många ingår i hyran och därför inte uppfattas som att man betalar för dem – då blir de också prisvärda.

Figur 6 Andel som tycker att bredband, tidningsprenumeration respektive betal-tv-kanaler är prisvärda efter generationstillhörighet, 2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009.

Som antydde ovan kan man förvänta sig att bedömningarna skiljer sig åt också beroende på om man använder mediet. Användare gör generellt sett mer positiva bedömningar, det har visat sig exempelvis i förtroendemätningar (Weibull 2007). Brukarna visar sig också vara mer positiva när det gäller att bedöma prisvärdhet. Bland dagliga läsare av morgontidningar anser 72 procent att tidningen är väl värd priset jämfört med 13 procent bland dem som läser tidningen mer sällan än varje vecka. Samma mönster finns för bredband där 64 procent av de dagliga internetanvändarna tycker att det är prisvärt jämfört med 40 procent för dem som använder nätet mer sällan än varje vecka. Bland dem som tittar på betal-tv dagligen är det 30 procent som tycker att betal-tv är prisvärt medan andelen för de som tittar mer sällan än varje vecka är 10 procent. Mönstret går igen.

Av detta kan man dra slutsatsen att användningen förvisso har betydelse för alla tre medietyperna men att uppfattningen om vad man får för priset man betalar i det närmaste är avgörande för tidningen, medan internetanvändning och tittande på betal-tv-kanaler i större utsträckning äger rum även om man inte tycker att det man betalar för är värt priset. Användning och värdering hänger således samman på olika sätt för olika medier.

Generationer av medier

Många betalar för abonnerad dagstidning, men ännu fler betalar för internet. De senare är en växande skara medan andelen tidningsabonnenter långsamt minskar. När man talar om att betala för internet är det den generella tillgången som avses. Resultaten som presenterats här tyder på att en uppkopplad dator i hushållet är något man med självklarhet betalar för, men nyhetsinnehållet bör vara gratis. I det ljuset är betalningsviljan för tryckta nyheter betydligt större. Här finns viss diskrepans beroende på vanan att använda nätnyheter: de mer frekventa användarna uttrycker sig något mer positiva till att betala för nyheterna. Bredband och tidningsprenumeration upplevs mer prisvärda än betal-tv, både i befolkningen som helhet och bland dem som använder respektive medium eller teknik.

Kapitlet har tydligt visat att olika generationer gör olika bedömningar när det gäller mediers pris och värde och också fattar olika beslut beträffande anskaffning av medier till hushållet. De medier som funnits i medielandskapet under uppväxten och de tidiga ungdomsåren prioriteras högre i hushållet när man blir äldre. Dagstidningen står högt i kurs vad gäller prisvärdhet och innehav bland 30-talister medan 70- och 80-talister i större utsträckning tagit till sig internet och bredband. Både innehav och bedömning av priset har starka samband med användning, vilket i sin tur är en generationsfråga. Andra vanor och beteenden – exempelvis läsning av gratistidningar eller nedladdning av musik och film – styrker de tendenser som framkommit i den här analysen: den generation som nu håller på att bli vuxen kännetecknas av låg betalningsvilja när det gäller medier och innehåll. I det perspektivet kan man tala om en uppväxande gratisgeneration, vilket naturligtvis skapar problem för innehållsdistributörer inom många olika områden, inte minst mediebranschen.

Referenser

- Andersson, Ulrika & Ingela Wadbring (2008) 'Användningen av medier i förändringens tidevarv', i H. Hvitfelt och G. Nygren (red) *På väg mot medievärlden 2020* Lund: Studentlitteratur.
- Aroldi, Piermarco & Fausto Colombo (2007) Generational belonging and mediascape in Europe. *Journal of Social Science Education* 1(6): 34-44.
- Bergström, Annika (2010) *Viktiga funktioner på nyhets sajter*. Göteborg: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Göteborgs universitet. PM nr. 79 från Dagspresskollegiet.
- Gustafsson, Karl Erik & Lennart Weibull (1990) *Mått på medier*. Göteborg: Handelshögskolan.
- Jansson, André (1998) 'Medieanvändning som medborgerlig plikt?', i S. Holmberg & L. Weibull (red). *Opinionssamhället* Göteborg, SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Jutterström, Christina (2008) *Fri television? Om public service i en ny medievärld*. Stockholm: Natur och kultur.
- Medievärlden* (löpande) www.medievarlden.se samt tryckt tidning
- Nilsson, Åsa (2005) Tidningsläsandets åldrar och generationer. I A. Bergström, I. Wadbring och L. Weibull (red) *Nypressat. Ett kvartsekel med svenska dagstidningsläsare*. Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa; Jonas Olsson & Josefine Sternvik (2008) 'Pressade tider för den prenumererade morgontidningen', i S. Holmberg & L. Weibull (red) *Skilda världar*. Göteborg: SOM-institutet.
- Mankila, Merja (2008) *Konsumtionsrapporten 2008*. Göteborg: Handelshögskolan vid Göteborgs universitet, Centrum för konsumentvetenskap.
- Sternvik, Josefine (2009) 'Medieobundna nyhetsvanor?' i S. Holmberg and L. Weibull (red) *Svensk höst*. Göteborg: SOM-institutet.
- Weibull, Lennart (2007) 'Medieförtroende och medieanvändning', i S. Holmberg & L. Weibull (red) *Det nya Sverige*. Göteborg: SOM-institutet.
- Westlund, Oscar (2003) *Betala för nyheter på nätet?.* Göteborg: Institutionen för journalistik och masskommunikation (JMG), Göteborgs universitet.

RADIOLYSSNANDE – BÅDE STABILITET OCH FÖRÄNDRING

JAN STRID

Vi säger ofta att vi lever i förändringen tidevarv. Det har man säkert alltid gjort men vi tycker kanske att det numera förändras fortare. Det gäller inte minst det som händer inom medieområdet. Men den intressanta frågan är vad som förändras och vad som är rämligen stabilt. När man överblickar den svenska radions utveckling under de senaste två decennierna kan vi å ena sidan hävda att mycket har förändrats men å andra sidan att det mesta är stabilt. Radioutbudet i form av antalet och typen av kanaler har under den tid vi undersökt svenskarnas radiovanor (varje år från 1986) förändrats kraftigt, från Sveriges Radios fyra kanaler före 1993 till minst åtta kanaler med i stort sett nationell täckning och stort antal lokala. Därefter har utbudet via andra distributionssätt ökat om inte oändligt så ganska nära, och fortsätter att öka. Dessutom uppstår nya kanaler och gamla försvinner. Men har vårt lyssnande förändrats? Det vi sett i våra mätningar av radiopubliken är att det är ungefär lika många som lyssnar på talade kanaler som tidigare och ungefär lika många som lyssnar på musikkanaler som tidigare, unga lyssnar på musik och äldre på tal (t ex Strid, 2007 och 2008). Dessutom lyssnar vi till ungefär lika många kanaler som tidigare under ungefär lika lång tid och vid samma tidpunkter då ju våra vanor när vi vaknar, går till jobbet/skolan, kommer hem och går och lägger oss är ungefär desamma som tidigare. Det är ytterst våra vanor som i hög grad bestämmer när och var vi lyssnar på radio – liksom hur vi använder medier (jfr Bjur, 2010) – och dessa är inte så föränderliga. Men den förändring som faktiskt sker inom medierna saknar givetvis inte betydelse hur vi väljer i det ökade medieutbudet (jfr Annika Bergströms och Ingela Wadbrings artikel om läsvanor i denna bok).

En annan aspekt av medieutvecklingen är att medier ändrar karaktär och distributionsform. När det gäller radion blir det mycket tydligt. Tidigare hade vi en eller flera radioapparater stationära eller bärbara. Men numera kan vi lyssna på radio i radioapparat, mobiltelefon, webbradio, mp3, ipod m fl. Detta innebär att vi skulle behöva göra om vissa frågor gällande radiolyssnande men då samtidigt förlora jämförelsen. I detta läge har vi valt att behålla frågan som den varit alltsedan 1986 och sedan via tillägsfrågor försöka fånga upp radiolyssnandet. Frågan tar också sikte mot vilken kanal man lyssnar på vilket innebär att vi förhoppningsvis fångar upp de som lyssnar på respektive kanal oavsett distributionsform. Vi är samtidigt medvetna om att sådana frågor blir allt svårare att besvara just på grund av den redovisade medieutvecklingen med bl a fler kanaler, men den metod som SOM-undersökningen

valt och som är inriktad på vilka kanaler allmänheten brukar lyssna på torde ändå spegla med vilka kanaler man identifierar sig.

Frågan som ställs i SOM-undersökningen är en så kallad vanefråga: hur ofta man brukar lyssna. Eftersom människors vanor är tämligen stabila och radiolyssnandet huvudsakligen äger rum i hemmet, på arbetet/i skolan och/eller i bilen torde människor också lättare kunna svara på vilka kanaler de brukar lyssna på. En vanefråga har däremot svårare att fånga upp de kanaler som man mera tillfälligt råkar lyssna på, t ex i varuhus eller annan offentlig miljö. Vi får därmed snarast en bild av hur lyssnarna orienterar sig i mediasystemet. Det bör dock tillfogas att vanor kommer med åren och ungdomars vanor inte är lika stabila som vuxnas något som möjligen kan göra att frågan uppfattas lite olika av unga människor jämfört med äldre (jfr Sternvik, 2009).

Radiolyssnandet 2009

Den fråga som gällde radiolyssnandet var vilka kanaler som de svarande brukade lyssna på och hur ofta de brukade lyssna. De fick ta ställning till de olika kanaler vi ställt upp, vilka är de någorlunda riksspridda samt en restkategori (annan radiokanal).

Tabell 1 Andel som brukar ta del av olika radiokanaler mer eller mindre regelbundet, hösten 2009 (procent)

Kanal	Dagligen	5-6ggr/v	3-4 ggr/v	1-2 ggr/v	Mer sällan	Aldrig	Summa procent
P1	13	3	5	7	26	46	100
P2	2	1	2	5	28	62	100
P3	5	3	7	12	34	39	100
P4	29	8	9	11	20	23	100
Radio Rix	7	5	8	11	24	45	100
Mix Megapol	4	4	8	10	25	49	100
Lugna Favoriter	2	2	4	7	24	61	100
Annan	3	2	4	4	15	72	100
Närradio	2	1	2	3	18	74	100

Om vi ser till det dagliga lyssnandet så är det främst P4 man lyssnar på. Nu är ju P4 inte en kanal utan rymmer inom sig Sveriges Radios hela programutbud och innehållet varierar med sändningsorten. Förutom det lokala programutbudet sänds gemensam sport, gemensamma nyheter och nationella program på vissa tider mitt på dagen, på kvällstid och veckoslut. Tillsammans med Sveriges Radios kanal P1 avviker P4 från övriga kanaler genom att ha ungefär lika många dagliga lyssnare som lyssnare resten av veckan. Det är ett uttryck för att de har en mycket trogen publik, medan däremot andelen trogna lyssnare hos de övriga kanalerna är färre och att dessa kanalers andelar därför kan förväntas variera mera över tid.

Det är endast P4 och P1 som kommer över 10 procents dagligt lyssnande och endast en till när över 10 procent om vi sänker kravet till 5-6 dagar per vecka nämligen Radio Rix. Det är också denna kanal som tillsammans med Mix Megapol av de privata musikkanalerna, som har en minoritet som aldrig lyssnar. Samma mönster återfinns i SIFO:s radiomätningar där P1 och P4 når över tio procent (lyssna någon gång under dygnet) samt Radio Rix som når 13 procent annars ingen (SIFO Radiomätningar 2010)

Det är lite orättvist att jämföra närradion med de övriga eftersom det är olika föreningar som sänder och så gott som ingen sänder dagligen. Men även närradions utbud har förändrats över tid. I och med att man fick tillstånd att sända reklam har vi på flera orter fått ett utbud som mera liknar de privata lokalradiostationerna. Exempelvis framkom i en regional SOM-undersökning i Skåne att närradiostationen i Ystad/Simrishamn hade en publik som var högre än den privata lokalradion (Weibull, 2010).

Tendenser i radiolyssnandet 1994-2009

I tabellen nedan redovisas andelen lyssnare minst fem dagar per vecka på respektive radiokanal. Slutsatsen är att vi haft en mycket liten förändring. De talade kanalerna P1 och P4 har en liten minskning liksom P2 och närradion. Den enda dramatiska nedgången står P3 för. Men denna minskning motsvaras nästan helt av de privata musikkanalerna. Musikkanalerna P3, Megapol, Rix och Lugna Favoriter hade tillsammans 1994 35 procent och har 2009 32 procent. Därtill kommer att Annan kanal (som i och för sig inte fanns med 1994) 2009 hade 5 procentenheter. Vi förutsätter då att dubbellyssnandet var ungefär lika högt 1994 och 2009.

Tabell 2 Andelen lyssnare minst 5 dagar per vecka på enskilda radiokanaler 1994-2006 (procent)

Kanal	1994	1996	1998	2000	2002	2004	2006	2009
P1	20	15	16	16	16	16	17	16
P2	6	5	3	4	4	4	4	3
P3	23	15	13	11	11	11	10	8
P4	42	39	40	40	39	40	36	37
Radio Rix	6	10	10	10	10	15	15	12
Megapol/City	6	(5) 6	(9) 5	(9) 5	(7) 4	(7) 4	10	8
Lugna Favoriter	-	-	-	-	4	6	5	4
Närradio	5	6	5	4	5	4	3	3
Antal svarande	1704	1779	1821	1842	3606	3612	3336	3344

Kommentar: 1994 fanns inte Mix Megapol, mellan 1996 och 2004 var Mix Megapol och Radio City separata kanaler, parentesen anger siffran för Mix Megapol och den andra siffran gäller Radio City och 2006 är de sammanslagna och 2009 endast Mix Megapol.

Samma mönster finns i Mediebarometerna mätningar där minskningen för Sveriges Radio främst är en nedgång för P3 vilket till viss del motsvaras av en uppgång för de privata lokalradiostationerna (Mediebarometern 2009).

Jämför vi över hela perioden har Sveriges Radios kanaler haft ett minskat lyssnande något som också framgår av Mediebarometern som mäter lyssnandet en genomsnittlig dag (Mediebarometern 2009). Att denna nedgång inte märks bland de privata lokala radiokanalerna beror delvis på dels att vi inte mäter alla och att de inte är desamma under perioden.

Det tycks också vara så att nedgången sker i alla åldersgrupper. Även bland de äldsta har vi en nedgång under de senaste åren.

Lyssnandet i olika grupper

Om man vill veta om en person lyssnar på Sveriges Radios kanaler eller privata musikkanaler räcker det nästan med att fråga efter personens ålder. Den kanal som bryter mönstret är P3 vilken följdriktigt var den kanal som tappade flest lyssnare till de privata kanalerna.

Tabell 3 Andelen lyssnare minst fem dagar per vecka på olika radiokanaler efter ålder, 2006 (procent)

Kanal	16-19	20-29	30-39	40-49	50-59	60-69	70-79	80-85
P1	3	3	10	10	19	23	27	37
P2	2	1	1	1	2	4	6	10
P3	8	6	6	10	5	5	3	3
P4	4	6	11	28	43	60	62	59
RixFm	22	14	18	24	9	4	2	1
Mix M	15	11	12	13	6	3	1	2
Lugna	4	5	3	5	4	4	2	1
Annan	3	4	5	10	7	3	2	3
Närradio	1	2	1	2	3	4	7	4
Antal svarande	181	370	465	538	600	679	370	141

Redan när de privata kanalerna kom delades publiken i tre grupper. De mellan 16 och 29 år som nästan enbart lyssnade till musikkanalerna, de mellan 30 och 50 som både lyssnade till musik och tal och de över 50 år som nästan enbart lyssnar på talade kanaler. Dock har musikkanalerna i någon mån även nått de över 50 år åtminstone några gånger per vecka.

Det tycks också vara så att den allmänna nedgången i radiolyssnande sker i alla åldersgrupper. Även bland de äldsta och i huvudsak trogna radiolyssnarna förmärks en viss nedgång under de senaste åren.

Vi har i tidigare analyser av radiopubliken beskrivit radion som det jämställda mediet (Strid 1998). Även om radiolyssnandet har gått ner så har det visat sig några skillnader mellan män och kvinnor, men de är ytterst små.

Tabell 4 Andel män och kvinnor som dagligen lyssnar på respektive radiokanal

Radiokanal	kvinnor	Män
P1	13	13
P2	1	2
P3	4	6
P4	28	29
Rix	7	6
Mix	4	3
Lugna	2	2
Närradio	2	2
Antal svarande	884	796

Skillnaden visar sig i att män lyssnar i högre grad till Sveriges Radios kanaler – med undantag för P1 som är helt jämställd – medan kvinnor i högre grad lyssnar på de privata lokalradiostationerna (med undantag för Lugna Favoriter). Mönstret förstärks i sin helhet om vi ser till lyssnandet någon gång per vecka.

När det gäller utbildning och radiolyssnande så finns det mönster. Men eftersom utbildning är starkt korrelerat med ålder kan det vara svårt att visa utbildningens betydelse. Därför har jag valt ut en åldergrupp, 30-49 år, där man i viss utsträckning lyssnar på såväl talad som musikradio. Samma mönster som finns i denna åldergrupp återfinns också i andra åldersgrupper.

Tabell 5 Andel personer mellan 30 och 49 år och med olika utbildningsgrad som lyssnar på respektive radiokanal minst tre gånger i veckan

Radiokanal	Lågutbildade	Medellåg utb	Medelhög utb	Högutbildade
P1	2	4	5	12
P2	0	0	0	1
P3	11	7	8	6
P4	23	19	10	7
Rix	23	17	11	7
Mix	6	8	9	3
Lugna	0	3	3	2
Närradio	2	1	0	0
Antal svarande	52	330	118	386

Det första vi kan iaktta är att det dagliga lyssnandet är nästan dubbelt så högt bland lågutbildade som bland högutbildade (vi förutsätter då att dubbellyssnandet är ungefär lika stort i samtliga utbildningsgrupper). Därefter kan vi se att andelen högutbildade är klart högre bland såväl P1:s som P2:s lyssnare. Det omvända mönstret att lågutbildade lyssnar i högre grad gäller för P3, P4, Rix och närradion medan mönstret är oklart när det gäller Lugna Favoriter och Mix Megapol även om inte den sistnämnda är så vanligt avlyssnad bland högutbildade.

Flerkanalslyssnande

I en äldre studie av radiolyssnandet i Göteborg 1992 – alltså ett par år innan de privata lokalradiostationerna började sända – lyssnade göteborgarna på i genomsnitt 2 radiokanaler per person och endast 8 procent lyssnade inte alls minst tre gånger per vecka (Strid 1993). År 2009 ligger genomsnittet på 1,4 kanaler (tabell 6). När vi sålunda fått fler kanaler lyssnar vi på färre. Via senare undersökningar vet vi att mönstret i Göteborg är detsamma som landet i övrigt om än nivån skiljer sig mellan storstad och landsort.

Tabell 6 Andel personer som lyssnar på en, två eller fler kanaler minst tre gånger per vecka i procent av samtliga 1996, 2006 och 2009

Antal kanaler	1996	2006	2009
0	17	25	23
1	34	35	39
2	27	25	23
3	12	9	9
4	6	4	3
5 eller fler	4	2	2
Antal svarande	1530	1707	3347
Genomsnitt	1,7	1,3	1,4

Vi lyssnar alltså idag till i huvudsak en eller två kanaler. Detta innebär tvärs emot vad som förväntades 1993. Då talades det om en ökad mångfald men denna mångfald i mottagandet begränsades också av att vi kombinerar talade kanaler med talade och musikkanaler med musikkanaler. Det vi nu ser är snarast att andelen som inte alls lyssnar på någon radiokanal ökar. Mönstret är detsamma i samtliga åldersgrupper men nivån skiftar. Den största nedgången finner vi inte oväntat bland de yngsta.

Tabell 7 Andel personer i olika åldrar som inte lyssnar någon gång per vecka, 2009 (procent)

	16-29	30-49	50-64	65-85
2009	42	23	16	17
Förändring från 2008	+10	+3	+0	+1

Nu går det naturligtvis att hävda att framför allt de yngsta kompenserar sitt radiolyssnande med att ta in musik via andra distributionskanaler. Men när vi undersökte radiolyssnande 2008 och jämförde olika distributionsformer – persondator, mobiltelefon och Mp3-spelare så nådde lyssnandet på dessa plattformar totalt sett inte upp till 10 procent totalt i befolkningen och endast 11 procent bland personer mellan 15 och 20 år (Strid 2008).

När vi i föreliggande undersökning frågade var man lyssnade på nyheter är svaren nästan uteslutande i radioapparat. Datorn, mobilen och Mp3-spelaren når endast upp till någon enstaka procentenhet i någon åldersgrupp (jfr Josefine Sternviks artikel i denna volym).

Radion och musiksmaken

När de privata lokalradiostationerna släpptes in i radiomediet var motivet på politiskt håll att mångfalden skulle öka. På ett sätt kan man kanske säga att så blev fallet men i så fall enbart på musikens område och egentligen endast för en yngre publik. Att inte ungdomarna lyssnar på P2 som i huvudsak spelar klassisk musik (eller konstmusik) har vi redan sett men hur mycket skiljer sig musiksmaken på de som lyssnar på de övriga musikkanalerna.

Att genrebestämma musik var nog mer problematiskt än vad vi trodde. Någon heltäckande bestämning har vi inte utan vi har tagit fram ett antal genrer så att de svarande subjektivt kan identifiera sin musiksmak. Givetvis kan vi inte säkert veta om de svarande menar samma musik inom respektive genre. Det är nog också så att några kanske saknar någon genre men eftersom tabellen nedan visar att annan musik har relativt få svarande har nog frågan i detta hänseende fungerat väl. Den fråga som vi mot denna bakgrund ställt oss är vilka musikpreferenser de regelbundna lyssnarna för olika kanaler har.

Den mest populära musikgenren är den breda pop/rock-kategorin. Därefter följer på visst avstånd visor, dansband och folkmusik, medan techno/house av de angivna musikgenrererna är den minst uppskattade (jfr Åsa Nilssons kapitel om kulturvanor). Det är också dessa kategorier som är de vanligaste bland radiolyssnarna men vi ser också att de dagliga lyssnarna på respektive kanal har mycket olika smak. Vi kan se att P1:s dagliga lyssnare helst lyssnar på visor, klassisk musik och folkmusik medan om man ser till lyssnarna så bör man kanske undvika att spela pop/rock framför

allt i P2 men även i viss mån i P1 i vilka man inte heller bör spela hårdrock/metal medan country spelas bäst i P2 och P4. I musikkanalerna bör man helst spela Pop och rock och Mix Megapols och Rix FM:s publik är nästan helt lika i sin musiksmak ($\rho=0.92$). På samma sätt är P1:s och P2:s publik nästan helt överensstämmande ($\rho=0.93$). Som jämförelse är skillnaden mellan P2:s publik och Mix Megapols musik störst med ett värde på ρ som är negativt (-0.13). (ρ är ett mått som jämför likheten mellan rangordningar och kan variera mellan +1 som är total likhet och -1 som är total olikhet).

Tabell 8 Andel av de dagliga lyssnarna som mycket eller ganska gärna lyssnar på respektive musikgenre

Tar Mycket+ganska gärna del av följande musikgenre	P1	P2	P3	P4	Rix	Mix	Totalt
Pop/rock	42	11	85	55	89	89	68
Hårdrock/metal	9	8	43	12	33	26	39
Country	46	50	41	63	34	36	43
Klassisk musik/Opera	62	65	33	34	19	20	35
Jazz	52	50	31	30	9	10	28
Soul/funk/R&B/hiphop	24	8	39	15	35	43	31
Techno/house	8	8	31	5	18	25	14
Dansbandsmusik	42	31	27	68	39	46	38
Folkmusik	60	69	26	51	16	24	36
Visor	64	61	31	61	19	29	42
Antal svarande	198	26	81	474	111	61	1657

Det är naturligtvis så att musiksmak och ålder samvarierar. Den musiksmak som finns hos respektive kanals publik är därför i stor utsträckning en följd av ålderssammansättningen på respektive kanal. Men det är inte bara åldersfaktorn som förklarar skillnaderna i musikpreferenserna bland regelbundna lyssnare till P1, P2 och P4. Här finns det troligen även en kanalfaktor som har betydelse.

En sak är vad man önskar lyssna på men avsevärt tydligare visas skillnaden när vi istället ser till vad man *inte* vill lyssna på – alltså avsmaken. I tabellen nedan har jag jämfört ungdomars musiksmak dels vad man vill lyssna på dels vad man inte vill lyssna på.

Ser vi till vad ungdomarna inte vill lyssna på så är det framför allt dansbandsmusik, jazz och folkmusik. Men även klassisk musik/opera, country och folkmusik är inte heller särskilt populära genrer. Det är pop/rock, soul/funk/R&B/hiphop samt techno/house som man vill lyssna till. Men det är trots allt en tredjedel som inte gärna lyssnar på de två sistnämnda. Det är tydligare att se till vad ungdomar inte vill ha än vad de vill ha.

Tabell 9 Andel personer mellan 16 och 29 år som lyssnar minst en gång per vecka på respektive radiokanal och som mycket eller ganska gärna lyssnar på respektive musikgenre

	Mycket+ ganska gärna			Inte särskilt+mycket ogärna		
	P3	Rix	Mix	P3	Rix	Mix
Pop/rock	93	89	89	7	4	7
Hårdrock/metal	52	49	43	46	35	64
Country	29	26	31	80	65	43
Klassisk musik/Opera	13	11	11	80	91	93
Jazz	21	8	8	87	91	86
Soul/funk/R&B/hiphop	62	55	60	27	43	36
Techno/house	54	49	47	33	56	43
Dansbandsmusik	14	27	28	93	48	36
Folkmusik	15	12	13	87	83	78
Visor	14	12	10	73	78	86

Stabilitet och förändring med musik

Rubriken för detta kapitel var förändring eller stabilitet. När det gäller radiolyssnandet kan vi konstatera att det mesta är stabilt i själva lyssnandet. Eftersom radion innehåller tal och musik vilket kan distribueras på olika sätt kan var och en få det den önskar och i den utsträckning som var och en önskar. Den förändring i lyssnandet som skett skulle då vara av kvantitativ natur: var och en kan få mer av vad som önskas.

Samtidigt ser vi en motsatt tendens: att vi lyssnar allt mindre på radio. Möjligen är det så att TV tagit över en stor del av radions funktioner nu senast illustrerat av att några av de privata lokalradiostationerna sänder sina ”radioprogram” i TV. Det är då främst de talade delarna av programmen som sänds vilket möjligen innebär att vi vänjer oss vid TV:n vilket drabbar radion. Den andra delen av radion nämligen musiken kan ju som vi tidigare såg fås på alla möjliga andra sätt vilket också drabbar radion.

Detta pekar på att vi i kommande undersökningar i högre grad kommer att ägan oss åt radions funktioner för lyssnarna. Frågan som då blir aktuell är varför vi lyssnar på radio och vad vi menar när vi säger att vi lyssnar på radio.

Men för radions del är nog trots allt utbudet på musiksidan det mest intressanta. Det är ju också musiken som stått för den största ökningen. Det blir då ännu mer intressant att det finns allt fler musikgenrer som vi inte vill lyssna på än som vi faktiskt vill lyssna på. Det torde vara värt att fundera över vad det är som gör att vi har lättare för att ta avstånd från än att ta till oss.

Referenser

- Bjur, Jakob (2010): *Transforming audiensis*. Department of Journalism,, Media and Communication. University of Gothenburg.
- Mediebarometern 2009. Göteborg: Nordicom
- SIFO. *Radiomätningar* 2010.
- Sternvik, Josefine (2009) Nyhetsvanor. I Holmberg, S & Weibull, L (red): *Svensk höst*. Göteborg. SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (1993). Radiolyssnandet i Göteborg 1993. I Nilsson, L (red): *Västsverige i focus*. Göteborg. SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (1998). Radiovanor – en fråga om ålder. I Holmberg, S & Weibull, L (red): *Ljusnande framtid*. Göteborg. SOM-institutet. Göteborgs universitet
- Strid, Jan (2007). Radio i kris. I Holmberg, S & Weibull, L (red): *Skilda världar*. Göteborg. SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Strid, Jan (2008). Var finns radion 2008. I Holmberg, S & Weibull, L (red): *Svensk höst*. Göteborg. SOM-institutet. Göteborgs universitet.
- Weibull, Lennart (2010) Gamla och nya medier i Skåne. I Johansson, S (red) Skånsk opinion. Göteborg: SOM-institutet Göteborgs universitet.

LJUSNING FÖR DEN INDIVIDUELLA TV-TITTAREN

JAKOB BJUR

Proklameringen av TV:s död hade knappt ekat ut (Gilder, 1994) förrän den drunknade i en allt stridare ström av rapporter om hur vi med hjälp av nya teknologier och distributionsvägar konsumerar mer rörlig bild idag än vad vi någonsin gjort tidigare (MMS – Rörliga Bilder 2009:2). TV streamas och laddas ned i allt från slott till koja, samtidigt som det traditionella TV-tittandet i hemmet slår alla rekord i takt med att utbudet utvidgas och det blir allt lättare att titta på vad man vill, när, var och hur man vill. Valfriheten har under 00-talet kraftigt utvidgats inom TV-området och till följd av digitaliseringen av det markbundna nätet raderades utbudsknapphet ut som en faktisk valmöjlighet.

Men vad var det då som dog? Om det nu inte var TV:n som teknologisk form eller TV-publiken som kulturell form, vad var det då som dog? Om man går till botten med denna fråga finner man att det försiggått och pågår omvälvande transformationer strax under ytan. En tydlig sådan transformation av mediepubliken är en allt högre grad av individualisering. Individualisering betraktas inom sociologin som en bredare samhällsomvälvande process genom vilken det traditionella, det sociala och det lokala tappar i betydelse för hur individen väljer att forma sitt liv och bygga sin identitet (Beck, 1992; Giddens, 1991). I en tid av individualisering ges individen ett allt större utrymme att forma sitt eget liv. Valfrihetens baksida är dock att varje individ får bära konsekvenserna av sina egna val, och att det alternativa tidigare tillgängliga levnadssättet upplöses (Beck, 2002). Det finns helt enkelt ingen väg tillbaka eller som Jean-Paul Sartre formulerade det hela: den moderna människan är dömd till individualisering.

Detta kapitel är inriktat på att kartlägga de sociala konsekvenserna av TV-tittandets individualisering. Målsättningen är att erbjuda en bild av vilka förändringar som pågår under ytan och hur TV-tittandet ser ut i praktiken. Kapitlet har två syften varav det första är att ge en bild av hur det sociala TV-tittandet ser ut i Sverige idag. Det andra syftet är att relatera TV-tittandet som självupplevd vana till TV-tittandet som vardagligt beteende. Medan det första syftet är empiriskt är det andra följaktligen rent metodologiskt.

Mediekonsumtionens sociala plattform

Den vetenskapliga beskrivningen av hur TV-tittandet förändras utgår i de flesta fall från hur mycket *tid* vi tittar på TV och hur ofta vi tittar på TV samt också vad vi tittar på. Mer sällan utgår beskrivningar av förändring av TV-tittandet som

praktik och utifrån *hur* vi tittar på TV. Men det är viktigt att påminna sig om att TV-tittande äger *rum*. Tittandet försiggår i ett fysiskt rum, som också är ett socialt rum stätt i konstant förändring av de närvarande individer som handlar och interagerar med varandra och omgivningen (Lull, 1990). Platsen, och oftast då hemmet, där TV-tittandet äger rum har varit föremål för ett antal etnografiska studier av mediekonsumtion. Studierna har tydligt satt fingret på det som vi alla vet men som traditionell medieforskning sällan kartlägger: Att TV-tittande till stor del är en social aktivitet som man företar sig tillsammans med andra – med familj eller med vänner – och att detta har stor betydelse för hur TV-tittandet planeras, väljs och upplevs (Morley, 1986). Den sociala interaktionen kring TV:n är, eller har i alla fall historiskt sett varit, central för TV-upplevelsen. För etnografen som med hjälp av deltagande observationer studerar vad individer faktiskt gör, i verkliga situationer avgränsade i tid och rum, så har den sociala dimensionen av mediekonsumtionen helt naturligt kommit i centrum. Baserat på denna etnografins slutsats så har vi årets enkät ställt frågor om den sociala dimensionen av TV-tittandet med målsättningen att ta den sociala temperaturen på TV-tittandet idag och se hur socialt TV-tittandet är i olika delar av publiken.

Frågorna som har ställts är hur ofta man tittar på TV-program i vanlig TV tillsammans med familj respektive med vänner, och skalan som man skall välja sträcker sig i fem steg från ”Mycket ofta” till ”Aldrig”. Svarsunderlagen kommer att ge en bild av hur det sociala tittandet ser ut i Sverige idag utifrån hur de svarande individerna ser på sina egna tittarvanor.

Tabell 1 ”Hur ofta brukar du titta på TV-program i vanlig TV tillsammans med familjemedlem-/mar respektive vän/vänner” 2009 (procent)

	Mycket ofta	Ganska ofta	Ibland	Sällan	Aldrig	Total	Balansmätt	Antal svar
med familj	32	31	17	10	10	100	43	1638
ensamhushåll	4	10	19	29	39	100	-54	312
flerpersonhushåll	39	36	16	6	3	100	67	1326
med vänner	2	7	24	40	27	100	-58	1638
ensamhushåll	4	9	22	32	34	100	-53	312
flerpersonhushåll	2	6	25	42	25	100	-59	1638

Kommentar: Balansmättet är skapat som (Mycket ofta + ganska ofta) – (Sällan + Aldrig).

Källa: SOM-undersökningen 2009

Utifrån svaren kan utläsas att TV-tittande tillsammans med andra familjemedlemmar är något som majoriteten av tittarna involveras i kontinuerligt. Tittande

tillsammans med vänner är däremot mindre vanligt även om knappt en tiondel av tittarna bedömer sig titta tillsammans med vänner mycket till ganska ofta. Om man utgår ifrån vilka sociala vardagssituationer TV-tittarna befinner sig i så är resultaten inte överraskande. Det traditionella TV-tittandet sker, som sagt, inte i ett socialt vakuum utan försiggår med hemmet som bas. Detta innebär att de personer som bor i flerpersonghushåll uppger att de tittar på TV tillsammans med familjen ofta till då och då, medan dessa svar är mindre frekventa i ensamhushållen där hemmet inte utgör samma sociala plattform. Att det föreligger en tydlig skillnad mellan olika typer av hushåll utifrån social sammansättning illustreras tydligt i tabellen där tittande tillsammans med familj i flerpersonghushållet står ut som ett vanligt socialt tittarbeteende.

Ett sätt att tydligare etablera vad de självuppskattade nivåerna av socialt tittande betyder är att relatera dem till verkliga TV-tittarbeteenden. I en nyligen framlagd avhandling *Transforming Audiences. Patterns of Individualization in Television Viewing* (Bjur, 2009) genomfördes en liknande kartläggning av sociala tittarmönster men då baserat på beteendedata som visade hur mycket tittartid individer spenderade ensamma respektive tillsammans med andra tittare. Kartläggningen visade att det sociala tittandet under en period av tio år från 1999 till 2008 har sjunkit från 45 till 37 procent av den totala tittartiden. För att förutsäga graden av socialt tittande är de två i särklass mest effektiva faktorerna dels distinktionen mellan hushållstyper, där ensamhushållet som per definition mer asocialt står i bjärt kontrast till flerpersonghushållet, dels tiden på dygnet som tittandet sker. Tumregeln är att hushåll med hög social densitet (flera personer) vid klockslag då den sociala hemmanärvaron är stor (fritid och speciellt kvällstid) ger omfattande socialt tittande.

För att ge underlag till att värdera tabellen ovan kan nämnas att endast 5 procent av allt TV-tittande är gästtittande. Tittande med familj är följaktligen den i särklass viktigaste sociala kategorin av socialt tittarbeteende. Med utgångspunkt i detta kommer den följande delen av kapitlet att fördjupa sig i familjetittandet i flerpersonghushållen.

Vad styr det sociala tittandet?

En modell för att beskriva vilka faktorer som styr det sociala tittandet skulle kunna bestå av fyra olika delar. Den första och viktigaste har redan presenterats i form av *hushållet som grundläggande social plattform för mediekonsumtion*. Den andra skulle kunna vara *gruppspecifika demografiska egenskaper* som på något sätt sammanfaller med ökad social samvaro baserat på en ålderscykel – barndom, familjebildning, ålderdom – kön eller utbildning. Den tredje är *tillgången till teknik och kanaler* vilket introducerades som något av en möjliggörande faktor till en ökad individualisering av TV-tittande. Den fjärde är avslutningsvis andra *tittarbeteenden som kan tänkas främja respektive motverka sociala tittarvanor*. Genomgången inleds direkt nedan med de demografiska faktorerna för att sedan behandla teknik och tittarbeteenden tillsammans.

Tabell 2 Hur ofta brukar du titta på TV-program i vanlig TV tillsammans med familjemedlemmar – flerpersonshushåll 2009 (procent)

	Mycket ofta	Ganska ofta	Ibland	Sällan	Aldrig	Total	Balansmått	Antal svar
Samtliga flerpersonshushåll	39	36	16	6	3	100	67	1326
Kön								
Kvinna	42	35	15	6	3	100	69	680
Man	36	38	17	7	3	100	64	646
Utbildning								
Låg	48	32	12	4	4	100	73	259
Medellåg	35	40	17	7	2	100	67	453
Medelhög	35	38	16	7	4	100	62	288
Hög	40	34	18	7	2	100	65	308
Ålder								
16-19 år	28	32	27	9	4	100	47	92
20-29 år	32	33	15	17	4	100	44	131
30-39 år	38	38	14	8	2	100	66	193
40-49 år	35	39	20	5	1	100	67	228
50-59 år	38	36	20	4	2	100	69	261
60-69 år	44	39	10	5	3	100	75	262
70-79 år	50	34	11	2	4	100	78	125
80-85 år	68	21	6	0	6	100	82	34

Källa: SOM-undersökningen 2009

Ålder är helt klart den faktor som har störst inverkan på sociala mönster i TV-tittandet. Det sociala tittandets omfattning ökar i takt med stigande ålder och sambandet är tydligt och linjärt. Det skall dock påpekas att den nedre åldersgränsen på 16 år gör att en annan stor social tittargrupp – barnen – försvinner. Barnen representerar ett stort socialt tittande tillsammans med föräldrar och/eller syskon och ligger på samma nivåer av socialt tittande som de mest seniora tittarna (Bjur, 2009). Skillnaden mellan olika nivåer i utbildning där lågutbildade sticker ut med hög andel socialt tittande är likaså en åldereffekt då det är främst de allra äldsta som har folkskoleutbildning.

En mindre men väl så intressant skillnad föreligger mellan kvinnor och män: Kvinnor uppger sig ha ett större socialt tittande än män. Kartläggningen av faktiska tittarbeteende bekräftar denna bild, men visar samtidigt att skillnaden är liten och över tid minskande. Att demografiska faktorer i allt mindre utsträckning styr sociala tittarbeteenden är del av en mer generell trend som gäller såväl demografiska, tekniska och sociala hushållsfaktorer. Den individualiserade TV-tittaren blir helt enkelt över tiden alltmer rörlig, lynnig och efemär. Mot strömmen går endast de indivi-

duella tittarbeteenden som sammanlänkade i olika former av användningsmönster förklarar varandra. En jämförelse mellan korrelationen mellan socialt tittande och den tekniska faktorn av kanaltillgång respektive tittarbeteenden som tittartid och spridning av tittande över kanaler visar att andra tittarbeteenden bättre förutsäger socialt tittande än strukturella tekniska och sociala förutsättningar vilka över tid har förlorat sin distinktionskraft. Den individualiserade publiken har fått tillgång till allt mer TV, allt lättare.

Den Sociala Televisionen

De sista pusselbitarna i individualiseringen av TV-tittandet ser ut att falla på plats när nu TV-apparaterna i form av mobiler lämnar hemmet och följer med varje enskild individ på buss och tunnelbana till jobb och skola, på träning och fritidsaktiviteter, till restauranger och barer och så hem igen på toaletten och ned i sängen för att laddas, bredvid matte, på nattduksbordet. Mobil TV kan ses som det tydligaste uttrycket för det individuella TV-tittandets seger. Precis som mobilen kan ses som förkroppsligandet av det individuella och platslösa i ett. Mobiliteten medför en radikal individualisering och ett brott i TV-tittandet som alltsedan starten varit starkt domesticerat, knutet till hemmet och familjen och med trygga nationella referenspunkter som Lennart Hyland i rutan.

TV:n var den hård man samlade såväl familjen som nationen kring. Men är det i så fall det sociala och det gemensamma som nu offras på individualiseringens arena? Vid första anblick kan det tyckas så, men det kan också tänkas att det till följd av individualisering ur askan stiger en ny typ av socialitet, frigjord från det fysiska rummet och traditionella institutioner som familj och nation. En socialitet som likt en fågel fenix ersätter en livsform och en typ av offentlighet med en annan livsform byggd på en ny typ av offentlighet. Att framtiden är ett oskrivet blad är lika säkert som att denna typ av offentlighet inte kommer att bygga på ett faderligt och stadigt ljus från en enhetlig källa likt en hård. I den bemärkelsen är nog det gemensamma TV-rummet ett minne blott.

Referenser

- Beck, Ulrich. (1992) *Risk Society – towards a new modernity*. London: Sage.
- Beck, Ulrich., Beck-Gernsheim, E. (2002) *Individualization – institutionalized individualism and its social and political consequences*. London: Sage.
- Bjur, Jakob (2009) *Transforming Audiences. Patterns of Individualization in Television Viewing*. Avhandling vid Institutionen för Journalistik, medier och kommunikation vid Göteborgs universitet.
- Giddens, Anthony. (1991) *Modernity and Self-identity: self and society in the late modern age*. Cambridge: Polity Press.

- Gilder, George. (1994) *Life after Television*. New York: W.W. Norton.
- Lull, James (1990) *Inside Family Viewing – Ethnographic Research on Television's Audiences*. London: Routledge.
- MMS – *Rörliga Bilder 2009:2*. Mediemätningar i Skandinavien. Stockholm: MMS.
- Morley, David. (1986) *Family Television, Cultural Power and Domestic Leisure*. London: Comedia.

PERSONLIGT OCH PRIVAT I SOCIALA MEDIER

ANNIKA BERGSTRÖM

Under de senaste åren har så kallade sociala medier fått ett enormt genomslag bland internetanvändare både nationellt och internationellt. Utvecklingen av applikationer för olika typer av sociala nätverk har lett till en signifikant förändring i användningen av befintliga teknologier, även om tekniken för att distribuera och dela digitalt innehåll på intet sätt är ny. Det handlar kanske framför allt om att den här typen av applikationer nu nått en kritisk massan och att det blivit betydligt enklare för användaren att konstruera egna publikationsformer och att dela dessa med andra.

Användarskapande äger rum i en rad olika miljöer och deltagandet inkluderar text, ljud och bild: videos, bloggar, podcasting, wikis, foton, presentationer mm (Bruns, 2007, Harrison och Barthel, 2009, Limonard, 2007). Den här typen av innehåll handlar i första hand inte om färdiga produkter, utan om ett kontinuerligt byggande och förändrande av innehåll. Från ett kommersiellt perspektiv kan användare på nätet ses som en stor grupp volontärer eller amatörer som ägnar sin tid och sina resurser åt att utveckla och vidmakthålla en bredd av produkter och tjänster från Linux och Wikipedia till YouTube och MySpace (Van Dijck och Nieborg, 2009).

Sociala nätverkssajter gör det möjligt för användaren att samverka med andra och att utbyta och dela digitala produkter. Användare kan ladda upp och dela bilder, audiovisuellt innehåll, vänlistor, skapa grupper som delar intressen och mycket annat. Man kan också skapa personliga profiler som ofta inkluderar såväl text som bilder och film. Användare skapar relationer med andra användare och man blir ”vänner”. Var och ens profil kan också inkludera kommentarer från andra och listor på vilka vänner man har. Profilerna innehåller också ofta information om teknik och aktiviteter: andra kan se vilka ”vänner” som är online och vad de gör. Kommunikationen i sociala nätverk sker i stor utsträckning med personer som man har en relation med även utanför cyberspace (boyd och Ellison, 2007). Många så kallade communities innehåller också moment av sociala hierarkier där de mest besökta filmerna eller bloggarna rankas (Van Dijck och Nieborg, 2009).

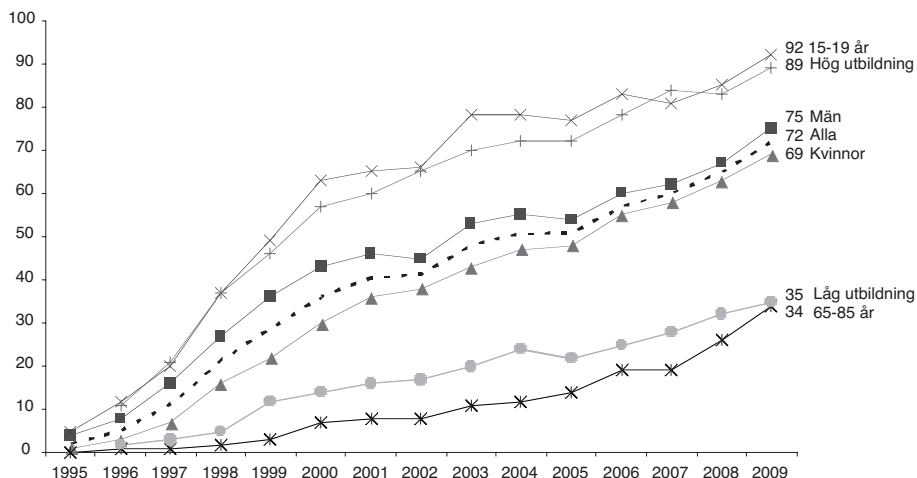
Det här kapitlet kommer inledningsvis att ge en uppdatering av den allmänna internetanvändningen i Sverige från 1995 och framåt. Därefter fokuseras på användningen av sociala medier och vilken typ av aktiviteter i dessa som lockar användare.

Stabilitet och förändring på nätet

Det är nu 15 år sedan internetanvändningen i befolkningen mättes första gången. Då var det tre procent som använde nätet flera gånger i veckan. Sedan dess har vi

sett en kontinuerlig ökning varje år, med en viss stagnation åren efter millennieskiftet. Från 2005 lutar kurvan åter brantare uppåt och mellan 2008 och 2009 har vi den största ökningen under 2000-talet – från 65 till 72 procent. Ökningen har ägt rum i alla befolkningsgrupper, men allra störst är den i åldersgruppen 65 till 85 år. En närmare analys visar att det är de yngre pensionärerna som i ökande grad blir internetanvändare. Ökningen sker i åldersgruppen 66-75 år, där andelen användare 2009 var 44 procent, jämfört med 15 procent bland pensionärer över 75 år. Det visar sig också att det framför allt är högutbildade pensionärer som nu är frekventa nätanvändare – 62 procent jämfört med 21 procent för lågutbildade. En slutsats av detta är att stora grupper som skolats in i internet på sina arbetsplatser nu går i pension och vi bör förvänta oss fortsatt ökning i pensionärgruppen de närmaste åren.

Figur 1 Användning av internet flera gånger i veckan i olika grupper, 1995-2009 (procent)

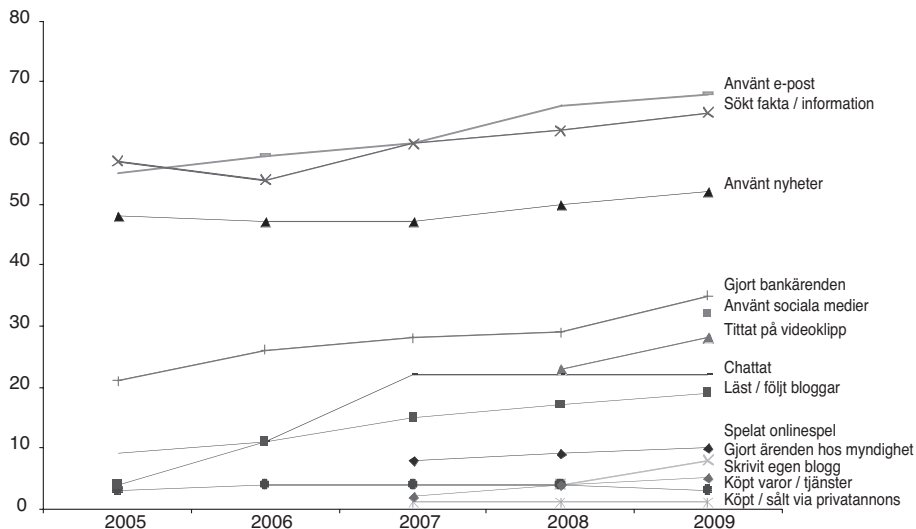

Källa: Riks-SOM 1 och 2.

Kommentar: I 2009 års undersökning ingår personer mellan 16-85 år jämfört med 15-85 i tidigare undersökningar.

Många användningsområden på nätet har i flera år lockat stora grupper. Sedan slutet av 1990-talet har e-post och generell informationssökning toppat listan på användningsområden. 2009 års undersökning utgör inget undantag, och det sker en liten ökning jämfört med föregående år. Över hälften av befolkningen ägnar sig åt detta på nätet flera gånger i veckan (figur 2). Nyheter lockar också många, det är runt hälften av befolkningen som besöker nyhetssajter varje vecka – en siffra som varit stabil i flera år.

Figur 2 Användningsområden för internet, privat användning minst någon gång varje vecka, 2005-2009 (procent av befolkningen)

Källa: Riks-SOM 1 och 2.

Kommentar: Siffran för bankärenden är hämtad från Riks-SOM 3 då frågan endast är ställd i den undersökningen.

Några användningsområden har en växande publik. Ett sådant exempel är att titta på videoklipp, vilket hösten 2009 lockade runt en fjärdedel av befolkningen på veckobasis. Att göra ärenden hos olika myndigheter lockar också allt fler. Även om andelen användare är betydligt lägre än för exempelvis e-post har det skett en fördubbling jämfört med hösten 2008. Bloggläsning har varit på frammarsch de senaste åren, och andelen bloggläsare har ökat något, men förändringen är inte statistiskt säkerställd.

I 2009 års undersökning mättes den generella användningen av sociala medier. En tredjedel av befolkningen – 33 procent – är aktiva på sajter som Facebook, YouTube och Twitter minst någon gång varje vecka. Det innebär mer än en fördubbling jämfört med 2007 då 13 procent var veckoanvändare (jfr Bergström 2008).

Som nämnts i tidigare analyser av användningsområden på nätet gynnar veckomåttet vissa användningsområden medan det missgynnar andra. Informationsökning, nyhetsanvändning, bloggläsande och -skrivande och sociala medier är exempel på användningsområden som människor gör frekvent, där veckomåttet ”fungerar”. Områden som ”förlorar” på den snäva tidsavgränsningen är bank- och myndighetsärenden (63 respektive 27 procent använder på månadsbasis), inköp av varor och tjänster (25 procent varje månad) och tittat på videoklipp (46 procent varje

månad). Det mesta på nätet gör således de flesta ganska ofta, medan vissa framför allt tjänster förvisso lockar många men inte lika ofta.

De mönster som kan skönjas för användningen i olika grupper är numera väl kända. Unga människor dominerar generellt sett nätet, men de mest utbredda användningsområdena är spridda i över flera ålders- och utbildningsgrupper. Nyare användningsområden som videoklipp och sociala medier uppvisar däremot tydliga ålderskillnader och når allra längst bland de yngsta i befolkningen – 67 respektive 84 procent – vilket är dubbelt så mycket som bland människor i åldrarna 30 till 50 år.

Sociala medier

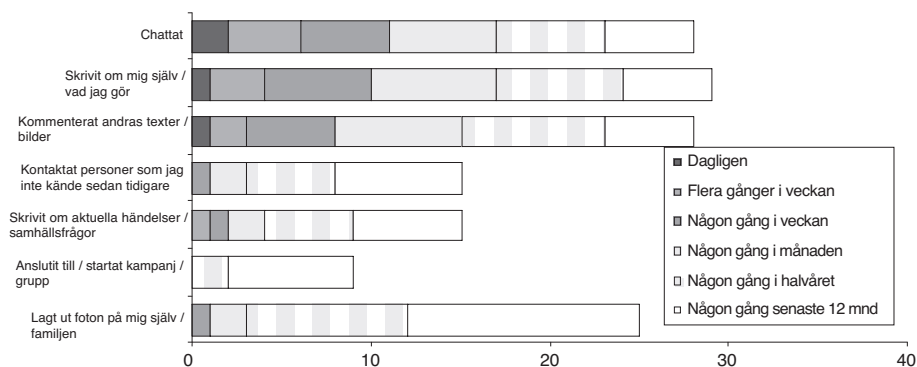
Under 2000-talet har många applikationer som länkar samman människor och låter användare dela med sig av text, bild och film vuxit fram. När man talar om sociala nätverk idag i Sverige är det framför allt Facebook, YouTube och Twitter som når ut långt och som syns i den allmänna debatten. Det finns emellertid en lång rad sajter där man kan dela innehåll och ”umgås”. På SlideShare lägger du upp dina presentationer som du vill dela med andra, på Flickr kan du dela med dig av dina bilder. Det finns all anledning att tro att användarna kommer att förflytta sig till andra applikationer om de blir attraktiva och lockar tillräckligt många. För några år sedan fanns många svenskar, framför allt ungdomar, på Lunarstorm. De flesta har lämnat sajten och finns idag på Facebook och LinkedIn. Företeelsen är bestående – sajter där man umgås och delar material – och applikationerna växlar.

I 2009 års SOM-undersökning mättes användningen av sociala medier på ett par olika sätt. Dels, vilket har beskrivits ovan, den generella vanan att vara där. Något som alltså en tredjedel av befolkningen ägnar sig åt varje vecka och ytterligare fyra procent lite mer sällan. Att vara där kan innebära en rad olika saker och olika nivåer av interaktivitet. De som använder sociala medier fick svara på en rad följdfrågor om vad de gör där (figur 3). Det första som är slående är att andelen frekventa användare är förhållandevis liten. Ett par procent chattar, skriver om sig själva och kommenterar andras material varje dag. Omräknat i antal personer innebär detta naturligtvis att ganska många människor skriver, läser och pratar, men det är viktigt att se att vi pratar om små andelar av befolkningen.

Ett annat resultat som kan skönjas är att användningen av sociala medier tycks handla mycket om socialt engagemang utifrån det egna, det personliga och med personer som man sannolikt redan känner. Det är fler som skriver om sig själva och vad de gör än som skriver om samhällsfrågor eller ansluter till eller startar kampanjer och upprop. Undersökningen skrapar i det här avseendet på ytan och kan inte ge fördjupad kunskap kring användningens inriktning. Men att sociala medier som till exempel bloggskrivande och engagemang i communities, i stor utsträckning handlar om självuttryck och nära relationer är väldokumenterade i annan forskning (Kline och Burstein 2005; Findahl 2009), som också visar att de digitala applikationer

som finns via internet och mobil framför allt används för att vidmakthålla befintliga relationer snarare än att skapa nya (jfr Thulin 2004).

Figur 3 Användningsområden i sociala medier (procent av dem som använt sociala medier någon gång senaste 12 månaderna)

Källa: Riks-SOM 1 och 2.

Kommentar: Antal svar=1.964 personer.

Det hävdas ibland att internet innebär en stor potential som demokratiskt verktyg genom att det möjliggör för alla användare att delta, att bilda opinion och att engagera sig. Tidigare SOM-undersökningar har visat att intresset för att delta i samhällsdebatten eller att besöka politiskt relaterade sajter är begränsad (jfr Bergström 2008) och analysen av sociala medier visar tydligt att samhällsengagemanget får stå tillbaka för personliga behov och uttryck. Å andra sidan kan man se att en femtedel faktiskt engagerat sig i någon samhällsfråga, vilket tyder på en potential för nätet som demokratiskt verktyg.

Alla undersökningar om internetanvändning visar på en generellt sett större utbredning bland unga (jfr. Internetbarometern 2008, Findahl 2009). Särskilt vanligt är ungdomarnas ”intresse” för nya applikationer på nätet. Sociala medier i allmänhet utgör inget undantag (tabell 1). Närmare nio av 10 unga mellan 16 och 30 år chattar någon gång. Motsvarande nivå för pensionärer är fem procent. Samma mönster går igen för alla de efterfrågade användningsområdena. Det finns också skillnader beroende på utbildningsnivå, där den största skillnaden finns mellan lågutbildade och övriga utbildningsgrupper. Det är framför allt ålder som avgör denna skillnad: många pensionärer återfinns i gruppen lågutbildade. I användningen av sociala medier finns i stort sett inga könsskillnader.

Tabell 1 Användningsområden i sociala medier i olika befolkningsgrupper (procent minst någon gång bland dem som använt sociala medier senaste 12 månaderna)

Användningsområde	Kön		Ålder				Utbildning			Politiskt intresse			
	Kv	Män	15-29	30-49	50-64	65-85	Låg	ML	MH	Hög	Högt	Lågt	
Chattat	50	50	51	89	62	36	5	13	61	64	61	27	34
Kommenterat andras texter, bilder	49	50	47	88	62	29	4	11	59	58	63	26	33
Skrivit om mig själv, vad jag gör	47	50	44	82	63	32	3	12	56	57	62	25	31
Lagt ut foton på mig själv, familjen	43	42	44	80	56	21	2	10	52	52	53	22	29
Skrivit om aktuella händelser, samhällsfrågor	27	26	28	57	29	13	2	6	34	33	32	15	16
Kontaktat personer som jag inte kände sedan tidigare	25	21	31	52	28	13	2	6	35	29	26	14	17
Anslutit till/startat kampanj, upprop	20	18	22	34	26	11	2	3	21	26	28	13	10
Antal svar	1964	1109	855	508	596	404	456	421	637	422	440	1750	1546

Internetpensionärer och nätverkande ungdomar

Det finns fortfarande gott om utrymme för förändringar i det generella internetbeteendet. 2009 års undersökning visar att eftersatta grupper som exempelvis pensionärerna är på väg ut på nätet. Detta är en förväntad utveckling och trenden bör hålla i sig framöver. Undersökningen har också visat på uppgång för vissa, nyare, användningsområden som exempelvis videoklipp och blogggläsning. Däremot tycks inte bloggskrivandet öka nämnvärt jämfört med föregående år. En förhållandevis liten andel av befolkningen bloggar aktivt, vilket förvisso innebär ganska många bloggar, men relativt sett få röster.

Trots att internetbefolkningen blir äldre visar undersökningen tydligt att det finns 'unga' och 'gamla' användningsområden. Pensionärerna – nyblivna och nytillkomna – har en helt annan internetprofil än unga vuxna trots att det nät de ansluter sig till nu ser annorlunda ut än vad det gjorde för de som anslöt sig på 1990-talet. Det visar tydligt att det är funktioner i första hand som bestämmer internetanvändningen, inte utbudet. Det är självklart så att utbud och funktion är relaterade till varandra, men bara för att applikationerna och nätverken finns där betyder det inte att alla ansluter sig till, eller använder dem.

De senaste åren har vi stiftat bekantskap med sociala medier som Facebook och Twitter. Allt fler ansluter och skaffar konton, särskilt bland personer under 50. Det

är svårt att bedöma vad detta egentligen betyder. En internationell marknadsundersökning om Twitterkonton visade till exempel att 21 procent var aktiva (se feber.se). Att ha innebär således inte automatiskt att man är aktiv. De siffror som framkommit i den här undersökningen tyder på att det gäller även andra applikationer än Twitter – många är förhållandevis inaktiva i sociala medier, eller deltar med ett minimum av ansträngning.

Den här undersökningen antyder, likt annan forskning, att sociala medier främst utgör plattformar för det personliga uttrycket snarare än för att uttrycka åsikter, bilda opinion eller att aktivt delta i kampanjer eller upprop. Allt tyder på att sociala medier har stor betydelse för enskilda människor i deras nätverkande med andra, men att de har mindre betydelse som opinionsbildare. Det finns vissa förväntningar på sociala mediers betydelse i det stundande valet, många politiker finns nu på olika sätt representerade i de sociala medierna. Mot bakgrund av vi vet om människors politiska engagemang online och av användningen av sociala medier i allmänhet finns det ingen anledning att tro att det skulle ske några stora förändringar i människors politiska beteende inför valet. Det handlar naturligtvis om *hur* politiker och partier agerar på nätet och *hur* allmänheten väljer att motta detta. En fråga som kanske blir viktigare är hur de personliga nätverken bidrar till att leda in människor i politiska miljöer: följer man en länk på Twitter till ett politiskt forum som man annars hade missat? Den politiska potentialen hos sociala medier ligger sannolikt i människors nätverkande snarare än i det faktum att makthavare börjar twittra eller startar Facebookgrupper.

Referenser

- Bergström, Annika (2008) Web 2.0 – om deltagande online. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Skilda världar*. SOM-rapport nr 44. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Bergström, Annika (2009) Användare i webbjournalistiken. I Holmberg, Sören och Weibull, Lennart (red) *Svensk höst*. SOM-rapport nr 46. Göteborg: SOM-Institutet, Göteborgs universitet
- Boyd, danah m och Ellison, Nicole B. (2008) Social Network Sites: Definition, History, and Scholarship. I *Journal of Compyter-Mediated Communication*. 13(1): 210-30.
- Bruns, Axel (2007) 'Prodosage: Towards a Broader Framework for User-Led Content Creation' Paper presenterat på konferensen Creativity & Cognition, Washington DC, juni 2007.
- Feber.se: Många Twitter-användare men få som twittrar. Tillgänglig på http://feber.se/webb/art/175383/mnga_twitteranvndare_men_f_som/, hämtad 2010-04-23.
- Harrison, Tera M. och Barthel, Brea (2009) Wielding new media in Web 2.0: exploring the history of engagement with collaborative construction of media products. *New Media & Society* 11(1&2): 155-78.

- Kline, David och Burstein, Dan (2005) *Blog! How the newest media revolution is changing politics, business and culture*, New York: CDS Books.
- Limonard, Sander (2007) *Business requirements and potential bottlenecks for successful new CITIZEN MEDIA applications*. Sixth Framework Programme: Citizen Media Projekt.
- Thulin, Eva (2004). *Ungdomars virtuella rörlighet: användningen av dator, internet och mobiltelefon i ett geografiskt perspektiv*. Göteborg, Kulturgeografiska institutionen, Göteborgs universitet.
- Van Dijck, José och Nieborg, David (2009) 'Wikinomics and its discontents: a critical analysis of Web 2.0 business manifestos'. I *New Media & Society* 11(X): 855-74.
- Findahl, Olle (2009) *Svenskarna och internet 2009*. Gävle: World Internet Institute.

ÖKANDE MOBILKOMMUNIKATION

GÖRAN BOLIN

Mobiltelefonen är tillsammans med tv det medium som är i särklass vanligast att ha tillgång till i Sverige. Hela 95 procent av svenskarna har tillgång till en egen mobiltelefon (och 97 procent säger sig ha tillgång till mobil i hushållet, vilket är lika många som har tillgång till just tv). Det är betydligt vanligare att ha tillgång till mobiltelefon än att ha tillgång till persondator, ett medium som 84 procent av svenskarna uppger sig ha tillgång till (se bokens inledningskapitel). Ja, tillgång till mobil är till och med vanligare än tillgång till Internet. Här är det 86 procent som säger sig ha tillgång. Det kan tyckas anmärkningsvärt att det är färre som säger sig ha tillgång till dator, men en rimlig förklaring kan just vara att surfning på Internet numera inte enbart är möjligt via persondator, utan även för dem som har en modern mobiltelefon.

Täckningsgraden för mobiltelefoner har varit i det närmaste konstant de senaste åren, och man kan anta att den kommer att så förbli inom överskådlig framtid. Vad som skiljer mobilanvändare åt är således inte tillgång, utan på vilket sätt mobilen används, vilket i sin tur kan kopplas till vilket slags mobil man har. Det har under de senaste två åren lanserats en mängd nya mobiltyper, framför allt s.k. smart-phones som iPhone och liknande, vilka medger ökade möjligheter till olika applikationer och vilka har gränssnitt som gör att de mer börjar likna datorer än telefoner.

Tillgång och användning

Tillgång till mobiltelefoni i Sverige är idag alltså god, i de flesta åldersgrupper heltäckande. Endast bland de allra äldsta, framför allt kvinnorna, är innehavet inte är lika omfattande. Men även här är det en stor majoritet som är mobilägare. Att i stort sätt alla svenskar har en mobil betyder dock inte att alla har en likadan, eller att alla har samma typ av abonnemang. Tyvärr går det inta av årets SOM-data att utläsa vilken typ av mobil de svarande har, däremot framgår typen av abonnemang. Här finns det betydande skillnader både vad gäller kön och ålder vad gäller förekomst av tjänstemobil eller privata abonnemang respektive kontantkort, vilket framgår av tabell 1.

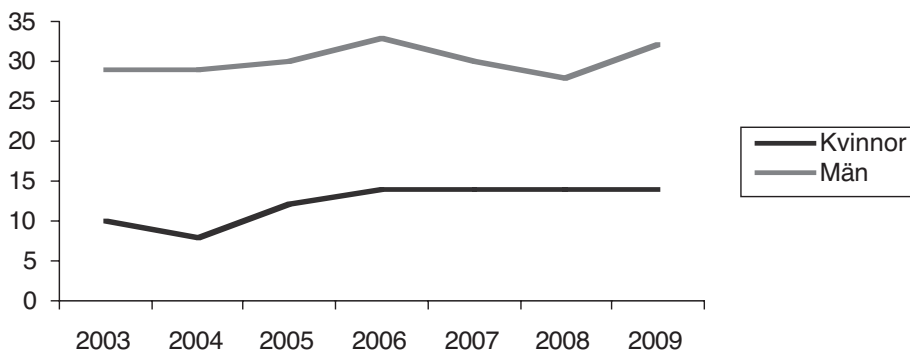
Könsmässigt är det således flest kvinnor som har kontantkort. Denna betalningsform är även vanligare bland ungdomar och bland personer över 60 år. Att ha ett privat abonnemang är däremot det vanligaste under de arbetsföra åldrarna. Mönstret har varit bestående med små variationer de senaste åren. Det som har förändrats härvidlag är den könsmässiga utjämningen vad gäller innehav av fast abonnemang.

Tabell 1 *Fördelning av olika typer av abonnemang bland mobilinnehavare, fördelat på kön och ålder 2009 (procent)*

	Kvinna	Man	15-19 år	20-24 år	25-29 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år	60-75 år	76-85 år	Alla
Kontantkort	45	35	58	40	27	26	29	39	55	68	42
Abonnemang	47	50	47	61	71	60	56	49	41	36	51
Tjänste	14	32	1	9	21	35	40	37	13	0	24
Antal svar	871	790	95	94	91	218	258	303	426	98	1583

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Det har även i tidigare SOM-undersökningar konstaterats att innehav av tjänstemobil är könsmässigt snedfördelat i befolkningen till mennens fördel. Denna snedfördelning gäller även i årets undersökning, och den svagt utjämnande trend som kunnat skönjas vid de två senaste mättillfällena har nu brutits och gapet mellan mäns och kvinnors tillgång till tjänstemobil återigen ökar.

Figur 1 *Innehav av tjänstemobil uppdelat på kön 2003-2009 (procent)*

Källa: Den nationella SOM-undersökningarna 2003-2009

Ser man till yrkesgrupper är det tjänstemän i arbetsledande och företagsledande position samt företagare (oavsett antal anställda) som är de som i störst utsträckning har mobiltelefon i tjänsten. I dessa yrkesgrupper pendlar tjänstemobilinnehavet mellan 45 och 55 procent, medan det är betydligt lägre i övriga yrkesgrupper. Som allra lägst är det bland arbetare, där det endast är nio procent som har tillgång till tjänstemobil. Föga förvånande är också män dominerande i de yrkesgrupper där tjänstemobilinnehavet är som störst.

Men hur inverkar då tillgång till tjänstemobil, kontantkort eller fast abonnemang på respondenternas mobilbeteenden? I tabell 2 nedan redovisas hur frekvent tjänstemobilsinnehavare samtalar och SMSar jämfört med de två övriga grupperna användare.

Tabell 2 Samtal och SMS för tjänstemobilsinnehavare jämfört med kontantkortsinnehavare och privata abonnemang 2009 (procent)

		Sällan/ aldrig	Veckovis	Dagligen	≥ 4 ggr/ dag	Summa procent	Antal svar
Samtal	Tjänstemobil	1	5	18	77	101	375
	Privat	12	31	34	23	100	1191
	- kontantkort	18	37	25	20	100	661
	- abonnemang	4	19	37	39	99	791
SMS	Tjänstemobil	12	31	28	28	99	375
	Privat	31	24	23	23	101	1161
	- kontantkort	39	27	16	19	101	639
	- abonnemang	19	23	30	28	100	781

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Variationen bland dem som har privata telefoner är som framgår av tabell 2 stor, där de med kontantkort är betydligt sparsammare i sin användning. Ser man till skickande av SMS är det snarast så att de med abonnemang och de med tjänstemobil har liknande mönster, medan kontantkortsinnehavarna skickar färre meddelanden. Vad gäller samtal ringer dock de med tjänstemobil fler gånger per dag jämfört med dem med abonnemang, vilka i sin tur ringer oftare än kontantkortsinnehavarna.

Avgörande för om man ringer mycket eller lite är sålunda hurvida man betalar räkningarna själv eller ej. Den som har en tjänstemobil använder den, och det frekvent. Framför allt gäller det samtalsfrekvensen, där tjänstemobilinnehavarna i avsevärt högre grad utnyttjar mobilen till att prata ofta jämfört med dem som inte har tillgång till tjänstemobil, och som därmed måste betala sina samtal själva. Skillnaden mellan dessa två grupper är inte lika stor vad gäller att skicka SMS. Detta antyder också att en tjänstemobil är en mobil telefon, där övriga applikationer och funktioner är av underordnad betydelse.

Av statistiken framgår inte om de samtal som genomförs via tjänstemobilen är arbetsrelaterade eller inte, men man får förmoda att åtminstone merparten av dessa samtal har med arbetets karaktär att göra.

Vad händer med den fasta telefonin?

Något som vid internationella jämförelser har visat sig betydelsefullt för hur människor använder sin mobil är huruvida man har tillgång till fast telefoni eller ej. I en jämförelse mellan ungdomar i Sverige och Estland har det till exempel visat sig att dessa bär på helt motsatta mönster vad gäller samtalande och SMSande (Bolin 2010). Svenska ungdomar SMSar betydligt mer än vad de samtalar i sina mobiler, medan det omvända förhållandet gäller för de estniska ungdomarna. Skillnaderna kan inte förklaras av skilda prisbilder (i så fall borde esterna tala mindre), utan beror med största sannolikhet på att fast telefoni aldrig riktigt fått fäste i landet. När mobiltelefonen introducerades 1993 hade endast 43 procent av den estniska befolkningen tillgång till fast telefoni. Tillgång till mobiltelefoni ökade dramatiskt efter år 1997, medan den fasta telefonin ökade endast långsamt för att nå en topp kring 60 procent år 2002. Därefter har andelen med fast telefoni sjunkit. Estniska ungdomar har alltså inte samma vana av att ha tillgång till fast telefoni som svenska ungdomar, och är i högre utsträckning hänvisade till mobilen för att samtala. Detta har inte gällt svenska ungdomar hittills, men det finns indikationer på att detta håller på att förändras. I tabell 3 nedan redovisas tillgången till fast telefoni i olika åldersgrupper.

Tabell 3 Innehav av fast telefoni efter ålder 2009 (procent)

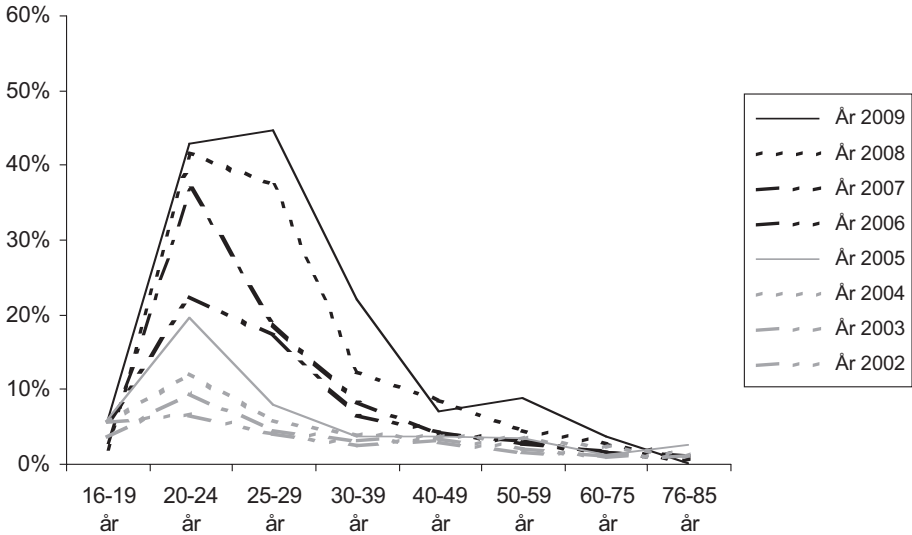
	Har fast telefon	Saknar fast telefon	Vet ej	Summa procent	Antal svar
16-19 år	92	5	2	99	93
20-24 år	57	42	1	99	90
25-29 år	56	44	0	100	90
30-39 år	77	22	1	100	213
40-49 år	92	7	1	99	262
50-59 år	91	9	0	100	299
60-75 år	96	4	0	100	454
76-85 år	100	0	0	100	140
Alla	88	12	1	1641	1641

Kommentar: Ovanstående tabell visar resultatet för alla, oavsett om man har mobil eller ej. Bryter man ut mobilinnehavarna blir fördelningen i det närmaste exakt likadan, och förskjuts endast med delar av procentenheter (däremot sjunker antalet svar avsevärt i den äldsta åldersgruppen, men där är täckningen för fast telefoni total i alla fall). **Källa:** Den nationella SOM-undersökningen 2009

Som man kan se är det framför allt ungdomar i tjugooårsåldern som saknar tillgång till fast telefon, liksom i någon mån även trettioåringarna. Här kan man förvänta

sig förändringar inför framtiden. Ser vi till den trend som varit sedan 2002, finner vi att allt färre ungdomar tycks skaffa fast telefoni när de flyttar hemifrån. Figur 2 redovisar förändringen över tid.

Figur 2 Avsaknad av fast telefoni i olika åldersgrupper 2002-2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

För vart år som går ökar alltså den grupp ungdomar som inte har tillgång till fast telefoni i hushållet, och de tar dessutom med sig detta beteende när de växer upp. I detta bildar de sannolikt ett generationsspecifikt förhållnings sätt till mobilen som kommer sätta sin prägel på framtidens telefonkultur. För det ska också bäras i minnet att mobilinnehav i denna grupp är hundra procentigt. Vi kan alltså förvänta oss ökade andelar ringande och samtalande via mobilen i framtiden, om vi utgår från att andelen samtal totalt kommer att vara konstant. Att så är fallet kan man sluta sig till med hjälp av statistik från Post- och telestyrelsen (2009: 19), vilken just visar att den totala andelen utgående trafikminuter är konstant över tid, och att den idag består till lika stor del av utgående samtal från fast telefoni som från mobil telefoni. Ser man till data från den nationella SOM-undersökningen 2003, där mätningen skiljde mellan att ringa och ta emot samtal, respektive skicka och ta emot SMS, kan man konstatera att respondenterna över lag angav sig ta emot fler samtal än de ringt, medan detta inte var fallet vad gäller SMS.

Tabell 4 Uppringda och mottagna samtal samt skickade och mottagna SMS 2003 (procent)

	Samtal		SMS		Antal
	Ringa	Ta emot	Skicka	Ta emot	
15-19 år	14	23	26	28	145-147
20-24 år	15	29	25	25	117-118
25-29 år	22	31	17	20	128-129
30-39 år	19	27	5	6	296-298
40-49 år	22	32	4	6	252-257
50-59 år	19	25	2	2	296-304
60-75 år	10	12	2	1	260-281
76-85 år	3	7	0	0	28-34

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2003

Som framgår av tabell 4 är det marginell skillnad mellan respondenternas uppgifter om skickade och mottagna SMS, medan det finns en tydlig skillnad mellan uppringda och mottagna samtal. Detta tyder på att man hellre ringer från en fast telefon i sina samtalskontakter. Att skicka SMS från en fast telefon är inte möjligt, och sålunda är antalet utgående och inkommande textmeddelanden mer överensstämmande med varandra.

Samtal, SMS och annat

Än så länge sätter dock inte det faktum att ungdomar börjar få ont om tillgång till fast telefoni några spår i statistiken över samtal och SMS. Dessa två användningsområden ligger över huvud taget rätt stabila jämfört med tidigare år. Ska man se till vad som förändras får man titta till de nya applikationer som den moderna mobiltelefonin erbjuder. Tabell 5 nedan ger en översikt över de vanligaste användningsområdena på daglig basis.

Som synes är det inga större förändringar gentemot mätningen i Riks-SOM 2008 för ett år sedan. Det som ökat mest är e-postande och surfande på internet, där användningen är mer än fördubblad (se även Oscar Westlunds artikel om internetanvändning i denna volym). Man kan med stor sannolikhet tillskriva förändringen här den ökade förekomsten av smart-phones. iPhone och liknande smart-phones har, som bl.a. Gerard Goggin (2009) påpekat, inneburit ett överbryggande mellan mobiltelefonen och datorn/lap-topen.

I övrigt är det samtal och SMS som är de vanligaste funktioner som används. I hela åldersspannet 16-85 år är det samtal som dominerar. Bland de yngre är dock

användning av SMS på daglig basis lika vanligt, och bland de allra yngsta är det den mest utnyttjade funktionen på mobilen dagligdags.

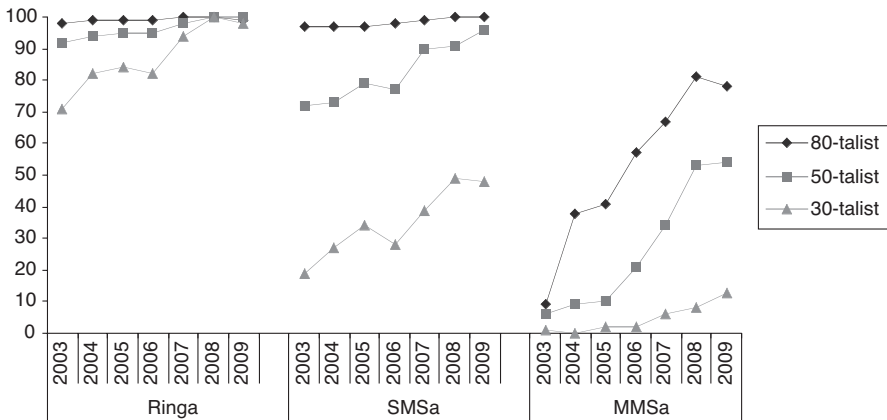
Tabell 5 *Daglig användning av olika mobilfunktioner, efter ålder 2009 (procent)*

	Samtal	SMS	Skicka bilder	Nyheter	Internet	E-post	TV-klipp	Antal svar
16-19 år	73	88	5	8	15	5	12	92-95
20-24 år	86	82	10	6	15	10	6	93-94
25-29 år	81	81	8	12	21	14	6	88-91
30-39 år	81	67	9	8	18	15	5	215-217
40-49 år	82	63	9	7	17	16	7	253-257
50-59 år	75	45	5	3	17	14	5	299-303
60-75 år	42	14	2	2	8	7	2	399-419
76-85 år	19	6	0	3	9	3	3	76-91
Samtliga	66 (65)	48 (44)	6 (4)	5 (2)	14 (5)	11 (5)	5 (-)	1523-1566

Kommentar: 2008 års siffror anges inom parentes för kategorin Samtliga.

Även i år har vi analyserat dessa mönster jämfört över generationer, och vi kan konstatera att trenden tycks hålla i sig, vilket framgår av figur 3 nedan.

Figur 3 *Ringande, SMSande och MMSande 2003-2009 (procent)*

Kommentar: Respektive generation är konstruerad av dem som är födda år 1-7 inom varje kohort, dvs. 1931-7, 1951-7 och 1981-7. Användning här definierad som användning över huvud taget.

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2009

Det tycks således finnas vissa generationsgemensamma förhållningssätt till användning av mobilens olika funktioner, där den äldsta generationen främst använder mobilen som en portabel telefon, och i viss mån som verktyg för att sända och ta emot textmeddelanden, medan mellangenerationen har anammat textfunktionen fullt ut (jfr. Bolin & Westlund 2009). Användningen av MMS befinner sig dock på en betydligt lägre nivå än i den yngsta generationen, och detta är också en funktion som väldigt få i den äldsta generationen ägnar sig åt. De yngsta har visserligen minskat sitt MMSande något, men möjligen kan det förklaras av att de i stället skickar sina bilder via e-post i stället.

Men kan också spekulera i huruvida detta indikerar ett vidare skifte i generationsanvändningen av medier. Ser man till användningen av sociala medier är de mest spridda bland de yngre, och man kan se en tydlig gräns vid ungefär 50 års ålder, efter vilken användningsgraden snabbt sjunker (jfr. Annika Bergströms kapitel i denna volym). Det är också bland de yngre som tidningsläsning på nätet ökar, på bekostnad av läsning av tryckta tidningar (se Annika Bergströms och Ingela Wadbrings kapitel i denna volym). Den yngsta generationen är helt uppenbart en generation som i ökande grad koncentrerar sin mediekonsumtion till nätet även vad gäller de traditionella medierna. Det behöver förvisso inte betyda att de innehåller de tillgodogör sig skiljer sig åt (även om det förstås kan göra det också). Men det står helt klart att dylika förhållningssätt gynnar multiplattformsmidier som laptopen och mobilen, eller för all del årets nyhet läsplattan.

Generationer av telefoni

Hypotesen om utvecklandet av specifika generationsmönster får i årets SOM-undersökning således ytterligare stöd, även om tidsserien kan tyckas vara förhållandevis kort för att kunna styrka några mer definitiva mönster. Kommande SOM-mätningar får således avgöra beständigheten i denna hypotes. Håller den sträck kommer vi också att kunna förvänta oss förändrade mobilvanor, och kanske står vi en dag inför det faktum som säger att den fasta telefonin är ett kuriosum för specifika konnässörer, eller för nostalgiker. Eller att man helt upphör att dela upp telefonin i fast och mobil, på samma sätt som ingen pratar i distinktionstermer som färg-TV kontra svart-vit TV, eller om biofilm respektive videofilm – eller tryckta eller digitalt förmedlade nyheter. Den dagen är måhända inte långt borta, och med tanke på de nordiska ländernas långt framskjutna plats vad gäller utveckling av mobila medier, kanske den också randas under nordiskt ljus.

Referenser

- Bolin, Göran (2010): "Domesticating the Mobile in Estonia", in *New Media & Society*, vol. 12(1): 55-73.
- Bolin, Göran & Oscar Westlund (2009): "Mobile Generations. The Role of the

Mobile in the Shaping of Swedish Media Generations”, *International Journal of Communication*, vol. 3: 108-124.

Goggin, Gerard (2009): “Adapting the Mobile Phone: The iPhone and its Consumption”, i *Continuum: Journal of Media & Cultural Studies*, vol. 23(2): 231-244.

PTS (2009): *Svensk telemarknad första halvåret 2009* (PTS-ER-2009:29), Stockholm: Post- och telestyrelsen. Åtkomlig via www.pts.se.

DE MOBILT UPPKOPPLADE SVENSKARNA

OSCAR WESTLUND

2009 var ett genombrottsår för mobilen som nät- och nyhetsmedium. Den dagliga användningen har bland allmänheten fördubblats, och bland vissa grupper ser vi än större ökningar. Genombrottet kan delvis förstås utifrån den tekniska utvecklingen av *mobilttelefonen* från kommunikationsmedium till ett multimedium. I början av 2000-talet utvecklades särskilt möjligheterna att ta del av internetrelaterade tjänster i mobilen. Såväl internationella (Wilson 2006., Church, Smyth, Cotter & Bradley 2007) som svenska undersökningar (Bohlin & Westlund 2008., Westlund 2008a, Westlund 2008b) har emellertid visat att användningen av sådana tjänster varit begränsad. Endast i Japan och Sydkorea har användningen av nättjänster i mobilen fått ett tidigt och brett genomslag (Ito et al 2005, World Association of Newspapers 2007., NTT DoCoMo 2007., Nakano & Watanabe 2009).

Det har länge sagts att de tekniska förutsättningarna haft en alltför låg kvalitet, t.ex. användarvänligheten vad gäller skärm, bandbredd och navigation (Jung et.al, 2009., Jiang 2009). Det har även framhållits att nyheter för mobilen bör utformas som summeringar för att vara användarvänliga (Otterbacher et.al, 2006). Användarvänligheten återkommer också i andra studier, vilka även betonar den roll kostnader och abonnemangsformer har (Westlund 2007., Verkasalo 2008., Kolmonen 2008). Även osäkerheten kring kostnaderna för användning har utgjort ett hinder (Westlund 2007). Hösten 2008 lanserades iPhone i Sverige, en smartphone som med sin pekskärm lanserade ett nytt användargränssnitt och Apple visade därigenom vägen för en ny standard i mobilbranschen. Att denna dessutom har åtföljts av abonnemang för fast pris av mobilt surf har också haft stor betydelse, liksom att man framgångsrikt lanserat en internetbaserad butik för mobila applikationer (Goggin 2009., West & Mace 2010). Studier från andra länder har visat att användningen av mobilt Internet också varit klart högre bland iPhone användare än andra mobilanvändare (Pascu 2008., Ling & Sundsøy 2009). De olika mobiloperatörerna har dessutom lagt fram nya och prisvänligare abonnemang och internationellt pekar studier på ett ökat intresse. En studie från USA pekar på att i april 2009 hade 32 procent av den amerikanska befolkningen någon gång använt mobilt internet, jämfört med 24 procent i december 2007 (Horrigan 2009).

I ljuset av dessa studier och förändringar är det ett rimligt antagande att användningen av Internet och nyheter i mobilen ska ha ökat kraftigt sedan föregående år. Denna artikel syftar till att närmare studera förändringar över tid vad gäller anammande och användning av nyheter med mobilen.¹ I de senaste redovisningarna från SOM-undersökningarna har analysen fokuserats till fyra specifika dimensioner som

tydligt urskiljer tidiga anammare från övriga samhällsgrupper: socio-demografi, nyhetsorientering, livsstil och teknikorientering (Westlund 2008c., Westlund 2009). I de inledande analyserna för 2009 konstaterades att betydelsen av teknikdimensionen, så som bredbandsinnehav och regelbunden Internetanvändning, i princip har suddats ut. Därför kommer årets analys endast att fokusera de tre förstnämnda dimensionerna. Inledningsvis görs dock en analys av longitudinella förändringar i användningen av mobilt Internet, bland socio-demografiska grupper.

Genombrott i svenskars användning av mobilt internet

I de nationella SOM-undersökningarna har svenskar i åldern 15-85 år tillfrågats om de använder internet via mobilen, alltså mobilt internet. Detta gjordes första gången år 2003, och har därefter gjorts i undersökningarna under åren 2006 till 2009. Frågan ingår i ett större batteri om frågor kring ny teknik och särskilt olika funktioner hos en mobil. Vid den första mätningen år 2003 var det endast 6 procent av allmänheten som tog del av Internet med mobilen överhuvudtaget, d.v.s. någon gång i månaden eller oftare, år 2006 hade andelen ökat till 10 procent, de följande årens noteringar var 17 respektive 20 procent, och för år 2009 har andelen stigit till 26 procent (tabell 1). Under de inledande åren skedde det i synnerhet en ökning av andelen sällan-användare, och sedan har vi vittnat en stigande skara av mer frekventa användare. Under 2009 är det i synnerhet den dagliga användningen som har ökat, till 10 procent i jämförelse med 4 procent föregående år. Det vi ser är således att både antalet användare och regelbundenheten i användningen har ökat över tid.

Vad gäller användning hos olika grupper har det över tid blivit tydligt att män i högre utsträckning än kvinnor anammat mobilen som internetredskap. Under de föregående åren har den totala andelen användare varit i princip den dubbla bland män jämfört med kvinnor. År 2009 har dessa skillnader minskat något för månads- och veckovis användning, men kvarstår vad gäller den dagliga användningen. Samtidigt kan sägas att bland de kvinnor som faktiskt använder mobilen för Internet så är andelen dagliga användare förhållandevis hög.

Det finns också en differentiering i användningen mellan olika åldersgrupper, även om denna faktiskt avtagit något under 2009. Vid de första mätillfällena så utmärkte sig svenskar i åldern 15-39 år genom en mer omfattande användning. Under 2008 skedde en markant ökning också bland 40-49 åringar och under 2009 har även 50-59 åringar anammat sina mobiler för Internetanvändning. Vi kan fortfarande år 2009 se att den totala andelen användare av Internet i mobilen är högst bland 15-39 åringar (41%) jämfört med 40-49 åringar (35%) och 50-59 åringar (25%). Däremot är dessa skillnader försumbara vad gäller daglig användning eftersom andelen användare bland samtliga åldersgrupper är 11-14 procent. Hos 60-75 åringar är användningen väsentligt lägre, men vi kan även här iaktta samma ökningsmönster som hos övriga. Resultaten visar att användningen är tämligen jämnt fördelad mellan olika utbildningsgrupper över tid. Undantaget är de lågutbildade,

bland vilka användningen är mer begränsad. Det hör ihop med att pensionärer är överrepresenterade bland de lågutbildade.

Tabell 1 Användning av mobilt internet i olika grupper 2003-2009 (procent)

	Varje månad					Varje vecka					Dagligen				
	2003	2006	2007	2008	2009	2003	2006	2007	2008	2009	2003	2006	2007	2008	2009
Samtliga	3	7	9	11	9	2	3	4	5	7	1	1	3	4	13
Kön															
Man	3	8	10	13	12	3	5	7	8	9	1	2	4	7	17
Kvinna	2	5	7	9	6	1	2	2	3	6	1	0	2	2	9
Ålder															
15-19 år	7	14	16	13	17	5	6	8	7	12	1	2	6	6	15
20-29 år	5	12	18	26	14	5	2	7	6	11	2	2	4	8	18
30-39 år	4	16	17	17	14	2	5	6	9	9	0	2	6	7	17
40-49 år	5	7	8	12	13	2	2	7	7	6	1	1	1	5	16
50-59 år	1	3	6	9	8	1	2	3	5	6	0	1	1	4	16
60-75 år	1	1	2	2	4	0	1	1	3	6	1	1	1	2	7
Utbildning															
Låg	1	2	6	4	4	1	2	3	3	5	0	1	1	3	5
Medellåg	3	9	10	12	10	3	4	5	6	7	1	1	3	5	15
Medelhög	4	6	11	15	11	2	4	3	6	8	1	1	1	4	13
Hög	4	10	9	13	9	2	3	4	6	8	1	1	5	6	18
Betalform															
Privat kontantkort	3	5	5	6	8	1	2	3	4	5	1	1	2	4	10
Privat abonnemang	3	9	12	16	11	2	5	5	6	9	1	2	3	4	15
I tjänsten	5	9	13	17	14	6	6	7	10	10	1	2	5	12	22

Källa: Riks-SOM undersökningen 2003 samt 2006-2009

Antal svar: antalet svar varierar mellan de olika frågorna och åren. Allmänheten (1685-1775), kön (773-925), ålder (100-465), utbildning (343-600) samt betalform (366-864).

Kommentar: Med allmänheten avses samtliga svenskar i åldern 15-85 år för åren 2005-2008. För år 2009 avser det 16-85. Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och svarsalternativet "använda Internet" innehåller en rad alternativ av för olika frekvenser. Vad avser betalform är det ökande andelar som har flera mobiler, och därmed också kombinationer av abonnemang.

Användningsmönster skiljer sig även efter betalform. Särskilt innehavare av företagsabonnemang använder mobilt Internet i klart större och mer frekvent utsträckning än kontantkortsinnehavare. År 2009 har det skett en påtaglig ökning i användningen av mobilt internet i samtliga grupper, men även om det är 10 procent av kontantkortsanvändarna som använder detta dagligen så är andelen den dubbla bland företagsabonnenter. Till denna analys ska tilläggas att en ökande andel individer har flera mobiler, och därför även abonnemangsformer.

Vad är det då svenskarna använder för internetrelaterade tjänster och funktioner via sina mobiler? I tidigare studier har det konstaterats att svenskarna framförallt använder mobilen till e-post, söka information och för att ta del av nyheter (Westlund & Bohlin 2008). Under 2009 kan man även notera att alltfler använder också sin mobil för att engagera sig i sociala medier, via exempelvis Twitter (Fox et al 2009). Medan mobilen har blivit bärare av en kontinuerligt ökande skara informations- och kommunikationsorienterade tjänster så skall den följande analysen fokusera endast användning av nyheter. På så vis knyter studien an till den forskning Dagspresskollegiet bedrivit de senaste tre decennierna kring pressens roll och förändring i det svenska samhället.

Mobil nyhetsanvändning – i snabb förändring

När frågan om användning av nyheter i mobilen ställdes första gången år 2005 var det sju procent bland allmänheten som åtminstone någon gång per månad använde mobilen som nyhetsmedium. 2006 hade andelen ökat till tio procent, och under 2007 samt 2008 låg andelen användare stilla kring denna nivå. Under 2009 har det däremot skett ett genombrott. Den totala andelen månatliga användare har ökat till sexton procent och andelen dagliga användare utgör nu fem procent.

Vid en analys av hur användningen förändrats bland olika grupper framträder dessutom en rad väsentliga skillnader. Under samtliga år har andelen användare av nyheter i mobilen varit dubbelt så stor bland män som kvinnor, vilket är ett mönster som återkommer även under 2009. Vad gäller användning hos olika åldersgrupper var det under 2005-2008 i synnerhet 20-39 åringar som anammat denna möjlighet, följt av 15-19 samt 40-49 åringar. År 2009 visar det sig att även 50-59 åringar i väsentlig utsträckning har anammat mobilen för nyhetsanvändning. Bland 60-75 åringar har andelen månatliga användare visserligen ökat till åtta procent, vilket är en fördubbling jämfört med föregående år, men andelen dagliga användare kvarstår som marginell.

När det kommer till användningsmönster utifrån utbildningsnivå kvarstår föregående års mönster; de lågutbildade är de minst regelbundna användarna. Skillnaden i jämförelse med de medellåg-, medelhög- och högutbildade accentueras i synnerhet vad gäller den mer regelbundna användningen. På liknande sätt återser vi tidigare års mönster om att nyhetsanvändning via mobilen är mer omfattande bland personer med abonnemang än dem som använder kontantkort.

Det förklaras av att abonnemangsinnehavare vanligen har mer avancerade mobiler samt är mindre priskänsliga än de som använder kontantkort. En trolig förklaring till att nyhetsanvändning i mobilen är särskilt högt bland företagsabbonenter handlar om att de inte upplever samma osäkerhet kring kostnaderna som övriga grupper (Westlund 2007., Westlund 2010).

Tabell 2 Användning av nyheter i mobilen i olika grupper 2005-2009 (procent)

	Varje månad					Varje vecka					Dagligen				
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009
Samtliga	4	6	6	6	7	2	3	4	3	4	1	1	1	2	5
Kön															
Man	5	9	7	9	10	3	5	6	5	6	1	1	3	3	7
Kvinna	3	4	5	4	5	2	1	1	1	3	1	0	1	1	3
Ålder															
15-19 år	5	10	12	3	8	2	4	6	6	7	2	1	3	2	8
20-29 år	7	8	12	12	8	5	10	5	4	7	1	2	2	5	9
30-39 år	6	12	10	11	11	4	4	6	5	6	1	1	5	4	8
40-49 år	7	8	7	8	8	4	3	7	3	5	0	1	2	3	7
50-59 år	2	4	5	5	9	1	2	2	2	4	0	1	1	1	3
60-75 år	1	3	2	2	4	1	1	1	2	3	0	0	0	0	1
Utbildning															
Låg	2	3	3	2	4	1	1	1	3	3	0	1	1	1	1
Medellåg	4	7	7	6	8	3	4	4	3	4	1	1	2	2	6
Medelhög	5	6	8	8	9	7	5	4	4	4	1	0	1	3	5
Hög	4	10	7	9	8	2	3	5	2	6	1	1	3	2	6
Betalform															
Privat															
kontantkort	3	3	4	4	5	1	2	2	3	3	1	0	1	2	4
Privat															
abonnemang	5	10	9	8	9	3	5	4	4	5	1	2	2	2	5
I tjänsten	7	11	9	13	12	5	6	9	5	7	1	2	3	5	8

Källa: Riks-SOM undersökningen 2005-2009

Antal svar: antalet svar varierar mellan de olika frågorna och åren. Det lägsta och högsta antalet svar för respektive fråga för samtliga år är; allmänheten (1685-1775), kön (773-925), ålder (100-465), utbildning (343-600) samt betalform (366-864)

Kommentar: Allmänheten avses samtliga svenskar i åldern 15-85 år för åren 2005-2008. För år 2009 avser det 16-85. Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och svarsalternativet "använda nyhetstjänster" innehåller en rad alternativ av för olika frekvenser.

I jämförelse med de tidigare årens analyser av mobil nyhetsanvändning är det tydligt att det skett ett genombrott i spridningen, något som inte hindrar att flertalet grupp-skillnader kvarstår. På det hela taget är nyhetsanvändning med mobilen vanligast bland manliga 15-39 åringar med abonnemang och medellåg till hög utbildning. Åldersgruppen 50-59 år skiljer dock ut sig i jämförelse med 2008 genom att det i den skett en särskilt kraftig ökning i nyhetsanvändning.

Nyhetsorienteringen blir viktigare

En hypotes som bekräftats i många tidigare studier är att en omfattande användning av nyheter i ett nyhetsmedium innebär omfattande exponering för nyheter också i andra medier (se t ex Weibull 1983:332ff). Det har dock inte bekräftats i tidigare års studier, där det snarast visat sig att mobil nyhetsanvändning är högre bland personer som har en digital orientering i sin nyhetsanvändning. Användning av nyheter i mobilen har således varit särskilt vanligt bland regelbundna nättidningsanvändare, men mindre vanligt bland personer som regelbundet tar del av dagstidningar i pappersform (Westlund 2009). Mobil nyhetsanvändning hör samman med användning av andra specifika nyhetsmedier än en generellt utbredd nyhetsanvändning.

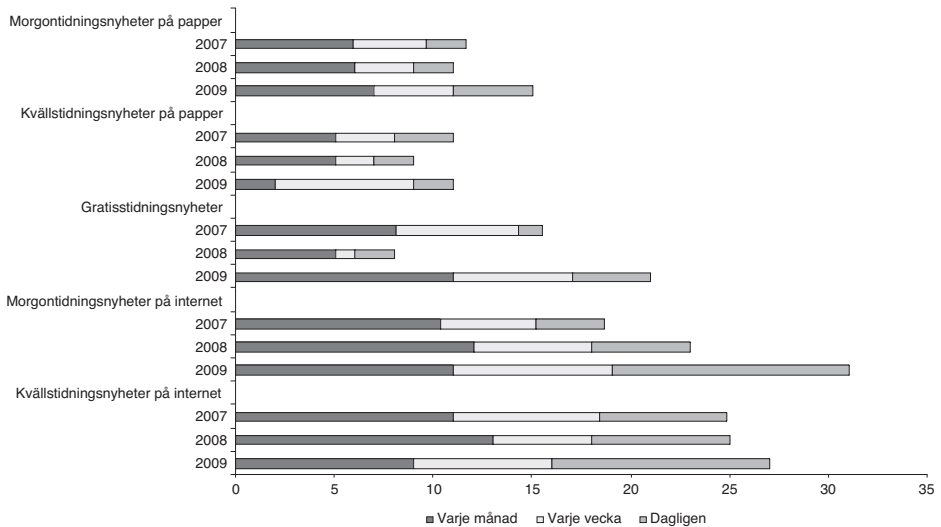
Det finns flera förklaringar till att hypotesen inte har bekräftats vad gäller nyheter i mobilen. På en övergripande nivå handlar det om att medielandskapet blivit alltmer fragmentiserat, och medieanvändning alltmer individualiserad (Hadenius, Weibull & Wadbring, 2008., Bjur 2009). En mer konkret förklaring är att majoriteten regelbundna användare av nyheter i pappersform (samt tv och radio) företrädesvis är äldre personer med väl inarbetade medievanor – utom för digitala nyhetsmedier. Det är därför väntat att mobil nyhetsanvändning har ett samband med en digitalt orienterad nyhetsanvändning. I figur 1 redovisas användningen av nyheter i mobilen år 2009 bland regelbundna användare av gratistidningar, samt regelbundna användare av morgon- och kvällstidningar både på papper och på nät.

Resultatet bekräftar tidigare års mönster att de mobila nyhetsanvändarna i första hand har en digital orientering i sin övriga nyhetsanvändning. Under 2007 var andelen mobila nyhetsanvändare något högre bland regelbundna kvällspressanvändare på Internet (24) än morgonpressanvändare på Internet (18), men för 2009 hamnar båda användartyperna kring trettio procent. Bland dessa är det 11 respektive 12 procent som tar del av nyheter i mobilen dagligen.

Att användningen av nyheter i mobilen är markant högre bland de digitalt orienterade jämfört med de analogt inriktade ska förstås utifrån att dessa har utvecklat en kompetens och ett behov för en ständigt uppdaterad nyhetskonsumtion. Intressant är att nyhetsanvändning med mobilen nu är vanligare bland regelbundna morgonpressanvändare på Internet än för motsvarande inom kvällspressen. Två förklaringar framstår som särskilt viktiga till detta. Den första är att morgontidningarna satsat alltmer på utveckling av innehåll och tjänster för den mobila kanalen, se exempelvis MktMedias satsningar genom projektet MktMobil. På detta vis samordnas

kompetens och resurser vad gäller att utveckla förutsättningarna att skapa mobilt innehåll och funktionalitet för de tidningsföretag som ingår i nätverket. En andra förklaring handlar om att gruppernas sammansättning har förändrats över tid, i takt med att digital nyhetsanvändning blivit vanligare i fler grupper, exempelvis att användningen ökat uppåt i åldrarna.

Figur 1 Användning av nyheter i mobilen bland olika grupper av hög-frekventa användare av andra nyhetsmedier 2007-2009 (procent)

Källa: Den nationella SOM-undersökningen 2007-2009

Antal svar; morgontidningsnyheter på papper: 1143 (2007) 1221 (2008) och 1083 (2009), morgontidningsnyheter på internet 150 (2007) 233 (2008) och 180 (2009), kvällstidningsnyheter på papper 133 (2007) 153 (2008) och 134 (2009), kvällstidningsnyheter på internet 223 (2007) och 246 (2008), 243 (2009), gratisstidningsnyheter 168 (2007) 142 (2008) och 142 (2009).

Kommentar; med användning av gratisstidning och morgontidning (papper & internet) avses minst fem dagar i veckan och för kvällstidningsläsning (papper & internet) avses minst sex dagar i veckan. Det innebär att skillnaderna för kvällspressens användare kan förmodas vara något förstärkta. Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och svarsalternativet "använda nyhetstjänster" innehåller en rad alternativ av för olika frekvenser.

Siffrorna för de digitalt orienterade ska jämföras med den mobila nyhetsanvändningen bland dem som är regelbundna läsare av en papperstidning. Andelen användare bland regelbundna gratisstidningsläsare är 21 procent, varav 4 procent dagliga. För morgonpress är siffrorna 15 respektive 4 procent, medan de är 11 respektive 2 procent bland kvällspressläsare. Trots att det även bland morgontidningsläsarna

på papper har skett en uppgång i användningen av nyheter i mobilen ligger de ändå klart lägre än de som läser morgontidningen i digital form. Förklaringen är den relativt stora andelen äldre, där digitala medier generellt står svagt (se Annika Bergströms kapitel i denna volym). Det senare gäller i ännu större utsträckning kvällspressen, vars pappersversioner idag domineras av äldre (jfr Mathias Färdighs och Oscar Westlunds kapitel i denna volym), där det knappast skett någon ökning i mobilnyhetsanvändning. De regelbundna gratistidningsläsarna skiljer sig från kvälls- och morgonpressläsarna genom att vara yngre storstadsmänniskor vana vid nyheter när man är i rörelse.

Mobilens roll i den aktiva livsstilen

Det har visat sig att samhällssituationen, individens sociala situation och mediasituationen utgör centrala komponenterna för att förklara såväl tidningsläsning (Weibull 1985) som nättidningsanvändning (Bergström 2005).

Tabell 3 *Andel användare av nyheter i mobilen åtminstone någon gång per vecka efter hur ofta man utöver olika aktiviteter 2005-2009 (procent)*

	Aldrig					Varje månad					Varje vecka				
	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009	2005	2006	2007	2008	2009
Gått på restaurang/ bar/pub på kvällstid	1	1	3	2	5	3	4	5	5	8	7	9	12	9	25
Ätit snabbmat (hamburgare/pizza/ kebab)	2	1	2	2	4	3	4	5	5	9	4	7	13	9	16
Arbetat övertid	1	2	2	3	6	5	5	6	6	13	4	6	11	9	10
Rest i tjänsten	–	3	3	3	7	–	5	8	7	11	–	8	11	21	27
Antal svar	273- 859	276- 1056	239- 990	213- 1002	380- 782	546- 1224	450- 1197	461- 1166	472- 1088	498- 1167	152- 790	143- 1197	151- 758	62- 298	138- 1136

Källa: De nationella SOM-undersökningarna 2005-2009

Antal svar: antalet svar varierar mellan de olika frågorna och åren. Det angivna antalet avser intervallet mellan det lägsta och högsta antalet svar för samtliga frågor för respektive år.

Kommentar; med andel användare av nyheter i mobilen avses dem som använder detta minst någon gång per månad. Frågan om resande i tjänst ställdes inte 2005. Mobilfrågans formulering är "Hur ofta brukar du använda din mobil till följande" och svarsalternativet "använda nyhetstjänster" innehåller en rad alternativ av för olika frekvenser.

Vad gäller de första komponenterna kan vi konstatera att svenskarnas arbetssituation sedan åttiotalet blivit mer flexibel, men också att medianvändningen har blivit mer utspridd över tid och rum. Dessutom har livsfaser och familjeetablering förskjutits, med följderna att andelen ensamhushåll har ökat (Bergström 2005., Ahrne et al 2008). Man kan också tala om en ökad rörlighet genom såväl urbanisering och att människor förflyttar sig längre sträckor inom såväl yrkes- som privatliv. Traditionella nyhetsmedier och internet utgör för många basen för nyheter vid specifika platser så som hemmet och arbetsplatsen. Dessa nyhetsmedier har väl etablerade rums- och tidsstrukturer i vardagen, t.ex. har vi i Sverige en tradition av att få den prenumererade morgontidningen hemburen lagom till frukost. I jämförelse är mobilen ett individualiserat nyhetsmedium som saknar sådana ramar för tid och rum (Andersson 2006). Mobilen kan därför förmodas passa för människor i rörelse, men också för användning i hemmet.

När det kommer till nyhetsanvändning av mobilen har två livsstilar visat sig vara särskilt betydelsefulla, en kopplad till rörlighet i allmänhet och en kopplad till arbetet (Westlund 2009). Med allmän rörlighet avses aktiviteter som innebär att man lämnat hemmets domän och dess tillgång till olika nyhetsmedier, och kan ha ett behov av att nyttja mobilen för nyheter. I tabell 3 görs en jämförelse utifrån dessa livsstilsdimensioner.

De variabler vi inkluderar inom dimensionen för allmän rörlighet handlar om huruvida man regelbundet äter snabbmat eller går på restaurang/bar/pub på kvällstid. Bland de regelbundna snabbmatskonsumenterna är det 16 procent som tar del av nyheter i mobilen varje vecka, jämfört med fyra procent bland dem som aldrig äter snabbmat. Motsvarande siffror för de som besöker restauranger/pubar/barer på kvällstid är 25 respektive 5 procent. Det skall noteras att det är just bland restaurangbesökarna vi ser den kraftigaste ökningen jämfört med tidigare år. När det kommer till dimensionen knuten till arbetet framgår det att användningen av mobilen för nyheter bland de regelbundna tjänsteresenärerna är markant högre (27%) än bland de som aldrig reser i tjänsten (7%). Trots att det skett stora ökning i denna grupp tidigare år, är den relativa ökningen fortfarande högre än bland dem som ofta arbetar övertid. I jämförelse med den mobila nyhetsanvändningen hos allmänheten framgår det dock tydligt att allmän rörlighet och övertidsarbete samt tjänsteresande hör samman med ökad användning. Vi kan se att regelbundna tjänsteresenärer i relativt stor omfattning börjat integrera nyhetsanvändning via mobilen i sina vanor.

De mobilt uppkopplade svenskarna

Genom framgångsrik spridning av mobilt bredband till bärbara datorer började svenskarna för några år sen att bli mobilt uppkopplade. Nu har denna ständiga uppkoppling också börjat ta sig uttryck genom mobilen. Ur ett tekniskt perspektiv har mobilen sedan flera år gått från att vara ett interpersonellt kommunikationsmedium till att bli ett multimedium. Det är dock först år 2009 man kan tala om

att mobilen på någorlunda bred front börjat användas som ett multimedium, för uppkoppling till Internet och nyheter. Mobilens personliga egenskaper, tillsammans med att den möjliggör ständig uppkoppling och orientering av nyheter, lär bidra till nya och individualiserade sätt att utbyta information i framtiden. Den betydelse som dessa framväxande användarmönster får för hur vårt svenska samhälle och industri fungerar är mycket stor. Vi har endast sett början av dessa omfattande förändringar, vilka inte minst, kommer att påverka hur vi tar del av nyheter.

Ett intressant perspektiv på den pågående förändringen är att den ökade användningen är att mobila nyheter efter hand är på väg att integreras i vardagslivet. Det som tidigare var främst en teknikintresserad grupp som ville pröva på ett nytt medium har blivit mer av nyhetsintresserad grupp som funnit ett nytt sätt att tillägna sig nyheterna. Det är inte längre bara en fråga om så kallade "early adopters", utan kretsen av användare har vidgats. Visserligen är ökningen fortsatt störst bland högutbildade, som 2009 är omkring en tredjedel av de mobila nyhetsanvändarna, men bland dem som åtminstone någon gång använder mobilnyheter har kvinnorna ökat sin andel från en fjärdedel till en tredjedel.

Allt talar för att breddningen bland användarna kommer att fortsätta. Genom nya mobiler med webbläsare som ger tillgång till hela Internet, samt att allt fler aktörer etablerar sig med mobilt anpassade tjänster och applikationer, har det i ökande grad blivit möjligt för svenskarna att nyttja mobilen för samma saker på Internet som de gör med sina datorer. Det skall poängteras att det finns en viss eftersläpning i anammande som hör ihop med att många svenskar har låst sig till ett abonnemang för 18 till 24 månader. Fram t.o.m 2008 hade dessa mobiler och abonnemang, med undantag för de i iPhone-abbonemang via Telia och Tre som kom i slutet av det året, varken pekskärm eller fast pris för mobil surf. Under 2009 och 2010 har de som blivit kvitt sina gamla abonnemang haft möjlighet att köpa ny mobil, och i dagsläget finns ett relativt brett utbud av abonnemang för fast pris vad gäller mobil surf (Hessel, 2010). Det finns nu flera aktörer inom såväl telekom- som mediebranschen som driver på en fortsatt utveckling av mobilen som bärare av Internetrelaterade tjänster. Parallellt driver man också på Internetanvändning bortom tid och rum via andra mobila teknologier, så som iPad och andra läsplattor.

På det hela taget är det en rad faktorer som pekar mot att allt fler kommer att anamma mobiler och abonnemang som möjliggör användning av internet och nyheter i mobilen. Resultaten från undersökningen under hösten 2009 som analyserats i detta kapitel visar att var femte svensk är uppkopplad via mobilen varje vecka. När denna bok trycktes under sommaren 2010 kan vi vänta oss att den andelen ökat ytterligare något. Hur mycket denna ökning blev får resultaten från 2010 års SOM-undersökning visa.

Noter

- ¹ Mobilen kan användas som nyhetsmedium på en rad olika sätt – via nyhetssajter, applikationer, RSS podcasts, radio eller genom meddelanden i form av e-post, SMS och MMS. I SOM-undersökningen bes respondenterna att ta ställning till om de använder mobilen för att ta del av nyheter, vilket alltså kan innefatta samtliga olika distributionstekniker. En studie från 2007 pekar mot att det i första hand är via Internet- eller radiofunktionerna man tar del av nyheter i mobilen (Westlund, 2008d)
- ⁱ För mer info se <http://www.mktmedia.se/kade-int-kter-med-mktmobil/>. Under början av 2011 kommer de utvecklingar som skett inom MktMobil att redogöras för mer grundligt i författarens doktorsavhandling.

Referenser

- Ahrne, G., Roman, C., och Fransén, M (2008). *Det sociala landskapet – en sociologisk beskrivning av Sverige från 50-tal till 90-tal*. Göteborg: Korpen.
- Andersson, M (2006). *Hemmet och världen*, Avhandling vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation vid Göteborgs Universitet (JMG)
- Bjur, J (2009). *Transforming Audiences. Patterns of Individualization in Television Viewing*, Avhandling vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation vid Göteborgs Universitet (JMG)
- Bergström, A (2005). *Nyhetsvanor.nu*, Avhandling vid Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation vid Göteborgs Universitet (JMG)
- Church, K., Smyth, B., Cotter, P., Bradley, K (2007). "Mobile information access: a study of emerging search behaviour on the mobile internet", *ACM Trans. Web, 1, 1, Article 4 (May 2007)*, <http://doi.acm.org/10.1145/1232722.1232726>
- Fox, S, Zickuhr, K och Smith, A (2009). Twitter and status updating, fall 2009, Pew Internet Project, Washington DC
- Goggin, G (2009). "Adapting the mobile phone: The iPhone and its consumption", *Continuum*, 23: 2, pp. 231-244
- Hadenius, S., Weibull, L., och Wadbring, I (2008). *Massmedier*, Ekerlids förlag
- Hessel, D (2010). "Så mycket kostar det att surfa med mobilen", Artikel i M3 online, <http://m3.idg.se/2.1022/1.298814/sa-mycket-kostar-det-att-surfa-med-mobilen>, 2010-03-01,
- Horrigan, J (2009). *Wireless internet use*, Pew Internet & American life project, Report, Washington DC
- Ito, M., Okabe, D., & Matsuda, M (2005). *Personal, portable, pedestrian: mobile phones in Japanese life*, Cambridge, MIT Press
- Jiang, P (2009). "Consumer adoption of mobile Internet services; an exploratory study", *Journal of Promotion Management*, 15:3, pp. 418-454

- Jung, Y., Perez-Mira, B., & Wiley-Patton, S (2009). "Consumer adoption of mobile TV: examining psychological flow and media content". *Computers in Human Behaviour*, 25(1), pp. 123-129
- Kolmonen, L. (2008). Mobile search engine survey. Paper Presented at the Research Seminar on Telecommunications Business, Helsinki University of Technology, 14 April. Available at <http://www.tml.tkk.fi/Opinnot/T-109.7510/2008/Eng1.pdf>
- Ling, R. och Sundsøy, P.R. (2009). *The iPhone and mobile access to the internet*. Paper presented at the ICA pre-conference on mobile communication. Chicago, 20 May. Available at: http://lirneasia.net/wp-content/uploads/2009/05/final-paper_ling_et_al.pdf
- Nakano, S och Watanabe, Y (2009). "The virtual doubling of Japanese internet use: 2001-2006", *Soc Indic Res*, 93: pp. 235-238
- NTT DoCoMo (2007). *Comparison of General Outlook for Mobile Societies in China and Japan* (Global Questionnaire), Mobile Society Research Institute, Tokyo
- Otterbacher, J., Radev, D., Omer, K (2006). "News to go: hierarchical text summarization for mobile devices", *SIGIR '06*, August 6-11, Seattle, USA
- Pascu, C. (2008). *Towards convergence of social computing with mobile – A "thought" piece on mobile trends and futures*, Paper presented at the 19th European Regional ITS Conference. Rome, 18-20 September.
- Verkasalo, H. (2008). *From intentions to active usage: a study on mobile services in Finland*. Paper presented at the 19th European regional ITS conference. Rome, 18-20 September.
- Weibull, L (1983). *Tidningsläsning i Sverige*. Stockholm, Publica.
- Weibull, L (1985). "Structural factors in gratifications research", i K-E, Rosengren, L A, Wenner och P, Palmgreen (Red) *Media gratifications research*. Current perspectives. Sage, London
- West, J och Mace, M. (2010). "Browsing as the killer app: Explaining the rapid success of Apple's iPhone." *Telecommunications Policy*, (article in press)
- Westlund, O (2007). "Internet and news in mobile devices – attitudes towards adoption among young adults", I Gerard Goggin & Larissa Hjorth (red) *MobileMedia*, The University of Sydney, Sydney
- Westlund, O (2008a). "Diffusion of internet for mobile devices in Sweden", *Nordic and Baltic Journal of Information and Communications Technologies (nblict) Volume 2*, issue 1, pp 39-47
- Westlund, O(2008b). "From mobile phone to mobile device; news consumption on the go", *Canadian Journal of Communication*, Special issue on: Wireless technologies, mobile practices, Vol 33 (2008) 443-463
- Westlund, O (2008c). "En mobilt uppkopplad nyhetsgeneration?", i S Holmberg & L Weibull Nilsson (red) *Skilda världar*, SOM-institutet, Göteborgs Universitet
- Westlund, O (2008d). "Nyheter i mobilen; vad, var och varför?" *PM nr 72*, Institutionen för Journalistik, Medier och Kommunikation, Göteborgs Universitet

- Westlund O och Bohlin E (2008). *Explaining Mobile Internet Adoption and Use: Results from a National Survey in Sweden*, Paper presented at the 17th Biennial ITS Conference, Montreal, Canada, June 24-27, 2008
- Westlund, O (2009). "mobil.nyheter.se?", i S Holmberg & L Weibull Nilsson (red) *Svensk höst*, SOM-institutet, Göteborgs Universitet
- Westlund, O (2010). "New(s) functions for the mobile", *New Media and Society*, Vol. 12 issue 1 (2010), pp. 91-108
- Wilson, J (2006). "3G to Web 2.0? – Can mobile telephony become an architecture of participation?," *Convergence*, Vol 12 (2), pp 229-242, Sage, London
- World Association of Newspapers (2007). *World Digital Media Trends*, Special Report. Paris

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2009

ÅSA NILSSON

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför varje höst sedan 1986 en nationell frågeundersökning – *Riks-SOM* – i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat samhälle, politik och medier (förkortningen SOM står för Samhälle Opinion Medier).¹ *Riks-SOM-undersökningen 2009* är således den 24:e i ordningen. Data samlas in via postala enkäter, och varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara.

SOM-institutet är ett samarbete mellan tre forskningsorganisationer vid Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Statsvetenskapliga institutionen samt Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS). En rad forskningsprojekt medverkar i Riks-SOM-undersökningen – flertalet med förankring i någon av dessa tre institutioner. Men även externa parter deltar, via särskilda forskningsprojekt; år 2009 gäller det exempelvis Energimyndigheten, Statens Kulturråd, Sveriges Television, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, Havsmiljöinstitutet samt organisationen Vetenskap & Allmänhet.

Resultaten från Riks-SOM-undersökningarna redovisas i årliga publikationer där de medverkande forskarna presenterar analyser baserade på de senaste resultaten men också, så långt det är möjligt, belyser mer långsiktiga opinions- och medietrender. Datainsamlingen genomförs av ett fristående undersökningsföretag efter upphandling; fältarbetet görs i nära samarbete med SOM-institutet, som kontinuerligt utvärderar genomförandet. I föreliggande kapitel redovisas genomförandet av Riks-SOM-undersökningen 2009; det handlar om studiens uppläggning, fältarbetets olika moment samt resultatens representativitet.

Undersökningens uppläggning

Riks-SOM-undersökningen genomförs sedan starten 1986 i form av en postenkät som går ut till ett systematiskt sannolikhetsurval² av Sveriges befolkning. Urvalsramen är befolkningens 16–85-åringar (en revidering jämfört med senare års undersökningars urvalsram 15–85 år (se tabell 1). Utländska medborgare ingår i urvalet sedan 1992 (samt i undersökningarna 1986 och 1989).

Omfattningen av undersökningen har ökat fram till och med slutet av 1990-talet, både vad gäller antalet frågor och antalet svarspersoner. Mellan 1998 och 2008 utökades Riks-SOM-undersökningen till att i praktiken utgöras av två parallella riksrepresentativa delundersökningar med ett urval av vardera 3 000 personer;

2009 har undersökningen utökats ytterligare till tre delundersökningar, med ett urval om totalt 9 000 personer. Samtidigt kortades formulären något, till 20, 18 respektive 18 sidor.

Tabell 1 Riks-SOM-undersökningens uppläggning 1986–2009

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1998	”	”	”	Endast sv.	”
1989	”	”	”	Både sv. & utl.	”
1990–1991	”	”	”	Endast sv.	”
1992–1995	”	”	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	”	”	2 841 ¹	”	”
1997	”	”	2 800	”	”
1998	”	2	5 600	”	16–80 år ²
1999	”	”	”	”	15–80 år
2000–2005	”	”	6 000	”	15–85 år
2006	”	”	6 050 ³	”	”
2007	”	”	6 000	”	”
2008	”	”	”	”	”

2009	Systematiskt sannolikhetsurval	3	9 000	Både sv. & utl.	16–85 år

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson 2007).

Datainsamlingen för de tre formulären i Riks-SOM 2009 genomfördes parallellt och under identiska förutsättningar. Ungefär en femtedel av frågorna (variablerna) i undersökningen ingick i samtliga tre formulär och kan därmed analyseras med tredubbla urvalsstorleken som grund, och ett stort antal ingick därutöver i två av de tre formulären. Det rör sig dels om SOM-undersökningens grundfrågor om politik och medier samt en stor mängd livsstils- och bakgrundsfrågor, dels om frågor som syftar till att belysa frågeställningar som fordrar ett större urval av svars personer för statistiskt säkerställda analyser.

De enskilda frågorna utarbetas av de deltagande forskningsprojekten i samarbete med SOM-institutet. De tre formulären (se bilaga i slutet av denna volym) skiljer

sig innehållsmässigt något åt. Tyngdpunkten i Riks-1 ligger på politik och samhälle; i Riks-2 på medier och kultur; i Riks-3 på livsstil och hälsa. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2. Riks-2 och Riks-3 omfattade vardera 18 formulärsidor, medan Riks-1 var något längre, med 20 sidor.

Tabell 2 Innehållsöversikt för frågeformulären i Riks-SOM 2009

Riks- 1		Riks- 2		Riks-3	
1–7	Nyheter & medier	1–9	Nyheter & medier	1–6	Nyheter & medier
8–24	Politik, samhälle & demokrati	10–22	Politik, samhälle & demokrati	7–19	Politik, samhälle & demokrati
25–26	Tv	23–30	Radio & tv	20–30	Medier, kultur & intressen
27–35	Omvärldsfrågor	31–35	Svininfluensan	31–34	Sjukvård & offentlig service
36–41	Samhälle & service	36–43	Internet & andra medier	35–48	Aktiviteter, intressen & värderingar
42–49	Miljö	44–49	Tidningar, böcker & bibliotek	49–57	Hälsa
50–54	Energi	50–59	Aktiviteter, intressen & värderingar	58–66	Arbetsliv
55–57	Kunskap & samhälle	60–69	Arbetsliv	67–80	Bakgrundsfrågor
58–70	Aktiviteter, intressen & värderingar	70–85	Bakgrundsfrågor		
71–81	Arbetsliv				
82–98	Bakgrundsfrågor				

Kommentar: Frågeformulären för Riks-1, Riks-2 respektive Riks-3 återfinns i bilaga i slutet av denna volym.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. I några fall svarar respondenten genom att skriva ett tal i en ruta; ytterligare några frågor är helt öppna men kräver endast ett kort svar (de rör bland annat vilken/vilka morgontidningar man läser, vilka samhällsproblem man tycker är viktigast i Sverige i dag och vilket yrke man har/har haft). Att fylla in enkätens samtliga frågor tar uppskattningsvis cirka en och en halv timme; de synpunkter som framförs av respondenterna (på sista formulärsidan där särskilt utrymme ges, eller på andra vägar) indikerar dock stora variationer.

Fältarbetet

Fältarbetet för *Riks-SOM 2009* följer i huvudsak uppläggningsen av tidigare års undersökningar. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2009. Arbetet inleddes i mitten av september med att enkäten skickades ut tillsammans med ett kortare följebrev³, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. I själva verket var det så att fältarbetet inleddes redan en vecka tidigare genom att ett aviseringskort skickades ut till halva urvalet; ett moment som tidigare ingått som standard, men som 2009 enbart ingick som ett metodtest; resultatet av testet redovisas längre fram. Enkäten nådde ut onsdagen den

23 september. Under resterande del av fältperioden genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser postalt och per telefon – sammanlagt sex insatser (tackkortet oräknat). Den 9 februari avslutades fältarbetet i formell mening. Men redan vid novembers utgång hade 94 procent av de som slutligen skulle komma att medverka skickat tillbaka sin enkät. Av tablå 1 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.⁴

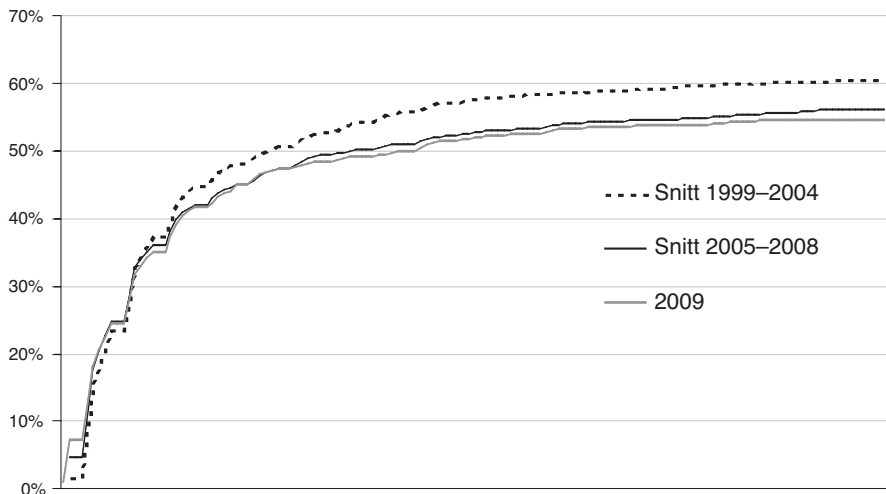
Tablå 1 Fältarbetets moment Riks-SOM 2009

11 sept. 2009	Utskick av aviseringsvykort; men enbart till halva urvalet (metod-test)
18 sept.	Utskick av enkät, följebrev ¹ , informationsbroschyr, svarskuvert och penna (B-post; försändelsen når ut till respondenterna onsdagen den 23 sept.).
28 sept.	Utskick av tack-/påminnelsevykort.
5 okt.	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
15–26 okt.	Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten (med utskick av ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de ämnar delta)...
...resp. 20 okt.	...samt postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer
...resp. 27 okt.	...samt postal påminnelse till personer som ej kunnat nås per telefon i föregående telefonpåminnelse.
10–16 nov.	Telefonpåminnelse motsvarande 15–26 okt. inklusive motsvarande postala komplement ² .
1–7 dec.	Telefonpåminnelse motsvarande 15–26 okt. inklusive motsvarande postala komplement.
28 dec.	Extra postal påminnelse till de som i någon av de föregående telefoninsatserna sagt sig beredda att medverka men inte skickat in.
4 jan. 2010	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt ”bortfallsenkät” – med frågan om varför man inte önskar/kan delta – till samtliga som inte hörts av under fältarbetets gång.
9 feb.	Fältarbetet avslutades.

Kommentar: ¹Det första missivet editioneras genom att det innehåller några särskilda rader till gruppen 15–19-åringar respektive 65–85-åringar, med budskapet att vissa frågor kan vara svåra att besvara när man är ung respektive har lämnat arbetslivet. ²Följebrevet editionerades i Riks-2 och Riks-3 med ett något annorlunda utformat brev till gruppen 19–34-åringar, med budskapet att det var särskilt viktigt med svar från dem i egenskap av den mer svårnådda gruppen ”unga vuxna”. I Riks-1 användes i stället genomgående ett mer personligt brev från Sören Holmberg i syfte att försöka öka svarsfrekvensen i denna delundersökning.

Den första enkätförsändelsen skickades ut fredagen den 18 september – med B-post, det vill säga med (planerad) utdelning onsdagen den 23 september.⁵ Torsdagen dagen därpå kom 108 ifyllda enkäter tillbaka. Efter helgen uppgick inflödet till 14 procent av det totala antalet utskickade enkäter; resultatet med hela veckans inflöde inräknat uppgick till en knapp fjärdedel, 24 procent. Detta motsvarar inkomna svar från nästan hälften, 45 procent, av de som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet avslutades. Vid oktober månads utgång hade 86 procent av det slutgiltiga antalet ifyllda enkäter kommit in; vid november utgång 94 procent, och vid årsskiftet 98 procent. Därefter fortsatte inflödet svagt men stadigt ända in i februari 2010, motsvarande de sista 2 procentenheterna.

Figur 1 *Dagligt inflöde av enkäter i Riks-SOM 2009 relativt ett genomsnitt för 1999–2004 respektive 2005–2008 års undersökningar (kumulativ procent av bruttourvalet)*

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2009 års fältperiod i relation till jämförbara fältveckor för övriga års undersökningar.

Första fältveckan var inflödet något bättre i relation till tidigare års undersökningar (figur 1). Några veckor in var dock försprånget borta, och inflödet låg ett tag på en nivå jämsides genomsnittet för de senare årens resultat till dess att den började halka efter, dock hela tiden något bättre än 2008 års resultat (se vidare nedan). De första dagarnas inflöde beror i någon mån av vilken veckodag enkäten når ut, särskilt i förhållande till helgens postfria dagar, något som försvårar exakta jämförelser av inflödesresultat i fältperiodens början; sedan 2006 har dock enkäten nått ut på en onsdag. Även längre in i fältarbetet kan de postala och telefonbaserade påmin-

nelseinsatserna ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra. Men vid fältarbetets slut den 9 februari var inflödesresultatet för 2009 1,5 procentenheter sämre än genomsnittet för åren 2005–2008 sammantagna, och 5,9 procentenheter sämre än genomsnittet för 1999–2004; i förhållande till enbart 2008 års undersökning var resultatet däremot något bättre, 0,4 procentenheter.

Inflödet av enkätformulär under fältperioden kommer i vågor, tydligt i fas med utskick och påminnelseåtgärder. Vågbildseffekten är ett mycket stabilt fenomen som uppträder i varje undersökning, och 2009 är inget undantag (figur 2). Veckoslutets dagar och helgdagar, det vill säga alla dagar utan postutdelning, är exkluderade från tidsaxeln i figuren.

Figur 2 Dagligt inflöde av enkäter i Riks-SOM 2009 (antal)

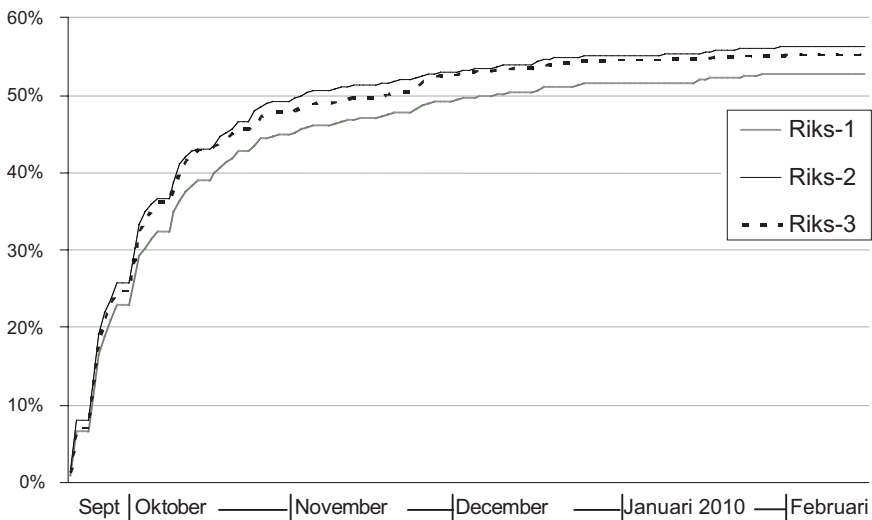

Kommentar: Veckoslutets dagar och helgdagar, det vill säga alla dagar utan postutdelning, är exkluderade från tidsaxeln.

När fältarbetet avslutades den 9 februari var bruttosvarsfrekvensen (dvs. andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade) 54,7 procent. Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, med den skillnaden att resultatet för Riks-2 genomgående är något bättre än för särskilt Riks-1, men även något i förhållande till Riks-3 (figur 3). Vid fältarbetets

slut uppgick skillnaden mellan Riks-2 och Riks-1 till 105 enkäter, motsvarande 3,5 procentenheter sett till bruttoreultatet. Motsvarande skillnad mellan den jämförelsevis mer politikinriktade Riks-1 och den mer medie- och livsstilsinriktade Riks-2 har observerats samtliga år sedan 1998 då Riks-SOM för första gången genomfördes som två parallella delundersökningar, med två olika formulär: skillnaden har varierat i storlek mellan en (2003 års undersökning) och fem (2001) procentenheter. Riks-3 har till innehållet mer gemensamt med Riks-2 än Riks-1, något som ser ut att ha påverkat även inflödesresultatet.

Figur 3 *Dagligt inflöde av enkäter i Riks-1, Riks-2 respektive Riks-3 2009 (kumulativ procent av bruttourvalet)*

Svarsfrekvens och bortfall

Från bruttourvalet definierar man normalt bort avlidna samt personer som är långtidssjukskrivna, inte talar svenska, har flyttat från orten eller av liknande skäl inte bedöms ingå i populationen utan definieras som så kallat naturligt bortfall (för en fullständig definition, se kommentar till tabell 3). Därmed erhåller man undersökningens nettourval, vilket ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. För samhällsvetenskapliga postenkäter i Sverige har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men under senare år har det blivit allt svårare att nå dessa nivåer. SOM-undersökningarna har generellt uppvisat ett mycket gott resultat för den här typen av längre enkäter med en genomsnittlig svarsfrekvens för alla de genomförda undersökningarna 1986–2008 på 66 procent (tabell 3). Från och med 2000-talet har nivån emellertid sjunkit. Om genomsnittet

fram till och med 1999 var 68 procent, var resultatet för undersökningarna under 2000-talet till och med 2008 63 procent. 2008 års undersökning var den första under 60 procent, 58 procent, vilket upprepas i 2009 års resultat, även om det blev något starkare: 59 procent. Genomsnittet för undersökningarna 1986–2009 förblir därmed 66 procent; och samma sak gäller genomsnittet för 2000-talets undersökningar, dvs. 63 procent.

Tabell 3 Svarsfrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986–2009 (antal och procent)

	Antal svarande	Svarsfrekvens av hela urvalet (brutto)	Svarsfrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (netto)	Undersökningsföretag ansvarigt för fältarbetet
1987	1 672	67	70	SOM-institutet
1988	1 643	66	69	SCB
1989	1 578	63	66	IMU-Testologen
1990	1 582	63	66	IMU-Testologen
1991	1 573	63	67	IMU-Testologen
1992	1 889	67	71	Sifo
1993	1 857	66	70	Sifo
1994	1 704	61	67	Gallup
1995	1 777	63	65	Temo
1996	1 779	63	69	Gallup
1997	1 754	63	69	Gallup
1998	3 561	64	68	Sifo
1999	3 503	63	67	Kinnmark
2000	3 546	59	63	Kinnmark
2001	3 638	61	67	Kinnmark
2002	3 609	60	65	Kinnmark
2003	3 675	61	66	Kinnmark
2004	3 612	60	65	Kinnmark
2005	3 499	58	63	Kinnmark
2006	3 336	55	60	ScandInfo
2007	3 435	57	63	Kinnmark
2008	3 259	54	58	Kinnmark
2009	4 926	55	59	PFM Research

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande.

Av det ursprungliga urvalet på totalt 9 000 personer (bruttourvalet) var det 4 926 personer som besvarade och skickade in formuläret i 2009 års undersökning. Sam-

manlagt 629 personer, motsvarande 7,0 procent, har räknats bort som naturligt bortfall (enligt ovan). Denna andel tenderar att variera något år från år beroende på hur många i urvalet som väljer att höra av sig med denna typ av information, liksom hur registreringen sköts av fältföretaget samt i samband med telefonpåminnelserna. Årets resultat var jämförelsevis lågt; sedan 2001 års undersökning har andelen varierat mellan 7,0 och 9,9 procent. Andelen personer som på detta vis bortdefinieras ur bruttourvalet varierar något mellan delundersökningarna – Riks-1: 7,5 procent; Riks-2: 6,4 procent; Riks-3: 7,1 procent.

Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarsfrekvensen på totalt 55 procent för hela undersökningen till nettoresultatet 59 procent (tabell 4). I och med den begränsade skillnaden i antalet bortdefinierade mellan delundersökningarna återspeglas skillnaden i inflöde dem emellan även i nettoresultatet: Riks-1 har en nettosvarsfrekvens på 57, Riks-2 på 60 och Riks-3 på 59 procent.

Tabell 4 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2009

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Totalt
Ursprungligt urval (brutto)	3 000	3 000	3 000	9 000
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	224	191	214	629
Nettourval	2 776	2 809	2 786	8 371
Antal svarsvägrare/ej anträffade	1 194	1 122	1 129	3 445
Antal svarande	1 582	1 687	1 657	4 926
Svarsfrekvens: brutto	53%	56%	55%	55%
Svarsfrekvens: netto	57%	60%	59%	59%

I det naturliga bortfallet är det särskilt två typer som dominerar: långtidssjuka/handikappade samt de som ej kunnat nå på sin adress – vilket sammantaget utgör 63 procent av bortfallet (tabell 5). Två ytterligare stora grupper av ungefär samma storlek, knappt 20 procent vardera, är utomlandsboende/bortresta på längre tid samt ej svensktalande. Därtill har 2 procent registrerats som avlidna. Detta övergripande mönster är detsamma för de tre delundersökningarna, men det ska noteras att andelen som registrerats som sjuka/handikappade – den kategori som kanske mest lämnar utrymme för en subjektiv bedömning – är som störst för Riks-1, det vill säga undersökningen med sämst svarsinflöde och störst andel naturligt bortfall totalt sett. Det är också särskilt förhållandet i Riks-1 som gör att resultatet totalt sett skiljer sig något från 2008 års undersökning som uppvisade en större andel andel utlandsboende/långtidbortresta och tvärtom en mindre andel såväl sjuka/handikappade som avflyttade/med okänd adress.

Tabell 5 *Typer av naturligt bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2009*

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Riks-SOM 2009	Riks-SOM 2008
Långtidssjuk/handikappad	38	30	31	33	31
Adress okänd/flyttat	28	29	32	30	25
Bor utomlands/bortrest på längre tid	16	21	20	19	26
Ej svensktalande	15	19	16	16	16
Avliden	3	1	1	2	2
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal personer	224	191	214	629	426

Mot bakgrund av att undersökningen definierar bort långtidssjuka/handikappade och de som själva eller via ombud meddelat att de inte kan svenska tillräckligt bra för att besvara enkäten, finns det anledning att märka att urvalsramen ”svenska befolkningen i åldrarna 16–85 år” av naturliga och resursskäl exkluderar de som inte kan delta i undersökningen på grund av hälso- eller språkskäl. Relaterat till språkkunskap kan konstateras att andelen med enbart utländskt medborgarskap är lägre i Riks-SOM 2009 än i befolkningen som helhet: 3,1 mot 6,6 procent.⁶ Andelen är som minst i Riks-1, 2,4 procent, något större i Riks-2, 3,1 procent, och i Riks-3 som störst, 3,8 procent.

Informationen om det naturliga bortfallet har tillsammans med andra orsaker till att inte medverka i undersökningen inhämtats på flera sätt: via den bifogade ”bortfallsenkäten” i sista påminnelsen med frågan om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen – med svar från 101 personer –, via telefonpåminnelserna samt direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång.

Utöver kunskap om det naturliga bortfallet har specificerade anledningar till att inte *vilja* delta kunnat sammanställas för totalt 1 332 personers (tabell 6). I linje med tidigare års erfarenheter är tidsbrist ett mycket vanligt argument; i 2009 års undersökning är det ungefär en tredjedel av personerna med en känd orsak till svarsvägran som anger detta som enda skäl till att avstå. Lika vanligt i 2009 års undersökning är att man hänvisar till att enkäten innehåller för många frågor att besvara, ett argument som delvis speglar samma sak som tidsskålet, och därmed är en tänkbar förklaring till att resultaten härvidlag skiljer sig något från särskilt 2008 års resultat, då andelen som uppgav tidsskålet var större och hänvisningen till antal frågor tvärtom mindre. Formulären 2009 var i själva verket cirka två sidor *kortare* än 2008, vilket också antyder att det inte är enbart mängden frågor som påverkar resultatet.

Att avstå på mer principiell grund har tidigare år varit relativt vanligt (2007: 22 procent), men precis som 2008 handlar det endast om cirka var tionde person – och därmed på jämförbar nivå med angivandet av skälet att frågorna är ointressanta. Att frågorna däremot skulle vara för svåra; eller oro/misstro beträffande anonymitetsförhållandet; eller det faktum att det inte utgår någon ersättning för att medverka, är ingetdera en särskilt frekvent grund för svarsvägran.

Att de tre formulären har något olika innehållsfokus tycks inte nämnvärt påverka de skäl som anförs till att inte vilja delta, då mönstret är mycket likt i de tre delundersökningarna. Den största skillnaden relativt sett gäller anonymitetsargumentet, med störst andel i Riks-2-urvalet. Skälet att frågorna uppfattas som ointressanta eller för svåra anges däremot av ungefär lika stor andel i vardera undersökning (och detsamma gäller för tidigare års undersökningar). Det ska i sammanhanget betonas att resultaten gäller hur vanliga skälen är *i förhållande till varandra*. I och med att antalen kända skäl till vägran är större för Riks-1 totalt sett (vilket det varit även i de senaste årens Riks-SOM-undersökningar), är *antalet* personer som nämnt skälet, i de fall andelen är exakt densamma, större i Riks-1 jämfört med särskilt Riks-3.

Tabell 6 Specifiserade skäl till att inte vilja delta i Riks-SOM 2009 samt jämförelse med 2007 och 2008 (procent)

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Riks-SOM 2009	Riks-SOM 2008	Riks-SOM 2007
Har inte tid	35	33	35	34	50	37
För många frågor	36	32	34	34	11	14
Vill av princip inte delta	10	11	13	11	11	22
Frågorna är ointressanta	8	11	9	9	12	13
Litar ej på anonymiteten	0	3	1	2	2	3
Vill ej delta utan ersättning	2	2	1	2	2	2
Frågorna är för svåra	2	1	1	1	6	3
Annat skäl	5	5	4	5	0	0
Blandade skäl	2	2	2	2	6	6
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	468	440	424	1 332	614	710

Kommentar: Informationen är inhämtad via telefonpåminnelserna, via den "bortfallsenkät" som bifogas sista påminnelsen samt från kontakter med respondenter som hört av sig under fältnätets gång.

Representativitet och svarsfrekvens i olika grupper

Vilka som svarar och vilka som faller bort i en frågeundersökning har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grups svar tenderar att skilja sig från övrigas, blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor. Av tabell 7 framgår hur svarsbenägenheten i *Riks-SOM 2009* varierar i olika grupper över tid.

I likhet med erfarenheterna från tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män, ett mönster som förstärkts under senare år, men 2009 åter krympt något, då skillnaden uppgår till totalt sett 5 procentenheter. Här finns dock en viss variation mellan undersökningarna: i Riks-1 är skillnaden endast 2 procentenheter och i Riks-2 4 procentenheter medan den i Riks-3 uppgår till hela 11 procentenheter.

Den generellt försvagade svarsbenägenheten relativt tidigare års undersökningar gäller särskilt för befolkningen under 50 år, vilket gör att mönstret vi känner sedan tidigare – att äldre svarar i större utsträckning än yngre – bara har förstärkts. 2009 års undersökning innebär emellertid något av ett åtminstone stabiliserande trendbrott. I gruppen 30–39 år har svarsfrekvensen minskat med 1 procentenhet sedan 2008, i övriga fall är den i befolkningen under 50 år stabil eller till och med ökande. I stället har svarsfrekvensen minskat något bland 60–79-åringar, vilka dock fortfarande är undersökningens mest svarsbenägna åldersgrupp. Skiljelinjen mellan att svara i mindre respektive större utsträckning än genomsnittet återfinns emellertid fortfarande i 50-årsåldern, där den har legat sedan slutet av 1990-talet. Svarsfrekvensen bland urvalets allra äldsta, 80–85-åringarna, klarar genomsnittresultatet med god marginal (gruppen har däremot en stor andel naturligt bortfall, 20 procent). Den svagaste svarsbenägenheten återfinns, totalt sett, i gruppen 20–24 år, med en svarsfrekvens på 43 procent. Det är också i denna grupp den återfunnits sedan 2003 (2004 tillsammans med de allra yngsta). I enbart Riks-1 är nettoresultatet för denna grupp ännu något sämre: 38 procent.

I 2009 års undersökning skiljer sig svarsbenägenheten mindre åt än tidigare mellan olika geografiska regioner. Boende i Stockholmsregionen uppvisar precis som tidigare år den minsta svarsandelen, 57 procent, men skillnaden relativt andra regioner är mindre. Som störst är den i Småland, 62 procent. Störst variation finner vi i Riks-3, där Småland toppar med 65 procent, att jämföra med Stockholm och Östra Mellansverige på 57 procent. Om vi ser till övriga storstadsområden kan konstateras att Sydsverige ligger under eller annars på genomsnittet oavsett delundersökning, medan Västsverige ligger på eller över. Västsvenskar brukar generellt svara i något större utsträckning än skåningar, möjligen till följd av undersökningens förankring vid Göteborgs universitet.

SOM-undersökningens urval av personer utgör ett slags Sverige i miniatyr. Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representati-

Tabell 7 Svarsandelen (netto) i olika grupper, Riks-SOM-undersökningen 1995–2009 (procent)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Riks-1	Riks-2	Riks-3
Samtliga	65	69	69	68	67	63	67	65	66	65	63	60	63	58	59	57	60	59
Kön																		
Kvinnor	66	68	70	69	68	65	68	69	68	67	65	64	66	62	61	58	62	65
Män	65	67	68	69	66	61	66	62	64	63	61	57	60	55	56	56	58	54
Ålder																		
15–19 år ¹	66	71	72		67	57	56	61	60	55	56	49	53	46				
16–19 år				75												48	44	52
20–24 år	64	66	67	63	55	60	57	61	57	55	53	43	49	41	43	38	44	47
25–29 år	60	74	55	64	58	55	59	60	63	57	54	50	51	44	44	46	46	40
30–39 år	67	60	62	64	63	57	62	57	60	59	57	54	54	51	50	48	54	49
40–49 år	62	68	70	73	66	60	67	64	63	61	58	59	59	54	55	56	54	55
50–59 år	67	67	71	73	70	67	76	69	71	69	69	67	68	65	66	63	67	67
60–69 år						74	76	76	79	78	73	73	78	75	74	73	72	76
70–79 år						74	74	71	75	79	75	71	75	76	73	71	75	74
80–85 år						58	67	66	62	65	64	67	71	65	70	70	74	68
60–75 år ¹	69	71	76	73	75	75												
76–80 år ¹	63	72	78	58	69	68												
Region																		
Stockholm	64	63	64	63	60	58	64	60	61	61	61	57	56	53	57	54	58	57
Östra Mellansverige	65	68	67	71	63	64	68	64	66	65	66	63	68	60	58	57	59	57
Småland med öar	69	71	74	70	70	68	73	68	66	70	67	62	62	61	62	60	62	65
Svetsverige	67	64	70	75	70	65	62	69	67	64	61	58	62	55	58	55	59	59
Västsvrige	63	69	70	69	68	61	66	65	69	67	62	60	66	60	60	57	63	61
Norra Mellansverige	65	75	67	69	69	66	69	67	69	61	64	62	61	63	58	58	57	59
Mellersta Norrland	68	70	74	72	71	64	73	69	63	69	67	60	63	57	59	54	62	61
Övre Norrland	67	69	72	69	72	61	72	67	68	71	64	64	63	65	61	60	62	60

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata. I 2009 års undersökning var det 24 personer som rivit av identifikationsnumret på enkäten innan de skickade den åter (en ovanligt stor andel rimligen till följd av att numret var ovanligt markant tryckt på enkäten); för kön och ålder har registerinformationen i dessa fall kompletterats med svarsdata, en möjlighet som inte finns beträffande boenderegion.

¹15-åringarna ingick inte i Riks-SOM 2008 (liksom inte heller 1998) varmed resultatet inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. ²Gruppen 81–85-åringar inkluderades i och med Riks-SOM 2000, varmed åldersindelningen i svarsandelsanalyserna av personer över 60 år ändrades.

viteten. Hur väl avspeglar då Riks-SOM-undersökningen 2009 hela befolkningen, och vilka skillnader kan urskiljas mellan sammansättningen i det dragna urvalet av personer och de respondenter som slutligen svarat? Via tabell A1a–A4 i appendix kan respondenternas sammansättning beträffande kön, ålder, region respektive, fackföreningsmedlemskap (se ovan) jämföras med sammansättningen i såväl det dragna urvalet som den svenska befolkningen. Av uppställningarna framgår att de svarande tämligen väl avspeglar den svenska befolkningen i dessa avseenden. Några avvikelser förtjänar dock att kommenteras.

Könsfördelningen (tabell A1) bland svenska 16–85-åringar är mycket balanserad i verklighetens Sverige år 2009: 50–50. Bland de svarande i Riks-SOM-undersökningen 2008 är emellertid fördelningen 53–47 med en övervikt av kvinnor. Här skiljer sig delundersökningarna åt en del i det att kvinnoöverskottet är särskilt markant i Riks-3, 55–45, men i princip försumbart i Riks-1, 51–49, medan Riks-2 ligger däremellan, 52–48. I Riks-2 bidrog en viss övervikt redan i urvalet men i det stora hela bottenar den överrepresentation av kvinnor som finns i undersökningen i kvinnors generellt något större svarsbenägenhet (jfr. tabell 7).

Ålderssammansättningen (tabell A2) i Riks-SOM-undersökningens dragna urval är precis som könsfördelningen mycket representativ för den svenska befolkningen. Totalt sett skiljer det sig inte mer än en procentenhet mellan verklighetens Sverige och det dragna urvalet; inte heller i Riks-2 medan det i Riks-1 och Riks-3 handlar om som mest 2 procentenheter. Men genom att yngre svarar i mindre utsträckning än äldre (jfr. tabell 7), uppkommer en viss snedfördelning i undersökningen med en totalt sett 7 procentenheter mindre andel 16–29-åringar relativt befolkningen men också en 2 procentenhet mindre andel 30–49-åringar. De senare är dock enbart underrepresenterade i Riks-2, och tvärtom överrepresenterade i Riks-1. Men huvudmönstret med en övervikt av befolkningens äldre är detsamma i samtliga delundersökningar och välbekant sedan de senaste årens undersökningar. Det ska sägas att den yngsta åldersgruppen här är något underrepresenterad redan i nettourvalet till följd av ett relativt större naturligt bortfall, vilket i första hand handlar om att personen inte nås på sin adress eller långvarigt boende/resa utomlands (gäller 79 procent). De allra äldsta är också en något underrepresenterad grupp i nettourvalet, men här handlar det till övervägande del i stället om hälso-/handikapprelaterade orsaker (84 procent). Denna grupp kan också sägas reparera skevheten med en starkare svarsbenägenhet.

Ser vi till den geografiska fördelningen (tabell A3), ger Riks-SOM 2009 en mycket god bild av den geografiska spridningen i Sveriges befolkning. Stockholmarna brukar vara något underrepresenterade i SOM-undersökningarna men är det 2009 i endast mycket liten utsträckning, med en procentenhets avvikelse relativt befolkningen, till följd av den något svagare svarsbenägenheten (jfr. tabell 7). Avvikelserna för landets olika regioner i övrigt är inte heller de större än en procentenhet med enda undantaget beträffande Sydsvenskt befolkning, som totalt sett är två procentenheter mindre i Riks-SOM jämfört med i verklighetens Sverige (13 mot 15 procent).

Vad gäller fackföreningsmedlemskap (tabell A4) liknar mönstret i Riks-SOM det för befolkningen som helhet, om än med en viss underrepresentation av LO-anslutna i SOM-materialet till förmån för TCO-anslutna; mönstret är detsamma i samtliga delundersökningar. Det ska emellertid sägas att jämförelsen haltar något i och med skillnader i mätmetoder.

Jämförelserna mellan svarspersonernas och befolkningens socioekonomiska sammansättning visar att Riks-SOM-undersökningens respondenter sammantaget speglar Sveriges befolkning väl. Den största skevheten som kan observeras gäller ålderssammansättningen, med en viss överrepresentation av äldre.

Representativitet efter svarsfrekvens

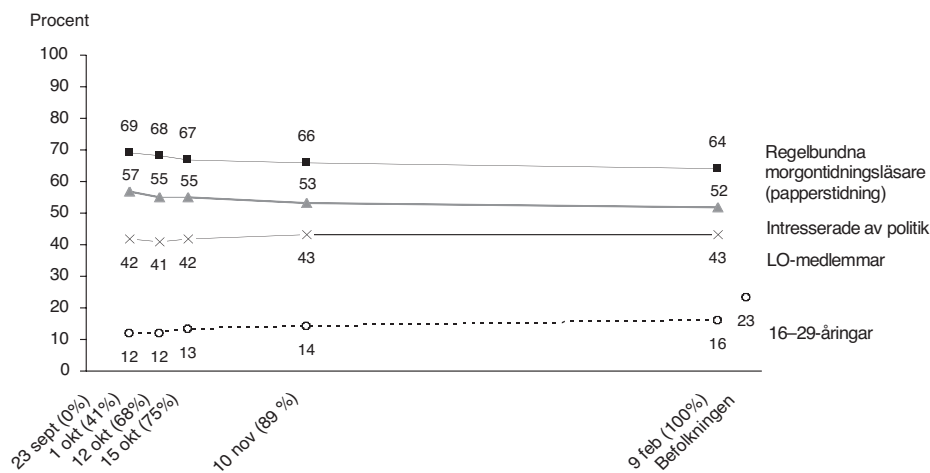
Vid uppläggningsen av fältarbetet för en enkätstudie måste svarsfrekvens och svars-kvalitet alltid vägas mot tillgängliga resurser i tid och pengar. En undersökning helt utan påminnelser är naturligtvis billigare och mindre tidskrävande. Men erfarenheten säger oss att svarsfrekvensen med en sådan strategi blir väsentligt lägre än om man inkluderar ett antal påminnelser. Därtill är vissa grupper mindre benägna att delta utan påstötningar än andra; underlaget blir alltså inte enbart *mindre* med en kortare fältperiod utan dessutom *skevare* sett till befolkningen som helhet. Förhållandet kan illustreras genom analyser av respondentgruppens sammansättning vid olika tidpunkter under fältarbetets gång.

I Riks-SOM-undersökningen 2009 hade 41 procent av de personer som skulle komma att besvara enkäten skickat tillbaka den ifylld senast dagen då första påminnelsen (kortet) nådde ut (1 oktober). Skulle vi nöjt oss med det inflödet hade skevheten i ålder varit större jämfört med slutresultatet. Gruppen 16–29-åringar representeras efter sex dagars inflöde med 12 procent i enkätunderlaget – att jämföra med 16 procent när samtliga enkäter räknats in, och med befolkningens 23 procent. Även svarsgruppens sammansättning rörande socioekonomiska egenskaper i termer av subjektiv klassposition och fackföreningsmedlemskap påverkas något av fältarbetets längd, med en något lägre andel som definierar sitt hem som arbetarhem och som är LO-medlemmar i det initiala svarsunderlaget jämfört med senare. Det senare mönstret har varierat något i styrka i de senaste undersökningarna (se tabell A5 i appendix). I det initiala svarsunderlaget i 2009 års undersökning var 42 procent LO-medlemmar och lika stor andel definierade sig som boende i arbetarhem; vid fältarbetets slut har dessa andelar vuxit svagt till 43 procent respektive 44 procent.

Men det är åldersfördelningen som tydligast påverkas av fältarbetets längd i en omfattande postal enkät som SOM-undersökningen. Skevheter i detta avseende riskerar att påverka resultaten av frågor där åldersfaktorn är starkt relaterad till svaren. Exempelvis kan konstateras hur morgontidningsläsning och politiskt intresse överskattas vid ett ”förtida” fältstopp till följd av överrepresentationen av äldre i de tidigt inkomna svaren. Nu är alternativet inte nödvändigtvis att helt avstå från påminnelser eller att strypa inflödet redan efter fem dagar. Skulle vi exempelvis sätta

punkt i mitten av november – efter tre påminnelseinsatser: ett tack-/påminnelsekort, ett nytt enkätutskick samt en telefonuppföljning – då 89 procent av de som skulle komma att medverka hade skickat in sin enkät, blir skevheten i åldershänseende mindre (figur 4). Detsamma gäller morgontidningsläsning och politiskt intresse. Men fortfarande gäller att överensstämmelsen med ålderssammansättningen i det verkliga Sverige är störst i det slutliga Riks-SOM-materialet. Det finns alltså goda skäl att genom fler påminnelseinsatser söka öka svarsfrekvensen i postala enkätundersökningar.

Figur 4 Andelen regelbundna morgontidningsläsare, intresserade av politik, LO-medlemmar respektive 16–29-åringar efter fältarbetets längd (svarsfrekvens) i Riks-SOM 2009 (procent)

Kommentar: Regelbundna morgontidningsläsare avser de som läser en papperstidning minst 5 dagar i veckan. Andelen intresserade av politik avser de som svarat att de är mycket eller ganska intresserade. Se tabell A5 i appendix för en översikt över resultaten från motsvarande analys av Riks-SOM-undersökningarna 2003–2008.

Såväl ifråga om politiskt intresse som morgontidningsläsning är det omöjligt att få fram en verkligt sann uppgift för befolkningen som helhet. Däremot så talar tidigare analyser för att andelen intresserade/läsare är väsentligt mindre i de grupper som inte deltar i undersökningen (Nilsson 2009). Nu utgör ju svarsvägrarna lika lite som svarsgruppen en fullgod kopia av den svenska befolkningen, men det är mycket rimligt att anta att SOM-undersökningen överskattar detta slags intresse och beteende, liksom andra slags uttryck för samhällsengagemang.

Betydelsen av telefonpåminnelser

SOM-undersökningen har alltsedan första undersökningen 1986 i fältarbetet alltid inkluderat någon typ av telefonpåminnelse (se t. ex. dokumentationen i Björkqvist 1989, s. 4). Erfarenheten har varit att dessa påminnelser väsentligt lyfter inflödet en bit in i fältarbetet när det annars riskerar att dala. Påminnelserna bidrar samtidigt till att få kännedom om olika typer av naturligt bortfall, liksom om orsaker bakom svarsvägran. Det är dock svårt att mer exakt värdera inflödesnyttan av telefonpåminnelserna i och med att de enkäter som skickas tillbaka längre in i fältarbetet inte självklart kan kopplas direkt till någon specifik insats utan kan vara resultatet av tidigare insatser eller kombinationer av insatser; systematiska metodtester med kontrollgrupper har aldrig genomförts. Därtill har tidpunkten för telefoninsatserna, liksom omfattningen av dem, varierat över tid. Men dokumentationen kring fältarbetets olika insatser har förbättrats och systematiserats de senaste åren, och nedan följer en analys av nyttan av olika påminnelseinsatser i 2009 års undersökning i relation till motsvarande resultat för undersökningarna 2007 och 2008.

Fältarbetet för SOM-undersökningen omfattar, sedan 1994, tre insatser med telefonpåminnelser.⁷ I SOM-undersökningen 2009 inleddes den första insatsen tre veckor efter det att enkäten nått ut, den 15 oktober, och pågick 12 dagar i sträck, dvs. till och med den 26 oktober. Respondenten hade då redan erhållit ett tack-/påminnelsekort samt en försändelse med en helt ny enkät (se tablå 1 ovan). Det är enbart den insatsen som kommer att ligga till grund för de analyser som följer.

Vid starten för första telefonpåminnelseinsatsen saknades svar från totalt 4 850 respondenter (borträknat det vid tidpunkten kända naturliga bortfallet om 241 personer, samt de som lämnat besked att de inte önskade delta, 207 personer). För 4 160 av dessa personer, det vill säga 86 procent, kunde ett telefonnummer erhållas. Mobilnummer inkluderades i den mån ett fast abonnemang saknades men endast i dessa fall.⁸ Samtliga dessa personer söktes av fältföretaget. Andelen man lyckades få kontakt med var 2009 något mindre än tidigare år: 74 procent.

Ett viktigt resultat av telefonpåminnelserna är en starkt förbättrad kännedom om det naturliga bortfallet: i samband med den första telefoninsatsen registrerades totalt 253 personer som långvarigt sjuka/handikappade, avflyttade, långvarigt bortresta, ej svensktalande etc. (tabell 8). Antalet registreringar innebar således ett väsentligt tillskott till de 241 personer som det fanns kännedom om redan då telefoninsatsen inleddes. I relation till tidigare års undersökningar motsvarar antalet 2,8 procent av det totala urvalet, vilket är en ökning sedan 2008 (2,2 procent), men på jämförbar nivå med 2007 (2,9 procent).

Därutöver resulterade telefonkontaktarna i att totalt 1 274 respondenter sade sig villiga att delta i undersökningen, vilket motsvarar ungefär hälften av dem man haft kontakt med (exklusive de som registrerats som naturligt bortfall). Den andelen är betydligt mindre än motsvarande i undersökningarna 2007 och 2008, då den uppgick till ca 70 procent. Nu är det inte nödvändigtvis så att det besked som telefoninter-

vjuaren registrerar och vad den intervjuade verkligen avser att göra är samma sak. Det handlar helt enkelt om ”kvaliteten” i de ja-svar som redovisas – har man lyckats övertyga respondenten om vikten av att delta i undersökningen? Men som framgår av tabellens redovisning var andelen av de personer som förklarade sig villiga att delta och som också gjorde det inom de närmaste veckorna ungefär densamma 2009 som tidigare: 30 procent att jämföra med 31 respektive 33 procent för 2008 och 2007). Resultatet innebär alltså att företaget som ansvarade för telefonpåminnelserna 2009 gjorde en likartad bedömning av svarsviljan relativt tidigare års. Däremot var man i kontaktarna med respondenterna påtagligt sämre på att övertyga dem att delta. Det framkommer också av att andelen som skickade tillbaka en ifylld enkät den närmaste tiden bland *samtliga* kontaktade, dvs. oavsett om de uttryckte sig villiga eller inte att delta, var 16 procent jämfört med 20 respektive 26 procent för 2008 och 2007.

Resultatet på 16 procent bör också jämföras med andelen för gruppen man inte lyckades att nå telefonvägen, 26 procent, det vill säga ett *bättre* resultat än för dem man varit i kontakt med. Denna grupp fick i stället ett postalt utskick utsänt dagen efter telefoninsatsens sista dag. I 2009 års undersökning tycks således telefonpåminnelserna snarare ha stjalpt än hjälpt undersökningen – åtminstone i relation till de postala insatserna.

Respondenternas registrerade vägran kan tolkas både som resultatet av att de blivit irriterade över att ha blivit uppringda och som att intervjuaren låtit dem ”komma undan för lätt” med ett nej – och därefter inte varit möjliga att inkludera i ytterligare påminnelser. Rimligen handlar det om en kombination av dessa faktorer. Det kan tilläggas att den första telefoninsatsen i 2009 års undersökning inkluderade mobilnummer för de som saknade ett fast hemtelefonnummer, något som potentiellt skulle kunna inverka på resultatet. Resultatet är emellertid nästan detsamma för grupperna som kontaktades via fast telefon och via mobiltelefon, 16 respektive 15 procent. Andelen som vägrade visade sig i själva verket vara större bland dem som kontaktades via fast telefon än via mobiltelefon: 48 mot 39 procent.

Svarsfrekvensen under samma period för gruppen som saknade känt telefonnummer var för övrigt 8 procent. Det ska sägas att det i de mer svårkontaktade grupperna, särskilt bland dem helt utan känt telefonnummer, rimligen riskerar att dölja sig ett större naturligt bortfall (avflyttade etc.) jämfört med hos övriga.

Telefonpåminnelserna 2009 hade således om något en negativ effekt på svarsinflödet, åtminstone i det kortare perspektivet. Den negativa effekten visar sig emellertid kvarstå även om vi vidgar effektperspektivet till omfatta alla svar som kom in före det att fältarbetet avbröts efter årsskiftet. Av dem man varit i kontakt med per telefon växer andelen som skickade tillbaka sin enkät i det längre perspektivet förvisso från 16 till 26 procent (2008: 34 procent). Men den är fortfarande mindre än motsvarande andel bland dem man *inte* fick kontakt med (det vill säga åtminstone inte i första insatsen), som var 34 procent (2008: 25 procent). Det ska betonas att de växande andelarna i båda fall kan vara resultatet av eventuellt ytterligare påstötningar per telefon alternativt postalt.

Tabell 8 Resultat av första telefonpåminnelseinsatsen i Riks-SOM 2009 inkl. jämförelse med 2007 och 2008 (antal respektive procent)

	2009	2008	2007
Undersökningens totala urval	9 000	6 000	6 000
Totalt antal respondenter som ej hörts från vid insatsens inledning	4 850	3 398	3 307
Totalt antal sökta respondenter i insatsen ¹	4 160	2 356	2 412
Fel telefonnummer	280	149	139
Ej kontakt	1 013	496	440
Kontakt	2 867	1 711	1 833
<i>Andel kontaktade respondenter av sökta med korrekt telefonnummer</i>	<i>74%</i>	<i>78%</i>	<i>81%</i>
Resultat av respondentkontakt (dvs. 2009 totalt 2 867 personer):			
Naturligt bortfall	253	130	174
"Har redan skickat in"	132	60	89
Svarsvägran	1 208	382	453
Svarsvilliga ²	1 274	1 139	1 117
<i>Andel svarsvilliga av kontaktade respondenter exkl. naturligt bortfall</i>	<i>49%</i>	<i>72%</i>	<i>67%</i>
Svarsfrekvens (netto ²) vid andra telefonpåminnelseinsatsens inledning ⁴ , efter resultatet från första insatsen:			
"Har redan skickat in"	56%	67%	72%
Svarsvägran	0%	0%	0%
Svarsvilliga	30%	31%	33%
...som önskat ny enkät	21%	26%	31%
...övriga	33%	34%	34%
Samtliga kontaktade	16%	20%	26%
Sökta men ej kontakt (ej kontakt/fel telefonnummer) ⁵	26%	10%	12%
Svarsfrekvens bland ej sökta (dvs. utan känt telefonnummer) ^{5;6}	8%	11%	9%

Kommentar: 2009 var det totala urvalet respondenter i undersökningen större än tidigare år, 9 000 mot 6 000 personer. Telefonpåminnelserna genomfördes 15–26 oktober.

¹2009 ingick mobilnummer i den mån respondenten saknade fast telefon; 2007–2008 inkluderades sådana nummer först i samband med en utökad nummersökning inför andra telefoninsatsen.

²Av dessa önskade 386 respondenter, eller 30 procent, att få sig tillsänt ett nytt formulär.

³Naturligt bortfall exkluderat.

⁴2009: 10 nov; 2008: 11 nov; 2007: den 13 nov.

⁵De grupper som ej kunde nås per telefon erhöll i stället en ytterligare postal påminnelse som skickades ut dagen efter telefoninsatsens sista dag.

⁶Avser 2009 de 675 personer som ej kunnat erhållas något telefonnummer till (reducerat med ytterligare 15 naturliga bortfall registrerade sedan första telefoninsatsen); av dessa svarade 70 under perioden. Denna grupp exkluderade före 2009 av dataregisteringsskäl de personer som kunde ges ett känt telefonnummer i och med den kompletterande telefonsökning inklusive mobilnummer som gjordes inför den andra påminnelseinsatsen; jfr not 1.

Av resultaten redovisade i tabell 8 kan för övrigt konstateras att de respondenter som svarat att de redan skickat in enkäten i huvudsak också hade gjort eller annars kom att göra det; svarsandelen i denna grupp är 56 procent i det kortare tidsperspektivet, 59 procent i det längre. Orsaken bakom de försenade enkätsvaren är svårare att fastställa; möjliga förklaringar är försenade postförsändelser; att svaret i telefon ges mot bakgrund av dåligt samvete som sedan motiverar respondenten att skicka in enkäten; samt någon typ av misstag i enkätregistreringen – rimligen handlar det om en kombination av dessa faktorer.

Sammantaget visar analysen av resultaten 2009 inte, som tidigare, entydigt på nyttan av påminnelser via telefon. En telefonkontakt är helt klart en värdefull möjlighet att kunna övertyga en respondent som inte övertygats av tidigare postala utskick att delta i undersökningen. Men den kan också riskera att resultera i ett ”nej”, med följden att möjligheten att övertyga genom ytterligare påminnelser längre fram i fältarbetet går förlorad. Otvetydigt leder dock en telefoninsats till en väsentligt förbättrad kunskap om naturligt bortfall.

Betydelsen av ett aviseringkort

I tidigare års SOM-undersökningar har fältarbetets utskick inkluderat ett aviseringkort till samtliga utvalda i undersökningen som skickades ut cirka en vecka före själva enkätförsändelsen. Mot bakgrund av de många utskick som görs under fältarbetet och förekommande negativa reaktioner på mängden papper/försändelser som når en och samma person som av någon anledning inte hör av sig till undersökningsföretaget/SOM-institutet beslöts att i 2009 års undersökning exkludera aviseringkortet. Men inte helt, utan på försök, genom att behålla kortet för halva urvalet respondenter, slumpmässigt utvalda.

Resultatet av testet var entydigt: Svarsbenägenheten i det totalt över 8 000 stora nettourvalet var tre procentenheter större i gruppen som fick ett aviseringkort (tabell 9). Effekten är som störst för Riks-3, där nettoresultat skiljer mellan 61 och 57 procent. Generellt sett gav det något större utslag bland kvinnor än män. Kortet hade positiv effekt i samtliga åldersgrupper, men särskilt hos undersökningens äldsta, 80–85-åringar. Beträffande boenderegion återfinns ett undantag, nämligen boende i Västsverige: här är svarsandelen en procent större i gruppen som inte fick något kort. Resultatet kan möjligen förklaras med att SOM-undersökningarna och SOM-institutet är mer känt i regionen/Göteborgsområdet. Samtidigt visar det sig att effekten är nära försumbar även i Stockholmsområdet, varför resultaten möjligen även kan tolkas som ett större motstånd mot postala försändelser i storstadsområden där reklamförsändelserna är fler. I Sydsverige uppgår effekten emellertid till positiva 5 procentenheter.

Tabell 9 Svarsbenägenhet beroende på om respondenten fått ett aviseringskort eller inte (procent av nettourvalet)

		Fått aviseringskort	Ej fått aviseringskort	Samtliga	Totalt antal personer
	Samtliga	60	57	59	8 371
<i>Delundersökning</i>					
	Riks-1	57	56	57	2 776
	Riks-2	61	59	60	2 809
	Riks-3	61	57	59	2 786
<i>Kön</i>					
	Kvinnor	63	60	61	4 207
	Män	57	55	56	4 164
<i>Ålder</i>					
	16–19 år	49	46	48	561
	20–24 år	44	42	43	647
	25–29 år	45	43	44	582
	30–39 år	51	49	50	1 386
	40–49 år	57	53	55	1 492
	50–59 år	66	65	65	1 334
	60–69 år	74	72	73	1 316
	70–79 år	74	71	73	745
	80–85 år	75	66	70	308
<i>Region</i>					
	Stockholm	57	56	57	1 750
	Östra Mellansverige	61	54	58	1 412
	Småland med öar	63	61	62	714
	Sydsverige	60	55	58	1 184
	Västsverige	60	61	60	1 693
	Norra Mellansverige	60	56	58	826
	Mellersta Norrland	62	56	59	338
	Övre Norrland	63	58	61	454
	Stockholm	57	56	57	1 750

Kommentar: Aviseringskortet slumpades ut till halva urvalet per delundersökning.

Skillnader i svarsmönster mellan delundersökningarna i Riks-SOM

Erfarenheter av tidigare års jämförelser mellan svarsutfallen i Riks-SOM-undersökningens två delstudier (dvs. under åren 1998–2008; tidigare utgjordes undersökningen av endast ett formulär) har visat på generellt mycket lika svarsmönster. I större utsträckning har kunnat påvisas hur olika frågeformuleringar, svarsskalor liksom insamlingsmetoder påverkar resultaten (se t. ex. Brülde och Nilssons kapitel i den här boken). Det har emellertid vissa år och för vissa frågor visat sig att det mer politikfokuserade Riks-1-formuläret tenderar att generera svar som i högre grad ger

uttryck för politiskt intresse och samhällsengagemang. Men dessa skillnader är normalt mycket små. Det gäller i huvudsak även 2009 års undersökning. Som framgår av det urval av ”standardfrågor” i SOM-undersökningen som redovisas i tabell 10 är resultaten överlag mycket lika i de tre delundersökningarna.

Tabell 10 Jämförelser svarsmönster i Riks-1, Riks-2 och Riks-3 2009 (procent)

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Riks-SOM totalt
Intresserad av politik (mycket/ganska)	52	51	53	52
Politiskt till höger ¹	34	32	34	33
Politiskt till vänster ¹	37	37	35	36
Bra förslag: 'Minska den offentliga sektorn' ²	25	27	26	26
Bra förslag: 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' ²	47	46	45	46
Bra förslag: 'Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt' ²	52	54	54	53
Stort förtroende för sjukvården ³	67	69	69	68
Stort förtroende för polisen ³	56	59	59	58
Stort förtroende för de politiska partierna ³	15	18	20	15
Lyssnar på Ekonyheterna ⁴	27	27	26	27
Lyssnar på lokalnyheter i radions P4 ⁴	31	34	33	33
Tittar på nyheterna i SVT:s Aktuellt/Rapport ⁴	51	51	49	50
Läser morgontidning på papper ⁴	64	64	63	64
Läser morgontidning på internet ⁴	13	11	14	13
Använder internet minst varje vecka ⁵	74	70	73	72
Läser bok minst varje vecka ⁵	41	38	34	38
Går på bio minst en gång i kvartalet ⁵	26	29	27	27
Går på teater minst en gång i kvartalet ⁵	9	9	9	9
Spelar på tips/trav/lotteri etc. minst en gång i kvartalet ⁵	48	42	43	45
Mycket nöjd med livet	36	37	35	36
Mycket gott hälsotillstånd ⁶	38	32	26	32

Kommentar: ¹Andelen som svarat 'klart till' eller 'något till' vänster/höger av dem som besvarat frågan. ²Andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska bra förslag' av dem som besvarat respektive fråga i ett större frågebatteri om vilken åsikt man har om olika 'förslag som har förekommit i den politiska debatten'. ³Andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska stort förtroende' av dem som besvarat frågan. ⁴Avser konsumtion minst 5 dagar/vecka. ⁵Svaren avser aktivitet under de senaste 12 månaderna. ⁶Avser dem som på en skala från 0–10 svarat med värde 9–10 (0 motsvarar 'mycket dåligt' och 10 'mycket gott').

Tre avvikelser från det mönstret ska dock kommenteras. Den största skillnaden gäller respondenternas självskattade hälsa, vilken är väsentligt bättre i Riks-1 än i Riks-2, som i sin tur ger ett mer positivt resultat än Riks-3. Beträffande den lägsta nivån i Riks-3 ska noteras att frågan i detta formulär ingår i ett större block om hälsa och hälsobesvär på olika områden, vilket rimligen förklarar åtminstone något av avvikelserna. Andra typer av kontexteffekter anas bakom det generellt lägre samhällsförtroendet i Riks-1 – med många frågor om politik och samhällsinstitutioner – jämfört med Riks-2 och Riks-3 (se vidare Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym). Förtroendefrågan i Riks-3 är därtill något kortare, och inleds inte med samma delfråga som i övriga formulär, nämligen 'Regeringen' som inte ingår här. En ytterligare skillnad värd att notera är att andelen bokläsare är väsentligt större i Riks-1 än i särskilt Riks-3. Denna andel har även tidigare år tenderat att vara störst i Riks-1, vilket delvis men inte helt kan förklaras med en oftast något högre utbildningsnivå hos respondenterna i Riks-1.

Sammanfattning

Föreliggande dokumentation av Riks-SOM-undersökningen 2009 visar att enkätunderlaget som erhållits från totalt 4 926 personer under hösten 2009 speglar Sveriges vuxna befolkning väl. Undersökningen har en viss överrepresentation av befolkningens äldre. Men den i övrigt goda representativiteten bland de svarande i förhållande till urvalsramen i kombination med den relativt höga svarsfrekvensen på 59 procent innebär att Riks-SOM-undersökningens datamaterial utgör en mycket bra grund för beskrivningar och analyser av aktuella vanor och attityder hos Sveriges befolkning.

Noter

- ¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet en motsvarande enkätundersökning på årlig basis i Västra Götalandsregionen: *Väst-SOM*.
- ² Den urvalsteknik som tillämpas av det statliga personadressregistret SPAR, ur vilket SOM-undersökningens urval av respondenter dras.
- ³ Sedan 2006 års undersökning editioneras det första missivet genom att det innehåller några särskilda rader till personer under 20 år respektive över 64 år, med budskapet att vissa frågor kan vara svåra att besvara när man är ung respektive har lämnat arbetslivet.
- ⁴ Fältarbetet i SOM-undersökningen 2009 genomfördes i samarbete med undersökningsföretaget *PFM Research*. Arbetet var upplagt så att PFM ombesörjde urvalsdragning, upptryckning och utskick av formulär och påminnelser, telefonpåminnelser, scanning av formulärsvar samt datauppläggning. SOM-institutet har stått för innehållet i allt material som skickats ut, genomfört kodningen

av öppna svar samt kvalitetssäkring och iordningsställande av den slutgiltiga datafilen. Kodningen av öppna svar har genomförts av biträdande forskare Lars Lundberg, Daniel Swedin och Hannes Jacobsson.

- ⁵ Som ett extra incitament att fylla i enkäten utlovades i följebrevet att man genom att fylla i enkäten och skicka tillbaka den så att den var undersökningsföretaget till handa senast den 6 oktober deltog i en utlottning av någon av SOM-institutets publikationer; 25 böcker lottades ut till vardera delundersökning. Erfarenheten från metodtester i samband 2003 års SOM-undersökningar visar att detta inte tycks förbättra inflödet när man tar hela fältarbetet i beaktande men däremot innebär att respondenten skickar tillbaka enkäten snabbare än annars (Nilsson 2004). Utlottningen är samtidigt ett sätt att visa på hur resultaten från SOM-institutets undersökningar publiceras i offentliga skrifter, och att ge publikationerna extra spridning bland befolkningen.
- ⁶ Andelen för befolkningen är resultatet av en egen beräkning på basis av uppgifter från SCB (www.scb.se/databaser) för befolkningen 15 år och äldre.
- ⁷ I 1994 års undersökning omfattade den sista insatsen enbart de som i någon av de tidigare insatserna bett att få tillsänt sig ett nytt formulär; i 2003 års undersökning omfattade den sista insatsen de som i någon av de två tidigare insatserna sagt att de skulle medverka, oavsett om de önskade ett nytt formulär eller ej. I 2001 års undersökning inkluderades en fjärde telefonpåminnelse omfattande respondenterna i den ena delundersökningen (Riks-1) för att minska avståndet i svarsprocent relativt den andra; insatsen begränsades till de som i någon av de tidigare telefoninsatserna sagt att de skulle medverka.
- ⁸ 2007 och 2008 inkluderades mobilnummer först i samband med andra telefoninsatsen.
- ⁹ I gruppen utan känt telefonnummer växer den till 16 procent. Och i gruppen som uttryckte vilja att delta svarade nästan 46 procent till slut (2008: 45 procent).

Referenser

- Björkqvist, Karin (1989) *SOM-undersökningen 1988 – Metod, Frågeformulär, Kodbok*. SOM-rapport nr. 3. Statsvetenskapliga institutionen och Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2004) ”Den nationella SOM-undersökningen 2003”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Ju mer vi är tillsammans*. Rapport nr. 34. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2006) ”Den nationella SOM-undersökningen 2005”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Du stora nya värld*. Rapport nr. 39. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2007) ”Den nationella SOM-undersökningen 2006”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Det nya Sverige*. Rapport nr. 41. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2009) ”Den nationella SOM-undersökningen 2008”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Svensk höst*. Bok nr. 46. SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Nilsson, Åsa (2010/kommande). Metoddokumentation i Bengtsson, Mattias; Berglund, Tomas; Oskarson, Maria (red.) *En fråga om klass* (prel. titel). SOM-institutet, Göteborgs universitet.

APPENDIX

Tabell A1a *Könsfördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2009 (procent)*

	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
	Befolkningen (16–85 år)	50	50	100
Riks-SOM	Bruttourval	50	50	100
1–3	Nettourval	50	50	100
	Svarande totalt	53	47	100
<i>Riks-1</i>	<i>Bruttourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Nettourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Svarande</i>	<i>51</i>	<i>49</i>	<i>100</i>
<i>Riks-2</i>	<i>Bruttourval</i>	<i>51</i>	<i>49</i>	<i>100</i>
	<i>Nettourval</i>	<i>51</i>	<i>49</i>	<i>100</i>
	<i>Svarande</i>	<i>52</i>	<i>48</i>	<i>100</i>
<i>Riks-3</i>	<i>Bruttourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Nettourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Svarande</i>	<i>55</i>	<i>45</i>	<i>100</i>

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Tabell A1b Könsfördelning bland svarande i Riks-SOM-undersökningen 1986–2009 (procent)

År	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
1986	Riks-SOM	49	51	100
1987	Riks-SOM	51	49	100
1988	Riks-SOM	53	47	100
1989	Riks-SOM	52	48	100
1990	Riks-SOM	49	51	100
1991	Riks-SOM	48	52	100
1992	Riks-SOM	48	52	100
1993	Riks-SOM	50	50	100
1994	Riks-SOM	51	49	100
1995	Riks-SOM	50	50	100
1996	Riks-SOM	54	46	100
1997	Riks-SOM	51	49	100
1998	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	51	49	100
1999	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	50	50	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2000	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	51	49	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	49	51	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	53	47	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	54	46	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	50	50	100
	<i>Riks-2</i>	50	50	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	53	47	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	53	47	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	53	47	100
	<i>Riks-1</i>	53	47	100
	<i>Riks-2</i>	53	47	100
2009	Riks-SOM 1–3	53	47	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
	<i>Riks-3</i>	55	45	100

Kommentar: Resultaten baseras på respondentens egen uppgift, kompletterat med registerdata i de fall uppgift saknas.

Tabell A2a Åldersgruppernas fördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2009 (procent)

	Befolknings- underlag	16–29 år	30–49 år	50–75 år	76–85 år	Summa
	Befolkning	23	33	37	7	100
Riks-SOM 1–3	Bruttourval	22	34	36	8	100
	Nettourval	21	34	38	7	100
	Svarande	16	31	44	9	100
Riks-1	Bruttourval	22	35	35	8	100
	Nettourval	21	36	36	7	100
	Svarande	16	33	43	8	100
Riks-2	Bruttourval	23	32	38	7	100
	Nettourval	22	32	39	7	100
	Svarande	17	29	46	8	100
Riks-3	Bruttourval	21	35	36	8	100
	Nettourval	21	35	37	7	100
	Svarande	16	31	45	8	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata om uppgift saknas).

Tabell A2b Åldersgruppernas fördelning bland svarande 1986–2009 (procent)

År	Befolkningsunderlag	16 ¹ –29 år	30–49 år	50–75 år	76–80 år	76–85 år	Summa
1986	Riks-SOM	30	34	36			100
1987	Riks-SOM	26	37	37			100
1988	Riks-SOM	27	36	37			100
1989	Riks-SOM	26	39	35			100
1990	Riks-SOM	26	37	37			100
1991	Riks-SOM	26	37	37			100
1992	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1993	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1994	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1995	Riks-SOM	24	36	36	4		100
1996	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1997	Riks-SOM	22	35	38	5		100
1998	Riks-SOM 1 & 2	22	36	38	4		100
	Riks-1	22	36	38	4		100
	Riks-2	22	35	39	4		100
1999	Riks-SOM 1 & 2	21	34	40	5		100
	Riks-1	22	34	39	5		100
	Riks-2	21	35	40	4		100
2000	Riks-SOM 1 & 2	21	32	40		7	100
	Riks-1	20	32	41		7	100
	Riks-2	21	32	40		7	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	19	33	41		7	100
	Riks-1	19	32	42		7	100
	Riks-2	18	34	40		8	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	20	33	40		7	100
	Riks-1	21	34	39		6	100
	Riks-2	19	32	42		7	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	21	32	40		7	100
	Riks-1	19	32	41		8	100
	Riks-2	22	32	40		6	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	19	32	41		8	100
	Riks-1	18	34	40		8	100
	Riks-2	21	30	42		7	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	19	33	41		7	100
	Riks-1	18	33	42		7	100
	Riks-2	20	32	41		7	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	18	32	43		7	100
	Riks-1	18	33	42		7	100
	Riks-2	18	31	44		7	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	18	31	43		8	100
	Riks-1	17	32	43		8	100
	Riks-2	20	30	42		8	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	17	31	45		7	100
	Riks-1	16	31	46		7	100
	Riks-2	18	31	44		7	100
2008	Riks-SOM 1–3	16	31	44		9	100
	Riks-1	16	33	43		8	100
	Riks-2	17	29	46		8	100
	Riks-3	16	31	45		8	100

Kommentar: 1992 utvidgades åldersintervallet uppåt till 80 år, 2000 till 85 år. Resultaten baseras på respondentens egen uppgift, kompletterat med registerdata i de fall uppgift saknas. ¹Före 2009, bortsett från 1998, var nedre åldersgränsen i undersökningen 15 år.

Tabell A3a *Fördelning på region bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2009 (procent)*

År	Befolknings- underlag	Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	Summa procent
	Befolkning	21	17	9	15	20	9	4	5	100
Riks-SOM 1-3	Bruttourval	21	17	8	15	20	10	4	5	100
	Nettourval	21	17	9	14	20	10	4	5	100
	Svarande	20	17	9	13	21	10	4	6	100
Riks-1	Bruttourval	21	17	9	14	19	10	5	5	100
	Nettourval	21	17	9	14	19	10	4	6	100
	Svarande	20	17	10	14	19	10	4	6	100
Riks-2	Bruttourval	21	17	8	15	20	10	4	5	100
	Nettourval	21	17	9	14	20	10	4	5	100
	Svarande	21	16	9	14	21	10	4	5	100
Riks-3	Bruttourval	21	16	8	15	22	10	3	5	100
	Nettourval	20	17	8	14	22	9	4	6	100
	Svarande	20	16	9	14	22	9	4	6	100

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser). Data om urval samt svarande bygger på registerdata.

Tabell A3b Fördelning på region bland svarande 1991–2009 (procent)

År	Befolknings- underlag	Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	Summa procent
1991	Riks-SOM 1 & 2	18	17	9	13	20	11	5	7	100
1992	Riks-SOM 1 & 2	20	16	10	14	19	11	4	6	100
1993	Riks-SOM 1 & 2	17	17	10	14	22	10	4	6	100
1994	Riks-SOM 1 & 2	18	17	11	14	20	10	5	5	100
1995	Riks-SOM 1 & 2	19	16	9	14	21	11	5	5	100
1996	Riks-SOM 1 & 2	18	16	10	14	21	10	4	7	100
1997	Riks-SOM 1 & 2	18	16	9	15	21	10	4	7	100
1998	Riks-SOM 1 & 2	18	17	9	15	20	10	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	17	10	14	20	10	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	18	17	8	15	21	10	4	7	100
1999	Riks-SOM 1 & 2	18	16	9	16	20	10	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	17	17	9	16	21	9	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	20	16	9	15	19	10	5	6	100
2000	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	15	19	9	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	18	10	14	20	10	5	5	100
	<i>Riks-2</i>	19	17	10	16	19	9	4	6	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	18	18	9	13	20	11	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	17	18	9	14	20	11	6	5	100
	<i>Riks-2</i>	18	18	9	13	20	11	5	6	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	15	19	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	16	9	16	19	10	4	7	100
	<i>Riks-2</i>	18	19	10	15	18	10	5	5	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	19	16	9	14	22	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	16	9	15	23	9	4	6	100
	<i>Riks-2</i>	19	16	9	14	22	10	4	6	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	14	20	9	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	17	10	14	21	8	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	19	17	10	14	21	9	4	6	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	18	19	10	13	21	9	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	17	11	13	21	9	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	18	19	10	13	21	9	4	6	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	19	18	9	14	21	9	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	18	9	14	21	9	4	6	100
	<i>Riks-2</i>	19	17	9	15	21	9	4	6	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	19	19	9	13	20	9	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	19	8	13	20	9	5	7	100
	<i>Riks-2</i>	19	19	9	13	21	9	4	6	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	13	21	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	20	16	11	12	20	10	4	7	100
	<i>Riks-2</i>	18	17	8	15	21	11	4	6	100
2009	Riks-SOM 1–3	20	17	9	13	21	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	20	17	10	14	19	10	4	6	100
	<i>Riks-2</i>	21	16	9	14	21	10	4	5	100
	<i>Riks-3</i>	20	16	9	14	22	9	4	6	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser). Data om urval samt svarande bygger på registerdata.

Tabell A4 Fackföreningsmedlemskap bland svarande 1986–2009 samt 2009 hos svenska befolkningen (procent)

År	Befolkningsunderlag	LO	TCO	SACO	Summa
1986	Riks-SOM	59	33	8	100
1987	Riks-SOM	59	33	8	100
1988	Riks-SOM	55	33	12	100
1989	Riks-SOM	56	34	10	100
1990	Riks-SOM	56	32	13	101
1991	Riks-SOM	56	32	12	100
1992	Riks-SOM	53	33	13	99
1993	Riks-SOM	56	32	12	100
1994	Riks-SOM	56	31	13	100
1995	Riks-SOM	56	32	12	100
1996	Riks-SOM	54	29	17	100
1997	Riks-SOM	53	34	13	100
1998	Riks-SOM	55	32	13	100
	<i>Riks-1</i>	<i>52</i>	<i>34</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>58</i>	<i>31</i>	<i>12</i>	<i>101</i>
1999	Riks-SOM 1 & 2	54	32	15	101
	<i>Riks-1</i>	<i>53</i>	<i>33</i>	<i>14</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>54</i>	<i>30</i>	<i>15</i>	<i>99</i>
2000	Riks-SOM 1 & 2	54	32	15	101
	<i>Riks-1</i>	<i>53</i>	<i>32</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>54</i>	<i>31</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
2001	Riks-SOM 1 & 2	52	31	17	100
	<i>Riks-1</i>	<i>49</i>	<i>35</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>55</i>	<i>28</i>	<i>17</i>	<i>100</i>
2002	Riks-SOM 1 & 2	50	34	16	100
	<i>Riks-1</i>	<i>51</i>	<i>33</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>50</i>	<i>34</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
2003	Riks-SOM 1 & 2	48	37	15	100
	<i>Riks-1</i>	<i>47</i>	<i>38</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>48</i>	<i>36</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
2004	Riks-SOM 1 & 2	48	37	15	100
	<i>Riks-1</i>	<i>49</i>	<i>36</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>48</i>	<i>37</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
2005	Riks-SOM 1 & 2	47	37	16	100
	<i>Riks-1</i>	<i>46</i>	<i>38</i>	<i>16</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>48</i>	<i>35</i>	<i>17</i>	<i>100</i>
2006	Riks-SOM 1 & 2	45	39	16	100
	<i>Riks-1</i>	<i>42</i>	<i>40</i>	<i>18</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>46</i>	<i>39</i>	<i>15</i>	<i>100</i>
2007	Riks-SOM 1 & 2	45	36	19	100
	<i>Riks-1</i>	<i>45</i>	<i>36</i>	<i>19</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>45</i>	<i>35</i>	<i>20</i>	<i>100</i>
2008	Riks-SOM 1 & 2	44	38	18	100
	<i>Riks-1</i>	<i>45</i>	<i>37</i>	<i>18</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>44</i>	<i>38</i>	<i>18</i>	<i>100</i>

2009	Befolkningen (15–74 år)	46	36	18	100
	Riks-SOM 1–3	43	39	18	100
	<i>Riks-1</i>	<i>44</i>	<i>38</i>	<i>18</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-2</i>	<i>43</i>	<i>40</i>	<i>17</i>	<i>100</i>
	<i>Riks-3</i>	<i>43</i>	<i>38</i>	<i>19</i>	<i>100</i>

Kommentar: Data om befolkningen 2009 är hämtade från SCB:s Arbetskraftsundersökningar 2009 (2009-03-16; tabell 11 "Fast och tidsbegränsat anställda fördelade efter kön och facklig organisation."; www.scb.se) och avser anställda i åldrarna 15–74 år; SOM-data avser samtliga i undersökningen (2009: 16–85 år).

Tabell A5 *Andelen 16–29-åringar, LO-medlemmar, regelbundna morgontidningsläsare respektive intresserade av politik: en jämförelse mellan respondentunderlaget erhållet vid tidpunkten då första påminnelsen når ut och undersökningens slutgiltiga respondentunderlag, Riks-SOM 2003–2009 (procent)*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
16 ¹ –19 år	16 / 21	14 / 19	15 / 19	13 / 18	12 / 19	13 / 17	12 / 16
LO-medlemmar	43 / 48	45 / 48	46 / 47	44 / 44	41 / 45	42 / 44	42 / 43
Politiskt intresserade	56 / 52	54 / 50	52 / 49	58 / 54	58 / 52	57 / 52	57 / 52
Regelbundna morgontidningsläsare	79 / 73	74 / 72	76 / 72	74 / 70	75 / 70	70 / 66	69 / 64

Andel respondenter som svarat vid tidpunkten för första påminnelsen av det slutgiltiga antalet respondenter i undersökningen	37	39	40	42	42	40	41

Kommentar: Jämförelsetalen i tabellen redovisas enligt principen P / S, där P motsvarar andelen bland de respondenter som svarat vid tidpunkten då första påminnelsen når ut, och S motsvarar andelen i undersökningens slutgiltiga respondentunderlag. Det första påminnelsekortet når ut cirka en vecka efter första enkätförsändelsen.

¹Före 2009 var nedre åldersgränsen i undersökningen 15 år.

DEN NATIONELLA SOM-UNDERSÖKNINGEN 2009

ÅSA NILSSON

SOM-institutet vid Göteborgs universitet genomför varje höst sedan 1986 en nationell frågeundersökning – *Riks-SOM* – i syfte att kartlägga den svenska allmänhetens vanor och attityder på temat samhälle, politik och medier (förkortningen SOM står för Samhälle Opinion Medier).¹ *Riks-SOM-undersökningen 2009* är således den 24:e i ordningen. Data samlas in via postala enkäter, och varje undersökning genomförs under så identiska förutsättningar som möjligt för att resultaten från de olika åren ska vara jämförbara.

SOM-institutet är ett samarbete mellan tre forskningsorganisationer vid Göteborgs universitet: Institutionen för journalistik, medier och kommunikation (JMG), Statsvetenskapliga institutionen samt Centrum för forskning om offentlig sektor (CEFOS). En rad forskningsprojekt medverkar i Riks-SOM-undersökningen – flertalet med förankring i någon av dessa tre institutioner. Men även externa parter deltar, via särskilda forskningsprojekt; år 2009 gäller det exempelvis Energimyndigheten, Statens Kulturråd, Sveriges Television, Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, Havsmiljöinstitutet samt organisationen Vetenskap & Allmänhet.

Resultaten från Riks-SOM-undersökningarna redovisas i årliga publikationer där de medverkande forskarna presenterar analyser baserade på de senaste resultaten men också, så långt det är möjligt, belyser mer långsiktiga opinions- och medietrender. Datainsamlingen genomförs av ett fristående undersökningsföretag efter upphandling; fältarbetet görs i nära samarbete med SOM-institutet, som kontinuerligt utvärderar genomförandet. I föreliggande kapitel redovisas genomförandet av Riks-SOM-undersökningen 2009; det handlar om studiens uppläggning, fältarbetets olika moment samt resultatens representativitet.

Undersökningens uppläggning

Riks-SOM-undersökningen genomförs sedan starten 1986 i form av en postenkät som går ut till ett systematiskt sannolikhetsurval² av Sveriges befolkning. Urvalsramen är befolkningens 16–85-åringar (en revidering jämfört med senare års undersökningars urvalsram 15–85 år (se tabell 1). Utländska medborgare ingår i urvalet sedan 1992 (samt i undersökningarna 1986 och 1989).

Omfattningen av undersökningen har ökat fram till och med slutet av 1990-talet, både vad gäller antalet frågor och antalet svarspersoner. Mellan 1998 och 2008 utökades Riks-SOM-undersökningen till att i praktiken utgöras av två parallella riksrepresentativa delundersökningar med ett urval av vardera 3 000 personer;

2009 har undersökningen utökats ytterligare till tre delundersökningar, med ett urval om totalt 9 000 personer. Samtidigt kortades formulären något, till 20, 18 respektive 18 sidor.

Tabell 1 Riks-SOM-undersökningens uppläggning 1986–2009

År	Urvalsmetod	Antal formulär	Total urvalsstorlek	Medborgarskap	Åldrar
1986	Systematiskt sannolikhetsurval	1	2 500	Både sv. & utl.	15–75 år
1987–1998	”	”	”	Endast sv.	”
1989	”	”	”	Både sv. & utl.	”
1990–1991	”	”	”	Endast sv.	”
1992–1995	”	”	2 800	Både sv. & utl.	15–80 år
1996	”	”	2 841 ¹	”	”
1997	”	”	2 800	”	”
1998	”	2	5 600	”	16–80 år ²
1999	”	”	”	”	15–80 år
2000–2005	”	”	6 000	”	15–85 år
2006	”	”	6 050 ³	”	”
2007	”	”	6 000	”	”
2008	”	”	”	”	”

2009	Systematiskt sannolikhetsurval	3	9 000	Både sv. & utl.	16–85 år

Kommentar: ¹Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i det ursprungliga urvalet utan tillfördes i efterhand undersökningens första urval om 2 800 personer. ²Gruppen 15-åringar var av misstag inte inkluderade i urvalet. ³Det ursprungliga urvalet om 6 000 personer utökades med 50 personer ur spärregistret *NIX adressat*, felaktigt exkluderade ur det ursprungliga urvalet (se vidare Nilsson 2007).

Datainsamlingen för de tre formulären i Riks-SOM 2009 genomfördes parallellt och under identiska förutsättningar. Ungefär en femtedel av frågorna (variablerna) i undersökningen ingick i samtliga tre formulär och kan därmed analyseras med tredubbla urvalsstorleken som grund, och ett stort antal ingick därutöver i två av de tre formulären. Det rör sig dels om SOM-undersökningens grundfrågor om politik och medier samt en stor mängd livsstils- och bakgrundsfrågor, dels om frågor som syftar till att belysa frågeställningar som fordrar ett större urval av svars personer för statistiskt säkerställda analyser.

De enskilda frågorna utarbetas av de deltagande forskningsprojekten i samarbete med SOM-institutet. De tre formulären (se bilaga i slutet av denna volym) skiljer

sig innehållsmässigt något åt. Tyngdpunkten i Riks-1 ligger på politik och samhälle; i Riks-2 på medier och kultur; i Riks-3 på livsstil och hälsa. Dispositionen av innehållet i formulären framgår av tabell 2. Riks-2 och Riks-3 omfattade vardera 18 formulärsidor, medan Riks-1 var något längre, med 20 sidor.

Tabell 2 Innehållsöversikt för frågeformulären i Riks-SOM 2009

Riks- 1		Riks- 2		Riks-3	
1–7	Nyheter & medier	1–9	Nyheter & medier	1–6	Nyheter & medier
8–24	Politik, samhälle & demokrati	10–22	Politik, samhälle & demokrati	7–19	Politik, samhälle & demokrati
25–26	Tv	23–30	Radio & tv	20–30	Medier, kultur & intressen
27–35	Omvärldsfrågor	31–35	Svininfluensan	31–34	Sjukvård & offentlig service
36–41	Samhälle & service	36–43	Internet & andra medier	35–48	Aktiviteter, intressen & värderingar
42–49	Miljö	44–49	Tidningar, böcker & bibliotek	49–57	Hälsa
50–54	Energi	50–59	Aktiviteter, intressen & värderingar	58–66	Arbetsliv
55–57	Kunskap & samhälle	60–69	Arbetsliv	67–80	Bakgrundsfrågor
58–70	Aktiviteter, intressen & värderingar	70–85	Bakgrundsfrågor		
71–81	Arbetsliv				
82–98	Bakgrundsfrågor				

Kommentar: Frågeformulären för Riks-1, Riks-2 respektive Riks-3 återfinns i bilaga i slutet av denna volym.

Huvuddelen av frågorna har fasta svarsalternativ med rutor för respondenten att kryssa i. I några fall svarar respondenten genom att skriva ett tal i en ruta; ytterligare några frågor är helt öppna men kräver endast ett kort svar (de rör bland annat vilken/vilka morgontidningar man läser, vilka samhällsproblem man tycker är viktigast i Sverige i dag och vilket yrke man har/har haft). Att fylla in enkätens samtliga frågor tar uppskattningsvis cirka en och en halv timme; de synpunkter som framförs av respondenterna (på sista formulärsidan där särskilt utrymme ges, eller på andra vägar) indikerar dock stora variationer.

Fältarbetet

Fältarbetet för *Riks-SOM 2009* följer i huvudsak uppläggningsen av tidigare års undersökningar. Huvuddelen av datainsamlingsarbetet genomfördes under hösten 2009. Arbetet inleddes i mitten av september med att enkäten skickades ut tillsammans med ett kortare följebrev³, en informationsbroschyr om SOM-institutets verksamhet samt en penna. I själva verket var det så att fältarbetet inleddes redan en vecka tidigare genom att ett aviseringskort skickades ut till halva urvalet; ett moment som tidigare ingått som standard, men som 2009 enbart ingick som ett metodtest; resultatet av testet redovisas längre fram. Enkäten nådde ut onsdagen den

23 september. Under resterande del av fältperioden genomfördes successivt en serie påminnelseinsatser postalt och per telefon – sammanlagt sex insatser (tackkortet oräknat). Den 9 februari avslutades fältarbetet i formell mening. Men redan vid novembers utgång hade 94 procent av de som slutligen skulle komma att medverka skickat tillbaka sin enkät. Av tablå 1 framgår i detalj tidsramarna för fältarbetet och dess olika insatser.⁴

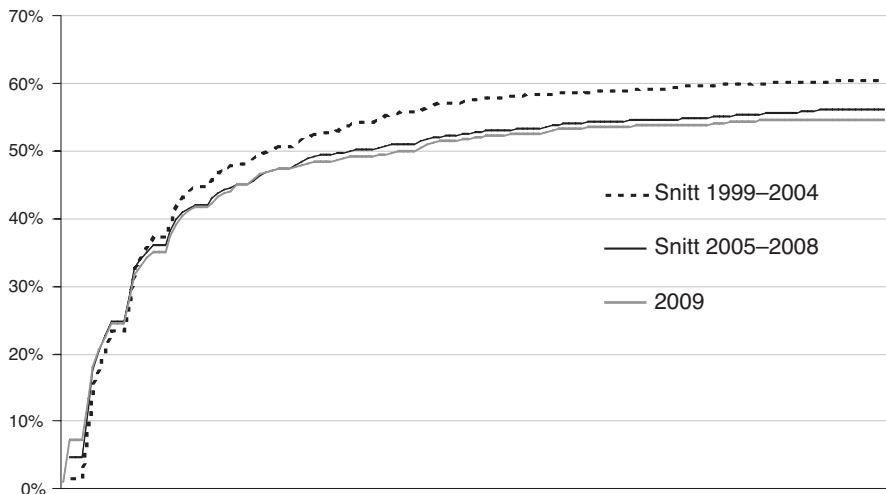
Tablå 1 Fältarbetets moment Riks-SOM 2009

11 sept. 2009	Utskick av aviseringsvykort; men enbart till halva urvalet (metod-test)
18 sept.	Utskick av enkät, följebrev ¹ , informationsbroschyr, svarskuvert och penna (B-post; försändelsen når ut till respondenterna onsdagen den 23 sept.).
28 sept.	Utskick av tack-/påminnelsevykort.
5 okt.	Utskick av enkät, följebrev, informationsbroschyr och svarskuvert till intervjupersoner som ännu inte sänt in enkäten.
15–26 okt.	Telefonpåminnelse till svarspersoner som ej sänt in enkäten (med utskick av ny enkät till de som saknar och postal bekräftelse till övriga som sagt att de ämnar delta)...
...resp. 20 okt.	...samt postal påminnelse till personer utan känt telefonnummer
...resp. 27 okt.	...samt postal påminnelse till personer som ej kunnat nås per telefon i föregående telefonpåminnelse.
10–16 nov.	Telefonpåminnelse motsvarande 15–26 okt. inklusive motsvarande postala komplement ² .
1–7 dec.	Telefonpåminnelse motsvarande 15–26 okt. inklusive motsvarande postala komplement.
28 dec.	Extra postal påminnelse till de som i någon av de föregående telefoninsatserna sagt sig beredda att medverka men inte skickat in.
4 jan. 2010	Utskick av enkät, följebrev, svarskuvert samt ”bortfallsenkät” – med frågan om varför man inte önskar/kan delta – till samtliga som inte hörts av under fältarbetets gång.
9 feb.	Fältarbetet avslutades.

Kommentar: ¹Det första missivet editioneras genom att det innehåller några särskilda rader till gruppen 15–19-åringar respektive 65–85-åringar, med budskapet att vissa frågor kan vara svåra att besvara när man är ung respektive har lämnat arbetslivet. ²Följebrevet editionerades i Riks-2 och Riks-3 med ett något annorlunda utformat brev till gruppen 19–34-åringar, med budskapet att det var särskilt viktigt med svar från dem i egenskap av den mer svårnådda gruppen ”unga vuxna”. I Riks-1 användes i stället genomgående ett mer personligt brev från Sören Holmberg i syfte att försöka öka svarsfrekvensen i denna delundersökning.

Den första enkätförsändelsen skickades ut fredagen den 18 september – med B-post, det vill säga med (planerad) utdelning onsdagen den 23 september.⁵ Torsdagen dagen därpå kom 108 ifyllda enkäter tillbaka. Efter helgen uppgick inflödet till 14 procent av det totala antalet utskickade enkäter; resultatet med hela veckans inflöde inräknat uppgick till en knapp fjärdedel, 24 procent. Detta motsvarar inkomna svar från nästan hälften, 45 procent, av de som skulle komma att besvara enkäten innan fältarbetet avslutades. Vid oktober månads utgång hade 86 procent av det slutgiltiga antalet ifyllda enkäter kommit in; vid november utgång 94 procent, och vid årsskiftet 98 procent. Därefter fortsatte inflödet svagt men stadigt ända in i februari 2010, motsvarande de sista 2 procentenheterna.

Figur 1 *Dagligt inflöde av enkäter i Riks-SOM 2009 relativt ett genomsnitt för 1999–2004 respektive 2005–2008 års undersökningar (kumulativ procent av bruttourvalet)*

Kommentar: Inflödet redovisas med utgångspunkt i 2009 års fältperiod i relation till jämförbara fältveckor för övriga års undersökningar.

Första fältveckan var inflödet något bättre i relation till tidigare års undersökningar (figur 1). Några veckor in var dock försprånget borta, och inflödet låg ett tag på en nivå jämsides genomsnittet för de senare årens resultat till dess att den började halka efter, dock hela tiden något bättre än 2008 års resultat (se vidare nedan). De första dagarnas inflöde beror i någon mån av vilken veckodag enkäten når ut, särskilt i förhållande till helgens postfria dagar, något som försvårar exakta jämförelser av inflödesresultat i fältperiodens början; sedan 2006 har dock enkäten nått ut på en onsdag. Även längre in i fältarbetet kan de postala och telefonbaserade påmin-

nelseinsatserna ligga lite olika i tid och därmed påverka hur nivåerna förhåller sig till varandra. Men vid fältarbetets slut den 9 februari var inflödesresultatet för 2009 1,5 procentenheter sämre än genomsnittet för åren 2005–2008 sammantagna, och 5,9 procentenheter sämre än genomsnittet för 1999–2004; i förhållande till enbart 2008 års undersökning var resultatet däremot något bättre, 0,4 procentenheter.

Inflödet av enkätformulär under fältperioden kommer i vågor, tydligt i fas med utskick och påminnelseåtgärder. Vågbildseffekten är ett mycket stabilt fenomen som uppträder i varje undersökning, och 2009 är inget undantag (figur 2). Veckoslutets dagar och helgdagar, det vill säga alla dagar utan postutdelning, är exkluderade från tidsaxeln i figuren.

Figur 2 Dagligt inflöde av enkäter i Riks-SOM 2009 (antal)

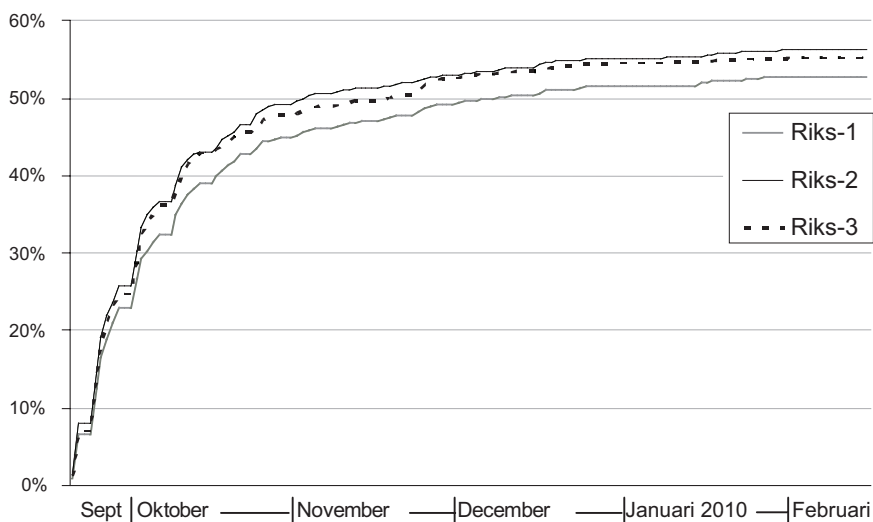

Kommentar: Veckoslutets dagar och helgdagar, det vill säga alla dagar utan postutdelning, är exkluderade från tidsaxeln.

När fältarbetet avslutades den 9 februari var bruttosvarsfrekvensen (dvs. andelen inkomna enkäter av det totala antalet utskickade) 54,7 procent. Inflödet för respektive delundersökning följer i huvudsak samma mönster under fältperioden, med den skillnaden att resultatet för Riks-2 genomgående är något bättre än för särskilt Riks-1, men även något i förhållande till Riks-3 (figur 3). Vid fältarbetets

slut uppgick skillnaden mellan Riks-2 och Riks-1 till 105 enkäter, motsvarande 3,5 procentenheter sett till bruttoreultatet. Motsvarande skillnad mellan den jämförelsevis mer politikinriktade Riks-1 och den mer medie- och livsstilsinriktade Riks-2 har observerats samtliga år sedan 1998 då Riks-SOM för första gången genomfördes som två parallella delundersökningar, med två olika formulär: skillnaden har varierat i storlek mellan en (2003 års undersökning) och fem (2001) procentenheter. Riks-3 har till innehållet mer gemensamt med Riks-2 än Riks-1, något som ser ut att ha påverkat även inflödesresultatet.

Figur 3 *Dagligt inflöde av enkäter i Riks-1, Riks-2 respektive Riks-3 2009 (kumulativ procent av bruttourvalet)*

Svarsfrekvens och bortfall

Från bruttourvalet definierar man normalt bort avlidna samt personer som är långtidssjukskrivna, inte talar svenska, har flyttat från orten eller av liknande skäl inte bedöms ingå i populationen utan definieras som så kallat naturligt bortfall (för en fullständig definition, se kommentar till tabell 3). Därmed erhåller man undersökningens nettourval, vilket ligger till grund för redovisningar av undersökningars svarsfrekvens. För samhällsvetenskapliga postenkäter i Sverige har svarsfrekvensen tidigare brukat ligga på mellan 60 och 70 procent, men under senare år har det blivit allt svårare att nå dessa nivåer. SOM-undersökningarna har generellt uppvisat ett mycket gott resultat för den här typen av längre enkäter med en genomsnittlig svarsfrekvens för alla de genomförda undersökningarna 1986–2008 på 66 procent (tabell 3). Från och med 2000-talet har nivån emellertid sjunkit. Om genomsnittet

fram till och med 1999 var 68 procent, var resultatet för undersökningarna under 2000-talet till och med 2008 63 procent. 2008 års undersökning var den första under 60 procent, 58 procent, vilket upprepas i 2009 års resultat, även om det blev något starkare: 59 procent. Genomsnittet för undersökningarna 1986–2009 förblir därmed 66 procent; och samma sak gäller genomsnittet för 2000-talets undersökningar, dvs. 63 procent.

Tabell 3 Svarsfrekvens i Riks-SOM-undersökningarna 1986–2009 (antal och procent)

	Antal svarande	Svarsfrekvens av hela urvalet (brutto)	Svarsfrekvens med hänsyn till naturligt bortfall (netto)	Undersökningsföretag ansvarigt för fältarbetet
1987	1 672	67	70	SOM-institutet
1988	1 643	66	69	SCB
1989	1 578	63	66	IMU-Testologen
1990	1 582	63	66	IMU-Testologen
1991	1 573	63	67	IMU-Testologen
1992	1 889	67	71	Sifo
1993	1 857	66	70	Sifo
1994	1 704	61	67	Gallup
1995	1 777	63	65	Temo
1996	1 779	63	69	Gallup
1997	1 754	63	69	Gallup
1998	3 561	64	68	Sifo
1999	3 503	63	67	Kinnmark
2000	3 546	59	63	Kinnmark
2001	3 638	61	67	Kinnmark
2002	3 609	60	65	Kinnmark
2003	3 675	61	66	Kinnmark
2004	3 612	60	65	Kinnmark
2005	3 499	58	63	Kinnmark
2006	3 336	55	60	ScandInfo
2007	3 435	57	63	Kinnmark
2008	3 259	54	58	Kinnmark
2009	4 926	55	59	PFM Research

Kommentar: Med nettourval avses bruttourval minus naturligt bortfall. Som naturligt bortfall räknas: adress okänd, avflyttad; bortrest på längre tid; studier/militärtjänstgöring på annan ort; boende/studier/arbete utomlands; sjuk, institutionsvård, förståndshandikapp; avliden; ej svensktalande.

Av det ursprungliga urvalet på totalt 9 000 personer (bruttourvalet) var det 4 926 personer som besvarade och skickade in formuläret i 2009 års undersökning. Sam-

manlagt 629 personer, motsvarande 7,0 procent, har räknats bort som naturligt bortfall (enligt ovan). Denna andel tenderar att variera något år från år beroende på hur många i urvalet som väljer att höra av sig med denna typ av information, liksom hur registreringen sköts av fältföretaget samt i samband med telefonpåminnelserna. Årets resultat var jämförelsevis lågt; sedan 2001 års undersökning har andelen varierat mellan 7,0 och 9,9 procent. Andelen personer som på detta vis bortdefinieras ur bruttourvalet varierar något mellan delundersökningarna – Riks-1: 7,5 procent; Riks-2: 6,4 procent; Riks-3: 7,1 procent.

Det naturliga bortfallet lyfter bruttosvarsfrekvensen på totalt 55 procent för hela undersökningen till nettoresultatet 59 procent (tabell 4). I och med den begränsade skillnaden i antalet bortdefinierade mellan delundersökningarna återspeglas skillnaden i inflöde dem emellan även i nettoresultatet: Riks-1 har en nettosvarsfrekvens på 57, Riks-2 på 60 och Riks-3 på 59 procent.

Tabell 4 Svarande och bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2009

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Totalt
Ursprungligt urval (brutto)	3 000	3 000	3 000	9 000
Bortdefinierade (naturligt bortfall)	224	191	214	629
Nettourval	2 776	2 809	2 786	8 371
Antal svarsvägrare/ej anträffade	1 194	1 122	1 129	3 445
Antal svarande	1 582	1 687	1 657	4 926
Svarsfrekvens: brutto	53%	56%	55%	55%
Svarsfrekvens: netto	57%	60%	59%	59%

I det naturliga bortfallet är det särskilt två typer som dominerar: långtidssjuka/handikappade samt de som ej kunnat nå på sin adress – vilket sammantaget utgör 63 procent av bortfallet (tabell 5). Två ytterligare stora grupper av ungefär samma storlek, knappt 20 procent vardera, är utomlandsboende/bortresta på längre tid samt ej svensktalande. Därtill har 2 procent registrerats som avlidna. Detta övergripande mönster är detsamma för de tre delundersökningarna, men det ska noteras att andelen som registrerats som sjuka/handikappade – den kategori som kanske mest lämnar utrymme för en subjektiv bedömning – är som störst för Riks-1, det vill säga undersökningen med sämst svarsinflöde och störst andel naturligt bortfall totalt sett. Det är också särskilt förhållandet i Riks-1 som gör att resultatet totalt sett skiljer sig något från 2008 års undersökning som uppvisade en större andel andel utlandsboende/långtidbortresta och tvärtom en mindre andel såväl sjuka/handikappade som avflyttade/med okänd adress.

Tabell 5 *Typer av naturligt bortfall i Riks-SOM-undersökningen 2009*

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Riks-SOM 2009	Riks-SOM 2008
Långtidssjuk/handikappad	38	30	31	33	31
Adress okänd/flyttat	28	29	32	30	25
Bor utomlands/bortrest på längre tid	16	21	20	19	26
Ej svensktalande	15	19	16	16	16
Avliden	3	1	1	2	2
Summa procent	100	100	100	100	100
Antal personer	224	191	214	629	426

Mot bakgrund av att undersökningen definierar bort långtidssjuka/handikappade och de som själva eller via ombud meddelat att de inte kan svenska tillräckligt bra för att besvara enkäten, finns det anledning att märka att urvalsramen ”svenska befolkningen i åldrarna 16–85 år” av naturliga och resursskäl exkluderar de som inte kan delta i undersökningen på grund av hälso- eller språkskäl. Relaterat till språkkunskap kan konstateras att andelen med enbart utländskt medborgarskap är lägre i Riks-SOM 2009 än i befolkningen som helhet: 3,1 mot 6,6 procent.⁶ Andelen är som minst i Riks-1, 2,4 procent, något större i Riks-2, 3,1 procent, och i Riks-3 som störst, 3,8 procent.

Informationen om det naturliga bortfallet har tillsammans med andra orsaker till att inte medverka i undersökningen inhämtats på flera sätt: via den bifogade ”bortfallsenkäten” i sista påminnelsen med frågan om varför man inte önskar eller kan delta i undersökningen – med svar från 101 personer –, via telefonpåminnelserna samt direkt från respondenter eller anhöriga som hört av sig under fältarbetets gång.

Utöver kunskap om det naturliga bortfallet har specificerade anledningar till att inte *vilja* delta kunnat sammanställas för totalt 1 332 personers (tabell 6). I linje med tidigare års erfarenheter är tidsbrist ett mycket vanligt argument; i 2009 års undersökning är det ungefär en tredjedel av personerna med en känd orsak till svarsvägran som anger detta som enda skäl till att avstå. Lika vanligt i 2009 års undersökning är att man hänvisar till att enkäten innehåller för många frågor att besvara, ett argument som delvis speglar samma sak som tidsskålet, och därmed är en tänkbar förklaring till att resultaten härvidlag skiljer sig något från särskilt 2008 års resultat, då andelen som uppgav tidsskålet var större och hänvisningen till antal frågor tvärtom mindre. Formulären 2009 var i själva verket cirka två sidor *kortare* än 2008, vilket också antyder att det inte är enbart mängden frågor som påverkar resultatet.

Att avstå på mer principiell grund har tidigare år varit relativt vanligt (2007: 22 procent), men precis som 2008 handlar det endast om cirka var tionde person – och därmed på jämförbar nivå med angivandet av skälet att frågorna är ointressanta. Att frågorna däremot skulle vara för svåra; eller oro/misstro beträffande anonymitetsförhållandet; eller det faktum att det inte utgår någon ersättning för att medverka, är ingetdera en särskilt frekvent grund för svarsvägran.

Att de tre formulären har något olika innehållsfokus tycks inte nämnvärt påverka de skäl som anförs till att inte vilja delta, då mönstret är mycket likt i de tre delundersökningarna. Den största skillnaden relativt sett gäller anonymitetsargumentet, med störst andel i Riks-2-urvalet. Skälet att frågorna uppfattas som ointressanta eller för svåra anges däremot av ungefär lika stor andel i vardera undersökning (och detsamma gäller för tidigare års undersökningar). Det ska i sammanhanget betonas att resultaten gäller hur vanliga skälen är *i förhållande till varandra*. I och med att antalen kända skäl till vägran är större för Riks-1 totalt sett (vilket det varit även i de senaste årens Riks-SOM-undersökningar), är *antalet* personer som nämnt skälet, i de fall andelen är exakt densamma, större i Riks-1 jämfört med särskilt Riks-3.

Tabell 6 Specifiserade skäl till att inte vilja delta i Riks-SOM 2009 samt jämförelse med 2007 och 2008 (procent)

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Riks-SOM 2009	Riks-SOM 2008	Riks-SOM 2007
Har inte tid	35	33	35	34	50	37
För många frågor	36	32	34	34	11	14
Vill av princip inte delta	10	11	13	11	11	22
Frågorna är ointressanta	8	11	9	9	12	13
Litar ej på anonymiteten	0	3	1	2	2	3
Vill ej delta utan ersättning	2	2	1	2	2	2
Frågorna är för svåra	2	1	1	1	6	3
Annat skäl	5	5	4	5	0	0
Blandade skäl	2	2	2	2	6	6
Summa procent	100	100	100	100	100	100
Antal personer	468	440	424	1 332	614	710

Kommentar: Informationen är inhämtad via telefonpåminnelserna, via den "bortfallsenkät" som bifogas sista påminnelsen samt från kontakter med respondenter som hört av sig under fältnätets gång.

Representativitet och svarsfrekvens i olika grupper

Vilka som svarar och vilka som faller bort i en frågeundersökning har betydelse för tolkningen av undersökningens resultat. Om en viss grupp är underrepresenterad och samma grupps svar tenderar att skilja sig från övrigas, blir studiens resultat mindre giltiga för populationen som helhet. Om svarsbenägenheten i en grupp varierar påtagligt mellan åren kan det också förklara variationer i svarsmönster för enskilda frågor. Av tabell 7 framgår hur svarsbenägenheten i *Riks-SOM 2009* varierar i olika grupper över tid.

I likhet med erfarenheterna från tidigare års SOM-undersökningar svarar kvinnor som grupp i större utsträckning än män, ett mönster som förstärkts under senare år, men 2009 åter krympt något, då skillnaden uppgår till totalt sett 5 procentenheter. Här finns dock en viss variation mellan undersökningarna: i Riks-1 är skillnaden endast 2 procentenheter och i Riks-2 4 procentenheter medan den i Riks-3 uppgår till hela 11 procentenheter.

Den generellt försvagade svarsbenägenheten relativt tidigare års undersökningar gäller särskilt för befolkningen under 50 år, vilket gör att mönstret vi känner sedan tidigare – att äldre svarar i större utsträckning än yngre – bara har förstärkts. 2009 års undersökning innebär emellertid något av ett åtminstone stabiliserande trendbrott. I gruppen 30–39 år har svarsfrekvensen minskat med 1 procentenhet sedan 2008, i övriga fall är den i befolkningen under 50 år stabil eller till och med ökande. I stället har svarsfrekvensen minskat något bland 60–79-åringar, vilka dock fortfarande är undersökningens mest svarsbenägna åldersgrupp. Skiljelinjen mellan att svara i mindre respektive större utsträckning än genomsnittet återfinns emellertid fortfarande i 50-årsåldern, där den har legat sedan slutet av 1990-talet. Svarsfrekvensen bland urvalets allra äldsta, 80–85-åringarna, klarar genomsnittresultatet med god marginal (gruppen har däremot en stor andel naturligt bortfall, 20 procent). Den svagaste svarsbenägenheten återfinns, totalt sett, i gruppen 20–24 år, med en svarsfrekvens på 43 procent. Det är också i denna grupp den återfunnits sedan 2003 (2004 tillsammans med de allra yngsta). I enbart Riks-1 är nettoresultatet för denna grupp ännu något sämre: 38 procent.

I 2009 års undersökning skiljer sig svarsbenägenheten mindre åt än tidigare mellan olika geografiska regioner. Boende i Stockholmsregionen uppvisar precis som tidigare år den minsta svarsandelen, 57 procent, men skillnaden relativt andra regioner är mindre. Som störst är den i Småland, 62 procent. Störst variation finner vi i Riks-3, där Småland toppar med 65 procent, att jämföra med Stockholm och Östra Mellansverige på 57 procent. Om vi ser till övriga storstadsområden kan konstateras att Sydsverige ligger under eller annars på genomsnittet oavsett delundersökning, medan Västsverige ligger på eller över. Västsvenskar brukar generellt svara i något större utsträckning än skåningar, möjligen till följd av undersökningens förankring vid Göteborgs universitet.

SOM-undersökningens urval av personer utgör ett slags Sverige i miniatyr. Naturligt bortfall och svarsvägran riskerar att leda till avvikelser från representati-

Tabell 7 Svarsandelen (netto) i olika grupper, Riks-SOM-undersökningen 1995–2009 (procent)

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009	Riks-1	Riks-2	Riks-3
Samtliga	65	69	69	68	67	63	67	65	66	65	63	60	63	58	59	57	60	59
Kön																		
Kvinnor	66	68	70	69	68	65	68	69	68	67	65	64	66	62	61	58	62	65
Män	65	67	68	69	66	61	66	62	64	63	61	57	60	55	56	56	58	54
Ålder																		
15–19 år ¹	66	71	72		67	57	56	61	60	55	56	49	53	46				
16–19 år				75												48	44	52
20–24 år	64	66	67	63	55	60	57	61	57	55	53	43	49	41	43	38	44	47
25–29 år	60	74	55	64	58	55	59	60	63	57	54	50	51	44	44	46	46	40
30–39 år	67	60	62	64	63	57	62	57	60	59	57	54	54	51	50	48	54	49
40–49 år	62	68	70	73	66	60	67	64	63	61	58	59	59	54	55	56	54	55
50–59 år	67	67	71	73	70	67	76	69	71	69	69	67	68	65	66	63	67	67
60–69 år						74	76	76	79	78	73	73	78	75	74	73	72	76
70–79 år						74	74	71	75	79	75	71	75	76	73	71	75	74
80–85 år						58	67	66	62	65	64	67	71	65	70	70	74	68
60–75 år ¹	69	71	76	73	75	75												
76–80 år ¹	63	72	78	58	69	68												
Region																		
Stockholm	64	63	64	63	60	58	64	60	61	61	61	57	56	53	57	54	58	57
Östra Mellansverige	65	68	67	71	63	64	68	64	66	65	66	63	68	60	58	57	59	57
Småland med öar	69	71	74	70	70	68	73	68	66	70	67	62	62	61	62	60	62	65
Svetsverige	67	64	70	75	70	65	62	69	67	64	61	58	62	55	58	55	59	59
Västsvrige	63	69	70	69	68	61	66	65	69	67	62	60	66	60	60	57	63	61
Norra Mellansverige	65	75	67	69	69	66	69	67	69	61	64	62	61	63	58	58	57	59
Mellersta Norrland	68	70	74	72	71	64	73	69	63	69	67	60	63	57	59	54	62	61
Övre Norrland	67	69	72	69	72	61	72	67	68	71	64	64	63	65	61	60	62	60

Kommentar: Resultaten baseras på registerdata. I 2009 års undersökning var det 24 personer som rivit av identifikationsnumret på enkäten innan de skickade den åter (en ovanligt stor andel rimligen till följd av att numret var ovanligt markant tryckt på enkäten); för kön och ålder har registerinformationen i dessa fall kompletterats med svarsdata, en möjlighet som inte finns beträffande boenderegion.

¹15-åringarna ingick inte i Riks-SOM 2008 (liksom inte heller 1998) varmed resultatet inte är helt jämförbara beträffande yngsta åldersgruppen. ²Gruppen 81–85-åringar inkluderades i och med Riks-SOM 2000, varmed åldersindelningen i svarsanalyserna av personer över 60 år ändrades.

viteten. Hur väl avspeglar då Riks-SOM-undersökningen 2009 hela befolkningen, och vilka skillnader kan urskiljas mellan sammansättningen i det dragna urvalet av personer och de respondenter som slutligen svarat? Via tabell A1a–A4 i appendix kan respondenternas sammansättning beträffande kön, ålder, region respektive, fackföreningsmedlemskap (se ovan) jämföras med sammansättningen i såväl det dragna urvalet som den svenska befolkningen. Av uppställningarna framgår att de svarande tämligen väl avspeglar den svenska befolkningen i dessa avseenden. Några avvikelser förtjänar dock att kommenteras.

Könsfördelningen (tabell A1) bland svenska 16–85-åringar är mycket balanserad i verklighetens Sverige år 2009: 50–50. Bland de svarande i Riks-SOM-undersökningen 2008 är emellertid fördelningen 53–47 med en övervikt av kvinnor. Här skiljer sig delundersökningarna åt en del i det att kvinnoöverskottet är särskilt markant i Riks-3, 55–45, men i princip försumbart i Riks-1, 51–49, medan Riks-2 ligger däremellan, 52–48. I Riks-2 bidrog en viss övervikt redan i urvalet men i det stora hela bottenar den överrepresentation av kvinnor som finns i undersökningen i kvinnors generellt något större svarsbenägenhet (jfr. tabell 7).

Ålderssammansättningen (tabell A2) i Riks-SOM-undersökningens dragna urval är precis som könsfördelningen mycket representativ för den svenska befolkningen. Totalt sett skiljer det sig inte mer än en procentenhet mellan verklighetens Sverige och det dragna urvalet; inte heller i Riks-2 medan det i Riks-1 och Riks-3 handlar om som mest 2 procentenheter. Men genom att yngre svarar i mindre utsträckning än äldre (jfr. tabell 7), uppkommer en viss snedfördelning i undersökningen med en totalt sett 7 procentenheter mindre andel 16–29-åringar relativt befolkningen men också en 2 procentenhet mindre andel 30–49-åringar. De senare är dock enbart underrepresenterade i Riks-2, och tvärtom överrepresenterade i Riks-1. Men huvudmönstret med en övervikt av befolkningens äldre är detsamma i samtliga delundersökningar och välbekant sedan de senaste årens undersökningar. Det ska sägas att den yngsta åldersgruppen här är något underrepresenterad redan i nettourvalet till följd av ett relativt större naturligt bortfall, vilket i första hand handlar om att personen inte nås på sin adress eller långvarigt boende/resa utomlands (gäller 79 procent). De allra äldsta är också en något underrepresenterad grupp i nettourvalet, men här handlar det till övervägande del i stället om hälso-/handikapprelaterade orsaker (84 procent). Denna grupp kan också sägas reparera skevheten med en starkare svarsbenägenhet.

Ser vi till den geografiska fördelningen (tabell A3), ger Riks-SOM 2009 en mycket god bild av den geografiska spridningen i Sveriges befolkning. Stockholmarna brukar vara något underrepresenterade i SOM-undersökningarna men är det 2009 i endast mycket liten utsträckning, med en procentenhets avvikelse relativt befolkningen, till följd av den något svagare svarsbenägenheten (jfr. tabell 7). Avvikelserna för landets olika regioner i övrigt är inte heller de större än en procentenhet med enda undantaget beträffande Sydsvenskt befolkning, som totalt sett är två procentenheter mindre i Riks-SOM jämfört med i verklighetens Sverige (13 mot 15 procent).

Vad gäller fackföreningsmedlemskap (tabell A4) liknar mönstret i Riks-SOM det för befolkningen som helhet, om än med en viss underrepresentation av LO-anslutna i SOM-materialet till förmån för TCO-anslutna; mönstret är detsamma i samtliga delundersökningar. Det ska emellertid sägas att jämförelsen haltar något i och med skillnader i mätmetoder.

Jämförelserna mellan svarspersonernas och befolkningens socioekonomiska sammansättning visar att Riks-SOM-undersökningens respondenter sammantaget speglar Sveriges befolkning väl. Den största skevheten som kan observeras gäller ålderssammansättningen, med en viss överrepresentation av äldre.

Representativitet efter svarsfrekvens

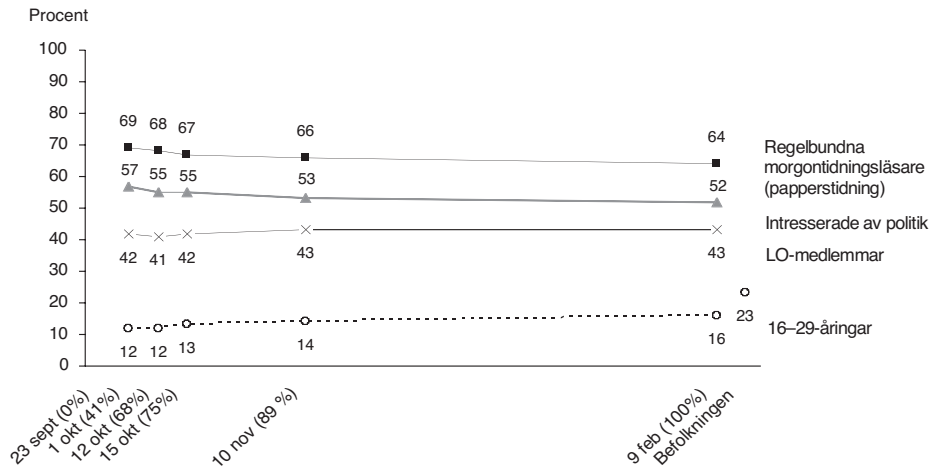
Vid uppläggningsen av fältarbetet för en enkätstudie måste svarsfrekvens och svars-kvalitet alltid vägas mot tillgängliga resurser i tid och pengar. En undersökning helt utan påminnelser är naturligtvis billigare och mindre tidskrävande. Men erfarenheten säger oss att svarsfrekvensen med en sådan strategi blir väsentligt lägre än om man inkluderar ett antal påminnelser. Därtill är vissa grupper mindre benägna att delta utan påstötningar än andra; underlaget blir alltså inte enbart *mindre* med en kortare fältperiod utan dessutom *skevare* sett till befolkningen som helhet. Förhållandet kan illustreras genom analyser av respondentgruppens sammansättning vid olika tidpunkter under fältarbetets gång.

I Riks-SOM-undersökningen 2009 hade 41 procent av de personer som skulle komma att besvara enkäten skickat tillbaka den ifylld senast dagen då första påminnelsen (kortet) nådde ut (1 oktober). Skulle vi nöjt oss med det inflödet hade skevheten i ålder varit större jämfört med slutresultatet. Gruppen 16–29-åringar representeras efter sex dagars inflöde med 12 procent i enkätunderlaget – att jämföra med 16 procent när samtliga enkäter räknats in, och med befolkningens 23 procent. Även svarsgruppens sammansättning rörande socioekonomiska egenskaper i termer av subjektiv klassposition och fackföreningsmedlemskap påverkas något av fältarbetets längd, med en något lägre andel som definierar sitt hem som arbetarhem och som är LO-medlemmar i det initiala svarsunderlaget jämfört med senare. Det senare mönstret har varierat något i styrka i de senaste undersökningarna (se tabell A5 i appendix). I det initiala svarsunderlaget i 2009 års undersökning var 42 procent LO-medlemmar och lika stor andel definierade sig som boende i arbetarhem; vid fältarbetets slut har dessa andelar vuxit svagt till 43 procent respektive 44 procent.

Men det är åldersfördelningen som tydligast påverkas av fältarbetets längd i en omfattande postal enkät som SOM-undersökningen. Skevheter i detta avseende riskerar att påverka resultaten av frågor där åldersfaktorn är starkt relaterad till svaren. Exempelvis kan konstateras hur morgontidningsläsning och politiskt intresse överskattas vid ett ”förtida” fältstopp till följd av överrepresentationen av äldre i de tidigt inkomna svaren. Nu är alternativet inte nödvändigtvis att helt avstå från påminnelser eller att strypa inflödet redan efter fem dagar. Skulle vi exempelvis sätta

punkt i mitten av november – efter tre påminnelseinsatser: ett tack-/påminnelsekort, ett nytt enkätutskick samt en telefonuppföljning – då 89 procent av de som skulle komma att medverka hade skickat in sin enkät, blir skevheten i åldershänseende mindre (figur 4). Detsamma gäller morgontidningsläsning och politiskt intresse. Men fortfarande gäller att överensstämmelsen med ålderssammansättningen i det verkliga Sverige är störst i det slutliga Riks-SOM-materialet. Det finns alltså goda skäl att genom fler påminnelseinsatser söka öka svarsfrekvensen i postala enkätundersökningar.

Figur 4 Andelen regelbundna morgontidningsläsare, intresserade av politik, LO-medlemmar respektive 16–29-åringar efter fältarbetets längd (svarsfrekvens) i Riks-SOM 2009 (procent)

Kommentar: Regelbundna morgontidningsläsare avser de som läser en papperstidning minst 5 dagar i veckan. Andelen intresserade av politik avser de som svarat att de är mycket eller ganska intresserade. Se tabell A5 i appendix för en översikt över resultaten från motsvarande analys av Riks-SOM-undersökningarna 2003–2008.

Såväl ifråga om politiskt intresse som morgontidningsläsning är det omöjligt att få fram en verkligt sann uppgift för befolkningen som helhet. Däremot så talar tidigare analyser för att andelen intresserade/läsare är väsentligt mindre i de grupper som inte deltar i undersökningen (Nilsson 2009). Nu utgör ju svarsvägrarna lika lite som svarsgruppen en fullgod kopia av den svenska befolkningen, men det är mycket rimligt att anta att SOM-undersökningen överskattar detta slags intresse och beteende, liksom andra slags uttryck för samhällsengagemang.

Betydelsen av telefonpåminnelser

SOM-undersökningen har alltsedan första undersökningen 1986 i fältarbetet alltid inkluderat någon typ av telefonpåminnelse (se t. ex. dokumentationen i Björkqvist 1989, s. 4). Erfarenheten har varit att dessa påminnelser väsentligt lyfter inflödet en bit in i fältarbetet när det annars riskerar att dala. Påminnelserna bidrar samtidigt till att få kännedom om olika typer av naturligt bortfall, liksom om orsaker bakom svarsvägran. Det är dock svårt att mer exakt värdera inflödesnyttan av telefonpåminnelserna i och med att de enkäter som skickas tillbaka längre in i fältarbetet inte självklart kan kopplas direkt till någon specifik insats utan kan vara resultatet av tidigare insatser eller kombinationer av insatser; systematiska metodtester med kontrollgrupper har aldrig genomförts. Därtill har tidpunkten för telefoninsatserna, liksom omfattningen av dem, varierat över tid. Men dokumentationen kring fältarbetets olika insatser har förbättrats och systematiserats de senaste åren, och nedan följer en analys av nyttan av olika påminnelseinsatser i 2009 års undersökning i relation till motsvarande resultat för undersökningarna 2007 och 2008.

Fältarbetet för SOM-undersökningen omfattar, sedan 1994, tre insatser med telefonpåminnelser.⁷ I SOM-undersökningen 2009 inleddes den första insatsen tre veckor efter det att enkäten nått ut, den 15 oktober, och pågick 12 dagar i sträck, dvs. till och med den 26 oktober. Respondenten hade då redan erhållit ett tack-/påminnelsekort samt en försändelse med en helt ny enkät (se tablå 1 ovan). Det är enbart den insatsen som kommer att ligga till grund för de analyser som följer.

Vid starten för första telefonpåminnelseinsatsen saknades svar från totalt 4 850 respondenter (borträknat det vid tidpunkten kända naturliga bortfallet om 241 personer, samt de som lämnat besked att de inte önskade delta, 207 personer). För 4 160 av dessa personer, det vill säga 86 procent, kunde ett telefonnummer erhållas. Mobilnummer inkluderades i den mån ett fast abonnemang saknades men endast i dessa fall.⁸ Samtliga dessa personer söktes av fältföretaget. Andelen man lyckades få kontakt med var 2009 något mindre än tidigare år: 74 procent.

Ett viktigt resultat av telefonpåminnelserna är en starkt förbättrad kännedom om det naturliga bortfallet: i samband med den första telefoninsatsen registrerades totalt 253 personer som långvarigt sjuka/handikappade, avflyttade, långvarigt bortresta, ej svensktalande etc. (tabell 8). Antalet registreringar innebar således ett väsentligt tillskott till de 241 personer som det fanns kännedom om redan då telefoninsatsen inleddes. I relation till tidigare års undersökningar motsvarar antalet 2,8 procent av det totala urvalet, vilket är en ökning sedan 2008 (2,2 procent), men på jämförbar nivå med 2007 (2,9 procent).

Därutöver resulterade telefonkontaktarna i att totalt 1 274 respondenter sade sig villiga att delta i undersökningen, vilket motsvarar ungefär hälften av dem man haft kontakt med (exklusive de som registrerats som naturligt bortfall). Den andelen är betydligt mindre än motsvarande i undersökningarna 2007 och 2008, då den uppgick till ca 70 procent. Nu är det inte nödvändigtvis så att det besked som telefoninter-

vjuaren registrerar och vad den intervjuade verkligen avser att göra är samma sak. Det handlar helt enkelt om ”kvaliteten” i de ja-svar som redovisas – har man lyckats övertyga respondenten om vikten av att delta i undersökningen? Men som framgår av tabellens redovisning var andelen av de personer som förklarade sig villiga att delta och som också gjorde det inom de närmaste veckorna ungefär densamma 2009 som tidigare: 30 procent att jämföra med 31 respektive 33 procent för 2008 och 2007). Resultatet innebär alltså att företaget som ansvarade för telefonpåminnelserna 2009 gjorde en likartad bedömning av svarsviljan relativt tidigare års. Däremot var man i kontaktarna med respondenterna påtagligt sämre på att övertyga dem att delta. Det framkommer också av att andelen som skickade tillbaka en ifylld enkät den närmaste tiden bland *samtliga* kontaktade, dvs. oavsett om de uttryckte sig villiga eller inte att delta, var 16 procent jämfört med 20 respektive 26 procent för 2008 och 2007.

Resultatet på 16 procent bör också jämföras med andelen för gruppen man inte lyckades att nå telefonvägen, 26 procent, det vill säga ett *bättre* resultat än för dem man varit i kontakt med. Denna grupp fick i stället ett postalt utskick utsänt dagen efter telefoninsatsens sista dag. I 2009 års undersökning tycks således telefonpåminnelserna snarare ha stjalpt än hjälpt undersökningen – åtminstone i relation till de postala insatserna.

Respondenternas registrerade vägran kan tolkas både som resultatet av att de blivit irriterade över att ha blivit uppringda och som att intervjuaren låtit dem ”komma undan för lätt” med ett nej – och därefter inte varit möjliga att inkludera i ytterligare påminnelser. Rimligen handlar det om en kombination av dessa faktorer. Det kan tilläggas att den första telefoninsatsen i 2009 års undersökning inkluderade mobilnummer för de som saknade ett fast hemtelefonnummer, något som potentiellt skulle kunna inverka på resultatet. Resultatet är emellertid nästan detsamma för grupperna som kontaktades via fast telefon och via mobiltelefon, 16 respektive 15 procent. Andelen som vägrade visade sig i själva verket vara större bland dem som kontaktades via fast telefon än via mobiltelefon: 48 mot 39 procent.

Svarsfrekvensen under samma period för gruppen som saknade känt telefonnummer var för övrigt 8 procent. Det ska sägas att det i de mer svårkontaktade grupperna, särskilt bland dem helt utan känt telefonnummer, rimligen riskerar att dölja sig ett större naturligt bortfall (avflyttade etc.) jämfört med hos övriga.

Telefonpåminnelserna 2009 hade således om något en negativ effekt på svarsinflödet, åtminstone i det kortare perspektivet. Den negativa effekten visar sig emellertid kvarstå även om vi vidgar effektperspektivet till omfatta alla svar som kom in före det att fältarbetet avbröts efter årsskiftet. Av dem man varit i kontakt med per telefon växer andelen som skickade tillbaka sin enkät i det längre perspektivet förvisso från 16 till 26 procent (2008: 34 procent). Men den är fortfarande mindre än motsvarande andel bland dem man *inte* fick kontakt med (det vill säga åtminstone inte i första insatsen), som var 34 procent (2008: 25 procent). Det ska betonas att de växande andelarna i båda fall kan vara resultatet av eventuellt ytterligare påstötningar per telefon alternativt postalt.

Tabell 8 Resultat av första telefonpåminneinsatsen i Riks-SOM 2009 inkl. jämförelse med 2007 och 2008 (antal respektive procent)

	2009	2008	2007
Undersökningens totala urval	9 000	6 000	6 000
Totalt antal respondenter som ej hörts från vid insatsens inledning	4 850	3 398	3 307
Totalt antal sökta respondenter i insatsen ¹	4 160	2 356	2 412
Fel telefonnummer	280	149	139
Ej kontakt	1 013	496	440
Kontakt	2 867	1 711	1 833
<i>Andel kontaktade respondenter av sökta med korrekt telefonnummer</i>	<i>74%</i>	<i>78%</i>	<i>81%</i>
Resultat av respondentkontakt (dvs. 2009 totalt 2 867 personer):			
Naturligt bortfall	253	130	174
"Har redan skickat in"	132	60	89
Svarsvägran	1 208	382	453
Svarsvilliga ²	1 274	1 139	1 117
<i>Andel svarsvilliga av kontaktade respondenter exkl. naturligt bortfall</i>	<i>49%</i>	<i>72%</i>	<i>67%</i>
Svarsfrekvens (netto ²) vid andra telefonpåminneinsatsens inledning ⁴ , efter resultatet från första insatsen:			
"Har redan skickat in"	56%	67%	72%
Svarsvägran	0%	0%	0%
Svarsvilliga	30%	31%	33%
...som önskat ny enkät	21%	26%	31%
...övriga	33%	34%	34%
Samtliga kontaktade	16%	20%	26%
Sökta men ej kontakt (ej kontakt/fel telefonnummer) ⁵	26%	10%	12%
Svarsfrekvens bland ej sökta (dvs. utan känt telefonnummer) ^{5;6}	8%	11%	9%

Kommentar: 2009 var det totala urvalet respondenter i undersökningen större än tidigare år, 9 000 mot 6 000 personer. Telefonpåminnelserna genomfördes 15–26 oktober.

¹2009 ingick mobilnummer i den mån respondenten saknade fast telefon; 2007–2008 inkluderades sådana nummer först i samband med en utökad nummersökning inför andra telefoninsatsen.

²Av dessa önskade 386 respondenter, eller 30 procent, att få sig tillsänt ett nytt formulär.

³Naturligt bortfall exkluderat.

⁴2009: 10 nov; 2008: 11 nov; 2007: den 13 nov.

⁵De grupper som ej kunde nås per telefon erhöll i stället en ytterligare postal påminnelse som skickades ut dagen efter telefoninsatsens sista dag.

⁶Avser 2009 de 675 personer som ej kunnat erhållas något telefonnummer till (reducerat med ytterligare 15 naturliga bortfall registrerade sedan första telefoninsatsen); av dessa svarade 70 under perioden. Denna grupp exkluderade före 2009 av dataregisteringsskäl de personer som kunde ges ett känt telefonnummer i och med den kompletterande telefonsökning inklusive mobilnummer som gjordes inför den andra påminnelseinsatsen; jfr not 1.

Av resultaten redovisade i tabell 8 kan för övrigt konstateras att de respondenter som svarat att de redan skickat in enkäten i huvudsak också hade gjort eller annars kom att göra det; svarsandelen i denna grupp är 56 procent i det kortare tidsperspektivet, 59 procent i det längre. Orsaken bakom de försenade enkätsvaren är svårare att fastställa; möjliga förklaringar är försenade postförsändelser; att svaret i telefon ges mot bakgrund av dåligt samvete som sedan motiverar respondenten att skicka in enkäten; samt någon typ av misstag i enkätregistreringen – rimligen handlar det om en kombination av dessa faktorer.

Sammantaget visar analysen av resultaten 2009 inte, som tidigare, entydigt på nyttan av påminnelser via telefon. En telefonkontakt är helt klart en värdefull möjlighet att kunna övertyga en respondent som inte övertygats av tidigare postala utskick att delta i undersökningen. Men den kan också riskera att resultera i ett ”nej”, med följden att möjligheten att övertyga genom ytterligare påminnelser längre fram i fältarbetet går förlorad. Otvetydigt leder dock en telefoninsats till en väsentligt förbättrad kunskap om naturligt bortfall.

Betydelsen av ett aviseringkort

I tidigare års SOM-undersökningar har fältarbetets utskick inkluderat ett aviseringkort till samtliga utvalda i undersökningen som skickades ut cirka en vecka före själva enkätförsändelsen. Mot bakgrund av de många utskick som görs under fältarbetet och förekommande negativa reaktioner på mängden papper/försändelser som når en och samma person som av någon anledning inte hör av sig till undersökningsföretaget/SOM-institutet beslöts att i 2009 års undersökning exkludera aviseringkortet. Men inte helt, utan på försök, genom att behålla kortet för halva urvalet respondenter, slumpmässigt utvalda.

Resultatet av testet var entydigt: Svarsbenägenheten i det totalt över 8 000 stora nettourvalet var tre procentenheter större i gruppen som fick ett aviseringkort (tabell 9). Effekten är som störst för Riks-3, där nettoresultat skiljer mellan 61 och 57 procent. Generellt sett gav det något större utslag bland kvinnor än män. Kortet hade positiv effekt i samtliga åldersgrupper, men särskilt hos undersökningens äldsta, 80–85-åringar. Beträffande boenderegion återfinns ett undantag, nämligen boende i Västsverige: här är svarsandelen en procent större i gruppen som inte fick något kort. Resultatet kan möjligen förklaras med att SOM-undersökningarna och SOM-institutet är mer känt i regionen/Göteborgsområdet. Samtidigt visar det sig att effekten är nära försumbar även i Stockholmsområdet, varför resultaten möjligen även kan tolkas som ett större motstånd mot postala försändelser i storstadsområden där reklamförsändelserna är fler. I Sydsverige uppgår effekten emellertid till positiva 5 procentenheter.

Tabell 9 Svarsbenägenhet beroende på om respondenten fått ett aviseringskort eller inte (procent av nettourvalet)

		Fått aviseringskort	Ej fått aviseringskort	Samtliga	Totalt antal personer
	Samtliga	60	57	59	8 371
<i>Delundersökning</i>					
	Riks-1	57	56	57	2 776
	Riks-2	61	59	60	2 809
	Riks-3	61	57	59	2 786
<i>Kön</i>					
	Kvinnor	63	60	61	4 207
	Män	57	55	56	4 164
<i>Ålder</i>					
	16–19 år	49	46	48	561
	20–24 år	44	42	43	647
	25–29 år	45	43	44	582
	30–39 år	51	49	50	1 386
	40–49 år	57	53	55	1 492
	50–59 år	66	65	65	1 334
	60–69 år	74	72	73	1 316
	70–79 år	74	71	73	745
	80–85 år	75	66	70	308
<i>Region</i>					
	Stockholm	57	56	57	1 750
	Östra Mellansverige	61	54	58	1 412
	Småland med öar	63	61	62	714
	Sydsverige	60	55	58	1 184
	Västsverige	60	61	60	1 693
	Norra Mellansverige	60	56	58	826
	Mellersta Norrland	62	56	59	338
	Övre Norrland	63	58	61	454
	Stockholm	57	56	57	1 750

Kommentar: Aviseringskortet slumpades ut till halva urvalet per delundersökning.

Skillnader i svarsmönster mellan delundersökningarna i Riks-SOM

Erfarenheter av tidigare års jämförelser mellan svarsutfallen i Riks-SOM-undersökningens två delstudier (dvs. under åren 1998–2008; tidigare utgjordes undersökningen av endast ett formulär) har visat på generellt mycket lika svarsmönster. I större utsträckning har kunnat påvisas hur olika frågeformuleringar, svarsskalor liksom insamlingsmetoder påverkar resultaten (se t. ex. Brülde och Nilssons kapitel i den här boken). Det har emellertid vissa år och för vissa frågor visat sig att det mer politikfokuserade Riks-1-formuläret tenderar att generera svar som i högre grad ger

uttryck för politiskt intresse och samhällsengagemang. Men dessa skillnader är normalt mycket små. Det gäller i huvudsak även 2009 års undersökning. Som framgår av det urval av ”standardfrågor” i SOM-undersökningen som redovisas i tabell 10 är resultaten överlag mycket lika i de tre delundersökningarna.

Tabell 10 Jämförelser svarsmönster i Riks-1, Riks-2 och Riks-3 2009 (procent)

	Riks-1	Riks-2	Riks-3	Riks-SOM totalt
Intresserad av politik (mycket/ganska)	52	51	53	52
Politiskt till höger ¹	34	32	34	33
Politiskt till vänster ¹	37	37	35	36
Bra förslag: 'Minska den offentliga sektorn' ²	25	27	26	26
Bra förslag: 'Ta emot färre flyktingar i Sverige' ²	47	46	45	46
Bra förslag: 'Satsa på ett miljövänligt samhälle även om det innebär låg eller ingen ekonomisk tillväxt' ²	52	54	54	53
Stort förtroende för sjukvården ³	67	69	69	68
Stort förtroende för polisen ³	56	59	59	58
Stort förtroende för de politiska partierna ³	15	18	20	15
Lyssnar på Ekonyheterna ⁴	27	27	26	27
Lyssnar på lokalnyheter i radions P4 ⁴	31	34	33	33
Tittar på nyheterna i SVT:s Aktuellt/Rapport ⁴	51	51	49	50
Läser morgontidning på papper ⁴	64	64	63	64
Läser morgontidning på internet ⁴	13	11	14	13
Använder internet minst varje vecka ⁵	74	70	73	72
Läser bok minst varje vecka ⁵	41	38	34	38
Går på bio minst en gång i kvartalet ⁵	26	29	27	27
Går på teater minst en gång i kvartalet ⁵	9	9	9	9
Spelar på tips/trav/lotteri etc. minst en gång i kvartalet ⁵	48	42	43	45
Mycket nöjd med livet	36	37	35	36
Mycket gott hälsotillstånd ⁶	38	32	26	32

Kommentar: ¹Andelen som svarat 'klart till' eller 'något till' vänster/höger av dem som besvarat frågan. ²Andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska bra förslag' av dem som besvarat respektive fråga i ett större frågebatteri om vilken åsikt man har om olika 'förslag som har förekommit i den politiska debatten'. ³Andelen som svarat 'mycket' eller 'ganska stort förtroende' av dem som besvarat frågan. ⁴Avser konsumtion minst 5 dagar/vecka. ⁵Svaren avser aktivitet under de senaste 12 månaderna. ⁶Avser dem som på en skala från 0–10 svarat med värde 9–10 (0 motsvarar 'mycket dåligt' och 10 'mycket gott').

Tre avvikelser från det mönstret ska dock kommenteras. Den största skillnaden gäller respondenternas självskattade hälsa, vilken är väsentligt bättre i Riks-1 än i Riks-2, som i sin tur ger ett mer positivt resultat än Riks-3. Beträffande den lägsta nivån i Riks-3 ska noteras att frågan i detta formulär ingår i ett större block om hälsa och hälsobesvär på olika områden, vilket rimligen förklarar åtminstone något av avvikelserna. Andra typer av kontexteffekter anas bakom det generellt lägre samhällsförtroendet i Riks-1 – med många frågor om politik och samhällsinstitutioner – jämfört med Riks-2 och Riks-3 (se vidare Sören Holmbergs och Lennart Weibulls kapitel i denna volym). Förtroendefrågan i Riks-3 är därtill något kortare, och inleds inte med samma delfråga som i övriga formulär, nämligen 'Regeringen' som inte ingår här. En ytterligare skillnad värd att notera är att andelen bokläsare är väsentligt större i Riks-1 än i särskilt Riks-3. Denna andel har även tidigare år tenderat att vara störst i Riks-1, vilket delvis men inte helt kan förklaras med en oftast något högre utbildningsnivå hos respondenterna i Riks-1.

Sammanfattning

Föreliggande dokumentation av Riks-SOM-undersökningen 2009 visar att enkätunderlaget som erhållits från totalt 4 926 personer under hösten 2009 speglar Sveriges vuxna befolkning väl. Undersökningen har en viss överrepresentation av befolkningens äldre. Men den i övrigt goda representativiteten bland de svarande i förhållande till urvalsramen i kombination med den relativt höga svarsfrekvensen på 59 procent innebär att Riks-SOM-undersökningens datamaterial utgör en mycket bra grund för beskrivningar och analyser av aktuella vanor och attityder hos Sveriges befolkning.

Noter

- ¹ Parallellt med Riks-SOM-undersökningen genomför SOM-institutet en motsvarande enkätundersökning på årlig basis i Västra Götalandsregionen: *Väst-SOM*.
- ² Den urvalsteknik som tillämpas av det statliga personadressregistret SPAR, ur vilket SOM-undersökningens urval av respondenter dras.
- ³ Sedan 2006 års undersökning editioneras det första missivet genom att det innehåller några särskilda rader till personer under 20 år respektive över 64 år, med budskapet att vissa frågor kan vara svåra att besvara när man är ung respektive har lämnat arbetslivet.
- ⁴ Fältarbetet i SOM-undersökningen 2009 genomfördes i samarbete med undersökningsföretaget *PFM Research*. Arbetet var upplagt så att PFM ombesörjde urvalsdragning, upptryckning och utskick av formulär och påminnelser, telefonpåminnelser, scanning av formulärsvar samt datauppläggning. SOM-institutet har stått för innehållet i allt material som skickats ut, genomfört kodningen

av öppna svar samt kvalitetssäkring och iordningsställande av den slutgiltiga datafilen. Kodningen av öppna svar har genomförts av biträdande forskare Lars Lundberg, Daniel Swedin och Hannes Jacobsson.

- ⁵ Som ett extra incitament att fylla i enkäten utlovades i följebrevet att man genom att fylla i enkäten och skicka tillbaka den så att den var undersökningsföretaget till handa senast den 6 oktober deltog i en utlottning av någon av SOM-institutets publikationer; 25 böcker lottades ut till vardera delundersökning. Erfarenheten från metodtester i samband 2003 års SOM-undersökningar visar att detta inte tycks förbättra inflödet när man tar hela fältarbetet i beaktande men däremot innebär att respondenten skickar tillbaka enkäten snabbare än annars (Nilsson 2004). Utlottningen är samtidigt ett sätt att visa på hur resultaten från SOM-institutets undersökningar publiceras i offentliga skrifter, och att ge publikationerna extra spridning bland befolkningen.
- ⁶ Andelen för befolkningen är resultatet av en egen beräkning på basis av uppgifter från SCB (www.scb.se/databaser) för befolkningen 15 år och äldre.
- ⁷ I 1994 års undersökning omfattade den sista insatsen enbart de som i någon av de tidigare insatserna bett att få tillsänt sig ett nytt formulär; i 2003 års undersökning omfattade den sista insatsen de som i någon av de två tidigare insatserna sagt att de skulle medverka, oavsett om de önskade ett nytt formulär eller ej. I 2001 års undersökning inkluderades en fjärde telefonpåminnelse omfattande respondenterna i den ena delundersökningen (Riks-1) för att minska avståndet i svarsprocent relativt den andra; insatsen begränsades till de som i någon av de tidigare telefoninsatserna sagt att de skulle medverka.
- ⁸ 2007 och 2008 inkluderades mobilnummer först i samband med andra telefoninsatsen.
- ⁹ I gruppen utan känt telefonnummer växer den till 16 procent. Och i gruppen som uttryckte vilja att delta svarade nästan 46 procent till slut (2008: 45 procent).

Referenser

- Björkqvist, Karin (1989) *SOM-undersökningen 1988 – Metod, Frågeformulär, Kodbok*. SOM-rapport nr. 3. Statsvetenskapliga institutionen och Avdelningen för masskommunikation, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2004) ”Den nationella SOM-undersökningen 2003”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Ju mer vi är tillsammans*. Rapport nr. 34. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2006) ”Den nationella SOM-undersökningen 2005”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Du stora nya värld*. Rapport nr. 39. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2007) ”Den nationella SOM-undersökningen 2006”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Det nya Sverige*. Rapport nr. 41. SOM-institutet, Göteborgs universitet.
- Nilsson, Åsa (2009) ”Den nationella SOM-undersökningen 2008”. I Holmberg, Sören & Lennart Weibull (red.) *Svensk höst*. Bok nr. 46. SOM-institutet, Göteborgs universitet, Göteborg.
- Nilsson, Åsa (2010/kommande). Metoddokumentation i Bengtsson, Mattias; Berglund, Tomas; Oskarson, Maria (red.) *En fråga om klass* (prel. titel). SOM-institutet, Göteborgs universitet.

APPENDIX

Tabell A1a *Könsfördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2009 (procent)*

	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
	Befolkningen (16–85 år)	50	50	100
Riks-SOM 1–3	Bruttourval	50	50	100
	Nettourval	50	50	100
	Svarande totalt	53	47	100
<i>Riks-1</i>	<i>Bruttourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Nettourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Svarande</i>	<i>51</i>	<i>49</i>	<i>100</i>
<i>Riks-2</i>	<i>Bruttourval</i>	<i>51</i>	<i>49</i>	<i>100</i>
	<i>Nettourval</i>	<i>51</i>	<i>49</i>	<i>100</i>
	<i>Svarande</i>	<i>52</i>	<i>48</i>	<i>100</i>
<i>Riks-3</i>	<i>Bruttourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Nettourval</i>	<i>50</i>	<i>50</i>	<i>100</i>
	<i>Svarande</i>	<i>55</i>	<i>45</i>	<i>100</i>

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata i de fall uppgift saknas).

Tabell A1b Könsfördelning bland svarande i Riks-SOM-undersökningen 1986–2009 (procent)

År	Befolkningsunderlag	Kvinnor	Män	Summa
1986	Riks-SOM	49	51	100
1987	Riks-SOM	51	49	100
1988	Riks-SOM	53	47	100
1989	Riks-SOM	52	48	100
1990	Riks-SOM	49	51	100
1991	Riks-SOM	48	52	100
1992	Riks-SOM	48	52	100
1993	Riks-SOM	50	50	100
1994	Riks-SOM	51	49	100
1995	Riks-SOM	50	50	100
1996	Riks-SOM	54	46	100
1997	Riks-SOM	51	49	100
1998	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	51	49	100
1999	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	50	50	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2000	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	51	49	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	49	51	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	53	47	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	54	46	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	51	49	100
	<i>Riks-1</i>	50	50	100
	<i>Riks-2</i>	50	50	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	52	48	100
	<i>Riks-2</i>	53	47	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	52	48	100
	<i>Riks-1</i>	53	47	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	53	47	100
	<i>Riks-1</i>	53	47	100
	<i>Riks-2</i>	53	47	100
2009	Riks-SOM 1–3	53	47	100
	<i>Riks-1</i>	51	49	100
	<i>Riks-2</i>	52	48	100
	<i>Riks-3</i>	55	45	100

Kommentar: Resultaten baseras på respondentens egen uppgift, kompletterat med registerdata i de fall uppgift saknas.

Tabell A2a Åldersgruppernas fördelning bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2009 (procent)

Befolknings- underlag		16–29 år	30–49 år	50–75 år	76–85 år	Summa
	Befolkning	23	33	37	7	100
Riks-SOM 1–3	Bruttourval	22	34	36	8	100
	Nettourval	21	34	38	7	100
	Svarande	16	31	44	9	100
Riks-1	Bruttourval	22	35	35	8	100
	Nettourval	21	36	36	7	100
	Svarande	16	33	43	8	100
Riks-2	Bruttourval	23	32	38	7	100
	Nettourval	22	32	39	7	100
	Svarande	17	29	46	8	100
Riks-3	Bruttourval	21	35	36	8	100
	Nettourval	21	35	37	7	100
	Svarande	16	31	45	8	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser); data om respektive urval är hämtade från registerdata; data om svarande från respondentens egen uppgift (registerdata om uppgift saknas).

Tabell A2b Åldersgruppernas fördelning bland svarande 1986–2009 (procent)

År	Befolkningsunderlag	16 ¹ –29 år	30–49 år	50–75 år	76–80 år	76–85 år	Summa
1986	Riks-SOM	30	34	36			100
1987	Riks-SOM	26	37	37			100
1988	Riks-SOM	27	36	37			100
1989	Riks-SOM	26	39	35			100
1990	Riks-SOM	26	37	37			100
1991	Riks-SOM	26	37	37			100
1992	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1993	Riks-SOM	25	37	34	4		100
1994	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1995	Riks-SOM	24	36	36	4		100
1996	Riks-SOM	24	35	37	4		100
1997	Riks-SOM	22	35	38	5		100
1998	Riks-SOM 1 & 2	22	36	38	4		100
	<i>Riks-1</i>	22	36	38	4		100
	<i>Riks-2</i>	22	35	39	4		100
1999	Riks-SOM 1 & 2	21	34	40	5		100
	<i>Riks-1</i>	22	34	39	5		100
	<i>Riks-2</i>	21	35	40	4		100
2000	Riks-SOM 1 & 2	21	32	40		7	100
	<i>Riks-1</i>	20	32	41		7	100
	<i>Riks-2</i>	21	32	40		7	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	19	33	41		7	100
	<i>Riks-1</i>	19	32	42		7	100
	<i>Riks-2</i>	18	34	40		8	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	20	33	40		7	100
	<i>Riks-1</i>	21	34	39		6	100
	<i>Riks-2</i>	19	32	42		7	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	21	32	40		7	100
	<i>Riks-1</i>	19	32	41		8	100
	<i>Riks-2</i>	22	32	40		6	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	19	32	41		8	100
	<i>Riks-1</i>	18	34	40		8	100
	<i>Riks-2</i>	21	30	42		7	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	19	33	41		7	100
	<i>Riks-1</i>	18	33	42		7	100
	<i>Riks-2</i>	20	32	41		7	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	18	32	43		7	100
	<i>Riks-1</i>	18	33	42		7	100
	<i>Riks-2</i>	18	31	44		7	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	18	31	43		8	100
	<i>Riks-1</i>	17	32	43		8	100
	<i>Riks-2</i>	20	30	42		8	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	17	31	45		7	100
	<i>Riks-1</i>	16	31	46		7	100
	<i>Riks-2</i>	18	31	44		7	100
2008	Riks-SOM 1–3	16	31	44		9	100
	<i>Riks-1</i>	16	33	43		8	100
	<i>Riks-2</i>	17	29	46		8	100
	<i>Riks-3</i>	16	31	45		8	100

Kommentar: 1992 utvidgades åldersintervallet uppåt till 80 år, 2000 till 85 år. Resultaten baseras på respondentens egen uppgift, kompletterat med registerdata i de fall uppgift saknas. ¹Före 2009, bortsett från 1998, var nedre åldersgränsen i undersökningen 15 år.

Tabell A3a *Fördelning på region bland svarande och i urvalen jämfört med svenska befolkningen 2009 (procent)*

År	Befolknings- underlag	Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	Summa procent
	Befolkning	21	17	9	15	20	9	4	5	100
Riks-SOM 1-3	Bruttourval	21	17	8	15	20	10	4	5	100
	Nettourval	21	17	9	14	20	10	4	5	100
	Svarande	20	17	9	13	21	10	4	6	100
Riks-1	Bruttourval	21	17	9	14	19	10	5	5	100
	Nettourval	21	17	9	14	19	10	4	6	100
	Svarande	20	17	10	14	19	10	4	6	100
Riks-2	Bruttourval	21	17	8	15	20	10	4	5	100
	Nettourval	21	17	9	14	20	10	4	5	100
	Svarande	21	16	9	14	21	10	4	5	100
Riks-3	Bruttourval	21	16	8	15	22	10	3	5	100
	Nettourval	20	17	8	14	22	9	4	6	100
	Svarande	20	16	9	14	22	9	4	6	100

Kommentar: Data om befolkningen, avgränsade till åldersintervallet 16–85 år, är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser). Data om urval samt svarande bygger på registerdata.

Tabell A3b Fördelning på region bland svarande 1991–2009 (procent)

År	Befolknings- underlag	Stockholm	Östra Mellansverige	Småland med öarna	Sydsverige	Västsverige	Norra Mellansverige	Mellersta Norrland	Övre Norrland	Summa procent
1991	Riks-SOM 1 & 2	18	17	9	13	20	11	5	7	100
1992	Riks-SOM 1 & 2	20	16	10	14	19	11	4	6	100
1993	Riks-SOM 1 & 2	17	17	10	14	22	10	4	6	100
1994	Riks-SOM 1 & 2	18	17	11	14	20	10	5	5	100
1995	Riks-SOM 1 & 2	19	16	9	14	21	11	5	5	100
1996	Riks-SOM 1 & 2	18	16	10	14	21	10	4	7	100
1997	Riks-SOM 1 & 2	18	16	9	15	21	10	4	7	100
1998	Riks-SOM 1 & 2	18	17	9	15	20	10	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	17	10	14	20	10	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	18	17	8	15	21	10	4	7	100
1999	Riks-SOM 1 & 2	18	16	9	16	20	10	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	17	17	9	16	21	9	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	20	16	9	15	19	10	5	6	100
2000	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	15	19	9	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	18	10	14	20	10	5	5	100
	<i>Riks-2</i>	19	17	10	16	19	9	4	6	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	18	18	9	13	20	11	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	17	18	9	14	20	11	6	5	100
	<i>Riks-2</i>	18	18	9	13	20	11	5	6	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	15	19	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	16	9	16	19	10	4	7	100
	<i>Riks-2</i>	18	19	10	15	18	10	5	5	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	19	16	9	14	22	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	16	9	15	23	9	4	6	100
	<i>Riks-2</i>	19	16	9	14	22	10	4	6	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	14	20	9	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	17	10	14	21	8	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	19	17	10	14	21	9	4	6	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	18	19	10	13	21	9	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	18	17	11	13	21	9	5	6	100
	<i>Riks-2</i>	18	19	10	13	21	9	4	6	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	19	18	9	14	21	9	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	18	9	14	21	9	4	6	100
	<i>Riks-2</i>	19	17	9	15	21	9	4	6	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	19	19	9	13	20	9	5	6	100
	<i>Riks-1</i>	19	19	8	13	20	9	5	7	100
	<i>Riks-2</i>	19	19	9	13	21	9	4	6	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	19	17	10	13	21	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	20	16	11	12	20	10	4	7	100
	<i>Riks-2</i>	18	17	8	15	21	11	4	6	100
2009	Riks-SOM 1–3	20	17	9	13	21	10	4	6	100
	<i>Riks-1</i>	20	17	10	14	19	10	4	6	100
	<i>Riks-2</i>	21	16	9	14	21	10	4	5	100
	<i>Riks-3</i>	20	16	9	14	22	9	4	6	100

Kommentar: Data om befolkningen är hämtade från SCB (www.scb.se/databaser). Data om urval samt svarande bygger på registerdata.

Tabell A4 Fackföreningsmedlemskap bland svarande 1986–2009 samt 2009 hos svenska befolkningen (procent)

År	Befolkningsunderlag	LO	TCO	SACO	Summa
1986	Riks-SOM	59	33	8	100
1987	Riks-SOM	59	33	8	100
1988	Riks-SOM	55	33	12	100
1989	Riks-SOM	56	34	10	100
1990	Riks-SOM	56	32	13	101
1991	Riks-SOM	56	32	12	100
1992	Riks-SOM	53	33	13	99
1993	Riks-SOM	56	32	12	100
1994	Riks-SOM	56	31	13	100
1995	Riks-SOM	56	32	12	100
1996	Riks-SOM	54	29	17	100
1997	Riks-SOM	53	34	13	100
1998	Riks-SOM	55	32	13	100
	<i>Riks-1</i>	52	34	14	100
	<i>Riks-2</i>	58	31	12	101
1999	Riks-SOM 1 & 2	54	32	15	101
	<i>Riks-1</i>	53	33	14	100
	<i>Riks-2</i>	54	30	15	99
2000	Riks-SOM 1 & 2	54	32	15	101
	<i>Riks-1</i>	53	32	15	100
	<i>Riks-2</i>	54	31	15	100
2001	Riks-SOM 1 & 2	52	31	17	100
	<i>Riks-1</i>	49	35	16	100
	<i>Riks-2</i>	55	28	17	100
2002	Riks-SOM 1 & 2	50	34	16	100
	<i>Riks-1</i>	51	33	16	100
	<i>Riks-2</i>	50	34	16	100
2003	Riks-SOM 1 & 2	48	37	15	100
	<i>Riks-1</i>	47	38	15	100
	<i>Riks-2</i>	48	36	16	100
2004	Riks-SOM 1 & 2	48	37	15	100
	<i>Riks-1</i>	49	36	15	100
	<i>Riks-2</i>	48	37	15	100
2005	Riks-SOM 1 & 2	47	37	16	100
	<i>Riks-1</i>	46	38	16	100
	<i>Riks-2</i>	48	35	17	100
2006	Riks-SOM 1 & 2	45	39	16	100
	<i>Riks-1</i>	42	40	18	100
	<i>Riks-2</i>	46	39	15	100
2007	Riks-SOM 1 & 2	45	36	19	100
	<i>Riks-1</i>	45	36	19	100
	<i>Riks-2</i>	45	35	20	100
2008	Riks-SOM 1 & 2	44	38	18	100
	<i>Riks-1</i>	45	37	18	100
	<i>Riks-2</i>	44	38	18	100

2009	Befolkningen (15–74 år)	46	36	18	100
	Riks-SOM 1–3	43	39	18	100
	<i>Riks-1</i>	44	38	18	100
	<i>Riks-2</i>	43	40	17	100
	<i>Riks-3</i>	43	38	19	100

Kommentar: Data om befolkningen 2009 är hämtade från SCB:s Arbetskraftsundersökningar 2009 (2009-03-16; tabell 11 "Fast och tidsbegränsat anställda fördelade efter kön och facklig organisation."; www.scb.se) och avser anställda i åldrarna 15–74 år; SOM-data avser samtliga i undersökningen (2009: 16–85 år).

Tabell A5 *Andelen 16–29-åringar, LO-medlemmar, regelbundna morgontidningsläsare respektive intresserade av politik: en jämförelse mellan respondentunderlaget erhållet vid tidpunkten då första påminnelsen når ut och undersökningens slutgiltiga respondentunderlag, Riks-SOM 2003–2009 (procent)*

	2003	2004	2005	2006	2007	2008	2009
16 ¹ –19 år	16 / 21	14 / 19	15 / 19	13 / 18	12 / 19	13 / 17	12 / 16
LO-medlemmar	43 / 48	45 / 48	46 / 47	44 / 44	41 / 45	42 / 44	42 / 43
Politiskt intresserade	56 / 52	54 / 50	52 / 49	58 / 54	58 / 52	57 / 52	57 / 52
Regelbundna morgontidningsläsare	79 / 73	74 / 72	76 / 72	74 / 70	75 / 70	70 / 66	69 / 64

Andel respondenter som svarat vid tidpunkten för första påminnelsen av det slutgiltiga antalet respondenter i undersökningen	37	39	40	42	42	40	41

Kommentar: Jämförelsetalen i tabellen redovisas enligt principen P / S, där P motsvarar andelen bland de respondenter som svarat vid tidpunkten då första påminnelsen når ut, och S motsvarar andelen i undersökningens slutgiltiga respondentunderlag. Det första påminnelsekortet når ut cirka en vecka efter första enkätförsändelsen.

¹Före 2009 var nedre åldersgränsen i undersökningen 15 år.

FÖRFATTARNA

Hans Abrahamsson, docent i freds- och utvecklingsforskning vid Institutionen för Globala Studier, Göteborgs Universitet samt gästprofessor i Globala Politiska Studier vid Malmö Högskola. Hans forskningsintresse handlar om den globala politiska ekonomins lokala avtryck och det internationella utvecklingssamarbetets betydelse för en hållbar samhällsutveckling.

Linda Berg, fil dr, verksam som forskare och lärare vid Centrum för Europaforskning (CERGU) och statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hennes forskning handlar om identitet, politiska skiljelinjer och välfärdsattityder i Europa.

Annika Bergström, fil dr, verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning fokuserar på nya mediers publik, användarmedverkan inom ramen för Web 2.0-faciliteter samt politisk kommunikation på nätet.

Ulf Bjereld, professor, verksam vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han forskar om internationell politik, svensk utrikes- och säkerhetspolitik samt konflikterna i Mellanöstern.

Jakob Bjur, fil dr, verksam som forskare och lärare vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Han forskar om publikers transformationer och dess samhälleliga konsekvenser, för närvarande som gästforskare vid Sveriges Radio (SR).

Göran Bolin, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid institutionen för kultur och kommunikation, Södertörns högskola. Hans forskning är inriktad på mediers roll i sociala och kulturella förändringsprocesser framför allt gällande rörliga bildmedier och mobiltelefoni.

Bengt Brülde, docent i praktisk filosofi vid Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på lycka och lidande, livskvalitet, hälsa och sjukdom, affärsetik och global rättvisa.

Marie Demker, professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet samt gästprofessor vid Södertörns Högskola. Hennes forskning är inriktad på internationell och komparativ politik, särskilt västeuropeisk politik och immigrationspolitik.

Ann-Marie Ekengren, docent i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på svensk utrikespolitik, särskilt idéers betydelse för utrikespolitiskt beslutsfattande. Hon är även delaktig i projekt om globaliseringens effekter, både på internationellt utvecklingsamarbete och på vargfrågan i svensk politik.

Mats Eriksson fil dr i medie- och kommunikationsvetenskap verksam vid Örebro universitet. Hans forskning rör främst kriskommunikation, riskkommunikation och public relations.

Mathias A. Färdigh, fil mag, doktorand vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation samt verksam vid Quality of Government Institute, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på mediernas betydelse för politiska institutioners kvalitet.

Marina Ghersetti, fil dr, verksam som forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning är framför allt inriktad mot journalistik och nyhetsvärdering.

Per Hedberg, fil kand, verksam vid Svenska valforskningsprogrammet, statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på valdeltagande och på opinionsbildningen kring energifrågor.

Gunnel Hensing, professor vid Enheten för socialmedicin, Sahlgrenska akademien vid Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på psykisk hälsa, sjukfrånvaro, alkohol och genus.

Sören Holmberg, professor vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Han är ledare för valforskningsprogrammet och forskar kring opinionsbildning, valarbeteende och representativ demokrati.

Ulrika Holmberg, professor vid företagsekonomiska institutionen och föreståndare för Centrum för konsumtionsvetenskap (CFK) vid Handelshögskolan, Göteborgs universitet. Hon ansvarar för CFK:s årliga utgåva av Konsumtionsrapporten och forskar om konsumenters relationer till företag de möter i sin vardag.

Kristina Holmgren, medicine doktor, lärare och forskare vid Sahlgrenska akademien, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på arbetsrelaterad stress och hälsofrämjande faktorer för arbetsåtergång.

Lars Höglund, professor, verksam vid institutionen för biblioteks- och informationsvetenskap, Göteborgs universitet och Högskolan i Borås. Hans forskningsområden behandlar informationsbeteende och biblioteks- och informationstjänster i ett organisations- och samhällsperspektiv.

André Jansson, professor i medie- och kommunikationsvetenskap vid Karlstads universitet. Han forskar huvudsakligen om mediernas betydelse för social och kulturell gemenskap.

Lennart Nilsson, docent i offentlig förvaltning, Centrum för forskning om offentlig sektor, Göteborgs universitet. Han forskar kring den offentliga sektorn och offentlig service.

Åsa Nilsson, fil kand, verksam vid SOM-institutet och undersökningsledare för Riks-SOM-undersökningen samt doktorand vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet.

Tomas A. Odén, fil dr, är forskare och lärare vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är främst inriktad på analyser av politisk journalistik och kriskommunikation, samt på forskning om presshistoria.

Jonas Ohlsson, doktorand vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Han arbetar för närvarande på en avhandling om ägar- och styrelseroller i svenska tidningsföretag.

Henrik Oscarsson, professor, lärare och forskare vid statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på väljarbeteende och opinionsbildning.

Helena Rohdén, lärare och forskare vid statsvetenskapliga institutionen samt enheten för socialmedicin, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad mot arbetsmarknads- och genusfrågor.

John Magnus Roos, filosofie doktor i psykologi och verksam vid Göteborgsuniversitet och Centrum för konsumtionsvetenskap (CFK). Hans forskning är inriktad på att undersöka avreglerade marknaders funktionssätt för individ och samhälle, exempelvis marknaden för personlig assistans.

Bo Rothstein, August Röhss-professor i statsvetenskap vid Göteborgs universitet. Han forskar för närvarande om vad som gör samhället möjligt.

Gabriella Sandstig, fil dr, verksam som forskare och lärare vid institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hennes forskning är inriktad på opinionsbildning kring hot och risker samt mediernas roll i människors upplevelser av otrygghet i stadsrummet.

Maria Solevid, fil dr, är verksam som forskare och lärare vid Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs Universitet. Hennes forskning handlar i huvudsak om politiska skiljelinjer och politiskt deltagande.

Josefine Sternvik, fil dr, i journalistik och masskommunikation. Verksam vid avdelningen för analys och utvärdering vid Göteborgs universitet.

Jan Strid, universitetslektor vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Han sysslar med forskning om tidningar och radio.

Ingela Wadbring, docent, verksam inom Dagspresskollegiet vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hon forskar kring medieanvändning med inriktning på dagspressutveckling samt om mediernas kommersialisering.

Lennart Weibull, professor i massmedieforskning vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet och prorektor vid universitetet. Hans forskning är inriktad på mediehistoria, mediestruktur och medieanvändning.

Oscar Westlund, fil mag, doktorand och verksam vid Institutionen för journalistik, medier och kommunikation, Göteborgs universitet. Hans forskning är inriktad på organisering och användning av digitala medier, i synnerhet vad gäller mobilen som multimedium.

ADRESSER

SOM-institutet
Göteborgs universitet
Box 710
SE 405 30 GÖTEBORG

E-postadress: info@som.gu.se
Hemsida: www.som.gu.se

Beställningar av publikationer kan göras på tfn 031-786 61 34 eller faxas in på nummer 031-786 45 54. För beställningar via e-post är adressen order@som.gu.se. Det går också att beställa publikationer via vår hemsida: www.som.gu.se.

Om Du vill kontakta någon av de medverkande författarna i *Nordiskt ljus* följer här e-postadresser.

Namn	E-postadress
Hans Abrahamsson	Hans.Abrahamsson@globalstudies.gu.se
Linda Berg	linda.berg@pol.gu.se
Annika Bergström	annika.bergstrom@jmg.gu.se
Ulf Bjereld	ulf.bjereld@pol.gu.se
Jakob Bjur	jakob.bjur@jmg.gu.se
Göran Bolin	goran.bolin@sh.se
Bengt Brülde	bengt.brylde@phil.gu.se
Marie Demker	marie.demker@pol.gu.se
Ann-Marie Ekengren	ann-marie.ekengren@pol.gu.se
Mats Eriksson	mats.eriksson@oru.se
Mathias A. Färdigh	mathias.fardigh@jmg.gu.se
Marina Ghersetti	marina.ghersetti@jmg.gu.se
Per Hedberg	per.hedberg@pol.gu.se
Gunnel Hensing	gunnel.hensing@socmed.gu.se
Sören Holmberg	soren.holmberg@pol.gu.se
Ulrika Holmberg	ulrika.holmberg@handels.gu.se
Kristina Holmgren	kristina.holmgren@neuro.gu.se
Lars Höglund	lars.hoglund@hb.se
André Jansson	andre.jansson@kau.se
Lennart Nilsson	lennart.nilsson@cefos.gu.se
Åsa Nilsson	asa.nilsson@jmg.gu.se
Tomas A. Odén	tomas.andersson@jmg.gu.se
Jonas Ohlsson	jonas.ohlsson@jmg.gu.se
Henrik Oscarsson	henrik.oscarsson@pol.gu.se

Helena Rohdén
John Magnus Roos
Bo Rothstein
Gabriella Sandstig
Maria Solevid
Josefine Sternvik
Jan Strid
Ingela Wadbring
Lennart Weibull
Oscar Westlund

helen.rohden@pol.gu.se
magnus.roos@psy.gu.se
bo.rothstein@pol.gu.se
gabriella.sandstig@jmg.gu.se
maria.solevid@pol.gu.se
josefine.sternvik@gu.se
jan.strid@jmg.gu.se
ingela.wadbring@jmg.gu.se
lennart.weibull@jmg.gu.se
oscar.westlund@jmg.gu.se